

 eKampus
anadolum
e K a m p ü s
ve
anadolu mobil
dilediğin yerden,
dilediğin zaman,
öğrenme fırsatı!

(ekampus.anadolu.edu.tr)

(mobil.anadolu.edu.tr)

ekampus.anadolu.edu.tr

 Takvim	 Duyurular	 Ders Kitabı (PDF)	 Epub	 Html5
 Video	 Canlı Ders	 Sesli Kitap	 Ünite Özeti	 Sesli Özeti
 Sorularla Öğrenelim	 Alıştırma	 Deneme Sınavı	 İnfografik	 Etkileşimli İçerik
 Bilgilendirme Panosu	 Çıkmış Sınav Soruları	 Sınav Giriş Bilgisi	 Sınav Sonuçları	 Öğrenci Toplulukları

aosdestek.anadolu.edu.tr

444 10 26

www.anadolu.edu.tr

AÖF Kitapları Öğrenci Kullanım Kılavuzu

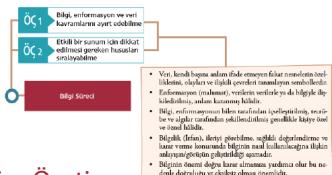
Bölüm 1

Temel Kavramlar

1   Önemi Kavramları   Bilgi, informasyon ve veri kavramlarının ayrıntı edebilme 2   Bilgi İşleme Modeli ve Bilgi İşleme Süreçleri   Bilgi işleme süreci ve aşamalarını örmeklendirebilme 3   Bilgisayarların Bileşenleri   Bilgisayara oluşturan bileşenleri sıralayabilme 4   Bilgi İşleme ve Teknoloji   Bilgi işlemi sürecinde teknolojinin oynadığı rolü açıklayabilme 5   Sosyal Hayatta Teknoloji   Teknolojinin sosyal yaşam üzerindeki etkilerini tartışabilme

Öğrenme çıktıları

Bölüm içinde hangi bilgi, beceri ve yeterlikleri kazanacağınızı ifade eder.

Bölüm Özeti

Bölümün kısa özетini gösterir.

Sözlük

Bölüm içinde geçen önemli kavramlardan oluşan sözlük ünite sonunda paylaştırılır.

Karekod

Bölüm içinde verilen karekodlar, mobil cihazlarınız aracılığıyla siz ek kaynaklara, videolar'a veya web adreslerine ulaşır.

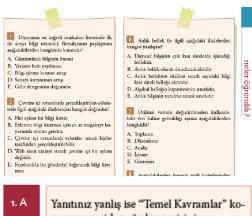

TANIM

Bölüm içinde geçen
önebilir kavramların
tanımları verilir.

Dikkat

Konuya ilişkin önemli
uçvarları gösterir.

Neler Öğrendik ve Yanıt Anahtarı

Bölüm içeriğine ilişkin 10 adet çoktan seçmeli soru ve cevapları paylaşılır.

Öğrenme Çıktısı Tablosu

Araştır/İlişkilendir/Anlat-Paylaş

İlgili konuların altında cevaplayacağınız soruları, okuyabileceğiniz ek kaynakları ve konuya ilgili yapabileceğiniz ekstra etkinlikleri gösterir.

Yaşamla İlişkilendir

Bölümün içeriğine uygun paylaşılan yaşama dair gerçek kesitler veya örnekleri gösterir.

Araştırmalarla İlişkilendir

Bölüm içeriği ile ilişkili araştırmaların ve bilimsel çalışmaları gösterir.

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II

Editör

Doç.Dr. Burhan SAYILIR

Yazarlar

BÖLÜM 1 Doç.Dr. Nuray ÖZDEMİR TİRYAKI

BÖLÜM 2 Prof.Dr. Figen ATABEY

BÖLÜM 3 Doç.Dr. Murat KARATAŞ

BÖLÜM 4 Prof.Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN

BÖLÜM 5 Doç.Dr. Funda SELÇUK ŞİRİN

BÖLÜM 6 Doç.Dr. İbrahim ERDAL

BÖLÜM 7 Prof.Dr. Mustafa ŞAHİN

BÖLÜM 8 Prof.Dr. Tahir KODAL
Doç.Dr. Burhan SAYILIR

**T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 4170
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 2950**

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesi'ne aittir.
“Uzaktan Öğretim” teknüğine uygun olarak hazırlanan bu kitabı bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin alınmadan kitabı tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2020 by Anadolu University
All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

Öğretim Tasarımcısı
Öğr.Gör. Yusuf Zafer Can Uğurhan

Grafik Tasarım ve Kapak Düzeni
Prof.Dr. Halit Turgay Ünalan

Dil ve Yazım Danışmanı
Dr.Öğr.Uyesi Ferdi Bozkurt

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu
Sıdika Defne Musullu

Grafiker
Gülşah Karabulut

Dizgi ve Yayına Hazırlama
Burak Arslan
Diğdem Aydın
Handan Atman
Beyhan Demircioğlu
Murat Tambova
Yasin Narin

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ II

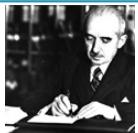
E-ISBN
978-975-06-4100-8

Bu kitabı tüm hakları Anadolu Üniversitesi'ne aittir.

ESKİŞEHİR, Aralık 2020
2359-0-0-0-2402-V01

İçindekiler

BÖLÜM 1	Türk İnkılabı ve İnkılap Hareketleri		BÖLÜM 2	Bir Devlet Kurucusu Olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı ve İlkeleri	
Giriş	3		Giriş	39	
Türk İnkılابının Hedefleri	3		Mustafa Kemal Atatürk'ün Ailesi, Öğrenimi, Askeri ve Siyasi Yaşamı	39	
Hukuk Alanında Yapılan İnkılaplar	4		Ailesi ve Çocukluğu	39	
1924 Anayasası	4		Öğrenim Hayatı	40	
Türk Medeni Kanunu'nun Kabulü	5		Askerlik Hayatı	42	
Türk Ceza Kanunu'nun Kabulü	5		Siyasi Hayatı	50	
Diğer Temel Kanunların Kabulü	6		Eserleri	54	
Kadın Hakları	6				
Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan İnkılaplar ...	8		Mustafa Kemal Atatürk'ün Düşünce Yapısını Şekillendiren Olaylar, Kişiler, Eserler	56	
Eğitim Alanında Yapılan İnkılaplar	8		Okuduğu Kitaplar	56	
Öğretmen Yetiştirme Alanındaki Faaliyetler	11		Etkilendiği Kişiler, Yazarlar, Şairler ve Düşünürler	58	
Kültür Alanındaki Faaliyetler	13		Etkilendiği Olaylar	58	
İktisadi Alanda Yapılan İnkılaplar	17				
Son Dönem Osmanlı Ekonomisine Bir Bakış	17		Mustafa Kemal Atatürk'ün Hastalığı, Vasiyeti ve Vefatı	60	
Cumhuriyetin İktisadi Sistemin Kurma Çalışmaları	19		Hastalığı	60	
Beş Yıllık Sanayi Planları	26		Vasiyeti	61	
Yabancılara Ait İktisadî Kuruluşların Millileştirilmesi	26		Atatürk'ün Vefatı, Cenaze Merasimi ve Defin İşlemi	62	
Sosyal, Sağlık ve Gündelik Hayat Alanında Yapılan İnkılaplar	27		Atatürk İlkelerinin Tanımı	64	
Giyim Kuşam Alanında Yapılanlar:			Temel İlkeler	64	
Şapka Kanunu	27		Bütünleyici İlkeler	66	
Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması ..	27				
Uluslararası Takvim ve Saat, Ölçü, Rakam ve Hafta Tatili Uygulamasına Geçilmesi	28				
Soyadı Kanunu	29				
Sağlık Alanında Yapılan İnkılaplar	30				

BÖLÜM 3**İsmet İnönü Dönemi (1939-1950)**

Giriş	77
Türk İç Politikası (1939-1950)	77
Celal Bayar Hükümeti	
(14 Kasım 1938- 25 Ocak 1939)	77
Refik Saydam Hükümeti	
(25 Ocak 1939-8 Temmuz 1942)	78
Saracoğlu Hükümeti	
(9 Temmuz 1942-7 Ağustos 1946)	81
Recep Peker Hükümeti	
(7 Ağustos 1946- 10 Eylül 1947)	86
Hasan Saka Hükümeti	
(10 Eylül 1947-16 Ocak 1949)	88
Şemseddin Günaltay Hükümeti	
(16 Ocak 1949-22 Mayıs 1950)	89
Türk Dış Politikası (1939-1950)	91
1939-1945 Yılları Arası Türk Dış Politikası	91
1945-1950 Yılları Arası Türk Dış Politikası	98

BÖLÜM 4**Türkiye'nin Demokrat Partili Yılları (1950-1960)**

Giriş	111
Demokrat Parti Döneminde İç Politikada Yaşananlar (1950-1960)	111
Demokrat Parti'nin Altın Yılları:	
Demirkırat Şahlanıyor! (1950-1954) ..	111
1954-1957 Döneminde Türkiye'de Demokrat Parti: Başarıyla Gelen	
Özgüven	113
Sert Rüzgârların Esmeye Başladığı Dönem (1957-1960)	116
27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Süreç	118
Demokrat Parti Döneminde Dış Politikada Yaşananlar (1950-1960)	122
Türkiye'nin Kore'ye Asker Gönderme Kararı (1950) ve NATO Üyeliği (1952) ..	122
Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)	123
Demokrat Parti Dönemi Balkanlar ve Türkiye (1950-1960)	126
Demokrat Parti Döneminde Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri (1950-1960) ...	127
Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin, Türkiye-ABD İlişkileri Ekseninde Ortadoğu Politikaları (1950-1960)	127
Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1960)	130
Ekonomide Altın Yıllar (1950-1954) ...	130
Ekonomide Sancıların Başladığı Yıllar (1954-1957)	132
Ekonomide Zorlukları Aşamayan Demokrat Parti (1957-1960)	132
Sanayi, Ulaşım ve Enerji Sektöründe Yaşanan Gelişmeler (1950-1960)	133

BÖLÜM 5**Darbelerin
Gölgesinde Yoluna
Devam Eden
Türkiye (1960-1980)**

Giriş	143
27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ve Sonrasındaki Gelişmeler	143
Darbe ve Darbenin Kadrosu	143
MBK'nın Yapmış Olduğu Tasfiyeler	144
14'lerin Tasfiyesi	145
Silahlı Kuvvetler Birliği	145
Yassıada Yargılamaları ve İdam Kararları ..	146
Sivil Siyasete Geçiş Çabaları: (1961-1965) ...	148
Yeni Bir Anayasa (1961 Anayasası) ve Kurucu Meclis (6 Ocak 1961)	149
Yeni Siyasi Partiler	150
Darbe Sonrası İlk Seçimler (Ekim 1961) 151	
Silahlı Kuvvetlerde Hareketlilik ve 21 Ekim Protokolü	151
Cumhurbşakanlığı Seçimi ve Hükümetin Kurulması	151
Albay Talat Aydemir Olayı, Koalisyon Hükümetinin İstifası ve Yeni Koalisyon Hükümetleri	152
Albay Talat Aydemir'in İkinci Darbe Girişimi: 20-21 Mayıs 1963	153
27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi Sonrasında Sol ve Liberal Çevrelerde Canlanma, Yeni Oluşumlar, Forum Dergisi 154	
Yön Dergisi ve Sosyalist Kültür Derneği	154
İşçi Hareketleri	155
Öğrenci Hareketleri	156
Küba Krizi, 1963 Kıbrıs Olayları ve III. Koalisyon Hükümeti	156
1964 Kıbrıs Olayı ve Johnson Mektubu..	156
Adalet Partisi İktidarı ve 12 Mart Muhtırası (1965-1971)	158
AP Hükümeti Dönemi Siyasal Gelişmeler	159
Partilerde Ayrışmalar ve Yeni Siyasi Partiler	160
1969 Seçimlerine Doğru Öğrenci Hareketleri	160
1969 Seçimleri (12 Ekim 1969) ve 12 Mart 1971 Muhtırası	161

12 Mart 1971 Muhtırasından 1980 Askerî Darbesine Kadar Türkiye	163
Ara Rejim Hükümetlerinin Kuruluşu: I. ve II. Nihat Erim Hükümetleri	163
Ferit Melen ve Naim Talu Hükümetleri	164
1973 Seçimleri ve Koalisyon Dönemi: (1973-1980)	164
Kıbrıs Barış Harekâti	165
I. Milliyetçi Cephe Hükümeti (I. MC) Dönemi	165
1977 Seçimleri ve Sonrasındaki Gelişmeler ve II. Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti	165
Bülent Ecevit'in Azınlık Hükümeti ve 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'ne Doğru ..	166

BÖLÜM 6**Türkiye
Cumhuriyeti Siyasi
Hayatında Özelli
Yıllar (1980-1991)**

Giriş	179
12 Eylül 1980 Askerî Darbesi ve Ara Rejimi ..	179
Darbe Süreci ve Yaşanan Olaylar	180
Millî Güvenlik Konseyi ve Ara Rejim..	181
1982 Anayasası ve Referandumu ..	183
Turgut Özal'ın Başbakanlık Dönemi ..	184
İç Politik Gelişmeler	185
Dış Politik Gelişmeler	188
Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Gelişmeler .	190
Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi ..	194
İç Politik Gelişmeler	194
Dış Politik Gelişmeler	197
Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Gelişme ..	198
Özal'ın Ölümü ..	199

BÖLÜM 7**Türkiye'de
Koalisyonlar ve
Krizler Dönemi
(1991-2002)**

Giriş	209
1991-1995 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar	209
20 Ekim 1991 Genel Seçimleri ve Birinci DYP-SHP Koalisyon Hükümeti ...	209
Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı Seçilmesi ve İkinci DYP-SHP Koalisyon Hükümeti	212
SHP'nin CHP'ye Katılımı ve DYP-CHP Koalisyon Hükümeti	215
1995-1999 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar	217
24 Aralık 1995 Genel Seçimleri ve ANAP-DYP Koalisyon Hükümeti	217
RP-DYP (REFAH-YOL) Koalisyon Hükümeti	218
ANAP-DSP-DTP (ANASOL-D) Azınlık Hükümeti	220
Demokratik Sol Parti (DSP) Azınlık Hükümeti ve Erken Seçime Giden Süreç	221
1999-2002 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar	222
18 Nisan 1999 Genel Seçimleri ve DSP-MHP-ANAP Hükümeti	222

BÖLÜM 8**Adalet ve Kalkınma
Partisi (AK Parti)
Döneminde Türkiye
(2002-2018)**

Giriş	233
Ak Parti Dönemi İç Politika Gelişmeleri (2002-2018)	233
Ak Parti'nin Birinci Döneminde Türkiye (2002-2007)	233
Ak Parti'nin İkinci Döneminde Türkiye (2007-2011)	236
AK Parti'nin Üçüncü Döneminde Türkiye (2011-2014)	240
AK Parti'nin Dördüncü Döneminde Türkiye ve Yeni Hükümet Sistemi (2014-2018)	243
Ak Parti Dönemi Dış Politika Gelişmeleri (2002-2018)	249
Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri	249
Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri	251
Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri	253
Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri İlişkileri	255
Türkiye-Balkan Ülkeleri İlişkileri	261
Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri	262

Önsöz

Sevgili Öğrenciler,

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunun ardından, devletin kurumlarının günün şartları ve gereklerine göre düzenlenmesi, sosyal, ekonomik ve siyasi hayat ile ilgili köklü değişiklikler yapılması ihtiyacı kaçınılmaz olmuştur. Bu amaçla Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK ve devletin kadroları hem devletin uzun süre devam eden geleneksel yapısında, hem toplumun gündelik hayatında bir dizi inkılaplar yapmışlardır. Bu inkılaplar, eğitim, kültür, hukuk, gündelik hayat, sosyal hayat, sağlık gibi geniş alanları kapsamıştır.

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, dünyada XX. yüzyıla damgasını vuran birkaç liderden birisi, Türk tarihi içinde ise eşsiz bir şahsiyettir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya yüz tuttuğu son dönemlerinde devlet adamları tarafından devleti kurtarmaya yönelik kurtuluş çareleri aranırken, devletin içinde bulunduğu bu durumu iyi bir şekilde tahlil eden Mustafa Kemal ATATÜRK, bunun ancak yeni bir devletin kurulmasıyla gerçekleşeceğini daha o dönemde itibaren tespit etmiştir. ATATÜRK, 57 yıllık yaşamı boyunca yekvücut bir mücadele adamı olarak karşımıza çıkmıştır.

Türk siyasi hayatı, 1937 yılı başlarından itibaren hastalığı aşırlaşan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün 10 Kasım 1938'de vefat etmesiyle, yerine gelecek kişinin İsmet İNÖNÜ olarak belirlenmesinin ardından yeni bir yola girmiştir. Henüz taze kurumlara işleyişini sürdürmen Türk siyaseti, sık değişen hükümetler, savaşın getirdiği ağır ekonomik yükler, bu yükü hafifletmek için uygulanan savaş ekonomisi politikaları ve II. Dünya Savaşı'na Türkiye'nin fiilen katılması gayretleri ile 1945 yılına ulaşabilmiştir.

7 Haziran 1945'te İzmir milletvekili Celal BAYAR, Aydın milletvekili Adnan MENDERES, Mersin milletvekili Refik KORALTAN ve Kars milletvekili Fuat KÖPRÜLÜ parti tüzüğünde ve bazı kanunlarda değişiklik yapılması konusunda "Dörtlü Takrir" adı ile anılan bir önerge vermişlerdir. Bunun üzerine her iki milletvekilinin parti ile ilişkisi kesilmişdir. BAYAR bu olay karşısında milletvekilliğinden istifa etmiştir. Ardından da Refik KORALTAN partiden ihraç edilmiştir. Dörtlü Takrir'e imza atan ve CHP'den ayrılan dört milletvekili 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi (DP) kurmuşlardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinde ve Türk siyasi ve askeri hayatında 1960-1980 yılları arasındaki zaman dilimi oldukça sıkıntılı ve çalkantılı olaylara sahne olmuştur. Dünya'daki soğuk savaşın da etkisiyle şekillenen yenidünya düzeni Türkiye'de de iç siyasi hareketlilikle karşılık bulmuş ve aynı

anda dünyanın birçok yerinde meydana gelen bir dizi askeri müdahalelerden Türkiye de nasibe düşeni almıştır. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra siyaseti tasarlamak amacıyla 12 Mart 1971 muhtırası ve sosyal, kültürel, siyasal olarak bütün hayatı değiştiren 12 Eylül 1980 askeri darbesi yürürlüğe sokulmuştur ve Türkiye'de sorunların siyaset eliyle düzeltilemesine imkân verilmemiştir.

1970'li yılların siyasi istikrarsızlık ve koalisyon süreciyle geçmişi olması, bu belirsizliğin ekonomiye etkisi, dış politikada 1974 Kıbrıs Barış Harekâti'nin getirdiği yalnızlık, ülkedeki gerilimi arttırmıştır. Bu dönemde özellikle 1978 yılından sonra kurgulanmış sokak eylemlerinin yaşanması ve sağ sol çatışması 12 Eylül Askerî Darbesi'ne giden süreci hızlandırmıştır. 12 Eylül Askerî Darbesi yeni bir siyasi iklimin, ekonomik yapılanmanın ve toplumsal değişimin başlangıcı olmuştur. Sağ sol çatışması bağlamında siyaseten kıyasıyla birbirleriyle mücadele içinde olan partilerin ve ideolojilerin bir parti içinde bir araya gelebildiği, dayanışmaya dayalı gecekondu mahalle kültürünün yerini zenginlerin varlığını gösterdiği şehirli kimliğin aldığı bir dönem ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Turgut ÖZAL üç eğilimi bir çatı altında toplamasıyla önemli bir başarı elde etmiştir.

Türkiye'de 1991-2002 döneminde hiç bir parti tek başına iktidar olamamış ve değişik kompozisyonları ile koalisyon ya da azınlık hükümetleri kurulmuştur. Bu dönem artan terör olaylarına, şiddet eylemlerine, ekonomik krizlere, askerî ve bürokratik vesayet endişesine sahne olmuştur. Denge ve uyumun sağlanamadığı güçsüz yönetimlerle siyaset, toplumsal ve ekonomik sorunlarla mücadelede etkisiz kalmış; toplum, bütün bu sorun ve sıkıntıların sonucunda yeni siyasi arayışlara yönelmiştir.

Recep Tayyip ERDOĞAN liderliğinde 14 Ağustos 2001'de kurulmuş olan AK Parti, kriz sürecinde Türkiye'nin siyasi hayatına yön vermeye başlamıştır. Kurucularının çoğunuğu, "millî görüş" geleneğinden gelmelerine karşın, parti yöneticileri merkez sağ siyasette yer almış Adnan MENDERES, Turgut ÖZAL gibi geniş kitlelerce benimsenmiş siyasetçilere atıfta bulunmuşlardır, demokrat ve muhafazakâr siyasetin devamı olduklarını beyan etmişlerdir.

Ana hatlarıyla dejindigimiz konular, bu kitapta sekiz bölüm halinde geniş olarak anlatılmıştır. Bu kitaptan da muradımız sizlere faydalı olabilmektir.

Editör

Doç.Dr. Burhan SAYILIR

Bölüm 1

Türk İnkılabı ve İnkılap Hareketleri

Öğrenme Çıktıları

1

Türk İnkılابının Hedefleri

- 1 Türk inkılabının hedeflerini kavrayabilme

3

Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan İnkılaplar

- 3 Eğitim ve kültür alanında yapılan inkılapları ve eğitimin yaygınlaştırılması çalışmalarını analiz edebilme

5

Sosyal Hayat ve Sağlık Alanında Yapılan İnkılaplar

- 5 Sosyal hayat ve sağlık alanında yapılan inkılapları kavrayabilme

2

Hukuk Alanında Yapılan İnkılaplar

- 2 Hukuk alanında yapılan inkılapları kavrayabilme

4

İktisadi Alanda Yapılan İnkılaplar

- 4 Yeni Türk Devletinin iktisat politikası arayışları ve iktisadi alanda yaşanan gelişmeleri analiz edebilme

Anahtar Sözcükler: • 1924 Anayasası • Medeni Kanun • Tevhid-i Tedrisat Kanunu • Harf İnkılabı
• Millet Mektepleri • Türk Tarih Kurumu • Türk Dil Kurumu • Halkevleri

GİRİŞ

Türkiye'de modernleşme çalışmaları, 17. yüzyılda başlamış III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde askerlikten idari yapıya hukuktan eğitime pek çok alanda yenilikler yapılmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile her alanda batıya yönelik başlamış modernleşme süreci Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde yapılan yenileşme hareketlerinin temel niteliği geleneksel yapıyı koruyarak bunun yanında modern kurumlar getirmek şeklinde olmuştur. Ancak eski kurumlarla yeni kurumların birlikte yaşatılması halkın kafasının karışmasına yol açmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde ikili (düalist) yapının ortaya çıkmasına neden olmuş yapılan İslahatlar çoğu zaman geleneksel çevrelerce tepkiyle karşılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yapılan bu İslahatlar Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde gerçekleştirilen Türk İnkılabi'nın hazırlık evresini oluşturmuştur. Cumhuriyetin ilanıyla Osmanlı Devleti'ni geride bırakan kurumlar tamamen ortadan kaldırılarak eğitim, hukuk, ekonomi, sağlık, sosyal hayat gibi alanlarda inkılap (devrim) adı verilen köklü yenilikler yapılmıştır. Osmanlı hanedanlığına son verilerek demokratik bir devlet kurulmuş ulus-devlet modeli benimsenmiştir. Türk ulusal kimliğini koruyarak çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkmak hedeflenmiştir. Akıl ve bilimin rehberliğinde milli egemenliğe dayalı çağdaş, laik, tam bağımsız yeni bir devlet kurulmuştur.

TÜRK İNKILABININ HEDEFLERİ

İnkılap, Arapça kökenli bir kelime olup değişme, dönüşme, bir halden başka bir hâle geçme anlamına gelmektedir. Türkçe bir kelime olan devrim ile eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır. Geniş tanımıyla inkılap; bir milletin sahip olduğu siyaset, eğitim, hukuk, ekonomi, sosyal hayat gibi alanlardaki kurumlarının devlet eliyle köklü bir biçimde değiştirilerek yenileştirilmesidir. Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılda yapılan yenileşme hareketleriyle başlayan modernleşme çalışmaları ise İslahat olarak adlandırılmaktadır. Reform ile eş anlamlı olarak kullanılan İslahat düzeltme, iyileştirme anlamına gelmektedir. Daha geniş ifade ile toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeyen kurumların aksaklılarını gidererek çağın koşullarına göre yeniden düzenlenmesidir. Osmanlı Devleti'nin son yüzyı-

lındaki İslahatlarla ordudan ekonomiye, eğitimden hukuka birçok yeni kurum getirilmiş, çağdaş bilgi ve değerler ile donanmış aydınlar yetişmiş ve yeni düşünceler geliştirilmişse de kökten bir değişim söz konusu olmamıştır. Yapılan İslahatlar devleti parçalanmaktan kurtarmaya yetmemiştir. Ancak bu birikim Türk İnkılabi için bir hazırlık aşaması, son dönemde modern Osmanlı eğitim kurumlarında yetişmiş bir Osmanlı subayı olan Mustafa Kemal Atatürk de Türk İnkılabi'nın lideri olmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk, Türk İnkılabını üç aşamada gerçekleştirmiştir. Birinci aşamada 1919-1922 yılları arasında yaşanan Türk Kurtuluş Savaşı sonucunda tam bağımsızlık kazanılmış ve Misak-ı Millî sınırları içerisinde yeni bir Türk Devleti kurma yolunda önemli bir adım atılmıştır. İkinci aşamada Anadolu'yu işgalden kurtaran TBMM karşısında işlevi ve gücünü kalmayan Osmanlı sultanatı kaldırılarak monarşije son verilmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla Türk devletinin siyasi ve iktisadi bağımsızlığı emperyalist devletler tarafından resmen tanınmıştır. Cumhuriyet'in ilanıyla demokratik bir devlet kurulmuştur. Son aşamada ise yeni kurulan devletin devamlılığını sağlayacak inkılap hareketlerine girişilmiştir (Aybars, 1991; Ertan vd., 2011).

Türk inkılabi ile modernleşme ile gelenekçilik arasında bocalamakta olan bir toplum bu ikilikten kurtarılarak Türkiye'nin yüzü batıya çevrilmiştir. Türk inkılabi ile yaşanan bu dönüşüm yirmi yıldan daha az bir zamanda gerçekleşmiştir. Atatürk, Türk inkılabını şöyle tanımlamıştır: "*Türk milletini son asırlarda geride bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri kurmuş olmak.*" Türk inkılabi ile eski kurumların yerini yenileri almış ve çağın gereklerine uygun yeni bir hayat görüşü ve düzen benimsenmiştir. Atatürk çağın gerisinde kalmış ve kendini yenilemeyen ülkelerin ve toplumların nasıl sömürüldüklerine ve yok edildiklerine tanık olduğundan var olmak için modernleşmeyi ve kalkınmayı temel çözüm olarak görmüştür. Bununla birlikte toplumun kendini keşfetmesi ve kimliğini kaybetmemesi için de özen göstermiştir. Millî dil ve tarih çalışmalarına ağırlık vererek Türk tarihi ve dilini temel dinamikler olarak kullanmıştır. Atatürk inkılap kararlarını alırken aceleci davranışsız uygun ortam ve koşulların olmasını beklemiştir (Ertan vd., 2011).

Atatürk'ün liderliğinde gerçekleştirilen Türk inkılabı özgün bir model olup modelin oluşmasında hiçbir dış etki ve zorlanmaya karşılaşmamıştır. Her alanda yapılan inkılaplarla Türk milletini muasır (çağdaş) medeniyetler seviyesinin üstüne çıkarmak hedeflenmiştir. Atatürk'e göre çağdaş uygarlık Batı uygarlığı olup demokratik ülkeleri ifade etmektedir (Aybars, 1991). Uzun yıllar Batılı ülkelerle çok yoğun savaşlar yapmış olmasına karşın ilke olarak çağdaş medeniyet olarak gördüğü Batı ile düşman olmaya yönelmemiştir. Atatürk batı ile fikir bağını, kültür bağını ve iş birliğini bırakmak istemediğini, ancak bunun Türkiye Devleti'nin bağımsızlığına saygı gösterilmesi şartına bağlı olduğunu da her firsatta kesin bir şekilde belirtmiştir (Aksoy, 1969).

Türk inkılabı bağımsızlık olgusunun öne çıktığı 20. yüzyılda emperyalizme karşı verilen en önemli ulusal mücadelelerden birinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Rus Devrimi ve Fransız Devrimi'nden

farklı olarak bir sınıf mücadelesi için değil ulusun her anlamda bağımsızlığı için mücadele edilmiştir. Emperyalist güçlü devletlerin de millî bir direniş karşısında yenilgiye uğrayabileceğini tüm dünyaya göstermiştir. Emperyalist devletlerin sömürgesi olan Güney Asya ve Kuzey Afrika halkları gerek Millî Mücadele gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecini büyük ilgi ile takip etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa daha Kurtuluş Savaşı yıllarında sömürge toplumlarını ulusal kurtuluşları için mücadeleye çaggimıştır. Bir çağdaşlaşma modeli olarak Türk inkılabı II. Dünya Savaşı sonrasında Güney Asya ve Kuzey Afrika'da başlayan sömürgeden bağımsız olma mücadelesi veren "mazlum milletlere" örnek teşkil etmiştir (Kili, 1998). Bu yönüyle Türk inkılabı evrensel bir model olmuştur. Sadece bir kurtuluş için değil aynı zamanda kuruluş modeli olarak da görülmüş sömürgeden bağımsız olma sürecinde Tunus, Cezayir, Mısır, Hindistan, Pakistan gibi ülkeleri derinden etkilemiştir.

HUKUK ALANINDA YAPILAN İNKILAPLAR

Osmanlı Devleti'nde hukuk sistemi şer'i hukuk ve örfi hukuk olmak üzere ikiye ayrılmış Tanzimat dönemiyle birlikte Batının hukukuna yönelik başlamıştır. Fransa ve İtalya örneklerinden hareketle laik hukuk anlayışının temelleri atılmıştır. Ancak yeni kanunlar çıkarılırken Osmanlı'nın eskiden gelen geleneksel hukuk yapısına hiç dokunulmamış bu da hukuk alanında ikili yapının ortayamasına neden olmuştur. Osmanlıdan Cumhuriyete geçilirken öncelikle hukuk alanında yaşanan çeşitliliğe son verip birlik sağlamak amaçlanmıştır. 3 Mart 1924'te Şer'iye Mahkemeleri'nin kaldırılması ve sonrasında 1924 Anayasası'nın kabul edilmesiyle birlikte hukuk alanında yapılacak düzenlemelere hız verilmiştir. Çağdaş, laik ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik bir Türk hukuk sistemi kurmak amaçlanmıştır (Kılıçkaya vd., 2005).

1924 Anayasası

Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanması ve Cumhuriyet rejiminin benimsenmesiyle savaş yıllarda olağanüstü ortamda hazırlandığı için kısa ve çoğu yönden eksikleri olan 1921 Anayasası'nın değiştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla uzmanlardan ve milletvekillerinden oluşan bir anayasa hazırlama

komisyonu oluşturulmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda modern bir devletin ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte yapılan anayasa Teşkilat-ı Esasiye Kanunu adıyla 20 Nisan 1924'te TBMM'de kabul edilmiştir. Altı bölüm ve yüz beş maddeden oluşan 1924 Anayasası ile devletin kuruluşu, organları ve bunların işleyişi düzenlenirken hak ve özgürlüklerle ilgili hükümlere de yer verilmiştir.

1924 Anayasası'nda kuvvetler birliği ilkesinin benimsenmesine devam edilmiştir. Yargının bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağı kabul edilmiştir (Tanör, 1996; Turan, 2005). Yeni anayasada devletin bir Cumhuriyet, egemenliğin de kayıtsız, şartsız ulusa ait olduğu belirtilmiştir. Anayasada devletin resmî diliinin Türkçe, dininin de İslam olduğuna yer verilmiştir. Ancak laik devlet ve toplum düzenini kurmaya yönelik Halifelik kaldırılıp Şeriye ve Evkaf Vekâlet'i'ne son verilirken devletin dininin anayasada belirtilmesi bir çelişki yaratmıştır. Anayasada 10 Nisan 1928'de bir değişiklik yapılarak "devletin dini İslam'dır" maddesi çıkarılmıştır. Anayasaya laik bir nitelik kazandırılmıştır (Kili, 1998). 1960 askerî darbesi ile yürürlükten kaldırılan 1924 Anayasası'nda zaman içinde biçim ve esaslarla ilgili yedi kez değişikliğe gidilmiştir. En kapsamlı değişiklik 5 Şubat 1937 tarihinde yapılmıştır. Altı ilke anayasaya dâhil edilerek devletin temel nitelikleri haline getirilmiştir. Böylece anayasanın ikinci maddesi "Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır" olarak değiştirilmiştir (Tanör, 1996).

Türk Medeni Kanunu'nun Kabulü

Medeni Kanun, toplum hayatını düzenleyen hukuk kuralları olup aile, eşya, borçlar ve mirasla ilgili hakları içermektedir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemiyle birlikte modern ve laik hukuk sistemini kurmaya yönelik yapılan en önemli düzenlemelerden biri medeni hakları düzenleyen Mecelle'nin kabulü olmuştur. Eşya ve borçlar hukuku alanları esas alınarak hazırlanmış aile ve miras hukuku hükümlerine yer verilmemiştir (Turan, 2005).

Cumhuriyet rejiminin benimsenmesiyle Mecelle yerine yeni bir medeni kanun hazırlanması yoluna gidilmiştir. Ancak yeni bir kanunun hazırlanmasının zaman alacağı için batı ülkelerinin medeni kanunları incelenerek Türkiye koşullarına uygulanacak bir medeni kanun arayışına girilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve dönemin Adalet Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in yönlendirmesyle İsviçre Medeni Kanunu'nun aktarma yoluyla alınması ve Türk Medeni Kanunu

olarak kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. İsviçre Medeni Kanunu'nun seçilmesinde demokratik, laik, anlaşılması kolay, sosyal içerikli ve Avrupa'da en son düzenlenen medeni kanun olmasının yanında Adalet Vekili Mahmut Esat Bey'in İsviçre'de hukuk eğitimi görmüş olmasından dolayı bu kanunu çok iyi bilmesi de etkili olmuştur. Türk Medeni Kanunu'nun hazırlanması için hukukçu milletvekillerinden, akademisyen, yargıç ve avukatlardan oluşan 26 kişilik bir komisyon kurulmuştur. Komisyon İsviçre Medeni Kanunu'nu Türkçeye çevirerek yeni bir kanun taslağı hazırlanmış ve Türk Medeni Kanunu adıyla 17 Şubat 1926 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir (Turan, 2005; Lewis, 1993).

dikkat

İsviçre Medeni Kanunu'nun seçilmesinde demokratik, laik, anlaşılması kolay ve sosyal içerikli olmasının yanında Avrupa'da en son düzenlenen medeni kanun olması etkili olmuştur.

Türk Medeni Kanunu şeriat'a dayalı hükümler yine laik bir düzenleme getirirken kadın haklarını da güvence altına almıştır. Sosyal yaşamda kadın-erkek eşitliğini sağlamakla önemlidir. Kadınla aile hayatıyla ilgili evlenme/boşanma işleri düzenlenmiştir. Devlet tarafından yapılacak resmî nikah sistemi benimsenmiş ve tek eşe evlilik koşulu getirilmiştir. Kadınlara istediği kişi ile evlenme hakkı tanınırken kadınlara da boşanma isteğinde bulunma hakkı verilmiştir. Ayrıca miras konusunda da kadın-erkek eşitliği getirilmiştir (İnan, 1975). Çok uzun yıllar uygulanan 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu 22 Kasım 2001'de TBMM'de kabul edilen Yeni Türk Medeni Kanunu ile 2002 yılından itibaren yürürlükten kaldırılmıştır (Resmî Gazete, 8.12.2001).

Türk Ceza Kanunu'nun Kabulü

Toplum düzenin sağlanmasında etkili olan suç ve cezaların tasnifi ve belirlenmesinde devletler için ceza hukuku büyük önem taşımaktadır. Tanzimat döneminde Fransa Ceza Kanunu tercüme edilip uygulanmaya başlamışsa da şer'i hukuk da varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyetin ilanıyla laik devlet düzenini kurmaya yönelik düzenlemeler yapılrken İslami nitelik taşıyan ceza kanunu yerine yeni bir kanuna ihtiyaç doğmuştur. Batı ülkelerinin ceza kanunları incelenerek Türkiye koşullarına uygulanacak bir ceza

kanunu arayışına girilmiştir. En uygun kanun olarak 1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunu görülmüştür. İtalyan Ceza Kanunu'na dayanan yeni bir ceza kanunu hazırlanmış 1 Mart 1926'da TBMM'de kabul edilmiştir (Turhan, 2005). Türk Ceza Kanunu'nun amacı kişi hak ve özgürlükleri, kamu düzen ve güvenliğini, hukuk devletini, kamu sağlığını ve çevreyi, toplum barışını korumak, suç işlenmesini önlemektir. Kanunda zaman zaman değişiklikler yapılmış ve 2004 yılında uygulamadan kaldırılmıştır. Yeni Türk Ceza Kanunu ise 26 Eylül 2004 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir (Resmî Gazete, 12.10.2004).

Düzenleme Temel Kanunları

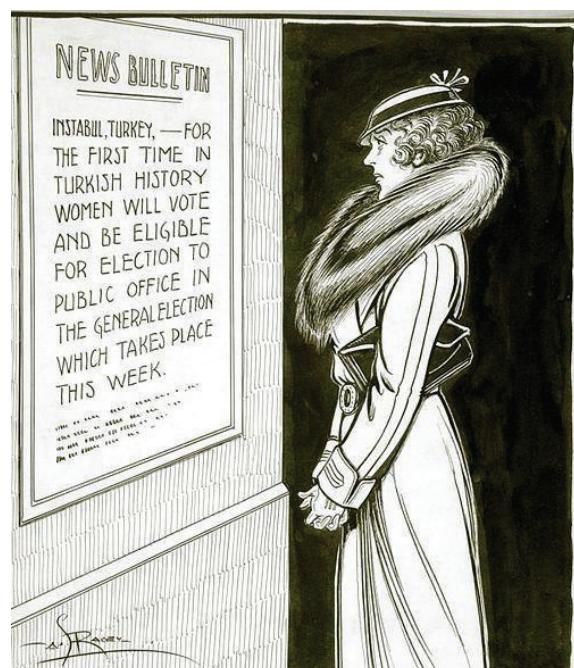
Hukuk birliğini sağlamak ve laik hukuk düzenini kurmaya yönelik hukukun diğer alanlarında da temel kanunlar kabul edilmiştir. Tanzimat döneminde Avrupalı devletlerle olan ticari ve ekonomik ilişkilerin artması üzerine Fransız Ticaret Kanunu'ndan Türkçeye çevrilen bir ticaret kanunu yapılmış ve uygulanmıştır. Ancak Cumhuriyet döneminde kapitülasyonların tüm etkisinden kurtulmuş Türkiye'de yeni bir çağdaş ve laik ticaret kanunu hazırlanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Genel hükümleri İtalyan Ticaret Kanunu'ndan ortaklıklarla ilgi hükümleri ise Alman ve Fransız kanunlarından alınarak derleme bir Türk Ticaret Kanunu hazırlanmıştır. TBMM'de 29 Mayıs 1926'da kabul edilen kanun 1956 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Eroğlu, 1982; Turhan, 2005).

Türk Medeni Kanunu'nun kabulünden sonra İsviçre Borçlar Kanunu'na dayanan bir de Borçlar Kanunu hazırlanmış 22 Nisan 1926'da TBMM'de kabul edilmiştir. Yine İsviçre hukukuna dayanarak Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in başkanlığında bir komisyon tarafından 1929 yılında İcra İflas Kanunu hazırlanmıştır. Ancak kanun üç yıl uygulandıktan sonra yeni bir İcra ve İflas Kanunu hazırlanarak 9 Haziran 1932'de TBMM'de kabul edilmiştir (Turhan, 2005; Resmî Gazete, 19.06.1932). Türk hukuk sisteminin temel taşlarından biri olan ve yargı yetkisini kullanan hâkimlere yönelik de bir düzenlemeye gidilmiştir. 3 Mart 1926'da TBMM'de kabul edilen Hâkimler Kanunu ile hâkimlerde bulunması gereken nitelikler, atamalara ilişkin kurallar ve özlük hakları belirlenmiştir. Ayrıca hâkimlere görevlerini hiçbir baskı altında kalmadan bağımsızca yapmaları için güvence sağlanmıştır (Resmî Gazete, 30.03.1926). Batılı devletlerin hukuklarına dayanarak hazırlanan bu kanunlarla Türkiye'de hukuk alannındaki ikiliğe son verilmiş hukuk birliği sağlanmış-

tır. Çağdaş, laik ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik bir Türk hukuk sistemi kurulmuştur.

Kadın Hakları

Türkiye'de kadının statüsünde yaşanan değişim Tanzimat Dönemi ile başlamıştır. Kızların eğitimi konusu bu dönemden itibaren önemsenmiş ve çeşitli okullar açılmıştır. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı nedeniyle kadınlar sosyal ve iktisadi yaşamda daha etkin bir şekilde yer almaya başlamışlardır. Türk kadının statüsünde savaş yıllarda büyük bir değişim yaşanmıştır. Kurtuluş Savaşı boyunca kadınlar gerek cephe de gerekse cephe gerisinde vatanın işgalden kurtuluşu için orduya büyük destek vermiştir. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasıdan hemen sonra kadınların siyasal hakları ilgili istekleri ilk olarak Nezihe Muhiddin Hanım'ın başkanlığında 15 Haziran 1923'te kuruluşu ilan edilen ancak etkinlik gösteremeyen Kadınlar Halk Fırkası tarafından dile getirilmiştir. Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluşuna Dahiliye Vekâleti'nce izin verilmemiştir. Bunun üzerine kadınlar 7 Şubat 1924 tarihinde bir sivil toplum örgütü olarak çalışacak Türk Kadınlar Birliği'ni kurmuşlardır. Türk Kadınlar Birliği kadınların siyasi hakları meselesini zaman gundeme taşınmıştır (Zihnoğlu, 2003).

Resim 1.1 Türkiye'de kadınlara oy hakkı verildiğine dair Kanada Quebec'te yayımlanan bir karikatür. Kanada'da kadınlar 1940 yılında oy hakkı elde etmişlerdir. Karikatürist Arthur George Racey tarafından 1930'larda çizilmiş ve Montreal Daily Star isimli gazetede yayımlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde kadınlara ilk olarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimde eşitlik hakkı sağlanmış daha sonra da 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu ile temel haklar verilmiştir. Türk kadını eğitimde, aile hayatında, mirasta, çalışma hayatında erkeklerle eşit haklara kavuşurken bu dönemde siyaset hakları konusu gündeme gelmemiştir. 1930'lu yılların başında kadınların sosyal ve iktisadi yaşamındaki faaliyetlerinin artması üzerine “*artık zamanının geldiği düşüncesiyle*” Mustafa Kemal Atatürk tarafından kadınlar siyasal haklar tanınması yoluna gidilmiştir. TBMM'de 3 Nisan 1930'da kabul edilen Yeni Belediye Kanunu'nda seçme ve seçilme şartı olarak “*Türk olmak*” maddesine yer verilmesi Türk kadınının siyasal hayatı girişinde bir başlangıç noktası olmuştur (Kaplan, 1998; Resmî Gazete, 14.04.1930). 1930 yılı belediye seçimlerinde ilk defa kadınlar seçme ve seçilme haklarını kullanmışlardır. Kadınların belediye meclisi üyeliği seçimlerine katılımının sağlanmasıından sonra 26 Ekim

1933'te Köy Kanunu'nda yapılan değişiklik ile Türk kadınlara muhtarlığa ve köy ihtiyar heyetlerine seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır.

Son olarak da sıra kadınlara milletvekili seçme seçilme hakkının tanınmasına gelmiştir. TBMM'nin 5 Aralık 1934 tarihli oturumunda anayasada yapılan değişiklikle 30 yaşını bitiren kadınlara milletvekili olma ve 22 yaşını bitiren kadınlara da seçme hakkı tanınmıştır. Türk kadını tüm Müslüman ülkelerdeki kadınlardan hatta Fransız, İtalyan gibi Batılı kadınlardan da önce erkeklerle aynı siyasal hakları elde etmiştir (Caporal, 1982). Kadınlara siyasal haklarının verilmesinden sonra ilk genel seçimler 1935 yılında yapılmıştır. Seçimlerde CHP tarafından 17 kadın aday gösterilmiştir. Cumhuriyet rejiminin değerlerini benimsemiş çoğunlukla çok iyi eğitim görmüş ve toplumda saygı gören kadın adaylar tercih edilmiştir. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmasından sonra V. Dönem TBMM'de 18 kadın milletvekili görev yapmıştır (Sezer, 1998).

TÜRKİYE'NİN İLK KADIN MİLLETVEKİLLERİ

Resim 1.2 Türkiye'nin ilk kadın milletvekilleri

Öğrenme Çıktısı

2 Hukuk alanında yapılan inkılapları kavrayabilme

Araştır 2

Türk Medeni Kanunu hazırlanırken İsviçre Medeni Kanunu'nun örnek olarak seçilmesindeki etkenler nelerdir?

İlişkilendir

1924 Anayasasını 1921 Anayasası ile kıyaslayınız?

Anlat/Paylaş

Türk kadınına siyasal haklarının tanınması sürecini anlatınız.

EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDA YAPILAN İNKILAPLAR

Osmanlı Devleti'nin son döneminde arka arkaya yaşanan savaşlar ülkedeki eğitimi derinden etkilemiştir. Ancak zor koşullar altında eğitim-öğretim işlerinin düzenlenmesine ve sürdürülmesine önem verilmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarda dahi okullar açık tutulmaya çalışılmış ve eğitimciler de halkı milli mücadele konusunda aydınlatmada görev almışlardır (Akyüz, 2011).

TBMM'nin açılmasından sonra oluşturulan İcra Vekilleri Heyeti ile Maarif Vekaleti ve merkez teşkilatı da oluşturulmuştur. I. TBMM Hükümeti'nin 9 Mayıs 1920'de açıklanan programında eğitimin milli, öğretimin ise uluslararası ilkelerle oluşturulacağı bir eğitim politikasının takip edileceği belirtilmiştir. Daha savaş yıllarda eğitim meselelerini görüşmek ve bu yönde planlar yapabilmek amacıyla dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in öncülüğünde Ankara'da 15-22 Temmuz 1921 tarihinde Maarif Kongresi toplanmıştır. Batı Cephesi'nde Yunanlıların ilerleyişe geçtiği ve Kütahya-Eskişehir Savaşlarının yaşandığı bir süreçte toplanan kongre Mustafa Kemal Paşa'nın eğitime verdiği önem ve önceliğin göstergesi olmuştur (Kılıç, 2019). Kongreye ülkenin çeşitli bölgelerinden gelen yaklaşık 250 kadın ve erkek öğretmen katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa cepheden gelerek kongrenin açılışını yapmıştır. Kongrede, ilkokul ve orta öğretim programları, kırsal kesime öğretmen yetiştirmesi gibi konular ele alınmıştır (Akyüz, 2011). Ancak savaş ortamında eğitim meseleleri geri planda kalmış alınan kararlar hayatı geçirilememiştir. Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanmasıyla sonra eğitim ülkenin en önemli meselelerinden biri olarak görülmüş milli, çağdaş ve laik bir eğitim sistemi kurmak hedeflenmiştir.

Eğitim Alanında Yapılan İnkılaplar

Osmanlıdan Cumhuriyete geçerken yaklaşık 12 milyon civarında olan ülke nüfusunun sahip olduğu eğitim ve öğretim imkânları oldukça yetersizdir. Bu dönemde 4.894 ilkokulda 10.238 öğretmen, 341.941 öğrenci, 72 ortaokulda 796 öğretmen 5.905 öğrenci, 23 lisede 513 öğretmen, 1.241 öğrenci, 64 meslek okulunda 583 öğretmen 6.547 öğrenci bulunmaktadır. Eğitim öğretim faaliyetleri daha çok dinî nitelikli olup ezbere dayanan bir

eğitim sistemi mevcuttur (Sakaoğlu, 1992). Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanmasıyla ardından ülkedeki eğitim işlerini düzenlemek ve gerekli programları hazırlamak üzere hemen çalışmalarla başlanmıştır. Ulusal eğitimim amacı ve izlenecek ana ilkeler dönemin Maarif Vekili İsmail Safa (Özler) Bey tarafından Misak-ı Maarif (Eğitim Andı) adıyla 8 Mart 1923 tarihli bir genelge ile yürürlüğe konulmuştur. Türk ulusunu uygurlikta en ileriye götürmek, ilköğretimi yaygınlaştırıp herkese okuma yazma öğretmek, ülke kalkınması için yeni kuşaklara ekonomik hayatı başarılı kılacak bilgiler vermek ve eğitim öğretim birliğinin sağlanması yeni devletin bundan sonra eğitim alanında ulaşmayı hedeflediği ilkeler olmuştur (Turan, 2005; Akyüz, 2011).

Eğitim işlerini düzenlemek ve gerekli programları hazırlamak amacıyla 1923 Temmuz'unda I. Heyet-i İlmîye toplantısı yapılmıştır. Yeni eğitim sistemi belirlenmeye çalışılırken yabancı uzmanların görüşlerine de başvurulmuştur. Aralıklarla birçok yabancı uzman Türkiye'ye çağrılarak eğitim sistemi üzerinde araştırma yapmaları istenmiştir. Bunlar arasında en ünlüsü 1924 yılında Türkiye'ye gelen John Dewey'dir. Yabancı uzmanların görüşleri ve benimsenen millî eğitim politikası çerçevesinde çağdaş ve laik, Türk eğitim sistemini kurmak için çok çeşitli inkılaplar yapılmıştır.

Eğitim-Öğretim Sisteminin Değiştirilmesi-Tevhid-i Tedrisat Kanunu

Eğitim ve öğretimi yayınaştırmak Cumhuriyet dönemi eğitim politikasının temel hedefi olmuştur. Eğitim alanında yaşanan çeşitliliğe son vererek millî, çağdaş ve laik bir eğitim sistemi kurmak amacıyla 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu (öğretimin birleştirilmesi) çıkarılmıştır. Aynı gün Şeriye ve Evkaf Vekaletini kaldırın kanun da kabul edilmiştir. Türkiye genelindeki bütün eğitim kurumları Şeriye ve Evkaf Vekaleti veya özel vakıflara bağlı bütün okullar ve medreseler Maarif Vekâlet'ine (Millî Eğitim Bakanlığına) bağlanmıştır. Maarif Vekâlet'i'nce yüksek din uzmanı yetiştirmek üzere Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesi açılması ve din görevlisi yetiştirmek üzere ayrı okullar açılması kararlaştırılmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda medreselerin kapatılmasına dair herhangi bir hükmeye yer verilmemiştir. Ancak

kanunla din eğitimi vermek üzere ilahiyat ve imam hatip okullarının açılması öngördüğünden medreselerin varlığı artık hükümsüz kalmıştır. Maarif Vekili Vasif (Çınar) Bey'in 11 Mart 1924 tarihli genelgesi ile medreseler kapatılmıştır (Ergün, 1982). Böylece eğitim işleri tek bir elden yürütülerek eğitim sistemindeki ikiliğe son verilmiştir. Eğitimde laiklik ilkesi benimsenmiştir.

Türkiye'de eğitimin belli esaslara göre düzenlenmesi amacıyla 2 Mart 1926'da Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Bu kanun Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun tamamlayıcısı olmuştur. Devletin izni olmadan hiçbir okulun açılamayacağı ve okullarda hangi derslerin ne şekilde okutulacağı karar altına alınmıştır. Maarif Vekâleti bünyesinde bir "Dil Heyeti" ve "Talim Terbiye Dairesi" kurulmuştur. Dil heyeti daha sonra yeni Türk alfabetesinin kabulü sürecinde önemli bir görev üstlenmiştir. Talim Terbiye Dairesi de eğitim işlerinin millî, çağdaş ve laik ilkeler çerçevesinde yürütülmüşinde günümüze kadar önemli bir rol oynamıştır (Eroğlu, 1982; YÖK, 1995).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve ardından yapılan düzenlemelerle Türk eğitim sistemi millî esaslara dayandırılmıştır. Eğitimin hayatı dayalı olmasına özel önem verilmiştir. Öğretim ve eğitim yöntemlerinin her zaman pratiğe dayalı ve uygulamalı olması amaçlanmıştır. Eğitimde öncelikle herkese okuma yazma öğretmek ve cehaletin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Eğitimin parasız olması ve temel eğitimin bütün çocuklara zorunlu olması ilkesi benimsenmiştir. Bu amaçla 1924 Anayasası'nda ilköğretimin zorunlu ve parasız olduğuna yer verilmiştir. Türk millî eğitim sisteminin temel ilkelerinden biri de laiklik olmuştur. Eğitim işleri dini makamların ve kişilerin etkisinden kurtarılarak devletin denetimi altına alınmıştır. Eğitimde millilik, birlik, laiklik, çağdaşlık, ferdin ve toplumun ihtiyaçları, her vatanداşa temel eğitim hakkı tanınması, fırsat, imkân ve cinsiyet eşitliği, aklın ve bilimin rehberliği Türk millî eğitim sisteminin günümüze kadar izlediği temel ilkeler olmuştur (YÖK, 1995; Akyüz, 2011).

İlk ve Orta Öğretim Alanındaki Faaliyetler

Ottoman Devleti'nde ilköğretim geleneksel eğitim kurumları olan sibyan mektepleri ve son dö-

nemde açılan iptidai mekteplerde verilmiştir. Cumhuriyet döneminde Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile öğretimde birlik sağlanırken sibyan mektepleri kapatılmış iptidai mektepler de ilkmektep /ilkokul adını almıştır. Ülkede okuma yazma seviyesinin artması ve her çocuğun eğitim alması dönemin yöneticilerinin önemle üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur. 1924 Anayasası'nda da ilköğretimin zorunlu olması ve devlet tarafından parasız verilmesi ilkesine yer verilmiştir. İlköğretimin amacı temel yurttاشlık bilgileriyle donatılmış Türk iniklabını benimsemiş yurttashların yetiştirmesi olmuştur. Çocuklara ulusal kimlik duygusu kazandırmak ilk öğretimin görevi sayılmıştır. İlköğretimde fırsat ve cinsiyet eşitliğini sağlayan uygulamalara gidilmiş 1924 yılında ilköğretimde karma eğitim sistemine geçilmiştir. Beş yıllık ilköğretimin üç yılı bütün çocuklara zorunlu tutulmuştur (Akyüz, 2011; Akşin vd., 2005).

Cumhuriyetin ilk yıllarda ilköğretimle ilgili en temel sorunlardan biri okul ve öğretmen temini olmuştur. Özellikle kırsal kesimde ilköğretim işlerini bir düzene sokmakta sıkıntılı yaşanmıştır. Bu dönemde nüfusun %80'e yakınının kırsal kesimde yaşadığı dikkate alındığında Cumhuriyetin ilk yıllarda ilköğretim alanında istenilen düzeyde bir gelişme sağlanamamıştır. 1936 yılında Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın ifadesiyle 40 bin köyün 35 bininde okul ve öğretmen yoktur. Okulu olan köylerin bazlarında da ilköğretim ancak üç yıl süreli dir (Akyüz, 2011).

Cumhuriyet döneminde rüştiye, idadi ve sultani gibi okullarda verilen ortaöğretimde de önemli düzenlemeye gidilmiştir. Ortaöğretim üçer yıllık orta okul (orta mektep) ve lise olmak üzere altı yıldan oluşan iki ayrı devreye ayrılmıştır. 1926-1927 eğitim-öğretim döneminden itibaren orta öğretimde karma eğitime geçilmiştir. Ortaokulların liseye lülerin de yüksek okullara öğrenci hazırlayan kurumlar olarak ele alındığı bu dönemde orta öğretim, mesleki bilgilerin de verilmesi gereken yerler olarak görülmüştür. Ortaöğretim ders programlarında değişiklikler yapılmış yeni kitaplar yazılmıştır. Arapça ve Farsça dersler kaldırılırken tarih, Türkçe, coğrafya ve edebiyat gibi derslere daha fazla yer verilmiştir. Liselerde ilk defa sosyoloji dersi okutulmaya başlanmıştır (Kılıçkaya vd., 2005).

Mesleki ve Teknik Eğitim Alanındaki Faaliyetler

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat döneminden itibaren mesleki ve teknik alanda çeşitli eğitim kurumları açılmışsa da Cumhuriyet dönemine gelindiğinde bu okulların sayısı oldukça azdır. Ülke kalkınması için mesleki ve teknik eğitime önem verilmiş bu konudaki bilgi ve tecrübesinden yararlanmak üzere yabancı uzmanlar Türkiye’ye davet edilmiştir. Teknik eğitim alanında incelemelerde bulunmak üzere 1925 yılında Alman Sanayi ve Ticaret Bakan danışmanı Alfred Kühne Türkiye’ye gelmiştir. Kühne, Anadolu’da okullarda incelemelerde bulunarak Türkiye’de teknik eğitimin geliştirilmesi yönünde görüş ve önerilerini içeren bir rapor sunmuştur. Okullarda öğrencilere pratik, faydalı bilgiler aktarılmasını, demiryolları gibi çeşitli kurumlara bağlı okullarda çıraklık eğitimi verilmesini, kadınların da çocuk bakımı, biçki-diğiş gibi mesleki eğitim almalarını tavsiye etmiştir. Türkiye’ye davet edilen bir diğer mesleki eğitim uzmanı ise Omar Buyse olmuştur. Belçika teknik eğitim uzmanı olan Buyse, 1927 yılında Türkiye’ye gelmiş ve mesleki ve teknik eğitime ilişkin bir rapor hazırlamıştır. Buyse raporunda, mesleki ve teknik eğitim veren okulların gelişen sanayinin gerisinde kaldığını, sanayinin gerektirdiği derslerin verilmeyğini belirtmiştir. Mesleki ve teknik eğitim veren bu okullarda sanayinin ihtiyaçlarına göre programların yeniden hazırlanması ve öğretilmesi gerektiğini, öğretmenlerin yanı sıra usta öğreticilerin de derslere girmesini tavsiye etmiştir. Ömer Buyse’nin raporu doğrultusunda Ankara’da mesleki eğitime yönelik 1928 yılında İsmet Paşa Kız Enstitüsü açılmıştır (Kılıç, 2019).

Yükseköğretim Alanındaki Faaliyetler-Darülfünun’dan İstanbul Üniversitesi’ne

Cumhuriyet döneminin ilk yüksek öğretim kurulu 1925 yılında Ankara’da açılan Hukuk Mektebi olmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun ardından medreseler kapatılırken Darülfünun pozitif

bilimlerin okutulduğu bir okul olarak ayrı tutulmuş ve daha çok önem verilmeye başlanmıştır. Ancak Darülfünun kendisini geliştiremediği ve yapılan inkılaplara ayak uyduramayan bir kurum olarak kaldığı yönünde eleştirilmiştir. Darülfünun’dada ciddi, topluma yararlı, bilimsel çalışmalar yapılmadığı iddia edilmiştir. Bu nedenle Darülfünun’da reform yapılması için incelemelerde bulunarak bir rapor hazırlamak üzere 1931 yılında İsviçre Cenevre Üniversitesi’nden Prof. Albert Malche Türkiye’ye davet edilmiştir. Türkiye’ye 16 Ocak 1932’de gelen Malche, önce Darülfünun’da derslere girmiş, laboratuvar ve kütüphaneleri incelemiştir, hastaneleri hatta bazı liseleri ziyaret etmiş öğrenciler ile görüşmüştür. Malche, 1 Haziran 1932’de İstanbul Darülfünun’u Hakkındaki Raporunu Millî Eğitim Bakanlığına sunmuştur. Raporda üniversitenin bilimsel yeterliliği, idari yapısı, derslerin içeriği, hocaların niteliği, kütüphane ve laboratuvarların durumu gibi pek çok konuyu ele almıştır. Raporu inceleyen Mustafa Kemal Paşa İstanbul Darülfünununu’nun yeniden yapılandırıp çağdaş bir üniversiteye dönüştürülmesi için hemen çalışmalarla başlanması talimatını vermiştir (Kocatürk, 1984).

Malche’nin raporu doğrultusunda 1933 yılında Darülfünun kapatılarak 1 Ağustos 1933’té İstanbul Üniversitesi törenle açılmıştır. Özerklik kaldırılmış diğer eğitim kurumları gibi Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır. Eski öğretim elemanları büyük ölçüde tasfiye edilmiş 151 akademisyenden 59’u yeni üniversiteye alınmıştır. Yeni öğretim kadrosunu Avrupa’da eğitim görenler ve Alman bilim adamları oluşturmuştur. Türkiye’ye 1933-1950 yılları arasında Nazi Almanyasından kaçan çok sayıda öğretim üyesi gelmiştir. Hukukçu E. Hirsh, İktisatçı F. Neumark, Cerrah Nissen, Patalog Schwartz gibi isimlerden oluşan yaklaşık 70 kadar çeşitli akademik unvanlara sahip bilim adamı İstanbul Üniversitesi’nde görev yapmıştır. Bu yabancı bilim adamları Türkiye’de çok sayıda akademisyenin yetişmesine katkıda bulunmuştur. Birçok enstitü, klinik, laboratuvar kurulmuştur. Çoğu Türkçe öğrenmiş ders kitabı yayınlamış ve asistan yetiştirmiştir (Akyüz, 2011).

Resim 1.3 Mustafa Kemal Atatürk İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde (15 Aralık 1930)

Ankara'da 1925 yılında öğretime başlayan Hukuk Mektebi, 1930 yılında öğretime başlayana Ankara Yüksek Ziraat Mektebi, 1936'da öğretime başlayan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi ve İstanbul'dan Ankara'ya taşınan Siyasal Bilgiler Fakültesi 1946 yılında bir çatı altında toplanarak Ankara Üniversitesi kurulmuştur (Akyüz, 2011)..

Öğretmen Yetiştirme Alanındaki Faaliyetler

Cumhuriyetin ilk yıllarda öğretmen yetiştirmeye konusu eğitim alanında yaşanan en önemli sorunlardan biri olmuştur. Savaşlar nedeniyle eğitim-öğretim faaliyetleri aksadığı için ülkede öğretmen okulu mezunu nitelikli öğretmen sayısı oldukça azdı. Bu dönemde ilkokullarda öğretmenlik yapmak için okuma yazma bilmek yeterli olup hatta çoğu yerde imam ve müezzinler de öğretmenlik yapmıştır. Ülke kalkınmasının anahtarı eğitim olarak görüldüğünden öncelikle nitelikli öğretmen yetiştirmeye önem verilmiştir. Öğretmenlik bir meslek hâline getirilmeye çalışılmıştır. İllerde bulunan Erkek ve Kız İlk Muallim Mektepleri 1923'te Maarif Vekâlet'ine bağlanıp genel bütçe içine alın-

mıştır. Bu okullarda öğrenci sayısı artırılıp eğitimin niteliği yükseltilmeye çalışılmıştır. Ancak bu okullarda yetişmiş öğretmenler özellikle kırsal kesimde öğretmenlik yapmaya yanaşmamışlardır. Bu dönemde ülke nüfusunun büyük bir bölümü köylerde yaşadığından eğitimin yaygınlaştırılması için kırsal kesime yönelik öğretmen yetiştirilmesi üzerinde durulmuştur. Türk eğitim sisteminin yeniden yapılandırmasında görüşlerine başvurulan ABD'li Prof. Dr. John Dewey de 1924 tarihli raporunda bu yönde bir öneride bulunmuştur. Mustafa Necati Bey'in Maarif Vekilliği döneminde Denizli ve Kayseri'de 1926 yılında birer köy öğretmen okulu açılarak sorun giderilmeye çalışılmıştır. Ancak bu okullardan bir sonuç alınamamış ve 1932 yılında kapatılmalarına karar verilmiştir (Akyüz, 2011).

Saffet Arıkan'ın Millî Eğitim Bakanlığı döneminde 1936 yılında Eskişehir'de kırsal kesime öğretmen temini için bir öğretmen kursu açılmıştır. Askerde onbaşı, çavuşluk yapmış köylü gençler altı aylık bir kurstan sonra öğretmen unvanıyla kendi köylerindeki üç yıllık ilkokullara görevlendirilmiştir. Uygulama başarılı olmuş ve kursların sayısı artırılmıştır. Ayrıca 1937 yılında deneme niteliğinde Es-

kişehr Çifteler, İzmir Kızılçullu, Edirne Kepirtepe ve Kastamonu Gölköy'de dört adet Köy Öğretmen Okulu açılmıştır. Bu okullar daha sonra Köy Enstitülerine dönüştürülmüştür. Orta öğretim kurumlara öğretmen yetiştirmek için ise 1926'da Ankara'da Gazi Eğitim Enstitüsü ve 1933'te İstanbul'da Yüksek Öğretmen Okulu açılmıştır. Bu okullarda sayı olarak çok az olsa da nitelikli öğretmenler yetiştirlmişdir. 1950'lerden sonra bu okulların sayısında bir artış yaşanmıştır (Akşin vd., 2005).

Azinlik ve Yabancı Okulları

Yeni Türk Devleti, kendi sınırları içerisinde hiçbir dinin ve mezhebin propagandasının yapılmasını istememiştir. Azınlık ve yabancı okullarının zararlı faaliyetlerine son vermek amacıyla onları denetim altına almak yoluna gitmiştir. İlk olarak Lozan Barış Antlaşması ile kapitülasyonlar kaldırılırken bu okulların denetimine yönelik esaslar benimsenmiştir. Dinî propaganda yapmamaları ve devletin kanunlarına uyumaları şartıyla Rum, Ermeni ve Yahudilere ait azınlık okulları ve yabancılara ait okulların Türkiye'deki faaliyetlerini sürdürmelerine izin verilmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile millî ve laik eğitim anlayışı benimsenirken bu okulların faaliyetlerine de kısıtlama getirilmiştir. Okullarda dini propaganda yapılması yasaklanmış kitapları, programları, binaları, yöneticileri ve öğretmenleri devletin denetimine alınmıştır. Millî kültürü korumak için Türkçe, tarih, coğrafya ve yurt bilgisi derslerinin Türkçe olarak Türk öğretmenler tarafından okutulması zorunluluğu getirilmiştir. Bu okullarda yabancı müdür yanında Millî Eğitim Bakanlığıncı atanan bir de Türk müdür yardımcısı bulundurulacaktır (Sezer, 1999). Ayrıca 1931 yılında çıkarılan bir kanun ile Türk çocukların yabancı ilkokullarına gitmesi yasaklanarak küçük yaştaki çocuklar yabancı kültürlerin etkisinden korumak amaçlanmıştır. Yapılan sıkı denetim ve kontrollerde kurallara uymayan okullar kapatılmıştır.

Halk Eğitimi Alanındaki Faaliyetler

Halk eğitime Mustafa Kemal Paşa son derece önem vermiş, millî bir eğitim politikası belirlemesini ve bu hedeflere uygun bireyler yetiştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile millî kimliğe sahip vatandaş yetiştirmeye yolunda önemli bir adım atılmıştır. 1927 yılında ilk defa ülke genelinde bir yaygın halk eğitimi programının uy-

gulanmasına başlanmıştır. Program ilköğretim çapını geçmiş ve hiç eğitim görmemiş çocukların hiç okuma yazma bilmeyen yetişkinler için dersler ve konferanslar şeklinde yürütülmüştür (Kılıç, 2019).

Harf İnkılabından sonra yeni Türk alfabetesini halka öğretmek için geniş kapsamlı yaygın eğitim programı uygulayacak bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. Dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in öncülüğünde Millet Mektepleri kuruluşyla ilgili 24 Kasım 1928 tarihli bir talimatname yayınlanmıştır. Başöğretmenliğini Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı Millet Mektepleri, 1 Ocak 1929 günü yapılan resmi törenlerle açılmıştır.

Halka yeni Türk alfabetesini öğretmek için açılan Millet Mekteplerinde, (A) dershanelerde hiç okuma yazma bilmeyenler; (B) dershanelerde ise, Arap harfleri ile okuma yazma bilenler eğitim almıştır. Ayrıca (B) dershanelerde, okuma yazma öğrenmiş kişilere temel yurttaşlık eğitimi de verilmiştir. Millet Mekteplerinin eğitim süresi, dört ay olup ilköğretim okulu bulunan her yerde, öğretmen sayısı kadar dershane açılmıştır. Millet Mektepleri önce sabit, gezici ve özel olmak üzere ayrılmakta iken, bunlara ilave olarak, Köy Yatılı Dershaneleri ve Halk Okuma Odaları da açılmıştır. Millet Mektepleri uygulamasının en yoğun olduğu 1928-1935 arası dönemde, (A) ve (B) olmak üzere toplam 60.373 adet dershane açılmış, 2.486.845 vatandaş okuma yazma öğrenmek için kayıt yapmıştır. Bunlardan 1.358.001'i mezuniyet belgesi almıştır. 1927 yılında toplam nüfusun Türkiye'deki okuryazarlık oranı % 10,5'te iken bu oran, 1935 yılında % 20,4'e ulaştılarak okuryazar oranında % 100 bir artış sağlanmıştır. Millet Mektepleri 1936 yılından sonra da Ulus Okulları adıyla 1950 yılına kadar halkın eğitimi için faaliyetlerini sürdürmüştür (Kılıç, 2019).

Resim 1.4 Resim 1.4 Millet Mekteplerinde kadınlara yönelik açılan bir kurs (Kılıç, 2019)

Cumhuriyetin ilk yıllarda halk eğitimi alanında öne çıkan kuruluşlardan biri de Türk Ocakları olmuştur. Türkçülük bilincini geliştirip, milliyetçilik fikirlerini yaymada önemli bir kurum olan Türk Ocakları 1912 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Türk Ocağı çevresinde Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Yusuf Akçura, Fuat Köprülü, Halide Edip Adıvar gibi dönemin pek çok aydını toplanmış adeta bir çeşit üniversite işlevi görmüştür. Yapmış oldukları kültürel ve sanatsal faaliyetleriyle Osmanlıdan Cumhuriyete halk eğitimine önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Türk Ocakları inkılapların halka benimsetilmesi ve yayılmasında da önemli görevler üstlenmiştir. Örneğin Yeni Türk alfabetesini halka öğretmek amacıyla kurslar açıp yarınlar yapmıştır (Akyüz, 2011).

Türk Ocakları 1931 yılında kendisini feshetikten sonra daha kapsamlı yeni bir yaygın halk eğitimi faaliyetlerinin yürütüleceği Halkevleri açılmıştır. Cumhuriyet ideolojisini halka tanıtma, yaygınlaştırma ve toplumun kültür yapısını canlandırmaya yönelik faaliyetler yürütülmüştür. İlk olarak 19 Şubat 1932'de 14 şehirde Halkevleri törenlerle açılmıştır. Halk eğitim merkezi olarak görülen Halkevlerinin dokuz alanda faaliyet yürütmesi amaçlanmıştır. Faaliyet kollarını Dil-Tarih-Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, İctimai Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Neşriyat, Köycülük, Müze ve Sergi şubeleri oluşturmuştur. Halkevlerinin birçoğu, bulunduğu bölgeyi her yönüyle inceleyen araştırma ve inceleme derlemeleri yayımlamak üzere dergi çıkarmışlardır. Ankara'da genel merkezce yayımlanan dergi ise Ülkü olmuştur. Köylerde ve kasabalarda da halkodaları kurulmuştur. Halkevlerinin yurt dışında ilk ve tek Şubesi ise Londra'da açılmıştır. Kapatıldığı 1951 yılına kadar 478 Halkevi ve 4.322 Halkodası olarak çok yaygın bir teşkilat oluşturulmuştur (Çavdar, 1983).

Kültür Alanındaki Faaliyetler

Cumhuriyet döneminde eğitimin yaygınlaştırılamamasının en önemli sebebinin kullanılan Arap alfabetesi olduğuna inanılarak alfabe değişikliğinin yapılmasına karar verilmiştir. Türkler tarihleri boyunca çeşitli alfabeler kullanmışlardır. Bunlardan bazıları Göktürk alfabesi, Mani alfabesi, Soğd alfabesi, Uygur alfabesi, Kiril alfabesi Arap alfabesidir. Orta Asya'da genellikle Göktürk ve Uygur alfabelerini kullanan Türkler İslamiyet'i kabul ettikten

sonra çoğunlukla Arap alfabetesini kullanmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nde de uzun yıllar Arap alfabesi kullanılmış ancak 19. yüzyıl ortalarından itibaren alfabetin değiştirilmesi ya da İslah edilmesi gereği yönünde tartışmalar başlamıştır.

Yeni Türk Alfabetesinin Kabulü

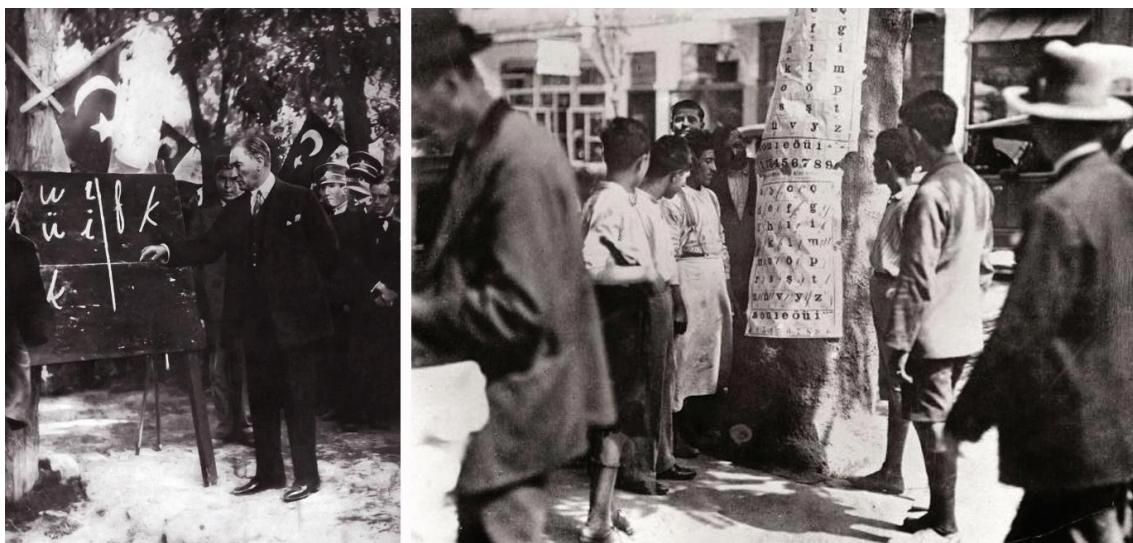
Tanzimat Döneminde başlayan alfabe tartışmaları II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra doğan özgürlük ortamının da etkisiyle artarak devam etmiştir. Arnavutluk'ta 1909 yılında Latin alfabetesine geçilmesi ile Hüseyin Cahit, Celal Nuri, Abdullah Cevdet ve Kılıçzade Hakkı gibi Batiçilik fikrine inanan aydınlar alfabede İslah yerine daha köklü bir değişikliğin yapılması gerektiğini savunmaya başlamışlardır. Bu aydınlar Arap alfabetesinin Türkçüye ve Müslümanlığa ait bir yazı olmadığını, Türklerin daha önce başka yazılar da kullandığını Arap alfabetesinin de sonradan alındığını belirterek bir an önce Latin alfabetesine geçilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Buna karşın, bu dönemde Dr. Milaslı İsmail Hakkı Bey, Süleyman Nazif, Recaiçade Mahmut Ekrem gibi aydınlar da alfabede İslahat yapmanın daha yararlı olacağını savunmuşlardır. İttihat Terakki Partisi döneminde Harbiye Nazırı olan Enver Paşa'nın inisiyatifi ile askerî yazışmalarda, harflerin ayrı ayrı yazılması (huruf-ı munfa-sila) yöntemine dayanan mevcut alfabede bir İslahat yapılmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla tekrar eski usul yazışma yöntemine dönülmüştür. Bu dönemde alfabe tartışmaları alfabede İslahat ve Latin alfabetesinin kabul edilmesi ikileminde savaş yılları boyunca sürmüştür (Kılıç, 2019).

Yeni Türk Devleti kurulduktan sonra da alfabe konusundaki tartışmalar genişleyerek devam etmiştir. Alfabe sorunu eğitimin yaygınlaştırılması ve millîleştirilmesi ekseninde dile getirilmiştir. Bu dönemde tartışmanın boyutu alfabede İslahat yerine bir an önce Latin alfabetesine geçilmesi gereği yönünde olmaya başlamıştır. Türkiye'de alfabe değişikliğine doğru gidişin ilk önemli adımı uluslararası rakamların 20 Mayıs 1928 tarihinde TBMM'de kabul edilmesi olmuştur. 23 Mayıs 1928 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla birçok batı ülkelerinde kullanılan Latin alfabe örneklerini inceleyerek yeni Türk alfabesini belirlemek üzere bir dil heyeti kurulmuştur. Üç ay gibi kısa bir sürede hazırlanan yeni alfabe Mustafa Kemal Paşa tarafından 9-10 Ağustos 1928 gecesi Sarayburnu'nda Gülhane Parkı'nda kamuoyuna tanıtılmıştır. Harf inkilabının uygulanması için bütün ha-

zırılıklar tamamlandıktan sonra kanun, TBMM'de 1 Kasım 1928 günü kabul edilmiştir (Ertan vd., 2011).

Yeni Türk alfabetesini kamuoyuna bizzat Mustafa Kemal Paşa kendisi tanıtmak amacıyla Tekirdağ'dan Kayseri'ye uzanan çok uzun bir yurt gezisine çıkmıştır. Ayrıca gazeteler başta olmak üzere bütün yaygın ve örgün eğitim kurumları ile kamu kurumlarının tüm olanakları da kampanyaya dahil edilmiştir. Yeni alfabeyi tanıtan broşürler ve kitapçıklar yayımlanmıştır. Yeni alfabeyi daha kolay öğretmek amacıyla

Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası Şefi Zeki Üngör tarafından harfler marşı bestelenmiştir. Orkestra, Ankara'nın Ulus ve Kızılay meydanlarında verdiği konserlerle yeni alfabeyi halka tanıtmıştır. Tabelalar, reklamlar, tarifeler, mühürler, ulaşım araçlarının adları yeni harflerle basılarak halk günlük işlerini sürdürmekte için yeni alfabeyi öğrenmek zorunda bırakılmıştır. Yeni alfabeyi halka öğretmek amacıyla 1 Ocak 1929'da Millet Mektepleri açılmıştır. Kısa sürede okuma-yazma bilenlerin sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır (Ergün 1982; Kılıç, 2012).

Resim 1.5 (Solda) Mustafa Kemal Atatürk yeni Türk alfabetesini tanıtıyor (sağda) Yeni Türk harflerinin yaygınlaştırılması için şehirlere asılan afişlerden biri

Türk Tarih İnkılabı

Türk inkılabı sürecinde Atatürk'ün en çok üzerinde çalıştığı konulardan biri de tarih olmuştur. Atatürk, ulusal kimlik yaratmada tarihin önemli unsuru olduğuna inanmıştır. Çok sayıda tarih kitabı okuyup incelemiş ve 1930'ların başında tarih çalışmalarını kurumsal bir yapıya kavuşturmak istemiştir. Türklerin, dünya tarihindeki gerçek yerini ortaya çıkarıp araştırılmasına önem vermiştir. Bu amaçla Türk Ocakları bünyesinde 28 Nisan 1930 tarihinde "Türk Tarihi Tetkik Heyeti" kurulmuştur. Tevfik Bıyıklıoğlu'nun başkanlığında, Yusuf Akcura, Afet İnan, Samih Rifat ve Dr. Reşit Galip gibi isimlerden oluşan heyetin ilk çalışması, "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı bir kitap yayımlamak olmuştur. Ancak Türk Ocaklarının kapatılması kararı üzerine 15 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarihi Tetkik Heyeti yerine aynı amaçlara sahip "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" kurulmuştur. Bununla ulusal bir tarih anlayışının geliştirilmesi ve Türk tarihinin bilimsel olarak yeniden araştırılması amaçlanmıştır (Aksin vd., 2005).

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ilk iş olarak liseler için 4 ciltten oluşan bir tarih kitabı dizisi yayımlanmıştır. Tarih çalışmalarını bilimsel temele dayandırmak, Türk tarih tezini tanıtmak, tarih ders kitaplarını geliştirmek amacıyla 1932 yılında I. Türk Tarih Kongresi toplanmıştır. Çok sayıda lise ve ortaokul öğretmeni, akademisyenler ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyeleri katılmıştır. Türk tarihi araştırmalarının Türk dili araştırmalarıyla da desteklenmesi üzerinde durulmuştur. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin adı 1935 yılında "Türk Tarih Kurumu" olarak değiştirilmiştir. Türkiye'de modern tarihçiliğinin gelişmesi ve Türk Tarih Tezi'nin oluşturulmasına katkıda bulunan Türk Tarih Kurumu, kurulduğu günden günümüze kadar bilimsel araştırma ve yayınlarının yanı sıra, uluslararası Türk Tarih Kongreleri ile Türkiye'nin pek çok yerin-

de arkeolojik kazılar yapılmasına öncülük etmiştir. Atatürk, daima kurumun çalışmalarını yakından takip etmiş, düzenli olarak kurumun toplantılarına katılmış, bu kuruma verdiği önem gereği İş Bankasındaki hisselerinin gelirinin yarısını Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumuna bağışlamıştır (Kılıç, 2019). Ayrıca Türk tarihinin ve kültürünün bilimsel yöntemlerle araştırılması amacıyla 9 Ocak 1936'da Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi öğretime başlamıştır.

Resim 1.6 Atatürk Birinci Türk Tarih Kurultayı'na katılanlarla birlikte (1932)

Türk Dil İnkılabı

Türk inkılabı sürecinde Atatürk'ün en çok üzerinde çalıştığı konulardan bir diğeri de dil olmuştu. Atatürk, ulusal kimlik yaratmadı tarih kadar dilin de önemli bir unsur olduğuna inanmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra Türkçe önce Arapçanın sonrasında da Farscanın etkisinde kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde yazı dili ve konuşma dili diye bir ayrim ortaya çıkmıştır. Türkçe-Arapça-Farsça karışımı olan Osmanlıca yazı dili olarak kullanılmıştır. Saray çevresi ve aydınlar Arapça ve Farsça kelimelerin ağırlıklı olduğu bir dil konuşur ve yazarken, halkın dili ise sade Türkçe olmuştur. Meşrutiyet döneminde bazı aydınlar tarafından dilde sadeleştirmeye gidilmesi ve Türkçenin yabancı kelimelerden arındırılması üzerinde durulmuştur. Cumhuriyet döneminde Türkçeyi yabancı dillerin etkisinden kurtarak dilde birliği sağlamaya yönelik çeşitli çalışmaları yapılmıştır. Konuşma dili ile yazı dili arasındaki ayrılığa son vererek dilde millilik ilkesi benimsenmiştir. Yeni Türk alfabetesinin kabulü dil alanında yapılacak yeniliklerin başlangıcı olmuştur. Türkçenin ses yapısına uygun bir temelde hazırlanmış olan yeni alfabe dildeki yabancı kelimelerin atılmasına ve dilde sadeleşme çalış-

malarına hız vermiştir. Bilimsel yöntemlerle Türk dilini incelemek ve elde edeceği sonuçları yayınlayıp yaygınlaştırmak amacıyla Atatürk'ün önerisiyle 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Her iki yılda bir dil kurultayları düzenlenmiştir. Cemiyet 1936'daki kurultayda Türk Dil Kurumu adını almıştır (Turan, 2005).

Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin yaptığı ilk kurultayın açılış günü olan 26 Eylül günü Türkiye'de "Dil Bayramı" olarak kutlanmıştır.

Dil alanında yapılan çalışmalarla dilde sadeşmeye gidilmiş Türkçe kelimelerin kullanımı yaygınlaştırılmıştır. Türk Dil Kurumu tarafından sözlük çalışmaları yapılmış Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıkları bulunmuştur. Pek çok alanda Türkçe terimler üretilmiştir. Atatürk de söylev ve demeçlerinde Türkçe sözcükler kullanmaya özen göstermiş hatta yeni terimlerin Türkçeye kazandırılmasına büyük katkı yapmıştır. Er, subay, kurmay gibi askeri alanda Türkçe sözcük türetmenin yanında geometri terimlerine Türkçe karşılık bularak bir geometri kitabı yayınlanmıştır (Turan, 2005). Atatürk döneminde Türk dili alanında yapılan çalışmalarla Türkçe bilim ve kültür dili hâline getirilmiştir.

Resim 1.7 Atatürk Türk Dil Kurumu toplantısında (1932)

Güzel Sanatlar İnkılabı

Cumhuriyetin ilanıyla ulus-devlet anlayışı benimsirken bunu geniş kitlelere benimsetmede sanata önem ve öncelik verilmiştir. Sanat, yapılan inkılapların geniş kitlelere yayılmasında ve toplum için yeni bir kimlik olan ulusal bilincin yaratılmasına yönelik olarak kullanılacak eğitim araçlarından biri olarak gö-

rülmüştür. Bu nedenle Türk İnkılabı sürecinde güzel sanatlar alanında çeşitli yenilikler yapılmış çağdaş uygarlığa ulaşmada sanat ve sanatçıya değer verilmiştir.

Atatürk sanatı cumhuriyet ideolojisinin halka benimsetilmesinde önemli bir araç olarak görmüştür. Halkevleri de bu amaca hizmet eden en önemli kültür kurumu olmuştur. Halkevlerinin çalışmalarında sanata büyük yer verilmiş “*güzel sanatlar kolu*” çalışmaları ile genç yetenekleri eğiten bir okul niteliği kazanmıştır. Halkevleri düzenledikleri sergiler, konferanslar, sinema gösterileri, tiyatro etkinlikleri ile ülke genelinde güzel sanatların tanınmasına ve sevilmesine katkı yapmışlardır. Halkevlerinin güzel sanatlar alanında yaptığı çalışmalar Türk toplumunun kültürel değişiminde önemli rol oynamıştır (Yalçın vd., 2002).

Resim ve Heykel: Cumhuriyet dönemiyle birlikte Türkiye'de resim ve heykel alanındaki çalışmalara ağırlık verilmiştir. Ankara'da 1926 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü bünyesinde bir resim bölümü açılmıştır. İstanbul'daki Sanayi-i Nefise Mektebi Güzel Sanatlar Akademisi'ne dönüştürülmüştür. Resim-heykel öğrenimi için Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiş, Avrupa'dan hocalar getirilmiştir. Halkevlerinde açılan kurslar ve sergilerle resim sanatı yayına laftırılmaya çalışılmıştır. Sanatçılardan eserlerini sergileyebilmeleri için 1937'de İstanbul'da Resim ve Heykel Müzesi açılmıştır. Devlet dairelerine Atatürk resimleri asılmış yapılan yarışmalarla gençlerin resim ve heykel sanatlarına ilgi duymaları amaçlanmıştır. Cumhuriyetin onuncu yılında bütün ressamlar seferber edilmiş 1933 yılından itibaren inkılap sergileri düzenlenmiştir. Çok sayıda resim devlet tarafından satın alınarak ressamlar desteklenmiştir (Yalçın vd., 2002).

Heykel alanında hem yetişmiş heykeltıraş olmaması hem de teknik imkânsızlıklardan dolayı ilk eserleri yabancılardan vermiştir. Davet üzerine Türkiye'ye gelen Heinrich Krippel, Pietero Canonica, Josef Thorak ve Anton Hanak gibi tanınmış heykeltaşlar eserlerinin dökümlerini kendi ülkelerde yapıp parçalar hâlinde getirip monte etmişlerdir. Bu sanatçılara İstanbul ve Ankara gibi merkezlerden başlayarak Anadolu şehirlerinin meydanlarına kadar yayılan Kurtuluş Savaşı anıtları ve Atatürk heykelleri yaptırılmıştır. Cumhuriyet döneminde yapılan ilk heykel Avusturyalı sanatçı Heinrich Krippel'in yaptığı 3 Ekim 1926'da İstanbul Sarayburnu'na dikilen Gazi Mustafa Kemal Paşa heykeli olmuştur (Yücel, 1986).

Müzik: Cumhuriyetin ilanından sonra ulusal Türk müziğininaratılması, öğretilmesi ve yaygınlaştırılması çalışmalarına başlanmıştır. İlk olarak orta öğretimde müzik öğretmeni yetiştirmek üzere 1 Eylül 1924'te Ankara'da Musiki Muallim Mektebi açılmıştır. İstanbul'da bulunan Muzika-yı Hümayun 1924 yılında Ankara'ya taşınmıştır. “Riyaset-i Cumhur Filarmoni Orkestrası” adıyla faaliyetlerini sürdürmüştür. Başkanlığına da Osman Zeki Üngör getirilmiştir. Orkestranın adı 1958'de Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası olarak değiştirilmiştir. Darülelhan da 1926 yılında kapatılarak İstanbul Belediye Konservatuvarına dönüştürülmüştür. Eğitim programından doğu musikisi çıkartılarak çok sesli batı müziğine yönelikmiştir. Açılan yarışmalarla yurt dışında eğitim almak üzere Ekrem Zeki Ün, Ulvi Cemal Erkin gibi isimler gönderilmiştir. Önce Türk Ocakları ardından da Halkevleri bünyesinde bando lar kurulmuş çok sesli batı müziğini halka benimsetmeye yönelik kurslar açılmıştır. Korolar oluşturularak halka yönelik konserler düzenlenmiştir. Çok sesli batı müziğini halka benimsetmek ve yayına laftırmak amacıyla radyoda 1934 yılında Türk müsikisi yayını yasaklanmış ve 6 Eylül 1936 tarihine kadar sadece batı müziği yayınlanmıştır (Yücel, 1986).

dikkat

Türkiye'de ilk radyo yayını 6 Mayıs 1927 tarihinde Eşref Şefik Bey'in anonsuyla başlamıştır. İstanbul'da Büyük Postane kapısı üzerine yerleştirilen verici üzerinden akşam saatlerinde halka müzik dinletilerek yapılmıştır. İnkılapların yayına laftırmrasında radyo önemli bir araç olarak kullanılmıştır.

Cumhuriyet döneminde her alanda olduğu gibi müzik alanında da yapılacak yenilikler için yabancı uzmanların görüşlerine başvurulmuştur. Çok sesli müzik alanında besteci ve yorumcuları yetiştirmek üzere bir konservatuvar kurmak amacıyla Alman müzik adamı Profesör Paul Hindemit Türkiye'ye davet edilmiştir. Hindemit'in hazırladığı rapor doğrultusunda 1935'te Musiki Muallim Mektebi içinde Millî Musiki ve Temsil Akademisi kurulmuştur. Bu okul 1936 yılında Ankara Konservatuvarına dönüştürülmüştür (Turan, 2010). Çok sesli batı müziğinin yayına laftırmaya başlamasıyla Türkiye'de opera da gelişme göstermiştir. Atatürk Türkiye'de operayı

kurmaya büyük önem vermiş ve bu konuda sanatçıları teşvik etmiştir. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyareti sırasında gösterimi yapılmak üzere bizzat Atatürk'ün konusunu belirlediği ilk Türk operası hazırlanmıştır. Türk-İran dostluğunu simgeleyen sözlerini Münir Hayri Egeli'nin, bestesini Ahmet Adnan Saygun'un yaptığı "Özsoy Operası", 19 Haziran 1934 günü İran Şahı Rıza Pehlevi ve Atatürk'ün huzurunda sergilenmiştir (Yücel, 1986).

Tiyatro: Bir devlet tiyatrosu kurma düşüncesi ise II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiş Darülbedayi (Güzellikler Evi) adıyla 1914 yılında bir tiyatro kurulmuştur (Turhan, 2010). Darülbedayının kuruluşundan sonra sahneye çıkan ilk Türk kadını Afife Hale olmuştı. Darülbedayının yönetimine 1927 yılında Muhsin Ertuğrul Bey getirilmiştir. Darülbeday, 1934'te yeniden düzenlenerek İstanbul Şehir Tiyatrosu adını almıştır. Ankara'da da müzik ve sahne sanatları dallarında öğretmen ve sanatçı yetiştirmek üzere

Millî Musiki ve Temsil Akademisi oluşturulmuştur. Temsil şubesini kurmak, ders planlarını belirlemek ve tavsiyelerde bulunmak üzere Alman Uzman Carl Ebert Türkiye'ye davet edilmiştir. Ankara'ya 1936 yılında gelen Carl Ebert Türk tiyatrosunun sorunlarını tespit ederek işe başlamıştır. Akademinin adı aynı yıl Ankara Konservatuvarı olarak değiştirilmiş 1949 yılında da özel bir yasa ile Devlet Tiyatrosu Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Yücel 1986).

Sinema: Sinema, Cumhuriyet ideolojisini halka benimsetmeye ve yapılan inkılapları tanıtımada önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Bu nedenle ulusal kimlik inşasında daha çok Kurtuluş Savaşı yıllarını ve inkılapları konu alan film çalışmalarının yapılması devlet tarafından desteklenmiştir. Türkiye'de sinema alanında başlangıçta daha çok dönemin tiyatro oyuncuları öne çıkmıştır. Cumhuriyet dönemi sinemasının şekillenmesinde en önemli isim Muhsin Ertuğrul Bey olmuştur (Özön, 1983).

Öğrenme Çıktısı

İKTİSADI ALANDA YAPILAN İNKILAPLAR

Osmanlı Devleti'nin son dönemi savaşlar, yenilgiler ve sürekli toprak kayıplarıyla geçmiştir, bu durum ekonomik yapının çözülmemesine neden olmuştur. Zamanla tarımsal ekonomiye verilen ağırlık azalmış Sanayi Devrimi'ne geçilememiş ve kapitülasyonlarla yabancılara tanınan haklar sürekli artırılmıştır. Bu durum Osmanlıyı dışa bağımlı ve sömürgeci devletlere ucuz hammande sağlayan bir açık pazar haline getirmiştir. Devlet gelirleri zorunlu giderleri karşılamadığı için Kırım Savaşı yıllarından başlayarak dış borçlanmaya gidilmiştir. Ancak devlet bir süre sonra aldığı borçların faizlerini bile ödeyemez duruma gelmiştir (Turhan, 2005).

Son Dönem Osmanlı Ekonomisine Bir Bakış

Osmanlı Devleti bütçe gelirleri borçları ödeme yetmeyince 1875'te iflas ettiğini açıklamak zorunda kalmıştır. Bütün iç ve dış borçların faiz ve borç ödemeleri beş yıl için yarıya indirilmiş altı ay sonra da dış borç taksitlerinin ödenmesi tümüyle durdurulmuştur. Bunun üzerine alacaklı durumda Avrupalı devletler ile Osmanlı Devleti arasında 1881 yılında "Muharrem Kararnamesi" adı verilen bir sözleşme imzalanmıştır. Bununla alacaklı devletler alacaklarının bir kısmından vazgeçmiş ve bir ödeme planı yapılmıştır. Borçlara karşılık Osman-

lî kamu gelirlerine el koyularak borçları tahsis etmek üzere Duyun-u Umumiye İdaresi (Borçlar İdaresi) kurulmuştur. Osmanlı ekonomisini Avrupa devletlerinin denetimine sokan Duyun-ı Umumiye İdaresi zamanla Osmanlı Devleti'nin gelir kaynaklarını işleden büyük bir şirket haline gelmiştir (Çavdar, 1982; Müderrisoğlu, 1990).

Osmanlı Devleti üzerinde mali denetim sağlayan ikinci büyük kurum ise Osmanlı Bankası olmuştur. Osmanlı Bankası "Bank-ı Osmani" adıyla 1856 yılında İngiliz sermayesi ile merkezi Londra'da olmak üzere İstanbul'da kurulmuştur. Başlangıçta ticari bir banka olarak faaliyete geçen Osmanlı Bankası, 1863 yılında Fransızların da ortak olmasıyla bir devlet bankası statüsünde hizmet vermiştir. Osmanlı Bankası I. Dünya Savaşı'na kadar âdetâ Osmanlı devletinin para politikasında tek başına söz sahibi olmuştur. Bankanın etkinliğine son vermek ve para politikasına egemen olmak için millî iktisat politikası izleyen İttihat ve Terakki döneminde İtibar-ı Millî Bankası kurulmuştur. Ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Bankası yine eski etkinliğine kavuşmuş hatta Cumhuriyet döneminde de para basma yetkisini Merkez Bankası'nın kuruluşuna kadar elinde tutmuştur (Çavdar, 1982).

Osmanlı Devleti'nde iktisadi bağımlılığın bir diğer kurumu ise Tütün Rejisi olmuştur. Tütün tekelini elinde tutan reji Osmanlı Bankası'nın desteği ile 1894'te kurulmuştur. Reji bir tekel olarak tütün ekim alanlarını kısıtlamıştır. Ülkedeki bütün tütün alım ve satımını kendi yönetimi altına almıştır. Üreticiye Reji İdaresi'nden başkasına tütün satması yasaklanmıştır. Cumhuriyet yönetimi bu kurumu aynen devralmış daha sonraları onun yerine devlet tekelini kurmuştur (Çavdar, 1982).

Kapitülasyonların yabancılara sağladığı ekonomik üstünlük kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü kolaylaştıran diğer bir unsur da kapitülasyonların yabancı devletlere ülkenin iç işlerine karışma imkânı sağlaması olmuştur. Yabancılar siyasal yönden de üstünlük sağlamak ve devletin iç işlerine karışabilemek için Osmanlı sınırları içinde yaşayan azınlıklardan yararlanmışlardır. Osmanlı Devleti zaman zaman kapitülasyonlardan kurtulmak istemiş ve çeşitli çabalara girmiştir ise de olumlu bir sonuç alınamamıştır (Müderrisoğlu, 1990).

Dış borçlanmalar, kapitülasyonlar ve Duyun-ı Umumiye İdaresi ile Osmanlı Devleti zamanla iktisadi anlamda büyük güçlerin denetimine girerken

İttihat ve Terakki döneminde millî iktisat politikası izlenerek ulusal ekonominin güçlendirilmesi için çalışılmıştır. Devleti yabancı sermayeye bağlanma-ya zorlayan şartları kaldırarak millî bir ekonomi yaratmak amaçlanmıştır. Ülke ekonomisini elinde tutan azınlıklar ve yabancılar yerine Müslüman Türk burjuvaziyi yaratmaya ve halkı tarımdan baş-ka ticaret, sanayi gibi alanlarda faaliyet için teşvik etmeye yönelik bir dizi çalışmalar yapılmıştır. An-acak I. Dünya Savaşı'nın çıkması ve kaynak bulu-namaması gibi nedenlerle bir sonuç alınamamıştır. I. Dünya Savaşı Osmanlı ekonomisinin tamamen çökmesine yol açmıştır.

Resim 1.8 Cumhuriyet idaresinin büyük başarısı
Duyun-ı Umumiye'nin kaldırılması [Çocuk: -Duyun-ı Umumiye ... tanımıyorum! Babası: -Ne mutlu sana!"]

Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı ülke-sinde işgaller başlarken Anadolu'da kit kaynaklarla emperyalist devletlere karşı büyük bir bağımsızlık

mücadelesi başlatılmıştır. Ancak yeni bir savaşın finansmanı meselesi TBMM'nin açılışından itibaren karşı karşıya kaldığı en önemli sorun olmuştur. Hükümetler mali ve ekonomik meselelerle başa çıkmakta zorlanmıştır. Kaynak bulmak amacıyla TBMM ya yeni vergi yasaları çıkarmış ya da mevcut vergilere zam yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa 7-8 Ağustos 1921'de yayinallydı Tekâlif-i Millîye Emirleri ile cephe gerisinde seferberlik başlatmış halktan elindeki giyecik, yiyecek ve ulaşırma araçlarını orduya vermesini istemiştir. Öncelikli amaç vatanı işgalden kurtarmak olduğundan bu dönemde kaynaklar ülkenin işgalden kurtarılması için kullanılmış üretim ve sanayiye yönelik yatırım yapılamamıştır.

Millî Mücadele zaferle sonuçlandıktan sonra öncelikle iktisadi bağımsızlık için mücadele edilmiştir. Lozan Barış Antlaşmasının 28. Maddesi kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını hükme bağlarken yeni Türk Devleti ekonomik bağımsızlığıyla birlikte tam bağımsızlığını da kazanmıştır. Lozanda iktisadi bağımsızlığın kazanılmasıyla ulusal ekonominin güçlendirilmesi amaçlanmış yeni bir iktisadi sistem kurma çalışmalarına hemen başlanmıştır.

Cumhuriyetin İktisadi Sistemini Kurma Çalışmaları

Lozan barış görüşmeleri devam ederken yeni Türk Devleti'nin gelecekte izleyeceği iktisat politikasının esaslarını belirlemek amacıyla 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongrenin toplanış amacı yeni Türk Devleti'nin izleyeceği iktisat politikasını belirlemek ve ekonomik kalkınmayı hızlandıracak önerileri tespit etmek olmuştur. Kongrenin toplanmasına dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey öncülük yapmıştır (Boratav, 2006). İktisat Vekâleti kongre öncesi hazırladığı bir raporda ülkenin başlıca sorunlarını tespit etmek ve tartışmalara yön vermek istemiştir. Raporda Türkiye'nin başlıca iktisadi sorunlarının kredi meselesi, üretimin ve ticaretin düzenlenmesi, gümrük sorunları, vergiler ve ulaşırma sistemi olduğu tespit edilmişdir (Ökçün, 1983).

İzmir İktisat Kongresi

İzmir İktisat Kongresi'ne işçi, çiftçi, sanayici ve tüccar kesimleri temsilten 1.135 delege katılmıştır. Kongre, 17 Şubat 1923 günü Mustafa Kemal

Paşa'nın ekonomik bağımsızlık ve kalkınma vurgulu konuşması ile açılmıştır. Kongre başkanlığını ise Kazım Karabekir yapmıştır. Kongre çalışmaları esas olarak çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının kendi görüşlerini, iktisadi öneriler biçiminde formüle etmeleri ve her gruba ait önerilerin bütün gruplarca madde madde oylanması biçiminde olmuştur (Boratav, 2006). Çiftçi grubunun istekleri rejinin kaldırılması, tütün ziraat ve ticaretinin serbest olması, aşarın kaldırılması, Ziraat Bankası'nın kredi imkânlarının artırılması, ormanların korunması, hayvancılığın geliştirilmesi için tedbirlerin alınması şeklidendir. Tüccar grubunun önerileri; gümrük himayesi, Cuma gününün bütün Türk halkı için tatil günü olması, yabancı sermayeye imtiyaz verilmemesi, kabotaj hakkında yabancılara imtiyaz tanınmaması, yabancı sermayenin ülkeye zarar vermeyecek şekilde girmesinin sağlanması, millî bir banka kurulması vb. olmuştur. Sanayici grubunun önerileri; gümrüklerde himaye usulü, teşvik-i sanayi kanunu çıkarılması, sanayi bankaları kurulması, sanayiye eleman yetiştirecek okulların açılması vb.dir. İşçi grubunun önerileri ise günlük çalışma süresinin sınırlandırılması, 1 Mayıs'ın işçi bayramı olması, işyerlerinin sağlık bakımından denetimi, haftada bir gün tatil yapılması, işçilerin sosyal güvenlik haklarının düzenlenmesi gibi isteklerden oluşmuştur (İnan, 1989).

Kongrede, kapitülasyonlar konusunda en ufak bir ödüн verilmeyeceği vurgulanmıştır. Diğer taraftan da ülkenin sermayeye ihtiyacı olduğundan yabancı sermayeye düşman olunmadığı dile getirilmiştir. Yasalara saygı olmak kaydıyla yabancı sermayeye gerekli güvence verileceği beyan edilmiştir. Ancak bu durumun hiçbir zaman da eskisi gibi olmayacağı dile getirilmiştir. Devlet destekli, özel sektör ağırlıklı millî ve liberal bir ekonomik politikanın izleneceği de karara bağlanmıştır. Kongrenin on altı günlük çalışmasının sonucunda kongre başkanı Kazım Karabekir'in isteğiyle "Misak-ı İktisadi" adı verilen bir de genel program yayımlanmıştır (Ökçün, 1983).

Sanayi ve Ticaret Alanında Yapılanlar

İş Bankası'nın Kurulması: İzmir İktisat Kongresi'nde millî ve bağımsız bir ekonomi için ülkenin kendi kaynaklarına dayanan bir banka kurulması düşüncesi tüccar ve sanayici kesimin ortak isteği olarak öne çıkmıştır. Cumhuriyetin ilanından

hemen sonra Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle özel sermayeli bir anonim şirket olarak Celal (Bayar) Bey tarafından Türkiye İş Bankası kurulmuştur. Çok sayıda milletvekili, yüksek dereceli bürokrat ve tüccar kurucuları arasında yer almıştır. Bankacılık sektörünü millileştirmek, sanayi ve ticareti desteklemek özel teşebbüsün sermaye ve kredi sorunlarına yardımcı olmak amacıyla kurulan bankanın kuruluş sermayesi 1 milyon liradır. Bu paranın 250 bin lirası Mustafa Kemal Paşa tarafından Kurtuluş Savaşı için Hindistan, Afganistan gibi ülkelere gönderilen yardımlardan, bir kısmı Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından sekizde biri de devlet hazinesince sağlanmıştır. Sermayesi 1926 yılında 2 milyona, 1927 yılında İttihat ve Terakki Partisi döneminde kurulan İtibar-ı Milli Bankası ile birleşmesi sonucunda 4 milyona yükselmiştir. Ziraat Bankası'ndan sonra Türkiye'nin ikinci büyük bankası hâline gelmiştir (Tezel, 2002).

İş Bankası ulusal kuruluşların kredi gereksinimlerini üstlenmiş şeker fabrikaları kurmak gibi doğrudan girişişi yatırımlarla ülkenin sanayileşmesine yardımcı olmuştur. Katıldığı kuruluşların sayısını giderek artırmıştır. Türkiye'de ilk şeker üretimi 26 Kasım 1926'da Türkiye İş Bankası'nın da hissedarlarından biri olduğu Alpullu Şeker Fabrikası'nda (Kırklareli) yapılmıştır. Kuruluşu daha önce gerçekleşen ve İş Bankası tarafından desteklenen Uşak Şeker Fabrikası da aynı yıl üretime başlamıştır. İş Bankası pamuklu ve ipekli dokuma fabrikaları, şişe cam fabrikaları ve kereste sanayiine de yatırım yapmıştır (Turhan, 2005).

Resim 1.9 Türkiye İş Bankası binası önünde Atatürk ve Celal Bayar

Sanayi ve Maaden Bankası'nın Kurulması: Türkiye'de sanayi ve madenciliği desteklemek, özel sanayi işletmelerine finansman desteği sağlamak ve Osmanlıdan kalan fabrikaları işletip modernleştirmek amacıyla Ticaret Vekaleti tarafından 19 Nisan

1925'te Sanayi ve Maaden Bankası kurulmuştur. Banka tarafından doğrudan sanayi tesisini kurulmasına izin verilmemiştir. Devraldiği fabrikaların da uygun şartlarda özel sektöré aktarılması planlanmıştır. Banka, Osmanlıdan kalma fabrikaların işletilmesini devir almıştır. Ancak bu fabrikaların masrafi çok olduğundan bankanın özel sanayi ve maden işletmelerine sağladığı kredi desteği sınırlı kalmıştır. Banka kendine devredilen kamu fabrikalarını anonim şirkete dönüştürüp özel sektöré devredememiştir. Bir de buna 1929 Dünya Ekonomik Krizinin olumsuz etkileri eklenince banka beklenilen düzeyde faaliyet gösterememiştir (Boratav, 2006; Tezel, 2002). Bu olumsuzluklardan dolayı 3 Temmuz 1932'de bankaya bağlı fabrikalar yeni kurulan Devlet Sanayi Ofisine devredilmiştir. Böylece işletmecilik görevi sona eren bankanın adı Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası olarak değiştirilmiştir. Bu iki kuruluş 1933 yılında Sümerbank adı altında birleştirilmiştir.

Tesvik-i Sanayi Kanunu: İzmir İktisat Kongresi'nde sanayici kesimin ülkeye kurulacak sanayiyi teşvik etmek üzere yasal bir düzenleme yapılması önerisi doğrultusunda 28 Mayıs 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Cumhuriyet döneminin geniş kapsamlı ilk teşvik kanunu olan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile özel sanayi kuruluşları ve maden işletmelerine geniş çapta muafiyet ve imtiyazlar tanınmıştır. On beş yıllık bir uygulama sonunda özel teşebbüsün ve madencilerin kanunla sağlanan teşvik unsurlarına artık ihtiyaçlarının kalmayacağı umulmuştur. Kanuna göre, işletme kurmak isteyen girişimcilere parasız ya da ucuz devlet arazisi verilecek, başta kazanç ve gümrük vergileri üzere çeşitli vergilerden muafiyet ve nakliye indirimleri sağlanacak, kuruluşlara üretim faaliyetlerindeki artışa göre %10 prim verilecek, ithal ürünlerden %10 daha pahalı olsa da devlet dairelerinde yerli mali olan bu ürünler kullanılacaktır. Özel sektörde oluşacak sermaye birikimine devlet desteği sağlayarak sanayileşmeyi gerçekleştirmek hedeflenmişse de kanundan beklenilen sonuç alınamamıştır. Özendirici pek çok yönü olmasına karşın ülkeye yerli sermaye birikimi, sanayi altyapısı ve örnek oluşturacak deneyimli sanayiciler olmadıından kanuna ilgi beklenilen düzeyde olmamıştır (Boratav, 2006). Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanmak üzere daha çok ormanlar ve madenlere yönelik küçük işletmelerin kuruluşu için kredi arayışında olan müteşebbisler başvuru yapmışlardır.

Çimento, dokuma ve şeker sektörlerinde de fabrikaların kurulması teşvik edilmişse de 1929 Dünya Ekonomik Krizi kanunun amacına ulaşmasını engellemiştir. Teşvik-i Sanayi Kanunu bazı değişikliklerle 1942 yılına kadar uygulanmıştır.

dikkat

Dünya Ekonomik Krizi ABD'de Wall Street Borsası'nın "kara perşembe" olarak anılan 24 Ekim 1929 günü çökmesiyle başlamıştır. Etkileri bütün dünyada 1930 yılından itibaren çok ağır bir şekilde hissedilmiştir.

İç ve Dış Ticaretin Artırılması Çalışmaları:

Osmalı Devleti'nde kapitülasyonlar nedeniyle iç ve dış ticaret tamamen yabancılar ve azınlıkların kontrolüne girmiştir. Osmalı ekonomisi açık pazar hâline gelmiş devlet koruyucu gümrük politikası uygulayamamıştır. Ticari kazançlar üzerinde 1863'ten itibaren konulan temettü vergisi ülke içinde faaliyette bulunan yabancı tüccardan alınamamıştır. Bu nedenle Cumhuriyetin ilk yıllarda iç ve dış ticaretin denetimi ve canlandırılması en önemli sorunlardan biri olmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında azınlıkların çögünün ülke dışına gitmeleri ticari hayatı büyük bir boşluk doğurmuştur. Bu boşluğu dolduracak yerli sermaye birikimi ve tüccarın ortaya çıkması için çeşitli tedbirler alınmıştır (YÖK, 1995).

Cumhuriyetin ilk yıllarda ticarete millî bir nitelik kazandıracak iç ve dış ticaretin artırılması için çalışılmıştır. İlk olarak tüccar kesime kredi sağlayacak bir banka kurulması talebi üzerine 1924 yılında İş Bankası kurulmuş ticari faaliyetler canlandırılmaya çalışılmıştır. Ancak Lozan Barış Antlaşması hükümlerinden dolayı 1929 yılına kadar bağımsız ve etkili bir koruyucu dış ticaret politikası takip edilememiştir. Türkiye, Lozan Barış Anlaşmasına bağlı Ticaret Sözleşmesi ile 1916'daki Osmalı gümrük tarifelerini beş yıl süreyle daha uygulamayı taahhüt etmiştir. Dış ticaret yabancı bankalar aracılığıyla yürütüldüğünden ve eski gümrük tariferinin devamından dolayı 1929 yılında kadar dış ticaret sürekli açık vermiştir (Boratav, 2006).

Türkiye, Osmalı gümrük tarifelerinden 1929 yılında kurtulabilmistiştir. Dış etkilerden arınmış 1929

tarihli Gümrük Tarife Kanunu ile korumacı bir dış ticaret politikası izlenmeye başlamıştır. Gümrük politikasıyla ticaretle birlikte tarım ve sanayii de korumak amaçlanmıştır. Ancak gümrükler üzerindeki kısıtlamaların kalkmasına rağmen aynı yıl başlayan dış borç ödemeleri ve 1929 Dünya Ekonomik Krizinin ilk etkileri bütçe kaynaklarının gelişmesine imkân vermemiştir. 1923-1932 yıllarında genellikle millî sermayeye ve özel teşebbüse öncelik veren bir politika uygulanmıştır. İhracat desteklenerek lüks ithalattan kaçınılmıştır (Boratav, 2006).

Deniz Ticareti ve Taşımacılığ: Osmalı Devleti kapitülasyonlarla Avrupalı devletlere kabotaj hakkı da vermiş zamanla denizyolu ulaşımı ve ticareti büyük ölçüde yabancıların denetimine geçmiştir. Coğulukla Fransız, İngiliz, Alman ve İtalyan denizcilik şirketleri Osmalı sahillerinde istedikleri gibi ulaşırma ve liman hizmetleri yapabilmişlerdir. Bu durum deniz ticareti ve taşımacılığını olumsuz etkilemiştir (Müderrisoğlu, s.90). İzmir İktisat Kongresi'nde kapitülasyonların kaldırılması konusundaki kararlılık doğrultusunda Türkiye'de denizyolu ulaşımının da millîleştirilmesi üzerinde durulmuştur. Kabotaj hakkının Türk gemilerine tanınması ve deniz taşımacılığının devlet tarafından teşvik edilmesi kararı alınmıştır.

dikkat

Bir devletin kendi kıyıları boyunca ve kendi limanları arasında yük ve yolcu taşıma ve buna bağlı olan ticaretine kabotaj hakkı denir.

Kapitülasyonlar çerçevesinde kabotaj hakkı Lozan Barış görüşmelerinde yoğun tartışmaların yaşandığı konulardan biri olmuştur. Türk denizlerinde önemli imtiyazlar elde etmiş olan Avrupalı devletler bu isteğe karşı çıkmışlardır. Lozan Barış Antlaşması ile kapitülasyonların kaldırılması Türkiye'ye ekonomik bağımsızlıkla birlikte denizlerde de bağımsızlığını kazanma yolunu açmıştır. Türk sahillerinde deniz taşımacılığı hakkı sadece Türk bayrağı taşıyan gemilere tanınmıştır (Lozan Barış Antlaşması Tutanaklar-Belgeler, 1993). Ancak bu hak 19 Nisan 1926'da TBMM'de kabul edilen Kabotaj Kanunu ile kullanılmaya başlanmıştır. Kanuna göre; Türkiye sahillerinin bir noktasından diğerine deniz ulaşımı Türk bayrağı taşıyan gemi-

lere bırakılmış; liman hizmetleri ile ilgili işletmeler sadece Türk vatandaşlarına açık tutulmuş; karasuları içinde balıkçılık, süngercilik vs. gibi üretken işler ve bu işler de ameletlik yapmak, kaptanlık, çarkçılık, tayfalık gibi işlerde çalışmak da sadece Türk vatandaşlarına açık tutulmuştur (Boratav, 2006). Kabotaj Kanunu 1 Temmuz 1926 tarihinden itibaren uygulanabilmiş arada geçen sürede gerekli altyapı ve depo, liman gibi tesisler hazırlanmıştır. Böylece Türkiye denizlerinde deniz ticareti ve yolcu taşıma işi millileştirilmiştir. Bundan sonra 1 Temmuz günleri Kabotaj Bayramı olarak kutlanmaya başlanmıştır (Resmî Gazete, 29.04.1926).

Bayındırılık Faaliyetleri

Cumhuriyetin ilk yıllarda demiryolu, karayolu ve denizyolu taşımacılığına önem verilmiş yeni demiryolu hatları, karayolları ve limanların yapımı ve mevcutların genişletilmesi için çalışılmıştır. Posta hizmetleri artırılmış, bataklıklar kurutulmuş barajlar ve içme suyu tesisleri inşa edilmiştir. Savaş alanı olmuş ekili dikili alanların yeniden tarıma kazandırılması ve harabeye dönmiş şehirlerin imarı işi öncelikli meseeler olmuştur. Özellikle başta Ankara olmak üzere büyük şehirlerde imar faaliyetlerine hız verilmiştir. Büyük binaları, geniş asfaltları, parkları ve anıtlarıyla Ankara kısa sürede modern bir başkent hâline getirilmiştir.

Cumhuriyetin ilanıyla ülkenin kalkınması için iyi bir ulaşım ağı kurmaya ve alt yapı tesisleri inşasına önem verilmiştir. Cumhuriyet ilan edildiğinde 18.300 km. karayolu, 4.138 km. de demiryolu ağı mevcuttu. Denizyolu taşımacılığı ise daha çok yabancı şirketlerin elinde bulunmaktaydı. Ülkedeki ulaşım imkânları ihtiyaçları karşılayamayacak durumda olduğundan ülkenin en önemli sorunlarından biri olarak görülmüştür. İzmir İktisat Kongresi'nde de ulaşım meselesi en çok üzerinde durulan konulardan biri olmuştur (Yıldırım, 2001).

Cumhuriyetin ilk yıllarda ulaşımda demiryolu ile ilgili öncelikli bir politika benimsenmiştir. Sınırlı mali kaynaklar nedeniyle kara, demir ve denizyollarını aynı anda geliştiremeyeceğinden Cumhuriyet hükümetlerince öncelik demiryollarına verilmiştir. Demiryolu yapımı o dönemin deyimiyle "şimendifer politikası" Hükümet programlarında ve hazırlanan bütçelerde önemle ele alınmıştır. Olaşı bir savaşta kitle ulaşımına imkan sağlama, karayollarının neredeyse hiç bulunmamasına rağmen

demiryollarının az da olsa mevcut olması, petrole dayanmadığından dışa bağımlılığı azaltması, daha az arazi üzerinde kurulması, düşük maliyetli olması ve batılı devletlerin sahip oldukları demiryolu hattlarının bağımsızlığını yeni ilan etmiş Cumhuriyet için tehdit oluşturması gibi nedenlerden dolayı demiryollarına ağırlık verilmiştir. Denizyolları ve karayolları ise daha çok demiryollarını bütünüleyecek bir yaklaşımla ele alınmıştır (Şen, 2003).

Resim 1.10 Başbakan İsmet İnönü Ankara-Sivas demiryolu açılış töreninde konuşuyor

Demiryolu yapımı sadece ulaşım sorununu çözmeye yönelik bir yatırım olarak görülmemiş bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nde ülke kalkınmasının sağlanması, sosyal ve kültürel gelişmenin tüm ülkeye yayılması, ülke savunması ve ulusal birliğin sağlanmasına hizmet edecek bir araç olarak da görülmüştür. Cumhuriyet Hükümetleri tarafından demiryolu çalışmalarına 1924 yılında başlanmıştır. "Bir karış fazla şimendifer" anlayışına dayanan demiryolu öncelikli ulaşım politikası II. Dünya Savaşı yıllarına kadar sürdürmüştür. Millî sermayeye dayanan ilk demiryolu hattı 1.149 km olan Ankara-Kayseri-Sivas-Erzurum istikametinde yapılmıştır. Bu hat 1927'de Kayseri'ye, 1930 yılında Sivas'a, 1939 yılında ise Erzurum'a ulaşmıştır. Yeni hatlar işletmeye açılırken yabancı şirketlerin elinde bulunan hatlar da satın alınmıştır. Yabancı devletlerin imtiyazlarına son vermek amacıyla ilk adım Anadolu-Bağdat Demiryollarının satın alınması olmuştur (Yıldırım, 2001). Demiryolu politikası ile doğal kaynaklara ulaşmak, orman ve madenlerden yarar-

lanmak hedeflenmiştir. Örneğin bakır ulaşmak için Ergani'ye kadar yapılan demiryolu bakır hattı, kömüre ulaşmak için Ereğli kömür havzasına kadar giden demiryolu kömür hattı, pamuk gibi tarımsal ürünlerde ulaşmak için Adana'ya yapılan demiryolu pamuk hattı olarak adlandırılmıştır. Böylece kömüre ulaşarak sanayi için gerekli enerji kaynağı yaratılması pamuğa ulaşarak ise sanayi için hammadde temini öngörmüştür (Yıldırım, 2001).

Demiryollarını destekleyecek bir yaklaşımla karayolu yapım çalışmalarına da önem verilmiştir. Daha çok köprü yapımı ve yolların bakımı üzerinde durulmuştur. Karayolu çalışmalarının finansmanında en önemli kaynak "Yol Vergisi" olmuştur. Nakden ya da yol yapımında bedenen çalışma şeklinde ödenen vergi gelir seviyesine bakılmaksızın her erkek vatandaştan eşit oranda tahsil edilmiştir. Ancak beş ve üzeri çocuğu olanlar vergiden muaf tutularak nüfus artışının özendirilmesi de hedeflenmiştir. Aşar vergisinden sonra halkın en çok şikayette ettiği vergi olmuştur. Ancak yöneticiler bütçenin yetersizliğinden dolayı vergiden bir türlü vazgeçmemiştir. Çok partili hayatı geçişi birlikte yol vergisine ilişkin tepkiler muhalefetin desteğiyle daha da yükselmiştir. Demokrat Parti iktidarının kurulmasının ardından 1952 yılında vergi kaldırılmıştır (Özdemir, 2013). II. Dünya Savaşı yıllarında motorlu taşıtların sayısında ortaya çıkan artış ve soğuk Savaş sürecinde başlayan ABD yardımları ile Türkiye'de karayolu yapımına hız verilmiştir.

Maliye Politikaları

Lozan Barış Antlaşması ile Osmanlı maliyesini denetim altına alan Dünnyu Umumiye İdaresi'nin varlığı son bulmuştur. Cumhuriyetin ilanıyla bağımsız bir maliye politikası izlenmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar çerçevesinde şıklanan bağımsız maliye politikası ile bütçe denkliğinin sağlanması ve Türk vergi sisteminin modernleştirilmesi amaçlanmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk bütçesi 1924 mali yılı bütçesi olup ilk bütçeler açık vermiştir. Yeni bir devlet kurulurken ortaya çıkan giderler, nüfus mübadelesi için yapılan harcamalar, bayındırlık harcamaları, savunmaya yönelik giderler bütçe açığının nedenlerini oluşturmuştur. Cumhuriyetin ilk on yılında 1925 ve 1931 yılı bütçeleri dışındaki sekiz bütçe fazlalık vermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarda yapılan bütçelerde savunma ve bayındırlık harcamalarına

öncelik verilmiştir. 1929 yılından itibaren ise dış borç ödemeleri bütçedeki en büyük paylardan birini oluşturmuştur (Coşar, 1995). Türkiye Dünya Ekonomik Krizinin çıktığı yıl borç ödemelerine başlamış devletin kamu yatırımlarının arttığı dönenlerde ve II. Dünya Savaşı yıllarda taksitler aksatılmadan ödemiştir. Osmanlı borçları 1954 yılında tamamen tasfiye edilmiştir.

Cumhuriyet döneminde bütçe gelirlerini oluşturan vergilerle ilgili de önemli düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye, 1929 yılında gümrük vergileri ile Lozan Antlaşması'nın getirdiği sınırlama bitince vergiler alanında ancak tam egemenliğini elde edebilmiştir. Cumhuriyet yönetiminin vergi alanında gerçekleştirdiği ilk büyük değişiklik 17 Şubat 1925'te TBMM'de kabul edilen bir kanunla Aşar Vergisi'nin kaldırılması olmuştur. Ürün üzerinden alınan aşar vergisinin kaldırılması İzmir İktisat Kongresi'nde çiftçi kesimin en temel isteği olmuştur. Aşar bütçe gelirlerinin %25'ini oluştururken devlet tarım kesimini desteklemek tarımsal üretimi artırmak amacıyla önemli bir gelir kaynağından vazgeçmemiştir. Vergi yükünden kurtulan köylünün üretimini artıracağı ve daha çok vergi vereceği umulmuştur (Turan, 2005). Aşar Vergisi'nin kaldırılması üzerine kazanç vergisi, muamele vergisi, veraset ve intikal vergisi gibi yeni vergiler getirilerek yeni gelir kaynakları yaratılmıştır. Ayrıca mevcut vergilere de zam yapılmıştır. Aynî vergiler yerine nakdi vergiler uygulanmıştır. Modern ve adil bir vergi sistemi kurulmaya çalışılmıştır. Bütçe açıklarından kaçınılmış güçlü bir devlet hazinesi kurulması amaçlanmıştır.

Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu

Lozan Antlaşmasının dış ticaret politikası bakımından Hükümeti kısıtlayıcı hükümlerinin de katkısıyla 1929 yılına kadar süregelen dış ticaret açığı Türk parasının dış değerinde yıldan yıla yavaş yavaş bir düşüşe sebep olmuştur. Gümrük vergilerinin 1929 yılında yükseltileceği bilindiğinden ithalatçılar, süre dolmadan eski tarifeyle mal stoklama yarışına girmişlerdir. İthalatta büyük bir artış yaşanırken dış ticaret dengesi 1929 Dünya Ekonomik Krizinin de etkisiyle büyük ölçüde bozulmuştur. Bu durum Türk parasının değerindeki düşüşü daha da hızlandırrken dış ticaret açığı bir kriz boyutuna ulaşmıştır. Ancak artık Lozan Antlaşması'nın

kısıtlayıcı hükümlerinden tamamen kurtulan Türkiye'nin paranın değerini korumaya yönelik etkili tedbirler alabilmesi mümkün olmuştur (Boratav, 2006; Tezel, 2002).

Resim 1.11 Türkiye Cumhuriyeti tarafından 1925 yılında basılan 5 Türk Lirası, onde Bozkurt arkada ise Tanrı Dağları

Türk parasının değerini korumaya yönelik ilk olarak 1929 yılında "Menkul Kiyimetler ve Borsalar Kanunu" çıkarılarak Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk kambiyo denetimi başlatılmıştır. Kanun kambiyo alım satımını sınırlamış ve spekülatyonu yasaklamıştır. Ancak bu düzenleme yetersiz kalmış ticaret dengesi yüz milyonu aşan mikarda bir açık vermiştir. Bunun üzerine 1929 Dünya Ekonomik Krizi karşısında Türk parasının değerini korumak için daha etkili tedbirlere gidilmiştir. TBMM'de Türk Parasının Kiyimetini Koruma Kanunu çıkarılarak 25 Şubat 1930 tarihinde yürürlüğe sokulmuştur (Boratav, 2006; YÖK, 1995).

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün Kurulması

Cumhuriyetin ilk yıllarda nüfus, ülkenin en temel zenginlik kaynağı olarak görülmüştür. Eğitimden sağlığa, tarımdan ticarete kadar her alanda doğru politikalar üretebilmek için nüfusun sayısını ve niteliğini öğrenmeye önem verilmiştir. Öncelikle bu konuda bilimsel çalışmaları yürütecek istatistik bilgiler toplamak üzere 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Bu konuda batıda uygulanan araştırma ve istatistik bilgisini Türkiye'ye aktarmada yabancı uzmanlardan yararlanılmıştır. İstatistik alanındaki başarısıyla tanınan Belçikalı bilim adamı Camille Jaquart bu kurumun başına getirilmiştir (Çakmak, 2009). İstatistik Umum Müdürlüğü ülkenin ihtiyaç duyduğu pek çok alanda sayısal bilgileri toplayarak

gerekli istatistiklerin üretilmesini, yayılmasını ve dağıtımını yapan bir merkez olarak görev yapmıştır.

İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından çağdaş tekniklere dayanan Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde yapılmıştır. Sayım günü sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. 1927 nüfus sayımına göre Türkiye'nin toplam nüfusu 13.648.270 kişi olarak ilan edilmiştir. Nüfusun %16,3'ü kentlerde, %83,7'si kırsal kesimde yaşamaktadır. Yedi ve daha büyük yaşlardaki okuma yazma oranı erkeklerde %17,42, kadınlarda %4,63 olup genel ortalama ise %10,58 dir (28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Türkiye Nüfusu, Ankara 1928). İkinci nüfus sayımı ise 1935'te yapılmıştır. Türkiye nüfusu 16.156.018 olarak belirlenirken kilometrekareye düşen kişi sayısı 21 olarak çıkmıştır. Bundan sonra her beş yılda bir düzenli olarak genel nüfus sayımlarının yapılmasına büyük önem verilmiştir (Çavdar, 1983).

Devletçi Yaklaşımlar, Uygulamalar ve Devletçilik İlkesinin Kabulü

Cumhuriyetin ilk yıllarda uygulanan devlet destekli liberal iktisat politikası özellikle 1929 Dünya Ekonomik Krizi karşısında beklenen sonuçları sağlayamamıştır. Aynı yıl gümrük tarifeleri yükselcekle düşüncesiyle aşırı ithalata gidilmiş ekonomik kriz nedeniyle tarım ürünleri piyasalarında fiyatların düşmesiyle ihracat gelirlerinde beklenmedik bir düşüş yaşanmıştır. Türkiye'nin döviz gelirleri azalmıştır. Türk parası hızla değer kaybetmiş bir de üstüne 1929 yılında Osmanlıdan kalan borçların ilk taksidinin ödenmesi zamanı gelmiştir. Ülkede henüz yerli sermaye birikimi, sanayi alt yapısı ve örnek alınabilecek deneyimli sanayiciler olmadılarından ihtiyaç duyulan yatırımlar özel sektör tarafından gerçekleştirilememiştir. Bütün bunlar toplumda liberal ekonomiye karşı bir tepki doğurmuş yöneticiler ve aydınlar arasında ekonomik model tartışmaları yoğunlaşmıştır. Ekonomik kalkınmanın süratle sağlanması ve halkın refah seviyesinin yükseltilmesi için devlet bazı tedbirler almak ve birtakım kurumlar oluşturmak zorunda kalmıştır. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de devletin ekonomiye müdahele ederek krizin etkilerine son verileceği düşünülmüştür (Eroğlu, 1982, Ertan vd., 2011).

Dünya Ekonomik Krizinin etkilerini bertaraf etmek için hükümet ihtiyaç duyulan temel tüke-

tim mallarının üretimine geçişe sağlamaya yönelik bir politika izlemiştir. İthalat kısıtlanıp yerli üretim ve bunların tüketimi özendirilmiştir. Mümkün olduğunda tasarruf yapıp yerli ürünleri kullanarak Türk parasının değer kaybı önlenmeye çalışılmıştır. Halkı yerli malı kullanmaya özendirip tasarruf yapmaya yönlendirmek amacıyla 14 Aralık 1929 tarihinde TBMM Başkanı Kazım (Özalp) Paşa'nın başkanlığında Ankara'da "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" kurulmuştur. 1929 yılından itibaren her yılın 12-19 Aralık tarihleri arasında "Tasarruf ve Yerli Malları Haftası" düzenlenmiştir. Türkiye'nin genelinde özellikle 1930'lu yıllarda yerli malı ve tutum haftaları ulusal bir bayram havasında oldukça canlı bir şekilde yaşanmış halkın ilgisi büyük olmuştur (Duman, 1992). Ayrıca 1930 yılında "Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu" kabul edilerek sıkı bir para politikası izlenmeye başlanmıştır. Osmanlı Bankası'nın denetiminde olan para işlerini düzenlemek için 11 Haziran 1930'da devlet adına para basmak, Türk lirasının değerini korumak ve diğer bankalara destek olmak üzere T.C. Merkez Bankası kurulmuştur. Ülkenin ihtiyaç duyduğu sanayi tesislerinin devlet tarafından kurulması düşüncesi benimsenmiştir.

Başbakan İnönü 1930 yılında demiryolunun Sivas'a ulaşması vesilesiyle düzenlenen törende yaptığı konuşmasında "Biz iktisadiyatta mutedil (ilimli) devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri temayülüdür." diyerek bundan sonra izlenecek iktisat politikası ile ilgili ilk açıklamayı yapmıştır. Ülke kalkınması için devlet eliyle sanayiyi kurmak amacıyla iktisat politikası olarak devletçilik ilkesi benimsenmiştir. Devletçilik devlet kesimini ekonomide bir yatırımcı ve üretici olarak öne çıkarmıştır (Pamuk, 2014). Devletçilik 17 Mayıs 1931'de toplanan CHP'nin III. Kurultayı'nda bir parti politikası olarak benimsenmiş ve programa alınmıştır.

Sanayi alanında kalkınma bir plana bağlanmıştır. Sanayiyi hızlandıracak kurumsal yapılanması gidilerek 1932 yılında çıkarılan bir kanun ile "Devlet Sanayi Ofisi" kurulmuştur. Devlet işletmeciliğe geçilmiştir. 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankasına bağlı fabrikalar Devlet Sanayi Ofisine devredilmiştir. Yine Sanayi ve Maadin Bankası'nın adı sanayi yatırımlarını desteklemek üzere Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası olarak de-

ğiştirilmiştir. Bu kurumların 3 Haziran 1933 yılında yeniden birleştirilmesiyle 20 milyon sermayeli Sümerbank kurulmuştur.

Bir kalkınma bankası olan Sümerbank'ın merkezi Ankara'da idi. Fabrika işletmek, teknik personel yetiştirmek, devlet sermayesi ile kurulacak bütün sanayi kuruluşlarının etüt ve projelerini hazırlayıp idaresini sağlamakla görevli olmuştur. Sümerbank kumaş, ayakkabı, halı gibi kendi fabrikalarında ürettiği malları satmak için ülke genelinde mağazalar da açmıştır. Sümerbank mağazaları halka ucuz ve kaliteli mal satışı ilkesiyle öncelikle nüfusun fazla ve ekonomik hareketliliğin yüksek olduğu şehirlerde hizmet vermiştir (Turan, 2005). Bu dönemde benimsenen devletçilik düşüncesi, laiklik, cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve inkılapçılık ilkeleri ile birlikte 1937 yılında Anayasaya dâhil edilmiştir (Yalçın vd., 2002). Devletçilik Türkiye'ye özgü bir sistem olup Türkiye'nin kendi koşullarının bir sonucu olarak uygulamaya konulmuştur. Bu sistem ne devlet kapitalizmi ne de sosyalizmdir (Ertan vd., 2011).

Resim 1.12 Sümerbank ile ilgili bir reklam afişi

Beş Yıllık Sanayi Planları

Ekonomide devletçilik uygulamasına geçiş ülke sanayinin ivedilikle nasıl kurulacağı sorununu gündeme getirmiştir. Çözüm için Sovyetler Birliği'nden esinlenerek sanayileşmenin titizlikle izlenecek bir plana bağlanması uygun görülmüştür. Rusya'da Bolşevik İhtilali sonrasında girişilen sanayileşme hareketleri dikkati çeken bir aşamaya ulaştığından, Türkiye'de de Sovyet sanayi planlarının örnek alınması yoluna gidilmiştir. Planlı kalkınma modeli oluşturmak amacıyla Sovyetler Birliği'nden Prof. Dr. Orloff başkanlığında bir heyet Türkiye'ye çağrılmıştır. Türkiye'ye 1932 yılında gelen Sovyet uzmanlar kurulması gereklili görülen sanayi kuruluşlarına dair bir rapor hazırlamışlardır. Bu rapor doğrultusunda 17 Nisan 1934'te Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konulmuştur. Planı uygulama görevi Sümerbank'a verilmiştir (Boratav, 2006; Turan, 2005). "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" çerçevesinde 1935 yılında maden ve enerji kaynaklarını bulmak ve bunları işletmek için Etibank kurulmuştur. Aynı yıl yer altı zenginliklerinin araştırılması ve belirlenmesi için "Maden Tetskik Arama Enstitüsü" de açılmıştır (Yalçın vd., 2002).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile zirai üretmeye dayanan ve hammaddesi Türkiye'de üretilen sanayi işletmeleri kurmak, büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projeleri gerçekleştirmek ve ithalatı yapılan temel tüketim mallarının üretimine öncelik vermek amaçlanmıştır. Toplam yatırımların %5'inin İş Bankası geri kalanının da Sümerbank tarafından yapılması planlanmıştır (Boratav, 2006). Dokuma, seramik, selüloz, kimya ve maden sanayii kolları üzerine 20 fabrika kurulması hedeflenmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938 yılları arasında başarıyla uygulanmıştır. Plan ile kurulan fabrikalar-

dan bazıları; Bakırköy Bez Fabrikası, Isparta Gülyazı Fabrikası, Kayseri Dokuma Fabrikası, Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası, İzmit Kağıt Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikasıdır (Turan, 2005).

Yabancılara Ait İktisadî Kuruluşların Millileştirilmesi

Türkiye'de millileştirme çalışmaları devletçilik ilkesinin kabulünden önce başlamıştır. İlk millileştirme 1924'te çıkarılan bir kanunla Anadolu Demiryolları olarak adlandırılan Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya, Arifiye-Adapazarı demiryolları ile Haydarpaşa Liman ve rıhtımının satın alınmasına ilişkin Hükümete yetki verilmesiyle gerçekleşmiştir. Daha sonra bu kanunu tamamlayan 1928 tarihli bir kanunla Mersin-Tarsus-Adana demiryolunun devlet tarafından satın alınmasına izin verilmiştir. 1925 yılında Reji İdaresi (tütün tekeli) yabancılardan satın alınmıştır. İç tüketime mahsus tütün alımı, işletilmesi, tütün-sigara imali ve satılması devlet denetimine geçmiştir (Boratav, 2006). Bu şekilde 1933-1945 döneminde çoğu demiryolları, limanlar ve elektrik, havagazı, su gibi belediye hizmetleriyle ilgili 21 ayrıcalıklı şirket millileştirilmiştir. Örneğin 1933 yılında Adana-Fevzipaşa hattı ve 1937 yılında da Trakya'daki Şark Demiryolları satın alınmıştır (Turan, 2005). Yabancı şirketlerin maden arama imtiyazlarına son verilerek bu tesisler devletleştirilmiştir. Ergani Bakır işletmelerindeki Alman imtiyazına 1936 yılında son verilirken, Ereğli Limanı, Zonguldak-Çatalağzı demiryolu ve kömür madeni işletmeleri 3 büyük milyon lira karşılığında Fransızlardan satın alınmıştır. Millileştirme çalışmalarıyla kamu alanındaki yabancı sermayenin varlığına son verilmek istenmiştir (Boratav, 2006).

Öğrenme Çıktısı

SOSYAL, SAĞLIK VE GÜNDELİK HAYAT ALANINDA YAPILAN İNKILAPLAR

Osmanlıdan Cumhuriyete geçerken her alan da olduğu gibi sosyal ve gündelik yaşam alanında bir birek söz konusu değildir. Tanzimat dönemiyle birlikte batıya yönelen Osmanlı Devleti’nde giyim kuşamda, takvim, saat, ölçü gibi birimlerin kullanımında çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Bu durum sosyal yaşamda zaman zaman karışıklıkların yaşanmasına yol açmıştır. Cumhuriyet döneminde sosyal ve gündelik yaşamda görülen sıkıntıları ortadan kaldırılmaya yönelik önemli düzenlemelere gidilmiştir. Geçmişten gelen pek çok alışkanlığa son verilerek modern ve laik bir devlet olma yolunda önemli adımlar atılmıştır.

Giyim Kuşam Alanında Yapılanlar: Şapka Kanunu

Osmanlı Devleti değişik dinleri ve kültürleri içinde barındıran bir imparatorluk olduğundan halkın giyim kuşamında da çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Avrupa ile ilişkilerin artmasıyla da giyim kuşamda batı etkisi görülmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti’nde giyimde birek sağlanmasına yönelik ilk adım II. Mahmut döneminde atılmıştır. Yeniçi Ocağı’nı kaldırırken kurduğu yeni orduya fes, pantolon, ceket ve potin giyme zorunluluğu getirilmiştir. Ardından da ilmiye sınıfı dışındaki devlet görevlilerinin fes ve pantolon-ceket giymeleri kararlaştırılmıştır (Turhan, 2005). Ancak bu dönemdeki düzenlemeler kılık kıyafetteki çeşitliliği daha da artırılmıştır.

Cumhuriyetin ilanı ile toplumsal hayatı düzenlemeye yönelik yapılan çalışmaların biri de geçmişten devralınan giyim-kuşamda görülen çeşitliliğe son vermek olmuştur. Mustafa Kemal Paşa çağdaş kıyafetlerin benimsenmesini gerekli görmüş fes yerine şapka takılmasını uygun bulmuştur. Bu amaçla kamuoyu oluşturmak için Çankırı-Kastamonu-İnebolu yöresine 22 Haziran 1925’té başlayan bir yurt gezisine çıkmıştır. Bu seyahatinde Türkiye'nin dış görünüşü ile de uygar olduğunu göstermesi gerektiğini ifade ederek şapkayı tanıtmıştır. Halkın şapkaya ilgi göstermesi ve takmaya başlaması üzerine 2 Eylül 1925 tarihli bir kararla devlet memurlarına şapka takma zorunluluğu getirilmiştir. Halk ise şapka giyme konusunda serbest bırakılmıştır. Kamuoyunun şapkaya ilgi gösterme-

si üzerine 25 Kasım 1925'te TBMM'de çıkarılan Şapka Kanunu ile Türk vatandaşlarına şapka giyme zorunluluğu getirilmiştir. Kanunun kabulünden sonra şapka giyilmesine tepki niteliğinde başlayan bazı girişimler ise İstiklal mahkemelerinin devreye sokulmasıyla kısa sürede ortadan kaldırılmıştır (Doğaner, 2006).

Kılık kıyafetle ilgili bir başka düzenleme ise 3 Aralık 1934 tarihli Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun ile yapılmıştır. Bununla hangi din ve mezhepten olursa olsun din adamlarının, sadece ibadet sırasında ve törenlerde özel kıyafet giymelerine izin verilmiştir. Gündelik hayat içinde dinsel kisvelerin giyilemeyeceği hükmeye bağlanarak sosyal yaşamda laiklik ilkesi benimsenmiştir (Turhan, 2005).

Resim 1.13 Mustafa Kemal Atatürk bir yurt gezisinde
(İzmir-11 Ekim 1925)

Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması

Tekke ve zaviyeler toplumsal ilişkileri düzenleyen toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya hizmet eden kurumlar olup resim, müzik, şiir, tasavvuf gibi alanlarda faaliyetleriyle de bir eğitim yuvası olarak topluma yön vermişlerdir. Halkın yararına çalışan ve onları eğiten bu kurumlar zamanla dini istismar ederek toplumu sömürmeye, çığın getirdiği yeniliklere karşı çıkmaya ve insanların yararına olan gelişmelere de taassup içinde karşı durmaya başlamışlardır. Halk üzerinde son derece etkili olan bu kuruluşlar devlet işleri ve siyasete de karışmaktan geri durmamışlardır. İçerinden bir kısmı kendilerine tanınan ayrıcalıkları kötüye kullanmıştır (Ertan vd., 2011).

Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılmasıyla laik devlet düzenini kurulmaya çalışılırken tarikat-

lar bu duruma karşı çıkış saltanat ve hilafet yanlısı bir tutum izlemiştir. 3 Mart 1924'te Şeriye ve Evkaf Vekâleti kapatılırken tekke ve zaviyeler yeni kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, "İyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en gerçek tarikat uygarlık tarikatıdır." sözleriyle bu kurumların kapatılması gerekliğini ifade etmiştir. Ardından TBMM'de 30 Kasım 1925 tarihinde tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ve türbedarlık gibi birtakım unvanlarının yasaklanması ve kaldırılmasına dair kanun kabul edilmiştir (Turan, 2005).

Uluslararası Takvim ve Saat, Ölçü, Rakam ve Hafta Tatili Uygulamasına Geçilmesi

Takvim: Türkler karşılaşıkları kültürlerin de etkisiyle tarihte çok farklı takvim kullanan milletlerden biri olmuştur. Orta Asya'da 12 hayvanlı takvimi kullanan Türkler, İslamiyet'in kabulünden sonra hicri takvimi kullanmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti zamanında da Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği 626 yılını başlangıç olarak alan Hicri takvim kullanılmaya devam edilmiştir. Hicri takvimin zamanla devlet yönetimi içinde bazı sıkıntılardır ve aksaklıklara yol açtığı görülmüştür (Doğaner, 2006). Osmanlı Devleti'nde hicri takvimin mali işlerde yarattığı karışıklıkta dolayı 1840 yılından itibaren resmi işlerde hicri takvimin yanında Rumi takvim kullanılmaya başlanmıştır. Batı dünyasında ise miladi takvim kullanılmaktaydı. Hz. İsa'nın doğumunu başlangıç yılı aldığı için bütün Hristiyan toplumların kullandıkları bu takvim miladi takvim olarak anılmıştır (Turan, 2005). İttihat ve Terakki döneminde günlük tarihi belirlemede Hicri ve Rumi takvimlerle birlikte miladi takvim de kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle dönemin gazetelerinde bu takvim çeşitliliği net bir şekilde görülmektedir. Gazetelerin üst kısmında günün tarihi hicri, rumi ve miladi olmak üzere üç takvim üzerinden ayrı ayrı yazılmıştır. Osmanlı Devleti'nde takvim konusunda yapılan düzenlemeler çeşitliliğe yol açmış devlet hayatında takvime dayalı yaşanan karışıklıkların önüne geçilememiştir. Takvim meselesi Cumhuriyet döneminde de gündeme gelmiş 26 Aralık 1925 tarihli kanunla rumi ve hicri takvimler kaldırılarak sadece miladi takvimin kullanılması kabul edilmiştir (Turan, 2005).

Saat: Cumhuriyet döneminde takvimde olduğu gibi saatte de birlik sağlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar ezanı saat kullanılmıştır. Namaz vakitlerini ve ona çağrı olan ezana göre belirlendiği için bu adla anılmıştır. Bunda gün 24 yerine 12 saatlik iki dilime ayrılmıştır. Akşamları güneşin batışı (akşam ezanı vakti) 12 olarak kabul edilmekte bir gün biterken yeni bir gün başlamaktadır. Güneş ülkenin farklı yerlerinde farklı zamanlarda batması nedeniyle saatte ulusal birliği sağlamak mümkün olmamıştır. "Ezanı saat" yabancıların ifadesiyle halk arasında Türk usulü anlamına gelen "alaturka saat" olarak da anılmıştır. Avrupa'da ise güneş saatini kullanılmaktaydı. Buna göre gün gece yarısında başlamakta ve onu izleyen gündüzde öğlen vakti saat 12 olmaktadır. Bu nedenle bu saat halk arasında öğlen vakti anlamına gelen "zevalî saat" ya da frenk usulü anlamına gelen "alafranga" saat olarak da anılmıştır (Turan, 2005). Güneş saatinin kullanan Avrupalı devletlerle siyasal ve ekonomik ilişkilerin artmasıyla ortak toplantı ve eylemler için zaman saptamada güçlükler yaşanmıştır. Osmanlı yönetimi bu sorunu gidermek için kimi belgelerde iki tür saati birden belirleme yoluna giderek yaşanacak karışıklıkların önüne geçmeye çalışmış, ancak karışıklığı daha da artmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin son döneminde özellikle aydınlar, batıda kullanılan saatin benimsenmesine yönelik önerilerde bulunmuş bu yönde çeşitli yayınlar yapılmıştır. Cumhuriyet döneminde saat alanında yaşanan karışıklıklara son veren 26 Aralık 1925 tarihli yasa ile alafranga saat sistemine geçilmiştir. Buna göre gün gece yarısında başlayacak saatler sıfırdan 24'e kadar sayılacaktır. Böylece zamanı belirlemeye ülke genelinde birlik sağlanmıştır (Doğaner, 2006).

Ölçü sistemi: Osmanlı Devleti'nde ağırlık ölçüleri olarak kantar, kile, şinik, kiyye, dirhem uzunluk ölçüsü olarak endaze, arşın, parmak, adım, kulaç, kadem ve fersah gibi birimler kullanılmıştır. Pek çögünün karşılığı bugün tam olarak bilinmemekle birlikte ölçü birimleri her şehre, kasabaya, köye ve hatta kişiye göre farklılık göstermiştir. Bu durum hesaplamalarda karışıklık yaşammasına yol açmıştır. Ölçü sistemine uluslararası bir standart getirilmesi düşüncesi ile 1889 yılında Paris'te toplanan "Beynelmile Ölçüler Konferansı"nda bir tek uzunluk ve ağırlık ölçüsünün ortak olarak alınması kabul edilmiştir. Batılı ülkeler bu ölçülerini kullanmayı zorunlu tutmuşlardır (Turan, 2005). Osmanlı Devleti'nde de 1869'da yayınlanan bir kanunla metre ve kilogram kullanılmaya başlanmıştır. An-

cak bu ölçü birimleri halk arasında tam olarak yerleşmemiş bu konudaki istikrarsızlık sürdürmeye devam etmiştir. İktisadi faaliyetlerin giderek artmasıyla ölçülerin standardizasyonunun yapılması önem taşımıştır. Bu amaçla 26 Mart 1931 tarihinde "Ölçü Kanunu" TBMM'de kabul edilerek litre, kilogram, metre, gibi birimlerin kullanımına geçilmiştir. Kanun, 1 Ocak 1933 tarihinden geçerli olmak üzere yürürlüğe girmiştir. Okka yerine kilogram, dirhem yerine gram arşın yerine metre ölçek yerine de litre kullanılmıştır (Doğaner, 2006).

Rakamlar: Osmanlı Devleti'nde Arap rakamları kullanılmış ancak batı ile olan ilişkilerin arttığı son dönemlerinde bu rakamlarla birlikte batıda kullanılan rakamlar birlikte kullanılmıştır. 20 Mayıs 1928'de kabul edilen yasa ile rakamlarda da uluslararası standart yakalamak amacıyla bir düzenlemeye gidilmiş ve rakamların yazılışında uluslararası simgelerin kullanımına geçilme kararı alınmıştır (Turan, 2005). Yasa gereğince bütün resmi yazışmalarda 1 Haziran 1929 tarihinden itibaren uluslararası rakamların kullanılması kararlaştırılmıştır. Uluslararası rakamların kabulü ve uygulanmaya başlanması Latin asıllı Türk alfabesinin kabulüne doğru giden yolda atılan önemli bir adım olmuştur (Kılıç, 2012).

Millî bayramlar ve Genel Tatiller: Cumhuriyet döneminde hafta tatili ile ilgili konuda ilk düzenleme cuma günlerinin çalışanlar için resmi tatil edilmesine ilişkin 2 Ocak 1924 tarihli kanunun kabulü olmuştur. Ancak tatil gününün Türkiye'de cuma, batılı ülkelerde ise pazar günü olması siyasi ve iktisadi ilişkilerde sıkıntılara yol açmıştır. Tatil günü konusunda batılı ülkelere uyum sağlamak için yasal bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu amaçla 1935'te millî bayramlar ve genel tatiller hakkında bir kanun çıkarılmıştır. 29 Ekim, 30 Ağustos, 23 Nisan günlerinin ulusal bayram olarak kutlanması, dinî bayramların yanı sıra 1 Mayıs ve 1 Ocak günlerinin de tatil kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca hafta tatili de cumadan pazara alınmıştır (Doğaner, 2006).

Soyadı Kanunu

Cumhuriyet döneminde kimlik tespitinde yaşayan karışıklıklara son vermek, kişi ve sınıf üstünlüğü ifade eden lakkapları kaldırırmak üzere toplumun geneline yönelik bir düzenlemeye gidilmiştir. TBMM'de 21 Haziran 1934'te kabul edilen Soyadı Kanunu ile her Türk vatandaşının öz adının yanında başka bir

soyadı alması zorunluluğu getirilmiştir. Türkçe olmayan, ahlaka aykırı, gülünç ve içrenç kelimelerin soyadı olarak seçimi yasaklanmıştır İki sene zarfında herkesin soyadı alması istenmiştir. Soyadı almayan, bu konuda ihmali görülenlere ceza verileceği de kanunda belirtilmiştir. Soyadı kanununun kabulünden sonra Başbakan İsmet Paşa ve arkadaşları tarafından TBMM'ye sunulan kanun teklifi üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya 24 Kasım 1934 tarihinde ATATÜRK soyadı verilmiştir. Kanunun kabul edilmesinden üç hafta sonra ise bu adın başka kimseye verilemeyeceğine dair bir kanun çıkarılmıştır (Er-tan, 2000). Böylece bu konudaki olası ıstısmarların önüne geçilmek istenmiştir. 29 Kasım 1934 tarihinde çıkarılan bir başka kanunla da ağa, hacı, hoca, molla, efendi, bey, hanım, paşa, hazretleri gibi lakap ve unvanlar kaldırılmıştır. Sosyal yaşamda eşitlik ilkesi benimsenmiştir (Doğaner, 2006).

✓ Mustafa Kemal Paşa'ya Atatürk soyadından önce 13 soyadı daha önerilir. Bunalı, Etel-Etil, Etelalp, Korkut, Arız, Ulaş, Yazır, Emen, Çoğaş, Salır, Begit, Ergin, Tokuş, Beşe (Alkan, Mehmet Ö.: 2011).

dikkat

Naim Hazım Onat, 03.12.1949 günlü Ulus gazetesinde "Atatürk Soyadı Üzerine Bir Kaç Hatıra" başlıklı yazısında, "Atatürk" sözcüğünün Saffet Arıkan'ın buluşu olduğunu açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır."(...) Arıkan'ı çok severdim, onun da bana içten sevgisi vardı. Bir akşam, gene ATATÜRK'ün sofrasında yan yana oturuyorduk. Atatürk'ün soyadı üzerinde konuşuyordu. Bunun çok güzel bir buluş olduğundan bahsedildirken Büyük Önder, Arıkan'ı göstererek: "Beyefendinin armağanlarıdır" demişlerdi. O sırada kendisinden öğrenmek istemiştim: "Arıkan, bunu siz mi buldunuz?" Gülümseyerek cevap verdi: "İltifat buyuruyorlar. (...)"

Soyadı Kanununa ilgi konusunda hemen hiçbir sorun çıkmazken hangi isimlerin soyadı olarak alınabileceğile ilgili biraz tereddüt yaşanmıştır. Soyadı alma konusunda karışıklıkları önlemek ve topluma yol göstermek amacıyla soyadı olabilecek kelimelerin sıralandığı Besim Atalay'in "Türk Adları" adlı

kitabı Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Burada yer alan isimler alfabetik olarak gazetelerde günlerce yer almıştır. Halkevleri de soyadı bulmakta ve almakta tereddütleri olan vatandaşlara yardımcı olmak üzere toplantılar düzenlemiştir (Doğaner, 2006). Atatürk soyadı kanununa verdiği önemi ve bu konudaki hassasiyetini yakın çevresine sıklıkla ifade etmiştir. Kanunun inkılabinin ruhuna uygun bir şekilde toplum tarafından benimsenmesi için yoğun bir çaba harcamıştır. Çevresindeki pek çok kişiye uygun soyadı önerilerinde bulunmuş ve bunları kendi el yazısı ile yazıp hediye etmiştir (Ertan, 2000).

Sağlık Alanında Yapılan İnkılaplar

Türkiye'de sağlık hizmetlerini yürütecek bir idarenin oluşturulması 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'de de önem verilen bir konu olmuştur. İlk TBMM çatısı altında, sağlık işlerinin modern usullerle tek elden yürütülmesi için İcra Vekilleri Heyetine önemli yetkiler verilmiştir. Hükümet bünnesinde Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekaleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) oluşturularak Sağlık ve sosyal yardım işlerini yürütmekle görevlendirilmiştir. Vekaletin başına Dr. Adnan Adıvar getirilmiştir. İlk TBMM o dönemin şartlarında yalnızca gelişmiş birkaç ülkede yer alan bu bakanlığı kurmakla çağdaş sağlık hizmetleri yanında kurumsal sosyal yardım hizmetlerinin de temellerini atmıştır. Bu idari örgütlenme Cumhuriyet dönemi hükümetlerinde de devam etmiştir (Eroğlu, 1982).

Türkiye'de sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi ve ülke geneline yayılmasında büyük katkı sağlayan ilk bakan Dr. Refik Saydam olmuştur. Dr. Refik Saydam'ın bakanlığı sırasında Muavenet-i İctimaiyye Vekaletince sağlık sorunlarına dikkatle eğilmek üzere 1925 yılında bir çalışma programı hazırlanmıştır. Re-

fik Saydam'ın çalışma programında öne çıkan başlıca konular şunlar olmuştur: Devletin sağlık teşkilatını genişletmek, çok sayıda doktor, ebe, sağlık memuru yetiştirmek, numune hastaneleri açmak, çocuk bakım ve doğum evleri açmak, sıtmacı, frengi ve diğer bulasıcı hastalıklarla mücadele edecek sağlık teşkilatları oluşturmak, bunları köylere kadar götürmek, milletin hayat ve sağlığını koruyacak Hıfzıssıhha Müessesesini açmak (Baytal, 2012). Türkiye'de uzun yıllar sağlık alanında bu program uygulanmıştır.

İlk olarak sağlık teşkilatının kurulmasına önem verilmiş ve ülke genelinde hastane sayısını artırmak için çalışılmıştır. Ankara, İstanbul, Sivas, Erzurum ve Diyarbakır gibi büyük illerde doğrudan vekalete bağlı numune hastaneleri açılmıştır. Yeterli sağlık personelinin yetiştirilmesi ve sayıca artırılmasına önem verilmiştir. Nitelikli hekim yetiştirmek için tip fakültelerinde modern yöntem ve usuller benimsenmiştir. Ebe, hemşire gibi diğer sağlık personellerini yetiştirmek üzere sağlık meslek yüksek okulları açılmıştır. 1930 yılında sağlık hizmetlerinin anayasası niteliğinde olan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu çıkarılmıştır. Böylece sağlık hizmetlerine ait politikaların esasları belirlenmiştir (Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1930). Bakanlığa sağlık ve sosyal yardım konusunda önemli sorumluluklar yüklenmiştir. Ayrıca kanun, toplum sağlığını yasal güvenceye alması bakımından önemlidir. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu sağlık hizmetleri ağırlıklı yeni düzenlemeler yaptığı kadar çocuk ve gençliğin korunması ile sosyal güvenlik konusunda da önemli yükümlülükler getirmiştir. Vekalete bağlı olarak 1931 yılında Ankara'da hizmete açılan Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi, ülkeyedeki yaygın ve salgın hastalıklar ve bunların sebeplerini araştırarak mücadele edecek yöntemler hakkında incelemelerde bulunmak, aşilar ve serumlar hazırlamak amacıyla oluşturulan yüksek bir bilim kurumu olarak çalışmalarını sürdürmüştür (Baytal, 2012).

Öğrenme Çıktısı

5 Sosyal hayat ve sağlık alanında yapılan inkılapları kavrayabilme

Araştır 5

Atatürk, şapka inkılabını halka tanıtmada nasıl bir yol izlemiştir?

İlişkilendir

Sosyal hayatı yönelik yapılan inkılapların gündelik hayatı yansımışi ne olmuştur?

Anlat/Paylaş

Dr. Refik Saydam'ın sağlık alanında yaptığı faaliyetler nelerdir?

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II

1 → Türk inkılabının hedeflerini kavrayabilme

Türk İnkılabının Hedefleri

Türk inkılabı ile tam bağımsız çağdaş, laik yeni bir devlet ve toplum yaratmak hedeflenmiştir. Öncelikle emperyalist devletlere karşı büyük bir milli mücadele verilmiş ardından Osmanlı devletini geride bırakan tüm kurumlar ortadan kaldırılmıştır. Osmanlı hanedanlığına son verilerek demokratik bir devlet kurulmuş ulus-devlet modeli benimsenmiştir. Çağın gereklerine uygun yeni bir hayat görüşü ve düzen benimsenmiştir. Her alanda yapılan inkılaplarla çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkmak hedeflenmiştir.

2 → Hukuk alanında yapılan inkılapları kavrayabilme

Hukuk Alanında Yapılan İnkılaplar

Çağdaş, laik ve ihtiyaçlara cevap veren bir hukuk sistemi kurmak için çeşitli komisyonlar oluşturularak batılı ülkelerin kanunları incelenmiştir. Çağdaş hukuk ilkelerinden uzak ve İslami nitelik taşıyan Mecelle yerine İsviçre Medeni Kanunu örnek alınarak 1926 yılında Türk Medeni Kanunu hazırlanmıştır. Yine batılı ülkelerin kanunları örnek alınarak Türk Ceza Kanunu, Türk Ticaret Kanunu, Türk Borçlar Kanunu ve İcra İflas Kanunları hazırlanmıştır. Hukuk alanında yapılan bu düzenlemelerle Türkiye'de hukukta birlik sağlanmıştır.

3 → Eğitim ve kültür alanında yapılan inkılapları ve eğitimin yaygınlaştırılması çalışmalarını analiz edebilme

Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan İnkılaplar

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimde ikiliğe son verilerek öğretim birliği sağlanmıştır. Medreseler kapatılmış, yabancı ve azınlık okulları denetim altına alınarak çağdaş ve laik bir eğitim sistemi kurmak hedeflenmiştir. Temel eğitim, mesleki eğitim ve yüksekokretim alanlarında görüşlerini almak üzere yabancı uzmanlar Türkiye'ye davet edilmiştir John Dewey, Kühne, Albert Malche gibi yabancı uzmanlar hazırladıkları raporlarla Türkiye'de çağdaş eğitim sisteminin kurulmasına önemli katkıda bulunmuşlardır. Eğitimi yaygınlaştmak amacıyla alfabe değişikliğine gidilmiştir.

4 → Yeni Türk Devletinin iktisat politikası arayışları ve iktisadi alanda yaşanan gelişmeleri analiz edebilme

Iktisadi Alanda Yapılan İnkılaplar

Daha Lozan Barış Antlaşması imzalanmadan yeni Türk Devleti'nin izleyeceği iktisat politikasının esaslarını belirlemek üzere İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongrede işçi, çiftçi, tüccar ve sanayici kesime yönelik benimsenen esaslar Cumhuriyet döneminde birer birer hayatı geçirilmiştir. 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve sermaye birikiminin oluşturulamaması üzerine ulusal kaynakları mümkün olduğunda etkin kullanmak amacıyla devletçilik politikası izlenmiştir.

5 → Sosyal hayat ve sağlık alanında yapılan inkılapları kavrayabilme

Sosyal Hayat ve Sağlık Alanında Yapılan İnkılaplar

Atatürk, şapkayı halka tanıtmak ve kamuoyunun nabzını tutmak için önce bir yurt gezisine çıkmıştır. Çankırı-Kastamonu-İnebolu'ya Mustafa Kemal Paşa elinde şapka ile gitmiştir. Halka şapkayı tanıtmış halkın büyük ilgisile karşılaşmıştır. İlk olarak 2 Eylül 1925 tarihli bir kararla devlet memurlarına şapka takma zorunluluğu getirilmiştir. Halk ise şapka giyme konusunda serbest bırakılmıştır. Gittiği yerlerde halk onu ellerinde şapka ile karşılaşmıştır.

1 Aşağıdakilerden hangisi Türk İnkılabının amaçlarından biri **değildir**?

- A. Bağımsızlık
- B. Kalkınmak
- C. Çağdaşlaşmak
- D. Laik düzene geçmek
- E. Meşruti düzene geçmek

2 Türk Medeni Kanunu'nun hazırlanmasına öncülük eden dönemin Adalet Bakanı aşağıdakilerden hangisidir?

- A. İsmet İnönü
- B. Refik Saydam
- C. Mustafa Necati Bey
- D. Reşit Galip
- E. Mahmut Esat Bozkurt

3 Aşağıdakilerden hangisi Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun sonuçlarından biridir?

- A. Azınlık okullarının kapatılması
- B. Ülkede ulusal ve laik öğretimin başlaması
- C. Uluslararası ticari ilişkilerin kolaylaşması
- D. Türk tarihinin bir bütün olarak araştırılması
- E. Türk dili çalışmalarının başlaması

4 Aşağıdakilerden hangisi Cumhuriyetin ilk yıllarda açılan okullardan biri **değildir**?

- A. Ankara Hukuk Mektebi
- B. Darülfünun
- C. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
- D. Musiki Muallim Mektebi
- E. İsmet Paşa Kız Enstitüsü

5 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve ulusal sermaye biriminin oluşturulamaması üzerine Türkiye'de izlenen iktisat politikası aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Liberalizm
- B. Karma
- C. Sosyalizm
- D. Kapitalizm
- E. Devletçilik

6 Cumhuriyet döneminde ilk nüfus sayımı hangi yıl yapılmıştır?

- A. 1923
- B. 1925
- C. 1927
- D. 1933
- E. 1935

7 1926 yılında kabul edilen "Kabotaj Kanunu" ile hangi alanda millileşme sağlanmıştır?

- A. Denizcilik
- B. Demir yolları
- C. Eğitim
- D. Sanayi
- E. Hukuk

8 Türkiye'de sanayinin gelişmesine öncülük eden kurum aşağıdakilerden hangisidir?

- A. İstatistik Umum Müdürlüğü
- B. Ziraat Bankası
- C. Etibank
- D. İller Bankası
- E. Sümerbank

9 Türkiye'de tiyatro ve sinemanın gelişmesine öncülük eden kişi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Osman Zeki Üngör
- B. Bela Bartok
- C. Selim Sırrı Tarcan
- D. Muhsin Ertuğrul
- E. Ahmet Adnan Saygun

10 Atatürk'ün ilk anıt heykelinin dikildiği yer aşağıdakilerden hangisidir?

- A. İzmir
- B. İstanbul Sarayburnu
- C. Afyon Kocatepe
- D. Ankara Ulus
- E. Samsun

1. E	Yanıtınız yanlış ise “Türk İnkılابının Hedefleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. C	Yanıtınız yanlış ise “Devlet İstatistik Enstitüsü’nün Kurulması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. E	Yanıtınız yanlış ise “Türk Medeni Kanunu’nun Kabulü” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. A	Yanıtınız yanlış ise “Sanayi ve Ticaret Alanında Yapılanlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. B	Yanıtınız yanlış ise “Eğitim Alanında Yapılan İnkılaplар” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. E	Yanıtınız yanlış ise “Sanayi ve Ticaret Alanında Yapılanlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. B	Yanıtınız yanlış ise “Eğitim Alanında Yapılan İnkılaplар” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. D	Yanıtınız yanlış ise “Kültür Alanındaki Faaliyetler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. E	Yanıtınız yanlış ise “Cumhuriyetin İktisadi Sistemini Kurma Çalışmaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. B	Yanıtınız yanlış ise “Kültür Alanındaki Faaliyetler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

1

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Osmanlı dönemi ıslahat hareketleri devleti çökmekten kurtarmak için devletin aksayan yönlerini düzeltmeye amacıyla ıslahatçı devlet adamlarınca yapılan yeniliklerdir. Osmanlı döneminde yapılan ıslahatlar ordudan ekonomiye, eğitimden hukuka birçok yeni kurum getirmiştir; çağdaş bilgi ve değerler ile donanmış aydınların yetişmesine imkân vermiştir. Türk inkılabi geniş bir halk hareketi olup eski düzeni tamamen ortadan kaldırıp devlet ve toplum hayatımda yeni bir düzen kurmayı amaçlamıştır. Modernleşme ile geleneğçilik arasında bocalamakta olan toplumu bu ikilikten kurtarak Türkiye'nin yönünü batı medeniyetine çevirmiştir. Ancak toplumun kendini keşfetmesi ve kimliğini kaybetmemesi için de özen gösterilmiştir. Bu nedenle milli dil ve tarih çalışmalarına önem verilmiştir.

1

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 2

İsviçre Medeni Kanunu'nun seçilmesinde demokratik, laik, anlaşılması kolay ve sosyal içerikli olmasının yanında Avrupa'da en son hazırlanan medeni kanun olması etkili olmuştur. Ayrıca Türkiye koşullarına en kolay uyarlanabilecek medeni kanun özelliklerine sahip olduğu düşünülmüştür. Dönemin Adalet Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in İsviçre'de hukuk eğitimi görmüş olmasından dolayı İsviçre Medeni Kanunu'nu çok iyi bilmesi de etkili olmuştur. Ayrıca orijinalinde Fransızca olması ve Türk hukukçuların da daha çok Fransızca bilmesi kanunun daha kolay anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

Araştır 3

Yeni Türk alfabetesini kamuoyuna bizzat Mustafa Kemal Paşa kendisi tanıtmak amacıyla bir yurt gezisine çıkmıştır. Ayrıca gazeteler başta olmak üzere bütün eğitim kurumları ve kamu kuruluşlarının tüm olanakları da kampanyaya dâhil edilmiştir. Yeni alfabeyi tanıtan broşürler ve kitapçıklar yayınlanmıştır. Yeni alfabeyi öğrencilere ve halka daha kolay öğretmek amacıyla Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası Şefi Zeki Üngör tarafından harfler marşı bestelenmiştir. Orkestra verdiği konserlerle yeni alfabe halka tanıtılmıştır. Tabelalar, reklamlar, tarifeler, mührüler, ulaşım araçlarının adları yeni harflerle basılarak halk günlük işlerini sürdürmeli için yeni alfabe öğrenmek zorunda bırakılmıştır. Yeni alfabe halka öğretmek amacıyla 1 Ocak 1929'da Millet Mektepleri açılmıştır.

Araştır 4

İthalat kısıtlanması yerli üretim ve bunların tüketimi özendirilmiştir. Mümkün olduğunda tasarruf yapıp yerli ürünleri kullanarak Türk parasının değer kaybı önlenmeye çalışılmıştır. Halkı yerli malı kullanmaya özendirip tasarruf yapmaya yönlendirmek amacıyla Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. 1930 yılında Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu kabul edilerek sıkı bir para politikası izlenmeye başlanmıştır. Osmanlı Bankası'nın denetiminde olan para işlerini düzenlemek için 11 Haziran 1930'da devlet adına para basmak, Türk lirasının değerini korumak ve diğer bankalara destek olmak üzere T.C. Merkez Bankası kurulmuştur.

Araştır 5

Atatürk, şapmayı halka tanıtmak ve kamuoyunun nabzını tutmak için önce bir yurt gezisine çıkmıştır. Çankırı-Kastamonu-İnebolu'ya Mustafa Kemal Paşa elinde şapka ile gitmiştir. Halka şapmayı tanıtmış halkın büyük ilgisile karşılamıştır. İlk olarak 2 Eylül 1925 tarihli bir kararla devlet memurlarına şapka takma zorunluluğu getirilmiştir. Halk ise şapka giyme konusunda serbest bırakılmıştır. Gittiği yerlerde halk onu ellerinde şapka ile karşılamıştır. Kamuoyunun şapkaya ilgi göstermesi üzerine 25 Kasım 1925'te TBMM'de çıkarılan Şapka Kanunu ile Türk vatandaşlarına şapka giyme zorunluluğu getirilmiştir.

Kaynakça

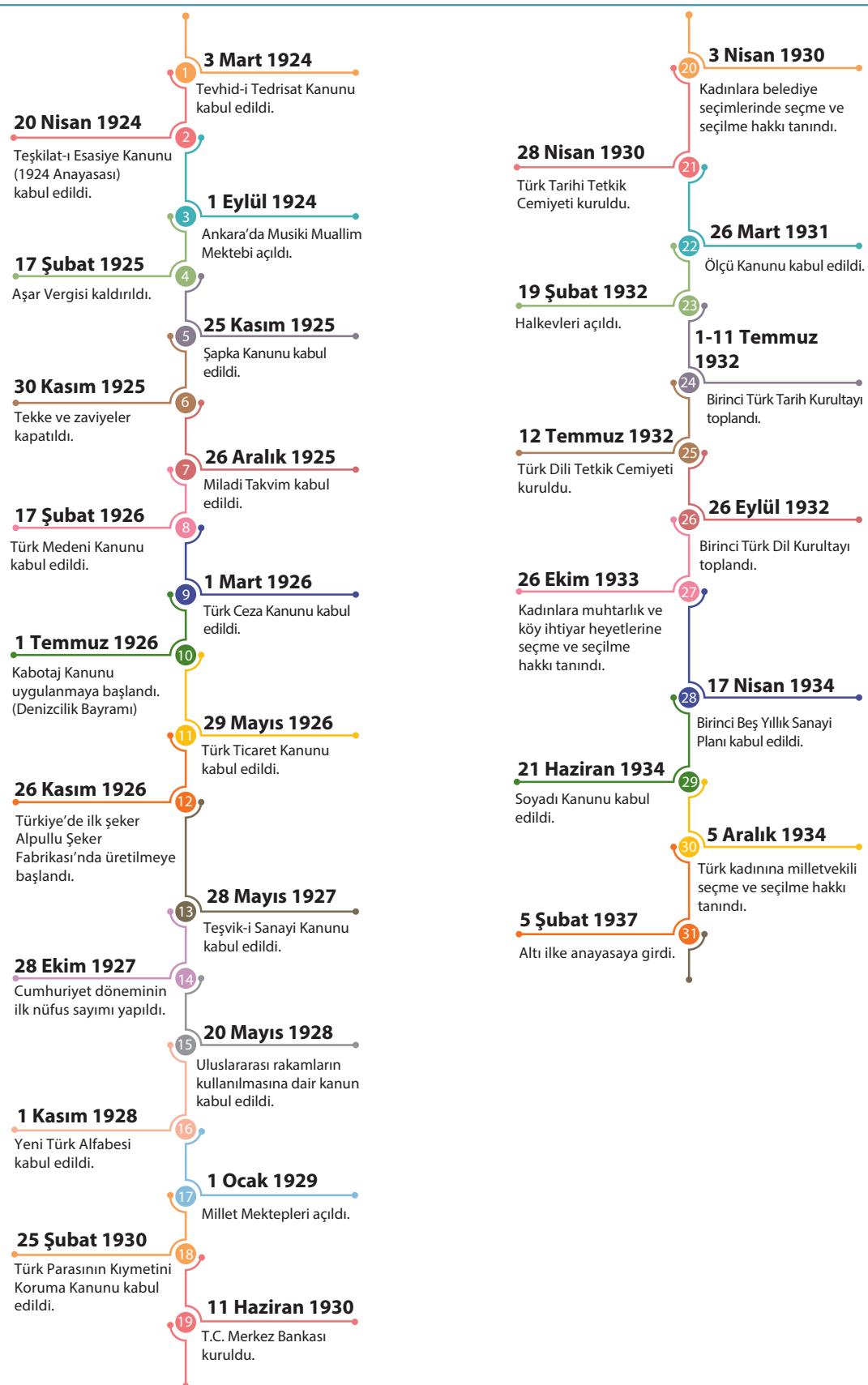
- Aksoy, M. (1969). *Atatürkün Işığında Tam Bağımsızlık İlkesi*, Ankara: Sevinç.
- Akşin, S. vd. (2005). *Çağdaş Türkiye Tarihi (Cilt IV)*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Atatürkün Söylev ve Demeçleri*. (1997). Ankara: ATAM.
- Alkan, M.Ö. (2011). En Doğru Bildiğimizden Kuşkulananmak-3: Atatürkün Soyadı Nasıl Verildi, *Toplumsal Tarih*, (ss. 48-53), S. 205.
- Aybars, F. (1991). Atatürk ve Devrime Bakış, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.2, ss.443-453.
- Baytal, Y. (2012), *Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)*, Ankara: ATAM.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye'de Devletçilik*. Ankara: İmge.
- Caporal, B. (1982). *Kemalizm ve Sonrasında Türk Kadını*. Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Coşar, N. (1995). Cumhuriyet Döneminde Denk Bütçe Politikasına Geçiş. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.31, ss.239-257.
- Çakmak, F. (2009). *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler*. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, S.8, ss.89-115.
- Çavdar, T. (1983). Değerlanan İktisadi Miras, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde*, (ss.1048-1060), Cilt:4, İstanbul: İletişim.
- Çavdar, T. (1983). Halkeyleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde*, (ss.878-884), Cilt:4, İstanbul: İletişim.
- Çavdar, T. (1983). Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde*, (ss.1552-1564), Cilt:7, İstanbul: İletişim.
- Çiller, S. (1978). *Atatürk İçin Diyorlar ki?*, İstanbul: Varlık.
- Doğaner, Y. (2006), Toplumsal Alanda Yapılan Atatürk İnkılapları ve Etkileri”, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı içinde*, (ss.205-235), Ankara: Nova.
- Duman, D. (1992), Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.2, ss.127-141.
- Ergün, M. (1982). *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara: AÜ DTGF.
- Eroğlu, H. (1982), Türk İnkılap Tarihi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ertan, T.F. (2000). Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu. *Kebikeç*, S.10, ss.255-272.
- Fotoğraflarla Atatürk Albümü*. (2015). (Yay.Haz: Hüsnü Özlü ve Deniz Kurt). Ankara: ATASE
- Gürsoy, G. (1983). Sağlık, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde*, (ss.1716-1735), Cilt:6-7, İstanbul: İletişim.
- Gökalp, Z. (1994). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılap.
- İnan, A. (1989), *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara: TTK.
- İnan, A. (1975). *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri*, İstanbul: Milli Eğitim.
- Kaplan, L. (1998). *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*. Ankara: ATAM. Kılıç, F. (2017). Yeni Türk Alfabesinin Yaygın Eğitim Yoluyla Öğretilmesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, S.61, ss.207-248.
- Kılıç, F. (2019). Atatürk Dönemi Eğitim Tarihi, Türk Eğitim Tarihi içinde, (ss.193-212). Ankara: Pegem.
- Kıvanç, O. (2002). Cumhuriyet'in Anıtları: Anıt Heykelleri, *Türkler*, Cilt:18, ss.503-512.
- Kili, S. (1998). *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*. Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Kocatürk, U. (1984). Atatürkün Üniversite Reformu ile İlgili Notları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.1 ss.3-95.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: TTK.
- Lozan Barış Antlaşması Tutanaklar-Belgeler*. (1993). (Seha L.Meray, Çev) Cilt:7, İstanbul: YKY.
- Metintaş, M.Y. (2008). *Refik Saydam'ın Yaşamı ve Kişiliği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Müderrisoğlu, A. (1990). *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*. Ankara: ATAM.
- Ökçün, G. (1983). İzmir İktisat Kongresi, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde*, (ss.1061-1064), Cilt:4, İstanbul: İletişim.
- Özdemir, N. (2013). Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yol Vergisi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.32, ss.213-248.

- Özön, N. (1983). "Türk Sineması", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde*, Cilt:7, (ss.1870-1888), Cilt:7, İstanbul: İletişim.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Sakaoğlu, N. (1992). *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İstanbul: İletişim.
- Yücel, Ü. (1986). *Atatürk Döneminde Sanat Yaşamı, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk içinde*, (ss.417-475), İstanbul: Dr.Nejat Eczacıbaşı Vakfı.
- Sezer, A. (1998). Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S:42, ss.892-893.
- Sezer, A. (1999). *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Ankara: TTK.
- Şen, L. (2003). *Türkiye'de Demiryolları ve Karayollarının Gelişim Süreci*, Ankara: TESAV.
- Tanör, B. (1996). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul: Afa.
- Tezel, Y. (2002). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*. (1930). Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.
- Turan, Ş. (2005). *Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938) 3.Kitap (1.Bölüm)*. Ankara: Bilgi.
- Turan, Ş. (2005). *Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938) 3.Kitap (2.Bölüm)*. Ankara: Bilgi.
- Yalçın, D. vd. (2002). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: ATAM.
- Yıldırım, İ. (2001). *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Ankara: ATAM.
- YÖK Komisyon. (1995). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II*, Ankara: YÖK.
- Zihnioğlu, Y. (2003). *Kadınsız İnkılap: Nezih Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, İstanbul: Metis.
- 28 *Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Türkiye Nüfusu*. (1928). Ankara: Türk Ocakları Merkez Heyeti.

Görsel Kaynaklar:

- Resim 1.1: <https://teyit.org/kanada-da-turkiyedeki-kadinlarin-secme-secilme-hakkıyla-ilgili-karikatur-yayinlandigi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 22.09.220)
- Resim 1.2: TBMM Albümü, 97-112
- Resim 1.3: <https://isteataturk.com/Kronolojik/Tarih/1930/12/15/Mustafa-Kemal-Ataturk-Istanbul-Universitesi-Hukuk-Fakultesinde-15121930/2> (Erişim Tarihi: 22.09.2020)
- Resim 1.4: Kılıç, F. (2019). Atatürk Dönemi Eğitim Tarihi, Türk Eğitim Tarihi içinde, (ss.193-212). Ankara: Pegem
- Resim 1.5: https://tr.wikipedia.org/wiki/Harf_Devrimi (Erişim Tarihi: 22.09.2020)
- Resim 1.6: <https://www.takvim.com.tr/galeri/turkiye/ataturkun-az-bilinen-fotograflari-ortaya-ciktig/> (Erişim Tarihi: 22.09.2020)
- Resim 1.7: <https://qha.com.tr/haberler/88-yildir-kutlanıyor-turk-dil-bayramı/251209/> (Erişim Tarihi: 20.10.2020)
- Resim 1.8: (Şevki Çankaya, Akbaba, 1944, Sayı 15)
- Resim 1.9: <https://kumbaradergisi.com/icerikler/is-bankasi-96-yasinda/> (Erişim Tarihi:30.08.2020)
- Resim 1.10: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/13856> (Erişim Tarihi:12.08.2020)
- Resim 1.11: <http://notes.bonnum.com/note.php?lang=en&ind=tuy040413> (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Resim 1.12: <http://www.leblebitozu.com/afis-sanatinin-turkiyedeki-oncusu-ihap-hulusi-gorey/> (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Resim 1.13: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eapka_Devrimi#/media/Dosya:Hat_Law_Izmir.jpg (Erişim Tarihi: 20.12.2020)

Kronoloji

Bölüm 2

Bir Devlet Kurucusu Olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı ve İlkeleri

Öğrenme Çıktıları

Mustafa Kemal Atatürk'ün Ailesi, Öğrenimi, Askeri ve Siyasi Yaşamı

- 1 Mustafa Kemal Atatürk'ün ailesini, öğrenimini, askerî-siyasi yaşamını ve eserlerini kavrayabilme

Mustafa Kemal Atatürk'ün Hastalığı, Vasiyeti ve Vefatı

- 2 Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce yapısını şekillendiren olay, kişi ve eserleri kavrayabilme
- 3 Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalık süreci, tedavisi, vasiyeti, vefatı ve cenaze merasimini kavrayabilme

Mustafa Kemal Atatürk'ün Düşünce Yapısını Şekillendiren Olaylar, Kişiler, Eserler

- 4 Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına rehber olabilecek temel ve bütünlüklü ilkelerini kavrayabilme

Anahtar Sözcükler: • Atatürk • Hayatı • Eserleri • Hastalığı • Vasiyeti • Vefatı • Cenaze Merasimi
• Temel ve Bütünlüklü İlkeleri

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk, dünyada XX. yüzyıla damgasını vuran birkaç liderden birisi, Türk tarihi içinde ise eşsiz bir şahsiyettir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya yüz tuttuğu son dönemlerinde devlet adamları tarafından devleti kurtarmaya yönelik kurtuluş çareleri aranırken, devletin içinde bulunduğu bu durumu iyi bir şekilde tahlil eden Mustafa Kemal Atatürk, bunun ancak yeni bir Türkiye Devleti'nin kurulmasıyla gerçekleştireceğini daha o dönemden itibaren tespit etmiştir. Atatürk, 57 yıllık yaşamı boyunca karşımıza yekvücut bir mücadele adamı olarak çıkmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk, Anafartalar kahramanı, Türk İstiklal Savaşı'nın önderi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Türk çağdaşlaşma hareketinin lideridir. Askerliği, devlet adamlığı, devrimciliği yanında düşünce bakımından da seçkin bir fikir adamıdır. Millî Mücadele yıllarında bir tür devlet başkanlığı görevini sürdürten Atatürk, Cumhuriyetin ilanından sonra Cumhurbaşkanlığı makamına getirilmiş ve vefatına kadar her dört yılda bir Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından tekrar seçilerek, bu görevi sürdürmüştür. Atatürk'ün en büyük eseri, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk inkılابıdır. O büyük bir kararlılıkla başlattığı İstiklal Mücadelesini, millî birlik ve beraberliği sağladıkta sonra safha safha uygulamaya koymuştur.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN AİLESİ, ÖĞRENİMİ, ASKERİ VE SİYASI YAŞAMI

Bir devlet ve düşünce adamı olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliğinin ve fikirlerinin oluşmasında yettiği ortamın ve aldığı eğitimin büyük etkisi olmuştur. Atatürk Balkanlarda doğmuş, çocukluğu Balkanlarda geçmiş, İmparatorluğun her köşesinde görev alarak, büyük sorumluluklar taşıyarak yaşamıştır. Atatürk'ün yetiği dönen Türk milleti için, bütün değerleri ile birlikte var olmakla yok olmanın sınırında yaşanan bir tarih kesitidir. İmparatorluğun milliyetçilik akımlarının da etkisiyle art arda gelen savaşlar, yenilgiler ve koroşlar içinde sarsıldığı son derece buharanlı bir dönemde Atatürk, İslam dinine, devletine, geleneklerine örf ve âdetlerine bağlı bir aile ortamında yetişmiştir.

Ailesi ve Çocukluğu

Mustafa Kemal Atatürk, 1881 yılında Selanik'te Kocakasım Mahallesi İslahhâne caddesinde bugün müze olan üç katlı bir evde dünyaya gelmiştir. Orta hâlli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Mustafa'nın babası Ali Rıza Efendi, annesi Zübeyde Hanımdır. Baba tarafından dedesi, ilkokul öğretmeni olan Kızıl Hafız Ahmet Efendi; anne tarafından dedesi ise Sofizâde Feyzullah Efendi'dir. Mustafa Kemal'in Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli roller oynayan "Kızıl-Oğuz Türkmenleri"nden gelen baba soyu, Karaman'dan gelerek Manastır vilayetinin Debre-i Balâ sancağına bağlı Kocacık köyüne yerleşmiştir. Aile sonrasında 1830'lu yıllarda Selanik'e göç etmiştir. Mustafa Kemal'in anne soyu da Fatih Sultan Mehmet döneminde Konya- Karaman civarından Rumeli'ye göç ettirilerek, iskân edilmiş olan Türkmenlerden gelmektedir (Güler, 2015).

1839 yılında Selanik'te dünyaya gelen Ali Rıza Efendi, uzun süre gümrük memurluğunun ardından kereste tüccarlığı ile meşgul olmuştur. Zübeyde Hanım, zeki, sağıduyulu, muhafazakâr ve geleneklere bağlı bir kadındı. Ali Rıza Efendi ve Zübeyde Hanım'ın evliliklerinden Fatma İsmet (1871/1872-1875), Ahmet (1874-1883), Ömer (1875-1883), Mustafa (Kemal Atatürk) (1881-1938), Makbule (Boysan, Atadan) (1885-1956) ve Naciye (1886-1901) olmak üzere altı çocukları olmuştur. Mustafa Kemal'in kardeşlerinden Fatma dört yaşında, Ahmet dokuz yaşında, Ömer sekiz yaşında, Naciye on dört/on beş yaşında iken hayatını kaybetmiştir (Güler, 2015).

Atatürk, Selanik Askerî Rüştiyesinden itibaren hayatı boyunca dostlukları ve arkadaşlıklarını devam etmiş olan Fuat Bulca'ya kardeşleri hakkında bir gün şöyle demiştir: "Kardeşlerim arasında en sevdigim Naciye'ydı. Çocuk yaşının üstünde hisli, duygulu ve öğrenmeye meraklıydı. Ben Harbiye'ye giderken kitaplarımı istemişti. Annemden onu okutmasını istemiştim. Ne ablam Fatma'yı, ne de ağabeylerim Ahmet ve Ömer'i hatırlamıyorum. Son ikisi aynı yıl, 1883'te ben iki yaşında iken ölmüşler. Naciye, annem gibi sarışın, mavi gözlü, duru beyaz tenli idi. Tipik bir yörük kızıydı. Makbule'ye hiç benzemezdi." (Güler, 2015).

Makbule, Mustafa Kemal'in beş kardeşi arasında en uzun süre birlikte olduğu kardeşidir. Makbule Hanım Selanik'te evlendiği ilk eşi Lütfi Bey'den ayrıldıktan sonra İstanbul'da ticaretle uğraşan (sonra Beşinci Dönem Edirne Milletvekili olan) Mustafa Mecdi Boysan ile evlenmiştir. Makbule Hanım ikinci eşinden 1946 yılında boşanmış ve "Atadan" soyadını almıştır. Makbule Hanım'ın her iki evlilikten de çocuğu olmamıştır. Makbule Hanım 18 Ocak 1956 tarihinde vefat etmiştir. Makbule Hanım'ın mezarı, Ankara/Cebeci'de bulunan "Asri Mezarlık" tadır. 14 Ocak 1923 tarihinde vefat eden Zübeyde Hanım'ın mezarı, İzmir/Karşıyaka'da Ferik Osman Paşa Camii avlusunda yer almaktadır (Güler, 2015).

Öğrenim Hayatı

Mustafa Kemal, okul çağına geldiğinde geleneklerine son derece bağlı annesi ile modern düşünüeli babası arasında onun alacağı eğitim konusunda aile ihtilafa düşmüştür. Bunun nedeni, bu yıllarda Osmanlı'da belirli bir eğitim sistemi ve anlayışının olmamasıdır. Annesi Zübeyde Hanım, Mustafa'nın dini ve geleneksel bir eğitim görmesi gerektiğini savunmuş ve bu nedenle Mahalle Mektebine gitmesini istemiştir. Babası Ali Rıza Bey ise Selanik'te yeni açılan Şemsi Efendi İlkokulunda eğitim almاسını desteklemiştir. Kısa bir süre için Mahalle Mektebine giden Mustafa, ardından babasının da desteğiyle Şemsi Efendi İlkokulunda eğitimine devam etmiştir (Aydemir, 2014). Atatürk, okul seçimindeki bu kararı için hayatı boyunca babasına minnettarlık duymuştur. Ali Rıza Efendi'nin yakalandığı bağırsak hastalığından kurtulamayarak vefat etmesi üzerine aile, Selanik yakınlarındaki Rapla çiftliğinde kâhyalık yapan Mustafa'nın dayısı Hüseyin Ağanın yanına taşınmak zorunda kalmıştır. Çok küçük yaşta öksüz kalan Mustafa'nın öğrenim hayatının çiftlik hayatı nedeniyle aksaması üzerine Zübeyde Hanım, oğlunun tahsil hayatına devam edebilmesi için onu Selanik'e halasının yanına göndermiştir. Böylece altı ay kadar süren çiftlik hayatından sonra Selanik'e gelen Mustafa, 1894 yılında Mülkiye Rüştiyesi (Ortaokul)'nde öğrenimine başlamıştır (Atay, 2006). Burada müdür muavinliği de yapan ve "Kaymak Hafız" diye anılan Matematik Öğretmeni Hüseyin Efendi'nin kendisine haksız

yere sopa ile vurması, bunu gururuna yediremeyecek küçük Mustafa'nın okulu bırakmasına sebep olmuştur (Kocatürk, 2007). Mülkiye Rüştiyesinde yaşadığı bu kötü hatırlara üzerine Mustafa annesinin tüm ısrar ve karşı çıkışlarına rağmen Askerî Rüştiye sınavına girmiş ve bu sınavı kazanarak, askerlige ilk adımı atmıştır (Aydemir, 2014).

Daha önceden dört yıllık eğitim yapan Askerî Rüştiyelerin o yıl üç yıla indirilmesi üzerine Mustafa, Nisan 1894'te Selanik Askerî Rüştiyesi'nin ikinci sınıfından öğrenimine başlamıştır. Bu okulu ve öğretmenlerini çok seven Mustafa, arkadaşları arasında zekası ve üstün yetenekleri ile kısa zamanda kendini göstermiştir. Burada matematik dersinin öğretmeni Yüzbaşı Üsküplü Mustafa Sabri Bey, onun üstün yetenek ve zekasını tespit ederek, hem kendinden hem de sınıfındaki Mustafa ismindeki öğrencilerden ayırmak adına ona olgun, eksiksiz anlamına gelen "Kemal" adını vermiştir. Böylece Mustafa, artık okulda ve arkadaşları arasında "Mustafa Kemal" diye anılmıştır. Mustafa Kemal, Askerî Rüştiye öğrenimi esnasında kendisini çok üzен bir olay ile karşılaştı. Dul olan annesi Zübeyde Hanım reji idaresinde memur ve yine kendisi gibi dul olan Ragıp Bey ile evlenmiştir. Bu evlilik Mustafa Kemal'i çok sarsmış, önceleri üvey babayı yadırgamış ve uzun bir süre evden uzaklaşmıştır. Ancak daha sonraki süreçte üvey babası Ragıp Bey, Mustafa Kemal'in gönüllü almayı başarmıştır (Bayur, 1990).

Askerî Ortaokulu bitirmesinin ardından Mustafa Kemal, öğrenimine İstanbul Kuleli Askerî İdadisi (Lise)'nde devam etmek istemiştir. Fakat sınavlarda mümeyyiz olarak görev yapan Yüzbaşı Hasan Bey'in tavsiyesi ile İstanbul'daki askerî İdadîye değil, Manastır'daki askerî İdadîye yazılmıştır. O dönemde hürriyet ve vatan kavramlarının güçlü olduğu Manastır şehri, Mustafa Kemal'in fikirlerinin oluşmasındaki en önemli yerlerden birine sahiptir. Mustafa Kemal burada İttihat ve Terakki'nin ünlü hatibi ve şair Ömer Naci ile arkadaş olmuştur. Ömer Naci, Mustafa Kemal'in hitabet ve edebiyat sevgisinin gelişmesinde etkin rol oynamıştır. Öyle ki Mustafa Kemal'e Namık Kemal'i, Tevfik Fikret'i tanıtip, sevdiren kişi Ömer Naci olmuştur. Yine İdadî sıralarında arkadaşı Ali Fethi (Okyar) aracılığıyla J.J. Rousseau, Voltaire, Auguste Comte ve Montesquieu gibi Fransız düşünürlerin eserleriyle

tanışmıştır. İdadî öğrenciliği sırasında Mustafa Kemal'in ilgi alanına matematik, yabancı dil ve hitabetin yanı sıra tarih ve özellikle Türk tarihi girmiştir. Onun tarih merakının oluşmasında Tarih Öğretmeni Yüzbaşı Mehmet Tevfik Bey etkin olmuştur (Özkaya vd, 2003).

Mustafa Kemal, Manastır'da eğitimine devam ettiği sırada sıtmaya yakalanması üzerine Selanik'e annesinin yanına dönerek, iki ay kadar bir süre istirahat etmek zorunda kalmıştır (Belli, 1959). 1898 yılının Kasım ayında Manastır Askerî İdadisini ikincilikle bitiren Mustafa Kemal, 13 Mart 1899'da İstanbul'da Mekteb-i Harbiye diğer bir deyişle Kara Harp Okulu'na girmiştir. Mustafa Kemal, bu okulda da son derece başarılı ve arkadaşları arasında fark edilen bir öğrencilik süreci geçirmiştir. Harp Okulu öğrenimi sırasında Fahrettin (Altay), Cafer Tayyar (Egilmez), Ali Fuat (Cebesoy), Enver (Paşa), Halil (Kut) gibi sonraki dönemlerin ünlü subayları bir ya da iki devre üst sınıfı bulunsalar da Mustafa Kemal ile aynı dönemde Harbiye'de öğrenim görmüşlerdir. Mustafa Kemal, yetişme sürecinde yabancı dil öğrenmeye büyük bir önem ve öncelik vermiştir. Mustafa Kemal, Harp Okulu'nda Fransızcasını, St. Joseph Fransız Lisesi mezunu olan sınıf arkadaşı Ali Fuat (Cebesoy) ile birlikte ilerletmeye çalışmıştır. Kendisi Ali Fuat'a teknik derslerde yardım etmeyi üstlenmiş, onun da Fransızcasından faydalananmak istemiştir. Bu önceliği de sınıf ve sıra arkadaşı Ali Fuat'a *"Bir kurmay subay muhakkak lisan bilmelidir. Bunun aksını düşünmek büyük hatadır."* diye açıklamıştır (Cebesoy, 2014).

Resim 2.1 Mustafa Kemal (Atatürk), Mekteb-i Harbiye/Harp Okulu 2. Sınıfta Kazım (Özalp), Ali Fuat (Cebesoy), Fuat (Bulca), Müfid (Özdeş), Ömer Naci ile birlikte (1900-1901)

Mustafa Kemal, İstanbul'da Harp Okulu'nda öğrenci iken arkadaşlarıyla beraber el basması bir dergi çıkararak, hürriyet fikrini yaymaya çalışmıştır. Mustafa Kemal, üç senelik başarılı bir öğrenimden sonra 10 Şubat 1902'de Harp Okulu'ndan teğmen rütbesiyle mezun olmuş, aynı yıl öğrenimine Harp Akademisi'nde devam etmiştir (Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 1989). 1903 yılında Harp Akademisi'nin ikinci sınıfına geçen ve üsteğmenlige terfi eden Mustafa Kemal, Harp Akademisi'nden 11 Ocak 1905'de kurmay yüzbaşı rütbesi ile mezun olmuştur (Bayur, 1990).

Askerlik Hayatı

1914 Yılına Kadar Olan Askerlik Hayatı

Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'in ilk görevi, merkezi Şam'da bulunan 5. Ordu'dur. Mustafa Kemal 5. Ordu'da piyade, topçu ve kurmay sınıflarında staj yapmıştır. Mustafa Kemal, Şam'da görevli iken 20 Haziran 1907'de Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) rütbesine terfi etmiştir. Mustafa Kemal'e Şam'daki görevinde gösterdiği üstün başarılardan dolayı 25 Aralık 1906'da Beşinci Rütbeden Mecidi nişanı verilmiştir. Mustafa Kemal 1905-1907 yılları arasında görevli bulunduğu Şam'da "Vatan ve Hürriyet" adlı gizli bir siyasi cemiyet kurmuş, daha sonra merkezi Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyetine katılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909'da Selanik'te yaptığı II. Kongresine Mustafa Kemal, Ali Fuat (Cebesoy), Fethi (Okyar), Kazım (Karabekir), Rauf (Orbay), Tevfik Rüştü (Aras) ve İsmet (İnönü) de katılmışlardır. Mustafa Kemal, kongrede Ordu mensuplarının politika dışında kalmalarını savunmuş, yakın silah arkadaşlarının askerliği tercih etmelerini sağlamıştır. Şam'da 5. Ordu Komutanlığında görev yaparken 13 Ekim 1907'de merkezi Selanik'te bulunan 3. Ordu Karargâhına atanmıştır (Aydemir, 2014). Kurmay Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Kemal, 3. Ordu'daki görevine ayrıca ek görev olarak Selanik-Üsküp Şark Demiryolu Mütfettişliği ile de görevlendirilmiştir. Yüzbaşı Mustafa Kemal 3. Ordu Karargâhında görev yaparken 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde önemli rol üstlenmiştir. Yüzbaşı Mustafa Kemal, 13 Ocak 1909'da 3. Ordu Redif 11. Selanik Tümeni Kurmay Başkanlığına atanmıştır. Bu görevde iken Yüzbaşı Mustafa Kemal 31 Mart (13 Nisan) 1909 Ayaklanması'ni bastırmak üzere Selanik'te teşkil edilen Hüseyin Hüsnü Paşa komutasındaki Hareket Ordusu'nun Kurmay Başkanlığına getirilmiştir. Fakat 16 Nisan 1909'da Selanik'ten yola çıkan bu ordunun komuta kademesinde, Ordu İstanbul'a ulaşmadan bir değişiklik yapılmış ve komutanlığına Mahmut Şevket Paşa ve kurmay başkanlığına da Binbaşı Enver Bey getirilmiştir. Bu değişiklikle birlikte Hareket Ordusu, 24 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'a girdiğinde Yüzbaşı Mustafa Kemal de bu ordunun kurmay heyetine görevli bulunmuştur (Kocatürk, 2007).

Yüzbaşı Mustafa Kemal, Ordu Komutanlığına yeni atanın Mahmut Şevket Paşa'yı Hadımköy'de beklerken, kendi imzasıyla bir emir yayımlamıştır.

Bu emre göre; "*Hareket Ordusu, görevini yalnız askeri yönden yapacaktır. Politik konular ve bu konuda İstanbul ile görüşme yapmak şimdilik görev dışıdır.*" Bu görüş daha sonra Mahmut Şevket Paşa'nın 25 Nisan 1909 tarihli halka yayılacak ordu bildirisinde şu ifadeyle yer almıştır: "*Hareket Ordusu'nun İttihat ve Terakki ile bir ilgisi yoktur.*" (Özkaya, 2003). Aynı yılın Ağustos ve Eylül aylarını Cumalı karargâhında düzenlenen askeri manevraları takip etmek ile geçen Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ile birlikte 1910 yılının Mart ayında Arnavutluk'ta çıkan isyanı bastırma görevini icra etmiştir. Ardından Mustafa Kemal, Osmanlı Ordusunu temsilen 1910 yılının Eylül ayında Fransa'da düzenlenen Picardie Manevralarını izlemek amacıyla Fransa'ya gidecek olan Türk subay heyetine seçilmiştir. Yüzbaşı Mustafa Kemal, burada Fransız ordusunu ve komutanlarını yakından tanıma fırsatını elde etmiştir. Yurda döndüğünde 15 Ocak 1911'de 3. Ordu Karargâhındaki görevinden alınarak yine Selanik'te bulunan 38. Piyade Alayı'nda komutan vekili olarak görevlendirilmiştir (İnan, 1999).

Yüzbaşı Mustafa Kemal, 1911 Eylül ayında İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığı karargâhına atandıysa da bu görevde uzun süre kalmamıştır. Çünkü bu esnada İtalyanların Kuzey Afrika'daki son Osmanlı toprağı olan Trablusgarp (günümüzdeki Libya toprakları)'a yönelmesiyle Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı başlamıştır. Mustafa Kemal, 16 Ekim 1911'de gönüllü olarak gazeteci Mustafa Şerif hüviyetiyle Ömer Naci, Sapancı Hakkı, Yakup Cemil gibi birkaç arkadaşı ile gizli yollardan İngilizlerin işgalı altında bulunan Mısır'a ardından da Trablusgarp/Tobruk'a gitmiştir. Mustafa Kemal, Trablusgarp'a gittikten yaklaşık bir ay sonra 27 Kasım 1911'de Binbaşı rütbesine terfi etmiştir (İğdemir, 1988). Binbaşı Mustafa Kemal, daha önce aşiretler arası husumetleri ve şeyhlerin çatıştığı isyanları bastırmak için genç bir teğmenken Şam'dan görevde geldiği Trablusgarp topraklarını yakinen tanımaktadır. Binbaşı Mustafa Kemal, Trablusgarp Savaşı'nda Tobruk ve Derne'de görev yapmış, yerel kuvvetlerin başında bulunarak, İtalyanlara karşı direnişte önemli rol üstlenmiştir. 9 Ocak 1912'de yapılan Tobruk Muharebesi, o bölgede yapılan ilk muharebe ve kazanılan ilk başarı olması açısından önem arz etmektedir. Bu muharebenin ardından Derne'ye giden Binbaşı Mustafa Kemal, 5 Mart 1912'de Derne Komutanlığına atanarak, oradaki kuvvetlerin başına geçmiştir (Özkaya vd., 2003).

Binbaşı Mustafa Kemal, Derne'de bulunduğu esnada yerel kuvvetlerin İtalyanlara karşı baskın tarzındaki taarruzu sırasında yoğun toz bulutu içerisinde sol gözüne giren bir kireç parçası gözünü zedelemiştir ve uzun süre sol gözünde görme problemi yaratmıştır. Ardından Binbaşı Mustafa Kemal, Trablusgarp'tayken Balkan Savaşı'nın başladığını haber alınca 24 Ekim 1912'de Trablusgarp'tan İstanbul'a dönmek üzere harekete geçmiştir. Mustafa Kemal, 25 Kasım 1912'de Gelibolu Bolayır'da teşkil edilen Akdeniz Boğazı Mürettep Kuvvetler Komutanlığı Harekât Şubesi Müdürlüğüne atanmıştır. Bu kuvvetin adı daha sonra "Bolayır Kolordusu" olarak değiştirilince Binbaşı Mustafa Kemal, bu kolordunun kurmay başkanlığı görevine getirilmiştir. 26 Mart 1913'te Edirne Bulgarların eline geçmiş ve Osmanlı Devleti, 30 Mayıs 1913'te mağlûp taraf olarak Balkan ülkeleri ile Londra Antlaşmasını imzalamıştır. 22 Temmuz 1913'te Bolayır Kolordusu Komutanı Fahri Paşa, bu kolordunun sevk ve idaresini resmen Mustafa Kemal'e devretmiştir. Binbaşı Mustafa Kemal Bey'in komuta ettiği Bolayır Kolordusunun bir tugayı ile Gelibolu Kolordusunun birlikte yaptıkları bir taarruz sonunda 22 Temmuz 1913'te Edirne geri alınmıştır (İğdemir, 1988).

Resim 2.2 Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Bey Trablusgarp'ta

Bulgaristan ile Eylül 1913'te barış antlaşması imzalanmasının ardından 27 Ekim 1913 tarihinde Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal, Sofya'ya askeri ataşe olarak tayin edilmiştir. Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal, 6 Kasım 1913'te de Dördüncü Rütbeden Osmanî nişanı ile taltif edilmiştir. 11 Ocak 1914 tarihinden itibaren Büyükelçi, Belgrat ve Çetine askerî ataşeliklerini yürütme görevi de kendisine verilmiştir. Sofya'da görevli iken rütbesinin 1 Mart 1914'te yarbaylığa yükselmesinin ardından Mustafa Kemal'e, 11 Mart 1914'te Fransız Hükümeti'nce Şövalye rütbesinin Légion d'honneur nişanı verilmiştir (İğdemir, 1988).

Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal

Yarbay Mustafa Kemal'in Sofya'da ataşemiliter olarak görev yaptığı esnada 28 Temmuz 1914 tarihinde Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında Kasım 1914'te savaşa girmesiyle Sofya'da ataşemiliter olarak pasif bir görevde kalmak istememiş ve derhal Osmanlı Başkumandanlık Vekâletine başvurarak, uygun bir görevde atanma talebinde bulunmuştur. Bu talebi kabul gören Yarbay Mustafa Kemal, Tekirdağ'da yeni teşkil edilen 19. Tümén Komutanlığına atanmıştır. 1 Şubat 1915'te kendisine Üçüncü Rütbeden Osmanlı nişanı verilen Yarbay Mustafa Kemal derhal İstanbul'a gekerek, 2 Şubat 1915'te 19. Tümén Komutanlığı görevine başlamıştır (Bayur, 1990). Ancak 19. Tümén henüz teşkilini tamamlamadan İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazını tehdide başlamasıyla 25 Şubat 1915'te 19. Tümene ilaveten 9. Tüménin 2. Piyade Alayı ve bazı topçu birlikleri ile Maydos (Eceabat)'a hareket etmesi emrinin almıştır. 18 Mart 1915'te Çanakkale Boğazı'nı denizden geçmeyi başaramayan İtilaf Kuvvetleri, bu defa da karadan Gelibolu Yarımadası'nın batısına asker çıkışma hazırlığı içerisinde bulunmuşlardır. Çanakkale Kara Muharebeleri başlayana kadar Maydos Mintika Komutanlığı görevini yürüten Yarbay Mustafa Kemal, yeni teşkil edilen 5. Ordu Komutanlığına Alman Mareşal Liman Von Sanders'in atanması üzerine Tümene ile birlikte 5. Ordunun yedegine alınarak, Bigalı'da görevlendirilmiştir. İtilaf Devletleri'nin karaya asker çkarıldığı ilk gün olan 25 Nisan 1915 tarihinde İngiliz-Fransız müşterek filosunun ve Avustralya ve Yeni Zelanda (ANZAK) Kolordusunun da desteği ile; Arıburnu, Seddülbahir ve Kumkale'den yeniden taarruza geçme teşebbüslerini haber alan Yarbay Mustafa Kemal, Mareşal Liman von Sanders'e rağmen hayatı kararlar alarak, emrindeki tümene Bigalı'dan Conkbayırı'na sevk ederek, İtilaf Kuvvetlerinin Arıburnu'ndan Conkbayırı'na ilerlemelerini durdurmuştur. Yarbay Mustafa Kemal, göğüs göğüse sünğu

muharebelerinin yaptığı bu cephede askerine; “*Ben size taarruz etmeyi değil, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar gelecek zaman içinde, yerimize başka kuvvetler ve komandanlar geçebilir.*” diyerek, tarihi emrini vermiştir (Özkaya vd, 2003).

Yarbay Mustafa Kemal, Arıburnu'nun Anafartalar kısmında emrindeki kuvvetleri iyi idare ederek, İtilaf Kuvvetlerinin ilerlemesini ve İstanbul yolunun karadan açılmasını önlemiş ve orada bir mukavemet cephesi kurmuştur. Mustafa Kemal, Arıburnu cephesinde gösterdiği üstün başarılarından dolayı 1 Haziran 1915'te Albaylığa terfi etmiş; aynı zamanda Gümüş Muharebe İmtiyaz ve Altın Liyakat Muharebe Madalyası ile taltif edilmiştir. 7 Ağustos 1915'te İngilizlerin Anafartalar koyundan desteklenmiş kuvvetlerle saldırıyla geçmesi üzerine 8 Ağustos 1915 gecesi Albay Mustafa Kemal, Anafartalar Grubu Komandanlığına atanmıştır (Görgülü, 2000).

Resim 2.3 Anafartalar Kahramanı Albay Mustafa Kemal Bey

Albay Mustafa Kemal, 25 Nisan 1915 saldırısında olduğu gibi 9 ve 10 Ağustos 1915 saldırılarında da bizzat ateş hattında bulunmuş, İngilizlerin şiddetli ateş altına aldığı gözetleme yerinden bir an olsun ayrılmamıştır. Bu zaferi, 17 Ağustos 1915'te Kireçtepe ve 21 Ağustos 1915'te İkinci Anafartalar Zaferi takip etmiştir. Conkbayırı'nda karşı saldırıyı bizzat yönetmiş, devam eden muharebeler esnasında bir şarapnel parçası, Albay Mustafa Kemal'in sağ göğüs-

ne isabet etmişse de yeleğinin cebinde bulunan saatе çarpıp, geri dönmesi onu mutlak bir ölümden kurtarmıştır. Bu muharebelerde gösterdiği kahramanlık, kararlılık ve yüksek komuta yeteneği, kendisine memleket içinde ve dışında büyük ün sağlamıştır. Bundan böyle Mustafa Kemal, “Anafartalar Kahramanı” olarak tanınmıştır (Kocatürk, 2007).

Albay Mustafa Kemal, Ruşen Eşref (Ünaydin) Bey başta olmak üzere İstanbul basını tarafından “Anafartalar Kahramanı” olarak kamuoyuna tanıtılmıştır. Çanakkale cephesindeki başarılarından dolayı 1 Eylül 1915 tarihinde Albay Mustafa Kemal'e “Muharebe Gümüş Madalyası” verilmiştir (Bayur, 1999). Mustafa Kemal, Çanakkale cephesindeki başarılarından dolayı İngiliz harp tarihi kitaplarına da “deha sahibi”, “kaderin veya mukadereatin adamı”, olarak geçmiştir.

Çanakkale cephesinde özellikle Arıburnu ve Anafartalarda büyük başarılar kazanan Albay Mustafa Kemal, hava değişimi izni alarak 10 Aralık 1915'te cepheden ayrılmıştır. Aylarca süren çatışma ve muharebeler sonucu bir ilerleme sağlayamayan ve Çanakkale Boğazını geçemeyen İngilizler de, 1915 yılı Aralık ayında müttefikleri Fransızlar ile beraber Çanakkale'den çekilmeye başlamışlar ve 9 Ocak 1916 tarihi itibarıyle Gelibolu Yarımadasını tamamen boşaltmışlardır.

Bu esnada Çanakkale'den İstanbul'a dönen Albay Mustafa Kemal, 28 Aralık 1915'te Alman İmparatoru Kayser II. Wilhelm tarafından Demir Haç nişanı ile ödüllendirilmesinin ardından Ocak 1916'da karargâhı Edirne'de bulunan 16. Kolordu Komutanlığına atanmıştır (Mango, 2000). 14 Ocak 1916'da Karaağaç'a gelerek, 16. Kolordu Komutanlığı görevini teslim alan Albay Mustafa Kemal'e kısa süre sonra 16. Kolordu ile Kafkas (Doğu) cephesine gitme emri verilmiştir (İğdemir, 1988). Albay Mustafa Kemal, 26 Mart 1916'da Karargâhı Diyarbakır/Silvan'da konuşlandırılan kolordunun komutasını ele almasının ardından 1 Nisan 1916'da Mirlivalığa (Tümgeneralliğe) terfi etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır'a gelişini takiben 7 Ağustos 1916'da Muş'u, 8 Ağustos 1916'da Bitlis'i Rus işgalinden kurtarmıştır (Bayur, 1990).

Mustafa Kemal Paşa, 2 Aralık 1916'da Ahmet İzzet Paşa'nın izinli olarak bir süre İstanbul'a gitmesi üzerine vekâleten 2. Ordu Komutanlığına atanmıştır. Aynı tarihte Mustafa Kemal Paşa'ya “İkinci Rütbeden Mecidi Nişanı” verilmiştir (Bayur, 1999). Bu süreç, Mustafa Kemal Paşa'nın okumaya

biraz vakit bulduğu ve özellikle tarih ve felsefe konularına daha fazla ağırlık verdiği bir dönemdir. 17 Şubat 1917'de Mustafa Kemal Paşa, Ordu Komutanı yetkiyle fakat 4. Ordu Komutanlığı emrinde olmak üzere yeni kurulacak olan Hicaz Seferi Kuvvetler Komutanlığına atanmıştır. 23 Şubat 1917'de Şam'a gelişini takiben 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa ile görüşmüştür, Sina cephesindeki kuvvetleri denetlemiştir. Hicaz'ın boşaltılması ve Suriye cephesinin desteklenmesi konusundaki görüşü, Enver Paşa tarafından benimsenmiş ve bunun sonucu olarak Mustafa Kemal Paşa'ya verilen bu komutanlık görevi kaldırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 7 Mart 1917'de bu defa asil olarak 2. Ordu Komutanlığına tayin edilmiş ve bu görevi, aynı yılın Temmuz ayına kadar devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa 5 Temmuz 1917 tarihli Başkumandanlık emri ile Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına bağlı olarak Halep'te oluşturulması kararlaştırılan 7. Ordu Komutanlığına atanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 23 Ağustos 1917'de Halep'e giderek, göreve başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya 23 Eylül 1917'de "Muharebe Altın İmtiyaz Madalyası" verilmiştir (Bayur, 1999). Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa, Filistin-Suriye cephesinde uygulanması gereken strateji ve taktik konusunda Grup Komutanı Alman Mareşal Falkenhayn ile anlaşmazlık yaşadığından dolayı 6 Ekim 1917'de 7. Ordu Komutanlığı görevinden istifa etmiştir (Kocatürk, 2000).

Resim 2.4 Mirliva (Tümgeneral) Mustafa Kemal Paşa, 1917

7. Ordu Komutanlığı görevinde iken Mustafa Kemal Paşa'nın başta Başkomutan Vekili Enver Paşa olmak üzere devletin ileri gelenlerine dört gün arayla gönderdiği 20 ve 24 Eylül 1917 tarihli raporlarından neredeyse tam bir yıl sonra, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı Filistin-Suriye cephesinde büyük bir yenilgiye uğramıştır. Mustafa Kemal Paşa, bahse konu raporlarda devletin en üst makamlarına Filistin-Suriye cephesinde Osmanlı Ordusu aleyhine gelişebilecek tehlikeleri büyük bir öngörü ile bütün çiplaklııyla göstermiştir. 11 Ekim 1917'de izinli olarak ve tedavi maksadıyla İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, 7 Kasım 1917'de Ordu Komutanı sıfatıyla Genel Karargâh emrine verilmiştir. Bu esnada İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, Aralık 1917 ayı ortasında Osmanlı Veliahtı Mehmet Vahdettin'e Alman İmparatoru II. Wilhem'e yapılacak resmi ziyaretinde refakat etmek üzere görevlendirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya 29 Aralık 1917'de "Birinci Rütbeden Kılıçlı Mecidi Nişanı" verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa yaklaşık yirmi gün süren Almanya seyahatinden İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra gazeteci Ruşen Eşref (Ünaydin) onunla üç gün süren uzun bir röportaj yapmış ve bu röportajı, 18 Mart 1915 Çanakkale deniz zaferinin üçüncü yıldönümünde "*Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal ile Mülakat.*" başlığı altında yayımlamıştır. 1918 yılının bahar aylarında gün geçtikçe artan böbrek rahatsızlığı sebebiyle Mustafa Kemal Paşa, doktorların tavsiyesi ile Viyana ve Karlsbad'a te davı olmak üzere gitmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 13 Mayıs-4 Ağustos 1918 tarihleri arasını kapsayan bu seyahati esnasında kaplıcaları ile ünlü olan Karlsbad'da Almancanın yanında Fransızca dersler de almış ve hatta Karlsbad'daki anılarının bir kısmını Fransızca yazmıştır (İnan, 1991).

Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa Almancasını ilerletmek için Karlsbad'da özel bir öğretmen dahi tutmuş; Almanca kitapları okuyup anlayacak, kendi alanyla ilgili olanlardan çeviriler yapacak ve günlük konuşmaları izleyecek düzeye gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa Karlsbad'da bulunduğu esnada Sultan V. Mehmet Reşat'ın vefat ettiği ve yerine Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in tahta geçtiği haberini almıştır. Bu haber üzerine 27 Temmuz 1918'de Karlsbad'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, Viyana'da bütün Avrupa'yı kasıp kavuran İspanyol gribine yakalanmıştır. Bir süre Viyana'da istirahat ettiğten sonra 2 Ağustos 1918'de İstanbul'a dönmüştür. Neredeyse

dokuz ay kadar uzun bir süre harp cephelerinden ayrı kalan Mustafa Kemal Paşa, Filistin cephesinde durumun kritikleşmesi üzerine, bizzat Sultan VI. Mehmet (Vahdettin) tarafından 7 Ağustos 1918'de ikinci defa Filistin'de bulunan Yıldırım Ordular Grubuna bağlı 7. Ordu Komutanlığına atanmıştır. 26 Ağustos 1918'de Halep'e gelen Mustafa Kemal Paşa buradan 1 Eylül 1918'de cepheye Nablus'a giderek, 7. Ordu'nun komutasını ele almıştır. Mustafa Kemal Paşa burada daha önce Çanakkale Cephesi'nden tanıdığı Alman Mareşal Liman von Sanders'in emri altında görev yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa vaktiyle istifa ederek haklı sebeplerle bıraktığı bir ordunun komutanlığına yeniden atanmışsa da artık Filistin ve Suriye üzerinde taarruza geçen düşman taarruzunun önüne geçmek neredeyse imkânsız bir hâl almıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gelmesinden kısa bir süre sonra 19 Eylül 1918 tarihinde İngiliz General Allenby komutasındaki İngiliz Seferî Kuvvetlerinin genel taarruzu başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, olası bir İngiliz saldırısını öngörmüş ve bu öngörü ile önceden tedbir almış; Nablus Meydan Muharebesi olarak adlandırılan savaşta, üç ordu arasından ordusunu en az kayıpla zamanında çekerilmeyi başarmıştır. Ordusunu imha edilmekten kurtaran Mustafa Kemal Paşa'ya bu başarısından dolayı bizzat Padişah VI. Mehmet Vahdettin tarafından 22 Eylül 1918 tarihinde "Fahri Yaverlik" unvanı verilmiştir. 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Halep civarında Ordu'yu yoktan var ederek yeniden düzenlemesi sonucu 26 Ekim 1918'de İngiliz birlikleri ve Şerif Faysal onderliğindeki ayrılıkçı Arapların ilerleyişlerini Halep'in kuzeyinde Katma mevkiinde durdurmayı başarmıştır. "Katma Muharebesi" olarak bilinen bu muharebe, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun son muharebesi ve zaferi olarak tarihe geçmiştir. Bu noktada Mustafa Kemal'in bütün çabası mütarekeye dek İngilizlere kuvvet kaptırmamak ve gerekirse çekilerek, anayurt topraklarında bir savunma hattı oluşturmaktı. Mustafa Kemal Paşa bu hattı, Misak-ı Millî sınırı olarak belirlemiş ve ordusunu İskenderun istikâmetine doğru çekmeyi başarmıştır (Kocatürk, 2000).

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile birlikte Alman komutanlarının Suriye cephesinden ayrılması gerektiğinden 31 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mareşal Liman von Sanders komutayı Adana'da Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak, görevden ayrılmıştır. 7. Ordu Komutanlığını vekâleten 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya bırakılan Mustafa Kemal

Paşa, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı görevini devralmıştır. Ancak Mütareke şartları gereğince Yıldırım Orduları Grubunun ve 7. Ordunun lağvedilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa 7 Kasım 1918'de İstanbul'a çağrılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, İtilaf devletleri donanmalarının İstanbul'a girdikleri 13 Kasım 1918 tarihinde trenle Adana'dan İstanbul'a gelmiştir (Sarıhan, C.I, 1993).

dikkat

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu sahilinden karşıya geçerken Dolmabahçe Sarayı önünde gördüğü İşgal devletlerinin gemileri için yanındaki yaveri Cevat Abbas Bey'e o meşhur "Geldikleri gibi giderler!" sözünü söylemiştir.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da yedi aya yakın bir zaman kaldığı bu süreçte dönemin onde gelen siyasetçiler ile görüşmüştü; hatta bir ara kurulması düşünülen hükümette Harbiye Nazırlığına aday olarak da gösterilmiştir Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında yakın arkadaşı Ali Fethi (Okyar) Bey ile "Minber" gazetesini çıkararak, basın yoluyla birtakım faaliyetlerde bulunmaya çalışsa da bu durum uzun ömürlü olmamıştır (Okyar, 1980).

Mayıs 1919'a kadar İstanbul'da siyasi faaliyette bulunan Mustafa Kemal Paşa, ülkeyi bu işgal durumundan kurtarmak için Ali Fuat (Cebesoy), Kazım (Karabekir), Rauf (Orbay), Ali Fethi (Okyar) Bey gibi yakın silah arkadaşları ile de Şişli'deki evinde sık sık bir araya gelerek toplantılar yapmıştır. Bu toplantılarında İstanbul'da artık bir şey yapılamayacağı, önemli görevlere atanarak Anadolu'ya geçmek gerekiği fikri hâkim olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'ya geçme fırsatı, 1919 yılının Nisan ayında doğmuştur. 30 Nisan 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Samsun ve çevresindeki asayışi sağlamakla görevlendirilmiş ve 9. Ordu Kıtaları Mütfettişliğine atanmıştır. Aynı dönemde Ali Fuat (Cebesoy) Paşa Ankara'daki 20. Kolordu, Kazım (Karabekir) Paşa ise Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanlığına getirilmiştir. Mütareke sonrasında Yunanistan'ın Doğu Karadeniz'de Pontus Rum Devleti'ni canlandırmaya yönelik faaliyetleri karşısında bölgede yaşayan Türklerin silahlananarak savunmaya geçmelerine yol açmıştır. İngilizlerin isteği üzerine İstanbul Hükümeti'nce Mustafa Ke-

mal Paşa'ya kendilerini savunmaya başlayan Türkleri yattırılma ve silahsızlandırma görevi vermiştir. Aylardır bu fırsatı bekleyen Mustafa Kemal Paşa derhal Anadolu'ya geçerek, dağınık olan direnişi birleştirmek ve ulusal bir örgütlenmenin yolunu açarak, ulusal egemenliğe dayanan tam bağımsız devlet bir kurmak amacına yönelmiştir.

Türk İstiklal Harbi'nde Mustafa Kemal Paşa

Geniş yetkilerle 9. Ordu Kitaları Mütfettişliği görevine atanın Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden bir gün sonra 16 Mayıs 1919 tarihinde Bandırma Vapuru ile Samsun'a hareket etmiş; 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ayak basmıştır. Samsun'da kısa bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra 25 Mayıs 1919'da Havza'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, burada şehrin ileri gelenleri ile bir toplantı yaparak, ülkenin durumunu görüşmüştür. Bağımsızlığın Anadolu'da verilecek mücadele ile mümkün olacağı düşüncesini taşıyarak İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa'nın Türk halkına ilk seslenisi, 28 Mayıs 1919 tarihinde Havza Genelgesi (Bildirisi) ile gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Havza Genelgesi ile bir taraftan İzmir'in işgalinin yurt genelinde miting ve gösterilerle protesto edilmesini isterken, diğer taraftan da komutanlardan ordularını dağıtmamalarını talep etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 8 Haziran 1919'da Osmanlı Hükümeti tarafından İstanbul'a geri çağrımasına rağmen bu emre uymayarak, Albay Refet (Bele) Bey ile birlikte Amasya'ya geçmiştir. Burada Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey ile buluşan Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'daki Kâzım Paşa ve Konya'daki Mersinli Cemal Paşa ile de haberleşerek, 22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'nin yayılmasını sağlamıştır (Ertan, 2012).

Bu genelgede; yurdun bütünlüğünün, milletin istiklalinin tehlikede olduğuna dikkat çekerek ve çözüm olarak "Milletin istiklalını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." ifadesine yer verilmiştir. Bir ihtilal beyannamesi niteliğinde olan Amasya Genelgesi; millî egemenlige ve millî bağımsızlığa yer vererek, vatanın bir bütün olarak kurtuluşunu savunması açısından önem arz etmektedir. Amasya Genelgesi'nin yayılmasının ardından İstanbul'a çağrılan Mustafa Kemal Paşa geri dönmeyerek, 7/8 Temmuz 1919'da Harbiye Nezareti ve padışa çektiği telgrafta, Ordu Mütfettişliği görevi ile çok sevdiği askerlik mesleğinden istifa ettiğini açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, bütün yetkilerini

kaybettiği ve "sine-i millete" döndüğü bu günlerde "Paşam! Ben ve kolordum emrinizdeyiz!" diyerek, bağlılığını bildiren 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'dan ciddi destek görmüştür. Kâzım Karabekir Paşa'yı takiben Ali Fuat Paşa, Cafer Tayyar Paşa ve diğer ileri gelen komutanlar da Mustafa Kemal Paşa'ya bağlılıklarını bildirmiştir.

Bundan böyle bir millet ferdi sıfatıyla halkın içine katılan Mustafa Kemal Paşa, 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'nin, 4 Eylül 1919'da da Sivas Kongresi'nin toplanmasına öncülük etmiştir. 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan Erzurum Kongresi'nde; vatanın bir bütün olduğu ve parçalanamayacağı, manda ve himayenin kabul edilemeyeceği, azınlıklara ayrıcalıklar verilemeyeceği yönünde kararlar alınmıştır. Ayrıca bahse konu Kongrede alınan kararla oluşturulan 9 kişilik Heyet-i Temsiliye (Temsil Kurulu)'nin başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir. Askerlik görevinden istifa eden Mustafa Kemal Paşa'ya sivil önderlik yolunu da açan bu Kongre, Doğu Anadolu'daki örgütlenme açısından önemli bir dönüm noktası olarak tarihe geçmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 2 Eylül 1919'da Erzurum'dan ayrılmış ve Sivas Kongresini başlatmak üzere Sivas'a gelmiştir. İstanbul Hükümeti ve işbirlikçilerinin engellemelerine rağmen 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresinde Mustafa Kemal Paşa başkanlığında ülkenin tamamını temsil edecek 16 kişilik Heyet-i Temsiliye seçilmiştir. Kongrede ülkenin parçalanmaz bir bütün olduğu kararına sınır olarak Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihte elde bulunan topraklar alınmıştır. Ulusal Mücadelenin gücünü artıran ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini güçlendiren Sivas Kongresinden sonra Heyet-i Temsiliye, öncelikli olarak Damat Ferit Paşa'nın istifasının sağlanması, İstanbul Hükümetine Kongre kararlarının kabul ettirilmesi ve Mebusan Meclisi'nin bir an önce toplanması için harekete geçmiştir. Nitekim Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul Hükümeti üzerinde kurduğu baskı sonucu Damat Ferit Paşa Hükümeti düşmüş ve yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur.

20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında İstanbul Hükümeti temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa, Amasya'da Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. "Amasya Mülakatı" olarak da bilinen bu görüşme sonucunda İstanbul Hükümeti, Anadolu'daki mücadeleyi yasadışı bir oluşum olarak görmeden vazgeçip, onu meşru bir hareket olarak tanımiştir. Ancak Mebusan

Meclisi'nin Anadolu'da güvenli bir yerde toplanması noktasında yapılan görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa 16-28 Kasım 1919 tarihleri arasında Sivas'ta üst düzey komutanlar ile bir toplantı düzenlemiştir. Bahse konu toplantıda Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanması kararı benimsenmiştir. Mebusan Meclisi için seçimlerin yapıldığı bu dönemde Heyet-i Temsiliye'nin faaliyetlerinin konumu itibarıyle güvenli olması sebebiyle Ankara'da sürdürülmesi kararı alınmıştır. Bu karar doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa başkanlığında Heyet-i Temsiliye, Sivas'tan 18 Aralık 1919 tarihinde hareket ederek, 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya ulaşmıştır. Ankara, bu tarihten sonra Millî Mücadelenin merkezi hâline gelmiştir. Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 1919 yılı sonrasında gerçekleştirilen seçimlerde Erzurum Milletvekili olarak meclise girmeye hak kazanmış olsa da güvenlik nedeniyle İstanbul'a gitmemiştir.

12 Ocak 1920'de toplanan Son Osmanlı Mebuslar Meclisi, 28 Ocak 1920'de Misak-ı Millî'yi ilan etmiştir. Misak-ı Millî'nin 17 Şubat 1920'de dünya duyurulmasının ardından 16 Mart 1920'de İngiliz Kuvvetleri tarafından İstanbul resmen işgal edilmiş ve Mebuslar Meclisi dağılmıştır. İstanbul'un resmen işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa Ankara'da yeni bir meclisin toplanması amacıyla çalışmalarını başlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli genelgesi ile Ankara'da olağanüstü yetkilerle yeni bir meclisin toplanacağı ve bunun seçimlerinin yapılması gereği bildirilmiştir. Yeni seçilen ve İstanbul'dan gelebilen mebusların katılımıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 23 Nisan 1920 tarihinde en yaşlı üye olan Sinop Mebusu Şerif Bey'in konuşması ile açılmıştır. 24 Nisan 1920 tarihi itibarıyle de Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanlığına seçilmiştir.

1920 yılılarında düzenli ordunun kurulmasının ardından işgalci Yunan kuvvetlerine karşı Batı cephesinde 1921 yılının Ocak ve Mart-Nisan aylarında Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri kazanılmıştır. Ancak Türk Ordusunun bu başarıları üzerine Yunan kuvvetleri 10 Temmuz 1921'de genel bir taarruza geçmişler ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Türk Ordusu'nı ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Kütahya, Eskişehir ve Afyon gibi büyük stratejik önemi olan şehirlerin elden çıkmasıyla daha fazla kayıp vermemek adına Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği emirle, Türk Ordusu 25 Temmuz 1921 tarihi itibarıyle Sakarya nehrinin doğusuna çekilmiştir. Yunan kuvvetlerinin Ankara'ya yaklaşması tehlikesi üzerine Başkomutanlık yetkisi Tür-

kiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından 5 Ağustos 1921'de üç ay süre ile Mustafa Kemal Paşa'ya verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu yetkiye dayanarak, 7-8 Ağustos 1921'de Tekâlif-i Millîye (Ulusal Yükümlülük) Emirlerini yayınlamıştır. Yunanlılar tekrar ileri harekâta başlamış ve 23 Ağustos 1921'den 13 Eylül 1921'e kadar devam eden bir muharebe dönemi yaşanmıştır. Türk Ordusu, 22 gün boyunca Yunanlılara karşı büyük bir mücadele vermiş ve Sakarya Muharebesi, Türk Ordusu'nun zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu muharebede Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Batı cephesi kuvvettebine tarihe geçen şu emrini vermiştir: "*Hatt-ı müdafaa yoktur, sathi müdafaa vardır. O satılık, bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanyyla ıslanmadıkça terk olunamaz.*" Sakarya Meydan Muharebesini başarıyla yöneten ve Yunan askerini geri çekilmeye mecbur eden Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya 19 Eylül 1921 tarihinde TBMM tarafından Müşir (Mareşal) rütbesi ve Gazilik unvanı verilmiştir (Kocatürk, 2000).

Resim 2.5 Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa, (Ankara, 4 Aralık 1921)

Sakarya zaferinin ardından yaklaşık bir yıl devam eden hazırlık sürecinden sonra 26 Ağustos 1922 tarihinde Büyük Taarruz, Türk topçusunun Yunan

mevzilerini vurması ile başlamıştır. Büyük Taarruz, 30 Ağustos 1922'de Yunan kuvvetlerinin büyük bir bölümün imha edilmesiyle kesin bir zafer ile sonuçlanmıştır. İsmet (İnönü) Paşa'nın verdiği önerge ile "Başkomutan Meydan Muharebesi" adı verilen bu muharebeyi, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, cephenin en ileri noktalarından idare etmiştir. 30 Ağustos 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, orduya hitaben yayınladığı "Ordu, İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" emriyle, İzmir'e doğru kaçmakta olan Yunan kuvvetlerinin takip edilmesini ve tamamen yok edilmesini istemiştir. Türk Ordusu'nun yaptığı bu takip harekâti sonucunda 9 Eylül 1922'de İzmir, 11 Eylül 1922'de de Bursa, Yunan işgalinden kurtarılmıştır. Böylece Yunan Ordusu üstün kuvvetlerle Anadolu içlerine ilerlemiş iken Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi nihayet Başkomutan Meydan Muharebesi ile Anadoladan tamamen temizlenmiştir. İtilaf Devletleri ile yapılan görüşmelerin ardından işgal altında bulunan Doğu Trakya'nın da savaşılmadan kurtarılması üzere Kurtuluş Savaşı'nın askerî safhası tamamlanmış, diploması safhası başlamıştır. Bu bağlamda Ankara'daki TBMM Hükümeti ile İtilaf Devletlerinin askerî yetkilileri arasında 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile barış antlaşmasına giden yol açılmıştır. 20 Kasım 1922'de toplanan Lozan Konferansını takiben de 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla yeni Türkiye Devleti'nin bağımsızlığı tüm dünya tarafından tasdik edilmiştir. Böylelikle Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik hayatı da bu zaferin ardından tamamlanmıştır.

1	İkinci Rütbeden Osmani Nişanı (1 Şubat 1916)
2	İkinci Rütbeden Osmani Nişanı Şemsesi
3	Harp Madalyası (11 Mayıs 1918)
4	Gümüş Liyakat Madalyası (1 Eylül 1915)
5	Gümüş İmtiyaz Madalyası (30 Nisan 1915)
6	Altın Liyakat Madalyası (17 Ocak 1916)
7	Altın İmtiyaz Madalyası (23 Eylül 1917)
8	Birinci Rütbeden Mecidi Nişanı Şemsesi
9	Birinci Rütbeden Kılıçlı Kron dö Prus Nişanı (Almanya/19 Şubat 1918)
10	İkinci Demir Salıp Nişanı Şeridi (Almanya/9 Eylül 1917)
11	Birinci Demir Salıp Nişanı (Almanya/28 Aralık 1915)
12	Birinci Rütbeden Mecidi Nişanı (Hamailin ucunda) (16 Aralık 1917)

Resim 2.6 Mustafa Kemal Atatürk'ün nişan ve madalyaları

Not: Bunların dışında, Fransa, Bulgaristan, Avusturya-Macaristan, Afganistan devletlerinden de verilen nişan ve madalyalar da vardır. Mustafa Kemal Atatürk en son 23 Mart 1925 tarihinde İstiklal Madalyası'ını almış ve sadece bu madalyayı takmıştır.

Siyasi Hayatı

İstanbul Hükümeti'nin baskısı ile Mustafa Kemal Paşa 7/8 Temmuz 1919'da askerlik görevinden istifa ettikten sonra yayımladığı bir genelge ile Millî Mücadele'ye sade bir vatandaş olarak devam edeceğini bildirmiştir. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye başkanlığına getirilmiştir. Heyet-i Temsiliye, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmiştir. Bu esnada 1919 yılı sonrasında gerçekleştirilen Mebuslar Meclisi'nin milletvekili seçimlerinde Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'dan milletvekili seçilmiş olsa da İtilaf Devletlerinin işgali altında bulunan İstanbul'a gitmek istememiş ve Ankara'da kalmayı tercih etmiştir. Nitekim 12 Ocak 1920'de toplanan Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 28 Ocak 1920'de Misak-ı Millîyi kabul etmesinin ardından 16 Mart 1920'de İşgal Kuvvetleri tarafından İstanbul resmen işgal edilmiş ve Mebusan Meclisi dağıtılmıştır. Bu işgal, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'un güvenliği konusundaki öngörüsünü doğru çıkarmış ve ona Millî Mücadele hareketinin önderliğine Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı sıfatıyla devam etmesi için uygun bir ortam hazırlamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Başkanlığı

16 Mart 1920 günü İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgali ile Misak-ı Millî'nin kabul edildiği son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağıtıması üzerine Mustafa Kemal Paşa, 23 Nisan 1920'de meclisin Ankara'da toplanması için harekete geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de vilayetlere, livalara, kolordu komutanlıklarına gönderdiği genelgede; olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanmasını ve dağıtılmış olan Mebusan Meclisi'nden Ankara'ya gelebileceklerinde bu meclise katılabileceklerini, duyurmuştur. 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin Ankara'da açılmasının ardından 24 Nisan 1920'de açık olarak yapılan 5. oturumda Meclis Başkanlığı Divanı seçimleri yapılmıştır. Heyet-i Temsiliye başkanı olarak sıvırilen ve ulusal direniş hareketinin tartışmasız lideri konumundaki Mustafa Kemal Paşa, mecliste bulunan 120 mebustan 110'unun oyunu alarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı seçilmiştir. Son Osmanlı Mebusan

Meclisi Başkanı olan Celalettin Arif Bey de ayrı bir seçim sonucunda 120 oyun 109'unu alarak, Meclis İkinci Başkanlığı görevine getirilmiştir (TBMM Zafer Ceridesi, 1920-1923).

Resim 2.7 TBMM Başkanı Mustaf Kemal Paşa
Ankara'da (30 Ekim 1920)

Başkanlık seçimlerinin ardından kurucu bir meclis niteliğinde olan TBMM, bu olağanüstü dönemde kuvvetler birliği ilkesinin katı bir uygulaması olan Meclis Hükümeti sistemini benimsemiştir. Bu bağlamda 25 Nisan 1920'de altı kişilik Geçici İcra Heyeti, 3 Mayıs 1920'de de 11 kişilik TBMM Hükümeti kurulmuştur. Meclis Hükümeti sisteminde Devlet Başkanı ve Başbakan bulunmadığından bu görevleri fiilen Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa üstlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Hükümet ve Meclis Başkanlığı görevi, II. TBMM'nin kurulduğu 11 Ağustos 1923 tarihine kadar devam etmiştir. Öyle ki, 1 Nisan 1923'te verilen önerge ile TBMM seçimlerinin yenilenmesi istenmiş ve gerekçede, I. TBMM'nin ülkenin bağımsızlığını sağlamakla görevini tamamlamış olduğu beyan edilmiştir. Meclis'te aynı gün kabul edilen bu önerge ile seçim çalışmaları başlanılmış ve bu konuda yapılan görüşmeler sonucunda I. Meclis dağıtılmıştır. Bu esnada 8 Nisan 1923'te yayımlanan Dokuz Umde ile Gazi Mustafa Kemal Paşa yeni rejimin temelini oluşturacak olan Halk Firkasının temelini atmıştır. Seçimlerin yenilenmesi ile birlikte II. TBMM yeni toplanma yılina 11 Ağustos 1923'te başlamıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa, toplam üye sayısı 278 olan Meclis'te 13 Ağustos 1923'te gerçekleştirilen başkan seçiminde mevcut 197 milletvekilinden 196'sının oyunu alarak, TBMM Başkanlığına yeniden getirilmiştir. 14 Ağustos 1923'te V. İcra Vekilleri Heyeti seçimleri yapılmış ve Fethi (Okyar) Bey başkanlığında yeni

kabine oluşturulmuştur (Ertan, 2012). Bundan yaklaşık bir ay sonra 9 Eylül 1923'te Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, "Halk Fırkası" adıyla siyasi bir parti hâline getirilmiştir. 1927'de kabul edilen Cumhuriyet Halk Fırkası Tüzüğü ile Gazi Mustafa Kemal Paşa partinin "değişmez genel başkanı" olarak ilan edilmiş ve milletvekili adaylarını seçme yetkisi, hayatı boyunca kendisine tanınmıştır.

Cumhurbaşkanlığı

24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalanmış, yeni Türkiye Devleti'nin bağımsızlığı kabul edilmiştir. II. TBMM'nin ilk icraat olarak Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamasının ardından yeni devletin hükümet merkezi 13 Ekim 1923'te Anadolu'nun ortasında "Ankara" olarak belirlenmiştir. Devletin adı "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" olmakla birlikte Meclis Başkanı, Hükümet Başkanlığı görevini de yürütmüştür. O güne kadar Devlet Başkanlığı görevi, Türkiye Büyük Millet Başkanı sıfatıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından yerine getirilmiştir. Ancak bu durum, devlet başkanlığı makamını bir dereceye kadar boş göstermiş olduğundan artık mevcut rejimin isminin de bütün açıklığı ile konulması ve yeni devletin başkanının seçilmesi zorunlu hâle gelmiştir. Diğer taraftan bazı batılı devletler de Lozan Barış Antlaşmasını onay için Türkiye'deki yeni devlet rejiminin daha açık bir şekilde belirlenmesini talep etmişlerdir. Bu noktada Cumhuriyetin ilanına öncülük eden olay, "İcra Vekilleri Heyeti" adı verilen Bakanlar Kurulu'nun 27 Ekim 1923'teki istifası ile gerçekleşmiştir. Zira yeni bir Bakanlar Kurulu teşkilindeki güçlük, anayasa değişikliğini ve Cumhuriyetin ilanını da beraberinde getirmiştir. Bu noktada 28 Ekim 1923'te Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi Okyar ve İsmet İnönü gibi yakın çalışma arkadaşlarını Çankaya Köşkü'nde akşam yemeğinde toplamış ve yemek sırasında "Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz," diyerek hükümet bunalımından çıkmayan yolunu göstermiştir (Kili, 1981). Yemekte bulunanların da bu fikri içtenlikle desteklemeleri üzerine, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa yemekten sonra bir araya gelerek, Cumhuriyetin ilanına yönelik bir kanun tasarısına göre hâlen yürürlükte olan 1921

Anayasası'nın birinci maddesinin sonuna, "Türkiye Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyettir." ilavesi yapılmıştır. Aynı gün akşam saat 20:30'da devlet şekli olarak Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçiminde Gazi Mustafa Kemal Paşa, Genel Kurulda bulunan 158 milletvekilinden 158 oyun tamamını alarak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Başbakanlığa getirilen İsmet Paşa hükümeti güvenoyu almış, aynı gün Fethi (Okyar) Bey Meclis Başkanlığına atanmıştır. 1924 Anayasası gereğince TBMM, 29 Ekim 1923'teki seçimden ardından üç defa daha Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı Cumhurbaşkanlığı görevine seçmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa 1 Kasım 1927'de Genel Kurulda bulunan 288 oyun tamamını alarak ikinci kez, 4 Mayıs 1931'de de 289 oy ile üçüncü kez Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mart 1935'de 386 oyun tamamını alarak, dördüncü ve son kez Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

29 Ekim 1923 tarihinden itibaren Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, hayatının geri kalan kısmını, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak görevine adamıştır. Bu bağlamda 3 Mart 1924'te Hilafetin Kaldırılması Kanunu; Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Eğitim ve Öğretimin Birleştirilmesi), 25 Kasım 1925'te Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kanun, 30 Kasım 1925'te Tekke ve Zaviyelerle, Türbelerin kapatılması, 26 Aralık 1925'te Milletlerarası Saat ve Takvimin kabulü, 17 Şubat 1926'da Türk Medeni Kanununun kabulü gerçekleşmiş; 22 Nisan 1926'da da Borçlar Kanunu yürürlüğe konulmuştur. 14/15 Haziran 1926'da İzmir'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik hazırlanan suikast girişimi haberini alıp, önlenmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa İzmir suikast teşebbüsü ile ilgili olarak Anadolu Ajansına şu demeci vermiştir: ".....Benim naçiz vücutum bir gün elbet toprak olacaktır; fakat Türkiye Cumhuriyeti ile lebet pâyi dar kalacaktır." (Atatürk'ün Söylev ve Demecileri, 2006). Gazi Mustafa Kemal Paşa askerlik mesleğinden 30 Haziran 1927'de Mareşal rütbesiyle emekli olmuştur. Aynı yıl yaz ayında Gazi Mustafa Kemal, Türk Bağımsızlık Mücadelesini ve yeni Türkiye'nin kuruluşunu esas alan Nutku (Büyük Söylevi)'nu yazmıştır. Nutku, Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Ankara'da toplanan ikinci büyük kurultayında okunmuştur.

29 Ekim 1923 günü önce Halk Partisi Meclis Grubu'nda, ardından da TBMM'de kabul edilen kanun tasarısına göre hâlen yürürlükte olan 1921

Cumhuriyet'in 10.Yıldönümü nedeniyle Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türk milletine hitaben yaptığı söylemini şu veciz sözlerle sonlandırmıştır: “.....Az zamanda çok ve büyük işler yaptıktı. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kabramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir..... Asla şüphem yoktur ki Türkliğin unutulmuş büyük uygar niteliği ve büyük uygar yeteneği bundan sonraki gelişimiyle geleceğin yüksek uygarlık ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır..... Ne mutlu Türküm diyene!” [Atatürk, M.K. (2006). *Atatürkün Söylev ve Demeçleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınevi, 811-813].

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 1930'lu yıllarda daha ziyade ekonomik, sosyal ve kültürel konularla ilgilenmiştir (Afetinan, 2009). Bu bağlamda 12 Nisan 1931'de Türk Tarih Kurumu, 12 Temmuz 1932'de Türk Dil Kurumu bizzat Gazi Mustafa Kemal tarafından kurulmuştur. Gazi Mustafa Kemal, 29 Ekim 1933'te Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu kuruluş yıldönümü nedeniyle Ankara'da yaptığı konuşmada ülkenin kuruluş temelini ve gelecek vizyonunu yalın bir dille Türk milletine ve tüm dünyaya anlatmıştır. 21 Haziran 1934'te çıkarılan Soyadı Kanunu'nun kabulünden sonra 24 Kasım 1934 tarihinde TBMM tarafından Gazi Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadı verilmiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 9 Ocak 1936'da Ankara'da Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesinin açılışına önderlik etmiştir. Bununla birlikte dış politika ve Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alandaki konumu Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde öncelik verdiği konuların başında gelmiştir. Atatürk, Türkiye'nin dış politikasını belirlerken gerçekçi davranışmış, ülkenin jeopolitik durumunu, tarihsel gelişimini, Millî Mücadele döneminin kazanımlarını, Cumhuriyetin temel değerlerini ve dünyanın içinde bulunduğu olayları çok iyi analiz ederek, her zaman dikkate almıştır. 1923-1938 yılları arasında Atatürk'ün dış politikada aktif olarak izlediği temel ilkeler; “*Tam bağımsızlık, gerçekçilik, barışçılık, hukuka bağlılık, güvenilirlik, akılçılık, ileri görüşlülik.*” esasına dayanmaktadır. 1923-1930 yılları arasında Türk dış politikasını meşgul eden dış sorunlar genel olarak Lozan Konferansı'nda çeşitli sebeplerle kesin olarak sonuçlandırılmış konular ile bahse konu konferansta çözüme kavuşturulmuş olsa da uygula-

ma aşamasında çıkan sorunların ulusal çıklarla uygun biçimde çözümüne dönük çabalardır. Bu kapsamda Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı dönemindeki dış politika konularının başında İngiltere ile Musul sorunu, Fransa ile borçlar ve yabancı okullar gibi diğer sorunlar, Yunanistan ile Ahali Mübadelesi (Etablı sorunu) gelmektedir.

Resim 2.8 Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı
Gazi Mustafa Kemal Atatürk (1928)

Bu sorunların 1923-1930 yılları arasında diplomasi yoluyla barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturulmasının ardından Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1930'lu yıllarda batılı devletler ile iyi ilişkiler kurmaya büyük özen göstermiştir. Bu süreçte Atatürk, güçlü ve dinamik kişiliğinin etkisiyle, Türkiye'nin komşuları ve diğer yabancı devletlerle aktif bir dış ilişkiler ağrı oluşturmaya çalışmıştır. Atatürk bu doğrultuda yabancı liderlerin ve devlet adamlarının Türkiye'yi ziyaretlerini aktif dış politikanın ve yeni kurulan Cumhuriyet'in dünya milletler ailesi içinde kabul görmesinin bir aracı olarak görmüştür. Bu bağlamda Atatürk, Cumhurbaşkanlığı döneminde birçok yabancı devlet başkanı ve üst düzey yetkilileri ağırlamıştır. Örneğin 1930 yılında Yunanistan Başbakanı Venizelos; Macaristan Başbakanı Cont Bethlen Türkiye ziyaretleri kapsamında

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmişlerdir. Yine 1936 yılında İngiliz Kralı VIII. Edward, 1938 yılında ise Romanya Kralı II. Carlos Türkiye'ye resmi ziyarette bulunarak, Atatürk ile görüşmüştür. Atatürk'ün gayretteyle Türkiye Cumhuriyeti, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Atatürk, "Yurtta Barış, Cihanda Barış" esasından yola çıkarak Türkiye'nin batısında ve doğusunda yer alan sınır komşularıyla 1934 yılında Balkan Paktını, 1937 yılında Sadabat Paktı'ni gerçekleştirmek olası bir savaşı, ülkenin sınırlarından uzak tutmaya çalışmıştır. Neticede Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde 1923-1938 yılları arasında Lozan'dan kalma Boğazlar meselesinden Hatay meselesine kadar birçok sorun diploması yoluyla barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturulmuş, Türkiye'nin jeopolitik ve stratejik bütünlüğü mutlak bir şekilde sağlanmıştır (Akşin 1991).

Atatürk, Millî Mücadele devam ederken de Cumhuriyet'in ilanından sonra da Türk milletinin arasında bulunmuş; milletiyle bu beraberliği yurt gezilerinde yaşamıştır. Atatürk bu süreçte yapılan inkılapların gerçek amacına ulaşması için halkla bütünlüğe gerektiğine inanmış ve bu nedenle her fırsatta yurt gezilerine çıkmıştır. Atatürk, yurt içi gezilerinin sebebinin Nutuk'ta şu şekilde ifade etmektedir: "...halk ile yakın temasta bulunmak ve onlarla bugün ve geleceğe ait görüşmelerde bulunmak isterim," (Nutuk, 2005). Bu bağlamda Atatürk'ün 17 Ekim 1922 tarihinde üç günlük Bursa gezisi ile başlayan yurt gezileri, vefatına kadar devam etmiştir. Atatürk gezilerinde halkın yakından görerek izlenimlerini hükümete taşımış, milletin ihtiyaçlarını, belli türlerini hükümet programlarına yansıtarak uygulamış ve takip etmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra Cumhurbaşkanı sıfatıyla Mustafa Kemal ilk gezisini İzmir'e yapmıştır. Daha sonra 1924 yılının sonbaharında Bursa, Mudanya, Trabzon, Rize, Giresun, Ordu, Erzurum ve Orta Anadolu şehirlerine gitmiştir. Bu gezilerinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk halkın büyük sevgisi ile karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı Atatürk gezileri sırasında fırsat buldukça Belediyelerde, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) merkezlerinde, Türk Ocaklarında, öğretmen derneklerinde, okullarda çeşitli söylevler vermiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Söylev ve Demeçler, 2006). Gerçekleştirilmesi planlanan her inkılaptan önce çıktığı yurt gezilerinde yapacağı yeniliğin esaslarını anlatmış, milletinin onayını almıştır. 23 Ağustos 1925'te Gazi Mustafa Kemal, Kastamonu'ya giderek

şapka inkılabını başlatmıştır. Gazi Mustafa Kemal 16 Mayıs 1919 tarihinde Millî Mücadele'yi başlatmak üzere ayrıldığı İstanbul'a ilk kez 1927 yılında geldiğinde halkın içinden büyük bir sevgi seli karsılanmıştır. 1928'de Harf İnkılabını büyük bir top'lulukta halkın içinde başlatmış, daha bu inkılabda ait kanun çıkmadan önce devrimin başöğretmeni sıfatıyla şehir şehir dolaşarak elinde tebeşir, meydانlara kurulan kara tahtalarda halkına yeni harfleri göstermiştir. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa, 14 Eylül 1928'de İzmir vapuru ile İstanbul'dan ayrılmış, sırasıyla Sinop, Samsun, Amasya, Sivas, Kayseri'ye geçmiş ve 21 Eylül 1928'de yeni Türk harflerini tanıtmak amacıyla çıktığı bu gezisini başarıyla tamamlayarak dönmüştür (Önder, 1998; Atay, 2006).

Cumhurbaşkanlığı döneminde yurtdışı seyahati yapmamış olan Atatürk'ün yurt外 gezileri dikkatle incelendiğinde; genellikle önemli siyasal, sosyal ve kültürel alanda yapılan inkılapların hemen öncesi ve sonrasında bu gezilerin gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Belediye, okul gibi resmî kurum ziyaretleri ile Türk Ocağı, Halk Evi gibi sivil kuruluşlar onun bu gezilerinde önemli bir yer tutmuştur. Aynı zamanda gittiği yerlerde vatandaşlarla yakın temas kurmaya önem veren Atatürk, önemli tesislerin temel atma ve açılış törenlerine katılmıştır. Bu sayede hem gerçekleştirmiş olduğu inkılapların uygulanışını yerinde görme, hem de gerçekleştirmeyi düşündüğü inkılaplarla ilgili olarak da halkın nabızını tutma imkânına sahip olmuştur. Atatürk, ziyaretlerini zaman zaman otomobil veya trenle, zaman zamanda Ertuğrul yati, İzmir, Gülcemal, Ege, Maltepe gibi sivil vapurlar ya da Hamidiye Kruvazörü, Zafer Muhribi gibi askeri gemilerle gerçekleştirmiştir.

Atatürk, Millî Mücadele yıllarından önce çeşitli görevlerle, Millî Mücadele yıllarında ve vatanı kurtarıp bağımsız yeni bir Türk Devleti kurduktan sonra çıktığı yurt gezilerinde 52 ili gezmiş, çoğu il, ilçe ve kasabaya birkaç kez gitmiştir. Millî Mücadele'de zaferle ulaşmanın, zaferden sonra ileri, yeni bir Türkiye Devleti yaratmanın fikri üzerinde Atatürk'ün yurt gezilerinin şüphesiz katkısı büyük olmuştur. Yapılması planlanan inkılaptan önce o güne dek kendisini yüz yüze hiç görmemiş olan Çankırı'ya, Kastamonu'ya, İnebolu'ya elinde şapkasıyla gitmiştir (Önder, 1998).

Atatürk özel yaşamında da sadelik içinde yaşamıştır. 29 Ocak 1923'de Latife (Uşaklıgil) Hanımla evlenmiştir. Atatürk, kendisini milletine adamış bir devlet adamı olduğundan bu evlilik kısa sürmüş; Gazi Mustafa Kemal ile Latife Hanım 5 Ağustos 1925'te ayrılmışlardır (Özkaya vd., 2003). Çiftin bu evlilikten çocukları olmamıştır. Ancak çocukları çok seven Atatürk çeşitli zamanlarda Afife, Abdürrahim Tuncak, Zehra (Aylin), Sabiha (Gökçen), Afet (İnan), Rukiye (Ergin), Nebile (İrdelp), Büllent (Nejat), Ülkü (Adatepe) ve Sığirtmaç Mustafa (Demir)'yi manevi evlat olarak edinmiştir. Atatürk özellikle öğretmen Afetinan'ı bilimsel araştırmalara yönlendirmiştir, onun bir bilim kadını olmasını sağlamış; Sabiha'yı ise ilk Türk kadın savaş pilotu olarak yetiştirmiştir. Atatürk vefatından önce düzenlediği vasiyetnamesinde bütün manevi çocuklarına İş Bankasındaki payının yıllık gelirinden her ay belirli miktarda para ödenmesini istemiştir (Güler, 2015).

Eserleri

Mustafa Kemal Atatürk yaşamının her döneminde kitapla bütünleşmiş ve okumayı bir yaşam biçimine dönüştürmüştür. Bu okuma sevgisinin kendisine sağladığı bilgi birikimini zaman zaman yazmaya dönüştüren Atatürk, yaşamının farklı dönemlerinde farklı alanlarda kitaplar yazmıştır. Atatürk'ün eserlerini; askerlik mesleği ile ilgili çevirileri, yazdığı kitaplar, günlükler olmak üzere çeşitli kategorilerde sınıflandırmak mümkündür.

Mustafa Kemal Atatürk, 1908 ile 1918 yılları arasında askerlik mesleği ile ilgili olarak çeşitli kitap çevirileri yapmış ve kitaplar yazmıştır. Mustafa Kemal'in bu konudaki eserleri şu şekilde sıralanabilir:

Takımın Muharebe Talimi: Bu kitap, Berlin Askerî Üniversitesi eski müdürlerinden General Litzmann'ın "Seferber Mevcudunda Takım, Böyük ve Taburun Muharebe Talimleri" adlı eserinin ilk bölümünü çevirisiğini kapsamıştır. Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Kemal Selanik'te 3'ncü Ordu Karargâhında görevli iken bu eseri, Almanca'dan Osmanlı Türkçesine çevirmiştir ve 1908 yılında Selanik'te Asır Matbaası'nda bastırılmıştır. Mustafa Kemal kitabı giriş bölümünde, eserin Türkçeye çevrilmesine ihtiyaç ve bundan sağlanacak faydaları uzun bir önsöz şeklinde açıklamıştır.

Cumalı Ordugâhı- Süvari: Böyük, Alay, Liva Talim ve Manevraları: Bu kitap, Mustafa Kemal'in de katıldığı 30 Ağustos-8 Eylül 1909 tarihleri arasında Makedonya Ordu Merkezinde Cumalı Ordugâhında yapılan askerî manevra sırasında tutulan not ve krokilerden hazırlanmıştır. Selanik'te 1909 yılında basılan bu kitap, 39 sayfa ve 7 krokiden oluşmaktadır.

Tâbiye Tatbikat Seyahati: Bu küçük kitap, 5. Kolordunun 19-20 Nisan 1911 tarihleri arasında yaptığı ve Mustafa Kemal'in de Kıdemli Yüzbaşı rütbesi ile katıldığı bir askerî tatbikatın not ve krokilerini içermiştir. Kitap, 1911 yılında Selanik'te basılmıştır.

Bölüğün Muharebe Talimi: Mustafa Kemal 1909 yılında 3. Orduda 11. Selanik Fırkası Kurmay Başkanlığı görevinde bulunduğu sırada yeni değişmiş olan piyade talimatnamesinin uygulanmasını kolaylaştırmak maksadıyla, Alman General Litzmann'ın "Seferber Mevcudunda Takım, Böyük ve Taburun Muharebe Talimleri" adlı eserinin bölkükle ile ilgili kısmını Almanca'dan Osmanlı Türkçesine çevirmiştir. Kitap, 1912 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Tâbiye Meselesinin Halli ve Emirlerin Sureti Tahririne Dair Nesayih (Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler): Mustafa Kemal 1915 yılında önemli görevler üstlendiği Çanakkale Muharebelerinde edindiği tecrübe üzerinden de yararlanarak, taktik meselesinin çözümü ve emirlerin yazılmasına ilişkin önemli noktaları bu eserinde toplamıştır. Osmanlı Türkçesi ile yazılan yedi sayfadan ibaret bu eser, Albay Mustafa Kemal'in 16. Kolordu Komutanlığı görevi esnasında 1916 yılı başında Edirne'de Sanayi Mektebi Matbaası'nda basılmıştır.

Zabit ve Kumandan ile Hasbihal (Subay ve Komutanlar ile Konuşma): Mustafa Kemal, 1914'te Kurmay Yarbay rütbesiyle Sofya Askerî Atası olarak görev yaptığı sırada, "Zabit ve Kumandan ile Hasbihal" adlı eserini yazmıştır. Altı bölümden oluşan eserde Mustafa Kemal tarafından askerlik mesleğine ilişkin önemli değerlendirmelerde bulunulmuştur. 1914'te yazımı tamamlanan eser, Mustafa Kemal'in ortağı olduğu Minber gazetesinin matbaasında 1918 yılının Aralık ayında basılmıştır (Özkaya, 2003).

Nutuk: Mustafa Kemal Paşa, "Nutuk" üzerindeki çalışmalarına 1927 yılının başlarında Ankara'da başlamıştır. Daha sonra aynı yılın yaz

aylarında İstanbul'da bulunduğu esnada yaptığı yoğun bir çalışma sonucunda eserini tamamlamıştır. Atatürk'ün kendi kaleminden çıkan bu eser, yine Atatürk tarafından Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Ankara'da toplanan ikinci büyük kurultayında 36,5 saat süren ve altı günde okunan tarihi bir hitabeye dayandığı için "Nutuk (Söylev)" adını almıştır. Nutuk, içeriği bakımından siyasal bir belge ve tarihsel bir kaynaktır. Tarih metodolojisine uygun olarak yazılmıştır. Olaylar, neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır. İçerik olarak Millî Mücadele dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecini kapsamaktadır. Mustafa Kemal Paşa eserinde, Kurtuluş Savaşı yıllarında ülkenin içinde bulunduğu koşulları ortaya koymuş, Kurtuluş Savaşı'nın ve bu savaştan sonra başlayan modernleşme çabalarının hangi koşullarda gerçekleştiğini ayrıntılı bir şekilde, belgelere dayalı olarak anlatmıştır.

Geometri: İsimləz yayılan bu kitabı Atatürk, 1936-1937 yılının kiş aylarında Dolmabahçe sarayında Geometri öğretmenleri ile birlikte yazmıştır. Matematik terimlerinin Türkçeleştirildiği bu eserde, matematikle ilgili terimler üretilmiş, bunlar ders kitaplarına alınmış ve böylelikle eğitim dilinin Türkçeleşmesine ve Türkçenin bir bilim dili olabileceği konusuna somut bir katkı sağlanmıştır. Bugün kullanılan, eksi, artı, eşit, üçgen, eşkenar üçgen, dörtgen, kare, prizma, köşegen, silindir, daire, çember, çizgi, paralel, dikey, koni, piramit gibi çok geometri terimi Atatürk tarafından türetilmiş ve Türkçe'ye kazandırılmıştır. Bu eser, 1937 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır (Borak, 1992).

Vatandaş İçin Medeni Bilgiler: 1931 yılından itibaren orta öğretim kurumlarında okutulmak üzere hazırlanan "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" kitabı, büyük oranda Mustafa Kemal Atatürk'ün hem kendi el yazısıyla yazdığı hem de Ayşe Afetinan'a yazdırdığı notlardan oluşmuştur. Bu eser ilk olarak Atatürk'ün manevi kızı Afetinan'ın adıyla 1930 yılında yayımlanmıştır. Eserde genel olarak millet, devlet, demokrasi, devletin vatan-dasa karşı vazifeleri, vatandaşın da devlete karşı vazifeleri, işbölmü gibi konulara yer verilmiştir.

Atatürk'ün Hatıra Defteri: Bu eser, Atatürk'ün Güneydoğu'da 16. Kolordu Komutanlığı görevinde iken 7 Kasım 1916 ile 25 Aralık 1916 günleri arasında tuttuğu notları içermektedir. O tarihlerde Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri olarak görev yapan Yedek Subay Şükrü (Tezer)

Bey'e verilen günlük, içinde Şükrü Bey'in anılarının da yer aldığı bir şekilde, 1972 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır.

Atatürk'ün Not Defterleri: Atatürk'ün Harp Okulu'ndaki öğrencilik yıllarından başlayıp, 1933 yılına kadar geçen zaman içinde doğrudan kendisi tarafından yazılmış olan defterler, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı tarafından 12 cilt hâlinde 2004-2009 yılları arasında yayımlanmıştır. Söz konusu defterlerde, harp tarihini ilgilendiren birtakım bilgiler bulunduğu gibi, tutulan notlardan Atatürk'ün yaşadığı dönemin iç ve dış siyasi, askerî ve toplumsal gelişmelerine yönelik olarak yaptığı değerlendirmelere ve özel yaşamına ilişkin bazı detaylara da ulaşılabilmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları: Bu eser, 1918 yılının ortalarında Mustafa Kemal Paşa'nın tedavi için gittiği Karlsbad'da tuttuğu günlüğe dayanmaktadır. 1917 yılının sonlarında Veliaht Vahdettin ile birlikte gittiği Almanya seyahatinden düzenlenen Mustafa Kemal Paşa, sol böregindeki bir iltilaphanma nedeniyle hastalanmış ve doktorlarının önerisiyle tedavisini yurt dışında yaptmak üzere 13 Mayıs 1918'de Avusturya'ya gitmek üzere yola çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bir süre Viyana'da kaldıktan sonra 30 Haziran 1918 akşamı Viyana'dan trenle Karlsbad'a doğru hareket etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Karlsbad'da 30 Haziran 1918 tarihinden 28 Temmuz 1918 tarihine kadar tuttuğu ve yaklaşık bir aylık süreyle kapsayan günlüğünde tedavisine, yaptığı gezintilere, sohbetlerine, okuduğu kitaplara, dönemin askerî, siyasi ve sosyal sorunları ile ilgili düşüncelerine yer verirken geleceğe yönelik tasavvurlarını da anlatmıştır. Daha sonraki yıllarda Prof. Dr. Ayşe Afetinan tarafından yayına hazırlanan bu günlükler, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları" adı altında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır. (İnan, 1991; Uzun, 2016).

Ariburnu Muharebeleri Raporu: Çanakkale Muharebeleri sırasında Ariburnu'nda yaşanan muharebeleri ceridelere dayanarak anlatan bir eserdir. 1990 yılında Uluğ İğdemir'in yayına hazırladığı bu eser TTK tarafından basılmıştır.

Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe: Çanakkale Muharebeleri sırasında Anafartalar Grubu Komutanlığı sorumluluk alanında yaşanan muharebeleri ceridelere dayanarak anlatan bir eserdir. 1990 yılında Uluğ İğdemir'in yayına hazırladığı bu eser TTK tarafından basılmıştır.

Öğrenme Çıktısı

1 Mustafa Kemal Atatürk'ün ailesini, öğrenimini, askerî-siyasi yaşamını ve eserlerini kavrayabilme

Araştır 1

Mustafa Kemal Atatürk'ün doğup büyüğü çevrelerin onun fikir hayatı üzerinde yapmış olduğu etkiyi araştırınız.

İlişkilendir

Atatürk'ün ailesi ve soykürtüğüne ilişkin detaylı bilgi için aşağıda önerilen kitapları okuyunuz: Gürel, A., (2015). Benim Ailem, Atatürk'ün Saklanan Ailesi, İstanbul: Halk Kitabevi; Öz, M. A., (2017). Atatürk'ün Ailesi, İstanbul: Asi Kitap.

Anlat/Paylaş

Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleştirildiği yurt gezilerini daha çok hangi amaçla yaptığı anlatınız.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN DÜŞÜNCE YAPISINI ŞEKİLLENDİREN OLAYLAR, KİŞİLER, ESERLER

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ulu önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı İmparatorluğunun en uzun yılı olarak da adlandırılan 19. yüzyılın son çeyreğinde dünyaya gelmiştir. Mustafa Kemal'in yaşadığı coğrafya ve çağ, içinde bulunduğu sosyal çevre, arkadaşları, dersler, öğretmenler, olaylar, düşünürler, şairler, yazarlar, okuduğu kitaplar birikim ve kişiliğinin kaynaklarıdır.

Okuduğu Kitaplar

Mustafa Kemal Atatürk'e iyi bir kurmay subay, milletine bağımsızlığı kazandıracak bir mücadelenin lideri, yeni bir devletin kurucusu ve her alanda çağdaşlaşmaya yönelik bir devrimin planlayıcısı ve uygulayıcısı niteliklerini kazandıran etkenler arasında en büyük payı, okul sıralarından başlayarak son nefesine kadar sürdürdüğü okuma sevgisi almaktadır. Okumayı başlıca uğraş, kitabı da arkadaş edinen Mustafa Kemal Atatürk, saatlerini hatta günlerini okumakla geçiren bir kişiydi. Atatürk bizzat, "Kumandanlar astalarından yüksek ve alım olmalıdırlar." diyerek bir devlet adamı veya yönetici için fikrî veya kültürel birikimin, olgunluğun önemini ifade etmiştir. Mustafa Kemal, ilk görev aldığı Şam'da birlikte Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurduğu arkadaşı Mustafa Cantekin'in dükkânında felsefeye, sosyalizme ve devrime ilişkin Fransızca kitapları okuma fırsatını bulmuştur. Mustafa Kemal gittiği her yere kitaplarını da taşımış, savaş alanlarında bile fırsat buldukça kitap okumuştur. Çanakkale Savaşlarında İstanbul'daki tanıdıklardan kendisine kitap göndermelerini istemiş, 1918 yılının yaz ayında tedavi için gittiği Karlsbad'da boş saatlerini hep okuyarak geçirmiştir. Mustafa Kemal'in burada Almanca ve Fransızca dersler aldığı için daha çok, yabancı dillerdeki kitapları okuduğu o sırada tuttuğu günlüklerinden anlaşılmaktadır.

Yine bahse konu günlüklerinde gece uyumadan önce ya da sabah kahvaltısından sonra saat 08.00–10.00 arasında kitap okuduğunu belirtmiştir. Bu süreçte okuduğu kitaplar arasında; Balzac'ın Le Peau Chagrin'i, Andre Baumier'in Revolte'u (Ayaklanması), Marcel Prevaut'un aşk ve evliliğe ilişkin bir eseri ile Sosyalizm'den ve Karl Marks'tan söz eden bir kitap bulunmaktadır. Bunun Fransızcaya çevrilen Le Capital'in bir eleştirisini olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal, Karlsbad'dan Viyana'ya döndüğü zaman, Baron Batz'ın Vers l'echafand; François Rauxs'nun Les Origines de l'expedition d'Egypte (Mısır Seferinin Başlangıcı) adlı kitaplarını ve J. Patouilletz'un Rus dramatik yazarı Alexandre Ostrovsky'yi anlatan kitabını satın almıştır. Mus-

tafa Kemal'in kitap okuma tutkusunu, Millî Mücadele sırasında cephede de devam etmiştir. Büyük Taarruz öncesinde 1922 yılının Ağustos ayında Reşat Nuri'nin "Çalikuşu" adlı romanını okumuştur (Boarak, 1992). Cumhuriyet'in ilanının ardından gelen devlet adamlığı günlerinde Atatürk, Fransız düşünürlerinden J.J. Rousseau'nun eserlerine yoğunlaşmıştır. Her biri birer akademik toplantı niteliğinde olan Çankaya Köşkü'ndeki sofra görüşmelerinden, Boğaz'da yapılan motor gezilerine kadar çoğu konuşmalarının kitapla ve okuma ile ilgili olduğunu yakın çevresinde bulunan kişiler ifade etmişlerdir.

Atatürk'ün kitap okumadaki belirgin özelliklerinden biri, incelediği konuya ilişkin ya da ilgisini çeken konulardaki kitapları, sürekli bir okuma ile bitirmeden bırakmaması olmuştur. Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri olarak uzun yıllar Atatürk'ün en yakınında bulunan Falih Rıfkı Atay anılarında Atatürk'ün bu özelliğine şu şekilde değinmektedir; "Bir kitabı merak edince, koskoca bir cilt de olsa bitirmeden uyuyamaz veya pek az uykuya aralaması ile okumaya devam ederdi".

Atatürk'ün Kolordu ve Ordu Komutanı olarak Doğu Anadoluda bulunduğu dönemde ise birçok Türk ve yabancı yazarla birlikte Avrupa'daki son gelişmelere ilişkin kitapları okuduğu görülmektedir. Örneğin, Atatürk 16. Kolordu Komutanı olarak Diyarbakır/Silvan'da görev yaparken 7 Kasım-25 Aralık 1916 tarihleri arasını içeren 49 günlük sürede şu yedi kitabı okumuştur (Güler, 2015):

1. Alphonse Daudet, *Sapho*, Moeurs Parisienne, (1884).
2. Namık Kemal, *Tarih-i Osmanî*, İstanbul, 1889.
3. Mehmet Emin Yurdakul, *Türkçe Şiirler*, İstanbul, 1316 (1900).
4. Tevfik Fikret, *Rübab-ı Şikeste*, İstanbul, 1316 (1900).
5. Namık Kemal, *Makalât-ı Siyasiye ve Edebiyye*, İstanbul 1327 (1911).
6. Ahmet Hilmi, Şehbenderzade, Filibeli, *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?*, İstanbul, 1327 (1911).
7. Georges Forsengrave, *Mebâdi-i Felsefenin Birinci Kitap: İlmiünnef*, (Çev: Ahmet Naim), İstanbul, 1331 (1915).

Diğer yandan okumaya bu kadar düşkün olan ve güclü bir düşünce adamı, fikir adamı olarak kendi ve milletinin hayatını şekillendiren Mustafa Kemal Atatürk, çok zengin bir özel kütüphaneye sahip ol-

muştur. Çankaya'daki pembe köşk yapılrken mimardan yalnızca iki şey istemiştir: Büyük ve ferah bir yemek odası ile üzerine büyük haritalarını da serebbeceği geniş bir masanın da konulacağı büyük bir kütüphane. Atatürk'ün askerlikten tarihe, dilden uygardıklara, dinden, sosyolojiye psikolojiye, felsefedeki ekonomiye kadar uzanan ilgi alanının genişliğini ve okuduğu düşünür ve yazarları en iyi sergileyen kaynak şüphesiz onun özel kütüphanesidir. Atatürk'ün oluşturduğu özel kütüphanesindeki kitapların sayısı 4289'u, bibliyografik künye de 10.000'i bulmuştur. Süreli yayınlar dışında bunların değişik bilim dallarındaki dağılımı da onun ne kadar geniş bir yelpazede bilgi edinmek ve böylece kendisini sürekli yenilemek istediğini göstermektedir (Turhan, 2016).

Resim 2.9 Mustafa Kemal Atatürk kütüphanesinde çalışırken

Atatürk'ün kitap okurken koyduğu işaretler ve bunların anımları şu şekildedir: "xx": Önemli; "xxx": Çok önemli; "müh.": Mühim; "ç. müh.": Çok mühim; "D.": Dikkat, "?": Belirtilen fikri kabul etmiyor ya da şüpheli görüyor.

Mustafa Kemal Atatürk, Çankaya dışında Dolmabahçe Sarayı, Florya ve Yalova köşkleri gibi çalışmak ya da dinlenmek üzere gittiği yerlerde de birer özel kitaplık oluşturmuştur. Mustafa Kemal'in okuduğu kitaplara bakıldığından "tarih" ön planda

olmakla birlikte ilk sırayı “Türk dünyası tarihi” almaktadır. Atatürk, Cumhurbaşkanlığı döneminde tarihin yanı sıra sosyal ve ekonomik konulara ilişkin kitapları okumaya ağırlık vermiştir (İnan, 2009). Onun dikkatle okuduğu kitaplara koyduğu işaretler ve notlar, Mustafa Kemal'in düşüncə yapısının kimlerin ve nelerin etkisiyle oluştuğu hakkında önemli ipuçları vermektedir. Okuduğu kitaplarda önemli saydığı cümlelerin altın bazen kırmızı, bazen de mavi kalemlə çizmişdir. Kırmızı kalemle çizdikleri, fikri kuvvetli bulduğu ve kendisinin de katıldığı; mavi kalemle çizdikleri ise o fikri beğenmediği anlamına gelmiştir.

Etkilendiği Kişiler, Yazarlar, Şairler ve Düşünürler

Mustafa Kemal Atatürk, okuduğu kitapların yanı sıra insanlardan ve olaylardan da etkilenmiştir. Öncelikle Atatürk'ün yetişmesinde ailesinin büyük etkisi olmuştur. Mustafa Kemal'in babası Ali Rıza Efendi, batı fikirlerine açık, çağdaş düşünmeye sahip bir insandır. Babasını erken yaşıta kaybetmesi sonrasında gerek okul, gerekse farklı sebepler yüzünden doğduğu topraklardan kopuşu onda derin izler bırakmıştır. Mustafa Kemal'in kişiliğinin şekillenmesinde dayısının çiftliğinde geçirdiği beş aylık dönemin önemli etkisi vardır. Yine genç yaşta üç çocuğu ile dul kalan annesi Zübeyde Hanım'ın oğlu Mustafa'yı Askerî Rüştiyeye verdikten sonra, özellikle ekonomik yönden zor günler yaşamaya başlamasıyla Reji İdaresi memurlarından Ragıp Efendi ile evlenmesi de Mustafa Kemal de derin tesir bırakmıştır. Zira evin en büyük erkek evladı olan Mustafa bu evliliği onaylamak istememiş ve evi terk ederek, Horhor Mahallesi'nde oturan öz halası Emine Hanım'ın evine yerleşmiştir. Mustafa Kemal, Manastır İdadisine gidinceye kadar da eve nadiren uğramıştır. Zaman içerisinde esasında çok kibar ve iyi kalpli bir insan olan Ragıp Bey ile ilişkileri düzelmiştir. Atatürk'ün kişiliğinin oluşumunda onu yetiştiren öğretmenlerinin etkisi de büyük olmuştur. Selanik Askerî Rüştiyesinde, matematik dersine özel bir ilgi göstermiş, bu dersin öğretmeni Yüzbaşı Mustafa Sabri Bey, onun yetenek, yaratıcılık ve olgunluğunu tespit ederek, ona “Kemal” adını vermiştir. Selanik Askerî Rüştiyesinde Mustafa Kemal'e özel ilgi gösteren öğretmenlerinden birisi de Fransızca öğretmeni Yüzbaşı Nakiyüddin Bey'dir (Güler, 2006).

Tarih öğretmeni Kolagus Mehmet Tevfik (Bilge) Bey'in Mustafa Kemal'in derin tarih bilgisi ve bilincinin oluşmasında etkisi büyütür. Mehmet Tevfik Bey'in de etkisiyle Mustafa Kemal Fransız İhtilali'nin temel ilkelerinden biri olan “hürriyet” kavramı ile Manastır Askerî İdadisinde tanışmıştır. Şüphesiz, onu olumsuz manada etkileyen öğretmenleri de olmuştur. Bunlar arasında geleneksel eğitimin yapıldığı Mahalle Mektebi ve buradaki “Hüsünihat” öğretmeni Çopur Hafız Emin Efendi ile Selanik Mülkiye Rüştiyesinde Matematik öğretmeni ve müdür yardımcısı olan “Kaymak Hafız” diye anılan Hüseyin Efendi sayılabilir. Mustafa Kemal, Harp Okulu'ndan sınıf arkadaşı olan Ali Fuat (General Cebesoy) Bey'e Kaymak Hafız diye anılan öğretmeninden nasıl dayak yediğini yakala yakala anlatmış; ardından da “*Fakat kendisini çoktan affettim. Mülkiye Rüştisi'nden ayrılmamda onun bu kaba ve insafsız hareketi başlıca rol oynamıştır,*” ifadesini kullanmıştır.” (Cebesoy, 2014).

Atatürk'ün askerlik mesleğine hayranlık ve ilgisinin artmasında, üniformalı olarak Askerî Rüştisi'ye giden komşularından Kadri Bey'in oğlu Ahmet ve sokaklarında gördüğü üniformalı subaylar etkili olmuştur. Diğer yandan Mustafa Kemal, Tevfik Fikret, Süleyman Nazif, Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı ve Şehbenderzâde Hilmi Bey'in fikirlerinden de önemli ölçüde etkilenmiştir. Faruk Nafiz Çamlıbel, Yahya Kemal, Mehmet Emin Yurdakul gibi şairlerin de Atatürk üzerindeki etkisi yadsınama-yacak derecede büyüktür.

Ziya Gökalp ve Namık Kemal'in de Atatürk için çok özel bir yeri vardır. Manastır Askerî İdadisinde Mustafa Kemal'e şiiiri ve edebiyatı sevdiren Namık Kemal'i, Tevfik Fikret'i, Mehmet Emin Yurdakul'u tanıtan hatip Ömer Naci olmuştur. Harp Okulu eğitimi ve öğrenimi dönemi, Mustafa Kemal'in hem “vatan, millet, Türkük” fikirlerinin olgunlaşmasında hem de batıya dönük “çağdaşlaşma” düşüncelerinin gelişmesinde önemli bir dönem olarak görülmektedir. (Aslan, 2009).

Etkilendiği Olaylar

Mustafa Kemal'in kişiliğinin ve düşüncelerinin oluşmasında yaşadığı döneme damgasını vuran bazı olayların ve insanların temel bir etki yaptığı görülmektedir. Mustafa Kemal, tarihsel bir dönemde dünyaya gelmiştir. O dönemeci belirleyen en büyük olgu, 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilalidir. Fransız İhtilalinin yapmış olduğu hür-

riyet, egemenlik ve milliyetçilik gibi kavamlar, Avrupa'dan sonra Asya'da da yayılıp etkilerini artırmış ve bu akımlar, çok uluslu etnik bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanıp çökmesini hızlandırmıştır. Mustafa Kemal'in düşünce ve eylemlerinde Fransız İhtilali'nin etkisi büyük olmuştur. Dönemin bu siyasi konjonktürüne etkisiyle Mustafa Kemal'in fikri yapısındaki gelişme daha onun öğrencilik yıllarında belirginleşmeye başlamıştır (Turan, 2016). Mustafa Kemal Atatürk, Balkanlarda doğmuş, çocukluğu ve gençliğinin önemli bir kısmı Balkanlarda geçmiştir. Balkan Türklerinin 19. yüzyılın son çeyreğinde tarihi hakları, kişisel ve toplumsal bütün değerleri tehdit altında kalmıştır. O yıllarda Mustafa Kemal'in yetiştiği Makedonya'nın iki önemli şehri olan Selanik ve Manastır, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi ve fikri muhalefetin merkezi konumundaydı. Dolayısıyla Mustafa Kemal, 1789 Fransız İhtilâlinde kaynaklanan Balkan milletlerinin milliyetçilik hareketlerine, dış güçlerin ve bunların sömürgecilik adı altındaki emellerine yakından tanık olarak yetişmiştir. Mustafa Kemal, yönetimin tüm yasaklarına rağmen öğrencilik yıllarında Fransız İhtilâli ve yaydığı fikirler hakkında ilk bilgileri edinmiş, sonraları ilgi alanının genişliği, okuma zevki ve öğrendiği yabancı dil sayesinde dünyada olup bireynleri, döneminin bütün düşünce akımlarını ana çizgileriyle de olsa takip etme imkânını bulmuştur. Atatürk'ün Fransız İhtilâlinin düşünsel hazırlayıcı-

ları arasında üzerinde en çok durduğu, eserlerini okuduğu ve kendi düşünce ağının oluşmasında en çok yararlandığı düşünürlerin başında J. J. Rousseau gelmektedir (Turan, 2916).

Yine 1910 yılında Ali Fethi (Okyar) Bey ve Binbaşı Selahattin Bey ile birlikte katıldığı Fransa'daki Picardie Manevrası sırasında Paris gezintisi ve manevra sonrasında Fethi Bey ile birlikte Avrupa'da yaptıkları İsviçre, Hollanda ve Belçika'yı kapsayan on dört günlük seyahat, Mustafa Kemal'i düşünce yapısı olarak etkilemiştir. Ardından 1913 yılında Bulgaristan'ın başkenti Sofya'daki ataşemiliterlik yılları, Mustafa Kemal'in Batı'yı, Avrupa'yı oldukça yakından tanımmasını sağlamıştır (Turan, 2010). Balkan Savaşlarındaki yenilgi ise imparatorluğunu kurtarmanın artık mümkün olamayacağını göstermiştir. İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde "Türkçülük" düşüncesini sistemli bir hâle getiren Ziya Gökalp, Mustafa Kemal'in düşünce ve uygulamaları üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Şu hususu da belirtmek gerekir ki ilgi alanı çok geniş olan Mustafa Kemal Atatürk, tek bir yazarın veya bir düşünürün ya da bir düşünce akımının temsilcisi olmamış, okuduklarından ve yaşadıklarından kendine özgü bir senteze ulaşmıştır. Öğrencilik yıllarından başlayarak kişi için hürriyet, ulus için de istiklal ilkesini benimsemiştir. O, Millî Mücadeleyi "Ya istiklal, ya ölüm!" parolasıyla başlatmış ve "Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir," demiştir.

Öğrenme Çıktısı

2 Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce yapısını şekillendiren olay, kişi ve eserleri kavrayabilme

Araştır 2

Atatürk'ün iyi bir komutan, devlet ve düşünce adamı olarak yetişmesinde aldığı eğitimin ve okuduğu kitapların ne gibi önemli katkıları olmuştur? Araştırınız.

İlişkilendir

Atatürk'ün kişiliğinin ve düşüncelerinin oluşmasında etkilendiği kişi ve olaylara ilişkin detaylı bilgi için bkz. Turan, §.(2016). Atatürk'ün Düşünce Yapısını Şekillendiren Olaylar, Kişiler, Eserler, Ankara: TTK Yayıncıları.

Anlat/Paylaş

Atatürk'ün özel kütüphanesinde hangi tür eserler bulunmuştur ve bu kitapları okurken nasıl bir metod izlemiştir? Anlatınız.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI, VASİYETİ VE VEFATI

Mustafa Kemal Atatürk'ün 57 yıl süren hayatı çeşitli hastalıklarla geçmiştir. Mustafa Kemal Manastır Askeri İdadisinde öğrenciken ağır bir sıtmaya nöbetine yakalanınca Selanik'e evine dönmüş ve iki ay kadar bir süre istirahat etmek zorunda kalmıştır. Ancak sıtmaya rahatsızlığı daha sonraki yıllarda tekrar ortaya çıkmış ve zaman içinde buna daha başka hastalıklar da eklenmiştir. Mustafa Kemal 1911'de Trablusgarp'a giderken İskenderiye yakınlarında at tepmesiyle hastalanmış, Derne Muharebelerinde sağ kolundan kurşunla yaralanmış ve gözlerinden rahatsızlığındığı için uzun süre tedavi görmüştür. Çanakkale Muharebeleri sırasında da soğuk algınlığı yüzünden sık sık rahatsızlanmıştır. 1916'da başlayan böbrek ağrısı ise gün geçtikçe kronik bir hâle gelmiştir. 1919 yılının Mayıs ayında Samsun'a hareketinden bir süre önce kulak ameliyatı geçirmiştir, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında ata binerken düşürücü kaburga kemiği kırılmıştır. 1923 yılının Kasım ayında ilk kalp krizi ve onun arkasından 1927 yılında ağır bir kalp spazmı geçirmiştir. 1936 yılında kalp rahatsızlığı yeniden ortaya çıkmış olsa da bir süre istirahat etmesi ile hafiflemiştir. 1937 yılının sonrasında sağlık durumu yeniden bozulmaya başlayan Atatürk, bu defa çok daha ciddi bir hastalıkla karşı karşıya kalmıştır.

Hastalığı

Atatürk'ün ölümüne neden olan karaciğer rahatsızlığının ilk belirtileri önce aralıklarla daha sonra sık sık görülen burun kanamaları ve bacaklarında kaşıntı ile ortaya çıkmıştır. 1938 yılı başlarında rahatsızlığı giderek artan Atatürk, kaplıcalarda tedavi olmak amacıyla Yalova'ya gitmiştir (Aydemir, 2014). 22 Ocak 1938'de Yalova'da Dr. Nihat Reşat Belger, kendisini muayene ettiğinde karaciğerinin büyümüş ve sertleşmiş olduğunu tespit etmiştir. Bunun üstüne Paris Tıp Fakültesinden Prof. Dr. Fiessinger, Atatürk'ü muayene etmesi için Türkiye'ye davet edilmiştir. Yerli ve yabancı doktorların ortak yaptığı tettikler sonucu Atatürk'ün hastalığına "siroz" teşhisini konularak, kendisine diyet verilmiş ve istirahat etmesi tavsiye edilmiştir. Bu tavsiyelere kısa bir süre uyan Atatürk, kendisini iyi hisseder hissetmez yeniden çok önem verdiği ülkenin iç ve dış sorunlarını yakından izlemeyi sürdürmüştür. Bu kapsamında çalışmalara başlayarak, savaşın eşi-

ğindeki dünyanın sorunlarına ve daha da önemlisini kafasını çok meşgul eden kişisel bir meselesi gibi algıladığı Hatay meselesine yoğunlaşmıştır.

Hastalığına rağmen Atatürk, Türkiye'nin Hatay konusundaki kararlılığını göstermek amacıyla Mersin ve Adana'ya gitmiştir. 20 Mayıs 1938'de Mersin'de askerî birliklerin geçit törenini izlemesinin ardından 24 Mayıs 1938'de Adana'da askerî birlikleri denetlemiştir. Bundan sonra iki günlük Ankara programının ardından 27 Mayıs 1938 tarihinde itibarıyla İstanbul'a dönmüştür. Atatürk, İstanbul'a geldikten sonra deniz havasının kendisine iyi geleceğinin ümidiyle 1 Haziran 1938'de Cumhurbaşkanlığı yatı olarak yeni satın alınan Savarona yatına gitmiş ve 25 Temmuz 1938'e kadar orada kalmıştır.

Resim 2.10 Atatürk, Hatay meselesinin çözümüne ilişkin kararlılığını hasta olmasına rağmen bölgeye giderek, göstermiştir.

Ancak Atatürk'ün sağlık durumunun durmadan ilerleyip, kötüye gitmesi üzerine 8 Haziran 1938'de Paris'ten Prof. Dr. Fiessinger ikinci kez Türkiye'ye çağrılmıştır. Prof. Dr. Fiessinger, Atatürk'ü Savarona

yatında muayene etmiş, yapılan muayenesinde zatürre başlangıcı teşhis konulmuştur (Kodal, 2008). Bu esnada Atatürk, Türkiye'ye resmî ziyaret gerçekleştiren Romanya Kralı II.Carl'u Savarona yatında 19 Haziran 1938'de kabul etmiştir. Ardından Prof. Dr. Fiessinger'in mutlak istirahat önerisine rağmen Atatürk, 9 Temmuz 1938'de Savaronada Bakanlar Kuruluna saatlerce başkanlık etmiştir. Bu çalışma temposu Atatürk'ü oldukça bitkin düşürmüştür. Bunun üzerine Prof. Dr. Fiessinger, 16 Temmuz 1938'de üçüncü defa Türkiye'ye çağrılmıştır. Bu esnada uygulanan tedavi Atatürk'ün sağlığında kısmî bir rahatlama meydana getirmiş olsa da durumun yeniden kötüye gitmesi üzerine Dr. Fiessinger'in önerisi ile Savarona yatında geçirilen elli dört günden sonra 25 Temmuz 1938 günü Dolmabahçe Sarayı'na dönülmüştür. Atatürk bu süreçte de sivil ve askerî erkânı kabul ederek, devlet işleriyle meşgûl olmaya devam etmiştir. Ancak sağlık durumu günden güne kötüye giden Atatürk, 16 Ekim 1938 günü girdiği ilk ağır koma durumundan 19 Ekim 1938 günü çıkışmıştır. Yine bugünden Cumhuriyet'in ilanının onbeşinci yıldönümü kutlamaları yaklaşlığından bu kutlamalara katılmak üzere Ankara'ya gitmek istemiş ise de doktorlarının izin vermemesi üzerine dinlemeye devam etmiştir. Hastalığı iyice ilerlemiş olan Mustafa Kemal Atatürk en son 6 Kasım 1938'de yatağından kalkabilmiştir. 8 Kasım 1938'de ikinci kez ağır bir komaya giren Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938 günü saat dokuzu beş gece hayata gözlerini yummuştur.

Vasiyeti

Atatürk, 1937'den başlayarak sahip olduğu taşınmazları ve hisselerin bir kısmını hazineye, bir kısmını da yerel belediyelere bağışlamaya başlamıştır. Bundan önce hayatı bulunan kız kardeşi Makbule'nin medeni kanun gereğince hakkı olan paylar üzerinde hak iddia etmemesi için 1933'te özel bir yasa çıkartmıştır. Vefatından yaklaşık on yedi ay önce ise Atatürk, "Mal ve mülk bana ağırlık veriyor. Bunu milletime bağışlamakla ferahlık duyacağım. İnsanın serveti kendi manevi kişiliğinde olmalıdır. Ben, büyük milletime daha çok şeyle vermek istiyorum." açıklamasını yapmıştır. Bu bağlamda Atatürk, Trabzon seyahatinde bulunduğu esnada 11 Haziran 1937'de Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği bir yazıyla Ankara'daki Gazi Orman Çiftliği ile Yalova, Silifke, Dörtyol ve Tarsus'ta bulunan çiftlik ve bahçelerle bunların üzerindeki her

türlü tesisi ve malları devlete bağışladığını bildirmiştir. Bu taşınmazlar dışında çeşitli kuruluşlar ya da bölge halkına kendisine armağan edilmiş olan evler ve onun adıyla kurulan müzeler de hazineye veya yerel yönetimlere geçmiştir. 1938 yılının Eylül ayında hastalığının ilerlemesi üzerine de diğer malları için de Atatürk, 5 Eylül 1938'de vasiyetnamesini kendi el yazısı ile kaleme almıştır. Atatürk hazırlamış olduğu vasiyetnamesini 6 Eylül 1938'de Dolmabahçe Sarayı'na çağrılan İstanbul/Beyoğlu 6. Noterine teslim etmiştir (Kocatürk, 2000).

Atatürk bahse konu vasiyetnamesinde Çankaya'daki küçük köşkte hayatı olduğu sürece kız kardeşi Makbule Hanım'ın oturmasını istemiştir. İş Bankasındaki payının yıllık gelirlerinden kız kardeşi Makbule Hanım ile manevi kızları Afet İnan, Sabiha Gökçen, Rukiye, Nobile ve Ülkü'ye ödenecek aylık miktarlar dışında kalan büyük kısmının kurucusu olduğu Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu arasında bölüşürlmesini vasiyet etmiştir. Bunların dışında İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek öğrenimlerini tamamlamaları için gerekli olan paranın verilmesi hususunu da vasiyetnameinde belirtmiştir.

Atatürk'ün vasiyetnamesini hazırladığı sırada yanında bulunan Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, noter huzurunda yapılan bu işlemi anılarında şu şekilde anlatmıştır:

"Malik olduğum bütün nukut (nakit para) ve hisse senetleri ile Çankaya'daki menkul ve gayrimenkul emvalimi, Halk Partisine aşağıdaki şartlarla terk ve vasiyet ediyorum:

1. *Nukut ve hisse senetleri şimdiki gibi İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır;*
2. *Her seneki nemadan bana nispetleri şerifi mahfuz kaldıkça, yaşadıkları müddetçe, Makbule'ye ayda 1000; Afet'e 800, Sabiha Gökçen'e 600, Ülkü'ye 200 lira ve Rukiye ile Nobile'ye şimdiki 100'er lira verilecektir;*
3. *Sabiha Gökçen'e bir ev de alınabilecek para verilecektir;*
4. *Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacaktır;*
5. *İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsil lerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır;*
6. *Her sene nemadan mütebaki miktar yarı yarıya Türk Tarih ve Dil Kurumlarına tahsis edilecektir,"* (Soyak, 2014) .

Atatürk'ün Vefatı, Cenaze Merasimi ve Defin İşlemi

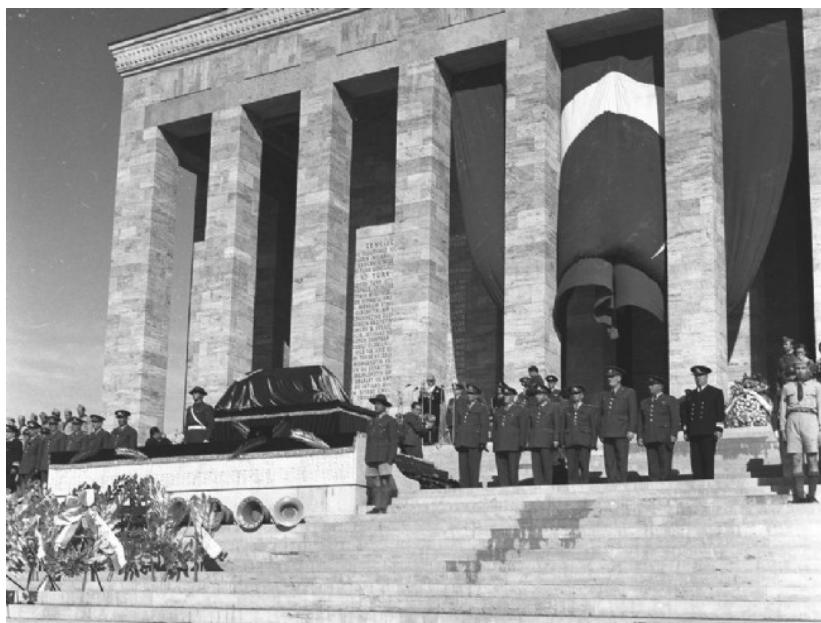
Atatürk'ün hastalığı, onu katılmayı çok istediği Ankara'daki Cumhuriyetin on beşinci yıldönümü törenlerinde bulunmaktan ve 1938 yılı Kasım ayı başında TBMM'nin yeni çalışma yılını açış konuşmasını yapmaktan alikoymustur. Atatürk 16 Ekim 1938'de girdiği ilk komadan üç gün sonra çıkış olsa da 8 Kasım 1938'de girdiği komadan kurtulamayarak, 10 Kasım 1938 Perşembe sabahı saat 09.05'te hayata gözlerini yummuştur. Ulu önder Atatürk'ün ölümünün ardından Dolmabahçe Sarayı'ndaki bayrak yarıya indirilmiştir. TBMM Hükümeti, Atatürk'ün vefat haberini 10 Kasım 1938 günü öğle saatlerinde resmi bir tebliğ ile açıklamış ve bayrakların tüm yurta yarısı indirilmesini istemiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı yurt çapında büyük üzüntü yaratırken yurt dışında neredeyse bütün ülkelerde derin yankılar uyandırılmıştır. 11 Kasım 1938'de Ankara'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından gerçekleştirilen yeni hükümetin ilk toplantısında bir yandan Ankara'da düzenlenecek resmî cenaze töreninin 21 Kasım 1938 günü yapılması kararlaştırılmış, bir yandan da cenaze töreni ile ilgili hazırlıklar, alınacak önlemler değerlendirilmiştir. 13 Kasım 1938 günü öğleden sonra Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün evinde bir kez daha toplanmıştır. Bakanlar Kurulu'nun bu toplantılarında, "Atatürk'ün cenazesinin ona yaraşır bir anıt mezar yapılmaya kadar geçici olarak Etnografya Müzesinde konulması." kararlaştırılmıştır. Naas işlemleri için, Atatürk'ün hususi doktorları, Sağlık Bakanı Dr. Hulusi Alataş ve Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Dr. Asım Arar, Dolmabahçe Sarayı'na gelmişlerdir. Atatürk'ün aziz naası, ölüm saatinden 24 saat 10 dakika sonra muayene edilmiş, ölümün tüm belirtileri ile gerçekleştigi dair rapor çıkarılmıştır. Atatürk'ün naası, İstanbul Üniversitesi İlahiyat öğretim üyelerinden olan Ord. Prof. Dr. Şerafettin Yalçın'ın nezareti altında İslami usullere uygun biçimde yıkılmıştır. Atatürk'ün naası hemen toprağa verilmeyeceği için Prof. Lütfi Aksoy, Prof. Dr. Mustafa Hayrullah Diker ve Süreyya Hidayet Serter tarafından cesedin bozulmaması amacıyla yapılan tahnit işleminden sonra hazırlanan bir katafalka yerleştirilmiştir (Güler, 2006).

Atatürk'ün aziz naası, katafalka yerleştirilmesinin ardından üzerine uğrunda yillardır mücadele ettiği Türk bayrağı örtülü bir şekilde Dolmabahçe Sarayı'nın Merasim Salonuna alınmıştır. 16 Kasım 1938 Çarşamba günü sabah saat 10.00'da Atatürk'ün aziz naası, saygısını sunmak üzere halkın ziyaretine açılmıştır. Üç gün devam eden ziyaretin ardından Atatürk'ün cenaze namazı, Prof. Dr. Şerafettin Yalçın'ın Merasim Salonunda kıldırmıştır (Kocatürk, 1999). Cenaze namazının kılınmasından sonra aziz naaşın bulunduğu tabut, 19 Kasım 1938 günü saat 08.21'de, Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkarılarak top arabasına konulmuştur. Kortej, tramvay yolunu takiben Tophane, Karaköy, köprü yolu ile Eminönü Meydanı, Bahçekapı, Sirkeci ve Salkımsöğüt üzerinden Gülhane Parkı ve park içindeki yolu takiben Sarayburnu'na 12.26'da ulaşmıştır (Çağlar, 1955).

Atatürk'ün aziz naası önce Sarayburnu'ndan Zafer Torpido Muhibbi'ne oradan da naaşı İzmit'e götürecek olan Yavuz Zırhlısı'na konulmuştur. Atatürk'ün naaşının Yavuz Zırhlısına alınması sırasında ona yabancı devletlere ait savaş gemileri ve töreni denizden takip etmek isteyenler için belirlenmiş olan vapurlar da eşlik etmiştir. Yavuz Zırhlısı, Atatürk'ün cenazesini aldıktan sonra denizden Türk ve yabancı savaş gemileri ile havadan uçak filolarının refakatinde Marmara açıklarına doğru ilerlemeye başlamıştır. Yavuz Zırhlısı'nın saat 19.30'da İzmit Mayın İşkelesine yaklaşmasıyla cenaze, burada binlerce İzmitli tarafından karşılanmıştır. İzmit'te de tören düzeni ve güvenlik önlemleri önceden alınmıştır. Yavuz Zırhlısı'ndan alınan Atatürk'ün naası, tren istasyonuna götürülmüş ve sağlığında yurt gezilerinde kullandığı beyaz renkli trene alınmıştır. İzmit'ten akşam saat 20.30'da ayrılan Atatürk'ün naaşını taşıyan tren, geçtiği bütün istasyonlarda (Bilecik, Eskişehir, Polatlı ve Etimesgut) bir süre durarak, halk tarafından selamlanıp uğurlanmıştır. Atatürk'ün cenazesini taşıyan tren, 20 Kasım 1938 günü saat 10.03'te Ankara garına ulaşmıştır. Cenazeyi karşılamak için başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak olmak üzere birçok üst düzey yetkili istasyonda hazır bulunmuştur. Bu esnada Ankara'da icra edilecek resmî devlet töreninin hazırlıkları da tamamlanmıştır. Atatürk'ün aziz naası, 20 Kasım 1938 günü Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi önündeki

katafalkta halkın ziyaretine açılmıştır. Ardından Atatürk'ün aziz naaşı, 21 Kasım 1938'de başta İngiltere, Almanya, Sovyet Rusya olmak üzere çok sayıda yabancı devlet temsilcisi ile askeri birliklerin de katıldıkları görkemli bir devlet töreni ile Etnografya Müzesi salonunda hazırlanan geçici kabrine konulmuştur.

Diğer yandan Atatürk'ün vefatının ardından Türk ulusunun ortak dileği doğrultusunda kendisine yaşaşır bir anıt mezarı hayata geçirilmek üzere, 16 Aralık 1938 tarihinde Başbakanlık Müsteşarlığı tarafından çalışmalar başlatılmıştır. Başkent Ankara'da yapılması planlanan Anıtkabir'in Türk tarihini, özellikle Kurtuluş Savaşı'nı, Atatürk'ün büyülüğini, onun asker, inkılapçı ve devlet adamı yönlerini temsil etmesi hususunda görüş birliğine varılmıştır. Bu kapsamda Anıtkabir'in öncelikle yerini saptamak amacıyla teşkil edilen bir komisyon, yedi aylık bir çalışmadan sonra Anıtkabir'in yerini başkentin orta yerinde bulunan ve her taraftan görülebilen Rasattepe (Anıttepe) olarak seçmiştir. Bu amaçla Rasattepe, 7 Temmuz 1939'da kamulaştırılmıştır. Anıtkabir için 1942 yılında 29'u yabancı olmak üzere 49 projenin katıldığı uluslararası proje yarışması düzenlenmiştir. Prof. Dr. Emin Onat ile Doç. Dr. Orhan Arda'nın ortak projeleri birinci seçilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yılları sebebiyle 1944'de başlanılan Anıtkabir'in inşası, ancak 1953'te Atatürk'ün ölümünün 15.yıldönümünde tamamlanabilmiştir. 10 Kasım 1953'te Etnografya Müzesi'ndeki geçici kabrinden alınan Atatürk'ün aziz naaşı, ebedi istirahatgâhı olan Anıtkabir'de toprağa verilmiştir. 10 Kasım 1953'te 09.05'te saygı duruşu ile başlayan Anıtkabir'e nakil törenine Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, İsmet İnönü, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Atatürk'ün kız kardeşi Makbulle Atadan Hanımefendi başta olmak üzere kalabalık bir halk topluluğu katılmıştır.

Resim 2.11 Atatürk'ün aziz naaşının Anıtkabir'e nakledilmesi töreni

Öğrenme Çıktısı

3 Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalık süreci, tedavisi, vasiyeti, vefatı ve cenaze merasimini kavrayabilme

Araştır 3

1938 yılı öncesi Atatürk'ün genel sağlık durumu ve geçirdiği hastalıkları araştırınız.

İlişkilendir

Atatürk'ün hastalığı ve dış basına yansımalarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşir, B.N.(2011). Atatürk'ün Hastalığı, Ankara: TTK Yayınevi.

Anlat/Paylaş

Anıtkabir'in inşası ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Necdet Evliyagil (1988). Atatürk ve Anıtkabir, Ankara: Ajans Türk Yayınevi.

ATATÜRK İLKELERİNİN TANIMI

Atatürk ilkeleri, Mustafa Kemal Atatürk'ün *"Benim en büyük eserimdir."* dediği Türkiye Cumhuriyeti'nin esaslarını oluşturmaktadır. Atatürk ilkeleri, sosyal içerikleri ve Türk milletini hedefleyen karar ve uygulamaları yönünden uzun ve derin bir düşünce, analiz ve sentezin sonucudur. Bu bakımdan bahse konu ilkeler, felsefi, fikri ve ilmi bir temele dayanmaktadır. Atatürk ilkeleri, Cumhuriyet fikriyle birlikte ortaya çıkmış, birlikte olgunlaşmış ve nihai hâlini almıştır. Atatürk ilkeleri, Türk toplumunun ihtiyacından doğduğundan bunlarda baskın, taklitçilik ve özenti yoktur. Atatürk ilkeleri, tümüyle akılçi ve gerçekçi bir temel üzerine ortaya konmuştur. Zira bu ilkeler, Türk milletinin özellikleri, bugünkü ve yarındaki gereksinimleri göz önüne alınarak çağdaş yaşamın gereklerine uygun olarak belirlenmiştir. Atatürk ilkeleri, tarihi bir birikimin eseridir ve bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir. 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin üçüncü büyük kurultayında kabul edilen Atatürk'ün altı ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel nitelikleri olarak 5 Şubat 1937 tarihinde anayasaya dahil edilmiştir (Özkaya, 1991).

Temel İlkeler

Atatürk ilkeleri, Türk toplumunun çağdaşlaşma yönünü belirleyen, Atatürk inkılaplarına temel oluşturan esaslardır. Atatürk temel ilkeleri Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve İnkılápçılık olarak adlandırılmaktadır. Türk toplumunun yapısına uygun hâle getirilen ve bu hâliyle özgün olan Atatürk ilkelerinin, Türk Devletine yansımaları da aynı anda gerçekleşmemiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Milliyetçilik ve Halkçılık uygulanırken Cumhuriyetçilik, Laiklik ve İnkılápçılık, Cumhuriyetin ilanı ile devlet ve toplum pratiğine geçmiştir. En son olarak 1930'lu yılların başında Devletçilik ilkesi uygulanmaya başlanmıştır. Atatürk ilkelerinin her biri ayrı özellikler taşımakla birlikte, birbirini tamamlayan ortak değerleri de içlerinde barındırmaktadır. Tam bağımsızlık, çağdaşlaşma, akılçılık ve bilimsellik, demokrasi ve ulusal egemenlik bütün ilkelerin içinde bulunan ortak özelliklerdir.

Cumhuriyetçilik: Cumhuriyetçilik ana ilke ve esas değerdir. Cumhuriyet, Arapçada halk, ahalı, büyük kalabalık anlamına gelen "Cumhur" kelimesinden gelmiştir. Cumhur, toplu bir halde bulunan kavim yahut millet demektir. Kavram olarak

bakıldığından ise Cumhuriyet, demokrasinin devlet şekline uyarlanmış hâlidir. Cumhuriyet kelimesinin Fransızca karşılığı, "La République", İngilizce karşılığı "Republic"dir. Latince aslında "Res Publica" kelimesinin karşılığı olan Cumhuriyet, kamuiait olan, kamu mali anlamına gelmektedir. Kavramın hem Arapça, hem de Batı dillerinde kullanımı benzer uygulamaları ifade etmektedir. Cumhuriyet kavramı tarihi gelişim sürecinde halkın kendisini yönettiği, demokratik rejimleri ifade etmek için kullanılmıştır. Cumhuriyetin en belirgin özelliği, devleti yönetenlerin tümünün seçimle iş başına gelmesidir. Osmanlı Devleti'nde yaşanan modernleşme süreci ise Cumhuriyete uzanan yolda çok önemli bir birikim oluşturmuştur. Dünyada Cumhuriyet düşüncesinin gelişme fırsatı bulması, ancak I. Dünya Savaşı'ni izleyen dönemde mümkün olabilmistiir. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılması sonucu, Anadolu'da ulusal egemenlige dayanan yeni Türkiye Devleti'nin kurulması Cumhuriyete giden yolda en önemli kilometre taşılarıdır. Cumhuriyet, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından 1921 Teşkilat-1 Esasiye Kanunu'nda yapılan değişikliğin sonucunda 29 Ekim 1923'te ilan edilmiştir (Özkaya vd, 2009). Cumhuriyet, bir devlet şekli olarak 1924 Anayasasına girmiş ve değiştirilemez maddeler arasına dahil edilmiştir. Atatürk'ün Cumhuriyetçilik anlayışı, demokrasi ve ulusal egemenlik olmak üzere iki temel esas üzerine inşa edilmiştir (Yücel, 1988).

Milliyetçilik: Atatürk milliyetçiliği, din, dil, tarih ve kültür bağlarına dayandırılmış, bu bağlar milleti bir arada tutan bir üst yapı oluşturmuştur. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Fuat Köprülü ve Mehmet Emin Yurdakul gibi aydın ve düşünce adamları tarafından dil ve kültür ön planda tutularak, milliyetçiliğin tanımı yapılmış ve dönemin milliyetçilik anlayışı bu esaslarla oturtulmuştur (Acun, 2009). Atatürk milleti: "Aynı harstan (kültürden) oluşan insanların meydana getirdiği toplum." olarak tarif etmiştir. "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına, Türk Milleti denir." ifadesiyle de bu yaklaşımı teyit etmiştir. Atatürk, milliyetçiliği millî bütünlüğün temeli olarak görmüştür. Atatürk'e göre; "Diyarbaklı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyali ve Makedonyalı hep bir soyun evlatları ve hep aynı cevherin damarlarıdır." Milliyetçilik anlayışı ile bağlantılı olarak Türk vatandaşlığı da "Vatana ve devlete bağlılık" şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla Atatürk'ün bir-

çok söylev ve demecinde sözünü ettiği “Türk” sözcüğü, ırkla ilgili bir kavram değil, hukuksal ve coğrafi bir tanımlamadır. Cumhuriyet'in ilk Anayasası olan 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde, “*Türkiye ahalisine, din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyle Türk denir.*” hükmü yer almıştır (Acun vd, 2009). Buradan da anlaşıldığı üzere Atatürk milliyetçiliği din ve ırk ayırmından uzak, ortak yurttaslık temelinde yükselmektedir. Ortak geçmiş, ahlak, kültür ve hukuk, Türk milletini oluşturan değerlerdir. Atatürk'ün dini, mezhebi, dili ne olursa olsun kendini Türk olarak gören ve Türk gibi yaşayan herkes Türk'tür şeklindeki tanımlaması, Atatürk milliyetçiliğinin kültürel ortaklığa dayalı ve birleştirici olduğunun önemli bir göstergesidir (Afetinan, 1998).

dikkat

Atatürk milleti: “*Aynı harstan (kültürden) oluşan insanların meydana getirdiği toplum.*” olarak tarif etmiştir. “*Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına, Türk Milleti denir.*” ifadesiyle de bu yaklaşımı teyit etmiştir. Atatürk, milliyetçiliği millî bütünlüğün temeli olarak görmüştür. Atatürk'e göre; “*Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyali ve Makedonyalı hep bir soyun evlatları ve hep aynı cevherin damarlarıdır.*”

Halkçılık: Halkçılık ilkesi genel anlamda, Türk toplumunda birey, aile, zümre ve sınıf egenliğinin olmayacağı, bütün millet bireylerinin kanunlar önünde eşitliği esasına dayanmaktadır. Atatürk'ün halkçılık anlayışına göre toplumda sınıflar yoktur, meslekler vardır. Bu nedenle de sınıf çatışması söz konusu değildir. Mesleki zümreler arasında iş bölümü ve dayanışma bulunmaktadır. Halkçılık, sınıfı, ayrıcalıksız ve kaynaşmış bir toplum yaratmanın temel anahtarıdır. Atatürk, halk ile milleti eş anlamlı olarak kullanmıştır. Ona göre “*Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına, Türk Milleti.*” denir. Bu sözden de anlaşılacağı gibi halkçılık ilkesi, cumhuriyetçilik ve milliyetçilik ilkeleri ile doğrudan ilgilidir ve bu ilkelerin bir sonucudur. Atatürk'e göre halkçılık ilkesi tüm ulusu kapsamaktadır. Atatürk, yeni kurulan Türkiye Devleti'nin halkçı karakterini 1923 yılında şu sözlerle ifade etmiştir: “*Türkiye Devleti'nin bu yeni*

kuruluşunda dayandığı temeller, nitelik bakımından kendinden önceki tarihsel kuruluşların temellerinden başkadır. Bunu bir sözcük ile anlatmak gerekirse, diyebiliriz ki yeni Türkiye Devleti, bir halk devletidir.” (Ertan, 2012).

Laiklik: Laik terimi, din adamı sınıfına dahil olmayan, halktan kişileri tanımlamak için kullanılan, Yunanca “*laos*” kelimesinden türetilmiştir. Türkçeye Fransızcadaki “*laic, laique*” terimlerinden geçmiştir. Laiklik, “*dini, devlet işlerinden ayırmaya*” şeklinde tanımlansa da esas itibarıyle laiklik bir düşünce sistemidir; her şeyden önce bir zihin ve düşünce özgürlüğüdür. Yasalar önünde kişilerin dinsel farklılıklar gösterilmeksiz eşit olmasıdır (Kili, 1981). Millî Mücadele ile bağımsızlığına kavuşmuş olan Türk milleti, Kurtuluş Savaşı'nın hemen bitiminde, uygar bir devlet olarak yaşamak niteliğini kazanma yolunda laik devlet niteliğini kazanmıştır. Türkiye'de laiklik kademe kademe gerçekleştirılmıştır. Atatürk laiklikle ilgili düşüncesini, “*Din bir vicdan meselesi dir. Herkes vicdanının sesine uymakta, uymamakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Hiçbir kimse hiçbir kimseyi ne bir dine ne bir mezhebe girmeye mecbur edebilir. Laik devletle dinsel inancından ötürü hiçbir kişi ayrımcı davranışlarla karşı karşıya kalmasın, kişiler yasalar önünde din ve inanç farklılıklarını dikkate alınmaksızın eşit olurlar,*” diyerek ifade etmiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006).

Devletçilik: Devletçilik ilkesi esas itibarıyle Kurtuluş Savaşı'ndan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra ülkenin en kısa zamanda kalkınması sürecinde, özellikle ekonomik alanda bireylerin yapamayacağı bazı işleri devletin üzerine alması esasına dayanmaktadır (Kocatürk, 2007). Diğer bir deyişle Devletçilik, özel teşebbüsün gücü ve yetkisi dışında kalan alanlarda, devletin inisiyatifi ele alarak girişimlerde bulunması anlamına gelmektedir. Devletçilik, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde zaruretten kaynaklanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 17 Şubat 1923 tarihinde Lozan Konferansı'na ara verildiği esnada İzmir'de toplanan “*Türkiye İktisat Kongresi*”nın açılış konuşmasında “*Siyasal ve askerî zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, ekonomik zaferlerle taçlandırılmasızlarsa, meydana gelen zaferler kalıcı olmaz, kısa zamanda söner....*” sözleri ile siyasi bağımsızlığın kadar ekonomik bağımsızlığın da önemine vurgu yapmıştır (Atatürk, 2006). Atatürk'ün devletçilik ilkesi, özel teşebbüsü reddetmemekle birlikte

Türkiye'nin en kısa zamanda kalkınması için özellikle ekonomik alanda fertlerin yapamayacağı büyük yatırımları devletin yapmasını öngörmüştür. Devletçilik ilkesi, Türk ekonomisini geliştirmek, sosyal ve kültürel kalkınmasını sağlamak amacıyla uygulamaya konulmuştur. Bu kapsamda Devletçiliğin öncelikli olarak birinci amacı, geri kalmış bir ülkeyi hızla kalkındırmak, refah seviyesini artırmaktadır. İkinci amacı ise, toplumsal alanda sosyal adaleti sağlayacak yöntemler uygulamaktır.

İnkılapçılık: Arapça kökenli olan inkılap kelimesi, "kalb" kökünden gelmektedir ve değişme, bir halden başka hâle geçme, dönüşme anlamını taşımaktadır. Devrim ile eş anlamlı kullanılan inkılap, toplum düzenini ve yapısını daha iyi duruma getirmek için yapılan köklü değişiklik, dönüşüm anlamına da gelmektedir. Ancak en genel tanımıyla devrim ya da inkılap; var olan siyasal, ekonomik ve toplumsal yapının kısa zamanda zorla ve tümüyle yıkılarak, yerine yeni bir yapının, yeni bir dönemin oluşturulmasıdır (Ertan 2012). Atatürk'ün inkılap uygulamalarında "zemin ve zaman" daima çok önemli bir yer tutmuştur. Düşüncelerini önce aydınlarla, sonra halka yayarak kabul ettirmek istemiş, her şeyden önce sosyal ortamın hazır olması gerektiğini uygulamalarıyla göstermiştir. Atatürk, 30 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu'da yaptığı bir konuşmasında gerçekleştirilmekte olan inkılapların amacını şu sözleriyle açıklamıştır: "Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün anlam ve girişiyle medenî bir toplum hâline getirmektir. İnkılaplarımızın asıl gayesi budur..." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006). Atatürk'e göre, çağdaşlaşmanın ve medenileşmenin yolu da batılılaşmadan geçmektedir. Ancak Atatürk'ün inkılap ve inkılapçılık anlayışında Batı'nın körükörüne taklit edilmesi de yoktur. Atatürk öncelikle Türk ulusunun kendi özelliklerine, Türk tarihine, kültürüne ve değerlerine güvenmiştir. Yeni nesillerin millî değerlere bağlı, tarihini bilen, kültürüne sahip çıkan bir anlayışla yetiştirilmesi Atatürk'ün üzerinde çok durduğu bir husus olmuştur. Bunun için 1931 yılında Türk Tarih Kurumunu, 1932 yılında da Türk Dil Kurumunu kurmuş, bu iki kurumun çalışmalarıyla yakından ilgilenmiş ve serbetinin bir kısmını da bu kurumlara bağışlamıştır. Yine bu konularda çalışmalar yapılması maksadıyla 1936 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin kurulmasını sağlamıştır.

Bütünleyici İlkeler

Atatürk ilkeleri, Türk inkılابının içinden doğmuş, gerek anlamları ve gerekse amaçları bakımından birbirleriyle ilişkili ve birbirlerini tamamlayan Atatürk inkılaplarına temel teşkil eden fikir ve düşüncelerdir. Bunlara ilaveten bu ilkeleri destekleyen, besleyen ve onlara uygulama yolunu açan ilkeler de vardır ki bunlara, "Bütünleyici İlkeler" adı verilmektedir. Bütünleyici ilkeler, tüm ilkeler için temel teşkil eden genel ve ortak esaslardır. Atatürk'ü düşünce sisteminin temel özelliklerini destekleyen bütünleyici ilkeler; *tam bağımsızlık, millî egemenlik, çağdaşlaşma, akıl ve bilim* olarak belirlenmiştir.

Tam Bağımsızlık: "Tam Bağımsızlık", Atatürk'ü düşüncenin en önde gelen esaslarından biridir. Zira Millî Mücadele adını verdigimiz büyük savaşım her şeyden önce bu ilkenin gerçekleşmesi için yapılmış ve sonunda başarıya ulaşmıştır. Çünkü esas olan, bağımsızlığına kastedilen Türk milletinin varlığını sürdürüp sürdürmemeye sorundur. Bu nedenle Millî Mücadele'nin parolası, "Ya istiklal, ya ölüm" olmuştur. Tam bağımsızlık düşmanın vatan topraklarından atılmasıandan daha geniş bir mana ifade etmektedir. Atatürk'e göre tam bağımsızlık; "Siyasi, malî, ekonomik, adlî, askerî, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik," anlamına gelmektedir. Öyle ki bunlardan herhangi birinin eksikliği tam bağımsızlığı ortadan kaldırılmaktadır (Kocatürk, 2007). Özellikle Cumhuriyetin ilk on yılında sosyal, ekonomi, adlî ve kültürel alanlarda yapılan düzenlemelere bakıldığından Atatürk'ün düşüncelerini uygulama alanına koyduğu; bu alanlarda bağımsızlığı sağlamakla çalıştığı ve bunu da başarılı görülmektedir. Tam bağımsızlık kavramının içerisinde devlet ve toplum kadar o devlet ve toplumu oluşturan fertlerin her manada hür fikirli olmaları ve akılcı davranışları da girmektedir.

Millî Egemenlik: Millî egemenlik, Atatürk'ün ve Atatürkçülüğün tam bağımsızlıkla iç içe geçmiş ikinci büyük ilkesidir. Bu ilkeye göre, egemenlik kayıtsız şartsız milletindir; hiçbir mana, hiçbir şekil ve hiçbir surette ortaklık kabul etmez (Afetinan, 1998). Millî irade, millî egemenlik gibi kavamlar, Millî Mücadele ile birlikte daha bir etkinlik kazanmıştır. Bu gelişmede, Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri, TBMM'nin açılması ve halk egemenliği kavramının kabullenilmesi ve yürürlüğe konulması temel ögelerdir. Atatürk'ün Millî

Mücadele'yi başlatmasının ilanı sayılabilecek bütün asker ve sivil yetkililere gönderilen 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'ndeki “*Milletin istiklalını yine milletin azım ve kararı kurtaracaktır.*” ifadesi bu bakımından anlamlıdır. Bunun yanında Erzurum Kongresi “*Millî güçleri etkin ve ulusal iradeyi egemen kılmak esastır.*” kararını almıştır. Yine millî egemenlik fikrinin bir göstergesi olarak Sivas Kongresi'nde teşkil edilen Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ta çıkardığı gazetenin adına “*İrade-i Milliye*” verilirken, Heyeti Temsiliye'nin Ankara'ya gelmesinin ardından 1920 yılının Ocak ayında ise bu gazeteye, “*Hâkimiyet-i Milliye*” adı verilmiştir.

Çağdaşlaşma: Çağdaşlaşma, bilinçli olarak yeniliğe yöneliktedir. Atatürk'ü çağdaşlaşma bir ideoloji olarak yeniliğe açık olmuş, yeniliğe yönelikme sürekli olarak ilke edinmiştir (Kili, 1981). Atatürk önderliğinde başlatılan Türk çağdaşlaşması, herhangi bir dış baskından kaynaklanmadığı gibi, tam aksine “Batiya rağmen, batılılaşma” şeklinde gerçekleşmiştir. Türk çağdaşlaşması, tarihin derinliklerinden inen tecrübelerin ve Türk toplumunun bekłentileri ve ülkenin ihtiyaçları ışığında şekillenmiştir. Zira Türk milleti tarihin çok eski devirlerinden itibaren büyük uygarlıklar kurmuş insanlığa büyük hizmetler yapmasına rağmen, son asırlarda siyasi ve toplumsal etkenler ve engeller nedeniyle

batıdan geri kalmıştır. Bu nedenle Atatürk'ün çağdaşlaşma yöntemi “*Az zamanda çok ve büyük işler yapmak.*” esasına dayanmaktadır. Atatürkçü çağdaşlaşmanın temelinde devlet olarak tam bağımsızlık, millet olarak egemenlik, birey olarak hak ve hürriyetler söz konusudur (Kocatürk, 2007).

Akıł ve Bilim: Akılçılık yani sorumlara akılçılık görüşle yaklaşım, Atatürk'ün ve onun düşünce sistemiğinin en önemli özelliği ve belirlenen çağdaşlaşma gibi hedeflere ulaşabilmek için izlenen yol göstericisidir. Atatürk'ün bütün ilkeleri temelde akılçılık, bilimcilik ve gerçekçilikten kaynaklanmaktadır (Kocatürk, 2007). Bunun anlamı ise milli, milletlerarası sorumlara duygusal ve dogmatik açıdan, peşin hüküm ve kalıplarla değil, akılçılık ve bilimci bir yaklaşımla eğilmektir. Atatürk'ün ve gerçekleştirdiği bütün eserlerin temelinde sağlam bir düşünce, akıl ve mantık vardır. Atatürk, “*Akıł ve mantığın çözümleyemeyeceği mesele yoktur.*” sözleriyle bu hususu vurgulamaktadır. Atatürk'üne düşünce, akılçılığa, bilim ve teknolojiye dayanarak Türk devlet hayatını, eğitim sistemini, fikir hayatını, ekonomik hayatını ve bunların değerlerini, hedeflerini, toplumsal ve hukuki yapısını, yönetim esaslarını tespit etmiştir. Dolayısıyla Atatürk'üne düşündede akılçılığın temel taşıları olarak bilim ve teknoloji esas alınmıştır.

Öğrenme Çıktısı

4 Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına rehber olabilecek temel ve bütünləyici ilkelerini kavrayabilme

Araştır 4

Atatürk ilkelerini bir bütün haliinde değerlendiriniz.

İlişkilendir

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı ile detaylı bilgi için bkz. Afetinan (1998). Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Anlat/Paylaş

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışını anlatınız.

1

Mustafa Kemal Atatürk'ün ailesini, öğrenimini, askerî-siyasi yaşamını ve eserlerini kavrayabilme

Mustafa Kemal Atatürk'ün Ailesi, Öğrenimi, Askerî-Siyasi Yaşamı, Eserleri

1881 yılında Selanik'te doğan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün hem baba hem de anne tarafından soyu Rumeli'nin fethinden sonra buraların Türkleştirilmesi için Anadolu'dan göç ettirilerek iskân edilen Yörük/Türkmenlerdedir. Mustafa Kemal sırasıyla Selanik'te Mahalle Mektebi, Şemsi Efendi İlkokulu, Sivil ve Askerî Rüştiye, Manastır Askerî İdadisi, İstanbul Harp Okulu ve Harp Akademisi'nde öğrenim görmüştür. 1911 yılında bir grup arkadaşıyla gizli yollardan gittiği Trablusgarp'ta Tobruk ve Derne'de mücadele vermiştir. 1913'te Sofya'da ateşemiliterlik görevine getirilmiş, 1914-1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesinde, Doğu cephesinde, Suriye-Filistin cephesinde vatan savunmasında önemli görevler üstlenmiştir. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin ardından Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele hareketinin lideri olmuştur.

Mudanya Mütarekesi'nin 11 Ekim 1922'de imzalanmasıyla Kurtuluş Savaşı'nın askerî safhası sona ermiştir. 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Atatürk'ün Türk ulusunu tam bağımsız, çağdaş bir toplum hâline getirme çabaları hız kazanmıştır. Bu bağlamda 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanını takiben aynı gün Cumhurbaşkanı seçilen Gazi Mustafa Kemal Atatürk siyasi, mali, adli, askerî ve kültürel alandaki tüm inkılap ve düzenlemeleri adım adım gerçekleştirmiştir.

2

Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce yapısını şekillendiren olay, kişi ve eserleri kavrayabilme

Mustafa Kemal Atatürk'ün Düşünce Yapısını Şekillendiren Olaylar, Kişiler, Eserler

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı İmparatorluğunun en uzun yılı olarak da adlandırılan 19. yüzyılın son çeyreğinde dünyaya gelmiştir. Yetiştiği coğrafya ve çağ, içinde bulunduğu sosyal çevre, arkadaşları, dersler, öğretmenler, olaylar, düşünürler, şairler, yazarlar, okuduğu kitaplar onun birikim ve kişiliğinin kaynaklarıdır. Atatürk bizzat, "Kumandanlar astalarından yüksek ve alım olmalıdır." diyerek, bir devlet adamı veya yönetici için fikri veya kültürel birikimin önemini ifade etmiştir. Mustafa Kemal'in fikri altyapısının oluşmasında, Fransız İhtilali'nin de fikri altyapısını oluşturan yazar ve düşünürlerin etkilerinin olduğu görülmektedir. Atatürk'ün kişiliğinin oluşumunda onu yetiştiren öğretmenlerinin önemli bir payı vardır. Yine Atatürk'ün yetişmesinde ve fikri yapısının gelişiminde Namık Kemal, Ziya Gökalp, Tevfik Fikret ve Mehmet Emin Yurdakul'un da etkisi olmuştur.

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II

3

Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalık süreci, tedavisi, vasiyeti, vefatı ve cenaze merasimini kavrayabilme

Mustafa Kemal Atatürk'ün
Hastalığı, Vefatı, Vasiyeti ve
Cenaze Merasimi

Atatürk'ün zaman zaman bozulan sağlığı 1937 yılı sonlarına doğru iyice kötüye gitmeye başlamıştır. Atatürk'ün hastalığına 1938 yılı başında yerli ve yabancı doktorlar tarafından siroz teşhis konulmuştur. 1938 yılının yaz aylarını Savarona yatında geçiren Atatürk, hastalığının gün geçtikçe kötüye gitmesi nedeniyle 25 Temmuz 1938 günü Dolmabahçe Sarayı'na dönmek zorunda kalmıştır. Atatürk hastalığının ilerlemesi sebebiyle 5 Eylül 1938 günü vasiyetnamesini hazırlamıştır. Atatürk, 8 Kasım 1938'de girdiği ağır komadan çıkamamış, 10 Kasım 1938 sabahı saat 9.05'te hayata gözlerini yummuştur. Atatürk'ün naaşı Ankara'ya nakledildeden önce Dolmabahçe Sarayı'nın tören salonunda üç gün süreyle İstanbul halkın ziyaretine açılmıştır. 19 Kasım 1938'de Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkarılan Atatürk'ün aziz naaşı, önce Sarayburnu'nda Yavuz zırhlısına konularak deniz yoluyla İzmit'e, oradan da yurt gezilerini yaptığı beyaz trenle kara yoluyla Ankara'ya taşınmıştır. 21 Kasım 1938 tarihinde Ankara'da düzenlenen devlet töreninin ardından Atatürk'ün naaşı, geçici kabir olarak belirlenen Etnografya Müzesine konulmuştur. 10 Kasım 1953'te yapılan devlet töreni ile, Etnografya Müzesi'nde geçici kabrinde bulunan Atatürk'ün aziz naaşı, ebedi istirahatgâhı olan Anıtkabir'de toprağa verilmiştir.

4

Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına rehber olabilecek temel ve bütünlüklü ilkelerini kavrayabilme

Mustafa Kemal Atatürk'ün
Temel İlkeleri ve Bütünlüklü
İlkeler

Atatürk ilkeleri, Türk toplumunda çağdaşlaşma yönünü belirleyen, Atatürk inkılaplara temel oluşturan ilkelerdir. Atatürk'ün temel ilkeleri Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılık olarak adlandırılmaktadır. Atatürk İlkeleri, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak için yapılan yenilik ve düzenlemeleri kapsamaktadır. Atatürk İlkeleri, 5 Şubat 1937'de Anayasaya dahil edilmişlerdir. Atatürk İlkeleri, akla, bilime ve insan sevgisine dayanmakta olup gelişmelere, ilerlemeye ve yeniliklere açıktır. Türk fikir ve siyasi hayatında ilk defa devlet şekli olarak Cumhuriyeti cesaretle telaffuz eden, dile getiren, savunan Atatürk olmuştur. Atatürk, en genel anlamda milleti tarif ederken tarih, kader ve ülkü birliği yani birlikte yaşama arzusu üzerinde durmaktadır. Türk toplumunda bir sınıfın diğer bir sınıf veya sınıflar üzerinde hükmüyet kurması, Atatürk'ün halkçılık ilkesi ile bağdaşmamaktadır. Laiklik; Cumhuriyetin niteliklerinden biri olmanın da ötesinde, Atatürk devrimlerinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temel taşılığını oluşturmaktadır. Devletçilik ilkesi, Türk ekonomisini geliştirmek, sosyal ve kültürel kalkınmasını sağlamak amacıyla uygulamaya konulmuştur. Atatürk'e göre inkılâp; Türk milletinin son asırlarda geri kalmasına neden olan bütün kurumları kaldırarak, yerine milletin karakterine, şartlara ve çağın gereklere uygun ve ilerlemeyi sağlayacak yeni kurumlar kurmaktır.

1 Aşağıdakilerden hangisi Mustafa Kemal Atatürk'ün öğrenim gördüğü okullardan biri **değildir**?

- A. İstanbul Harp Okulu
- B. Selanik Askeri Rüştüyesi
- C. Selanik Mülkiye Rüştüyesi
- D. Kuleli Askerî İdadisi
- E. Manastır Askerî İdadisi

2 Mustafa Kemal Atatürk, Harp Akademisi'nden aşağıdakilerden hangi rütbe ile mezun olmuştur?

A. Asteğmen	B. Teğmen
C. Kurmay Yüzbaşı	D. Kıdemli Yüzbaşı
E. Kurmay Binbaşı	

3 Aşağıdakilerden hangisi Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'nda görevlendirildiği cepheлерden biri **değildir**?

- A. Çanakkale Cephesi
- B. Hicaz Cephesi
- C. Doğu Cephesi
- D. Filistin-Suriye Cephesi
- E. Irak Cephesi

4 Mustafa Kemal Paşa'nın, Mütareke döneminde İstanbul'da bulunduğu sırada yakın arkadaşı Ali Fethi (Okyar) Bey ile birlikte çıkardığı gazetenin adı aşağıdakilerden hangisidir?

- A. İrade-i Milliye
- B. Minber
- C. Akşam
- D. Ulus
- E. Hakimiyet-i Milliye

5 Aşağıdakilerden hangisi Mustafa Kemal Atatürk'ün askerlik ile ilgili yazdığı kitaplardan biri **değildir**?

- A. Takımın Muharebe Talimi
- B. Tabiye Tatbikat Seyahati
- C. Cumali Ordugâhı
- D. Zabit ve Kumandanla Hasbihal
- E. Medeni Bilgiler

6 Mustafa Kemal Atatürk'ün kütüphanesindeki kitaplarının konu yüzdesi içinde aşağıdakilerden hangisi birinci sırada yer almaktadır?

- A. Sosyoloji
- B. Felsefe
- C. Tarih
- D. Din
- E. Hukuk

7 Aşağıdakilerden hangisi Mustafa Kemal Atatürk'ün fikir hayatının şekillenmesinde etkisi olan kişilerden biri **değildir**?

- A. Prens Sabahattin
- B. Mehmet Emin Yurdakul
- C. Tevfik Fikret
- D. Ziya Gökalp
- E. Namık Kemal

8 Mustafa Kemal Atatürk'ün aziz naaşı, Etnografya Müzesi'ndeki geçici kabrinden ebedi istirahatgâhı olan Anıtkabir'e aşağıdakilerden hangi yıl taşınmıştır?

A. 1938	B. 1944	C. 1947
D. 1953	E. 1955	

9 Türk toplumunda bir sınıfın diğer bir sınıf veya sınıflar üzerinde hakkimiyet kurması, Atatürk'ün hangi ilkesi ile **bağdaşmaz**?

- A. Laiklik
- B. İnkılâpcılık
- C. Halkçılık
- D. Devletçilik
- E. Cumhuriyetçilik

10 Aşağıdakilerden hangisi Atatürk'ün bütünlücyi ilkelerinden biri **değildir**?

- A. Laiklik
- B. Çağdaşlaşma
- C. Tam Bağımsızlık
- D. Akıl ve Bilim
- E. Millî Egemenlik

1. D

Yanıtınız yanlış ise “Mustafa Kemal Atatürk’ün Ailesi, Öğrenimi, Askeri-Siyasi Yaşamı, Eserleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. C

Yanıtınız yanlış ise “Mustafa Kemal Atatürk’ün Ailesi, Öğrenimi, Askeri-Siyasi Yaşamı, Eserleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. E

Yanıtınız yanlış ise “Mustafa Kemal Atatürk’ün Ailesi, Öğrenimi, Askeri-Siyasi Yaşamı, Eserleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. B

Yanıtınız yanlış ise “Mustafa Kemal Atatürk’ün Ailesi, Öğrenimi, Askeri-Siyasi Yaşamı, Eserleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. E

Yanıtınız yanlış ise “Mustafa Kemal Atatürk’ün Ailesi, Öğrenimi, Askeri-Siyasi Yaşamı, Eserleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. C

Yanıtınız yanlış ise “Mustafa Kemal Atatürk’ün Düşünce Yapısını Şekillendiren Olaylar, Kişiler, Eserler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. A

Yanıtınız yanlış ise “Mustafa Kemal Atatürk’ün Düşünce Yapısını Şekillendiren Olaylar, Kişiler, Eserler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. D

Yanıtınız yanlış ise “Mustafa Kemal Atatürk’ün Hastalığı, Vasiyeti ve Vefatı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. C

Yanıtınız yanlış ise “Mustafa Kemal Atatürk’ün Temel ve Bütünleyici İlkeleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. A

Yanıtınız yanlış ise “Mustafa Kemal Atatürk’ün Temel ve Bütünleyici İlkeleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2

Araştır Yanıtlar Anahtarı

Araştır 1

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ulu önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Balkanlarda doğmuş, çocukluğu ve gençliğinin önemli bir kısmı Balkanlarda geçmiştir. Bu dönemdeki Balkan Türkünün verdiği mücadele çok yönlüdür. Balkan Türkleri 19. yüzyılın son çeyreğinde ekonomik gücünü, sosyal yapısını ve politik yerini koruma mücadeleleri içerisinde bulunmuşlardır. Tarihi hakları, kişisel ve toplumsal bütün değerleri tehdit altında kalmıştır. Dolayısıyla aile ortamı ve çevresi ile birlikte harpler, ayaklanmalar, göçler ve Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nden kopma sürecinde yaşanan acı hatıralar, Atatürk'ün kişiliğinin oluşmasında önemli etkenler olmuştur. Atatürk, Balkanların ekonomik, politik ve sosyal ortamında ırkların ve dinlerin çatışmasına, 1789 Fransız İhtilalinden kaynaklanan Balkan milletlerinin milliyetçilik hareketlerine, dış güçlerin ve bunların sömürgecilik adı altındaki emellerine yakından tanık olarak yetişmiştir.

2

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 2

Mustafa Kemal, çocuk yaşından itibaren Batı ile temas hâlinde olmuştı. Onun doğduğu yer olan Selanik, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya açılan penceresiydi. Atatürk'ün düşünce ve eylemlerinde yaşadığı dönem ve bölge itibariyle Fransız İhtilalinin etkisi büyük olmuştur. Atatürk'ün yetişmesinde aldığı eğitimin ve okuduğu kitapların önemli bir etkisi ve katkısı vardır. Mustafa Kemal Atatürk'ün hemen her koşulda kitap okumak için özel bir çaba gösterdiği ve okumanın kendisi için nasıl vazgeçilmez bir alışkanlık olduğu, yabancı dil bildiği ve ilerletmek konusunda kararlı olduğu yazdığı günlüklerden de anlaşılmaktadır. Atatürk'ün askerlikten tarihe, dilden uygarlıklara, sosyolojiden psikolojiye, felsefeden ekonomiye kadar uzanan ilgi alanının genişliğini ve okuduğu düşünür ve yazarları en iyi sergileyen kaynak onun özel kütüphanesidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün dikkatle okuduğu kitaplara koyduğu işaretler ve notlar, onun düşünce yapısının kimlerin ve nelerin etkiyle oluştuğu hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Araştır 3

Ömrünün önemli bir kısmıavaşlarda, cephede geçmiş biri olarak, Trablusgarp Savaşı'ndan Millî Mücadelenin sonuna kadar geçen süreç Gazi Mustafa Kemal'i çok yıpratmıştır. Mustafa Kemal 1912 yılında Trablusgarp'ta sol gözünden rahatsızlık geçirmesinin ardından 1918'de böbrek rahatsızlığı sebebiyle sıkıntılı günler geçirmiştir. Gazi Mustafa Kemal bu tür rahatsızlıklarından başka, Sakarya Meydan Muharebesi devam ederken 12 Ağustos 1921 günü attan düşmesi üzerine kaburga kemığının kırılmasıyla kısa bir süre tedavi görmüştür. Cumhuriyetin ilanından sonra Gazi Mustafa Kemal'in ilk ciddi rahatsızlığı, 1923 Kasım ayında ortaya çıkmıştır. Aşırı çalışma ve yorgunluktan dolayı 13 Kasım 1923 günü kalp krizi geçirmiştir. Bunun üzerine iki ay kadar dinlemeye gayret ettikten sonra düzelmış, fakat daha sonra eski yoğun yaşıntısına geri dönmüştür. Bu tarihten sonra Mustafa Kemal, tekrar 1927 yılında bir kalp rahatsızlığı daha geçirmiştir olsa da tedavi ve bakımlar sonrasında düzelmıştır. Atatürk'ün ölümüne sebep olan karaciğer hastalığının belirtileri ilk olarak 1937 yılılarında ortaya çıkmıştır.

Araştır 4

Atatürk'ün temel ilkeleri Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik, ve İnkılâpcılık olarak adlandırılmaktadır. Bu altı ilke akla, bilime ve insan sevgisine dayanmaktadır, gelişmeli, ilerlemeye ve yeniliklere açıktır. Atatürk ilkelerinin her biri ayrı özellikler taşımakla birlikte, birbirini tamamlayan ortak değerleri de içlerinde barındırmaktadır. Tam bağımsızlık, çağdaşlaşma, akılcılık ve bilimsellik, demokrasi ve ulusal egemenlik bütün ilkelerin içinde bulunan ortak özelliklerdir. Atatürk ilkeleri tarihi bir birliğimin eseridir ve bir bütün olarak ele alınması zorunludur. Çünkü bu ilkeler, ancak birbirini tamamlayan bir bölümün parçaları olarak siyasal, ekonomik ve toplumsal anlam taşımaktadırlar.

Kaynakça

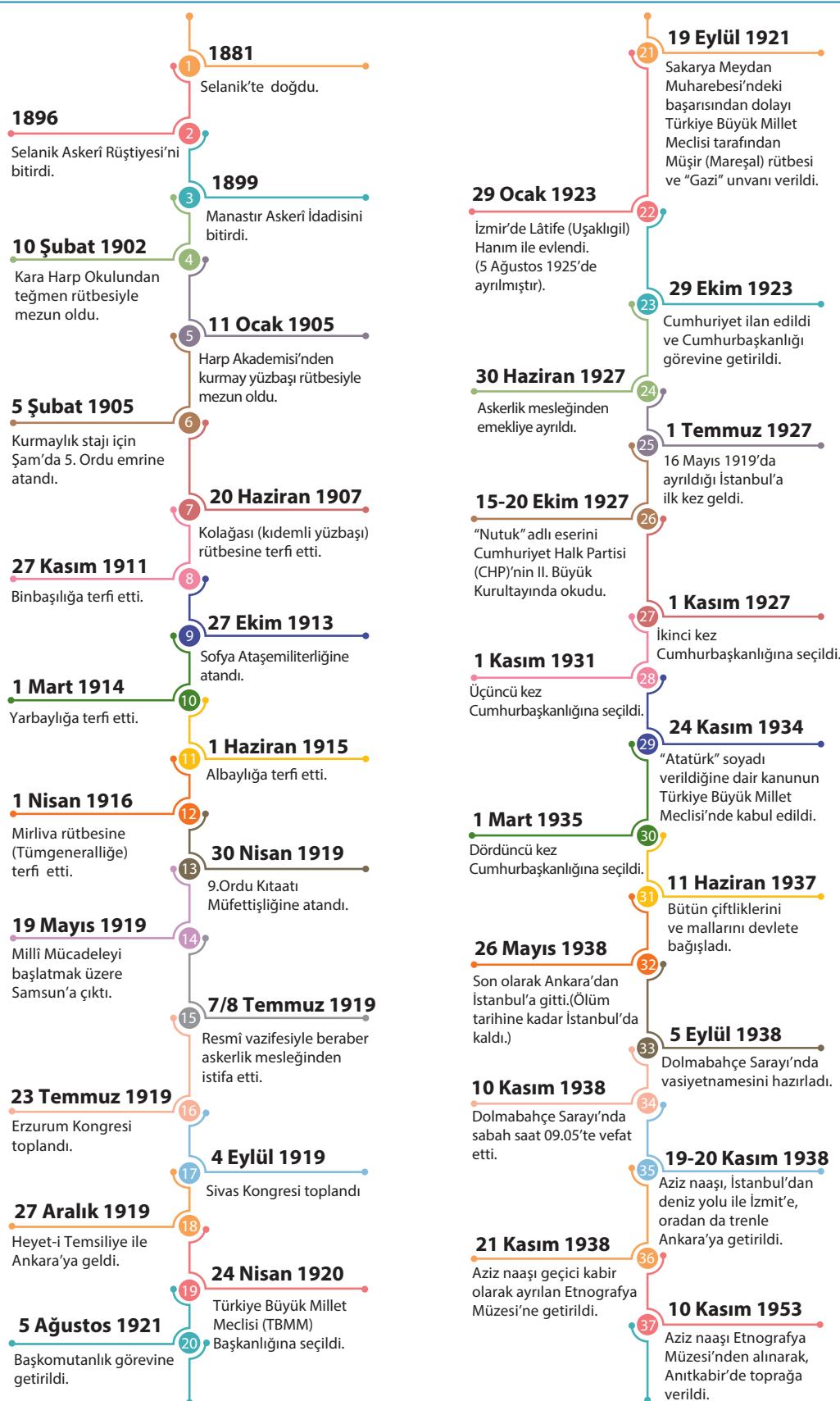
- Acun, F. vd. (2009). *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Afetinan, A.(2009). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayıncıları.
- Afetinan, A. (1998). *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazızları*, Ankara: TTK Yayınevi.
- Afetinan, A. (1991). *Mustafa Kemal Atatürkün Karlsbad Hatıraları*, Ankara: TTK Basımevi.
- Afetinan, A. (1999). *Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Ankara: Yenigün Haber Ajansı.
- Akşin, A.(1991). *Atatürkün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayıńı.
- Atay, F.R. (2006). Çankaya, İstanbul: Pozitif Yayıncıları.
- Atatürk, M.K. (2006). *Nutuk 1919-1927*, (yay. haz. Zeynep Korkmaz), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayıńı.
- Atatürk, M.K. (2006). *Atatürkün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayıńı.
- Atatürkün Not Defterleri (2004-2009)*, C. I - XII, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayıncıları.
- Aydemir, Ş.S. (2014). *Tek Adam*, C. I,II,III, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1982). *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1916-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayıncıları.
- Bayur, Y. H. (1990). *Atatürk, hayatı ve Eseri (Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar)*, C.I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayıńı.
- Belli, Ş. (1959). *Makbule Atadan Anlatıyor, Ağabeyim Mustafa Kemâl*, İstanbul: Selis Kitaplar.
- Borak, S. (1992). "Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar ve Kitaplığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.9, S. 25, 73-84.
- Boran,T. (2011). "Atatürk'ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 47, 487-520.
- Çağlar, B.K. (1955). *Dolmabahçe'den Anıtkabir'e*, İstanbul: Sel Yayıncıları.
- Çaycı, A. (2002). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eserleri)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayıncıları.
- Cebesoy, A. F. (2014). *Sınıf Arkadaşım ATATÜRK*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Çeliker, F. (1988). "Atatürk'ün Yaşamından: Almanya Seyahati", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.IV, S.12, s.651-663.
- Erikan, C. (2001). *Komutan Atatürk*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayıncıları.
- Ertan, T., F. vd. (2012). *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Esref, R. (2009). *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayıncıları.
- Evliyagil N. (1988). *Atatürk ve Anıtkabir*, Ankara: Ajans Türk Yayıńı.
- Fotoğraflarla Atatürk, (2015), Ankara: Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı
- Fotoğraflarla Gazi Mustafa Kemal Atatürk Sergisi (2017). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayıńı.
- Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı (1989). *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelevelsdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Görgülü, İ. (1993). *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayıńı.
- Güler, A.- Yalçın, S. (2000). *Atatürk, hayatı, Düşünceleri ve Kişişi*, C. I. (1881 Selanik-1918 İstanbul), Ankara: Berikan Yayınevi.
- Güler A. (2015). *Benim Ailem (Atatürkün Saklanan Ailesi)*, Ankara: Halk Kitabevi.
- Güler A. (2006). *Sarı Paşa İnsan Atatürk*, Ankara: Halk Kitabevi.
- Güler A. (2006). *Atatürk ve Cumhuriyet*, Ankara: Türkár Yayıncıları.
- İğdemir U. (1988). *Atatürkün Yaşamı*, C.I, (1881-1918), Ankara: TTK Yayıńı.
- İlhan, S. (Mart 1986), "Atatürk'ün Yetiştiği Ortam", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.5, 279-288.
- İnönü, İ. (2009). *Hatıralar*, (yay. haz. Sabahattin Selek), Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Kili, S. (1981). *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kinross L. (2010). *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, (çev. Necdet Sander), İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kocatürk, U. (2000). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Kocatürk, U. (2007). *Atatürkün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayıncılık.
- Kodal, T. (2008). "Başbakanlığa Gönderilen Belgeler Işığında Atatürk'ün Vefatından Önceki (4 Eylül-10 Kasım 1938) Sağlık Durumu", *Modern Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 5/3, 35-49.
- Kutay, C. (2006). *Atatürkün Son Günleri*, İstanbul: İklim Yayıncılık, 2006.
- Mango, A.(2000). *Atatürk*, (çev. Füsun Doruker), İstanbul: Sabah Yayınları.
- Okyar, F. (1980). Üç Devirde Bir Adam, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Önder M. (1998). *Atatürkün Yurt Gezileri*, Ankara: İş Bankası Yayıncılık.
- Özkaya, Y., vd. (2003). *Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Hayatı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayıncılık.
- Özkaya, Y. (1991). "Altı İlke", *Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi*, III/ 8, 647-674.
- Sarıhan Z. (1993). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* I, Ankara: TTK Yayıncılık.
- Sarıhan Z. (1995). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* III, Ankara: TTK Yayıncılık.
- Soyak, H. R. (2014). *Atatürkten Hatıralar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şimşir, B. N. (2011). *Atatürkün Hastalığı*, Ankara: TTK Yayıncılık.
- Ügurlu N. (1997). *Atatürkün Yazdığı Geometri Kılavuzu*, Ankara: Cumhuriyet Yayınları.
- Uzun H. (2016). "Yazdığı Eserlerde Atatürk'ü Tanımak ve Anlamak: Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, 59, 165-180.
- Uzun, H. (2009). "Liderine Ağlayan Bir Ulus: Ankara'daki Cenaze Töreni", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 43, 531-553.
- Tezer Ş. (2008). *Atatürkün Hatıra Defteri*, Ankara: TTK Yayıncılık.
- Tevetoğlu F. (1988). "Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V/ 13, 183-193.
- Turan, Ş.(2016). *Atatürkün Düşünce Yapısını Şekillendiren Olaylar, Kişiler, Eserler*, Ankara: TTK Yayıncılık.
- Turan Ş. (2004). *Mustafa Kemal Atatürk*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tüfekçi, G. (1983). *Atatürkün Okuduğu Kitaplar*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayıncılık.
- Yalçın, D., vd. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayıncılık.
- Yücel, Y. (1988). "Atatürk İlkeleri", *Belleten Dergisi*, 204, 810-824.

Internet Kaynakları

- <http://www.anitkabir.org/ataturk/ataturk-kronolojisi.html> (Erişim tarihi, 16.11.2020).
- <http://www.anitkabir.org/ataturk/resimlerle-ataturk.html> (Erişim tarihi, 16.11.2020).
- <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Atat%C3%BCrk-Portreleri> (Erişim tarihi, 12.11.2020).
- <https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/ataturk-fotograflari/> (Erişim tarihi, 05.12.2020).
- [https://www.ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Atat%C3%BCrk,_Gazi_Mustafa_Kemal_\(1881-10_Kas%C4%B1m_1938\)](https://www.ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Atat%C3%BCrk,_Gazi_Mustafa_Kemal_(1881-10_Kas%C4%B1m_1938)).
- https://www.ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Atat%C3%BCrk%27%C4%B1n_Okudu%C5%9Fu_Kitaplar (Erişim tarihi, 05.12.2020).

Kronoloji

Bölüm 3

İsmet İnönü Dönemi (1939-1950)

Türk İç Politikası (1939-1950)

- 1 1939-1950 yılları arası dönemde demokrasiye geçiş tartışmaları ile Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Reformu gibi döneme damgasını vuran siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmeler ile birlikte dönemin iç politik hayatının seyrini kavrayabilme

Türk Dış Politikası (1939-1950)

- 2 1939-1950 yılları arasında özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ağır yükü altında geçen çalkantılı ve hareketli dış politikadaki gelişmeleri analiz ederek kavrayabilme ve Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta yerini alma gayretlerini analiz edebilme

Anahtar Sözcükler: • İsmet İnönü • Celal Bayar • Demokrat Parti • Cumhuriyet Halk Partisi
• Çok Partili Hayat • Millî Kalkınma Partisi • Varlık Vergisi • Millî Korunma Kanunu • İkinci Dünya Savaşı
• Marshall Planı • Truman Doktrini • Soğuk Savaş

GİRİŞ

Türk siyasi hayatı, 1938 yılı başlarından itibaren hastalığı ağırlaşan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün 10 Kasım 1938 tarihinde hayatını kaybetmesi, onun yerine gelecek kişinin İsmet İnönü olarak belirlenmesinin ardından yeni bir yola girmiştir. Henüz taze kurumlarıyla işleyişini sürdürten Türk siyaseti, sık değişen hükümetler, savaşın getirdiği ağır ekonomik yükler, bu yükü hafifletmek için uygulanan savaş ekonomisi politikaları ve II. Dünya Savaşı'na Türkiye'nin fiilen katılmaması gayretleri ile 1945 yılına ulaşabilmiştir. Ancak değişen dünya düzeni, iç politikada demokratik hayata geçme arzusunu kuvvetlendirmiştir, nitekim bu yıldan itibaren Türkiye'de genel seçimler ilk kez tek dereceli yapılarak çok partili siyaset sistem kurulmuştur. Tek partili geçen uzun yıllar ve bu sistemin getirdiği gereklilikler ve anlayışlar, bir anda değişmemiş, muhalefet önemli düzeyde başarı kazanarak yeni seçimlere hazırlanabilmüştür. Nihayet, 1950 yılının Mayıs ayında Demokrat Parti iktidara gelerek yeni bir dönemi başlatacaktır. Dış politika açısından ise, dönem içerisinde oldukça değişken bir tavır olduğu görülmektedir. 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile kurulan dostluk, 1941 yılından itibaren Almanya ile kurulmuş, 1944 yılından itibaren ise tekrar İngiltere ve savaşa sonradan dahil olan ABD yanında saf tutulmuştur. Bu denge politikası ile savaş dışında kalmayı başarabilen Türkiye, 1944 yılından itibaren Sovyet Rusya tehdikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Sovyet Rusya'nın Balkanlardaki yayılmacı politikalarından rahatsız olan ABD, Yunanistan ve Türkiye'yi destekleme kararı almıştır. Bu süreçte 1947 yılından itibaren gelişen ilişkiler, Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde sıklaşmıştır. Türkiye, savaşa girmeme politikasıyla, savaşı kazanan bloğun yanına eklenme başarısını göstermiştir.

TÜRK İÇ POLİTİKASI (1939-1950)

10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün ölümü üzerine, Cumhurbaşkanı Vekili Abdulhalik Renda, 11 Kasım 1938 günü yeni Cumhurbaşkanlığı seçimi için milletvekillerini Ankara'ya çağırmasıdır. Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu, 11 Kasım'da Başbakan Celal Bayar başkanlığında toplanmış ve 323 vekilin oy kullandığı seçimde 322 oy ile yeni Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü

işaret edilmiştir (TBMMZC, 1938). Bunun ardından meclis toplantısına geçilmiştir. Anayasanın 34. maddesi gereği Cumhurbaşkanı seçimine başlanmıştır, 387 mevcut mecliste oylamaya katılan 348 vekilin oyu ile yeni Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü seçilmiştir. İnönü, yeni hükümeti kurma görevini Celal Bayar'a vermiştir. Bayar, hükümet üyelerini 14 Kasım 1938 tarihinde açıklamıştır.

dikkat

26 Aralık 1938 tarihinde toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda İsmet İnönü'ye resmen değişmez "Millî Şef" ünvanı verilmiştir. Parti tüzüğünde yapılan değişikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk "ebedi başkan" ilan edilmiş, İsmet İnönü de "değişmez genel başkan" olmuştur.

Celal Bayar Hükümeti (14 Kasım 1938- 25 Ocak 1939)

14 Kasım 1938'de kurulan Bayar hükümetinde, Atatürk dönemine göre iki önemli değişiklik yapılmıştır. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüstü Aras'a yeni hükümette görev verilmemiştir.

Yeni hükümetin ilk önemli görevi, Atatürk'ün cenaze töreni hazırlıkları olmuştur. Nitekim bu hazırlıklar için 14 Kasım 1938 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştur. 21 Kasım 1938 tarihinde Ankara'da düzenlenen cenaze merasimine kadar meşgul olunan bu işin yanı sıra ilgilenilen bir diğer husus, Atatürk için yapılması planlanan "anıtkabir"dir. Nitekim anıtkabir yapımı için 16 Aralık 1938 tarihinde Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleç başkanlığında bir komisyon meydana getirilmiştir (Uluslararası, 14.11.1938; 16.12.1938). Hükümetin meşgul olduğu bir diğer önemli mesele ise, Atatürk'ün vefatı ile boşalan Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığı'na İsmet İnönü'yü seçmek amacıyla 26 Aralık 1938 tarihinde düzenlenecek olan Cumhuriyet Halk Partisi Olağanüstü Büyük Kurultayı hazırlıkları olmuştur.

Resim 3.1 Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Celal Bayar bir aradalar

Atatürk'ün son Başbakanı olan Celal Bayar'ı, Atatürk'ten İnönü'ye geçiş döneminin en önemli aktörü olarak değerlendirmek mümkündür. Fakat Bayar hükümeti, bu geçiş sürecinde uygulanan tasfiye ve iade-i itibar politikalarının gereği oluşan çelişkileri bünyesinde barındırmaktadır. Bir diğer deyişle, geçmiş günlerin hesabını soran tasfiye hareketi, Bayar hükümetinin kendisini sorguya çeken bir görünüm sergilemesine neden olmuştur. Satıcı Olayı, Denizbank Olayı, İmpleks Olayı gibi davalar, Atatürk dönemindeki Bayar hükümetine dair yolsuzluk iddialarıydı. Denizbank, bu dönemdeki Bayar hükümetinin en önemli ve tek girişimidir. Bu bakımdan Denizbank'ın üzerine gidilmesi yalnız bu kurumu değil, aynı zamanda yeni kurulan hükümeti de sarsmak anlamına gelmektedir (Koçak, 1986). Bayar da eski dönemin aktörlerinden biri olarak bu dönemde, hem Başbakan hem de çeşitli hesap sormaların muhatabı konumundadır. Bu tarz davalar, söyletiler ve kısa zamanda üst üste

yapılan vekil değişiklikleri sonucu yıpranan Bayar Hükümeti, Celal Bayar'ın 25 Ocak 1939'da istifa kararı ile son bulmuştur.

Refik Saydam Hükümeti (25 Ocak 1939-8 Temmuz 1942)

Celal Bayar'ın istifası üzerine hâlihazırda İçişleri Bakanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri olan Refik Saydam, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Bayar hükümetine göre, bu hükümette iki değişiklik yapılmıştır. İçişleri Bakanlığı'na Tekirdağ milletvekili Faik Öztrak, Ziraat Bakanlığı'na Kütahya vekili Muhlis Erkmen getirilmiştir. 27 Ocak 1939 tarihindeki meclis görüşmelerinde Saydam Hükümeti güvenoyu almıştır. Güvenoyunun ardından milletvekili seçiminin yenilenmesi kararı alınmış ve 3 Nisan 1939 tarihinde tekrar toplanmak üzere, meclisin altıncı dönemi sona ermiştir. Saydam hükümetinin ilk kararı, 15 Haziran 1936 tarihli devlet-parti düzenlemesinde değişikliğe gitme kararıdır. 26 Ocak 1939'da Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne Ahmet Fikri Tuzer'in getirilmesi ile başlayan bu süreç, Beşinci Büyük Kurultay'da alınan karar çerçevesinde netleşmiştir. Saydam hükümetinin bir başka gündemi 1939 yılı genel seçimleri olmuştur. 1939 yılı genel seçimi iki aşamalı olarak yapılmıştır. İkinci seçmen listesi 13 Mart'ta ilan edilmiştir. Seçim 15-21 Mart tarihleri arasında yapılmıştır. Belirlenen ikinci seçmenler arasından milletvekili adaylarının belirlenmesi için Parti Başkanlık Divanı toplanmıştır. 24 Mart 1939 tarihinde yapılan Parti Divanı toplantılarında ise milletvekili adayları belirlenmiştir. Bunun ardından İsmet İnönü, seçimler dolayısıyla halka hitaben bir beyanname yayımlamıştır. Bu beyannamede, ikinci seçmenlerle yapılan görüşme, demokratik rejim yönünde atılmış bir adım olarak halk iradesinin kuvvetlendirilmesi yönünde değerlendirilmiştir (Akşam, 25.3.1939).

Meclis, seçimlerden sonra ilk kez 3 Nisan 1939 tarihinde toplanmıştır. Meclis başkanlığına Abdülhalik Renda, Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü yeniden seçilmişlerdir. Hükümeti kurma görevi, seçim sonrası meclisin toplanması ile istifa eden Refik Saydam'a yeniden verilmiştir. Bu hükümette haberleşme ve ulaştırma ile ticaret adıyla iki yeni bakanlık kurulmuştur (Akşam, 25.3.1939).

Resim 3.2 Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Refik Saydam bir aradalar

23 Ocak 1939 tarihinde, kısaca, CHP ile hükûmetin, CHP İl Başkanlığı ile İl Valiliğinin birleştirilmesi demek olan devlet-parti bütünlemesi hakkında değişiklik yapılması ile ilgili olarak oluşturulan komisyon çalışmalara başlamıştır. Bu komisyon, parti başkanı olan İl valileri ile görüşmeler yapmış, devlet-parti bütünlüğünün fayda ve zararlarını tartışmıştır. Komisyon, çalışmalarını 25 Ocak 1939 tarihinde tamamlamıştır. Fakat devlet-parti bütünlemesinin tam manasıyla uygulamadan kaldırılması için 29 Mayıs 1939 tarihli Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Büyük Kurultayı görüşmelerini beklemek gerekmistiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Büyük Kurultayı, 29 Mayıs-3 Haziran 1939 tarihleri arasında toplanmıştır. Bu kurultay, devlet-parti bütünlemesinde değişiklik yapılması, parti müfettişliğinin yeniden oluşturulması ve Müstakil Grup kurulması bakımından önem arz etmektedir. Kurultayda 18 Haziran 1936 tarihli uygulama gereğince birbirine bağlı olan parti ve devletin birbirinden ayrılması kararı alınmıştır. Alınan karar çerçevesinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine Ahmet Fikri Tuzer getirilmiştir (Ulus, 27.1.1939).

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Ahmet Fikri Tuzer, CHP Beşinci Kurultayı'nda devlet-parti bütünlemesinin devamına gerek olmadığı yönünde kanaatin, siyasi hayatı hakim olduğunu, üç senedir uygulanan bu sistemin bir fayda sağlamadığını söylemiş, fakat bu ayrılığın kesin bir kopma anlamına gelmediğini de belirtme gereği duymuştur (CHP Beşinci..., 1939). Tuzer, devlet-parti bütünlemesine son verildiğini açıkladığı bu konuşmasında, İl başkanlığı ve valilik idaresinin birbirinden ayrılmış

olsa bile eski vazifelerine de devam edebileceklerini söylemiştir. Kuşkusuz bu açıklama tek partili rejimde, parti görevlilerinin sadece parti işleri ile, devlet görevlilerinin sadece devlet işleri ile ilgilenmelerinin mevcut yapıda mümkün olmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim yapılmak istenen devlet-parti ayırisımına zit bir uygulama olarak kurultayda alınan kararla Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri, "devlet Bakanı" olarak hükümete katılmıştır.

Kurultayda Müstakil Grup kurmak için bir önerge verilmiştir. Buna göre Müstakil Grup 3 kişilik bir idare kurulunun olduğu 30 kişiden oluşacaktır. Müstakil Grup'un üyeleri bu grupta kaldıkça kabineye giremeyeceklerdir. Meclisteki parti grup toplantısında hazır bulunacaklar, fakat alınacak ya da alınan herhangi bir karar hakkında görüş bildiremeyecekler, oylamaya katılmayacaklardır. Meclis toplantılarında kendi gruplarının verdiği karara göre oy kullanacaklar, fakat parti grubundaki görüşmelerin gizliliğine uyacaklardır. Görüldüğü üzere Müstakil Grup, parti icraatlarını ve kararlarını eleştirek, hükümetten ayrı ve bağımsız üyelerden oluşan bir topluluk olarak düşünülmüştür. Fakat üyelerin, parti toplantılarında hazır bulunmaları şartına rağmen burada söz ve oy haklarının olması, meclis parti toplantısının görüşmelerindeki gizliliğe riayet etmeleri, "müstakil" isminin aksine bağımsızlık hususunu şüpheli kılmıştır. Müstakil Grup'un oluşturulmasıyla halk iradesinin gereklerine daha da yaklaşılacağı düşünülmüştür. Müstakil Grup'un, tek parti rejim içerisinde icraatları yapanların kendi kendilerini eleştirmelerini sağlamak için düşünülen bir yol olduğu görülmüştür (Akşam, 7.6.1939).

dikkat

Müstakil Grup, sadece ismen müstakil olarak kalmıştır, söz söyleme, karara etki etme yetkilерine sahip olmamıştır. Meclis görüşmelerinde de etkili olmamıştır. Tüzük gereğince Müstakil Grup Başkanı, doğrudan doğruya CHP Genel Başkanı'na, yani İsmet İnönü'ye bağlıdır. Bu bakımından İnönü, hem partinin başında, hem hükûmetin başında hem de Müstakil Grup'un başındadır. Müstakil Grup, Türkiye'de çok partili hayatı geçiş dönemine kadar varlığını sürdürmüştür. 4 Mayıs 1946 tarihinde son toplantısını yapmıştır.

CHP kuruluş döneminde var olan parti müfettişliği, rejim açısından önemli dönüşümlerin yaşandığı 1931 yılında kaldırılmıştır. Fakat 1939 yılı CHP Beşinci Kurultayı'nda nizamnameye koyulan bir madde ile parti müfettişlikleri yeniden oluşturulmuştur. İdari taksimat 20 teftiş mıntıkasına ayrılmış ve her mıntıka bir müfettiş tayin edilmiştir. Buna göre müfettişler bir yıl içinde en az 6 ay bağlı bulundukları mıntıka olacaklar ve senede en az iki kez bağlı bulundukları bölgenin teşkilatını teftiş edeceklərdir (Cumhuriyet, 8.7.1939). Saydam hükümete ekonomi politikası açısından bakıldığından, II. Dünya Savaşı'nın tedirginliğinin yarattığı sıkı bir ekonomik denetim döneminin yaşandığı görülmektedir. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Türkiye'de de, diğer birçok ülke gibi, ortaya çıkabilecek darlık ve sıkıntılı engellemek amacıyla ekonomik tedbirler alma ihtiyacı duyulmuştur. Bir bakımdan "Savaş Ekonomisi" olarak değerlendirilebilecek bu süreç, Saydam hükümeti döneminin rastlamaktadır. Dönemin ekonomik perspektifini çizen dayanak, 18 Ocak 1940 tarihli Millî Korunma Kanunu olmuştur. Savaş dönemi Türkîyesinin ekonomi politikalarının ana hatlarını belirleyen Millî Korunma Kanunu, ülkeyi ekonomik olarak savaşın etkilerinden korumak amaçlı bir girişim olarak düşünülmüştür.

dikkat

Millî Korunma Kanunu'nun ortaya çıkış serüveni, Avrupâda savaşın patlak vermesinden önce, 4 Eylül 1939 tarihinde, İsmail Hüsrev Tökin ve Şevket Süreyya tarafından hazırlanan ve "Müdafaa Ekonomisi Hakkında Rapor" adı altında Ekonomi Bakanı Hüsnü Çakır'a sunulan rapora dayanmaktadır. Harp ekonomisinin yürütülmesi esaslarını belirten bu rapor, CHP Grubu'nda görüşülerek yeterli bulunmamıştır. Fakat 6 Ocak 1940 tarihinde Recep Peker başkanlığında toplanarak çıkarılacak olan Millî Korunma Kanunu'na zemin oluşturmuştur. (Aydemir, 1967)

yetecik kadar bol olduğu bildirilmiştir. Hükümet, gıda sıkıntısına meydan vermemek ve vurgunculuk yapmak için gereksiz yere fiyat yükseltenlere en şiddetli tedbirleri almak amacıyla, gerekirse ticarethanelere, fabrikalara ve evlere el koyacağını belirtmiş, halkın fert olarak stok yapmasına gerek olmadığını duyurmuştur (Uluslararası, 8.9.1939).

TBMM'nin 11 Eylül 1939 tarihli toplantısında Refik Saydam, vurgunculuktan ve buna karşı alınacak önlemlerden bahsetmiştir. Saydam, daha önce yayınlanan Başbakanlık tebliğine de işaret ederek memlekette vurgunculuğun cezalandırılması hususunda gereğinin yapılacağını, kısa bir süre sonra kanunun meclise sunulacağını duyurmuştur. Nitekim Millî Korunma Kanunu olarak bilinen metin, 6 Ocak 1940 tarihinde Recep Peker'in başkanlığında toplanan parti komisyonu tarafından hazırlanmış, 9 Ocak 1940 tarihinde CHP Grup toplantılarında kabul edilmiş, 15 Ocak 1940 tarihinde Başbakanlık tarafından meclise sunulmuş, 18 Ocak 1940 tarihinde mecliste kabul edilmiştir. 15 Ocak 1940 tarihli Başbakanlık mazbatasında yer alan Millî Korunma Kanunu'nun gereklilikte, savaş hâlinin yarattığı psikolojik ve ekonomik ortamın, savaş içinde ve savaşın dışında olan bütün ülkeleri etkilediği, çoğu ülkenin olağanüstü tedbirler almak gereği hissettiği belirtilmiştir, bu nedenle acil ekonomik tedbirler alınması gerektiği vurgulanmıştır (TBMMZC, 1940). 3780 sayılı bu kanunun birinci maddesinde devletin bünyesini ekonomik ve millî savunma bakımından takviye etmek üzere hükümete genel seferberlik, kısmî seferberlik, devletin bir savaşa girme ihtiyali durumunda olağanüstü yetki tanınmıştır.

Millî Korunma Kanunu yıl içinde üç kez değiştirilmiştir. Ekonomide hükümet yetkilerini arttıran bu kanun, şahsi kuruluş ve vatandaşlar üzerindeki ticari ve özel mülklere, üretlere el koyma, günlük mesai zorunluluğu ve iş yükümlülüğü gibi hükümete birçok yetki vermektedir. Hükümet, bu kanunla sadece ekonomik hayatın değil çalışma hayatının da belirleyicisi konumuna gelmekteydi. Piyasayı kontrol altına almak için önemli müdahaleleri içinde barındıran Millî Korunma Kanunu'nun yasalaşmasından sonra, fiyat artışları devam etti. Şeker stoklanan mallara sürgün cezaları verildi. Sanayi kuruluşlarının haftasonu tatili yapmaları yasaklandı. Hükümet, stoklanan mallara el koyma uygulamaları yaparken bir yandan da halkın temel tüketim mallarına zamlar yapıldı (Akşam, 1-31.3.1940).

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Türkiye'de kıtlık yaşanacağı, fiyatlarda artış olacağı yolundaki haberlerin artması sonucu, 7 Eylül 1939'da Başbakanlık bir tebliğ yayımlamıştır. Bu tebliğde memlekette her çeşit gıda maddesinin halkın ve ordunun ihtiyacını bir seneden fazla müddet karşılamaya

Savaş ekonomisi zorunlulukları çerçevesinde başka bir girişim olarak "tasarruf bonoları" meselesi gündeme gelmiştir. Maliye Bakanlığı, 18 Temmuz 1941 tarihinde hükümet tarafından halka arz edilmek üzere tasarruf bonolarının satışa çıkarılacağını duyurmuştur. Tasarruf bonoları, tasarruf yapmak amacıyla halkın satın aldığı ve bir müddet sonra faiziyle tekrar alabileceğی bir yatırım aracı olarak sunulmuştur. 13 Eylül 1941 tarihinde satışa çıkan 25 milyon liralık tasarruf bonolarının tamamı, bir gün içerisinde tükenmiş (Tan, 18.7.1941). Bu uygulama hükümete ek gelir sağlamak amacıyla birkaç kez daha tekrarlandı.

Saydam hükümeti döneminde halkın temel ihtiyacı olan ekmek meselesi ile ilgili de yeni bir düzenlemeye gidildi. Yeterli buğday stokunun olmaması ve üretimin tüketimi karşılamaması nedeniyle öncelikle iki yol izlenmişti. Birisi ekmeğe buğday dışında hububat malzemesi ilave etmek, diğeri ekmek gramajını azaltarak tüketimi kısmak. Bu nedenle hükümet bir yandan ekmeğin gramajını azaltırken bir yandan da buğdaya, çavdar, arpa gibi yeni tahıllar eklenmesini istemiştir. Hatta 22 Kasım 1941'de buğday unundan pasta, börek, tatlı ve emsallerinin yapılması yasaklanmıştır (Cumhuriyet, 23.11.1941). Ekmek darlığının giderilmesi için yukarıda izlenen iki yol da yeterli çözümü sağlamayınca üçüncü bir yol olarak, ekmeğin karne ile halka dağıtıma fikri gündeme gelmiştir. 16 Aralık 1941 tarihinde toplanan Parti Meclis Grubu, Millî Korunma Kanunu'nda değişiklik yaparak ekmeğin karne usulüne bağlama kararı vermiştir. Önce, bedenen çalışanlara tespit edilen miktdan 150 gram daha fazla verileceği; daha sonra bedenen çalışanlara 750 gram, çalışmayanlara ise bunun yarısı kadar ekmek verileceği duyurulmuştur. 14 Ocak 1942'den itibaren ekmek, İstanbul'da karne ile verilmeye başlanmıştır.

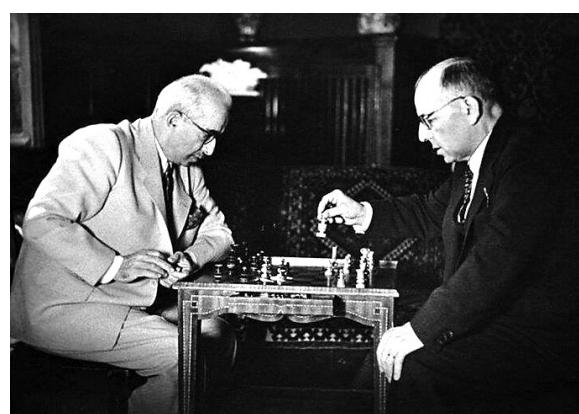
Saracoğlu Hükümeti (9 Temmuz 1942-7 Ağustos 1946)

7 Temmuz 1942 tarihinde Refik Saydam'ın, İstanbul'da bazı incelemelerde bulunduğu bir sırada kalp krizinden vefat etmesi ile Saydam Hükümeti son bulmuş, 9 Temmuz 1942 tarihinde Saracoğlu hükümeti kurulmuştur (Vatan, 8.7.1942).

Saydam hükümeti döneminde görüldüğü üzere, Saracoğlu hükümeti kötü bir ekonomi mirası devralmıştır. Millî Korunma Kanunu çerçevesinde

fiyat tespiti ve vurgunculuğun engellenmesi çabaları olumsuz sonuçlanmış, kıtlığın ve vurgunculuğun önüne geçilememiştir. Saydam hükümetinin sıkı ekonomik önlemlerine zıt olarak Saracoğlu hükümeti, 24 Temmuz 1942 tarihinde bütün gıda maddelerinin serbest fiyatlarla satılmasına izin verdigini açıklamıştır (Tan, 25.7.1942). Bu nunla birlikte fiyat denetleme komisyonları, iaşe teşkilatları ve her çeşit gıda maddeleri üzerinde el koyma hükümleri kaldırılmıştır. Piyasanın büyük oranda serbest bırakılması amacını günden bu yeni kararın neticeleri çok kısa bir sürede hissedilmeye başlamıştır. Malların serbest bırakılmasının hemen ardından fiyatların eskisine oranla çok daha fazla artmaya başladığı görülmüştür. Her ne kadar serbest piyasaya geçilmiş olsa da fiyatların eskiden olduğuna nispeten aniden artmaya başlaması, ekonomi politikasında Saydam Hükümeti'nin devletçilik politikasının ürünü olan Millî Korunma Kanunu'nu hatırlanmasına neden olmuştur. 1 Kasım 1942'den itibaren geçerli olmak üzere, şekerin de karne ile verilmesine başlanmıştır (Vatan, 17.10.1942).

Saydam Hükümeti'nin çıkardığı tasarruf bonolarına benzer olarak Saracoğlu hükümeti de Millî Savunma tahvilleri çıkarmaya karar vermiştir. Bu tahviller, 15 Eylül 1942'den itibaren satışa sunulmuştur (Ulus, 15.9.1942). Tahvillerdeki amaç, savunma giderlerini karşılamak için devletin vatan-daştan faizli borç almasıdır.

Resim 3.3 Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saracoğlu bir aradalar

7 Mayıs 1942 tarihinde haksız kazanç edinerek zenginleşenlere karşı hükümetin ciddi bir cezai kanun hazırlığında olduğu basına yansımıştir. Varlık

Vergisi ismi ile bilinen ve 26 Mayıs 1942 tarihinde "Fevkalade Kazanç Vergisi" ismiyle meclise sunulan kanun tasarısı, meclis encümeninde görüşülmeye başlamıştır. 18 Haziran 1942 tarihinde toplanan CHP Parti grubu, konu hakkında görüşmüştür ve 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren 10 bin lirayı geçen kazançlara, vergi uygulama kararı alınmıştır (Cumhuriyet, 19.6.1942).

9 Kasım 1942 tarihinde TBMM'ye sunulan Varlık Vergisi Kanunu görüşmelerinde, asker alımları nedeniyle üretimin azalıp tüketimin arttığını, 1940 ve 1941 yılında ekonomik olarak bu olumsuzluğun memlekette hissedildiğini, Saydam hükümetin döneminde vurgunculuğa (ihtikâra) karşı çeşitli önlemler alınmış olsa da başarısız olduğunu söylemiştir. Saracoğlu, Varlık Vergisi'nin gereklisini hem piyasadaki parayı geri çekmek hem de savaş yıllarda fazla kazanç elde eden zenginlerden bir defaya mahsus olmak üzere almak olarak açıklamıştır (TBMMZC, 1942).

Varlık Vergisi'nin uygulamasına 8 Aralık 1942 tarihinde başlanmıştır. 25 Ocak 1943 tarihinde ülke genelinde Varlık Vergisi tahsilatı 180.000.000 lirayı bulmuştur. 13 Ocak 1943 tarihinden itibaren vergiyi ödemeyenler için haciz yolu ile el koymalar başlamıştır. Borcunu ödemeyenlerin mallarına haciz konulmuş, ödemeyeyecekini bildiren mükellefler, Aşkale'de bedenen çalışmak üzere gönderilmiştir. 27 Ocak 1943 tarihinde Aşkale'ye 32 kişilik grup ilk kafile olarak gönderilmiştir (Tan, 26.1.1943).

Varlık vergisi kanunu dün kabul edildi

Tüccar, büyük çiftçilerle akar sahiplerinden alınacak olan verginin esaslarını neşrediyoruz

Ankara 11 (Telefonla) — Meclisin bugünkü toplantında, Bayvekil Şükrü Saracoğlu'nun sözü, Mistakim grubun reisi B. Ali Râha Tarhan almış, yenilmiyerek güvglük olmadığını, sabit geliri vatandaşlar hakkında hükümete alınan kararları gürkanla kargalandığını söylediğten sonra demigidi.

bu komisyonlara tesbit edilenlerdir.)
c) Uhdelerinde bulunan binaların ve hizelil ise hissedarların hisselerini düşen tot yıldık gayrisini brâz yükseltme 2500 liradan ve arsalarının vergide mukâyyet kıymetleri 5000 liradan yukarı bulunan ve bu miktarlar ayıldırıktan sonra mütebaiki irat ve kuy metterle bu vergiyi verebileceği komisyonlara kararlaştırılanları.
d) 1939 senesinden beri 2393 veya

Resim 3.4 Varlık Vergisi kanununun kabul edilmesiyle ilgili bir haber

dikkat

Başbakan Şükrü Saracoğlu, CHP Altıncı Kürultayı'ndaki konuşmasında Varlık Vergisi'nin sadece azınlıklardan alındığına dair söyletilere de cevap vermiştir. Bu söyletileri "adi ve çirkin bir iftira" olarak değerlendiren Saracoğlu, tahsil edilen 270 milyon liranın 105 milyon kadarının azınlık ve yabancılardan ödendiğini söylemiştir. (Ulus, 16.6.1943)

Yaklaşık dokuz aylık bir uygulamadan sonra 1943 yılı eylül ayından itibaren Varlık Vergisi'nde hükümet geri adım atmaya başlamıştır. 17 Eylül 1943 tarihli meclis toplantılarında, Varlık Vergisi yükümlülerinden borcunu ödemeyeyecek durumda olanların borçlarının silinmesine karar verilmiştir. 3 Aralık 1943 tarihinde Varlık Vergisi borcunu ödemeyerek iş mükellefiyetine tabi tutulan vatandaşların, kalan borçlarını çalışarak ödeyeceklerini taahhüt etmeleri hâlinde, ailelerinin yanına gönderilebilecekleri duyurulmuştur. Çok geçmeden 15 Mart 1944 tarihinde Varlık Vergisi, mecliste oylnarak kaldırılmıştır (TBMMZC, 1944-1).

Saracoğlu hükümeti, Türkiye'nin çok partili hayatı geçiş süreci için de önemli bir dönemdir. Bu süreçte toprak reformu tartışmaları önemli bir yer tutmaktadır. Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir habere göre 23 Ocak 1945'te Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun teklifi ile kurulan geçici bir encümen, çiftçiye toprak dağıtılması kanun tasarısı üzerinde çalışmalara başlamıştır. Bu habere göre kamulaştırılacak araziler arasında şahısların elinde olup 5.000 dönümden fazla olan arazilerden de bahsedilmektedir. Bu karar, ortaçağın derebeylik kalıntısına son vermek, köy ağalarının çiftçiye sömürmesine izin vermeme amacıyla alındığı savunulmuştur. Ancak bu Toprak Kanunu'na yapılan temel bir eleştirisi yok edememiştir. Bu eleştiri, devletin elinde boş araziler dururken özel mülkiyete ait toprakların köylüye dağıtılması noktasındaydı. Toprak Kanunu, "çiftçiye toprak dağıtılması ve çiftçi ocakları kurulması hakkında kanun tasarısı ve geçici komisyon raporu" adı ile 9 Mayıs 1945 tarihinde mecliste görüşülmüştür. 14 Mayıs 1945 tarihli toplantıda Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu, kanun gereğisinden bahseden bir konuşma yapmıştır. Hatipoğlu, Toprak Kanunu'nu topraksız

köylüye toprak dağıtmak amacında, Cumhuriyet'in ilk andan itibaren uygulamaya çalıştığı bir prensip olduğunu söylemiştir. Ancak daha sonra Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer alacak kişilerden bu kanuna itiraz edenler olmuştur. Refik Koraltan, "Ali'nin malını Veli'ye vermek" olarak izah ettiği Toprak Kanunu'na karşı çıkmış, kanunun devlet hukukuna aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Halil Menteşe, kanunun 17. maddesi ile memleketin bütün topraklarının kamuüstürlabilmeyi belirtmiştir. Emin Sazak, devletin toprak sahibini koruması ve yaşatması gerekliken "varlık düşmanlığı" yaptığı söylenmiştir. Adnan Menderes, "Nasional sosyalist rejiminin iskân, toprak kanunu olan Erhhof Kanunu'ndan hemen hemen aynen alındığını" söyleiği kanunun, iyi hazırlanmamış ve iç tüzüğe aykırı olduğunu ifade etmiştir (TBMMZC, 1945-1).

Ciftçiyi Topraklandırma Kanunu, 11 Haziran 1945 tarihinde oylamaya katılan 345 milletvekilinin oylarıyla kabul edilmiştir. Kanunun oylamasına 104 milletvekili katılmamıştır. Katılmayanlar arasında Celal Bayar, Adnan Menderes, Kazım Karabekir, Hikmet Bayur, Refet Bele, Fuat Köprülü, Cavit Oral, Refik Koraltan, Emin Sazak, Feridun Fikri Düşünsel, Muhiddin Paha Pars gibi isimler de vardı.

dikkat

11 Haziran 1945 tarihindeki görüşmeler nedeniyle her yıl 11 Haziran'ı takip eden ilk pazar gününün "Toprak Bayramı" ilan edildiğine dair 4760 sayılı Toprak Bayramı Kanunu çıkarılmıştır.

Demokrasi tartışmaları ve çok partili siyasal hayatı geçiş süreci, iç politika açısından bu dönemde yoğunlaşmıştır. Gerçekte 1944 yılının Kasım ayında Türkiye'deki tek partili rejimin "demokrasi alemi" tarafından nasıl karşılaşacağı konusu, CHP Grup toplantısında ele alınmıştır. Ancak 23 Kasım 1944 tarihli toplantıda Memduh Şevket Esenbal, Türkiye'de tek partili rejimin tam bir halk idaresi olduğunu dile getirmiştir, demokratik bir müessese olarak eksik bir taraf bulunmadığını söylemiştir. 1945 yılı Mart ayında toplanan CHP Grup toplantısında ise söz alan Hamdullah Suphi Tanrıöver, milletvekili genel seçimlerinin serbest yapılması gerektiğini söylemiştir (Us, 1966). Ancak çok partili

hayata geçişi dair dış politik gelişmelerin iç politikaya yansımıası, çok daha erken tarihlerde başlamıştır. 1943 yılında beklenen Alman saldırısının başarıya ulaşmaması üzerine Türk basınının önemli dış politika takipçisi Necmeddin Sadak, artık demokrasi cephesinin kazandığının belli olduğunu belirtmiştir. Sadak, demokrasi cephesinin kazanmasından Türkiye'nin memnun olduğunu çünkü geleceğini demokrasi rejimine bağladığı ilave etmiştir. Necmeddin Sadak'ın, Yalta Konferansı'nda alınacak sonucun, Almanya'dan ayrılmış ve savaştan kurtarılmış bütün memleketlerin iç rejimlerini etkileyeceği öngörüsünde bulunmuş, kurtarılmış ülkelerde serbest seçimlerin yapılacağı tahmini ni ileri sürmüştür. Sadak, özellikle San Francisco Konferansı'ndan sonra demokratik rejimlerin hakim olacağını kesin bir dille ifade etmiştir (Akşam, 4.4.1945).

Bilindiği üzere Türkiye, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek San Francisco Konferansı'na katılmaya ve bu konferansta oluşturulacak Birleşmiş Milletler teşkilatına dahil olmaya hak kazanmıştır. Bu konferansa, Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanı Hasan Saka başkanlığında bir heyet gönderilmişdir. Hasan Saka, San Francisco'da görüşmeler devam ederken Reuter ajansının muhabirine verdiği demeçte "Her demokrat tezahürü, harpten sonra da Türkiye'de gelişecektir" demiştir (Vatan, 17.5.1945). Hasan Saka'nın açıklamalarının Türk basınında da yer almasından iki gün sonra, 19 Mayıs 1945 tarihinde, İsmet İnönü bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında İnönü, savaş yıllarının sıkıntıları azaldıkça Türkiye'de halk idaresinin ilerletilmesi ve demokrasi prensiplerinin geniş ölçüde hüküm süremesi gerekliliğinden bahsetmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasından bu yana Cumhuriyet rejiminin halk iradesine dayandığını, meclisin kurulduğu tarihten itibaren serbest düşünce ve hürriyet hayatına geçmek amacıyla olduğunu ve bu geçişti tehdit eden otoritelerle mücadele ettiğini belirtmiştir. Her ne kadar II. Dünya Savaşı yıllarında memlekette demokrasi aleyhinde faaliyetler yer bulmuşsa da bunların engellendiğini belirten İnönü, kısa zamanda devlet idaresinin demokrasi yolunda gelişeceğini vurgulamıştır (Kara, 1984/85).

İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihinde demokratik rejim tartışmasını başlatmasıyla tek parti yönetimini, dolayısıyla Halk Partisi'ni, Halk Partisi'nin ilkelerini, bu ilkeleri içerisinde alan anayasayı, dahası 1923-1938 ve 1938-1945 yılları

arasındaki siyasi, ekonomik ve sosyal kimi önemli olayları eleştiren yazılar yazılmaya başlanmıştır. Bu bakımdan Türk basını, ilk defa bu kadar belirgin fikri kutuplaşmaya sahne olmuştur.

Çok partili hayatı geçiş döneminde, bir kesim ilkeler korunarak çok partili hayatı geçilmesinin gerekliliğini savunurken, diğer bir kesim de demokrasının tam manasıyla kurulması gerekliliğini savunmuştur. Bu tartışmaların yapıldığı esnada, 7 Temmuz 1945 tarihinde, Nuri Demirağ, Millî Kalkınma Partisi adında bir parti kurmak için İstanbul Valiliğine başvurmuştur. Demirağ, yeni kurulacak partinin amme hizmetinde önce ahlak, sonra vazife görevi arayacağını, serbest ticareti savunacağını, mecburi askerliğin kaldırılması taraftarı olacağını, bir dereceli seçim sistemi savunucusu olacağını, yeraltı madenlerini işleteceğini, Amerika ve İngiltere gibi devletlerin harici ve dâhili sistemlerine benzeyen, fakat Türk geleneklerine uygun siyasi, idari ve ekonomik bir siyaset güdeceğini açıklamıştır (Tasvir, 8.7.1945).

dikkat

Çok Partili Siyasal Hayata geçiş sürecinde Türkiye'de kurulan ilk parti, artı nizamnamesine göre 24 Temmuz 1945 tarihinde Nuri Demirağ tarafından kurulan Millî Kalkınma Partisi olmuştur.

Sert eleştirileri ile gündeme gelmiş olan Adnan Menderes ve Fuat Köprülü 21 Eylül 1945 tarihinde CHP'den ihraç edilmişlerdir. 28 Eylül 1945 tarihinde de Celal Bayar, milletvekilliğinden gerekçe göstermeksızın istifa etmiştir. Fuat Köprülü, CHP'den çıkarıldıktan dört gün sonra Vatan Gazetesi'nde "Demokrasi Düşmanları" başlıklı bir makale yazmıştır. Bu makalesinde Köprülü, demokrasi tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin Terakkiperver ve Serbest Fırka girişimlerini övmüş, Müstakil Grup kurulması ve milletvekili seçimlerinde aday gösterilmemesi girişimlerini olumlu, fakat "yarım ve manasız" olarak değerlendirmiştir (Vatan, 25.9.1945).

1 Kasım 1945'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü mecliste yaptığı konuşmada Türkiye'de muhalefet partisinin eksikliğinden bahsetmiş, demokratik karakterin bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza edildiğini, diktatörlüğün ise hiçbir zaman kabul olunmadığını söylemiştir. Cumhuriyet rejiminin tek eksikini, CHP karşısında

muhalif bir partinin olmaması olarak gören İnönü, Cumhuriyet tarihinde bu yönde tecrübelerin yapılmasını belirtmiştir. Basın Kanunu'nun ve Cemiyet Kanunu'nun değiştirilmesi ve tek dereceli seçimin yapılması gerektiğini de sözlerine ekleyen İnönü, 1947 yılı seçiminde verilecek oyların iktidarı belirleyeceğini söylemiştir (TBMMZC, 1945-2).

Çok geçmeden yeni parti kurulacağı yolunda söylentiler netleşmeye başlamıştır. Nitekim Rauf Orbay ve Celal Bayar'ın "Millî Demokrat" isminde bir parti kuracakları başında yer almıştır (Tasvir, 29.11.1945). Bayar, 30 Kasım 1945'te bir parti kuracağını, 1 Aralık 1945'te de kurulacak bu partinin isminin "Demokrat Çiftçi Partisi" veya "Kemalist Parti" olacağını duyurmuştur (Cumhuriyet, 2.12.1945). Nitekim Bayar, 3 Aralık 1945'te, CHP'den istifa etmiştir.

4 Aralık 1945 tarihinde İnönü ile Bayar arasında bir görüşme gerçekleşmiştir. Çok geçmeden Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi kurmuş ve Celal Bayar, genel başkan seçilmiştir. DP ertesi gün parti programını neşretmiştir. Bununla ilgili olarak basına verdikleri demeçte, gerçek millî iradenin tek dereceli seçim sistemi ile olabileceği, seçimlerde serbest ve gizli oy kullanılması gerektiğini ifade edilmiştir (Tuncer, 2008).

Demokrat Parti kurulduktan sonra gözler Cumhuriyet Halk Partisi'nin Olağanüstü Kurultayı'na çevrilmiştir. Bu kurultay, tek dereceli seçim sisteminin kabulü nedeniyle önemliydi. Fakat kurultaydan önce bazı önemli siyasi olaylar yaşanmıştır. 9 Mart 1946'da Emin Sazak, CHP'den ayrılarak DP'ye kaydolmuştur. 28 Mart 1946'da Hikmet Bahar da DP'ye geçmiştir (Cumhuriyet, 29.3.1946).

10 Mayıs 1946 tarihinde İnönü, CHP Olağanüstü Kurultayı'ni açış konuşmasında, tek dereceli seçim sisteminin vaktinin geldiğini belirttikten sonra 1947 yılında yapılması gereken genel seçimlerin, çeşitli dış ve iç politika gerekleri nedeniyle bir an önce yapılmasının zorunlu hâle geldiğini ve 1946 yılında seçimlerin yapılacağını söylemiştir. CHP'nin üyesi olarak kalacağını ve CHP Genel Başkanı olarak siyasette hizmete devam edeceğini belirtmiştir (Ulus, 11.5.1946).

11 Mayıs 1946'da kurultay, tek dereceli seçim sistemini, değişmez genel başkanlığın kaldırılması, sınıf esasına dayalı parti kurulmasını kabul etmiştir. Parti genel başkanlığına 708 üyenin oybirliği ile İsmet İnönü seçilmiştir (Ulus, 12.5.1946).

Resim 3.5 Türk halkı bir seçimde oy kullanırken

Türkiye'de ilk defa tek dereceli milletvekili seçimin yapılması, 10 Haziran 1946 tarihinde mecliste tartışılmıştır. Meclis, 21 Temmuz 1946 tarihinde genel seçimlerin yapılmasına karar vermiştir. Seçimlerin yapılacağı tarihe kadar çok önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır:

- 13 Haziran 1946'da Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi değiştirilerek gazete kapatmalarında mahkemeler yetkili kılınmıştır (Tasarı, 14.6.1946).
- 4918 sayılı yasa ile tek dereceli seçim sistemi kabul edilmiştir.
- 4919 sayılı yasa ile dernekler kanununda değişiklikler yapılarak siyasi partilerin kurulmasının önü açılmıştır.
- 13 Haziran 1946 tarihinde 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu çıkarılmıştır.
- 14 Haziran 1946'da ise, 7 Haziran 1946 tarihine kadar işlenmiş basın suçları affedilmiştir.

CHP, seçim propagandasında, 1923 yılından itibaren memleketin edindiği kazanımları dile getirmiş ve her türlü konuda alınan mesafeleri işlemiştir. Eğitimden ekonomiye, ulaşımdan dış politikaya, nüfustan sağlık politikasına kadar bütün ana konular hakkında 1923'ten 1946 yılına kadar

geçen süreçteki yapılan işler anlatılmaya çalışılmıştır (Vatan, 9.7.1946). Parti başkanı ve devlet başkanının ayrı olması yönündeki eleştiriler yanıtlanmış, bunun anayasa gereği olduğunu söylemiş ve CHP'nin seçimi kazanmadığı ya da milletvekili seçilemediği takdirde, Cumhurbaşkanlığı'ndan çekileceği dile getirilmiştir. Toprak Kanunu'nun sosyal adaletin sağlanması girişim olduğu ve hayat pahalılığına ise İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu ifade edilmiştir.

dikkat

1946 seçimine katılan siyasi partiler şunlardır: Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Milli Kalkınma Partisi, Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi.

Muhalefet için ise aynı durum söz konusu değildir. Gerek Demokrat Parti gerek Millî Kalkınma Partisi ve gerekse diğer partiler, açık bir beyanname veya yayından daha çok kendi taraftarı olan gazeteler dışında söz ile propaganda yapmışlardır. Bu bakımından miting alanları önemli bir işlev üstlenmiştir.

Celal Bayar, 29 Haziran 1946 tarihinde Adana'da yaptığı konuşmada, memleketin ekonomik sistemi eleştirmiş, devletçiliğin devlet kapitalizmine dönüştürüldüğü ve şahsi teşebbüsün yok edildiğini ileri sürmüştür. 30 Haziran 1946 tarihinde Ceyhan halkına seslenen Bayar, devletçiliğin Atatürk zamanında millete hizmet ettiğini, fakat şimdi durumun tersine olduğunu söylemiştir. 15 Temmuz 1946'daki İzmir konuşmasında ise, iktidarın demokrasiyi getirmemek için elinden geleni yaptığı söylenen Bayar, iç politikada vatandaşın değil, sınırlı bir kesimin mutlu edilmeye çalışıldığını ifade etmiştir. Bayar, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Varlık Vergisi'ni eleştirmiştir, bu vergilerin asla zorunlu olmadığını dile getirmiştir (Vatan, 16-17.7.1946).

21 Temmuz 1946 tarihinde seçimler, "açık oy-gizli sayılm" esasına göre yapılmıştır. Seçim sonucunda 63 ilde 465 milletvekili seçilmiştir. Seçime katılan partilerden CHP ve DP dışında milletvekili çikan parti olmamıştır. CHP'den 296, DP'den 62, Bağımsızlardan 7 kişi milletvekili olmuştur (Toker, 1990).

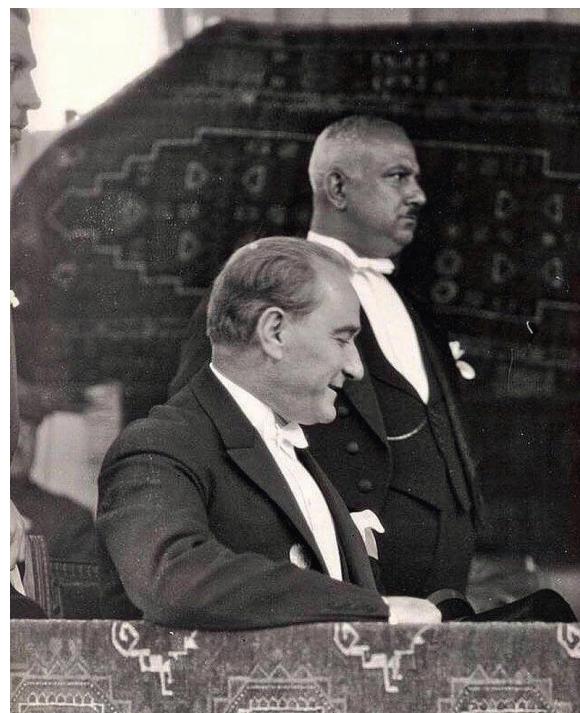

dikkat

Demokrat Parti, seçimde usulsüzlük yapıldığı gereksi ile seçimden sonra çeşitli mitingler düzenlemiştir. İzmir, Bursa, Adana ve Ankara'da DP'nin itirazlarını içeren mitingler yapılmışsa da 24 Temmuz 1946 tarihinde Sıkıyönetim Komutanlığı, 21 Temmuz seçimlerinin tartışılmamasını ve eleştirilmesini yasaklamıştır.

dönemde yapılmıştır. Dolar 129 kuruştan 280 kuruşa çıkarılmış, bunun neticesi olarak enflasyon, kısa sürede büyük oranda yükselmiş, bir ay içinde içerisinde temel gıda maddelerinde %100 oranında artış olmuştur (Yetkin, 1996). İhracatı artırmak amacıyla yapılan bu girişim, dar gelirli vatandaşları sıkıntıya sokmuştur.

Seçimden sonraki tatilin ardından meclis, 1 Kasım 1946' İsmet İnönü'nün konuşmasıyla açılmıştır. İnönü konuşmasında, demokratik hayata geçiş sürecinde tecrübesizliklerden kaynaklı olarak çetin tartışmaların yaşandığını, fakat idare mekanizmasının memleketin huzurunu sağlamakla başarılığını söylemiştir. Demokrasi tartışmaları devam ederken hükümet, solcu-komünist olarak tanımladığı kimi partileri ve yayın organlarını kapatmıştır. 16 Aralık 1946 tarihinde Sıkıyönetim Komutanlığı, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisini kapatmıştır. Ayrıca Ses, Nor Or, Yarın, Dost ve Yiğin gazetelerinin yayın hayatına son verilmiştir (Akşam, 17.12.1946).

Resim 3.6 Mustafa Kemal Atatürk ile Recep Peker bir aradalar

Recep Peker Hükümeti (7 Ağustos 1946- 10 Eylül 1947)

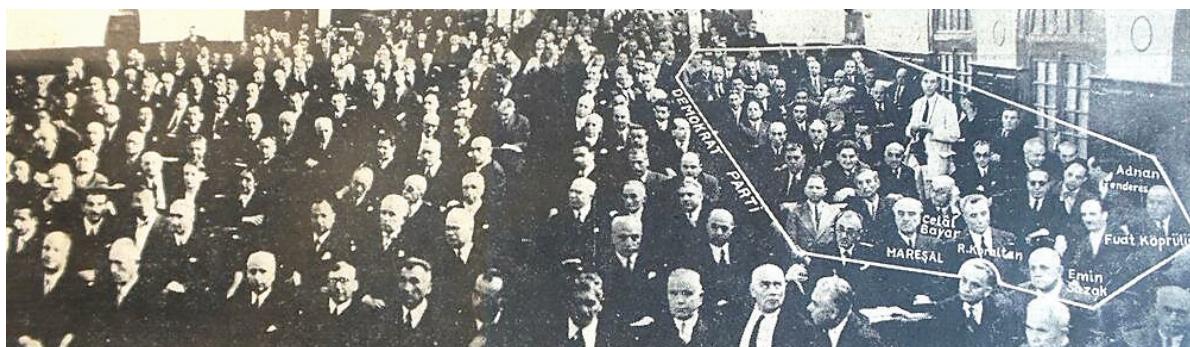
1946 yılı genel seçimlerinden sonra hükümeti kurma görevi Recep Peker'e verilmiştir. Peker, 6 Ağustos 1946 tarihinde hükümeti kurmuştur. Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde Recep Peker tercihi önemlidir (Toker, 1990). Peker, tek partili rejimin ideolojisine katkıda bulunan önemli bir kişilikti. Recep Peker hükümeti 14 Ağustos 1946 tarihinde 53 olumsuz oy'a karşı 278 oyla güvenoyu almıştır.

Peker döneminde ekonominin liberalleşmesine yönelik bazı adımlar atılmıştır. "7 Eylül Kararları" olarak ekonomi tarihine geçen ilk devalüasyon, bu

29 Ocak 1947 tarihinde İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, mecliste komünist tahriflere karşı yapılan soruşturma hakkında bilgi vermiştir. Sök-

mensüer, Türkiye'deki komünist faaliyetleri 1919 yılından itibaren belirli aralıklarla tahlil etmiştir. Dış politika gelişmelerine de paralel biçimde seyreden komünist suçlaması, Demokrat Parti ileri gelenlerinin Tan Gazetesi başyazarları ve Niyazi Berkes'in de isminin geçtiği "Görüşler" adlı dergide yazı yazacaklarını duyurmalarının ardından, Demokrat Parti'ye de yapılmıştır. Nitekim Toker, anılarında Türkiye'de iç politikaya dair bir gelişmenin önlenmesi istendiğinde "komünist" suçlamasının CHP tarafından icad edildiğini ifade etmiştir (Berkes, 2005).

18 Aralık 1946 tarihindeki meclis görüşmelerinde, muhalefet ile iktidar arasında ciddi bir gerilim yaşanmıştır. Adnan Menderes, özellikle memleketin ekonomik durumunu eleştirmiştir. Menderes'ten sonra söz alan Başbakan Recep Peker'in oldukça ağır sözlerine üzerine Demokrat Partili milletvekilleri meclisi terk etmişlerdir (TBMMZC, 1946).

Resim 3.7 Demokrat Parti'nin 1946 seçimlerinden sonra meclisteki temsil durumu

Dokuz gün boyunca meclise gelmeyen DP milletvekilleri İsmet İnönü'nün araya girmesiyle 27 Aralık 1946 tarihinde meclise gelmişlerdir. 7-11 Ocak 1947 tarihleri arasında Demokrat Parti Birinci Kongresi yapılmıştır. Kongre açılış konuşmasını yapan Celal Bayar, demokrasiye geçilmesi, anayasaya aykırı olan bazı kanunların kaldırılması, idare mekanizmasının partilerin dışında çalışması, seçim kanunda değişiklik yapılması ve devlet başkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması hususlarını dile getirmiştir (Bütün Tafsilat., 1947). Kongrede, dile getirilen bu istekler yerine getirilmezse muhafafetin "sine-i millete" doneceğine dair "Hürriyet Misaki" adı verilen bir bildiri imzalanmıştır.

1947 yılı Şubat ayında yapılan muhtarlık seçimleri, muhalefet-iktidar mücadeleinde bir başka problem yaratırken Nisan ayında iki parti arasındaki İzmir mitingi meselesi, gerginlikleri tırmandırmıştır. DP'nin İzmir'de miting yapacağını ilan etmesinin ardından İzmir'e gelen Recep Peker, burada CHP'nin bir miting yapacağını ilan etmiştir. DP'nin İzmir mitingini etkisiz hâle getirmek için bir "gövde gösterisi" mahiyetini taşıyan bu olay, DP'liler tarafından eleştirilmiştir. Peker, İzmir Halkevi'nde yaptığı konuşmada, muhalefeti eleştirek seçime katılmadan her siyasi partinin ödevi olduğunu söylemiş ve İstiklal Mahkemeleri'nin henüz kaldırılmadığını hatırlatmıştır (Eroğlu, 1998).

dikkat

"Sine-i millete dönme" kavramı Türk siyasetine ilk kez Mustafa Kemal Atatürk ile girmiştir. 7-8 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa "...sine-i millette (milletin bağındı) bir ferd-i mücahit (savaşçı kişi) suretiyle bulunmakta olduğumu..." ifadelerini kullanarak görevinden istifa etmiş ve milli mücadeleyi başlatmıştır.

dikkat

Türkiye, IMF'ye "19 Şubat 1947 tarih ve 5016 sayılı Milletlerarası Para Fonu ile Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'na Katılmak İçin Hükümete Yetki Verilmesine Dair Kanun" un verdiği yetkiye dayanarak 11 Mart 1947 tarihinde üye olmuştur.

Gerilen muhalefet-iktidar ilişkilerini yumusatmak için, bir yıldan fazla süredir çeşitli basın organlarında dillendirilen Cumhurbaşkanı'nın partiler üstü konumda olmasına yönelik öneriler, 12 Temmuz 1947 tarihinde İsmet İnönü tarafından yayımlanan beyanname ile hayatı geçmiştir. Beyanname'de İnönü, Celal Bayar ve Recep Peker'le görüşüp fikirlerini aldığına belirtmiştir. Bayar'ın muhalefetin iktidar tarafından baskın altında tutulduğu iddiasına karşı Peker'in aksi beyanatta bulunarak DP'lilerin huzuru bozacak tahriklerde bulunduklarını iddia ettiğini belirten İnönü, "kanuni bir parti" olarak tarif edilen DP'nin iktidar partisinin sahip olduğu şartlara sahip olmasını temin etmenin gerekliliğini vurgulamıştır (Karpat, 1996).

12 Temmuz 1947 beyannamesi ile artık İnönü'nün de partiler üstü konumu kabul etmesinin ardından basında yer alan "Şeflik" tabiri de birden kesilmişdir. Bu tarihten sonra yazıların büyük bir kısmında kullanılan tabir, "Millî Şef" yerine "Cumhurbaşkanı" olmuştur. Bu bakımdan, her ne kadar 1946 yılı, Türkiye'nin çok partili siyasal sistemi kabul ettiği ve tek dereceli seçim sistemini uyguladığı bir yıl ise de, 1947 yılında yayımlanan 12 Temmuz Beyannamesi'nin ardından, fiili olarak çok partili siyasal hayat belli bir düzene oturabilmiştir.

12 Temmuz Beyannamesi'nin ardından, son bir yıldır muhalefet tarafından dile getirilen ve demokrasi adına iyileştirmeleri konu alan kimi önerilerin, artık iktidar tarafından dile getirildiği gözlenmektedir. Özellikle Nihat Erim, 17 Temmuz 1947 tarihinde "Anayasa Meselelerimiz" başlığı altında başladığı yazı dizisinde konuyu ele almıştır. Türkiye'nin anayasalaşma sürecine dair bilgiler verdiği makale dizisinin sonunda, Türkiye'nin artık "kuvvetli şahislara dayanan rejimlerden" kaçınması gerektiğini ifade etmiş ve DP ile CHP'nin uzlaşacağı yeni bir anayasa yapılması gerekliliği üzerinde durmuştur (Ulus, 25.7.1947).

11 Ağustos 1947 tarihinde Faik Ahmet Baruştu'nun CHP Yedinci Büyük Kurultayı'nda ele alınacak meselelere dair bir beyanatı basına yansımıştir (Ulus, 11.8.1947). Bu beyanatta, Parti Genel Başkanı'nın Cumhurbaşkanı olduğu takdirde, o partinin fiili idaresinin Parti Genel Başkan Vekili'ne verileceği ve devlet idaresinin partilere karşı eşit mesafede olması gerektiği dile getirilmiştir.

5 Eylül 1947 tarihinde Recep Peker, hükûmeti düşürüp yeniden kurmak yerine kabinesinde 6 bakan birden değiştirmiştir. Ancak çok geçmeden Peker, 9 Eylül 1947 tarihinde, istifa etmiştir. (Tanin, 14.8.1947) İnönü, 10 Eylül 1947'de yeni hükûmeti kurma görevini Hasan Saka'ya vermiştir.

Hasan Saka Hükûmeti (10 Eylül 1947-16 Ocak 1949)

Hasan Saka, hükümetini 10 Eylül 1947 tarihinde kurmuştur. Halihazırda gündemde olan İnönü'nün parti başkanlığından ayrılaceği, yeni demokratik kararların alınacağı tartışmaları, CHP'nin 7. Büyük Kurultayı'nı işaret eden yazılar basında yer almaya devam etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, 7. Kurultayı, 13 Kasım-4 Aralık 1947 tarihleri arasındaPLANMIŞTIR. Kurultay görüşmelerinde ele alınan devletçilik, laiklik, milliyetçilik, eğitim, basın gibi konular, temelde, tek partili rejimden çok partili rejime geçiş ilkelerinin, CHP kurultayında alınan kararlara da etki etmesibiciminde olmuştur. Özellikle devletçilik ve laiklik konusunda parti ve rejimin istediği değil; halkın istediği esas alınması gereği yönünde fikirler ileri sürülmüştür (Karpat, 1996). Kurultay sonrasında İsmet İnönü, Genel Başkan; Hilmi Uran, İkinci Başkan seçilmiştir. İnönü Cumhurbaşkanı olduğu için, Genel Başkan Vekilliği'ni Hilmi Uran üstlenmiştir.

Hasan Saka Hükûmeti ilk önemli icraatını demokrasi alanda yapmış ve 10 Aralık 1947 tarihinde İstanbul ve çevresinde uygulanan sıkıyönetim kararlarını kaldırılmıştır. Bunun yanı sıra kanunlarda iyileştirme yapılabacağı, vatandaşın geçim sıkıntısına çare bulunacağı, her alanda üretimin teşvik edileceği, ekonomik politikada geçmişteki CHP hükûmetlerinden farklı olarak özel teşebbüsün ve yabancı sermayenin teşvik edileceği hususlarının yer alacağını belirtmiştir. Kısa süre sonra muhalefetin itirazlarına konu olan Seçim Kanunu ele alınmıştır. Saka Hükûmeti, kanuna dair düzenleme yapılması için hazırladığı teklifi CHP Meclis Grubu'na sunmuş; CHP Meclis Grubu, 14 Ocak 1948 tarihinde konuyu ele alarak diğer antodemokratik kanunlarla birlikte Seçim Yasası'nda da değişiklik yapılması gerektiği konusunda karar vermiştir. Alınan karar sonucunda yeni Seçim Yasası'na gizli oy, açık sayıml ilkesi getirilerek 12 Haziran 1948 tarihinde İçişleri Komisyonu tarafından yasa aynen kabul edilmiştir.

Resim 3.8 Başbakan Hasan Saka

12 Temmuz Beyannamesi'nin oluşturduğu ilimli siyaset, DP içerisinde birtakım ayırmaları beraberinde getirmiştir. Menderes, 16 Şubat 1948 tarihinde İzmir parti teşkilatındaki konuşmasında 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra mücadelenin gevşetilmediğini, sadece şeklinin ve mahiyetinin değiştiğini açıklasa da DP içerisindeki bu ayrılıklar, önce 10 Mayıs 1948'de Müstakil Demokratlar Grubu'nun kurulması, sonra da 20 Temmuz 1948 tarihinde içlerinde Yusuf Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Kenan Öner, Osman Nuri Köni, Mustafa Kentli ve Sadık Aldoğan gibi isimleri barındıran grubun Fevzi Çakmak fahri başkanlığında Millî Partisi'ni kurmasıyla devam etmiştir.

8 Temmuz 1948 tarihinde yasalaşan Seçim Kanunu'nda DP'nin istediği adli teminatın sağlanamaması ve ardından DP'nin ara seçimlere katılmama kararı vermesi ile bozulmuştur. DP, yurt genelinde yaptığı mitinglerde seçim ve hükümeti protesto etmiştir. Mitinglerde özellikle vergi eşitsizliğinden ve Saka Hükümeti'nin ekonomik tedbirlerinin yetersizliğinden şikayet edilmiş; derhal genel seçimlere gidilmesi gereği dile getirilmiştir. İktidarı genel seçimlere zorlamak için, ara seçimlere vatandaşların katılmamasını isteyen bir beyanname neşredilmiştir.

17 Ekim 1948'de yapılan seçimlere MP ve DP'den yoksun ve tek başına giren CHP, ara seçim yapılan 13 vilayette seçimlerin galibi olmuştur. Seçim ve seçim sonrasının eleştirel havası devam ederken Hasan Saka Hükümeti'nin özellikle ekonomik tedbirleri almadığı gerekçesiyle güven kaybına uğraması artık görevini tamamladığı ve yeni bir kabine kurulmasının gerekliliği düşüncesini doğurmuştur. Böyle bir ortam içinde yeni kabineyi kurma görevi Şemseddin Günaltay'a verilmiş, yeni kabine 16 Ocak 1949 tarihinde kurulmuştur.

Şemseddin Günaltay Hükümeti (16 Ocak 1949-22 Mayıs 1950)

Şemseddin Günaltay, hükümet programını okuduğu meclis toplantılarında, demokratik rejimin gerektirdiği adımların kararlılıkla atılacağını, 1950 seçimlerinin hiçbir vatandaşın yüreğinde şüphe bırakmayacak bir teminata yapılması için bütün tedbirlerin alınacağını ifade etmiştir. Bu dönemde, hâlâ yürürlükte olan ve bazen iktidarın muhalefeti korkutmak amaçlı koz olarak kullandığı için eleştirilen İstiklal Mahkemeleri Kanunu meclise taşınmış ve 28 Nisan 1949 tarihinde kanun yürürlükten kaldırılmıştır.

Günaltay, sunduğu hükümet programı doğrultusunda 28 Ocak 1949 tarihinde, DP merkezine giderek muhalefetin talepleri hakkında bilgi almıştır. Bu taleplerin ön bilgisi ile 10 Şubat 1949'da başkanlığını Nihat Erim'in üstlendiği bir komisyon, Seçim Kanunu ve Basın Kanunu değişikliği üzerinde çalışmak için kurulmuştur. Nihayet 16 Şubat 1950 tarihinde Yeni Seçim Kanunu'nda tek dereceli, genel, eşit ve gizli oy, açık tasnif, çoğuluk seçim sistemi ve adli teminat sağlanmıştır. Millet Partisi'nin nisbî seçim usulünün benimsenmediği gerekçesiylealeyhte oyuna rağmen yasa, 341 oyla kabul edilmiştir.

Günaltay Hükümeti döneminde, İlahiyat Fakültesi ve imam hatip okulları açılmış, 18 Nisan 1949 tarihinde Osmanlı hanedanına mensup olup da hanedan ile evlilik bağı kalmayanların yurda dönmemelerine olanak veren yasa kabul edilmiş, 1 Mart 1950'de Türk büyüklerine ait türbelerin yeniden açılması için, tekke ve türbelerin kapatılmasına dair kanunda değişiklikler yapılmış, işçilere sendika kurma hakkı tanınmış, cemiyet ve dernek kurulmasına izin verilmiş, Basın Yayın Kanunu'nda değişiklik yapılarak sansür kaldırılmış, siyasi partilere propaganda izni verilmiştir.

Resim 3.9 Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şemsettin Günaltay bir aradalar

Yine Günaltay Hükümeti zamanında, çiftçiye uzun vadeler ve uygun taksitlerle traktör verilmiş, Karadeniz Bölgesindeki limanların büyütülmüş, hayvancılığa önem verilerek doğuda et konserve kombinası kurulması için çalışmalar başlatılmış, vatandaşla tohumluk dağıtılarak mevsim şartları nedeniyle sıkıntı yaşayan bölgelere gıda temini sağlanmış, deniz, kara ve hava araçlarında revizyonu gidilmiş, birçok dokuma, iplik fabrikaları ve hastanelerin açılmış, Gelir Vergisi Kanunu çıkarılarak halkın geliri az olan kesimi sosyal refaha kavuşturulmuş, birçok köylü ve çiftçi toprak sahibi olmuş, Türk Parası Kıyametini Koruma Kanunu'nda değişiklik yapılmıştır.

DP'nin 1949 yılı Haziran ayında yapılacak olan genel kongresine kadar iktidar-muhalefet ilişkileri, olumlu bir seyirde devam etmiştir. Bu süreçte DP'nin sert bir muhalefet izleyememesinin en etkili nedeni, parti içerisindeki kimi bölünmelerin baş göstermiş olmasıdır. Bu ortamda 20-25 Haziran 1949 tarihleri arasında toplanan Demokrat Parti'nin İlkinci Büyük Kongresi, CHP'nin bu sefer şiddetle karşı çıkacağı bir karar almıştır. Kongrede, 1950 yılında yapılacak genel seçimlerde adlı teminat sağlanmazsa partinin seçimlere katılmayarak meclisten çekilmesi fikri tekrar kabul edilmiştir. Kongrenin son günü "Millî Teminat Misaki" ismiyle yayımlanan bildiride, 1946 seçiminde yapılan haksızlıkların yeni yapılacak seçimde de yapılması durumunda, CHP'nin "millet husumetine maruz kalmak gibi ağır ve tarihi bir mesliyete mahkûm olacaklarını" ilan etmiştir. Muhalefetin seçime katılmama tehdidi, şimdije kadar birçok kez dile getirilmişse de CHP, artık kesin bir yol ayrılığına karar vermiştir. Hükümet yayınladığı bir beyanname ile "Millî Husumet Andı" ismiyle adlandırılabilen bu bildirinin, vatandaşları korku ve baskın altında tutmayı amaçladığını, memurları tehdit ettiğini ve bu yönleriyle hukuk devleti anlayışına aykırı düşüğünü dile getirmiştir. Böylece hükümet-muhalefet arası ilişkiler DP'nin İlkinci Kongresi'nden sonra ciddi biçimde bozulmuştur.

Resim 3.10 CHP ve DP'nin seçim afişleri

Öğrenme Çıktısı

1 1939-1950 yılları arası dönemde demokrasiye geçiş tartışmaları ile Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Reformu gibi döneme damgasını vuran siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmeler ile birlikte dönemin iç politik hayatının seyrini kavrayabilme

Araştır 1

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Türk siyasi hayatında çok partili hayatı geçmişteki etkisi nasıl olmuştur?

İlişkilendir

Çok partili hayatı geçiş dönemleri ile Toprak Kanunu görüşmelerini ilişkilendiriniz.

Anlat/Paylaş

Çok Partili Siyasal Hayata geçiş sürecinde kırılma noktalarını anlatınız.

TÜRK DİS POLİTİKASI (1939-1950)

1938 yılı Kasım ayında Türkiye, bütün komşu ülkelerle saldırmazlık ve dostluk antlaşması imzalamış durumdaydı. Fakat Fransa ile olan Türkiye-Suriye sınırı sorunu (Hatay Sorunu) ve İtalya'nın son yıllarda artan saldırgan tutumu nedeniyle uluslararası platformda destek aramaktaydı. Bu süreçte Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrası imzaladığı Versay (Versailles) Anlaşması'nın yükümlülüklerinden kurtulmak amaçlı izlediği dış politikasının saldırgan bir tutum alması, Avrupa'yı yakın gelecekte büyük bir savaşın eşiğine sürüklüyor. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesi ile resmen başlayacak olan dünya savaşının silueti, çok daha önceden belirmeye başlamıştır. Bu süreçte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, olası bir savaş nedeniyle Türkiye'nin, Avrupa'daki gelişmeleri dikkatle izlediğini fakat ileride ne gibi durumlarda karşı karşıya kalacağına şüpheli olduğunu; bu bakımdan milli birlik ve beraberlikten ayrılmamak gerektiğini vurgulamıştır. Türkiye, Avrupa'daki gelişmelerden kaygulanmakta, İtalya'nın saldırgan tutumu nedeniyle endişelenmektedir. Almanya, henüz Türkiye için açık bir tehdit olarak görülmemektedir (Cumhuriyet, 27.4.1939).

1939-1945 Yılları Arası Türk Dış Politikası

Atatürk'ün ölümünden Nisan 1939'a kadar geçen süre içerisinde Türk Dış Politikasını derinden etkileyen önemli bir olay olmamıştır. Bu süreçte Avrupa'da kimi işgaller yaşanmış, Polonya, Alman-

ya ve Rusya tarafından işgal edildikten sonra Rusya, Finlandiya'ya, Almanya, Danimarka ve Norveç'e saldırmıştır. Türkiye, kendi güvenlik sahası ile alakalı olmadığını düşündüğü bu işgaller için açık bir tehdit unsuru görmemiştir.

İtalya'nın 7 Nisan 1939'da başlayan Arnavutluk işgali, 1936 tarihinden itibaren İtalya'yı dış politikasında bir tehdit unsuru olarak algıladığı için Türkiye'yi de tedirgin etmiştir. Savaş tehdidinin Orta Avrupa'dan Balkanlara ve Akdeniz'e doğru sarkma ihtimalinin arttığı bu tarihlerde Türkiye, Balkan Antanti gereği, olası bir savaş tehdidine karşı gözlerini Avrupa'ya dikmiş ve Arnavutluk işgali karşısında net pozisyon alma gereği duymuştur. Bu amaca yönelik olarak Nisan 1939 ortalarından itibaren İtalya'nın Balkanlar'da ve Akdeniz'de açık tehdit unsuru olarak dünya kamuoyunda belirmesi üzerine İngiltere-Türkiye görüşmeleri başlamıştır. İngiltere ile imzalanacak bir antlaşma, iki tarafın da güç birliği yapması anlamına geleceğinden Türkiye, 1919 yılından itibaren geleneksel bir dostluk çerçevesinde yardımlaştığı ve bu dönemde Türk dış politikasının en önemli aktörü olan Sovyet Rusya'nın konu hakkındaki görüşlerini merak edilmiştir. Uluslararası alanda iki taraflı bir bağıllık söz konusu olduğu için, 1925 yılı dostluk antlaşması gereğince Sovyet Rusya'nın tutumu, Türkiye için önemlidir.

27 Nisan 1939 tarihinden itibaren Ankara'da bulunan Sovyet Rusya Dış Politika İkinci Komiseri Potemkin, Türkiye-İngiltere görüşmelerinden ve bu görüşmelerin içeriğinden haberdar edilmiştir. Bu

süreçte Sovyet Rusya, olumsuz bir yaklaşımada bulunmamıştır. Sovyet Rusya ve Türkiye arasında iki ülkeyi ilgilendiren konularda görüş birliği olduğu yönünde bazı açıklamalar yapılmışsa da, Sovyet Rusya, Türk-İngiliz görüşmelerinin ilerlemiş bir safhaya gelmiş olmasından rahatsızdı (Önder, 2010).

12 Mayıs 1939 tarihinde Türk-İngiliz Ortak Beyannamesi yayımlanmıştır. Beyannamenin 4. maddesine göre iki hükümet, herhangi bir saldırının Akdeniz bölgesinde bir savaşa neden olması halinde, birbirlerine her türlü yardım yapmayı taahhüt etmişlerdir (Düstur, 1939). Fakat Türkiye, bu anlaşmaya karşı tavrinin ne olacağını bilmediği Sovyet Rusya için antlaşmanın ek protokol maddesine “çekince” ilave edilmesi gereğini duymuştur. Türk-İngiliz görüşmelerine paralel olarak, 1939 yılı Nisan ayından itibaren Türk-Fransız görüşmelerinin de başladığı görülmektedir. Atatürk’ün son yıllarda Türkiye-Suriye sınırı konusunda “*Hatay Sorunu*” olarak Türk dış politikasında beliren konu nedeniyle Türk-Fransız ilişkileri gergin bir görünüm arz etmektedir. Bu nedenle Türkiye, olası bir Türk-Fransız ittifakında Hatay meselesinin halledilmesini ön şart olarak sunmuştur. Mayıs ayının ortalarından itibaren yoğunlaşan Türkiye-Fransa görüşmeleri, 9 Haziran 1939 tarihinde netleşmiştir. Nitekim 13 Haziran 1939 tarihinde yapılan CHP Grup toplantısında Başbakan Refik Saydam, Türkiye-Fransa arasındaki müzakerelerin tam bir antlaşma ile nihayet bulmuş olduğunu ve Hatay’ın anavatana kesin olarak ilhakının gerçekleştirildiğini bildirmiştir (Cumhuriyet, 10.6.1939).

Hatay’ın Türkiye’ye katılmasını Fransa’nın kabul etmesi üzerine 23 Haziran 1939 tarihinde ortak bir beyanname yayımlanmıştır. Bu beyanname ile Türkiye, Batı bloğuna katıldığını kesin olarak ilan etmiştir. Türkiye-Fransa arasında imzalanan Hatay Antlaşması ile Hatay, Türk topraklarına katılırken ortak beyanname ile Akdeniz’de olabilecek savaşa karşı Türkiye, Fransa’nın müttefiki olduğunu duyurmuştur (Düstur, 1939). Hatay Devleti Millet Meclisi 29 Haziran 1939’da yaptığı toplantıda Türkiye’ye katılma kararı almıştır. Nihayet 19 Ekim 1939 tarihinde, Türkiye, İngiltere ve Fransa “Üçlü İttifak Antlaşması” imzalamıştır (Resmi Gazete, 9.11.1939). Türkiye, bu antlaşma ile Batı blokunda olduğunu kesin olarak yinelemiş, fakat antlaşma maddelerine “*Sovyet Rusya çekincesi*” ek protokolü eklenmesini, müttefiklerine kabul ettirmiştir (Soysal, 1981). Antlaşma maddeleri-

ne göre İngiltere ve Fransa, herhangi bir Avrupa devletinin Türkiye’ye saldırması durumunda, her türlü aktif desteği sağlamayı, Türkiye ise, İngiltere ve Fransa’ya herhangi bir Avrupa Devleti’nin saldırması durumunda “*hayırhah tarafsızlık*” taahhüdünü kabul etmiştir. Bu antlaşmaya eklenen 2 numaralı protokole göre ise Türkiye, Sovyet Rusya ile silahlı bir çatışmaya neden olacak herhangi bir girişimde bulunmayacağını bildirmiştir.

Türkiye, İngiltere ile antlaşmasından sonra hali-hazırda devam eden İngiltere-Sovyet Rusya görüşmelerinin olumlu bitmesini arzu ediyordu. Türkiye, İngiltere ile yaptığı antlaşmaya, Sovyet çekincesini koymasına rağmen, Sovyetlerle İngilizlerin antlaşma yapmalarını istiyordu. Türk kamuoyu İngiltere-Rusya ittifakının kısa sürede problemsiz bir biçimde ilan edileceği konusunda kesin bir inanca sahipti. Türk-Sovyet ilişkilerinde Türkiye’nin tavrı, basına da yansığı biçimiyle, dostane ve Millî Mücadele yıllarından itibaren devam edegeilen dostluğun sürdürülmesi yönündeydi. Sovyet Rusya’nın da aynı tarihsel dayanak çerçevesinde Türkiye’ye bakış açısından bu yönde olduğuna inanılıyordu (Güler, 2007). Fakat Sovyet Rusya, kesin tavrını henüz göstermiş değildi. Bu nedenle Türkiye, 11 Ağustos 1939 tarihinden itibaren iyice yoğunlaşan İngiltere-Fransa ve Rusya görüşmelerini, olumlu bitmesi temennisi ile, dikkatle takip etmekteydi. Fakat Türkiye’nin beklediği olmamış, aksine Sovyet Rusya, 23 Ağustos 1939 tarihinde Almanya ile Saldırımsızlık Antlaşması imzaladığını duyurmuştur. Sovyet Rusya’nın Batı bloğuna katılacağından emin olan Türkiye için, Almanya-Sovyet Rusya Antlaşması tam anlamıyla sürpriz olmuştur.

Alman-Sovyet anlaşmasından bir hafta sonra, 1 Eylül 1939’da, Almanya, Polonya’ya saldırmış ve II. Dünya Savaşı resmen başlamıştır. Çok kısa zaman içerisinde gelişen bu olaylar Türkiye’yi endişeye düşürmüştür. Türkiye, Almanya ile anlaşmasının üzerinden çok geçmeden Sovyet Rusya ile temasla geçmek istemiştir. Çünkü Türkiye-Sovyet Rusya arasında doğrudan herhangi bir sorun bulunmamakla birlikte bu iki komşu ülke, ayrı saflarda yer almışlardır. 12 Ekim 1939 tarihinde yapılan CHP Parti Grubu toplantısında Refik Saydam, Saracoğlu’nun Moskova ziyaretinde Türk-Sovyet Antlaşması imzalanmadığını açıklamıştır. Yayımlanan grup tebliğinde, Sovyetlerin ileri sunduğu tekliflerin ve Türkiye’nin güvenliği bakımından Türkiye’ye verilen garantilerin, Türkiye’den iste-

nilen taahhütlerle karşılık gelmediği, fakat Türk-Sovyet ilişkilerinin eskisi gibi dostça olduğu vurgulanmıştır (Cumhuriyet, 13.10.1939).

Türkiye'nin Üçlü İttifak Antlaşması'na Sovyet çekincesini eklemesine rağmen Sovyet Rusya'nın bu antlaşmaya tepkisi sert olmuştur. 30 Ekim 1939'da Molotov, Sovyet Şurası önünde "*Türkiye kesin olarak ihtiyatlı tarafsızlık siyasetini terk etmiştir*" açıklamasında bulunmuştur. Türkiye ise kendi girişimlerinin barış korumak için olduğunu açıklaya devam etmiştir. 31 Ocak 1940'da Dışişleri Bakanı Sükrü Saracoğlu, Türkiye'nin savaş dışı olmasının, işgal edilmeyi hazırlıksız bekleyeceğine anlamına gelmeyeceğini söylemiştir. Böylece Saracoğlu, Türkiye'nin savaşa girmemiş olduğunu fakat taraf tutarak her an savaşa girecekmiş gibi hazırlanlığını duyurmuştur. Bu süreçte Türkiye hakkında olumsuz görüşlere sahip olan Almanya ise Türkiye'nin hiç olmazsa tarafsız kalmasının sağlanması yönünde adımlar atılmasından yanaydı. Bu bakımdan Türkiye ile bir anlaşma yaparak Türk-İngiliz ve Fransız Üçlü antlaşmasının sınırlarını daraltmak niyetindeydi. Türkiye'deki Alman Büyükelçisi Franz Von Papen, 14 Mart 1940 tarihinde İnönü ile görüşerek "*silah zoruya dahi olsa*" Türkiye'nin tarafsızlığını korumasını istemiştir (Jaeschke, 1990).

1940 yılı Nisan ayında Türk-Sovyet ilişkilerini bir kez daha gerginştirecek olan bir gelişme yaşanmıştır. Fransa, Sovyetlerin enerji deposu Bakü petrollerini, Türkiye hava sahnesini kullanarak bombardıman etmek için talepte bulunmuştur. Her ne kadar olayın gerçekleşmemesi, Türkiye'nin bu konuda resmi müsaade vermediğini göstermektedir de en azından Saracoğlu'nun bu plandan habersiz gibi davranışarak planın uygulanmasına karşı çıktığı görülmektedir (Cumhuriyet, 6.7.1940). Bahsedilen Bakü Planı, Almanya'nın Fransa'yı işgali ile

uygulama alanı bulamamıştır. Fakat Almanya'nın Fransız savaş belgelerini dünya kamuoyuna açıklaması ve Türkiye'yi bu konuda davetkâr göstermesi, Türk-Sovyet ilişkilerinin tekrar gerilmesine neden olmuştur. Türkiye ise bu açıklamayı, bir oldu-bitti karşısında savaşa sürüklənmesi için ortaya atılmış bir iddia olarak yorumlamıştır (Glasneck, 1976).

Türkiye, ilk kez 1940 yılı Mayıs ayında savaşa katılma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Almanya'nın ve İtalya'nın Fransa'ya savaş ilan etmesi üzerine Türkiye, 19 Ekim 1939 tarihli Üçlü İttifak Antlaşması gereği, savaşın Akdeniz'e sıçraması dolayısıyla müttefiklerine tüm gücüyle yardım etme taahhüdünü yerine getirmek mecburiyetinde kalmıştır. Türkiye'nin savaşa girmesine yönelik Müttefik basıklarını Saracoğlu, 13 Haziran 1940 tarihinde yanıtلامıştır. Dışişleri Bakanı Saracoğlu, imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması'nın 2 numaralı protokolündeki hükümleri Müttefik büyükelçilerine işaret ederek, Türkiye'nin savaşa girmesinin Sovyet Rusya ile bir çatışmaya neden olabileceğini belirtmiştir (Us, 1966).

Türk basınındaki yazarlarda da savaşın Akdeniz'e sıçramasına rağmen taahhüt edilen yararımların Türkiye'ye yapılmaması ve Sovyet Rusya ile savaş ihtiyimali doğabileceği öne sürülerek 2 numaralı protokol maddesinin devreye girmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak Fransa'nın Almanya'ya mağlup olması ile Türk kamuoyunda yanlış tarafa saf tutulduğu görüşü de belirmeye başlamıştır (Ulus, 27.6.1940). Yenilgiden sonra Mihver safina katılmış olan Fransa'nın, kendi çöküşünü gördüğü hâlde Türkiye'yi savaşa dahil etmek arzusu, art niyetli görülmüştür. Kamuoyunda Alman aleyhtarı tavır azalmış, lehindeki tutum ise belirmeye başlamıştır. Yine aynı tarihlerde bir Türk-Alman anlaşmasının gerekli olduğu yönünde görüşler de ortaya atılmaya başlamıştır.

Resim 3.11 Türk-Sovyet sınırında devriye görevi yapan Türk askerleri

İtalya'nın, 28 Ekim 1940 tarihinde Yunanistan'a saldırmasıyla Üçlü İttifak Antlaşması gereği Türkiye'nin, Yunanistan safında savaşa girmesi gündeme gelmiştir. Türkiye, bahse konu antlaşmanın Sovyet çekincesine ilişkin hükmünü gerekçe göstererek, savaş dışı kalmaya devam etmiştir (Atabey, 2014).

1941 yılının başlarından itibaren Türkiye'de Alman işgali endişesine ek olarak başka bir konu üzerinde durulduğu da görülmektedir. Gerçekten de 1940 yılı Kasım ayından itibaren Almanya ile Sovyet Rusya, nüfuz bölgeleri konusunda anlaşmazlık yaşamaya başlamışlardır. İki ülke oluşabilecek yeni şartlara göre kendi planlarını yapma eğilimine girmiştirlerdir. Bu bakımdan Almanya'nın Türk boğazlarına yönelik planı, bir tercih konusu olmuştur. Nitekim bu tarihten itibaren Türkiye'de olası saldırı ihtimaline karşı ciddi önlemler alınmaya başlamıştır (Deringil, 2003).

Almanya'nın kendi nüfuz bölgesi olarak addettiği Balkanlara ve boğazlara Sovyetlerin göz dikmesi üzerine, rotasını Moskova'ya doğru çevirme hazırlığına girdiği bu dönemde, Türkiye-Bulgaristan ortak beyannamesi yayımlanmıştır (Soysal, 1989). 17 Şubat 1941 tarihli bu beyanname ile iki ülke, iyi komşuluk ve dostluk esaslarını tekrarlamışlardır. Bulgaristan, henüz Mihver safina katılmamıştır, fakat Almanya için Bulgaristan, Yunanistan'a geçiş yolu üzerindedir. Bu bakımdan imzalanan beyanname ile Türkiye, Alman ordusunun Bulgaristan üzerinden Yunanistan'a saldırısını bir bakıma onaylamıştır. Türkiye'nin Üçlü İttifak Antlaşması'nı bozduğunu öne süren İngiltere, böyle bir anlaşmaya karşı çıkış fakat Türkiye, İngiltere ile olan ittifakına sadık kaldığını vurgulamış, sadece kendi güvenliğini sağlamak amacıyla böyle bir girişimde bulunduğuunu ifade etmiştir.

Bulgaristan, Türkiye ile imzaladığı ortak beyannameden kısa bir süre sonra, 1 Mart 1941 tarihinde, Mihver safında savaşa katılmıştır. 1941 yılı Nisan ayının sonunda Almanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ı ele geçirmiştir. Böylece Mayıs ayında Almanlar, Türkiye'nin bütün batı sınırına kadar ulaşmışlardır. Bu durum Türkiye'yi iyice telaşa düşürmüştür ve Türkiye'nin herhangi bir Alman saldırısına karşı tedirginliği en üst seviyeye çıkmıştır. Almanya'nın, Bulgaristan üzerinden Yugoslavya ve Yunanistan harekatının Türkiye'ye yönelik olmadığını bildirmesi üzerine Hitler ile İnönü arasında karşılıklı dostluk mektupları yazılmıştır (Ayın Tarihi, 1941). Bu gelişmelerle kısmen rahatlatsa da Türkiye, hâlen Almanya'nın kendisine yönelik bir girişimde bulunup bulunmayacağı konusunda endişeliydi.

dikkat

Mihver Devletler: II. Dünya Savaşı'nda Müttefik Devletler blokuna karşı temel olarak Almanya, İtalya ve Japonya'nın yanı sıra Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Finlandiya, Bağımsız Hırvatistan Devleti, Vichy Fransası, Arnavutluk, Habeşistan, Mançukuo, Tayland, Burmanya, Hindistan, Filipinler ve Irak'ın oluşturduğu bloktur. Ayrıca İran Şahı Rıza Şah Pehlevi Almanya'dan yana tavır almış, İspanya ise Mihver güçlerin bir taraftarı olarak kalmıştır.

Almanların Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavyayı işgal etmesini Sovyetler onaylamamıştır (Vatan, 3.5.1941). Sovyetlerle Almanların aralarının iyice açılmasını fırsat bilen İngiltere, özellikle birkaç aydır gelişen Türk-Alman yakınlaşmasını engellemek, bozulmaya yüz tutan Alman-Sovyet ilişkilerini zedelemek ve Türkiye'nin "Sovyet çekincesi" argümanını ortadan kaldırmak amacıyla, Türkiye ve Sovyet Rusya arasında dostluk ve saldırmazlık anlaşması yapılması girişimlerinde bulunmuştur. Türkiye, bu girişime olumlu bakmış ve Türk-Sovyet saldırmazlık antlaşması, 25 Mart 1941 tarihinde imzalanmıştır (Türkiye Dış..., 1973). Bu antlaşmaya göre iki ülke herhangi bir savaş durumunda birbirlerine saldırmayacaklarını ilan etmişlerdir. Türkiye, kendini savunmak için savaşa girerse Sovyet Rusya tarafsız kalacaktır. Dünya savaşı henüz başlamamışken ayrı saflarda yer almış olan bu iki ülke, 1939 yılı eylül ayından itibaren başlayan gergin ilişkilerini, gelişen yeni şartlar altında değiştirmeye zorunda kalmışlardır.

Türk-Bulgar antlaşmasından sonra olumlu yönde ilerleyen Türk-Alman ilişkilerini 1941 yılı Nisan ayında daha da yoğunlaştıracak bir gelişme yaşanmıştır. 3 Nisan 1941 tarihinde Türkiye'nin komşusu Irak'ta Mihver yanlısı bir hükümet darbesi olmuştur. Darbeyi yapan Raşit Ali Geylani, Almanya'dan yardım talebinde bulunmuştur. Almanya, Irak'a yapılacak yardımın ancak Türkiye üzerinden olabileceğini düşünerek Türkiye'nin konuya ilgili görüşünü sormuştur. Türkiye'nin böyle bir geçişe resmi olarak olumsuz yanıt verdiği görülmekte birlikte İngiltere'nin Basra üzerinden Irak'a acil müdahalesi ve Almanya'nın Sovyetlere yapacağı taarruz için hazırlanması, bu geçiş talebini gündemden kaldırılmıştır (Koçak, 1986).

1941 yılının Mayıs ayında Sovyet Rusya'ya saldırıcı kararı veren Almanya, girişilecek olan Sovyet taarruzunda güney kanadını güvence altına almak istemiştir (Cumhuriyet, 14.5.1941). İlterleyen Türk-Alman görüşmelerini, dostluk antlaşması ile daha da olgunlaştırmak amacıyla 18 Haziran 1941 tarihinde Türk-Alman Dostluk ve Saldırımsızlık Antlaşması imzalanmıştır (Düstur, 1941). Bu antlaşmanın Türk dış politikası açısından geçerli nedenleri vardı. Almanya, Balkanlar'da Türkiye'nin sınırına yaklaşmış ve boğazlarda etkili olabilecek duruma gelmiştir. Türkiye savaşa dahil olmak istemediği için Almanya ile yapılacak dostluk antlaşması, olası Türk-Alman savaşını engelleyici bir rol üstlenebileceği düşünülmüştür. Sınırlarına bu kadar yaklaşmışken Türkiye'nin bir Alman saldırısından kurtulması, Türk kamuoyunda bir rahatlama sağlamıştır.

İngiltere ile Almanya savaş hâlinde iken Türkiye'nin, savaşın başından beri ittifak hâlinde bulunduğu İngiltere'nin yanı sıra Almanya ile dostluk antlaşması imzalaması, müttefiklerce olumlu karşılanmamıştır. İngiltere bu antlaşmayı, kendi müttefiki olan bir ülkenin Almanya ile dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalaması dolayısıyla Mihver'in bir başarısı olarak görmüştür. Türkiye ise Almanya ile olan dostluk antlaşmasının üçlü ittifak antlaşmasına zararı olmadığı yönünde açıklama yapmıştır (Önder, 2010).

Türkiye ile dostluk antlaşması imzalanmasından üç gün sonra Almanya, 22 Haziran 1941'de Sovyetler üzerine yürümeye başlamıştır. 13 Ağustos

1941 tarihinde ise İngiltere ve Sovyet Rusya, Montreux Sözleşmesi'ne ve arazi bütünlüğüne hürmetkar olduklarını Türkiye'ye bildirmiştir (Uluslararası, 23.6.1941). Bu dönemde Alman-Sovyet Rus savaşı dolayısıyla, İngiltere'nin Rusya'ya hangi yolla yardım ulaştıracağı meselesi gündemdeydi. Bu yollardan biri olarak Türk boğazları düşünülmüşse de İran'ın tercih edildiği görülmektedir ki, 25 Ağustos 1941 tarihinde İngiltere ve Sovyetler, İran'ı işgal ederek bu ülke üzerinden temaslarını sağlamışlardır. İran'ın işgalinden sonra müttefikler lehine yaşanan ikinci önemli olay ABD'nin resmi olarak savaşa dahil olmasıdır. Amerika, 7 Aralık 1941 tarihinde Japonya'nın Pearl Harbour baskını sonrası, müttefikler yanında savaşa dahil olduğunu ilan etmiştir. 1941 yılının sonuna kadar Almanlar, Leningrad-Moskova-Stalingrad cephe hattına kadar sokulmuşlar, fakat kış şartları nedeniyle taarruzlar 1942 ilkbahar aylarına ertelenmiştir. Türkiye tarafından bu gelişmeler dikkatle izlenmiştir.

1942 yılının Türkiye için önemli bir gündemi, Almanya'nın Türk boğazlarından Karadeniz'e savaş gemisi geçirme talebiydi. Türkiye bu talebe karşı olumsuz tavır koymakla birlikte haber yokmuş gibi davranışa eğilimindeydi. Nitekim Almanya'nın büyükelçisi Papen, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a gönderdiği bir raporda daha önce boğazlardan bir Alman denizaltısı geçirdiklerini, savaş malzemeleri kamufle edilirse boğazlardan geçilebileceğini, Türk hükümetinin buna ses çıkarmayacağını bildirmiştir (Koçak, 1986).

Resim 3.12 İsmet İnönü, Winston Churchill, Fevzi Çakmak, Şükrü Saracoğlu ile Adana Görüşmesi sırasında yemekte
(30.1.1943)

Bu dönemde Türkiye, 1939-1941 yılları arasında yaşadığı tedirginliklerden dolayı Sovyet Rusya'ya olumsuz bakmaktadır. 27 Ağustos 1942'de Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun bir Türk olarak Sovyet Rusya'nın yıkılmasını hararetle arzu ettiğini, fakat Türkiye'nin menfaatleri açısından tarafsız kalacağını Papen'e bildirmiştir (Armaoğlu, 1958).

1942 yılı sonunda Türkiye'nin savaş dışı kalma imkânları, uluslararası konjonktürde oldukça azalmıştır. Almanya'nın 1942 yaz ayında Sivastopol dâhil Kırım'ı işgal etmesi ve Stalingrad'ı kuşatması, bir Alman zaferinin ufukta görüldüğü izlenimini uyandırısa da Türkiye, temkinli davranışmak istemiştir. Bu sırada Almanların 1942 yılı Kasım ayında Stalingrad önlerinde durdurulması, Mihver yanında savaşa dahil olması amacıyla baskiya maruz kalmasına neden olmuştur. Fakat Türkiye, Almanların Kafkasya'da belirmesi ile ancak kesin tavrını ortaya koymaya karar vermiştir. Bu gelişmeler olurken Sovyet Rusya'nın Almanların batısında bir cephe açılmasını istemesi üzerine Türkiye, bu sefer müttefiklerin baskısı ile karşı karşıya kalmıştır.

1943 yılı Ocak ayında Stalingrad önündeki Alman ordusu, Sovyetlere teslim olmuş, Alman ordusu ilk defa Müttefik askerleri tarafından durdurulmuştur. Müttefiklerin ilk defa "bir karşı koyuş" gerçekleştirdiği bu dönemde Türkiye, Almanların halen Avrupa'da etkili bir güç olduğunu düşünüyordu ve 1942 ilkbaharında sonucun ne olacağını kestiremiyordu.

İngiltere başbakanı Winston Churchill ve ABD başkanı Theodore Roosevelt, 14-26 Ocak 1943 tarihleri arasında Kazablanka'da savaşın gidişatına dair bir görüşme yapmışlardır. Bu görüşmenin Türkiye'yi ilgilendiren kısmı İngiltere'nin, Balkanlarda Almanya'ya karşı bir cephe açılmasını Amerika'ya önermesiydi. Nitekim bu görüşmelerden kısa bir süre sonra Churchill, İnönü ve Saracoğlu ile durumu görüşmek üzere 30 Ocak 1943 tarihinde Adana'ya gelmiştir. Adana Görüşmelerinde Churchill, Türkiye'nin en geç 1943 yılı sonuna kadar savaşa dahil olması gerektiğini, aksi takdirde Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki savaş sonrası politikalarında dizginlenmeyeceğini söylemiştir (SSCB..., 1981).

Adana Görüşmelerinin Almanya tarafından duyulması ile Almanya, bu tarihten itibaren Türkiye'nin en azından tarafsız kalması için çabalamıştır. İngiltere ise Türk-Sovyet ilişkilerinin

düzelmesi yolunda faaliyetlere başlamıştır. Fakat Sovyet Rusya, Türkiye'nin Almanlar safında taraflı davranışlığını bildirerek bir dostluk antlaşmasını imzalamaya olumsuz bakmıştır. Bunun yanı sıra Müttefikler, 11-24 Ağustos 1943 tarihleri arasında düzenlenenleri Quebec (Kanada) Konferansı ve 19-30 Ekim 1943 tarihleri arasında düzenlenen Moskova Konferansı'nda Türkiye'nin bir an önce savaşa dahil olması yönünde karar almışlardır. Özellikle Moskova Konferansı'ndan sonra İngiltere ile Sovyet Rusya, Türkiye'nin 1943 yılı sonundan önce savaşa girmesini yazılı olarak bildirmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Moskova Konferansı kararlarını Türkiye'ye bildirmek için 5-16 Kasım 1943 tarihleri arasında Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile Kahire'de görüşmüştür. Eden, Türkiye'nin savaşa girme gereğini anlatmış, Menemencioğlu da teçhizat eksikliğinden ve Sovyet tutumundan emin olmadıklarından bahsetmiştir. Bu görüşmenin ardından düzenlenen Tahran Konferansı'nda (28 Kasım-1 Aralık 1943) Churchill, Stalin ve Roosevelt arasındaki görüşmelerde Mihver'e karşı açılacak cepheyi belirlemek için yapılan konuşmalarda Türkiye tekrar gündeme gelmiştir. Sovyetler, Türkiye'nin savaşa katılması konusunda isteksiz olduğunu belirtmiştir. Üç lider Almanya'ya karşı Balkanlar yerine İtalya ve Fransa üzerinden hat oluşturmaya karar vermişlerdir (Tahran..., 1972). Fakat yayılan bildiriye, Türkiye'nin 15 Şubat 1944 tarihine kadar savaşa girmesi, Almanya'nın Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye saldırması hâlinde Sovyetlerin Almanya'ya saldıracağı maddeleri konulmuştur (Akdevlioğlu, 2002).

Tahran Konferansı henüz sona ermeden Churchill ve Roosevelt, İnönü'yü Kahire'ye çağırarak görüşmek istemişlerdir. İnönü 4-8 Aralık 1943 tarihinde Kahire'ye giderek davete yanıt vermiştir. Churchill, bu görüşmede Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğini, aksi durumda savaş sonrası dünya düzeneğinde yalnız kalacağını İnönü'ye bildirmiştir. İnönü, prensip olarak savaşa katılmayı kabul ettiğini, fakat harekât planlarının hazırlanmasını ve gerekli olan malzeme ve teçhizatın tamamlanması gerektiğini söylemiştir (Ayın Tarihi, 1943).

1944 yılının ikinci ayından itibaren Türk-İngiliz ilişkileri soğumaya başlamıştır. İlişkilerin girdiği bu dönemde Türkiye'nin ihracatında önemli bir paya sahip olan krom, önemli bir sorun olarak gündeme gelmiştir. Türkiye 1943 yılı başından itibaren savaş malzemesi yapımında kullanılan kromu Almanya'ya ihraç etmekteydi ve karşılığında

savaş malzemesi almaktaydı. Bu süreçte Almanya krom sevkiyatıyla ilgili yeni bir ticaret antlaşmasının yapılması için Türkiye ile görüşmekteydi. İngiltere ve ABD, 13 Nisan 1944'te Türkiye'ye verdikleri bir nota ile Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatını durdurmasını, aksi hâlde Türkiye'ye ambargo uygulanacağını duyurmuştur (Cumhuriyet, 14.4.1944).

Resim 3.13 Kahire Konferansı esnasında İnönü, Roosevelt ve Churchill ile beraber

Sovyet Rusya'nın Almanya'ya karşı ilerlediği ve İngiltere'nin Fransa üzerinden Almanya'yı sıkıştırmağa başladığı bu dönemde Türkiye, savaşın gidışının Müttefikler lehine döndüğünü görmüştür. Patlak veren krom meselesi vesilesiyle İngiltere ve ABD'nin notaları üzerine Türkiye, 21 Nisan 1944'te Almanya'ya yapılan krom sevkiyatını tamamen durdurduğunu ilan etmiştir (Ulus, 21.4.1944). Krom meselesi büyük oranda çözülmüş varsayıldığı sırada Müttefiklerle Türkiye arasında bir diğer konu olarak Türk boğazlarından geçen Alman savaş gemileri sorunu ortaya çıkmıştır. Henüz gündeme gelmeden önce birkaç kez Sovyet notası ile belirtilmiş olan ve 1944 yılı Mayıs ayında yoğunlaşan bu soruna göre, Türkiye Montreux Antlaşması'na uymayarak savaş boyunca ticari gemi görünümünde kamufla edilmiş biçimde Alman savaş gemilerinin boğazlardan geçişine izin vermiştir. Mayıs ayının sonuna doğru İngiltere, Almanya'nın savaş gemilerini boğazlardan geçirmeye çalışacaklarını, Türkiye'nin bunu engellemesini istemiştir. 26 Mayıs 1944 tarihinde bahse konu bu 17 adet Alman gemisi boğazda

durdurularak Türk görevlileri tarafından aranmış, Türk hükümeti, bu gemilerin savaş malzemesi ve teçhizatı taşımadığını bildirerek gemilerin geçişine izin vermiştir. Bunun üzerine Nisan ayında Türkiye üzerinde, İngiltere ve ABD baskısı daha da artmıştır. 5 Haziran 1944'te İngiltere, Almanya'ya ait savaş gemilerinin Montreux'ye aykırı olarak boğazlardan geçirildiğine dair Türkiye'ye nota vermiştir (Cumhuriyet, 6.6.1944).

Müttefikler, 6 Haziran 1944'te yaptıkları Normandiya çıkarması ile Almanya'yi çevrelemişken Türk hükümeti, Müttefik baskılara konu olan gelişme ile ilgili olarak bir adım atmış ve boğazlardan Alman savaş gemilerinin geçirilmesinden sorumlu tuttuğu Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nu istifaya zorlamıştır. Amerika ve İngiltere ile olan ilişkilerin Türkiye tarafından düzeltilmeye çalışıldığı bu dönemde, Türk siyasi hayatında ilk defa bir bakan, sağlık sebebi göstergeliksiz istifa etmiştir. Ertesi gün Cumhurbaşkanının teskeresi ile Şükrü Saracoğlu, vekaleten dışişleri bakanı olarak atanmıştır. 16 Haziran'da

CHP meclis grubu olağanüstü toplanmış, hem Menemencioğlu'nun istifası değerlendirilmiştir hem de boğazlardan geçmek isteyen Almanya'ya ait Kassel vapuru ile ilgili bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklama şu şekildedir: "*Boğazlardan geçmesine müsaade edilmemiş Kassel Vapuru'nun harp gemisi vasıflarına haiz olduğu anlaşıldı. Hadisede ihmalleri sabit olan memurlar varsa haklarında tatbikat yapılacak.*" (TBMMZC, 1944-2).

1944 yılının Haziran ayı sonuna doğru İngiltere ve ABD, Türkiye'nin Almanya ile bütün ticari ve diplomatik ilişkilerini kesmelerini istemişlerdir. Türkiye'ye bu öneriyi kabul etmesi durumunda savaş sonrasında kurulacak düzende eşit müttefik olmak vaadinde bulunmuşlardır. Her ne kadar Sovyet Rusya, Türkiye'ye artık gerek olmadığını ve yalnız bırakılması gerektiğini öne süre de İngiltere ve ABD buna razı olmamıştır. Türkiye, 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile olan bütün ilişkilerini kesmiştir (TBMMZC, 1944-3). Türk-Alman diplomatik ilişkilerinin kesilmesinin ardından, 5 Ağustos 1944'te, Almanya Büyükelçisi Franz Von Papen Türkiye'den ayrılmıştır. ABD'nin 28 Kasım 1944'te istediği gereği Türkiye, 3 Ocak 1945 tarihinde, Yalta Konferansı başlamadan bir gün önce, Japonya ile de bütün ilişkilerini kesmiştir (TMBBZC, 1944-4).

1945 yılı, oluşturulacak yeni dünya düzeninin şekillendirilmesi çabaları ile geçmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada güç dengesini sağlayacak iki büyük ülke belirmiştir: Sovyet Rusya ve ABD. Nitekim 4-11 Şubat 1945 tarihinde Yalta'da bir araya gelen Roosevelt, Stalin ve Churchill, dünyanın yeni düzeni hakkında görüşmüştürler. Bu bakımdan Yalta Konferansı, Mihver kuvvetlerinin artık yenileceğini anlaşıldığı, savaş henüz tam anlamıyla sonuçlanmadan savaş sonrası düzene dair görüşlerin belirtildiği bir yer olmuştur.

Yalta Konferansı'nda Boğazlar sorunu ve Türkiye'nin durumu da söz konusu edilmiştir. Stalin, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden düzenlenmesi gerektiğini öne sürmüştür. Stalin'in önerisi, boğazlardan savaş ve barış halinde serbest geçiş olması yönündedir fakat bu mesele bir karara bağlanmamış, konunun çözümü ileri bir tarihe ertelenmiştir. Türkiye açısından Yalta Konferansı'nda alınan önemli bir karar, Nisan ayının sonunda San Francisco'da düzenlenecek olan Birleşmiş Milletler Konferansı'na, sadece 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya ile savaş durumunda olan ülkelerin kurucu üye olarak katılabileceği kararıydı (Tahran...1972).

dikkat

San Francisco'da düzenlenecek olan Birleşmiş Milletler Konferansı'na, sadece 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya ile savaş durumunda olan ülkeler katılabileceklerdi. Bu nedenle Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.

1945-1950 Yılları Arası Türk Dış Politikası

Savaş sona ermeden kısa bir süre önce Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Böylece Türkiye, San Francisco'da düzenlenecek olan BM Konferansı'na kurucu üye olarak katılma imkanını yakalamıştır. Buna rağmen Türkiye'nin savaş sonrası kurulacak yeni düzende yeri belirgin değildi. İki kutuplu dünyada "Soğuk Savaş" olarak adlandırılan bu dönemin önemli akırtlardan biri de Türkiye idi.

San Francisco Konferansı'na katılmak için davet alan Türkiye, Hasan Saka başkanlığında bir heyetle 5 Nisan 1945'te Türkiye'den hareket etmiştir (Uluslararası, 6.4.1945). San Francisco Konferansı, Amerika'nın San Francisco eyaletinde, Amerika, İngiltere, Rusya, Fransa ve Çin'in önderliğinde, Birleşmiş Milletler teşkilatını kurmak amacıyla 25 Nisan 1945 tarihinde toplanmıştır. Konferansa aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 51 ülke katılmıştır. Çalışmalar bir ay sürmüştür ve 26 Haziran 1945 tarihinde konferansa katılan ülkelerin Birleşmiş Milletler Antlaşması'ni imzalamasıyla son bulmuştur. Konferans sonunda imzalanan Birleşmiş Milletler Bildirisi'nde demokratik eğilimler, barış, özgürlük, insan hakları gibi temalar işlenmiştir.

San Francisco Konferansı kararları Türkiye açısından önemlidir. Çünkü Sovyet Rusya tehdidine karşı Türkiye, uluslararası dengeleri barış yoluyla gözetme amacıyla kurulan Birleşmiş Milletler'de kendisine destek aramıştır. San Francisco öncesinde ve sırasında demokrasi yönünde yapılan açıklama ve kararlar, Türkiye'nin kendi rejimini demokrasiye doğru yöneltme eğilimini arttırmıştır. Bu bakımdan San Francisco Konferansı, Türkiye gündemine hem Birleşmiş Milletler hem de demokrasi tartışmalarını aynı anda sokmuştur.

1945 yılının Türkiye açısından bir diğer önemli gelişmesi Postdam Konferansı'dır. Postdam Konferansı, 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında telahmiştir. Konferans'a Amerika, İngiltere ve Sovyet Rusya liderleri ile dışişleri bakanları katılmıştır. Bu konferansta Müttefikler, Avrupa'nın alacağı yeni şekil üzerinde durmuşlardır. Sovyetlerin, Türkiye'den talepleri ise gayriresmî konuşmalarla gündeme gelmiştir. Stalin'in talepleri hakkında Churchill'in çekimser davranışının görülmektedir ki, Stalin'in Türkiye'ye verdiği notalarda belirttiği hakların Rusya'ya verilmesi için konferansa sunmuş olduğu yazılı metin, değerlendirilmeye alınmamış, konferans sonrasında konunun Türkiye ile görüşmeler yoluya çözülmesi kararına varılmıştır (Erkin, 1968).

Yalta Konferansı'nın (4-11 Şubat 1945) ardından Sovyet Rusya, 19 Mart 1945'te Türkiye'ye nota vermiştir (Akşam, 22.3.1945). Bu notada II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne uygun davranış olmadığı belirtilerek, yirmi yıldır Türk-Sovyet ilişkilerine temel teşkil etmiş olan 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın uzatılmayacağı bildirilmiştir. Türkiye, Dışişleri Bakanı Hasan Saka tarafından 4 Nisan 1945 tarihinde verilen cevapta Sovyetlerin ne gibi önerilerinin olduğu sorulmuştur. 7 Haziran 1945 tarihinde Molotov, Türk Büyükelçisi Selim R. Sarper ile görüşerek Sovyet Rusya'nın önerilerini bildiren bir nota daha vermiştir. Buna göre Rusya, Türkiye'nin doğu sınırında değişiklik yapılmasını (Kars ve Ardahan bölgelerinin Sovyetlere terk edilmesi), boğazlarda ortak savunmayı sağlamak için Sovyetlere üs verilmesini ve Montreux Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini istemiştir. Türkiye verdiği cevapta bu isteklerin mümkün olmadığını bildirmiştir (Ulus, 7.4.1945).

Postdam'da alınan kararlar doğrultusunda Türkiye'ye ilk nota 2 Kasım 1945 tarihinde ABD tarafından verilmiştir. Buna göre Amerika, Montreux'un yeniden gözden geçirilmesi için uluslararası bir konferansın toplanmasını öncmekle birlikte boğazların barış zamanında tüm ticaret gemilerine açık olmasını, savaş zamanında ise Karadeniz'de kıyıda ülkelerin savaş gemilerine açık olması görüşündeki olduğunu bildirmiştir (Armaoglu, 1991). 21 Kasım 1945 tarihinde benzer içerikli bir nota da İngiltere tarafından verilmiştir.

Boğazlar rejimine dair ayrıntılı ilk Sovyet notaşı ise 8 Ağustos 1946 tarihinde verilmiştir. Sovyet Rusya bu nota ile boğazların tüm ticaret gemile-

rine ve Karadeniz'de kıyıda tüm devletlerin savaş gemilerine açık olmasını, Karadeniz'de sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine özel durumlar haricinde kapalı olmasını, boğaz rejiminin Türkiye ve Karadeniz'de sahili olan devletler tarafından belirlenmesini ve boğazlar rejiminde en fazla söz hakkının Sovyet Rusya ve Türkiye'de olması gerektiğini bildirmiştir. 8 Ağustos 1946'da Sovyet Rusya'nın taleplerine karşı henüz Türkiye bir nota hazırlamadan Türk basınında ABD'nin boğazlar konusunda Türkiye'ye tam destek vereceği yönünde haberler çıkmaya başlamıştır. Nitelikle Sovyet Rusya'nın son verdiği notaya Türkiye'den önce 19 Ağustos'ta ABD ve 21 Ağustos'ta İngiltere cevap vermişlerdir. Bu iki devlet, Boğazlar rejiminin Türkiye'nin görevi olduğunu vurgulamışlar ve gerekirse Birleşmiş Milletlerce boğazlara dair takdir hakkı kullanılabileceğini belirtmişlerdir (Vatan, 16.8.1946).

Türkiye, Sovyet Rusya'nın isteklerini yanıtlayan ve bunları reddeden notasını 22 Ağustos 1946 tarihinde vermiştir. 24 Eylül 1946'de Sovyet Rusya boğazlar meselesinin sadece Türkiye ve Karadeniz'e sınırı olan ülkeleri ilgilendirdiğini belirten ve önceki isteklerini tekrarlayan bir nota daha vermiştir (Burdak, 1947). Bu tarihten itibaren karşılıklı notalar devam etmiştir. Sovyetlerin verdiği notalarla Amerika ve İngiltere, Türkiye'yi destekler yanıtlar vermişlerdir.

Amerika ve İngiltere'nin boğazlar meselesi ile Sovyetlerin toprak talepleri konusunda Türkiye'yi desteklemelerinde, Sovyet Rusya'nın II. Dünya Savaşı sonrası iyice beliren yayılmacı politikasının belirleyici olduğu görülmüştür. Böylece Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren büyük endişe duyduğu ve büyük oranda yalnız kaldığı Sovyet tehdidine karşı uluslararası arenada destek bulmuştur. Zira II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye-ABD ilişkilerine bakıldığından, bunun Sovyet Rusya-Türkiye ilişkileri ile yakından alakalı olduğu görülmektedir. II. Dünya Savaşı'nın ardından Sovyetler'in hem Balkanlar'a hem de Ortadoğu'ya yönelik yayılmacı politikalar izlemesi nedeniyle ABD, savaşın sonlarına doğru Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki taleplerine kısmen olumlu bakarken bir müddet sonra tam aksine Türkiye'yi desteklemiştir. Amerika, Türkiye'nin Sovyet baskısı altında olmasını istemiyordu ve bunun engellenmesi için Türkiye'nin yanında olunması gerektiğini düşünüyordu. Bu hususta şüphesiz Yunanistan iç savaşının doğurduğu görüş ayrılıkları ve İran üzerindeki Sovyet baskısı etkili olmuştur.

Postdam Konferansı'nda alınan karar gereğince ABD, Türk boğazlarının yeniden düzenlenmesine dair notasını 2 Kasım 1945 tarihinde bildirmiştir. Buna göre Amerika, boğazların uluslararası statüde kalmasını istemekle Sovyet Rusya'dan farklı bir tutum takınmıştır. Gerçekten de bu notadan kısa bir süre önce başlayan Türk-Amerikan ilişkileri gitgide sıcaklaşmıştır. ABD Başkanı Truman, Ekim ayının sonunda verdiği demeçte savaş sonrasında hiçbir ülkenin arazi değişikliğine izin verilmeyeceğini söylemiştir (Ülman, 1961).

Bu süreçte Türkiye ile ABD ve Sovyet Rusya arasındaki ilişkiler bağlamında Türkiye'de meydana gelen kimi iç gelişmeler dikkat çekicidir. II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetlerle ilişkilerin bozulmasına neden olduğu düşünülen ya da savaş sona erdikten sonra Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmeye vesile olacağrı öngörülen iki önemli gelişme yaşanmıştır. 1942 Şubat ayında Almanya Büyükelçisi Von Papen'e suikast girişiminde bulundukları gerekçesi ile tutuklu bulunan Sovyet vatandaşları, 8 Ağustos 1944 tarihinde serbest bırakılmışlardır. Yine yakın tarihte, Almanya ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle sınır dışı edilip Türkiye'ye sığınan bazı Sovyet Rusya vatandaşlarını iade etme kararı almıştır (Erkin, 1968).

Sovyetler aleyhine Almanlarla işbirliği içinde olmakla ve Turancılık yapmakla suçlanarak kovuşturulmaya uğrayan Türküler de bu dönemde tutuklanmıştır. 3 Mayıs 1944 Irkçılık-Turancılık Davası olarak açılan dava 7 Eylül 1944 yılında başlamış olup 29 Mart 1945 sona ermiştir. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan "hükümeti devirmek"ten suçlu bulunan tek kişi olurken, Reha Oğuz Türkkan, gizli örgüt kurmaktan, Hüseyin Nihal Atsız, 3 Mayıs mitingini düzenlemekten dolayı suçlu bulunmuştur. Sonraki yıllarda da Alparslan Türkeş de davada 9 ay 10 gün ceza almıştır.

3 Aralık 1945 tarihinde Hüseyin Cahit Yalçın, Tanın Gazetesi'nde yazdığı "Kalkın Ehli Vatan" adlı makalesinde, Tan Gazetesi başyazarları olan Sabiha ve Zekeriya Sertel'i komünistlik ve Rus ajanlığı ile suçlamıştır. Aynı gün içlerinde İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin bulunduğu bir grup, Bayazıt Meydanı'ndan Cağaloğlu'ndaki Tan matbaasını Sirkeci üzerinden Beyoğlu'ndaki La Turquie ve Yeni Dünya dergileri ve ABC Kitabevi'ni tahrip etmişlerdir. Bu yayın organlarının komünist propagandası yaptıklarını sloganları ile belir-

ten kalabalık grup, ellerinde İnönü ve Atatürk'ün posterleriyle yaklaşık beş saat sonra dağılmıştır. Komünizme karşı olduklarını sloganları ile belirten göstericiler, "demokrasi" taraftarı olduklarını ifade etmişlerdir (Sertel, 1977).

Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet Rusya ile arasının net biçimde açılması ile birlikte dış politikasında Sovyetler'in yayılmacı siyasetine karşı, engelleyici tedbirlere başvurma yolunu tutmuştur. Türk basını değişen bu Amerikan dış politikasını, merakla izlemekte ve desteklemektedir. Amerika'nın değişen politikasının Türkiye ve dünya kamuoyu açısından en önemli göstergesi, Missouri zırhlısının İstanbul'a yollanması olmuştur. 5 Nisan 1946 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nın önüne demirleyen Missouri zırhlısı ile ABD, boğazlar rejiminin kendi rızası olmadan değiştirilemeyeceği mesajını vermiştir. Nitekim bu tarihte Washington'da konuşma yapan Başkan Truman, Ortadoğu ve Boğazların saldırıyla karşı koyabilecek ülkelerin denetiminde olmadığını, bu ülkelere yardım edilmesi gerektiğini söylemiştir (Akdevelioğlu, 2002).

Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Mehmet Minür Ertegün'ün cenazesini Türkiye'ye getirmek için 6 Nisan 1946'da İstanbul'a gelen Amerikan Missouri zırhlısı ve iki savaş gemisi, Türk kamuoyunda ve basınında sıcak karşılanmıştır. İktisadi problemlerle uğraşması gereken Türkiye, olası Sovyet işgaline karşı kendisini hazır görmemektedir. Bu bağından Sovyet tehdidine karşı ekonomik yardım arayışı içerisinde ve Missouri zırhlısının Türkiye'yi ziyareti sırasında ABD'den 500 milyon liralık kredi talep edilmiştir. ABD, yardım yapmak yerine Türkiye'nin birikmiş borçlarını silmeye karar vermiş ve 7 Mayıs 1946 tarihinde Türkiye'nin bütün borçlarını silmiştir (Yetkin, 2003).

ABD-Sovyet Rusya ilişkilerinin kesin bir ayrılığa işaret etmesi, bir başka deyişle "Soğuk Savaş Dönemi" olarak adlandırılan ayrılığın resmi başlangıcı sayılabilen gelişmenin yaşanması, 12 Mart 1947 tarihinde Amerika Başkanı Truman'ın ismi ile izafe edilen "Truman Doktrini"nin açıklanması ile netleşmiştir. Truman, dünyanın iki ideolojik ilke ile bölünmenin eşiğinde olduğunu, Yunanistan'dan acil mali ve iktisadi yardım başvurusu aldıklarını ve Türkiye'nin de ilgiye ihtiyacı olduğunu belirtmiş ve ABD Kongresi'ne bu iki ülkeye destek verme önerisi sunmuştur. Truman, bu öneri ile iki kutba

bölünmüş dünya ideolojik çizgisinde Yunanistan ve Türkiye'nin Sovyetler değil, ABD safında yer alması gerektiğini açıklıkla dile getirmiştir (Toker, 1990). Truman Doktrini ile ABD, Avrupa'da yayılmaya başlayan komünizm rejimlerinin bu ülkelerde durdurulmasını amaçlamıştır.

Resim 3.14 Türkiye'ye yapılacak ABD yardımına ilgili yapılan anlaşmanın imzalandığı hakkında basında çıkan bir haber

Yunanistan ve Türkiye'ye yardım tasarısı, 22 Nisan 1947 tarihinde ABD Senatosu, 9 Mayıs 1947'de Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmiştir. 22 Mayıs 1947'de de Başkan Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Ülman, 1961). Bu tasarısı ile birlikte ABD, Yunanistan ve Türkiye'ye malzeme, hizmet, eğitim ve bilgi yardımını içeren 400 milyon dolarlık tahsisat ayırmıştır.

Truman Doktrini çerçevesinde yapılacak yardım için 12 Nisan 1947'de Türkiye'de incelemeler yapmak üzere Senatör Berkeley başkanlığında bir heyet gelmiştir. 1 Mayıs 1947 tarihinde ABD Akdeniz donanmasına mensup bir filo da İstanbul'a ulaşmıştır. Türk-Amerikan ilişkilerinin epey arttığı bu dönemde, 25 Mayıs 1947 tarihinde, Türk kara kuvvetleri subay üniformaları da Amerikan modeline göre değiştirilmiştir (Ulus, 25.5.1947).

Truman Doktrini'nin yürürlüğe girmesinin ardından 22 Mayıs 1947 tarihinde Türkiye'de incelemeler yapmak üzere ABD Dışişleri, Savunma ve Donanma Bakanlık temsilcilerinden oluşan General Lunsford Oliver başkanlığında bir heyet Ankara'ya gelmiştir. Oliver, 7 Haziran 1947 tarihinde basın mensuplarına beyanat vererek ziyaret

amaçlarının Türkiye'ye nasıl yardım yapılabileceği hususunu araştırmak olduğunu söylemiş ve sadece askerî bakımdan ele alınmaması gerektiğini belirterek Türkiye'de karayollarının yapılması gerektiğini öne sürmüştür. Oliver Heyeti'nin incelemelerinden sonra Türkiye, 12 Temmuz 1947 tarihinde Türk-Amerikan yardım antlaşması imzalanmıştır (Resmi Gazete, 5.9.1947).

Türkiye bu antlaşma ile ABD tarafından yapılacak olan 100.000.000 dolarlık maddi yardım kabul etmekle bazı yükümlülükleri de üstlenmiştir. Buna göre yardım, ABD görevlilerinin denetimi ile amacının dışında kullanılmayacak, Türkiye bu yardımın kullanılması ile ilgili tüm ABD'den basın mensuplarına izahat verecek, ABD'nin bilgisi ve izni olmadan yardım olarak aldığı hiçbir malzeme ve bilgiyi, verildikleri amaçlar dışında kullanmayacaktır.

Truman Doktrini'nin ABD'de kabulünden kısa bir süre sonra ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde kendi adıyla anılacak bir yardım planı açıklamıştır. Marshall, Avrupa'nın ortak bir imar planından geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. "Marshall Planı" olarak adlandırılacak olan bu plana göre, Avrupa'nın savaş sonrası tamiri ve gelişimi için askerî önlemlerin tek başına yetmeyeceği, Avrupa ülkelerinin ekonomik kalkınmalarının da sağlanması gerektiğini ileri sürülmüştür.

Marshall Planı çerçevesinde yardım edilecek ülkeler arasında Türkiye de öngörlülmüştür. Bu çerçevede incelemelerde bulunmak üzere, Türkiye'de hangi kalkınma programları izleneceğinin ve Türkiye'nin yardım karşılığında yükümlülüklerinin ne olacağıının saptanması için ABD'li ekonomist Max Weston Thornburg başkanlığında bir Amerikan İktisadi Heyeti, 14 Haziran 1947 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir. Nitekim Türkiye, 4 Temmuz 1948 tarihinde de Marshall Planı'ndan faydalananmak için ABD ile ekonomik işbirliği antlaşması imzalayacaktır.

Günaltay hükümeti döneminde de Amerika eksenli bir dış politika izlenirken bir yandan da Avrupalı devletler ile olan dostane ilişkiler devam ettirilmeye çalışılmıştır. Amerika'dan yapılan yardımlar döneme damga vurmuş, 1947-1951 yılları arasında Türkiye'ye yapılan askerî yardımların toplamı 400.000.000 dolara ulaşmıştır. Günaltay hükümeti, yapılan yardımları ve desteği sürekli hale getirmek için dış politikasını batının dış politikası

ile paralel bir hale getirmiştir. Türkiye'nin dış politika da Amerika eksenli bir çerçeveye çizmesi yalnızca yapılan yardımlar maksadıyla değil, Sovyetler'in Türk boğazlarına ve doğu sınırına olan revizyonist hareketleri de etken olmuş, Sovyetleri durduracak tek devlet ABD olarak görülmüştür.

İnsan hakları, hukuk üstünlüğü ve demokrasiyi güçlendirmek adına 3 Haziran 1949'da Strazburg merkez olmak üzere Avrupa Konseyi kurulmuştur. Türkiye'nin Avrupalı devletler ile bütünleşmesinde önemli bir rol oynayacak olan bu konsey, Günnaltay hükümetinin dış politikasının önemli bir unsuru olmuştur. Bu bağlamda Türkiye, Avrupa Konseyi'ne üyelik talebinde bulunmuş, üyelik talebinin değerlendirilmesi ve Bakanlar Komitesi kararlarının neticesi Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın'a ilettilmiştir. Bir yandan da Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak ile Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman arasında görüşme gerçekleşmiştir. Neticede 27 Temmuz 1949'da Paris'te yapılan toplantı ile üye devletlerin temsilcileri Türkiye'nin konseye kabulünü onaylamışlar, 8 Ağustos'ta

Strazburg'da yapılacak ilk toplantıya Türkiye'yi davet etmişlerdir. Türkiye'nin bu dönemde yaşadığı diğer dış gelişmeler de 28 Mart 1949'da İsrail'i, Ağustos 1949'da Güney Kore Cumhuriyeti'ni tanımaları olmuştur.

Devletlerarası savunma birliğini esas alan NATO (North Atlantic Treaty Organization-Kuzey Atlantik İttifakı), 12 devletin katılımı ile 4 Nisan 1949'da kurulmuştur. Türkiye ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen dünya düzeninde yerini korumak ve Batılı devletlerin yanında yer almak amacıyla NATO'ya üye olmak istemiştir. İlk girişimler Hasan Saka Hükümeti döneminde başlamış, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak ve ABD Dışişleri Bakanı Acheson arasında görüşmeler yapılmasına rağmen ABD Türkiye'nin NATO'ya girmesine olumlu yaklaşmamıştır. NATO'ya başvuru süreçleri Günnaltay döneminde de devam etmiş, son başvuru genel seçim öncesi 11 Mayıs 1950'de yapılmış fakat yine olumlu bir sonuç alınamamıştır.

Öğrenme Çıktısı

2 1939-1950 yılları arasında özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ağır yükü altında geçen çalkantılı ve hareketli dış politikadaki gelişmeleri analiz ederek kavrayabilme ve Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta yerini alma gayretlerini analiz edebilme

Araştır 2

Soğuk Savaş'ın başlangıcında Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Rusya ile Türkiye ilişkilerini boğazlar konusu açısından araştırınız.

İlişkilendir

Soğuk Savaş sürecinde Sovyet Rusya'nın Türk Boğazları üzerindeki taleplerini üç ülkenin politikaları ile ilişkilendiriniz.

Anlat/Paylaş

Sovyet Rusya'nın Türk Boğazları konusundaki taleplerine karşı Amerika Birleşik Devletleri'nin tutumunu anlatınız.

1

1939-1950 yılları arasında demokrasiye geçiş tartışmaları ile Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Reformu gibi döneme damgasını vuran siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmeler ile birlikte dönemin iç politik hayatının seyrini kavrayabilme

Türk İç Politikası (1939-1950)

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığında devam eden tek parti rejiminde Celal Bayar, Refik Saydam, Şükrü Saracoğlu, Recep Peker, Hasan Saka, Şemsettin Günaltay başkanlıklarında altı hükümet kurulmuştur. İlk kurulan Bayar hükümeti, kısa bir süre görev yapabilmiştir. Bu dönemde girişilen tasfiye girişimleri ve yolsuzluk davaları Bayar'ın kendi hükümetine zarar vermiştir. Celal Bayar'ın geçmiş dönemin önemli aktörlerinden olması bu hesaplaşma sürecinde onun da yıpranmasına sebep olmuş ve istifa etmek durumunda kalmıştır. Ardından Refik Saydam hükümeti kurulmuştur. Refik Saydam'ın ölümü ile ekonomik açıdan kötü bir miras alan Saracoğlu hükümeti, ilk etapta piyasayı rahatlatmak adına serbest bırakmış fakat beklenenin aksine fiyatlardaki artış devam etmiştir. 1946 yılında yapılan seçimlerden sonra yeni hükümeti kurma görevi Recep Peker'e verilmiştir. Bu hükümet de gündemine önce ekonomiyi alsa da iç politikada otoriter bir yapıya sahip olmuştur. 10 Eylül 1947'de kurulan Hasan Saka ve 16 Ocak 1949'da kurulan Şemsettin Günaltay hükümetlerinde de benzer süreç devam etmiştir.

2

1939-1950 yılları arasında özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ağır yükü altında geçen çalkantılı ve hareketli dış politikadaki gelişmeleri analiz ederek kavrayabilme ve Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta yerini alma gayretlerini analiz edebilme

Türk Dış Politikası (1939-1950)

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve özellikle bir dış tehdit olarak görülen İtalya'nın savaşa dahil olması Türkiye'yi tedirgin etmiştir. 1939 yılında imzalanan Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifak'ında Türkiye, Sovyet Rusya ile olan ilişkiye de gözetme ihtiyacı hissetmiştir. Rusya'nın 23 Ağustos 1939'da Almanya ile anlaşma imzalaması; ardından 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması ve savaşın resmen başlaması Türkiye açısından şashkınlıkla karşılanmıştır. Alman tehdidini üzerinde hisseden Türkiye 1941 yılında Türk-Alman Dostluk ve Saldırı-mazlık Anlaşması imzalamamıştır. Fakat bu durum Müttefikler tarafından olumlu karşılanmamıştır. Churchill, 30 Ocak 1943 tarihinde Adana'ya gelerek Türk heyeti ile yaptığı görüşmelerde Türkiye'nin de artık savaşın dışında kalamayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Türkiye, Almanya ile olan ticari ve diplomatik ilişkilerini keserek 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş, San Francisco görüşmelerine kazananlar arasında katılmış ve Birleşmiş Milletler Antlaşması'ni imzalamıştır.

1 Cumhuriyet Halk Partisi'nin 5. Büyük Kurultayı hangi tarihte toplanmıştır?

- A. 27 Ocak 1939
- B. 15-21 Mart 1939
- C. 7-11 Ocak 1947
- D. 29 Mayıs-3 Haziran 1939
- E. 3 Nisan 1940

2 Millî Korunma Kanunu hangi tarihte kabul edilmiştir?

- A. 19 Ocak 1940
- B. 4 Mayıs 1946
- C. 18 Ocak 1940
- D. 4 Eylül 1939
- E. 24 Mart 1939

3 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hangi tarihde kabul edilmiştir?

- A. 18 Ocak 1940
- B. 11 Haziran 1945
- C. 11 Kasım 1942
- D. 1 Kasım 1942
- E. 16 Aralık 1941

4 Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de tek parti yönetiminden çok partili hayata geçilmesi, serbest seçimlerin yapılması, üniversite özerkliği, tek dereceli seçim sistemi, yürütme erkinin CHP'nin tüzel hâlini çıkarılmasını öneren Dörtlü Takrir temsilcilerinden biri **degildir**?

- A. Celal Bayar
- B. Adnan Menderes
- C. Fuat Köprülü
- D. Refik Koraltan
- E. Refik Saydam

5 Demokrat Parti hangi tarihte kurulmuştur?

- A. 9 Mart 1946
- B. 28 Mart 1946
- C. 4 Aralık 1945
- D. 7 Ocak 1946
- E. 11 Haziran 1945

6 Türkiye'de ilk defa tek dereceli seçim hangi tarihte yapılmıştır?

- A. 10 Haziran 1946
- B. 21 Temmuz 1946
- C. 30 Haziran 1945
- D. 9 Eylül 1946
- E. 21 Temmuz 1945

7 Türkiye'yi savaşın Akdeniz'e sıçraması dolayısıyla müttefikleri olan İngiltere ve Fransa'ya tüm gücüyle yardım etme taahhüdünü yerine getirmek durumunda bırakılan antlaşma aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Üçlü İttifak Antlaşması
- B. Türk-Bulgar Anlaşması
- C. Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması
- D. Türk-Sovyet Saldırmazlık Anlaşması
- E. Truman Doktrini

8 II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye ile Sovyet Rusya arasında yapılan saldırımazlık antlaşması hangi tarihte imzalanmıştır?

- A. 1 Mart 1941
- B. 7 Şubat 1941
- C. 1 Eylül 1939
- D. 18 Ocak 1940
- E. 25 Mart 1941

9 Cumhuriyet dönemi Türk siyasi hayatında ilk defa sağlık sebebi gösterilmeksızın istifa eden bakan aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Şükrü Saracoğlu
- B. Şükrü Sökmensüer
- C. Recep Peker
- D. Celal Bayar
- E. Numan Menemencioğlu

10 II. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulacak yeni dünya düzeni ile ilgili kararların görüşüldüğü konferans aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Yalta Konferansı
- B. Quebec (Kanada) Konferansı
- C. Moskova Konferansı
- D. Tahrان Konferansı
- E. Londra Konferansı

1. D	Yanıtınız yanlış ise “Refik Saydam Hükümeti (25 Ocak 1939-8 Temmuz 1942)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. B	Yanıtınız yanlış ise “Saraçoğlu Hükümeti (9 Temmuz 1942-7 Ağustos 1946)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. C	Yanıtınız yanlış ise “Refik Saydam Hükümeti (25 Ocak 1939-8 Temmuz 1942)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. A	Yanıtınız yanlış ise “Türk Dış Politikası (1939-1950)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. B	Yanıtınız yanlış ise “Saraçoğlu Hükümeti (9 Temmuz 1942-7 Ağustos 1946)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. E	Yanıtınız yanlış ise “Türk Dış Politikası (1939-1950)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. E	Yanıtınız yanlış ise “Refik Saydam Hükümeti (25 Ocak 1939-8 Temmuz 1942)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. E	Yanıtınız yanlış ise “Türk Dış Politikası (1939-1950)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. D	Yanıtınız yanlış ise “Saraçoğlu Hükümeti (9 Temmuz 1942-7 Ağustos 1946)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. A	Yanıtınız yanlış ise “Türk Dış Politikası (1939-1950)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu sırasında mecliste yapılan görüşmeler sırasında sert bir muhalefet ortaya çıkmıştır. Kanuna göre toprağı az olan köylüye ve çiftçilik yapmak isteyen vatandaşla toprak dağıtımın planlanmaktadır. Planlamaya göre büyük toprak sahiplerinin elinde bulunan toprak da bölünerek köylüye dağıtılacaktır. Görüşmeler sırasında tasarıyı uygun bulanlar, uygun bulmayanlar ve uygun bulup kusurlu bulanlar olarak üç ayrı grup olmuştu. Parti içinde bulunan büyük toprak sahipleri kanunun çökmesini gerektiğini fakat usulün yanlış olduğunu öne sürerken muhalif tavır sergilemiştir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında verilen Dörtlü Takrir neticesinde ortaya çıkan fikir ayrılıkları, dış politik gündemin de dünya üzerinde demokratik rejimlere yöneldiği algısından hareketle seslendirilmeye başlanmıştır. Kanun görüşmeleri sonrasında Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes'in imzaladıkları “Dörtlü Takrir” bildirisisiyle Demokrat Parti'nin kuruluşunun ilk adımı atılmıştır.

Araştır 2

Savaşın sonuna doğru Sovyet Rusya'nın İran ve Doğu Avrupa'ya yayılması ve boğazlar üzerindeki tehdidi ile karşı karşıya kalan Türkiye, güvenliğini korumak için Amerika'ya yönelmiştir. Amerika ise savaşın ardından Balkanlarda ve Ortadoğu'da yayılmacı bir politika izlemesi nedeniyle Sovyet Rusya'ya karşı Türkiye'ye destek vermiştir. 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında toplanan Postdam Konferansı'nda ABD, Sovyet Rusya'nın aksine Boğazlar'ın uluslararası statüde kalmasını gerekirse Birleşmiş Milletlerce boğazlara dair takdir hakkı kullanabileceğini belirtmiştir. Sovyet Rusya, 8 Ağustos 1946 tarihinde Boğazlar'ın Türkiye ile ortak savunulmasını talep etmiştir. Türkiye, bu istekleri reddetmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Planı ile Türk-ABD ilişkileri daha sıcak bir hal almış ve böylece Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren büyük endişe duyduğu ve büyük oranda yalnız kaldığı Sovyet tehdidine karşı uluslararası arenada destek bulmuştur.

Kaynakça

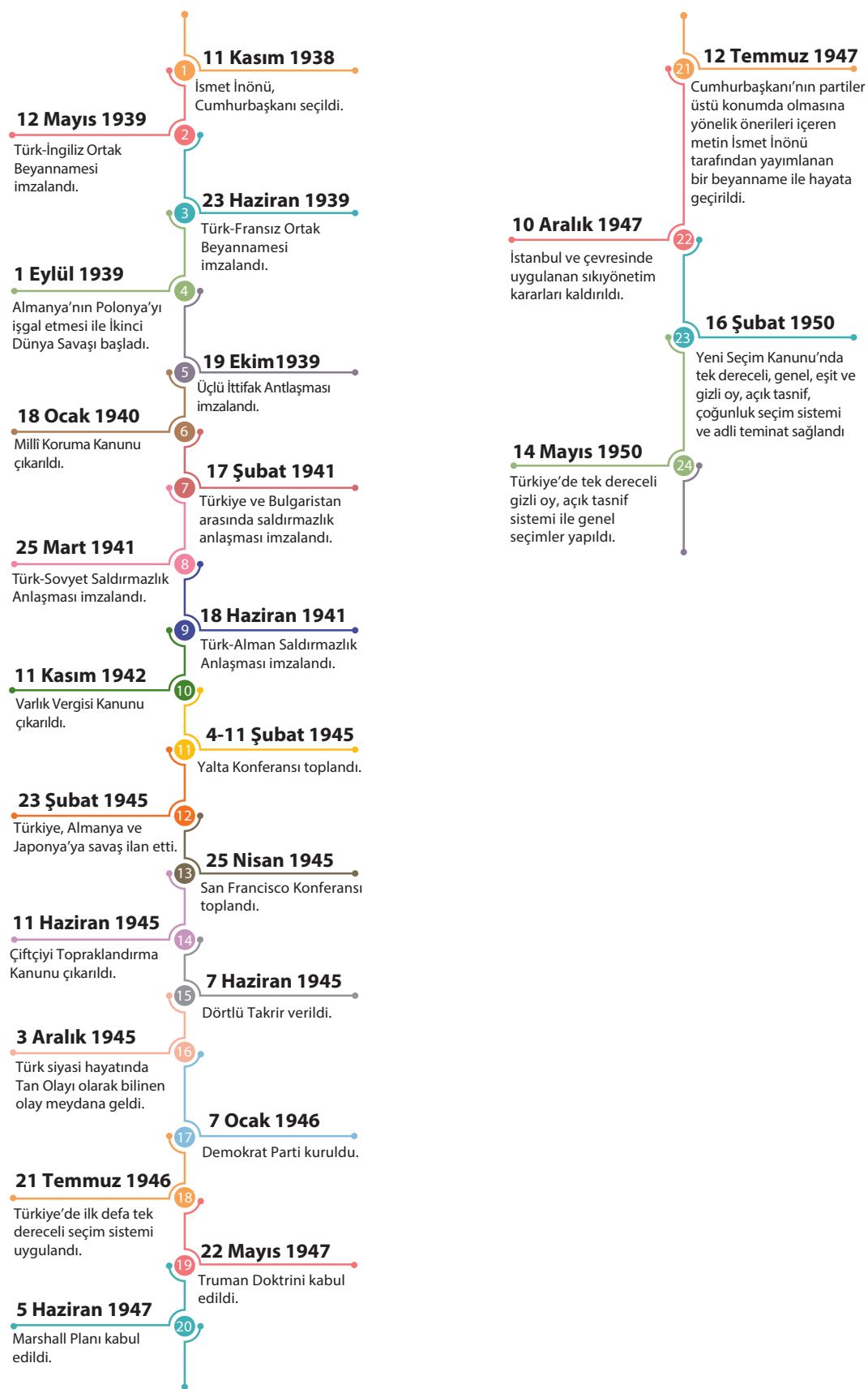
- Akdevelioğlu, A; Kürkçüoğlu, Ö. (2002) "Batı Bloku Ekseninde Türkiye 1", *Türk Dış Politikası*, Cilt 1, Ed. Baskın Oran, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayıncıları.
- Aksam*, 1-31.3.1940; 17.12.1946; 22.3.1945; 25.10.1945; 25.3.1939; 4.4.1945; 7.6.1939.
- Armaoğlu, F. (1958), "İkinci Dünya Harbinde Türkiye" *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 13, Sayı 2.
- Armaoğlu, F. (1991), *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayıncıları.
- Atabay, F. (2014), *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, İstanbul: IQ Yayıncıları.
- Avcıoğlu, D. (1973), *Türkiye'nin Düzeni, Dün Bugün Yarın*, C. 2, Baskı 6, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Aydemir, Ş. S.(1967), *İkinci Adam*, 2. Cilt, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ayın Tarihi*, (1941), Sa: 88; (1943) Sa: 121.
- Barutçu, F. A. (2001), *Siyasi Hatıralar*, 3 Cilt, Ankara: Yirmibirinci Yüzyıl Yayıncıları.
- Berkes, N. (2005), *Unutulan Yıllar*, İstanbul: İletişim yayıncıları.
- Burçak, R. S. (1947), "İkinci Cihan Savaşı'nda Boğazlar Meselesi", *SBF Dergisi*, Cilt 2, Sa.1-2.
- Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Partinin 1inci Büyük Kongresi*, (1947), İstanbul: Ticaret Dünyası Matbaası.
- CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*, (1939) Ankara: Ulus Basımevi.
- Cumhuriyet*, 10.6.1939; 11.9.1947; 13.10.1939; 14.4.1944; 14.5.1941; 14.8.1946; 19.6.1942; 2.12.1945; 22.4.1944; 23.11.1941; 27.4.1939; 29.3.1946; 6.6.1944; 6.7.1940; 8.7.1939.
- Deringil, S. (2003), *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, 3. Baskı İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayıncıları.
- Düstur*, (1941), III Tertip, Cilt 22.
- Düstur*, (1939), III Tertip, C 20, Ankara: Başvekalet Neşriyat Müdürlüğü.
- Erkin, F. C. (1968), *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara: Başnur Matbaası.
- Eroğul, C. (1998), *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Glasneck, J. (1976), *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Ankara: Onur Yayıncıları.
- Güler B. A. (2007). *Açıklamalı Yönetim Zamandızını (1929-1939)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayıncı.
- Gürün, K. (1991), *Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1950)*, Ankara: TTK Basımevi.
- Jaeschke, G. (1990), *Türkiye Kronolojisi (1938-1945)*, Çev. Gülayşe Koçak, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayıncıları.
- Kara, N. (1984/1985), "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Kararının Nedenleri", *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*.
- Karpat, K. (1996), *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller*, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Koçak, C. (1986), *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara: Yurt Yayınevi.
- Önder, Z. (2010), *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Resmî Gazete*, 9.11.1939, Sa: 4357.
- Resmî Gazete*, Tar. 5.9.1947, Sa. 6699.
- Sertel, Z. (1977), *Hatırladıklarım*, 3. Baskı, İstanbul: Gözlem Yayıncıları.
- Soysal, İ. (1989), *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayıncıları.
- Soysal, İ. (Nisan 1981), "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", *Belleten*, S.182, ss.367-415.
- SSCB Dışişleri Bakanlığı, (1981), *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944)*, Türkçesi Levent Konyar, İstanbul: Havas Yayıncıları.
- Tahran, Yalta ve Postdam Konferansları Gizli Belgeler*, (1972), Türkçesi Fahri Yazıcı, İstanbul: Sinan Yayıncıları.
- Tan*, 15.10.1945; 18.7.1941; 25.7.1942; 26.1.1943.
- Tanin*, 14.8.1947.
- Tasvir*, 14.6.1946; 29.11.1945; 8.7.1945.

- TBMM ZC*, (1938), Dönem 5, Cilt 7.; (1940) Dönem 6, Cilt 5; (1942) Dönem 6, Cilt 28; (1944)1, Dönem 7, Cilt 8; (1944)2, Dönem 7, Cilt 11; (1944)3, Dönem 7, Cilt 13; (1944)4, Dönem 7, Cilt 15.; (1945)1, Dönem 7, Cilt 17; (1945)2, Dönem 7, Cilt 20; (1946) Dönem 8, Cilt 3.
- Toker, M. (1990), *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973) Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tuncer, E. (2008), *1946 Seçimleri*, Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, (1973). Ankara: Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü.
- Ulus*, 11.5.1946; 11.8.1947; 12.5.1946; 14.11.1938; 15.9.1942; 6.6.1943; 1.4.1944; 23.6.1941; 24.2.1943; 25.5.1947; 25.7.1947; 27.1.1939; 27.6.1940; 28.2.1942; 6.4.1945; 7.4.1945; 8.9.1939; 9.6.1943; 9.8.1947.
- Us, A. (1966), *1930-1950 Hatıra Notları*, İstanbul: Vakit Matbaası.
- Ülman, Ha. (1961), *İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası.
- Vatan, 16.17.7.1946; 16.8.1946; 17.10.1942; 17.5.1945; 25.9.1945; 3.5.1941; 8.7.1942; 9.7.1946.
- Yetkin, Ç. (2003), *Karşı Devrim (1945-1950)*, 2. Baskı, İstanbul: Otopsi Yayınları.

Görsel Kaynaklar:

- Resim 3.1: <https://tr.pinterest.com/pin/453878468673576866/> (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Resim 3.2: http://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-8-temmuz/?fbclid=IwAR3Tkl9X6YPKL_WFtEGSncpfQ3YFeqdj4fvtiRdVhmu29Im6O2CdaP7Tvqo (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Resim 3.3: <http://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-5-kasim/> 8Erişim Tarihi 20.12.2020)
- Resim 3.4: <https://www.dunyabulteni.net/tarihten-olaylar/varlik-vergisi-ve-milli-koruma-kanunu-h149043.html> (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Resim 3.5: <https://www.sondakika.com/fotogaleri/ilk-secimler-ne-zaman-nasil-yapildi/> (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Resim 3.6: <https://i.pinimg.com/originals/1e/1f/40/1e1f40c460e3b80a9395eee6048191d4.jpg> (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Resim 3.7: <https://www.yenisafak.com/secim-1946> (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Resim 3.8: <https://www.biyografyacom/biyografi/16129> 8Erişim Tarihi. 20.12.2020)
- Resim 3.9: <http://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-24-ocak/> (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Resim 3.10: <https://www.basinhayati.net/basin-tarihimizden-1950-secimleri/> (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Resim 3.11: <https://www.tozumikrofon.com/ikinci-dunya-savasi-sirasinda-turkiyede-meydana-gelen-onemli-askeri-gelismeler-nelerdir/> (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Resim 3.12: <https://www.tarihduration.com/2017/01/churchill-ve-ismet-inonu-adana-gorusmesi.html> (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Resim 3.13: <https://www.inkilaptarihi.gen.tr/2-dunya-savasi-doneminde-turkiyenin-dis-politikasi/> (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Resim 3.14: Cumhuriyet, 13 Temmuz 1947

Kronoloji

Bölüm 4

Türkiye'nin Demokrat Partili Yılları (1950-1960)

Öğrenme Çıktıları

1

Demokrat Parti Döneminde İç Politikada Yaşananlar (1950-1960)

- 1 Demokrat Parti iktidarında iktidar-muhalefet ekseninde iç politikada yaşananları sebep-sonuç ilişkisi içinde değerlendirebilme, Cumhuriyet tarihinin ilk askerî darbesi olan 27 Mayıs 1960 darbesinin sürecini analiz edebilme

2

Demokrat Parti Döneminde Dış Politikada Yaşananlar (1950-1960)

- 2 Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin dış politikadaki gelişmeleri, bu gelişmelerde etkili olan dinamikleri, başka devletlerle olan ilişkileri ve küresel çapta yaşanan olayları açıklayabilme

3

Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1960)

- 3 Demokrat Parti'nin on yıllık iktidar döneminde ekonomi politikaları ve bu dönemde tarım, sanayi ve ulaşım alanındaki atılımları değerlendirebilme

Anahtar Sözcükler: • Demokrat Parti • Adnan Menderes • Atatürk'ü Koruma Kanunu
• 27 Mayıs Darbesi • Millî Birlik Komitesi • NATO • Kıbrıs Sorunu • Balkan Paktı • Bağdat Paktı
• Millî Korunma Kanunu

GİRİŞ

II. Dünya Savaşından sonra 25 Nisan 1945'te San Francisco Konferansı ve 26 Haziran 1945'te de Birleşmiş Milletler (BM) Anayasasının kabul edilmesi Türkiye'yi Batı Bloğuna yaklaştırdı. İç politikada da Batı Bloğuna yönelme, tek parti yönetiminin hâkim olduğu Türkiye'de, demokrasinin gereği olarak siyasi ve iktisadi alanın yeniden şekillendirilmesi gerektiğini gündeme getirdi. Bu bağlamda çok partili yaşama geçme sinyalleri Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün beyanatlarında da yer aldı. 24 Temmuz 1945'de Millî Kalkınma Partisi kuruldu, fakat güçlü bir muhalefet partisi olmaktan uzaktı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) içinde belirginleşen muhalefet, kendini 1945 yılı bütçe görüşmeleri ve Çiftçi Topraklandırma Kanun tasarıının Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'deki tartışmalarında gösterdi. 14 Mayıs 1945'te TBMM'de çiftçiye toprak dağıtılmazı ve çiftçi oacaklarının kurulmasıyla ilgili hazırlanan Çiftçi Topraklandırma Kanun tasarısı görüşmelerinde başta Adnan Menderes olmak üzere muhalefet belirginleşmeye başladı. Şükrü Saracoğlu'nun Başbakanlığı döneminde, 1945 bütçesi görüşmeleri esnasında Adnan Menderes kürsüye gelecek kanun tasarısı hakkında aleyhte görüşlerini açıkladı. 29 Mayıs 1945'te yapılan bütçe oyollamasında Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak hem red oyu hem de hükümete güvensizlik oyu vererek muhalif kimliklerini ortaya koydular. 7 Haziran 1945'te İzmir milletvekili Celal Bayar, Aydın milletvekili Adnan Menderes, Mersin milletvekili Refik Koraltan ve Kars milletvekili Fuat Köprülü parti tüzüğünde ve bazı kanunlarda değişiklik yapılması konusunda "Dörtlü Takrir" adı ile anılan önergeyi CHP Meclis Grubu'na sundu. Bu önerge ile mevcut kanullardaki ve parti tüzüğündeki anti-demokratik maddeleinin çıkarılması, TBMM'nin gerçek anlamda hükümeti denetlemesi ve tek dereceli seçim sistemi ile seçimlerin serbestçe yapılması istendi. CHP Meclis Grubunda Takrir reddedildi. 21 Eylül 1945'te CHP Divanı, Menderes ve Köprülü'nün parti ile ilgilerinin kesilmesine oybirliği ile karar verdi. Menderes ve Köprülü'nün partiden ihracı sırasında Bayar, 26 Eylül 1945'de milletvekilliğinden istifa etti. 27 Kasım 1945 tarihinde Koraltan da, arkadaşları hakkında alınan kararın tüzüğe aykırı olduğunu belirttiği için partiden ihraç edildi. Bu gelişmeler karşısında Bayar, 3 Aralık 1945'de CHP'den de istifa ederek son noktayı koydu. Sonuç olarak, Dörtlü Takrir'e imza atan ve CHP'den ayrılan dört milletvekili 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi (DP) kurdu (Timur, 2003; Eroğlu, 2003).

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE İÇ POLİTİKADA YAŞANANLAR (1950-1960)

DP, 1946 seçimlerinden itibaren sürekli olarak adil seçimlerin yapılması, sandık güvenliğinin sağlanması konusunu her fırsatta dile getirerek kamuoyu oluşturmayı başardı. DP'nin bu yöndeki çalışmaları 16 Şubat 1950'de Seçim Kanunda bazı yeni maddelerin kabul edilmesi ile sonuçlandı. Yeni Seçim Kanununa göre, seçimler liste usulü çoğunluğa dayalı, gizli oy-açık tasnif, tek turlu, yargı denetimine açık şekilde yapılacak, en az beş ilden adayı olan partiler radyodan yararlanabilecekti. Ayrıca yeni kanun uyarınca bir başkan, altı asıl ve dört yedek üyeden oluşan Yüksek Seçim Kurulu (YSK) kurulacaktı (Tuncer, 2003; Albayrak, 2004).

Demokrat Parti'nin Altın Yılları: Demirkirat Şahlanıyor! (1950-1954)

Seçimin yenilenmesine dair önerge, muhalefetin tepkilerine rağmen, 24 Mart 1950'de TBMM'de kabul edilmiştir. Partiler seçim kampanyalarına başladı. Günlaltay Hükümeti seçime hazırlık sürecinde ekonomi alanında Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi ve İhracat Vergisi'ni kaldırıldı, Toprak Reformu Yasası'nda da değişiklikler yapıldı (Eroğlu, 2003).

DP'liler ise seçim kampanyalarını kişi üzerine değil, millet üzerine inşa etti. Partinin önderleri ile milletvekili adayları tüm ülkeyi baştan başa gezerek yaptıkları hürriyet ve demokrasi mücadelelerini anlattılar. 1950'de Türkiye'de birçok şey değişmişti. Artık köylünün ayağına kadar giden ve onları dinleyen siyasetçiler vardı. DP, 1950 Seçimlerine Türk siyasi tarihine damgasını vuran "Yeter Söz Milletindir" sloganı ile girdi. DP, milletvekili aday listesini 24 Nisan 1950'de açıkladı. Adnan Menderes, seçimlerde İstanbul'dan ve Aydın'dan aday oldu ve seçim çalışmalarını genellikle Aydın'dan yürüttü (İnan, 2006).

14 Mayıs 1950'de halkın %89.3'ünün katılımıyla 63 ilde gerçekleştirilen seçimler oldukça sakin bir havada geçti. Seçim sonuçlarına göre, DP oyaların %53.3'ünü aldı ve 408 milletvekilliğini kazandı. CHP ise %39.9 oyla 69 milletvekilini Meclis'e gönderdi. Millet Partisi (MP) ise oyaların %3.1'ini alarak sadece 1 milletvekilliği ve bağımsızlar da 9 milletvekilliği kazandı (Olgun, 2011). İktidarın sakin, güven ve barış içinde CHP'den DP'ye geçmesi, hem yurt içinde hem de yurtdışında memnuniyetle karşılanmış ve bu süreç "Ak Devrim" ya da "Kansız Devrim" şeklinde ifade edilmiştir (Yücel, 2001).

1950 seçimlerinden sonra, 22 Mayıs 1950'de açılan TBMM'nin IX. Toplantısına, en yaşlı üye sıfatıyla Hüseyin Cahit Yalçın başkanlık etti. Aynı gün Celal Bayar, Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan da Meclis Başkanı seçildi. Cumhurbaşkanı Bayar, Adnan Menderes'i hükümeti kurmakla görevlendirdi. Böylece 10 yıl sürecek olan "Demokrat Parti Dönemi" bir başka deyişle "Menderesli Yıllar" başlamış oldu. Hükümet programı 29 Mayıs 1950'de TBMM'de Adnan Menderes tarafından okundu ve 2 Haziran 1950'de güvenoyu alarak I. Menderes Hükümeti (22.05.1950-09.03.1951) kuruldu (Albayrak, 2004).

Resim 4.1 Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes

Hükümetin kurulmasının ardından, 5 Haziran 1950'da Başbakan Menderes'i ziyaret eden bir albay, kendisine darbe yapılacağını ihbar etti. Konunun hassasiyetini ve ordu-parti ilişkileri arasındaki denge kurmanın zorluğunu bilen Menderes, 6 Haziran'da ordunun üst kademesinden başlayarak önemli değişiklikler yaptı. İlk olarak Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nafiz Gürman'ın yerine Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nuri Yamut'u attı. 15 general ve 150 albay emekliye sevk edildi. Hükümet sadece askeri kademedede değil, bürokraside de önemli değişiklikler yaparak birçok valinin yerini değiştirdi (Göktürk Çetinkaya, 2019).

Ordu ve bürokraside yapılan değişiklerin ardından DP'nin ilk önemli icraatı, 16 Haziran 1950'de "Ezânın Arapça Okunmasını" yasaklayan kanunu kaldırmak oldu. 6 Temmuz'da ise Ankara Radyosu'ndan haftanın üç günü Kur'an-ı Kerim okunmasına karar verilerek, radyodan dinî yayınlar yapılması konusundaki yasak kaldırıldı. DP, 1950'de kendisini iktidara taşıyan halkın özlemlerini tek tek yerine getirmeye başladı (Torun, 2006).

DP, seçim vaatlerini tek tek yerine getirirken, Başbakan Menderes'in bakanlıklarının bünyesindeki işlere müda-hale etmesi, parti içinde anlaşmazlıklara neden oldu ve bazı bakanlar görevlerinden istifa etti. Tarım Bakanı Nihat Eğriboz ile Başbakan Adnan Menderes arasında yaşanan gerginlik basına da yansındı. 1951 yılının şubat ayında Başbakan Adnan Menderes traktör satışlarını desteklemek için traktör üzerinden alınan bazı vergilerin kaldırılmasını istedi. Fakat Eğriboz, devletin bu yükü kaldırılamayacağını gerekçe göstererek bu öneriyi kabul etmedi. Bunun üzerine Menderes, Tarım Bakanı'ndan görevden çekilmesini istedi. Tarım Bakanı Nihat Eğriboz'un istifa etmemesi nedeni ile Menderes, 9 Mart 1951'de Başbakanlık görevinden çekildi. Aynı gün Menderes, Cumhurbaşkanı Bayar tarafından tekrar yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. 2 Nisan 1951'de Menderes'in başbakanlığında kurulan II. Menderes Hükümeti (09.03.1951-17.05.1954) TBMM'den güvenoyu aldı (Albayrak, 2004; Demir, 2003).

dikkat

Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti'nin 1950-1960 yılları arasında iktidarda kaldığı dönem, "Menderes Dönemi" olarak da adlandırılmaktadır. Bunun nedeni de Adnan Menderes'in beş hükümet kurması ve bu on yıllık dönemde kesintisiz olarak Başbakanlık görevinde bulunmasıdır.

II. Menderes Hükümeti göreve başladıkten hemen sonra 4 Mayıs 1951'de "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" tasarısı hazırlanarak TBMM'ye sunuldu. Başbakan Menderes'in çabaları ile tasarısı, 25 Temmuz 1951 tarihinde milletvekillerinin 232 kabul oyıyla yasalaştı. Bu kanunun kabul edilmesindeki en önemli neden, 27 Şubat 1951 günü Kırşehir'deki Atatürk büstünün, Ticânilâr adı verilen bir grup tarafından parçalanmasıydı. Bu eylemi kısa süre içinde yenileri izledi ve ülkenin çeşitli bölgelerinde 20 kadar Atatürk büst ve heykeli tahrif edildi. Bu kaygılar, DP yöneticilerini Atatürk'ün resim, büst, heykellerini ve Atatürk hakkındaki eserleri kanun yoluyla korumaya yöneltti (Göktürk Çetinkaya, 2019).

II. Menderes Hükümetinin ele aldığı diğer bir konu, Halkevlerinin kapatılarak, mallarının hazineye devredilmesiydi. Aralık 1950'deki Demokrat Parti Meclis Grubunda (DPMG) söz alan Menderes, Halkevlerinin amaçlarına uygun çalışmadıklarını söyledi. Menderes, kendilerinin ekonomik zorluklar çekerken hatırları sayılır mal varlığına sahip olan CHP ile eşit şartlarda rekabet edemediklerini belirterek, Halkevlerinin kapatılmasını ve mallarına el konulmasının oylamaya sunulmasını istedi. Yapılan oylama sonucu DPMG'de, Menderes'in önerisi kabul edildi. İktidar ve muhalefet arasında gerginlige neden olan tasarısı, 6 Ağustos 1951'de TBMM'ye sunuldu. TBMM'de yapılan tartışmalar esnasında CHP Genel Başkanı İnönü, Halkevlerinin kültür yaşamındaki önemini vurgulayarak kaldırılmasının yersiz ve haksız bir yıkım olduğunu belirtti. Konu ile ilgili söz alan CHP milletvekilleri, Halkevlerinin bağımsız kültür kurumları olarak faaliyetlerine devam etmesini istediler. CHP bu tasarıyı protesto ederek oylamaya katılmamasına rağmen 8 Ağustos 1951'de TBMM'de DP'li milletvekillerin oyları ile kabul edildi. Kanun 11 Ağustos 1951'de yürürlüğe girdi ve Halkevlerinin bütün taşınır ve taşınmaz malları hazineye devredilecek kapatıldı (Çeçen, 2000; Albayrak, 2004).

Halkevlerinin kapatılması ve mallarına el konulması sonrasında 16 Eylül 1951'de, 17 ilde boş olan 20 milletvekilliği için yapılacak ara seçim hazırlıkları başladı. DP, aday göstermedi ve örgütlerin kendi adaylarını belirlemesini istediler. CHP'de ise, 1950'de milletvekili seçilemeyenler aday gösterilerek, yanlış bir strateji izlendi. 11 Aralık 1953'de CHP'nin haksız yere edindiği malların hazineye devredilmesi konusu tekrar gündeme geldi. Konu ile ilgili Samet Ağaoğlu, Halil Özyörük, Hamit

Şevket İnce, Muammer Alakant, Akif Sarıoğlu tarafından hazırlanan rapor, 14 Aralık 1953'te TBMM'ye sunuldu. Aynı gün İsmet İnönü, tekli Anayasaya aykırı olduğu yönünde bir konuşma yaptı. Fakat tasarının kanunlaşmasını önleyemedi. Yapılan oylama sonucunda CHP'nin parti binası ve Maliye Bakanlığının uygun gördükleri haricindeki tüm mal varlığı hazineye devredildi (Albayrak, 2004; Göktürk Çetinkaya, 2019).

Bu dönemde tartışmaya neden olan olaylardan bir diğeri de Köy Enstitülerinin ilköğretim okulları ile birleştirilmesi kararındı. Köy Enstitüler, 17 Nisan 1940 tarih ve 3803 sayılı kanun ile köylerde açılan beş yıllık okullardı. Enstitülerin amacı sadece köy çocukların eğitmek değil, köy seferberliğini de başlatmaktı. Köy Enstitüler, 1946 seçim kampanyası esnasında ve sonrasında hem muhalefetteki DP hem de iktidardaki CHP'den bazı siyasetçilerin ağır ithamlarına maruz kalmış, aynı yıl projenin destekçisi olan Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel bakanlık görevinden uzaklaştırılmıştı. Projenin yürütücüsü olan İsmail Hakkı Tonguç da İlköğretim Genel Müdürlüğü görevinden alınmış ve Enstitülerin öğretim programlarında değişiklikler yapılmıştı. 1950'de DP iktidarı ile birlikte Enstitülerin kapanma süreci hızlanmıştır. 27 Ocak 1954'te 6234 sayılı kanunla Köy Enstitüler, ilköğretim okulları ile birleştirildi. (Yiğit, 1992 ; Göktürk Çetinkaya, 2019).

1954-1957 Döneminde Türkiye'de Demokrat Parti: Başarıyla Gelen Özgüven

1954 Seçimleri öncesi iç politikada yaşanan olumsuz gelişmelerin aksine DP Hükümeti, toprak dağıtımasına ve tarımın modernizasyon çalışmalarına devam etti. Tarım araçlarında, makinelerinde özellikle de traktör sayısında büyük artış sağlandı. Ekonomi alanında yaşanan bu gelişmelere hava koşullarının uygun gitmesi de eklenince üretim arttı ve buna bağlı olarak halkın refah seviyesi yükseldi. Türk halkı yaşanan bu olumlu gelişmeler nedeni ile DP'ye, özellikle de onun lideri Adnan Menderes'e daha sıkı bağlanmaya başladı. Türkiye'nin NATO üyeliği ve ABD'den sağlanan ekonomik yardımlar, iktisadi alanda yaşanan gelişmeleri perçinledi. 1950 yılında başlayan iktisadi alanda yaşanan gelişmeler, halkın DP'ye karşı güvenini ve memnuniyeti arttırdı. Bu durum doğal olarak sandığa yansındı (Schink, 2013).

Başbakan Menderes, 11 Şubat 1954'de DPMG toplantılarında genel seçimlerin 2 Mayıs'ta yapılacağını açıkladı. Seçimlere Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokrat Parti (DP), Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve Türkiye Köyü Partisi (TKP) katıldı. Seçim tarihinin açıklanmasından sonra hem iktidar hem de muhalefet partileri seçim hazırlıklarına başladı. CHP Genel Başkanı İnönü, mitinglerdeki seçim konuşmalarını laiklik ve inkılaplardan verilen tavizler, Petrol Kanunu, DP ve Menderes'in partizanlığı, yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesinden duydukları rahatsızlık üzerine yoğunlaştırdı. Başbakan Menderes ise, kendi dönemlerinde yapılan iktisadi atılımlardan, halkın hayatının nasıl değiştiğinden, refah seviyesinin nasıl yükseltildiğinden, 1946 seçimlerinde yapılan hilelerden seçim konuşmalarında bahsetti. Ayrıca İnönü'yu hedef alarak CHP'nin kendilerine yönelikleri eleştirilere sert şekilde cevap verdi (Yücel, 2001). Seçimler 2 Mayıs 1954'te sakin ve olaysız bir şekilde yapıldı. DP, 1950 seçimlerine göre oyalarını artırdı, oy oranı düşen CHP ise büyük hayal kırıklığına uğradı. 1954 Seçimlerinde TBMM'ye 541 milletvekili girdi. Milletvekillerinden 503'ü DP, 31'i CHP, 4'ü CMP ve 2'si de bağımsızdı (<https://ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari>).

14 Mayıs 1954'te toplanan TBMM'de, Celal Bayar Cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan da TBMM Başkanlığına tekrar seçildi. Cumhurbaşkanı Bayar tarafından Adnan Menderes, yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. 17 Mayıs 1954 tarihinde Adnan Menderes, III. Menderes Hükümetinin listesini oluşturdu ve Bayar'a sundu. TBMM'nin 24 Mayıs tarihli oturumunda da hükümet programı okunarak milletvekillerinden güvenoyu istendi. 26 Mayıs 1954 tarihli oturumda güven oyu alan III. Menderes Hükümeti (17.05.1954-09.12.1955), hemen göreve başladı (Göktürk Çetinkaya, 2019).

Seçim sonuçları muhalefette özellikle CHP'de büyük bir şaşkınlık ve hayal kırıklığı yarattı. Seçimlerde yaşanan başarısızlığın nedenleri parti içinde tartışılmaya başlandı. İlk olarak iktidar partisi ile yaşanan gerginlıkların partiye zarar verdiği düşünücsesi kabul edildi. İktidar partisi DP ile daha ılımlı ilişkiler içine girilmesine ve bunun için de başta Menderes olmak üzere karşılıklı görüşmelere başlanmasına karar verildi (Demir, 2010). Ayrıca parti içinde "kodaman"lar olarak anılan bir grup milletvekili de, Parti Genel Kurulunun ve Genel Başka-

nın kimliğinin değişmesini, laiklik ilkesine açıklık getirilmesini, parti ilkelerinin yeniden düzenlenmesini istedi fakat bu istekler olumlu karşılanmadı (Albayrak, 2004).

Seçimlerden büyük başarı ile çıkan, halkın bir defa daha teveccühünü kazanan ve Meclis'in büyük çoğunluğunu elde eden DP, büyük memnuniyet ve aşırı güven içindeydi. Başbakan Menderes konuşmalarında, seçim sonuçlarının halkın kendisine duyduğu güveni ve DP'nin dört yıllık icraatlarına verdiği onayı gösterdiğini, eski dönemde yeni dönemin birbirinden tamamen ayrıldığını ifade etti. Büyük özgüven ile kuруlan yeni hükümetin ilk icraati, DP'ye destek vermeyen memurların tasfiye edilerek cezalandırılmaları oldu (İnan, 2006). Hemen ardından il yapılandırımlarında değişiklikler yapıldı. 14 Haziran 1954'te Adiyaman, Malatya'dan, Adapazarı ilçesi de Kocaeli'den ayrılarak il statüsüne yükseltildi. 30 Haziran 1954'de çıkarılan kanunla Kırşehir, halkın CMP'ye oy vermesinden dolayı ilçe konumuna getirildi (Göktürk Çetinkaya, 2019). Bu değişikliklerin hemen ardından Meclis'te üç önemli kanunun bazı maddelerinde değişiklik yapıldı. Bunlardan birincisi, 21 Haziran 1954'te "*Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun*"un iki maddesinin değiştirilmesiydi (Vatan, 30.06.1954; Albayrak, 2004; Eroğlu, 2003). DP'nin seçim sonrasında icraatları, CHP'nin eleştirilerinin her geçen gün artmasına ve sertleşmesine neden oldu.

7 Kasım 1954'te ülke genelinde yapılan muhtarlık seçimlerinden de başarıyla çıkan, köylünün desetğini arkasına alan Menderes'i hem iç hem de dış politikada sıkıntılı günler bekliyordu. 1954 yılının Ağustos ayında dış politikada hareketli günler yaşanmaya başlandı. Kıbrıs konusu Yunanistan, Türkiye ve İngiltere arasında alevlendi. Londra'da görüşmeler devam ederken 5 Eylül 1955'te Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve ve aynı bahçede yer alan Türk Konsolosluğuna bomba atıldığı iddiası, 6 Eylül'de ilk olarak radyodan daha sonra da İstanbul Ekspres gazetesinden duyuruldu. Olayın doğruluğu araştırılmadan İstanbul, Ankara ve İzmir'de halk sokağa dökündü. İstanbul'da Kıbrıs Türk Cemiyeti'nin çağrısı ile Taksim Meydanında, Selanik'te yaşanan olayları protesto etmek amacıyla binlerce kişi toplandı; helyecanlı kalabalık İstiklal Caddesi üzerinden Beyoğlu, Şişli, Nişantaşı gibi özellikle Rumların yaşadığı bölgelere doğru yürüyüse geçti. Bu semtlerde Rumlara ait dükkanlar ve evler yakıldı, yıkılıp yağmalandı. 6

Eylül akşamı olayların çıktıgından habersiz Ankara'ya hareket eden Menderes, İzmit'te yaşananları öğrendiğinde derhal İstanbul'a geri döndü ve olayların kontrol altına alınması için gerekli talimatları güvenlik birimlerine verdi (Demirer, 1995).

6 Eylül akşamı İstanbul ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edildi. Olayların hemen sonrasında İçişleri Bakanı Namik Gedik; istifa etti, Kıbrıs Türk Cemiyeti kapatıldı. İstanbul içinde üst düzey bürokraside değişiklik yapıldı. 12 Eylül'de 6/7 Eylül'de İstanbul'da yaşanan olayları görüşmek üzere TBMM toplandı. Hükümet bir yıllık sıkıyönetim ilan edilmesini istedi. Fakat Meclis bu süreyi altı aylık olarak sınırladı (Gevgilli, 1987; Demirer, 1995; Zafer, 07.09.1955).

Başbakan Menderes, 6/7 Eylül olayları sonrasında altı aylık sıkıyönetim nedeni ile il genel meclisi ve belediye seçimlerinin ertelenmeyeceğini duyurdu. 25 Eylül 1955'teki il genel meclisi seçimlerini ve 13 Kasım 1955'te de yapılacak belediye seçimlerini CHP ve CMP boykot etti. 806 belediyyenin 597'sini DP, 15'inin TKP ve 193'ünü de bağımsız adaylar kazandı (Göktürk Çetinkaya, 2019). Seçimlerden hemen sonra DP içinde "basına ispat hakkı" konusu tekrar gündeme geldi. 9 Mart 1954'te çıkan basın yasasında ispat hakkı bulunmamakta ve yayınların kolayca sansür edilmesine olanak sağlamaktaydı. Bu nedenle hem muhalefetten hem de DP'nin içinden bir grup milletvekili basına ispat hakkı verilmesini istedi. IV. Büyük Kongre öncesi basına ispat hakkı konusunda ısrar eden ondokuz milletvekilinden dokuzu hakkında ihraç kararı alındı, diğer on vekil de partiden istifa etti (Albayrak, 2004). DP içinde "basına ispat hakkı" konusunda ortaya çıkan muhalefet, 20 Aralık 1955'de Hürriyet Partisi'nin kurulmasına yol açtı.

Resim 4.2 6/7 İstanbul gazetesinde Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığı haberi ile başlayan olaylara Celal Bayar'ın müdahalesi

15 Ekim 1955'te IV. Büyük Kongre, 6/7 Eylül Olayları ve basına ispat hakkı konusu nedeni ile DP içinde yaşanan gerginlıkların gölgesinde, Ankara'da toplandı. Hazırlanan faaliyet raporunun siyasi bölümü Menderes, ekonomi ile ilgili bölümü ise Maliye Bakanı Hasan Polatkan tarafından okundu. Raporların kabul edilmesi sonrasında oybirliği ile Menderes, DP Genel Başkanı seçildi (Burçak, 1998). IV. Büyük Kongrenin hemen sonrasında 30 Ekim 1955'te DPMG toplantısında ise, Menderes ile muhalifler arasında ilk gerginlik TBMM başkanlığı konusunda yaşandı. Seçimlerde aday olan Refik Koraltan ve Fahri Belen karşı karşıya geldi. Çok çetin geçen seçimleri Koraltan kazandı. 29 Kasım 1955'te yapılan grup toplantıda ise grup başkanlığı ve grup başkan vekilliği için yapılan seçimlerde parti içindeki muhalefet daha da belirginleşti. Partide gerçekleşen istifaların ardından Başbakan Menderes de cumhurbaşkanına istifasını sundu. Cumhurbaşkanı Bayar, 1 Aralık 1955'te Menderes'i tekrar yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi. IV. Menderes Hükümeti 14 Aralık 1955'te Meclis'ten güvenoyu alarak görevine başladı (Yücel, 2001). 1955 sonrası CHP-DP gerginliğinin artması, ekonomik darboğaz ve siyasi çalkantılar DP'nin güç kaybetmesine neden oldu. Bütün bu olumsuzluklar, Başbakan Menderes'i sıkıntılı günlerin beklediğini göstermektedir.

1956 yılında iç politikada yaşanan gerginlik ekonomik sıkıntılarla bağlı olarak artmaya devam etti. Bu dönemde 6/7 Eylül Olaylarında zarar görenlere tazminatları ödenmeye ve muhalefet liderleri erken seçimde iş birliği yapmak için görüşmelere başladı.

Sert Rüzgârların Esmeye Başladığı Dönem (1957-1960)

Mayıs 1958'de yapılması planlanan genel seçimler, Başbakan Menderes'in karşı çıkışına rağmen 5 Eylül 1957 toplanan DPMG'de öne çekilerek 27 Ekim 1957'de yapılması oybirliği ile kabul edildi. Muhalefetin, iktidarı yırpratıcı-baltalayıcı faaliyetleri seçimlerin erkene alınmasının nedeni olarak gösterildi. Seçim kararının alınmasıyla birlikte muhalefet partileri CHP başta olmak üzere, Hürriyet Partisi (HP), Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) seçimlerde işbirliği konusunu görüşmeye başladı. İktidar partisi DP, muhalefet partilerinin seçimlere birlikte katılma konusundaki ortak girişimini engellemek adına 11 Eylül 1957'de yeni Seçim Kanununu TBMM'den geçirdi (Demir, 2010). Yeni kanunla birlikte bir siyasi partinin seçim bölgesinde diğer bir siyasi partiyi desteklemesinin önüne geçildi. Ayrıca "...son altı ay içindeki partiden istifa etmiş birinin başka bir partiden aday olamayacağı..." hükmü getirildi. Bu madde ile amaçlanan 7 Eylül 1957'de DP'den istifa eden Fuad Köprülü'nün başka bir partiden aday olmasının önüne geçmekte (Yücel, 2001).

İktidar ve muhalefet arasındaki gerginlik seçim kampanyalarına da yansdı. Seçim mitinglerine 12 Ekim'de Erzurum'da başlayan Başbakan Menderes, bu mitingleri 22 Ekim'de Adana'da sonlandırdı. Menderes, toplam 17 ilde 51 konuşma yaptı. Konuşmalarında hükümetin iktisadi kalkınma hamleleri, CHP'nin hırçılığı, ispat hakkı, pahalılığın nedenleri ve çözüm önerileri, Sovyet Rusya ile ilişkiler, çözümün DP'den başka yerde aranmaması gereği üzerinde durdu. Ana muhalefet partisi CHP de seçim mitinglerinde anti-demokratik kanunların değiştirilmesi, hayat pahalılığının ortadan kaldırılması, iktisadi sorunların ortaya çıkmasında hükümetin uyguladığı yanlış politikaların değiştirilmesi konusuna yoğunlaştı (Göktürk Çetinkaya, 2019). 27 Ekim 1957'de yapılan seçimlerde DP 424, CHP 178, CMP 4 ve HP 4 milletvekili çıkardı (<https://ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari>). DP, oy oranı ve milletvekili sayısı düşmesine rağmen yine birinci parti olarak TBMM'de yerini aldı.

TBMM, 1 Kasım 1957'de en yaşlı üye Ali Fuat Cebesoy'un başkanlığında açıldı. Yapılan oylamada TBMM Başkanlığına İçel Milletvekili Refik Koralton, Cumhurbaşkanlığına da Celal Bayar üçüncü defa seçildi. Bayar, hükümeti kurma görevini Adnan Menderes'e verdi. 25 Kasım 1957'de hükümeti kuran Menderes, 4 Aralık 1957'de programını TBMM'ye sundu ve aynı gün güvenoyu aldı. Hükümet programının özünü iktisadi ve sanayi kalkınma hamlelerine devam edilmesi oluşturdu. Özellikle bu dönemde Millî Koruma Kanunu ile ilgili düzenlemelerin yapılacağı, fiyat artışlarının önlenecesi, Türk lirasının değerinin korunacağı belirtildi (Göktürk Çetinkaya, 2019; Yücel, 2001). Ayrıca 1957 seçimleri sonrasında da DP, muhalefet partilerinin birlikte hareket etmelerini önlemek amacıyla bazı düzenlemeler yaptı. Bunlardan biri TBMM'de on beş milletvekilinden az sayıdaki partilerin grup kuramayacakları ile ilgiliydi. 1958 yılı bütçe görüşmeleri sırasında iktidar ile muhalefet arasındaki artan gerginlikte Başbakan Menderes, Meclis kürsüsünden, muhalefet partilerinin eleştiriden başka bir şey bilmediğini, DP'nin yıkılması için elliinden geleni yaptıklarını söyleyken, CHP lideri İnönü de, Menderes'i ülkeyi diktatörlüğe götürmekle suçladı (Gevgili, 1987; Demir, 2010).

1957 yılında ordu içindeki çekişmenin devam ettiğini, aynı zamanda farklı grup ve alt rütbeli subayların oldukça gergin bir seyir almış olan partiler arası çekişme ile yakından ilgilendiğini gösteren bir gelişme yaşanmıştır: Dokuz Subay Olayı. 1957 yılında Türk basınında sık sık emekli olan generallerin CHP'ye katıldıklarına ilişkin haberler yer almaya başlamıştı. Bu durum DP'li yöneticileri fazlasıyla tedirgin etti. Ordudaki kutuplaşma öyle bir noktaya vardi ki 1957 yılı genel seçimleri öncesi askerî bir müdahaleden bahsedilmeye başlandı (Başgil, 2006: 151-164; İpekçi-Çoşar, 1965). Millî Savunma Bakanlığı Temsil Bürosu Başkanlığında görev yapan Binbaşı Samet Kuşçu ile 15. Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Albay İlhami Barut 19 Aralık 1957'de askerî müdahale konusunda görüştü. Yapılan görüşmede Albay İlhami Barut, seçim öncesinde müdahale etmeyi planladıklarını fakat gerçekleştiremediğini belirterek çalışmalarına devam ettiklerini söyledi. Ayrıca Barut, görüşmede birlikte hareket etmeyi de teklif etti. Fakat Binbaşı Samet Kuşçu, arkadaşlarının bazlarının ordu içinde iktidar karşıtı hareketleri izlemek amacıyla Başbakanlıkta kurulan "Menderes'e bağlı sadık subaylar

“örgütü”ne üye olduğunu düşündüğü için yapılması planlanan askeriî müdahaleyi, 23 Aralık 1957’de DP İstanbul Milletvekili Mithat Perin’e anlattı. Yapılan ihbar üzerine 26 Aralık 1957’de dokuz subay tutuklandı. Korgeneral Cemal Tural’ın başkanlığında 25 Kasım 1958’de başlayan yargılama sonucunda, Kuşcu, haricindeki diğer subaylar serbest bırakılmış, Binbaşı Samet Kuşcu da “*iftira ve isyana teşvik*” suçlamasıyla iki yıl hapis cezasına çarptırılmıştır (Demirel, 2011; Burçak, 1998). Yaşananlar ile ilgili Celal Bayar ile Adnan Menderes farklı yaklaşımlar sergiledi. Celal Bayar, geniş bir soruşturmanın yapılmasını ve tüm komplodu subayların tespit edilmesini isterken; Menderes, ordu ile bir sorun yaratmamak için bu talebe soğuk bakmış ve bu nedenle de mesele kısa süre içinde kapanmıştır (İpekçi ve Çoşar, 196).

dikkat

Dokuz Subay Olayı, 27 Mayıs’ın en belirgin habercisi olarak kabul edilmektedir. Başbakan Menderes, bu olay karşısında gerekli tepkiye göstermedi. Bundan cesaret alan ordu içinde bir grup asker, 27 Mayıs Darbesine giden süreci sessizce hazırladı.

Muhalefetin artan eleştirileri ve 14 Temmuz 1958’de Irak’ta Nuri Said Paşa’ya karşı yapılan askeri darbe, Menderes’i daha da hırçınlaştırmıştır. Menderes, DPMG toplantısında muhalefetin darbe tahrifciliği yaptığından şikayet etmiş ve iktidar-muhalefet arasında yaşanan bu mücadelelerin demokratik olmadığını, muhalefetin darbe edebiyatına devam etmekteki israrının karşılığında alınacak tedbirleri daha da artıracağını söylemiştir. İktidarın bu tutumu muhalefetin birleşmesine neden olmuş ve muhalefet partileri, 7 Ekim 1958 tarihinden itibaren güç birliği yapmak için görüşmelere başlamıştır. İnönü, Meclis’te en güçlü muhalefet partisi olan CHP’nin etrafında “*Millî Muhalefet Cephesi*”nin kurularak “*Güç Birliği*” yapılmasını ve tabanın genişletilerek iktidar ile mücadele edilmesini istemiştir. 16 Ekim 1958’de Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) kuruldu. 24 Kasım 1958’de de Hürriyet Partisi CHP’ye katıldı. Muhalefetin, “*Güç Birliği*” karşısında Başbakan Menderes, CHP’yi halka

şikâyet etmek amacıyla yurt gezilerine çıktı. 12 Ekim 1958’de Manisa DP il kongresinde Menberes, ilk defa “*Vatan Cephesi*”nden bahsederek, “*Vatan Cephesi*”nin, “*Millî Muhalefet Cephesi*”ne karşı siyasetten uzak olan halk kitlelerini ve vatanın menfaatlerinin DP’nin iktidarda kalması ile devam edeceğini inananları tek bir çatı altında toplamak amacıyla kurulduğunu söyledi. Vatan Cephesi şubeleri 1959 yılından itibaren hızla açıldı. 1959 yılının ilk 15 gününde sadece Balıkesir’de 17 Vatan Cephesi şubesi açıldı (Uyar, 2010; İnce Erdoğan, 2020; Doğaner, 2013).

dikkat

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün “*Güç Birliği Hareketi*”ne halkın desteğini sağlamak için milletvekili, partili ve gazetecilerle çıktığı yurt gezisi “*Büyük Taarruz*” ya da “*Ege Taarruzu*” olarak adlandırılmıştır.

İktidar, Vatan Cephesinin örgütlenme çalışmaları devam ederken, muhalefet de “*Güç Birliği*” hareketine halkın desteğini sağlamak için hazırlıklara başladı. İlk olarak İnönü başkanlığında 46 milletvekili, partili ve gazetecilerden oluşan heyet, “*Ege Taarruzu*” ya da “*Büyük Taarruz*” olarak adlandırılan Batı Ege gezisine çıktı (Yücel, 2001). Bu gezinin ilk durağı Uşak’tı. Uşak, CHP için önemliydi çünkü 1957 seçimlerini kazandığı Batı Anadolu’daki tek ildi. 30 Nisan 1959’da İnönü’yü Uşak’ta büyük bir kalabalık karşıladı. CHP heyeti, DP binasının önünden geçerken saldırıyla uğradı ve garda yaşayan arbedede atılan taşlardan biri İnönü’nün başına geldi. İnönü ve beraberindeki kafile Uşak’tan Manisa’ya oradan da İzmir’e geçti. İnönü’nün Batı Anadolu gezisinde uğradığı durakların tamamında olaylar çıktı. Güvenlik güçleri olayları yatıştırmakta başarılı olamadı ve bu durum CHP tarafından siyasi malzeme olarak seçim mitinglerde çokça kullanıldı (Karayaman, 2013). 4 Mayıs 1959’da Batı Anadolu gezisi sona eren İnönü, arabasıyla Topkapı civarından geçerken de saldırıyla uğradı. Bu olay üzerine 5 Mayıs 1959’da Çankaya Köşkü’nde Bakanlar Kurulu toplandı. Toplantıda açıklama yapan İçişleri Bakanı Namık Gedik, İnönü’yü bir binbaşının kurtardığını ve meselenin tahmin edilenden daha vahim gelişmelere yol açacağını söyledi (Eroğlu, 2003). İnönü, Büyük Taarruz adını

verdiği gezisini 7 Mayıs 1959'da Ankara'da sonlandırdı. CHP, İnönü'nün yaşadığı bu olayları 11 Mayıs 1959'da Meclis gündemine taşıdı. Menderes ve Gedik hakkında soruşturma açılmasını istediler. Ancak konu ile ilgili verilen önerge gündeme dahi alınmadı. Bunun üzerine CHP'liler Meclis'i terk etti. Meclis Başkanı Koraltan, Meclis'in 15 Temmuz'a kadar tatile girdiğini söyleyerek oturumu sonlandırdı (Demir, 2010).

Resim 4.3 İsmet İnönü Batı Anadolu gezisi kapsamında Uşak'ta

27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Sürec

Ordunun siyasetteki rolü ve etkinliği DP için çok partili siyasal yaşama geçildiği andan itibaren oldukça önemli hatta temel meselelerden biri olmuştur. Zira askerî çevrelerde büyük saygı duyulan, prestijli bir askerî geçmişî olan İsmet İnönü'nün lider olarak kaldığı sürece ordunun CHP'ye sempati duygacığı düşüncesi hayli yaygındı (Kayalı, 2015). 1949 yılında İnönü'nün I. Ordu Komutanı Orgeneral Asım Tınaztepe ve diğer generallerle görüşmesi, Nihat Erim'in bazı komutanlar ile toplantı yapması, Celal Bayar tarafından eleştirilmiş ve gizli toplantılarla ilgili olarak edindikleri bilgiyi "tehlikeli bir oyunun oynandığının" göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Esirci, 1967: 191-192). Bu önemli sorunu çözmek için emekli Mareşal Fevzi Çakmak ve bazı generaller DP safina çekilerek İsmet İnönü'nün nüfuzu dengelemek istenmiştir (Ahmad, 2007).

1950 seçimleri sonrasında iktidar partisi DP, CHP-Ordu ilişkisinden ve ordunun tepkisinden endişelenmişti (Eroğlu, 2003). DP'lileri endişelendiren bir başka gelişme de seçimlerden hemen sonra, Mayıs ayında üst düzey komutanların

Ankara'da toplanması olmuştu. Alınan istihbarata göre komutanlar, İnönü'yu ziyaret ederek müda-hale ile seçim sonuçlarını iptal etmeyi teklif etmişler, fakat İnönü bu teklifi kabul etmemiştir (Toker, 1966). Başta Adnan Menderes olmak üzere DP'li yöneticiler orduda bir tasfiye yapılmasının gerekliliği konusunda birleştiler. Zira İsmet İnönü'nün sınıf arkadaşı olan Abdurrahman Nazif Gürman'ın Genelkurmay Başkanı olması, başta Adnan Menderes olmak üzere üst yönetimdeki isimleri rahatsız etmiştir. Bu nedenle de 6 Haziran 1950 tarihinde yeni hükümete sadakatleri konusunda güvenilme-yen generaller, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları görevlerinden alınmıştır (Aydemir, 1968). Böylece DP'liler ordunun üst kademesinden gelebilecek herhangi bir tehdidi önlemişlerdir. Ancak parti yöneticilerinin orduya dair çekinçeli bu tarihten sonra da devam etmiştir. Diğer bir ifade ile ordunun siyasete müdahale etme olasılığı Başbakan Menderes için iktidarının sonuna kadar en çekindiği hatta saplantılı bir tavır sergilediği konu olmuştur (Ahmad, 2007: 194).

27 Mayıs 1960 Darbesine giden süreçte ordu içinde siyasi iktidarı devirmeye yönelik başarısız bazı girişimler olduğu daha önce ifade edilmiştir. General Abdülkerim Kasım'ın 14 Temmuz 1958'de Irak'ta devrilmesi, Adnan Menderes'in üzerindeki endişeyi daha da arttırmıştı. Bu gelişmeden kısa bir süre sonra Adnan Menderes, ilk defa 6 Eylül 1958'de CHP'nin Türkiye'de Irak tipi bir darbeyi kıskırttı-ğından söz etmiştir. Dokuz Subay Olayı'ndan sonra DP'ye karşı darbeci girişimlerin yoğunluk kazandığı açıldı. Ancak darbeciler için hâlâ en büyük problem kendilerini destekleyecek bir general bulamamış olmalarıydı. Bu problem 1958 yılında geçici olarak çözüldü. Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı General Necat Tacan darbe yapılması için ikna edildi. Ancak Tacan'ın 1958 yazında geçirdiği bir kalp krizi nedeniyle ölmesi darbecileri yeni bir lider arayışına sürükledi. Tacan'ın yerine atanın yeni Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel ile yapılan görüşmeler sonunda Gürsel liderliğe razı edildi. Cemal Gürsel'in girişimleri ile stratejik mevkiler, başta Cumhurbaşkanlığı Muhafiz Alayı üzerinde kontrol sağlanmaya başlanıldı. Ancak askeri istihbaratın girişimleri sonucunda Orgeneral Gürsel yıllık izne ayrılp 4 Mayıs'ta İzmir'e gitmek zorunda kaldı (Ahmad, 2007). Darbeciler kısa süreli bir arayıstan sonra aktif bir komuta görevi olmayan Genelkurmay Lojistik Daire Başkanı, Tümgeneral Cemal Mada-

noğlu ile anlaşarak onu liderleri olmaya ikna ettiler. Lider arayışı esnasında Sıtkı Ulay, Fahri Öz dilek, Cevdet Sunay'a da müracaat edildi. Fakat bu paşalar liderlik teklifini reddettiler. Aslında bu isimlerin tamamı, 1959 yılında terfi almış sadık subaylar olarak görülmüyordu. Hatta Ulay ve Öz dilek, Başbakan Menderes'e en yakın isimler arasında yer alıyordu (Demir, 2010).

Resim 4.4 CHP Genel Başkanı İsmet İnönü "Yeşilhisar Olayı"nı incelemek üzere Kayseri'de

Basın üzerindeki baskının her geçen gün artması ve 4 Ağustos 1958'de kabul edilen istikrar paketi ile halkın maddi sorunlarına çare bulunamaması, CHP'nin kapatılacağı söylentileri ve iktidar-muhalefet arasındaki inatlaşma toplumsal bölünmüslüğü derinleştirdi. Menderes ülkenin idare edilemez duruma geldiğini bir türlü kabul etmek istemiyor, yaşananlardan muhalefeti sorumlu tutuyordu. 11 Eylül 1959'da Geyikli'de, Şubat 1960'da Konya'da, 24 Mart 1960'ta Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesinde CHP'liler ile DP'liler arasında çıkan olaylar toplumsal gerginliği daha da arttırdı. 7 Nisan 1960'ta DPMG toplanarak muhalefete yönelik takip edilecek yöntemleri tartışı (İnan, 2006; Demirel, 2011). İnönü'nün gezileri sırasında çıkan olayların araştırılması, CHP'nin kanun dışı yollarla halkın kanunları ihlale, hükümete, idari ve adli makamlara karşı galeyana ve fiili saldırlılarla teşvik ve tahrif ettiği, orduyu siyasete karıştırıldığı ve güvenlik kuvvetlerini görevlerinden alıkoyduğu iddiaları için Meclis tahkikati açılması gerektiğine karar verildi. DP'nin 12 Nisan 1960'daki grup toplantısında Tahkikat Komisyonu'nun kurulması konusunda alınan karar, 18 Nisan 1960'ta TBMM'nin onayına sunuldu (Albayrak, 2004). Görüşmeler sonunda önergenin kabul edilmesi ile on beş kişiden oluşan komisyon oluşturuldu. Tahkikat Komisyonu'na karşı protesto amaçlı ilk öğrenci eylemi, komisyonun kurulmasından bir gün sonra, 19 Nisan 1960'ta Kızılay'da ger-

çeklesi yürüyüş halkın katılımıyla kısa sürede DP'ye karşı bir mitinge dönüştü. Çıkan olaylar esnasında; 11 tanesi öğrenci, 1 tane gazeteci olmak üzere toplamda 22 kişi gözaltına alındı (Albayrak, 2004; Aydemir, 1993; Ahmad, 1995).

27 Nisan 1960'ta Tahkikat Komisyonu'nun görev ve yetkilerinin saptanması konusu TBMM'ye getirildi. Muhalefetin, özellikle de CHP Genel Başkanı İnönü'nün sert eleştirilerine rağmen yetki kanunu TBMM'de kabul edildi (İnan, 2006). 27 Nisan 1960'da Tahkikat Komisyonu'na yetki veren kanunun TBMM'de kabul edilmesi ile 28 Nisan'da İstanbul'da, 29 Nisan'da da Ankara'da üniversite öğrencilerinin katıldığı protesto gösterileri düzenlendi. 28 Nisan saat 9.30'da İstanbul Üniversitesi'nin bahçesinde öğrencilerin toplanması ile başlayan olaylar, polisin müdahalesi ile arbedeye dönüştü. Olaylar sırasında iki öğrenci yaralanmış ve dokuz öğrenci de karakola götürülmüştü. İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Süddik Sami Onar'ın ve bazı öğretim üyelerinin öğrencilere destek vermesi iki taraf arasındaki gerginliği daha da arttırmıştı. Olaylar üniversite bahçesinde yaşananlar ile sınırlı kalmamış ve Beyazıt Meydanı'na taşınmıştı. Polis ve öğrenciler arasında Beyazıt Meydanı'nda çıkan arbedede bir öğrencinin seken bir kurşunla öldüğü, 16'sı polis 40 yaralının olduğu haberi fisiltı gazetesi aracılığı ile kısa sürede yayılmıştı (Yücel, 2001; Erol, 2003; Demirel, 2011). Bu arada bir öğrenci de ordu birlikleri içerisinde yer alan bir tankın üstüne çıkmak isterken kayarak paletler altında kalarak ölmüştü. Olayların önüne geçilmesi için İstanbul Valiliğinin önerisi ile İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edildi. 29 Nisan'da da Ankara Üniversitesi'nde başlayan olaylar, Gazi Eğitim Enstitüsü'ne sıçradı. Hemen akabinde 30 Nisan'da İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'nda gösteriler düzenlendi. Basın üzerindeki yasaklar fisiltı gazetesini devreye sokmuş, öğrenci olayları esnasında yüzlerce öğrencinin öldüğü, tutaklananlara da polisin işkence ettiği söylemişti. Bu söylentiler göstericilerin kendilerine olan inançlarını ve bununla birlikte çalışma güçlerini de arttırdı. İnönü, olaylar sonrasında verdiği demeçte "*ülkenin tedhiş içinde bulunduğu*" ve "*karanlıklar içine sürekli olduğunu*" bir an önce huzurun sağlanması, bunun için de demokrasinin tekrar gelmesi ve anti demokratik kanunların kaldırılması gerektiğini söyledi. Bu demeçler arbeye giden süreçte kamuoyu oluşturulmasında etkili birer propaganda aracı olarak kullanıldı. (Erdoğan, 2017).

Ankara ve İstanbul'da yaşananlar 27 Mayıs Darbesini meşrulaştırmak ve halkın desteğini sağlamak amacıyla sürekli olarak gündemde tutuldu. 28-29 Nisan'da çıkan olaylarda çok sayıda gencin öldüğü, ölülerin saklandığı hatta kırma makinelerine konduğu iddiaları ortaya atıldı. Yüzlerce ceset olduğu iddiası, cesetlerin bulunamaması nedeni ile sorun olmuştu. 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında bulunamayan cesetler Millî Birlik Komitesi (MBK)'ni de zor duruma düşürmüştü. Fakat MBK bu durumu fazla uzatmamamış, 10 Haziran'da Anıtkabir'e defnedilecek kişilerin isimlerini açıklamıştır. Bu isimler aynı zaman da "Hürriyet Şehidi" olarak ilan edilmiştir. "Hürriyet Şehidi" ilan edilen bu kişilere, aynı gün Ankara'da kaza ile ölen iki kişi daha eklenerek toplam sayı beşे çıkarılmıştır. 28-29 Nisan'da hayatını kaybedenler 10 Haziran 1960'da Anıtkabir'e defnedilmiştir (Alkan, 2016).

Başbakan Adnan Menderes, Ankara ve İstanbul'da çıkan öğrenci olayları ile ilgili radyoda yaptığı açıklamada ana muhalefet partisinin üniversite gençliğini kıskırtarak galeyana getirdiğini söyledi. Çıkan olaylar sırasında 30 Nisan 1960'ta Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde Meclis Başkanı ve Bakanların da bulunduğu bir yemekte Ankara ve İstanbul'da çıkan öğrenci olayları karşısında takınılacak tutum ile ilgili İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, görüşleri alınmak üzere davet edildi. Prof. Dr. Başgil, Başbakan Menderes'in istifa etmesi, şiddet yöntemlerine başvurulmaması ile ancak krizden çıkışabileceğini söyledi ve Tahkikat Komisyonu hakkındaki görüşlerini açıkladı (Albayrak, 537).

Olayların sorumlusu olarak CHP'yi gören Menderes, sıkıntılı günleri atlattmak için her zaman olduğu gibi halkla buluşmaya karar verdi. 14 Mayıs 1960'ta "Ordu" vapuru ile İstanbul'dan İzmir'e hareket eden Menderes, 35 DP'li vekille birlikte gece saat 02.00'de Çanakkale'ye ulaştı ve burada halkın sevgisi ile karşılaştı. Başbakan, Ankara ve İstanbul'da göremediği desteği Anadolu halkından gördü. 15 Mayıs'ta İzmir Cumhuriyet Meydanı'nda yaklaşık 300.000 İzmirli'ye hitap eden Menderes, konuşmasında İstanbul ve Ankara'da çıkan olaylarda yüzlerce kişinin ölmediğini, Tahkikat Komisyonu'nun Anayasaya aykırı olmadığını ve olayların bertaraf edilip huzur sağlandıktan sonra seçimin yapılabileceğini açıkladı. Menderes, coşkulu İzmir mitingi sonrası 17 Mayıs'ta Bergama ve 18 Mayıs'ta Manisa ve Turgutlu'ya geçti. Burada Demirköprü Barajı ve Hidroelektirik Santralini hizmete açtı. Turgutlu'da yap-

tığı konuşmasında özellikle "hükümet ve Menderes'e hücum ettiğini zannedenler, aslında millî iradeye karşı koymaktadır" diyerek ve halkın yanlarında olduğunu vurguladı. 20 Mayıs'ta Ankara'ya dönen Menderes, Hindistan Başkanı Pandit Jawaharlal Nehru ile bir araya geldi (Burçak, 1976).

555K (5. Ayın 5. Günü Saat 5'te Kızılay'da): DP, İstanbul ve Ankara olaylarını protesto etmek, CHP'yi halka şikayet etmek, Tahkikat Komisyonu'nu ve kendisini savunmak amacıyla Ankara Kızılay Meydanında 5 Mayıs 1960 günü saat 17.00'de miting düzenlemesine karar verdi. Mitingin yapılacağının duyurulması ile CHP ve muhalif kesimlerin tamamı 555K (5. Ayın 5. Günü Saat 5'te Kızılay'da) parolası ile Kızılay Meydanı'nda toplandı. "Menderes istifa", "hürriyet istiyoruz" sloganları ile meydan inledi. Hakaretlerle karşılaşan ve istifa etmesi istenen Menderes, meydanda bulunan gazeteci Emin Karakuş'un arabasına bindirilerek uzaklaştırıldı (Demirel, 2006).

21 Mayıs'ta Ankara Kızılay Meydanı'nda sıkıyönetim olmasına rağmen gösteriler oldu ve bu gösterilere Harp Okulu öğrencileri de katıldı. Sadece ordu içinde değil, DP içindeki muhaliflerin sesleri de yükselmeye devam etti. 23 Mayıs'ta Bayar'ın da katıldığı grup toplantıda muhalif vekiller, hükümet tarafından alınan tedbirlerin sonu vermediğini, seçim tarihinin ilan edilmesini, istedi. Toplantıda Menderes, Tahkikat Komisyonu'nun vazifesini tamamladığını söylemesine karşın, Sıtkı Yıldız, halkın artık kendilerine inanmadığını ve yeni bir hükümetin kurulması gerektiğini belirtti. Menderes, ordunun bazı sıviller tarafından tahrik edildiğini ve Harbiyelilerin yürüyüşünün de düşünlüğü gibi önemli bir olay olmadığını söyledi. Başbakan Menderes, hükümete karşı oluşan ordu içindeki muhalif tavrı hiçbir zaman görmek istemedi. Menderes, kesin ve kararlı bir tavırla Türk Ordusunun darbe yapma olasılığının bulunmadığını söyleyerek, Türk Ordusuna söz söylemedi (Burçak, 1976). Toplantıya katılan Bayar'a göre de durum kritik idi. Fakat bu dönemde bir hükümet değişikliği değil, hükümetin devamlılığını savunmak gerekmekteydi. (Aydemir, 1993) 25 Mayıs 1960'ta TBMM tatil girdi. Yunanistan gezisine

cıkacak olan Başbakan Menderes, ülke içinde yaşanan huzursuzluklar nedeni ile gezi tarihini ileri bir tarihe ertelendiğini ve yurt gezisine çıkacağını açıkladı (Göktürk Çetinkaya, 2019).

Menderes ve beraberindekileri 25 Mayıs'ta Eskişehir'de bulunan havalimanında havacı subaylar karşılamak üzere beklemektedirler. Başbakan Menderes, subayların yanına gelip, elini uzattığında selam durmaları gereken subaylar bir anda arkalarını döndüler. Eli havada kalan Başbakan'a karşı filili olarak isyan da başlamış oldu. Ardından Eskişehir Valiliği Meydanı'nda yaptığı konuşma sırasında mikrofonun bağlantıları kesildi ve mikrofonsuz konuşma yapmak zorunda kaldı. 26 Mayıs'ta Başbakan Menderes ve beraberindekiler Eskişehir'de bazı açılış ve temel atma törenlerinde katıldılar. Aynı akşam şeker fabrikasında onurlarına verilen yemekte bulundular. Silahlı Kuvvetler de aynı gece saat 11.30'da toplanarak, 27 Mayıs sabaha karşı 03.00'da darbeyi başlatma kararı aldı (Aydemir, 1993). Sabaha karşı saat 05.25'te Ankara Radyosu'nda Albay Alparslan Türkeş'in sesi yükseldi. Darbe bildirisi okuyan Türkeş tarafından, kardeş kavgasına son vermek amacıyla Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyduğu, en kısa sürede seçimlerin yapılarak idarenin sivil yöneticilere bırakılacağı, hareketin tarafsızlığı, hiçbir grup ve partije karşı yapılmadığı, Birleşmiş Milletler Anayasası'na, insan haklarına saygılı, NATO ve CENTO'ya bağlı olduğu ilan edildi. Radyodan kısa aralıklarla Silahlı Kuvvetlerin ülkenin idaresine el koyduğu, cumhurbaşkanının ve hükümet üyelerinin güvenlik altına alınmış olduğunu dair yayınlar yapıldı. Hal-

buki gelişmeler bu yönde olmadı ve hareket doğrudan DP'yi ve DP'ye yakın olanları hedef almıştı. Bu süreçte kapatılan tek partinin de DP olması da dikkat çekiciydi (Fersoy, 1971; Burçak, 1976).

27 Mayıs sabahında Ankara'da Silahlı Kuvvetler yönetime el koyduklarıda Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Çankaya köşkünde idi. Kurmay Albay Osman Köksal, Bayar'dan görevinden istifa etmesini istedi. Fakat Bayar, bu görevde millî iradenin vekilleri tarafından getirildiğini ancak millî iradenin isteği ile görevinden ayrılabilceğini ifade ederek istifa talebini reddetti. Fakat Bayar'ın bu direnişi sonuçsuz kaldı ve Bayar, darbeyi gerçekleştiren askerler tarafından tutuklanarak Harp Okulu binasına götürüldü (Fersoy, 1971). Başta Meclis Başkanı Refik Koraltan ve İçişleri Bakanı Namık Gedik olmak üzere dönemin devlet erkanı, DP milletvekilleri, bakanlar, Genelkurmay Başkanı ve üst düzey yetkililer bulunduğu yerlerden alınarak 27 Mayıs sabahından itibaren Harp Okulu'na, 30 Mayıs'tan itibaren de Yassıada'ya sevk edilmeye başlandı.

Eskişehir'de ise saat 4.30'da koştururma başlamış ve bir grup asker şeker fabrikası misafirhanesinde kalan Menderes'i tutuklamak için gittiğinde Başbakan, Kütahya'ya doğru hareket etmiştir. Bunun üzerine Kütahya Hava Er Eğitim Tugayı'na telefon edilerek Menderes'in Kütahya'da tutuklanması istendi. Başbakan Menderes Kütahya'da tutuklanarak berberinde Albay Muhsin Batur'la birlikte, önce Eskişehir'e, ardından da Ankara'ya götürüldü. Etimesgut Askerî Havaalanından sıkı önlemler altında Harp Okuluna getirildi (Fersoy, 1971; Demir, 2010).

Öğrenme Çıktısı

1 Demokrat Parti iktidarında iktidar-muhalefet ekseni içinde iç politikada yaşananları sebep-sonuç ilişkisi içinde değerlendirebilme, Cumhuriyet tarihinin ilk askerî darbesi olan 27 Mayıs 1960 darbesinin sürecini analiz edebilme

Araştır 1	İlişkilendir	Anlat/Paylaş
1954 genel seçimlerinde DP ve CHP'nin seçim çalışmalarını ve DP'nin 1957 genel seçimlerinde iktidara gelmesine rağmen oy kaybetmesinin nedenlerini araştırınız.	1957 genel seçimlerinde DP'ye oy kaybettiren muhalefet partisi CHP'nin söylemleri ile ilişkilendiriniz.	DP'nin Türk siyasal hayatına katılması mevcut siyasal hayatı nasıl etkilemiştir? Değerlendiriniz.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKADA YAŞANANLAR (1950-1960)

II. Dünya Savaşı'nın sona ermlesiyle birlikte uluslararası sistemde siyasal, askerî ve ekonomik açıdan değişimler yaşandı. Avrupa, başat güç konumunu yitirdi ve dünya sahnesine savaşın galip iki büyük gücü ortaya çıktı: Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB). Bu iki güç, dünya siyasetine hâkim oldu ve bu dönem "Soğuk Savaş" dönemi olarak adlandırıldı.

Türkiye'nin Kore'ye Asker Gönderme Kararı (1950) ve NATO Üyeliği (1952)

Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB'nin askerî açıdan karşı karşıya geldiği ilk bölge Kore Yarımadası oldu. 17 Temmuz 1945'te Postdam'da başlayan konferansta SSCB, Uzakdoğu'daki savaşlara katılma kararları alınca; Kore Yarımadası 38. paralelin kuzeyi ve güneyi olmak üzere ikiye ayrıldı. Yarımadanın kuzey bölümü SSCB, güney bölüm ise ABD askerleri tarafından teslim alınarak askerî harekât alanı olarak kabul edildi. II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika ve SSCB'nin yaptığı ikili görüşmeler, BM'nin çabaları Kuzey ve Güney Kore'nin tek bir yönetimde birleşmesine yeterli olmadı (Sander, 1994). Mayıs 1948'de Güney Kore Cumhuriyeti, Eylül 1948'de Kuzey Kore Halk Cumhuriyeti kuruldu. SSCB'nin işgalindeki kuzeydeki hükümet sosyalist, ABD'nin işgali altındaki yarımadanın güneyindeki hükümette ise kapitalist yönetim anlayışı hâkim oldu (Oran, 2002). ABD'yi bölgeden uzaklaştırmak amacıyla SSCB'nin desteğini alan Kuzey Kore askerî birlikleri, 25 Haziran 1950'de Güney Kore'ye saldırdı (Sander, 1994; Oran, 2002).

Resim 4.5 Güney Kore'de Pusan Türk Şehitliği'nde şehitlerin defin töreni

desteklendi (Tuncer, 2013). 25 Temmuz 1950'de Türkiye'nin Kore'ye 4.500 asker göndereceği açıklandı. 26 Temmuz'da muhalefette bulunan CHP, TBMM'ye danışılmadan alınan asker gönderme kararının anayasaya ihlal olduğu, asker gönderilmesine değil, sadece gönderilme kararının alınış şekline karşı olduklarını belirtti. Fakat DP, anayasanın ihlal edildiği şeklindeki açıklamaları kabul etmedi (Öke ve Mütercimler, 2000).

ABD'den sonra Kore'ye asker gönderen ikinci devlet olan Türkiye'nin 4.500 kişilik piyade tugayı Albay Tahsin Yazıcı komutasında 20 Eylül 1950'de İskenderun Limanından yola çıktı. 17 Ekim'de Pusan Limanından Kore'ye ulaşan birlik, 25. Amerikan Tümenine bağlı olarak görev yaptı (Oran, 2002). Zaman içinde Türk askerinin sayısı 6.000 ulaştı ve Türk askerleri 26-30 Kasım tarihlerinde Kunuri bölgesinde meydana gelen muharebelerde büyük başarı gösterdi. 27 Haziran 1950'de başlayan ve 27 Temmuz 1953'te Panmunjom Ateşkes Antlaşması ile son bulan savaşta, Türk askerlerinin 721'i şehit olurken, 672'si yaralı olarak yurda döndü. Ayrıca 234 asker esir düştü ve 175 asker de kayboldu (Tuncer, 2013).

Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırısı, Türk Hükümeti tarafından "Komünist güçlerin Uzakdoğu'da yayılması" olarak değerlendirildi. BM'nin Güney Kore'ye yardım edilmesini öneren 27 Haziran 1950 tarih ve 473 sayılı kararı Türk Hükümetine ulaştı. DP Hükümeti, 30 Haziran 1950'de konuyu TBMM'nin gündemine getirdi. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün, TBMM'de Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'nin yardım çağrısına kaytsız kalma-yacağını söyledişi konuşması hem muhalefet hem de iktidar milletvekilleri tarafından

Soğuk Savaş: II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ile SSCB arasındaki yaşanan ve kendisini askeri eylemlerden çok ekonomik baskın, propaganda ve silahlanma yarışıyla gösteren, 1946'da başlayan ve 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışının ardından 1991'de SSCB'nin dağılması ile sonlanan dönemde verilen isimdir (Oran, 2002).

Kore'ye asker gönderme kararının alınması NATO üyeliği için fırsat olarak görüldü. 1945'den bu yana devam eden Sovyet tehdidi, II. Dünya Savaşı sonrası uygulamaya konulan Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde ABD'den alınan askeri ve ekonomik yardımın azalma kaygısı ve Batı yanlısı politikanın gereği olarak Türkiye, NATO'ya üye olmak istiyordu (Ahmad, 1995). Türkiye'nin, NATO'ya ilk üyelik başvurusu seçimden üç gün önce 11 Mayıs 1950 yılında CHP iktidarı döneminde gerçekleştiriyse de bu başvuru kabul edilmedi. DP'nin iktidara gelmesiyle, NATO üyeliği tekrar gündeme geldi. Türkiye, NATO'ya ikinci üyelik başvurusunu 1 Ağustos 1950'de yaptı. Fakat bu başvuru da kabul edilmedi. Bunun yerine ABD, Türkiye ile Yunanistan'ın bir Akdeniz Paktı içerisinde yer alarak Doğu Akdeniz'in güvenliğinin sağlanması konusunu gündeme getirdi. Akdeniz Paktı'na İngiltere, İtalya ve Mısır'ın da üye olmaları planlandı. Türk Hükümeti, Akdeniz Paktı önerisini NATO'ya üyelik için atılması gereken bir adım olarak değerlendirdi (Turan ve Barlas, 2004).

15 Mayıs 1951'de ABD, müttefiklerine, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmasını önerdi. Türkiye'nin; Sovyetler Birliği'ne coğrafi yakınlığı, Türkiye'deki deniz ve hava üslerinin Batı'nın hizmetine tahsis edilme isteği, Türkiye'nin Ortadoğu petrolerinin kilidi olarak görülmesi ve ABD'nin Ortadoğu devletleri ile olan ilişkilerinde Türkiye'nin iyi bir kanal oluşturacağı düşüncesi, bu önerinin ana nedeniydi. Türk birliklerinin Kore Savaşı'nda gösterdiği askeri başarılar ve Kunuri Muharebesi'nde Amerikan birliklerini imha edilmekten kurtarması, Amerikan kamuoyunda Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında yalnız bırakılmaması gerektiği yönündeki görüşün taraftar bulması ve en önemlisi de ABD'li hava uzmanlarının Türkiye'nin ittifaka alınması yönünde görüş bildirmesi bu öneride etkili oldu. NATO Bakanlar Konseyi, 16-20 Eylül 1951 tarihlerinde Ottawa'da yapılan toplantıda Türkiye

ile Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak çağrılmalarına oy birliği ile karar verildi. Bu karar Türkiye'de büyük sevinç yarattı (Tuncer, 2013). Türkiye'nin NATO'ya girişini öngören anlaşma hakkındaki yasa tasarısı 18 Şubat 1952'de TBMM'ye sunuldu. Oylamaya sunulan yasa tasarısı kabul edildi. Türkiye'nin NATO'ya resmen katılmasını sağlayan gerekli işlemler tamamlanarak, 1 Mart 1952 tarihinde NATO Karargâhına törenle Türk Bayrağı çekildi (Albayrak, 2004).

Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO): Soğuk Savaş koşulları içerisinde ABD, Avrupa'yı da içine alacak bir savunma paktına gitmeye karar verdi. ABD, Brüksel Antlaşması'na katılanlar (İngiltere, Fransa, Belçika, Lüksemburg, Hollanda) ve Kanada, İtalya, Danimarka, Norveç, Portekiz ve İzlanda ile 4 Nisan 1949'da Washington'da bir araya gelerek, "Kuzey Atlantik Antlaşması"ni (North Atlantic Treaty), imzaladı ve Antlaşma 24 Ağustos 1949'da yürürlüğe girdi. İttifakın merkezi 1966'da Paris'ten Brüksel'e taşınmıştır.

Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)

Türkiye, Lozan Antlaşması'nın 20. maddesi uyarınca Britanya Hükümetince Kıbrıs'ın ilhakkını tanımiştir. 21. madde ile de burada yaşayan Türklerin hukuki statüsü belirlenmiştir. 1950 yılına kadar Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin zaman içinde Anadolu'ya göç etmeleri, Rum nüfusun giderek artmasına neden olmuştur. Bu durum karşısında Ada'da yaşayan Rum kökenliler ve Yunanlılar, Ada'nın Yunanistan'a ilhakı düşüncesini (ENOSİS) gerçekleştirmeye yönelik faaliyetlere başlamışlardır. ENOSİS'i gerçekleştirmek amacıyla 1950'de Yunanistan'da yapılan mitinglerde dünya kamuoyunun dikkati Kıbrıs üzerine çekildi. Buna karşılık İstanbul ve Ankara'da yapılan mitinglerde de "Kıbrıs Türklerindir" sloganlarıyla ateşli konuşmalar yapıldı ve Kıbrıs'ın Türkiye'ye verilmesi fikri savunuldu. CHP iktidarı döneminde Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Türkiye'nin Kıbrıs sorunu olmadığı belirtmiş ve Yunanistan'ın bütün kıskırtıcı faaliyetlerine karşılık İngiltere'nin Ada'yı terk etmeyeceği düşünülmüştü (Gönlübol vd., 1996).

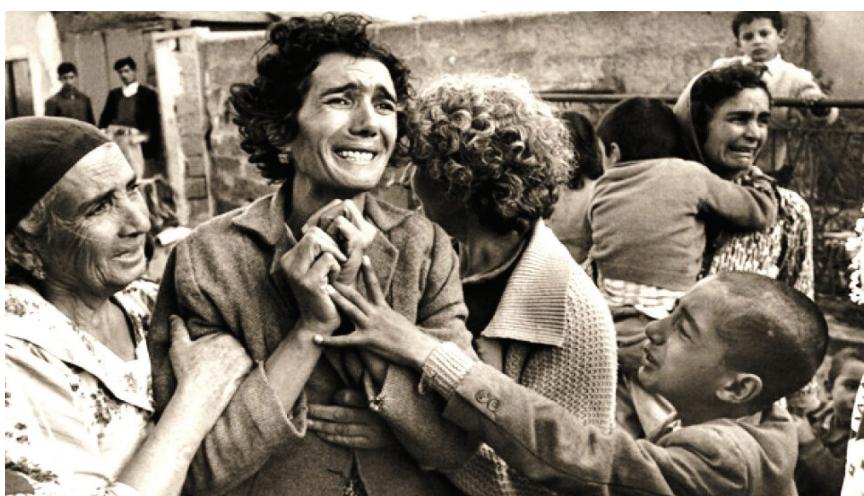
1950 yılında iktidara gelen DP Hükümetinin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün de Kıbrıs konusuna yaklaşımında fark yoktu. Hükümete göre, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı söz konusu değildi. Hükümet İngiltere'nin Ada'yı terk etmesi durumunda, Ada'nın Türkiye'ye verileceği konusunda büyük güven duyusuna sahipti. Fakat Yunanistan 1951 yılından itibaren Kıbrıs politikasını etkin bir şekilde uygulamaya koydu. Elefterios Venizelos, 16 Şubat 1951'de Yunan Meclisi'nde yaptığı konuşmasında Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakının en büyük dileği olduğunu belirtti. Ayrıca Yunanistan, Ada'nın kendisine ilhakı karşılığında, İngiltere'ye Yunanistan ve Ada'da üsler vereceği teklifinde de bulundu. İngiltere'nin bu teklifi reddetmesiyle Yunanistan, Kıbrıs konusunu uluslararası gündeme taşıdı. Kıbrıs Başpiskoposu Makarios, Ada'nın Yunanistan'a katılması biçiminde değil, meselenin Ada'ya self-determinasyon verilmesi şeklinde uluslararası platformda tartışmasını istedi. 15 Nisan 1954'te Yunan Başbakan Papagos, konuyu BM'ye götürme kararını aldı. 23 Eylül 1954'te Kıbrıs konusunu gündemine alan BM Genel Kurulu, 17 Aralık'ta konunun görüşülmesini redetti. BM Genel Kurulu'ndan Kıbrıslı Rumların arzuladığı bir sonuç çıkmayınca, Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü (EOKA) kuruldu ve 1 Nisan 1955'te ilk sabotaj eylemini gerçekleştirdi (Oran, 2002; Can, 2014).

EOKA, karşısında İngiltere ve Türkiye olduğunu, bu iki devlette mücadele ederek onları Ada'dan çıkaracağını, hedeflerinin Ada'yı ilhak etmek olduğunu yayındıkları bildiri ile tüm dünyaya ilan etti. 1955 yılının Nisan ayında Churchill'in Başbakanlık'tan ayrılması üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı olan Anthony Eden, Kıbrıs konusunu görüşmek üzere

Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin bir araya gelmesi gereği konusunda çalışmalara başladı. İngiltere, bu yaklaşımı ile Türkiye'yi Kıbrıs konusunda taraf olarak kabul ettiğini de tüm dünyaya duyurdu (Oran, 2002; Gönlübol vd., 1996).

29 Ağustos 1955'de Londra'da Kıbrıs konusu görüşmek üzere Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, İngiltere Dışişleri Bakanı Harold Macmillian ve Yunanistan Dışişleri Bakanı Stefanos Stefanopoulos bir araya geldiler (Gönlübol, 1996). Londra Konferansı'nda İngiltere, egemenlik kendisinde kalmak koşuluyla Kıbrıs'a yerel özerklik verilmesini, Ada'nın savunmasına Yunanistan ile Türkiye'nin katılmasını; Yunanistan, Kıbrıs halkına self-determinasyon ilkesinin uygulanmasını; Türkiye ise statüko korunamayacaksız Ada'nın kendisine iade edilmesini istedi. Konferans esnasında, Selanik'te Atatürk'ün evinin bombalandığı haberinin gelmesi üzerine İstanbul'da 6/7 Eylül'de olaylar çıktı (Can, 2014). Londra Konferansı sonuc alınmadan dağıldı. Bunun üzerine Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması için Rumlarla beraber çalışan Yunanlı fanatik gruplar, Kıbrıs'ta terör olaylarına artırdılar. Terörün hedefi artık hem Türkler hem İngilizlerdi (Albayrak, 2004). 1956 yılında terör olayları hız kazandı. Hem Türkiye hem de Yunanistan, Kıbrıs konusunda dünya kamuoyu önünde haklılıklarını şiddetle savunmaya başladı. 13 Haziran 1956'da TBMM'de hazırlanan ve Türklerin Kıbrıs konusundaki haklılığını dile getiren bildiri dünya parlamentolarına gönderildi.

5 Temmuz 1956'da Başbakan Menderes, DP Meclis Grubunda yaptığı konuşmasında, Kıbrıs'ın Anadolu'nun parçası olduğunu, İngiltere'nin

Resim 4.6 Nevcihan Oluşum'un 19 Mart 1964'te Gaziveren direnişi sırasında eşinin şehit olduğunu öğrendiği sırada çekilen fotoğrafıdır. Oluşum, 2018 yılında 87 yaşında hayata veda etti.

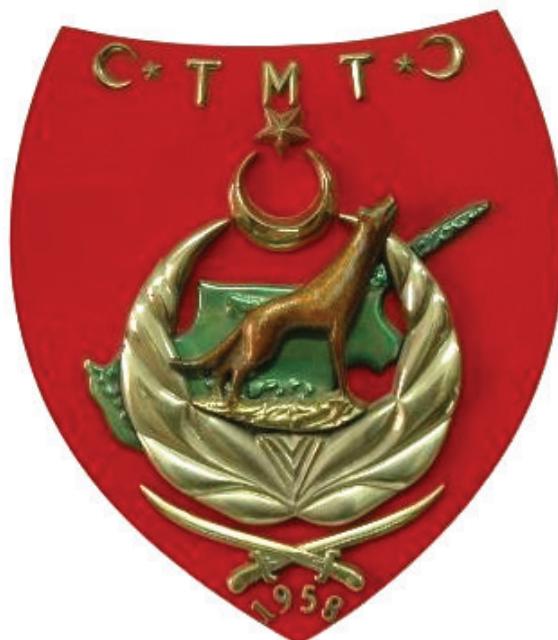
Ada'dan vazgeçmesinin felakete yol açacağını, İngiltere ve Türkiye'nin sadece Kıbrıs üzerinde değil, Ortadoğu ve Akdeniz üzerinde de ortak çıkarları bulunduğu konusu üzerinde durdu. 1956 yılının Temmuz ayında hem TBMM'de hem de grup toplantılarında Kıbrıs konusu ele alındı ve self-determinasyonun kabul edilmeyeceği ilan edildi (Erdemir, 2006).

EOKA: (Ethniki Organosis Kyprion Agoniston/ Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü), Georgios Grivas tarafından kurulan bir terör örgütüdür. EOKA Kıbrıs Rumlarının ENOSİS amacını gerçekleştirmeyi hızlandırmak için kurulmuştur. EOKA Terör Örgütü Elebaşı "Digenis" Kod Adlı Georgios Grivas idi. Terör örgütünün elebaşı olan "Digenis" kod adlı Albay Georgios Grivas ise 9 Kasım 1954'te gizlice adaya çıktı. EOKA, dönemin Yunan Dışişleri Bakanı Stephanopoulos'un direktifi ile 1 Nisan 1955'te ilk bombalama eylemlerini yaparak faaliyetine başladı. Amaç önce İngilizleri Ada'dan atmak, ardından da topyekûn bir imha hareketi ile Ada'daki Türkleri yok ederek Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamaktı. EOKA, 21 Haziran 1955'ten itibaren saldırılarını Türkler'e yöneltmeye başladı.

Kıbrıs'ta terör olaylarının artması sonucunda İngiltere, Kıbrıs'a mahalli muhtarıyet verilmesi ile ilgili çalışmalarla Türkiye ve Makarios'un itirazlarına rağmen devam etti. Ayrıca 16 Aralık 1956'da hazırladığı anayasayı ilan ederek Ankara ve Atina ile görüşmelere başladı. 19 Aralık 1956'da ilan edilen Anayasaya göre; 36 kişilik Meclis kurulacak, bu Mecliste Türkler 6, Rumlar 24 üye ile temsil edilecek, geri kalan 6 üye de Ada valisi tarafından seçilecekti. Kabinettede bir Türk bakanının da olması Anayasada yer aldı. İngiltere'nin bu tutumu, Türk Hükümetinin taksim planına yakınlaşmasına neden oldu. 28 Aralık 1956'da Menderes, TBMM'de yaptığı konuşmada Hükümetin Kıbrıs konusundaki "Taksim" tezini benimsediğini açıkladı. Muhalifet lideri İnönü de bu tezi destekledi. 1956-58 yıllarında Türk Hükümeti taksim tezini savundu ve Türkiye'nin her bir yanında "ya taksim, ya ölüm" mitingleri yapıldı. Buna karşılık Yunanistan, self-determinasyon konusunda ısrarcı davranışarak konuyu tekrar BM Genel Kurulu gündemine taşıdı. 18 Şubat 1957'de BM'de gündeme gelen konu ile

ilgili barışçıl ve demokratik bir çözüme ulaşmak için tarafların görüşmeleri sürdürmesi istendi. 1957 yılında hem İngiltere'nin hem de Yunanistan'ın Kıbrıs konusuna yaklaşımda bazı değişiklikler oldu. İngiltere konuyu uluslararası arenaya taşımak istemezken, 1957 yılından itibaren konunun uluslararası düzeyde ele alınmasını istemeye başladı. Yunanistan ise konuyu sürekli uluslararası arenaya taşıma çabasında iken, gelişen olaylar sırasında Türkiye'yi konu ile ilgili taraf olmaktan çekilmek için konunun İngiltere ve Ada halkını ilgilendirdiğini ve taraf olmadığını açıkladı. 1957 yılında İngiltere'nin Ada ile ilgili çözüm planları ne Yunanistan ne de Türkiye tarafından kabul edildi.

1958'de EOKA terör eylemlerine tekrar başladı ve Ada'da topyekûn savaş ilan ettiğini açıkladı. 19 Haziran 1958'de İngiltere Başbakanı Macmillan, Kıbrıs'ta çözüm için yeni bir plan hazırladı. Fakat bu planı da taraflar kabul etmedi. Türkiye ve Kıbrıs Türkleri önderi Dr. Fazıl Küçük, taksimden başka bir çözümü onaylamayacaklarını açıkladı. Kıbrıs'ta Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) 1 Ağustos 1958'de Rauf Denktaş, Burhan Nalbantoglu ve Kemal Tanrısevdi tarafından kuruldu (Tuncer, 2012).

Resim 4.7 Türk Mukavemet Teşkilatının amblemi

15 Ağustos 1958'de İngiltere hazırladığı yeni planı tarafların önüne tekrar getirdi. Türk ve Rum yerel yönetimlerinin ayrılmasının kabul edildiği pla-

na, Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan şiddetle karşı çıktı. Türkiye bu yeni tasarıyı kabul etmesine rağmen, Yunanistan ENOSİS'te direndi. Kıbrıs'ın taksim edilmesinden çekinen Makarios, BM'nin güvencesi altında bağımsız bir yönetimi kabul edebileceklerini 7 Eylül 1958'de açıkladı. Bu tez, Yunanistan Başbakanı Karamanlis tarafından da desteklendi. Kıbrısta yaşayan Türkleri, azınlık statüsüne düşüren bu bağımsızlık teklifine Türkiye sert şekilde cevap verdi. 1958 yılında Kıbrısta iki toplum arasında yaşanan silahlı mücadele Yunanistan ve Türkiye arasında da gerginliğine neden oldu. Bu durum karşısında ABD devreye girerek Karamanlis ve Menderes Hükümetleri üzerinde etkisini gösterdi. Batı Bloğunda yer alan bu iki devlet, NATO'nun çıkarlarını da göz önünde tutarak bağımsızlık formülünde anlaştı (Gönlübol, vd., 1996; Oran, 2002).

dikkat

Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)'nin amaçları arasında, Kıbrıs Türklerinin can ve mal güvenliğini sağlamak, Enosis'e ve bu hedef doğrultusunda gerçekleştirilen terör eylemlerine karşı durmak, Türklerde yapılacak saldıruları geri püskürtmek, Türk toplumunun birliğini ve bütünlüğünü sağlamak, Rumlara ve İngilizlere karşı Kıbrıs Türklerinin haklarını savunmak, Türkiye ile sıcak ilişkileri ve Türk halkın anavatana bağlılığını sürdürmek vardı.

Ocak 1959'dan itibaren Türkiye ve Yunanistan arasında bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması yönünde görüşmeler gerçekleşmeye başladı. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Menderes, Yunanistan Başbakanı Karamanlis, Türk Dışişleri Bakanı Zorlu ve Yunanistan Dışişleri Bakanı Averoff 6 Şubat 1959'da Zürih'te bir araya geldiler. 11 Şubat'ta Menderes ile Karamanlis'in Zürih'te ortak bir bildiri yayinallyarak çözüm için genel plan konusunda anlaştıkları açıklandı. Zürih'te üzerinde anlaşmaya varılan temel belgelerin İngiltere ile Kıbrıstaki iki toplumun temsilcileri tarafından da kabul edilmesi gerekiyordu (Can, 2014; Oran, 2002).

Başbakan Menderes'in başkanlığındaki Türk heyeti Üçlü Kıbrıs Konferansı adı verilen toplantıya katılmak için, 17 Şubat 1959'da Viscount tipi Sev uçağı ile Londra'ya hareket etti. Ancak havanın sisli olmasından dolayı Londra'nın merkezindeki Heath-

row Havalimanına Türk heyetinin uçağı inemedi ve pilottan bu alana çok yakın bulunan Gatwick Havaalanına inmesi istendi. Gatwick Havaalanına da inmeyi başaramayan uçak düştü. Uçakta bulunan 24 kişiden 14'u öldü, 10'u da yaralı olarak kurtuldu. Başbakan Menderes de kazayı küçük yaralarla atlattı. 19 Şubat 1959'da Menderes Kıbrıs'la ilgili Antlaşmayı tedavi gördüğü klinikte imzaladı. Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması için gerekli hukuksal metinler, Yunan ve Türk Bakanları, Kıbrıs Rum toplumu adına Makarios ve Kıbrıs Türk toplumu adına Fazıl Küçük tarafından imzalandı. Bu metinler, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Temel Yapısı, Garanti Antlaşması, Askerî İttifak Antlaşması ve Kuruşluş Antlaşmasını içermekteydi. 26 Şubat 1959'da İstanbul'a dönen Menderes'i Yeşilköy Havalimanında büyük bir kalabalık karşıladı. Benzer şekilde 27 Şubat'ta Ankara'ya geçen Menderes'i burada da bekleyen büyük bir kalabalık vardı. İsmet İnönü de Başbakanı karşılayanlar arasındaydı (Albayrak, 2004).

“SEV,, uçağı Londra'da düşüp parçalandı MENDERES HAYATTA

**16 ölü var. Feci kaza çok kesif sis yüzünden oldu.
Basın-Yayın Vekili Somuncuoğlu ölüler içinde**

Resim 4.8 1959 Menderes'in düşen SEV uçağı ile ilgili yabancı ve yerli basında çıkan haberler

13 Aralık 1959'da yapılan seçimler sonucunda Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına Makarios, Cumhurbaşkanı Yardımcılığına ise Dr. Fazıl Küçük seçildi. İngiltere, Ada üzerindeki egemenlik haklarını, Zürih ve Londra Antlaşmaları ile Kıbrısta yaşayan Türk ve Rum halkın ortak egemenliği ve yönetim temeli üzerine 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ne devretti. 16 Ağustos 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Türkler bir azınlık durumunda değildi. Ada'nın yönetimine Rumlarla eşit koşullarda ve aynı haklarla katılan bir toplum kimliğine sahipti (Can, 2014; Oran 2002).

Demokrat Parti Dönemi Balkanlar ve Türkiye (1950-1960)

II. Dünya Savaşı sonrası Balkan Yarımadası da SSCB ve ABD yanlısı olmak üzere iki bloğa ayrıldı. Türkiye ve Yunanistan 1952'de NATO'ya üye oldu.

ABD'nin çevreleme politikası ile Balkanlarda ve Ortadoğu'da kurulacak ittifaklarla Sovyet yayılmacılığının önlenmesi amaçlandı. Balkan ülkeleri arasında NATO üyesi olmayan Yugoslavya'nın bu dönemde Moskova ile ilişkileri bozuktu. Bu nedenle Yugoslavya güvenlik endişesi içindeydi. Balkan Yarımadasında ABD, Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyet yayılmacılığı karşısında birlikte hareket etmeleri konusunda temaslarda bulundu. Her geçen gün artan Sovyet tehdidi ve iktisadi bunalım, Yugoslavya'yı Yunanistan ve Türkiye ile birlikte hareket etmeye yöneltti. 1953 yılında Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ve Yugoslavya Devlet Başkanı Tito, iki ülkenin işbirliği içinde olacaklarını açıkladı. 28 Şubat 1953'te Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Ankara'da resmi adı "Dostluk ve İş birliği Antlaşması" olan Balkan Pakti'ni imzaladı. Balkan Pakti ile ortak savunma anlayışı benimsendi. 1953 yılında Stalin'in ölümü birlikte Sovyet dış politikasındaki değişme, Balkanlar üzerinde de etkisini gösterdi. Sovyet Rusya'nın Yugoslavya'ya dostluk çığrışi yapması ve Tito'nun bu çağrıya olumlu yanıt vermesi, Türkiye'yi telaşlandırdı. 1955 yılının Mart ayında Başbakan Menderes'in Belgrad'ı ziyareti, Balkan Pakti'nin dağılma endişesi yaşadığı göstermektedir. Mayıs 1955'te Sovyet Başbakan Bulganin ve Genel Sekreter Kruşçev'in Yugoslavya ziyareti ve iki ülke arasında ekonomik, ticari ve toprak bütünlüğüne saygı konusunda görüş birligine varmaları, Balkan Pakti'ndaki ilk çatırda ma olarak algılandı. Bu dönemde Bağdat Pakti'nin kurulmasına şiddetle karşı çıkan Tito, İngiltere'nin Pakt'a katılmاسından büyük rahatsızlık duyduğunu dile getirdi. Türkiye ve Yunanistan arasında Kıbrıs nedeniyle artan gerginlik ve 6/7 Eylül'de İstanbul'da yaşananlar, Balkan Pakti üyeleri arasında bölünmeler neden oldu. Bu kopuşlar Pakt'ın sonunu getirdi (Gönlübol, 1996; Tuncer, 203).

Demokrat Parti Döneminde Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri (1950-1960)

DP döneminde Türkiye-SSCB ilişkilerinde kırılma noktası, 5 Mart 1953'te Stalin'in ölümüdür. 1953 öncesi gergin olan ilişkiler, 1953 sonrası SSCB tarafından atılan dostluk adımları ile geliştirilmeye çalışıldı. Stalin'in ölümünden sonra yeni yönetim, Türkiye ile olan ilişkilerini düzeltme girişiminde bulundu. İlk olarak 30 Mayıs 1953'te SSCB, II. Dünya Savaşı'nın ardından gündeme gelen isteklerden vazgeçtiğini Türkiye'ye bildirdi.

Sovyet Rusya'nın yumuşama politikasına uygun olarak, 8 Ağustos 1953'te Başbakan Malenkov'un Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinin Türkiye'ye bağlı olduğunu açıklaması, 8 Şubat 1954'te Dışişleri Bakanı Molotov'un Türkiye'ye uzanan dost elin karşılık bulmadığını ifade etmesi, Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya karşı olan güven probleminin hâlâ devam ettiğini gösteriyordu. Türkiye'nin, Sovyet Rusya'nın dosta yaklaşımına karşılık vermemesinin arkasında Batılı dostlarını güçendirmeme ve ABD'den gelecek yardımları devam ettirme çabası vardı. Türkiye'nin güvensizliği uzun süre devam etti; ki bu konuda da haksız değildi. Çünkü Sovyet Rusya, Türkiye'ye dost elini uzatırken, Yugoslavya'yı da Balkan Pakti'ndan ayırma ve Pakti işlevsizleştirme, Ortadoğu'da ise, Mısır ve Suriye'yi Türkiye'ye karşı kullanma çabası içindeydi (Oran, 2002; Gönlübol, 1996; Albayrak, 2004).

Sovyet Rusya'nın, Bağdat Pakti ve Balkan Pakti'ni etkisizleştirme çabasına rağmen, 28 Mart 1958'de Kruşçev'in yumuşama politikasını benimsediğine dair sözleri, Türk-Sovyet ilişkilerindeki olumlu gelişmelerin yaşanmasının yolunu açtı. Bu dönemde Batı'dan istediği ekonomik yardımları almayan Türkiye de, Sovyet Rusya'ya yöneldi. 9 Ocak 1960'ta Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, TBMM'de yaptığı konuşmada Sovyet Rusya'nın eski isteklerinden vazgeçmiş olmasını Türkiye'nin memnuniyetle karşıladığı belirtti. 11 Nisan 1960 tarihinde iki ülke arasında Ankara'da yayımlanan ortak bildiri de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir toplantı yapılacak, iki devletin başbakanlarının karşılıklı ziyaretlerde bulunacakları ve ilk ziyaretin Başbakan Menderes tarafından 15 Temmuz'da Moskova'ya yapılacağı açıklandı. 1959 ile başlayan ve 1960'ta devam eden süreçte Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerinde yakınlaşma artarak devam etti. Bu dönemde Türkiye çok boyutlu dış politika anlayışına sahip oldu. Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki bu yakınlaşmadan doğal olarak en fazla rahatsızlık duyan ülke ise ABD oldu (Albayrak, 2004).

Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin, Türkiye-ABD İlişkileri Ekseninde Ortadoğu Politikaları (1950-1960)

1950-1955 döneminde İngiltere, Akdeniz ve Ortadoğu'yu kendi nüfuz alanı içinde görmekteydi. Bu nedenle ABD'nin de içinde olduğu Yu-

nanistan, Türkiye ve bazı Arap ülkelerinin üye olarak yer alacağı Akdeniz Pakti'ni kurma çabası içindeydi. ABD'nin bölgesel paktlara sıcak bakmayışı ve bölgedeki İsrail varlığı İngiltere'nin bu fikirden uzaklaşmasına neden oldu. Sonrasında İngiltere, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını korumak adına "Ortadoğu Komutanlığı Projesi" düşüncesini geliştirdi. Bölgesel paktlara sıcak bakmayan ABD, Kore Savaşı sonrasında SSCB'nin yayılmacılığı karşısında bu projeyi destekledi. Bu projede yer alması istenen ülkeler arasında Türkiye ve Mısır bulunmaktaydı. Müslüman bir ülke olan Türkiye'nin projeye dâhil edilmesinin, bölgedeki Müslüman devletler ile ilişkileri daha da kolaylaştıracağına inanıldı. Ayrıca Ortadoğu'nun savunmasında güçlü ve büyük bir orduya ihtiyaç vardı ki bölgede böyle bir orduya sahip olan devlet Türkiye idi. Fakat 1949 yılında Türkiye'nin İsrail'i tanımı ve Ocak 1950'de Tel-Aviv'de ilk maslahatgizarlığı açması, Türkiye'nin Arap devletleri ile ilişkilerini olumsuz etkiledi. Bölgede Türkiye kadar önemli olan diğer ülke de Mısır idi. Mısır, bu konuda kendisine yapılan bütün teklifleri reddetti. Ortadoğu Komutanlığı Projesi içinde Mısır'ın bulunmaması özellikle İngiltere için büyük başarısızlıktı. Mısır'ın tüm çabalara rağmen Batılılar tarafından kurulacak savunma örgütüne dâhil edilememesi, projenin sonlanmasına neden oldu (Oran, 2002).

1953 yılında Eisenhower'in Başkan seçilmesi ile birlikte ABD, Ortadoğu'nun savunulması konusunu kendi inisiyatifi altında şekillendirmeye başladı. ABD, Sovyet Rusya'nın güney sınırlarından çevreleyecek bir savunma koridoru oluşturmak amacıyla iddi. Böylece ABD, kuracağı hava üsleri ile Sovyet Rusya'yı çevreleyecekti. ABD'ye göre bu savunma koridorunun temel ülkeleri Türkiye ve İran'dı. Ortadoğu'da kurulması planlanan yeni savunma sistemi için ABD Dışişleri Bakanı Dulles, 11-28 Mayıs 1953 Ortadoğu ülkelerini ziyaret etti. Dulles konu ile ilgili hazırladığı raporunda Arap ülkelerinin asla dışlanmaması, özellikle Sovyet tehdidinin farkında olan ve Sovyet saldırısının kapsamında bulunan Kuzey Kuşağında yer alan Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Suriye ile savunma ittifakının kurulması gerektiğini belirtti. Ortadoğu'daki savunma ittifakının liderliğini üstlenen Türkiye, 1954 yılından itibaren başta Mısır olmak üzere bazı Arap devletleri ile yollarını ayırdı (Tuncer, 2013; Gönlübol, 1996). Sovyet Rusya'yı tehdit olarak gören ve Hindistan ile sorunları bulunan Pakis-

tan, böyle bir savunma paktına girmek isteyen ilk devlet oldu. Pakistan ve Türkiye arasında 2 Nisan 1954'de Karaçi Antlaşması olarak da bilinen, askerî nitelik taşımayan, tarafların uluslararası konularda fikir alışverişini yapabilecekleri, kültürel, ekonomik ve teknik konularda iş birliği içinde bulunacakları Dostane İşbirliği Antlaşması imzalandı (Albayrak, 2004; Eroğlu, 2003).

Karaçi Antlaşması'nın imzalanması sonrasında Menderes, Mısır, İran ve Irak ile yakın temasta bulunarak bu ülkeleri antlaşmaya dâhil etme çabası içine girdi. Irak Başbakanı 9 Eylül 1954'te Türkiye'yi ziyaret etti ve bu ziyaret sonrasında iki ülke, 18 Ekim 1954 tarihinde Ortadoğu'da ortak güvenlik örgütü kurma isteklerini açıkladı. 6-12 Ocak 1955'te Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün Bağdat ziyaretinde her iki ülke ortak bir güvenlik anlaşması yapılması konusunda anlaşmaya vardı. Menderes, Ortadoğu'da kurulacak savunma paktı konusunu görüşmek için 14-15 Ocak'ta Suriye'yi ziyaret etti (Gönlübol vd. 1996).

Suriye'de bir gün kalan Başbakan Menderes, halkın protestoları ile karşılaştı. 15-17 Ocak'ta da Lübnan'a geçti. Lübnan, Arap Birliği'nin onayı olmadan böyle bir pacta girmeyeceğini açıkladı. Suriye ve Lübnan'ın Ortadoğu'da kurulacak böyle bir savunma paktına karşı sergiledikleri bu olumsuz tavırda Mısır'ın etkisi büyüktü. Türkiye'nin bu girişimleri karşısında Mısır, 16 Ocak 1955'te Arap ülkelerinin Başkanlarını Ortadoğu'da kurulması düşünülen savunma paktı konusunu görüşmek üzere toplantıya çağırıldı. 22 Ocak-6 Şubat tarihleri arasında yapılan toplantıdan bu savunma ittifakına Türkiye ve Irak'tan başka bir devletin katılmayacağı ve bu ittifakın Arap Birliğine karşı bir darbe niteliği taşıdığı sonucu çıktı. Ortadoğu'daki bu yaklaşıma rağmen ABD ve İngiltere'nin desteğini alan Türkiye ve Irak, 24 Şubat 1955'te "Bağdat Paktı" olarak bilinen "Karşılıklı İşbirliği Antlaşması"nı imzaladı. 4 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım 1955'te de İran Pakt'a üye oldu (Umar, 2013).

1956-1960 döneminde Türk dış politikasına Ortadoğu'da yaşanan bunalımlar yön verdi. Bu dönemde bölgede üç önemli gelişme meydana geldi. Bunlardan ilki, 26 Temmuz 1956'da Mısır lideri Nasır'ın İngiltere'ye karşı Süveyş Kanalı'nı millîleştirmesi sonucu ortaya çıkan Süveyş Bunalımı, 1957 yılında Suriye'de yaşanan olaylar ve 1958'de gerçekleşen Irak darbesidir.

Resim 4.9 Başbakan Adnan Menderes Pakistan ziyaretinde (20 Mart 1956)

Türkiye, DP döneminde özellikle 1956 Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi konusunda yaşanan buhar öncesi de Mısır ile diplomatik gerginlik yaşadı. Bunun nedenlerinden biri, "Elçilik Olayı"dır. 1954 yılında Nasır'ın Suriye üzerinde giderek artan etkisi ve en önemlisi de DP iktidarının Batı destekli Ortadoğu'da kurmak istediği savunma paktının emperyalistlerin çıkarlarına hizmet ettiği düşüncesi, iki ülke arasında yaşanan gerilimlerin ana kaynağıdır. Türkiye, Mısır'ı Ortadoğu'da kurulması düşünülen savunma paktı üyesi olarak görmek istemesine rağmen, Mısır'ın pacta同盟 konusunda başarılı olamadı ve her geçen gün iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşti. 1956'da Süveyş Kanalı üzerinde yaşanan mücadelede Türkiye'nin attığı adımlar, Mısır'ın Kanalı millileştirme konusunda haklılığını dile getirmesine karşın yeterli görülmedi. Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'ın 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıklaması, 29 Ekim 1956'da İsrail'in İngiltere ve Fransa'nın desteği ile Mısır'a, askerî müdahalede bulunması ile sonlandı. Süveyş Kanalının BM'ye bağlı uluslararası bir örgüt tarafından yönetilmesini asla kabul etmeyen Mısır'a bu dönemde Bağdat Paktı üyesi olan Türkiye, İsrail'in askerî müdahalesini kınayarak cevap verdi. Türkiye'nin İsrail'in saldırısını kınaması ve İsrail'deki büyüklerisini çekmesine karşılık, İngiltere ve Fransa'ya karşı ılımlı bir politika izlemesi, Mısır tarafından yeterli görülmedi (Gönlübol, 1996).

Süveyş Kanalı üzerinde yaşanan gelişmeler Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa'nın etkisini azaltır-

ken, Sovyet Rusya'nın etkinliğini artırdı. Bunun karşısında ABD, güçlü bir şekilde bölgedeki varlığını göstermek istedî ve 5 Ocak 1957'de Eisenhower Doktrini'ni ilan etti. Doktrinin amacı, Sovyetler Birliği ile Suriye'nin yakınlaşmasını önlemek ve bölgede askerî güç dengesi yaratmaktı. 22 Mart 1957'de Türkiye, doktrinin amaçları doğrultusunda hareket edeceğini açıkladı. Başbakan Menderes, bu doktrin sayesinde Ortadoğu'da istikrarın sağlanacağına inandığını belirtti. En önemlisi de Menderes, alınacak askerî ve maddi yardımlarla ekonomideki kötü gelişin önune geçileceğine ve muhalefetin baskısının azalacağına ve hükümetin prestijinin artırılacağına inandı. Ayrıca Menderes, Eisenhower Doktrini ile Ortadoğu'da artan ABD etkisi karşısında Sovyet yayılmacılığının da önüne geçileceği düşündürdü. Başbakan Menderes, Türkiye'nin NATO üyeliği ve Bağdat Paktı ile Ortadoğu'da Türkiye'ye karşı komünizm tehdidine karşı savunma oluşturduğunu düşünse de Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleşen askerî darbe dengeleri altüst etti (Umar, 2013; Yücel, 2001).

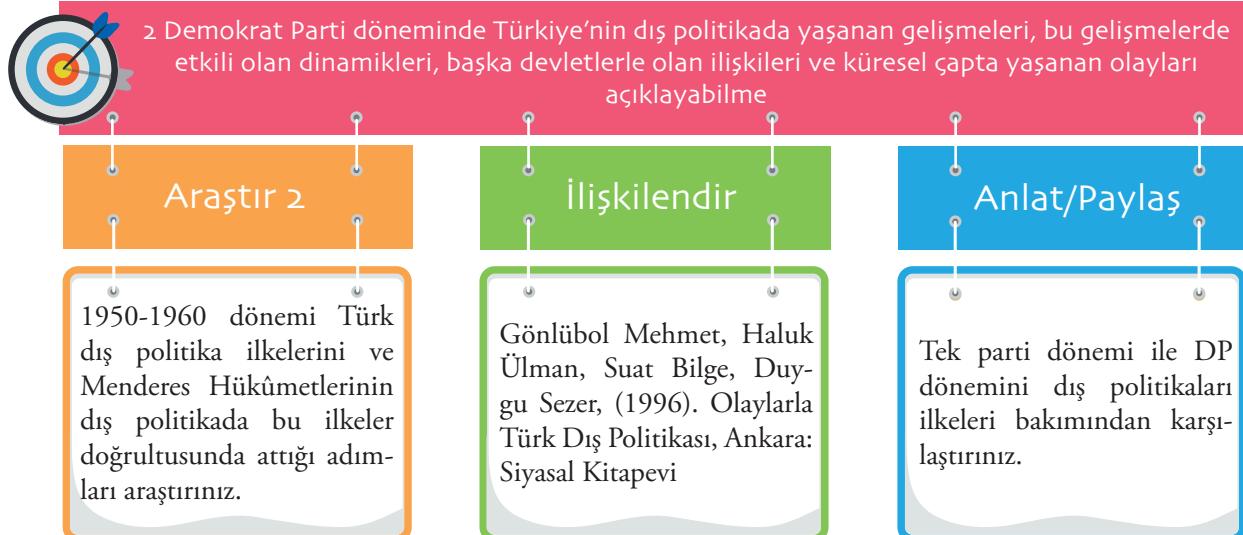

Resim 4.10 26 Ocak 1958'de ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles Ankara ziyaretinde Başbakan Adnan Menderes tarafından törenle karşılandı

Arap ülkeleri içinde Bağdat Paktına üye olan tek ülke Irak'tı. Irak'ta 14 Temmuz 1958'de General Kasım'ın liderliğinde askerî darbe gerçekleşti. Bu darbe ile sadece Irak'ta monarşi yıkılmakla kalmadı, Ortadoğu'da önemli değişikler meydana geldi. Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'ın desteklediği

darbe sonrasında General Kasım, 19 Temmuz'da Nasır'ın başkanı olduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti ile savunma antlaşması imzaladı. Bağdat Paktı üyelerinin bu aşamada Irak'a müdahalesi, özellikle de Irak'taki darbeden ciddi şekilde rahatsız olan Türk hükümetinin askeri müdahale olasılığı üzerinde durulmasına neden oldu. Başta ABD ve Batılı ülkeler, Bağdat'ta kurulan yeni hükümete karşı daha ılımlı bir politika izlenmesi düşüncesi, Türk hükümetinin askeri müdahale fikrini ortadan kaldırıldı. Irak'ta gerçekleşen darbe sonrası tartışılan diğer bir konu da, Irak'taki yeni yönetimin Bağdat Paktı içinde kalıp kalmayacağı idi. 28-29 Temmuz 1959'da Bağdat Paktı'nın durumunu görüşmek üzere ABD Dışişleri Bakanının Başkanlığında pacta üye devletlerinin başbakanlarının katılımı ile Londra'da toplanıldı. Toplantıda Pact'ın Irak olmadan yoluna devam etmesine karar verildi. Ekim 1958'de Bağdat Paktı'nın merkezi Bağdat'tan Ankara'ya taşındı. 24 Mart 1959'da da Irak, Pact'tan çekildiğini ilan etti. Irak'ın Pact'tan çekilmesi ile 21 Ağustos 1959 Bağdat Paktı'nın isminin Merkezi Antlaşma Örgütü olarak değiştirildiği ilan edildi (Central Treaty Organization-CENTO) (Tuncer, 2013, Oran, 2002).

Öğrenme Çıktısı

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI (1950-1960)

DP'nin kurulduğu 7 Ocak 1946'da parti tüzüğü ve programı da ilan edildi. Liberalizm ve demokrasi partinin genel ilkeleri olarak kabul edildi. Bu ilkeler hem siyasi hem de iktisadi alanda benimsendi. Ayrıca Anayasada yer alan devletçilik ilkesiyle gerçekleştirilmek istenilenin özel teşebbüsün desteklenmesi olduğu, verimsiz çalışan kamu kuruluşlarının özel teşebbüse devredileceği, zorunlu hâller dışında piyasalara müdahale edilmeyeceği, iktisadi kalkınmanın temelini tarım sektörünün oluşturacağı parti programında yer aldı. (Eroğul, 2003).

Ekonomide Altın Yıllar (1950-1954)

14 Mayıs 1950 genel seçimleri öncesinde DP'nin seçim mitinglerinde özellikle üzerinde durduğu konu ekonomiydi. Seçim meydanlarında hal-

kın ekonomik anlamda bütün sıkıntılarını dindirmek için ülkeyi yönetmeye talip oldukları sürekli dile getirmektedirler. Türk halkın büyük desteği ile iktidara gelen DP'nin, TBMM'ye sunduğu ilk hükümet programında da hayat pahallığını ortadan kaldırmak, iş ve üretim hacmini geliştirmek, hayat standartını yükseltmek amacıyla ekonomik yapıyı düzenlemeye yönelik tedbirler alacağı belirtildi. Sayılan tedbirler arasında her alanda tasarruf yapılması, üretim ve yatırıma önem verilmesi, yabancı sermaye ve teknikinden yararlanması, özel teşebbüse yatırım yapma imkânları sağlanması yer aldı. I. Menderes Hükümetinin ekonomi politikasının özellikle üzerinde durduğu bir diğer konu da yabancı sermaye ve teknığının kullanılmasıydı (Demir, 2010; Albayrak, 2004). Özel sermaye yatırımlarını teşvik eden yeni kanun tasarısı hazırlanarak, 30 Temmuz 1951'de Meclis'te görüşülmeye başlandı. Turizm, maden, sanayi, ulaştırma alanlarında yabancı sermayeyi Türkiye'ye davet eden "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" 1 Ağustos

1951'de TBMM'de kabul edildi. Fakat kabul edilen kanunla istenilen sonuca ulaşılıamadı. Bu nedenle Türkiye'ye yabancı sermaye akışını hızlandırmak ve yatırımları artırmak amacıyla 18 Ocak 1954'te "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" çıkarıldı. Bu kanunla Türkiye'de faaliyette bulunacak yabancı sermeyedarlara da yerli sermeyedarların sahip olduğu haklar tanındı. 1954 yılının Mayıs ayında itibaren Türkiye'ye yabancı sermayenin giriş hızı arttı (Albayrak, 2004; Eroğlu, 2003). Özel sektörün iktisadi alanda yer alması adına atılan diğer bir adım da 7 Mart 1954 tarihinde TBMM'de kabul edilen Petrol Kanunu'nun yasalasString ile gerçekleşti. Amaç Türkiye'nin petrol kaynaklarının özel girişimciler tarafından süratli ve verimli bir şekilde geliştirilmesini ve değerlendirilmesini sağlamaktı. 29 Mayıs 1957 ise kanun tekrar düzenlendi ve daha cazip hâle getirildi. Petrol Kanunu ana muhalefet partisi CHP Genel Başkanı İsmet İnönü tarafından 1954 seçim mitinglerinde kapitülasyonların geri geleceği yorumu ile eleştirildi (Eroğlu, 2003).

Resim 4.11 Başbakan Adnan Menderes Ege Bölgesinde temel atma töreninde (1953)

1950- 1954 dönemi DP'nin iktisadi alanda gerçekleştirdiği başarılar nedeniyle "*altın yıllar*" olarak adlandırıldı. İktisadi alandaki bu başarının temelinde ise, uygulanan tarım politikası yatmaktadır. DP, kendisini iktidara taşıyan fakat savaş yıllarda küstürülmüş, ağır vergiler altında ezilmiş ve sürekli geri plana itilmiş olan köylüyü, seçim kampanyasında söz verdiği gibi müreffeh kılmak amacındaydı. DP, toprağın ve köylünün ihtiyaçlarına cevap veren, iktisadi kalkınmanın temelini teşkil edecek tarım politikası ile tarım teşkilatlarının yeniden düzenlenmesine ve modern bir yapıya kavuşturulmasına çalıştı. Böylece tarım faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi, tarım alanlarının genişletilmesi, devletin elindeki tarım arazisinin bir kısmının köylüye dağıtılması, boş toprakların işletilmesine olanak sağlanması, meraların bir bölümünün tarım arazisine çevrilmesi özellikle de tarımda makineleşmenin yaygınlaşması amaçlandı (Yurtoğlu, 2017).

DP döneminde tarımsal modernizasyon en üst seviyeye çıktı ve temelini de makineleşme oluşturdu. Tarımda makineleşme kendini traktör ve pulluk sayılarındaki artışta gösterdi. 1948 yılından itibaren Marshall Yardım Programı çerçevesinde gelen yardımlar da bu alana yönlendirildi ve ülkeye çok sayıda traktör ve pulluk girişi oldu. 1946 yılında çalışabilir traktör sayısı 1.000'i geçmez iken; 1950'de 16.865'e ve niha-yet 1960 yılında da 42.136'ya yükseldi. Ziraat Bankası'nın verdiği ucuz ve uzun vadeli krediler sayesinde Türkiye'de "traktör devrimi" yaşandı (Albayrak, 2004).

Türkiye nüfusunun %82'si tarımla uğraşmasına rağmen ulusal gelirin sadece yarısını alabiliyordu. Tarımsal üretimi ve çiftçinin gelirini artırmak ne kadar önemliyse, çiftçinin ürününü değerinde satabilmesi de o kadar önemliydi. Bu nedenle DP iktidarı döneminde, çiftçinin ürününü gerçek değerinde elden çıkarması için hükümet, destekleme alımları yaptı. Devletin destekleme alımları yapması, ucuz ve uzun vadeli kredi sağlanması, tarımda makineleşme ile üretici durumundaki çiftçiye güçlendirdi (Demirer, 2006;

Yurtoğlu, 2017). DP iktidarı döneminde Ziraat Vekâleti'ne bütçeden daha fazla pay ayrılmaması tarım politikasının etkin bir şekilde uygulanmasına neden oldu. Tarım alanında altın yılların yaşanmasında Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Topraksu Genel Müdürlüğü, Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Genel Müdürlüğü, Tektik ve İstisare Heyeti Başkanlığı kurulması, Devlet Üretme Çiftliklerine önem verilerek sayılarının arttırılması da etkili oldu. Tarımın gelişmesinde eğitime de önem veren DP Hükümeti, Bölge Ziraat Okulu, Teknik Bahçivanlık Okulu, Teknik Ziraat Okulu ve Makinist Okulu yanında, 1955'te Ege Üniversitesi'nde, 1958'de de Atatürk Üniversitesi bünyesinde Ziraat Fakülteleri açılmasını sağladı. Tarım kredi kooperatifleri, tarım satış kooperatiflerinin sayıları ve bunların verdiği kredi miktarları da artırlarak köylüye büyük destek verildi (Yurtoğlu, 2017; Boratav, 2003).

Ekonomide Sancıların Başladığı Yıllar (1954-1957)

2 Mayıs 1954 seçimlerinde DP'nin seçim kampanyasını şekillendiren konuların başında iktisadi konular geldi. 1950-1954 yılları arasında tarımsal modernizasyon ve makineleşme çalışmaları, köylüye toprak dağıtılması, uzun ve ucuz kredi temin edilmesi ile Türkiye'de ziraat alanında yaşanan büyük gelişme ve değişme seçim kampanyasının ana konusu oldu. Demokratlar bu dönemde yapmış oldukları çalışmalar ile köylüye vermiş oldukları sözleri de yerine getirmenin güveni içinde 2 Mayıs 1954'te seçimlere girdi ve büyük bir başarı ile iktidara geldi (Fersoy, 1971; Yücel, 2001).

Seçimleri birinci parti olarak kazanan ve iktidara gelen DP'nin 24 Mayıs 1954 tarihinde TBMM'de okunan hükümet programında ağırlıklı iktisadi konular oluşturdu. DP Genel Başkanı Adnan Menderes, hükümet programını açıkladığı konuşmasında şimdiye kadar iktisadi alanda gerçekleştirilen icraatlar ve gelecek dönemde atılacak adımlar konusunda milletvekillerine beyanat verdi. Bu dönemde de tarım ve sanayinin öncelikleri olacağını, Türk parasının değerinin korunacağını, ithalatın arttırlarak kaynakların kullanımının daha iyi şekilde sağlanacağını, sosyal adalet prensiplerine göre vergi düzenlemelerinin yapılacağını, toprak dağıtımına ve sanayileşme hamlelerine devam edeceğini, özel girişimcilere destek sağlanarak devlet

müdahalesinin en az düzeye indirileceğini belirtti (Borotav, 2003; Albayrak, 2004).

Fakat 1954 dönemi DP Hükümeti için özellikle iktisadi açıdan sıkıntılarla başladı. Tarıma ve dış ticarete ağırlık veren iktisadi kalkınma stratejisi, dış koşulların etkisi ile değişim zorunda kaldı. Kötü hava şartları tarım üretimi olumsuz etkiledi ve ürün miktarında düşüş gerçekleşti. Bu düşüş, ihracat imkânlarını daralttı ve bu daralma ithalatta kısıtlanmasını beraberinde getirdi. Mahsulün azalması dış ticaret dengesini bozdu ve ülkede döviz sıkıntısı çekilmeye başlandı. Amerika'dan kredi istenmiş, fakat verilen az miktardaki hibe ile yetinilmek zorunda kalılmıştı. Bu durum fiyat artışları ve buna bağlı olarak beraberinde yüksek enflasyonu getirdi (Eroğlu, 2003; Turgut, 1991). Ayrıca tarımdaki üretim düşüşü iç talebe de cevap veremedi ve Türkiye ihtiyacı olan birçok maddeyi ithal eder duruma geldi. Bu durum karşısında DP Hükümeti sert tedbirler aldı. 1955 yılının Temmuz ayından itibaren aldığı sert tedbirlerle istifçiliği ve karaborsacılığı önlemeye çalıştı. Fakat piyasada istikrarı sağlama konusunda başarılı olamadı. Bu nedenle 25 Haziran 1956'da "Millî Koruma Kanunu" uygulanmaya başlandı. Yasaya uymayanları daha etkin bir şekilde cezalandırmak içinde "Millî Koruma Mahkemeleri" kuruldu. Yabancı sermaye yatırımlarının beklenenin altında gerçekleşmesi, dış borç sağlamada ve var olan dış borç ödemelerinde karşılaşılan güçlükler, 1954 yılından itibaren iktisadi alanda yaşanan plansızlık, DP hükümetini zor durumda bıraktı (Albayrak, 2010).

dikkat

DP Hükümeti Haziran 1956'da uygulamaya koyduğu "Millî Koruma Kanunu"na uymayanları daha etkin bir şekilde cezalandırmak için "Millî Koruma Mahkemeleri" kurdu.

Ekonomide Zorlukları Aşamayan Demokrat Parti (1957-1960)

İktisadi sıkıntılar nedeni ile 27 Ekim 1957 yapılan genel seçimlerde DP istediği başarıyı elde edemedi. 1957-1960 döneminde ekonomik sorunlar kronikleşti ve çözülemez bir hâle dönüştü. İktisadi buhran muhalefetin eleştirilerini daha da sertleştirip ve toplum içindeki huzursuzluğu artırdı. Bütçe ve dış ödemeler dengesinde büyük açıklar oluştu ve

enflasyonun yükselişi engellenemedi. Enflasyon artışının önlenmesi için kredilerin, buna bağlı olarak da yatırımların azaltılmasına başlanıldı (Albayrak, 367). 1958'de Millî Koruma Kanunu kaldırıldı fakat devlet ekonomiye müdahale etmeye devam etti. 1958 yılının Şubat ayında Maliye Bakanı Hasan Polatkan, hükümetin kalkınma politikasını bütün güçlülere rağmen "*iktisadi istiklal davası*" olarak tanımlayarak kendilerinin iktidara geldikleri ilk günden itibaren başarılı olabilmek için büyük bir özveri, azim ve cesaretle çalışıklarını belirterek, bu alandaki "*millî mücadelenin*" mutlaka kazanılması gerektiğini savundu. Bu program dâhilinde iktisadi alanda yaşanan olumsuz gelişmelerin önüne geçilmesi için hükümet, 4 Ağustos 1958'de istikrar programı kararlarını uygulamaya başlayacağını duyduru ve moratorium ilan etti. Türk lirasının yabancı para karşısında devalüe edilmesini öngören tedbirler alındı. Ekonomik kriz beraberinde hayat pahalılığı ve işsizliği getirdi (Çavdar, 2003).

Sanayi, Ulaşım ve Enerji Sektöründe Yaşanan Gelişmeler (1950-1960)

DP iktidarında Başbakan Adnan Menderes sanayi yatırımları konusunda iki alana yöneldi: Enerji ve Ulaşım. Bu dönemde Türkiye'nin iktisadi ve sosyo-kültürel gelişiminde etkili olan ulaştırma, haberleşme, enerji ve altyapı yatırımları hayatı geçirildi. Ulaştırma alanında karayolları, havaalanı ve liman yatırımlarına önem verildi. Başbakan Menderes, önceki dönemlerde elektrik üretiminin ihmali edildiğini, elektriğin sadece aydınlatma kaynağı olarak kullanıldığını, halbuki elektriğin her çeşit makineyi çalıştıracak güç kaynağı olduğunu belirterek baraj yapımına öncelik verdi. 18 Aralık 1953 Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün kurulması ile birlikte elektrik üretiminde yeni bir dönem başlamış oldu. 1950-1960 yılları arasında Çatalağzı (Zonguldak), Tunçbilek (Kütahya), Soma (Manisa) termik santralleri, Batman (1955), İPRAŞ (İzmit), ATAŞ (Mersin) petrol rafinerileri; Sarıyer (Ankara), Seyhan (Adana), Kemer (Aydın), Kesiköprü (Ankara), Almus (Tokat), Hirfanlı (Kirşehir), Demirköprü (Manisa), Damsa (Nevşehir), Ayrancı (Konya) barajları, Hazar (Elazığ), Kepez (Antalya), Göksu (Konya), Botan (Siirt), Ceyhan (Maraş), Tortum (Erzurum), Kovada (Eğridir), İkizdere (Rize), Sızır (Kayseri) hidroelektrik santralleri hizmete girdi. Enerji alanında büyük baş-

rılara imza atıldı. Kömür İşletmeleri 1957 yılında tekrar yapılandırılarak Kömür İşletmeleri Kurumu adını aldı. Aynı dönemde 6 çay fabrikası da üretmeye başladı (Demirer, 2006).

Özellikle zirai kalkınmayı desteklemek amacıyla ilk olarak 1950 yılında Karayolları Genel Müdürlüğü kurularak, yeni karayolları yapımına ve var olanların da yenileme çalışmalarına başlandı. Karayolları Genel Müdürlüğü'nün hazırlamış olduğu program dâhilinde halkın ihtiyaçları doğrultusunda karayollarının yapımı ve bakımı planlandı. İlk olarak köyünün ürününün şehirdeki pazarlara hızlı ve güvenilir bir şekilde ulaşması için köy ve kasaba yollarının yapımı gerçekleştirildi (Yurtoğlu, 2010). Bu alanda yapılan yatırımlar sonucunda 1950'de Türkiye genelindeki karayollarının toplam uzunluğu 48.180 km. iken, 1960 yılında 77.495 km'ye çıktı. Bu dönemde İstanbul Boğazı'na asma bir köprü yapılması planlandı ve ilk adım 1953 yılında atıldı. 1957 yılında yapılması planlanan asma köprü ile ilgili protokol iki Fransız ve bir Türk şirket arasında imzalandı. DP döneminde karayollarını tamamlayan köprü yapım inşaatına da büyük önem verildi. 1950 yılına kadar 13.000 metre uzunlığında 289 köprü inşa edildi (Ulaştırma 50 Yıl, 1973).

Bu dönemde demiryollarının bakımı ve yeni hatların yapılması konusunda da önemli çalışmalar yapılarak, 1951 yılında Adapazarı Vagon Fabrikası açıldı. Havayollarının da her geçen gün öneminin artması havaalanlarının, uçak ve yolcuların güvenliğinin sağlanmasını ve ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliğini kıydı. DP hükümeti tarafından Erzinçan (1952), Yeşilköy (1953) ve Esenboğa (1955), Trabzon (1957), Samsun (1958) havalimanlarının açılışı yapıldı. 1956'da Türk Hava Yolları Anonim Şirketi kuruldu. Ayrıca deniz ticaretinin gelişmesi, tarım ürünlerinin ihracat ve ithalatının artması için bütçeden liman ve iskele inşaatları için ayrılan tahsisat arttırıldı. İzmir-Alsancak Limanı'nın temelleri 1955'te atıldı. 1954'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından Haydarpaşa Limanı'ni genişletmek amacıyla yapılan temel atma töreninde liman ve iskele inşaatlarının iktisadi kalkınmadaki önemi dile getirildi. 1950-1957 yılları arasında DP Hükümeti Zonguldak, Trabzon, Ereğli, İnebolu, Salıpazarı (İstanbul), Tophane (İstanbul), İskenderun ve Amasra Barınma Limanı'nı hizmete açtı (Ulaştırma 50 Yıl, 1973; Yurtoğlu, 2019.).

DP döneminde Başbakan Adnan Menderes'in çabaları ile şeker sanayinde gelişmeler kaydedildi ve

yenİ şeKEr fabrikaları açıldı. DP'nIN iKTİsadi kalkınma programı kapsamıNdA şeKEr İhtiyacını karşılamak amaciyla 1952-1956 yılları arasında Adapazarı (1953), Amasya (1954), Konya (1954), Kütahya (1954), Burdur (1955), Susurluk (1955), Kayseri (1955), Erzurum (1956), Erzincan (1956), Malatya (1956), Elazığ (1956) şeKEr fabrikaları hizmete girdi. Ayrıca bu dönemde 19 çimento fabrikasının açılışı yapıldı (Demirer, 2006; Yurtoğlu, 2010). DP'nIN hükümet programında Kamu İKTİsadi Teşebbüslerinin (KİT) özel girişime devredilmesi yer almaktaydı. Başbakan Adnan Menderes'in iKTİsadi alanda başlattığı kalkınma hamleleri ile KİT sayılarında önemli artışlar kaydedildi. DP'nIN iKTİdar yıllarında, Et ve Balık Kurumu (EBK-1952), Gübre Fabrikaları Türk Anonim Şirketi (GÜBRETAŞ-1952), Türkiye Çimento Sanayi Anonim Şirketi (1953), Posta Telgraf ve Telefon İşletmeleri (PTT-1953), Azot Sanayi (1953), Türkiye Petrol Anonim Şirketleri OrtaklıĞı (TPAO-1954), Devlet Malzeme Ofisi (DMO-1954), Selüloz ve Kağıt Fabrikaları İşletmesi (SEKA-1955), Türkiye Demir Çelik İşletmeleri (1955), Yem Sanayi Anonim Şirketi (1956), Türkiye Kömür İşletmeleri (1957) kuruldu (Demirer, 2006).

Resim 4.12 Adapazarı ŞeKEr fabrikası açılışında Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes (1958)

Öğrenme Çıktısı

3 Demokrat Parti'nIN on yıllık iKTİdar döneminde ekonomi politikaları ve bu dönemde tarım, sanayi ve ulaşım alanındaki atılımları değerlendirebilme

Araştır 3

Türkiye'nIN iKTİsadi hayatındaki hayatındaki Amerikan etkisini araştırınız.

İlişkilendir

Albayrak, M. (2004). Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Ankara: Phoenix Yayınları.

Anlat/Paylaş

1950-1960 dönemi ekonomide yaşanan değişme ve gelişmeleri, 1946-1950 dönemi ile karşılaştırarak değerlendiriniz.

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II

1

Demokrat Parti iktidarında iktidar-muhalefet ekseninde iç politikada yaşananları sebep-sonuç ilişkisi içinde değerlendirebilme, Cumhuriyet tarihinin ilk askerî darbesi olan 27 Mayıs 1960 darbesine giden süreci analiz edebilme

Demokrat Parti Döneminde İç Politikada Yaşananlar (1950-1960)

14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimlerde alınan büyük bir oy oranıyla DP iktidara geldi. 2 Haziran 1950'de ilk Menderes Hükümeti güvenoyu aldı. Bu tarihten itibaren 27 Mayıs 1960 Darbesine kadar Adnan Menderes Başbakan, Celal Bayar da cumhurbaşkanı olarak Türk siyasi hayatında yerini aldı. I. Menderes Hükümeti döneminde ilk olarak ordu-siyaset ilişkilerini düzenlemek ve siyasi mekanizmayı ülke yönetiminde hâkim kilmak amacıyla askerî ve bürokrasi de önemli değişiklikler yapıldı. 1950-1954 döneminde iç ve dış faktörlerin etkisi özellikle de iktisadi alanda atılan adımların sonuçları 1954 seçimlerine yansındı. DP seçim meydanlarında ekonomik atılımlardan, NATO'ya üyelikten doğan Batı ile yakınlaşmadan; CHP de DP'nin partizanlığından ve İnönü'nün siyasi kişiliğinden bahsetti. 2 Mayıs'ta yapılan seçimlerde DP, büyük başarı elde etti ve Menderes üçüncü defa hükümeti kurdu. 1957 yılında yapılan erken genel seçimlerde DP'nin oy oranında düşme olsa da TBMM'de yeniden çoğunluğu sağladı. Cumhurbaşkanı Bayar, beşinci defa Adnan Menderes'i hükümeti kurmakla görevlendirdi. 27 Mayıs 1960'da Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki bir grup asker ile yönetime el koydu.

2

Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin dış politikadaki gelişmeleri, bu gelişmelerde etkili olan dinamikleri, diğer devletlerle olan ilişkileri ve küresel çapta yaşanan olayları açıklayabilme

Demokrat Parti Döneminde Dış Politikada Yaşananlar (1950-1960)

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye iki önemli sorunla karşı karşıya kaldı. Bunlardan ilki, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikası karşısında ülke sınırlarının güvenliğinin sağlanması diğeri de, savaş sonrası ikiye bölünmüş dünyada batı ittifakı yanında yer alma çabasıdır. Ülke güvenliğini sağlamak amacıyla NATO'ya girmek isteyen Türkiye, süreci hızlandırmak için 1950 yılında Kore'ye asker gönderdi. Batı bloğunu temsil eden ABD ile ilişkileri dış yardımlar ve bölgesel ittifaklar üzerinden devam etti. Bu dönemde başta ABD olmak üzere Batılı devletler Türkiye'nin komünizmin yayılmasını önlemek ve Batı'nın çıkarlarını Ortadoğu ve Balkanlarda korumak amacıyla ittifaklar sistemi içinde önemli görevler üstlenmesine olanak sağladı. 1953 yılında imzalanan Balkan Paktı ve 1955 yılında imzalanan Bağdat Paktı ile Türkiye bölgesel savunma ittifakları içinde yerini aldı. Süveyş Bunalımı, Lübnan ve Ürdün Olayları ile Irak darbesinde de Türkiye, ABD yanlısı aktif bir politika izledi. Dönemin en önemli dış politika sorunlarının başında da Kıbrıs geldi.

3

Demokrat Parti'nin on yıllık iktidar döneminde ekonomi politikaları ve bu dönemde tarım, sanayi ve ulaşım alanındaki atılımları değerlendirebilme

Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1960)

Menderes hükümetleri en önemli icraatlarını ekonomi alanında gerçekleştirdi. Özellikle 1950-1954 dönemi DP'nin ekonomide altın yılları olmuştur. Bu dönem yabancı sermayenin desteklendiği, dış yardımların özellikle tarım sektörüne aktarılarak makineleşmenin sağlandığı ve buna bağlı olarak ürün kalitesinin ve miktarının arttırdığı yıllar oldu. 1950-1954 döneminde özel girişimi koruyucu önlemler alınmış, yabancı sermayenin ülkeye gelmesi için yasalar çıkarılmış, sanayi desteklenmiş, tarımda makineleşme sağlanmış, topraksız köylüye toprak dağıtılmış, hayat pahalılığı ve karaborsa ile mücadele edilmiş, kamu iktisadi teşebbüslerinin sayıları artırılmış, altyapı projelerine önem verilmiş, ulaşım, inşaat sektöründe önemli adımlar atılmıştır. Fakat 1954 yılından itibaren tarıma ve dış ticarete ağırlık veren iktisadi kalkınma stratejisinin değişmesi ve mevsim şartlarının elverişsizliği ekonomiyi olumsuz yönde etkiledi. 1957-1960 döneminde Menderes Hükümetinin dış borç ve kredi temin etme çabaları devam etti fakat ekonomik sorunlar çözülemez hale geldi.

1 II. Dünya Savaşı sonrasında Müttefik Devletlerin savaşı kazanmasının etkisi Türkiye'de de kendisini göstermiş, liberal ve demokratik anlayışlar doğrultusunda bazı adımların atılması için Cumhuriyet Halk Partisi içinde yer alan bazı isimler, birtakım taleplerde bulunarak parti yönetimine "Dörtlü Takrir" sunmuştur.

Buna göre, aşağıdakilerden hangisi Dörtlü Takrir'e imza atan kişilerden biri **değildir**?

- A. Celal Bayar
- B. Emin Sazak
- C. Refik Koraltan
- D. Adnan Menderes
- E. Fuat Köprülü

2 Aşağıdakilerden hangisi 14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelen Demokrat Parti'de hükümeti kuran Adnan Menderes'in ilk başbakanlık döneminde meydana gelen gelişmelerden biri **değildir**?

- A. Ezanın Arapça Okunmasını yasaklayan kanunu değiştirilmesi
- B. Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun çıkarılması
- C. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin komuta kademesinde değişikliklere gidilmesi
- D. Halkevleri'nin kapatılarak mal varlığına el konulması
- E. Tahkikat komisyonlarının kurulması

3 14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelen Demokrat Parti, Başbakan Menderes döneminde içte ve dışta attığı adımlar sonucunda, 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinde oldukça önemli bir oy oranına ulaşmıştır.

Buna göre, aşağıdakilerden hangisinin elde edilen bu seçim zaferinde etkisi olduğu **söylenemez**?

- A. Tarımda makineleşmenin artması
- B. Türkiye'nin NATO'ya üye olması
- C. Batı Bloku'ndan ekonomik yardımlar gelmesi
- D. Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun uygulamaya konulması
- E. Hükümetin tarımsal ürünlerde destekleme alımı yapması

4 I. EOKA

II. ENOSİS

III. 6/7 Eylül Olayları

Yukarıda verilen kavram ve gelişmeler, Demokrat Parti Döneminde gündeme gelen hangi dış politik gelişme ile yakından ilgilidir?

- A. Kıbrıs Sorunu
- B. Kore'ye Türk askerinin gönderilmesi
- C. Türkiye'nin NATO'ya üye olması
- D. Bağdat Paktı'nın kurulması
- E. Balkan Paktı'nın kurulması

5 I. Tarımda makineleşmenin yaygınlaşması

II. Kırsal alanda işgücü ihtiyacının azalması

III. Kentlerde sanayi iş gücüne olan ihtiyacın artması

Yukarıdakilerden hangileri Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarı döneminde kırsal kesimden kentlere doğru yapılan göçte etkili olmuştur?

- A. Yalnız I
- B. Yalnız II
- C. Yalnız III
- D. I ve II
- E. II ve III

6 Demokrat Parti iktidarında Türkiye,

NATO'ya üye olduğu gibi, Balkanlarda "Dostluk ve İş Birliği Antlaşması" olan Balkan Paktı'na, Ortadoğu'da ise Bağdat Paktı'nın kurulmasına öncülük etmiştir.

Buna göre Türkiye'nin, attılan bu adımlarla aşağıdakilerden hangisini amaçladığı **söylenemez**?

- A. Uluslararası saygınlığı artırmak
- B. Toprak bütünlüğü ve sınır güvenliğini korumak
- C. Doğu Bloku'nun desteğini almak
- D. Bölgesel etkinliğini artırmak
- E. Ortadoğu siyasetinde etkin olmak

7 Cumhuriyet tarihinin ilk askerî darbesi olan 27 Mayıs 1960 Darbesiyle Demokrat Parti iktidarına son verilmiş ve darbeyi gerçekleştiren Türk Silahlı Kuvvetleri personeli, darbeye ilişkin bir çok kitap, dergi ve broşür bastırmıştır.

Buna göre darbeyi gerçekleştirenlerin, darbeye ilişkin birçok kitap, dergi ve broşür bastırmasının temel nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Seçilmiş hükümetin askeri darbeyle devrilmesini meşrulaştırmak
- B. Dünya kamuoyunun desteğini almak
- C. Ekonomik faaliyetlerin kesintiye uğramasını önlemek
- D. Siyasi partilerin tamamının desteğini almak
- E. Siyasal yaşamı denetim altına almak

8 Adnan Menderes'in başbakanlığı döneminde Balkanlarda aktif bir dış politika izleyen Türkiye'nin siyasi işbirliğine giderek Balkan Pakti'nı kurduğu devletler aşağıdakilerin hangisinde birlikte ve doğru olarak verilmiştir?

- A. Yugoslavya-Romanya
- B. Yunanistan-Yugoslavya
- C. Bulgaristan-Arnavutluk
- D. Romanya-Bulgaristan
- E. Yunanistan-Bulgaristan

9 Adnan Menderes, 14 Mayıs 1950 seçimleri için yaptığı konuşmaların birinde, devletin ekonomi politikasının özel teşebbüsü ve mülkiyeti esas alması ve iktisadî hürriyeti koruması gerektiğini dile getirmiştir.

Buna göre, Adnan Menderes aşağıdakilerin hangisinden söz **etmemiştir**?

- A. Liberal ekonomik modelin öneminden
- B. Ekonomi alanında devletin etkinliğinin azaltılmasından
- C. Sovyet Rusya'nın ekonomik desteğinin alınması gereğinden
- D. Özel sektörün desteklenmesinin öneminden
- E. Ekonomik özgürlüğün gerekliliğinden

10 I. Batı'dan alınan askerî ve ekonomik yardım sürdürme çabası

II. İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinden itibaren artan SSCB tehdidi

III. NATO'ya üye olma isteği

Yukarıdakilerden hangisi ya da hangileri, Menderes'in Başbakanlığı döneminde Türkiye'nin ilk kez Misak-1 Millî sınırları dışına, Kore'ye, asker göndermesinde etkili olmuştur?

- A. Yalnız I
- B. Yalnız II
- C. I ve II
- D. II ve III
- E. I, II ve III

1. B	Yanıtınız yanlış ise “Giriş” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. C	Yanıtınız yanlış ise “Demokrat Parti Döneminde Dış Politikada Yaşananlar (1950-1960)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. E	Yanıtınız yanlış ise “Demokrat Parti'nin Altın Yılları: Demirkırat Şahlanıyor! (1950-1954)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. A	Yanıtınız yanlış ise “27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Süreç” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. D	Yanıtınız yanlış ise “Demokrat Parti'nin Altın Yılları: Demirkırat Şahlanıyor! (1950-1954)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. B	Yanıtınız yanlış ise “Demokrat Parti Dönemi Balkanlar ve Türkiye (1950-1960)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. A	Yanıtınız yanlış ise “Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. C	Yanıtınız yanlış ise “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1960)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. D	Yanıtınız yanlış ise “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1960)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. E	Yanıtınız yanlış ise “Demokrat Parti Döneminde Dış Politikada Yaşananlar (1950-1960)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4

Araştır Yanıt Anahtarları

Araştır 1

2 Mayıs 1954 yılında yapılacak genel seçimlere DP, CHP, CMP, TKP katıldı. CHP seçim kampanyasını ekonomik konular, İnönü'nün tarihsel kişiliği ve Menderes'in partizanlığı konusunda; DP ise ekonomi alanında gerçekleştirilen dev yatırımlar ve gelişmeler, tarımın modernizasyonu, NATO üyeliğine kabul edilme, yabancı sermayenin Türkiye'ye davet edilmesi konularında şekillendirdi. 1954 seçimlerine katılım oranı %86.6 olarak belirlendi ve en yüksek katılım oranı gerçekleşti. 27 Ekim 1957 genel seçimlerine katılım oranı %76.6da kaldı. DP'nin oy oranı %47.3 iken CHP'nin oy oranı %40.6'dır. DP, 1957 seçimlerinde oy kaybına uğradı. 1954 seçimlerine göre DP'nin 1957 seçimlerinde oy kaybetmesinin nedenleri arasında Millî Koruma Kanunun uygulanması, seçim listelerinde yer alacak adayların isimlerinin belirlenmesinde teşkilatlarının önerilerinin dikkate alınmaması, hayat pahalılığı ve beraberinde gelen karaborsacılık, DP'ye oy vermeyenlerin cezalandırılması ve TBMM'deki çoğuluga güvenilerek kabul edilen antidemokratik kanunlar gelmektedir.

Araştır 2

II. Dünya Savaşı sonrasında iki kutuplu sistem kuruldu ve 20 yıl dünya politikasına hâkim oldu. Dünya, Doğu ve Batı Bloğu olmak üzere ikiye bölündü. Türkiye'nin hem güvenlik hem de ideolojik anlamda Batı Bloğunda yer alma isteği dışa bağımlılığını arttırdı. Menderes dönemi Türk dış politikasının ana çizgisi Baticılık olmuştu. Menderes için Baticılık ve Batı Bloğunda yer alma ABD ile hem siyasi hem de ekonomik ilişkileri geliştirme anlayı taşımaktaydı. Bu dönemde Sovyetler Birliği'ni kuşatma politikası çerçevesi içinde aktif bir politika izlemiştir. Kore'ye asker gönderme ve hemen akabinde gelen NATO üyeliği, Balkan Pakti ve Bağdat Pakti izlediği politika doğrultusunda attığı en önemli adımlardır.

4

Araştır Yanıt
Anahtarı

Araştır 3

Türkiye, 1950-1960 döneminde sadece dış politikada güvenlik kaygısı nedeniyle ABD ile ilişkilerini çok fazla geliştiremedi. DP, parti programının ekonomi başlığı altında benimsenen liberal ilkeler doğrultusunda iktisadi ilerlemesini ABD'nin yardım ve kredileri ile gerçekleşteceğini inanıldı. Bu doğrultuda ABD ile ticari ilişkiler geliştirildi. ABD'den gelen uzmanların önerileri ile Türkiye'nin ekonomi politikası şekillendirilerek gelen yardımalar tarım sektörüne yönlendirildi. 1954 sonrası yardımların azalması ve döviz azlığı ekonomide sorunlar yaratmaya başladı. 1957 yılında ABD'den talep edilen yardımların reddedilmesi ekonomide sıkıntılardan yarattı. Ekonomik anlamda ABD'ye bağlanan Menderes Hükümetleri farklı çıkış yolları aramaya başladı. Türk ekonomisi üzerindeki ABD etkisi hayatın bütün alanlarına yansındı.

Kaynakça

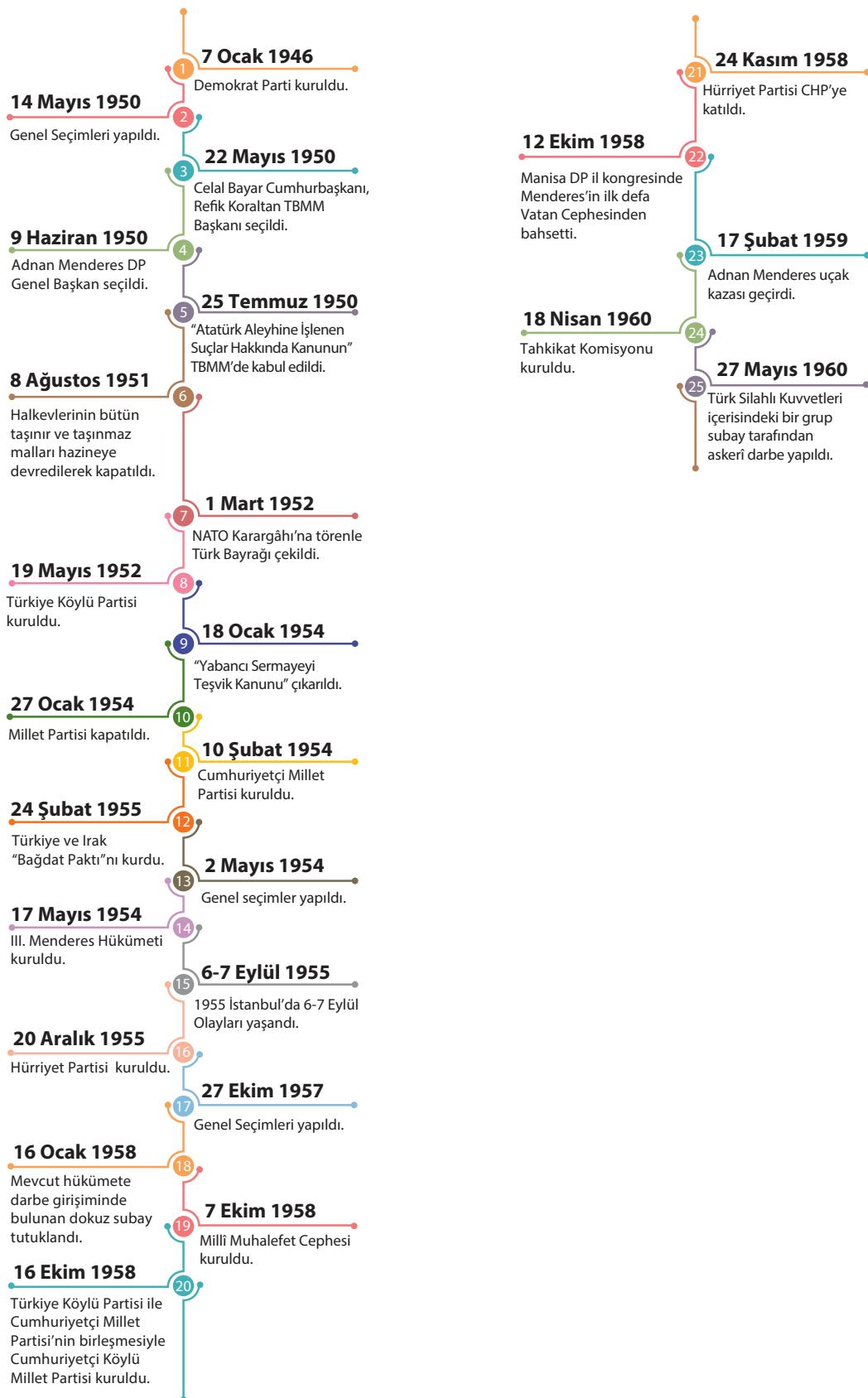
- Alkan, M. Ö. (2015). Amerikan Propagandası: Dostluk Şarkısı. Haz. Mete Kaan Yanar. *Türkiye'nin 1950'li Yılları (591-617)*. İstanbul: İletişim Yayıncıları.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix Yayıncıları.
- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Sarmal Yayıncıları.
- Aydemir, Ş. S. (1993). *Menderes'in Dramı*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Balta, E. (2016). Geçmişten Günümüze Darbeler. Haz: Mehmet Ö. Alkan. *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayıncıları.
- Baytal, Y. (2007), Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957). *Atatürk Yolu Dergisi*, (40), 545-567.
- Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Burçak, R.S. (1976). *Yassıada ve Öncesi*. Ankara: Çam Matbaası.
- Burçak, R.S. (1994). *Türkiye'de Millî İradenin Zaferi*. Ankara: Demokratlar Kulübü Yayıncıları.
- Can, Ş. (2014). *Kurtarılmış Ada Kıbrıs ve 1974 Barış Harekâti*. Ankara: Akademisyen Kitapevi.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*. Ankara: İmge Yayıncıları.
- Çeçen, A. (2000). *Atatürkün Kültür Kurumu Halkevleri*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları. 95/104/108
- Demir, Ş. (2010). *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*. İstanbul: Paraf Yayıncıları.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye'nin Uzun On Yılı*. Ankara: Bilgi Üniversitesi Yayıncıları.
- Demirer, M. A. (1995). *6 Eylül 1955 Yassıada 6/7 Eylül Davası*. İstanbul: Bağlam Yayıncıları.
- Demirer, M. A. (2006). *Demokrat Parti'nin Yatırımları*. Ankara: Demokratlar Kulübü Yayıncıları.
- Doğaner, Y. (2013). *Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Erdemir, H. ve Erdemir, H.P. (2006). *Adnan Menderes'in Konuşmalarında Kıbrıs*. İzmir: EBS Basımevi.
- Eroğul, C. (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Fersoy, O. C. (1971). *Adnan Menderes*. İstanbul: Garanti Matbaası.
- Gevgili, A. (1987). *Yükseliş ve Düşüş*. İstanbul: Bağlam Yayıncıları.
- Göktürk Çetinkaya, S. (2019). *Türkiye'de İktidar Muhalifet İlişkileri*. İstanbul: Efe Akademi.
- Gönlübol, M. ve Ülman, H. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Gürsoy Naskali, E. (2011). *Anayasa Davası I*. İstanbul: Kitabevi Yayıncıları.
- İnan, S. (2006). Demokrat Parti Dönemi 1950-1960. S. İnan & E. Haytaoğlu (Der), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi (ss. 118-119)*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- İnce Erdoğan, D. (2017). Propaganda: 27 Mayıs Darbesini Meşrulaştırma Çalışmaları, *Uluslararası Darbe Sempozyumu*. Aydin. (ss.307-328).
- İnce Erdoğan, D. (2020). *Güçbirliği Karşısında Adnan Menderes'in Siyasi Manevrası: Vatan Cephesi (Manisa Örneğinde)*. Belgi, (19), 1910-1924.
- Karayaman, M. (2013). *İsmet İnönü'nün Uşakta Taşlanması Olayının İçyüzü*. Uşak: Gülmət Matbaacılık.

- Kocabas, S. (2014). *27 Mayıs Rejimi*. İstanbul: Nasip Offset.
- Olgun, K. (2011). Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt No:34 (29-30), 2-35.
- Öke, M.K. ve Mütercimler, E. (2000). *Yalnızlıktan Saygınlığa*. Ankara: Demokrat Kulübü Yayınları.
- Sander, O. (1993). *Siyasi Tarih (1918-1994)*. Ankara: İmge Yayınları.
- Schink, C.I. ve Tonak, E. A. (2013). *Geçiş Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Uluslararası Belge Yayıncılık.
- Timur, T. (2003). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. Ankara: İmge Yayınları.
- Torun, E. (2006). *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Kültürel Değişimler, İç ve Dış Etkenler, 1945-1960*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaası Hukuk Yayınları.
- Tuncer, H. (2013). *Menderes'in Dış Politikası*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Tuncer, E. (2003). *Osmanlıdan Günümüze Seçimler (1877-2003)*. Ankara: Tesav Yayınları. 521-25.
- Tuncer, H. (2012). *Kıbrıs Sarmalı Nasıl Bir Çözüm*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Turgut, S. (1991). *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi, Ekonomik Kalkınma Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Adalet Matbaacılık.
- Turan, Ş. (1999). *Türk Devrim Tarihi IV*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Turan, İ. ve Barlas, D. (2004). *Bati İttifakına Üye Olmanın Dış Politika Üzerindeki Etkisi. Türk Dış Politikasının Analizi*. Der. Faruk Sönmezoglu. İstanbul: Der Yayınları.
- T. C. Ulaştırma 1923-1973. Ankara: Ulaştırma Bakanlığı Yayınları.
- Umar, Ö.O. (2013). *Bağdat Paktı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Uyar, H. (2012). *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Yılmaz, E. (2008). *Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları 1946-1950*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Yigit, A.A. (1992). *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Yurtoğlu, N. (2017). *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yurtoğlu, N., (2018). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Elektrik Enerjisi Üretimi ve Enerji Politikaları (1923-1960)*. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. (34/29, 227-280).
- Yurtoğlu, N., (2019). *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Liman ve İskele Politikaları (1923-1960)*", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. (100), 505-554.
- Yücel, M. S. (2001). *Demokrat Parti*. İstanbul: Ülke Kitapları.
- <https://ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/30>

Görsel Kaynaklar:

- Resim 4.1: <https://www.yeniasir.com.tr/politika/2014/07/20/dortlu-takrir-ve-dp> (Erişim Tarihi 08.11.2020)
- Resim 4.2: <https://www.ensonhaber.com/galeri/fotograflarla-6-7-eylul-olayları#40> (Erişim Tarihi: 11.11.2020)
- Resim 4.3: <http://www.ismetinonu.org.tr/>
- Resim 4.4: <https://www.aa.com.tr/tr/demokrasinin-infazi-27-mayis/27-mayisa-giden-yolda-yesilhisar-olayları/1155518> (Erişim Tarihi: 11.11.2020)
- Resim 4.5: <https://www.koresavasivezleri.com/fotograf-albumu/> (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Resim 4.6: https://www.kibrispustasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERİ/n265935-Savas-in-simgesi-olan-o-fotograf-daki-Nevcihan-Olusum-hayatini-kaybetti (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
- Resim 4.7: <https://mavivatan.net/turk-mukavemet-teskilati-tmt/> (Erişim Tarihi: 11.11.2020)
- Resim 4.8: <https://www.dunyabulteni.net/tarihten-olaylar/ben-turkiyenin-basbakani-yilmutfen-onlara-yardim-edin-h197727.html> (Erişim Tarihi: 08.11.2020)
- Resim 4.9: <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/gundem/demokrasinin-en-aci-lekesi-menderes-idam-edildi-2031531?page=27> (Erişim Tarihi: 10.11.2020)
- Resim 4.10: <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/gundem/demokrasinin-en-aci-lekesi-menderes-idam-edildi-2031531?page=18> (Erişim Tarihi: 11.11.2020)
- Resim 4.11: <https://www.trthaber.com/foto-galeri/demokrat-parti-ekonomide-altin-yillara-imza-atti/26217/sayfa-4.html> (Erişim Tarihi: 11.11.2020)
- Resim 4.12: <https://www.trthaber.com/foto-galeri/demokrat-parti-ekonomide-altin-yillara-imza-atti/26217/sayfa-4.html> (Erişim Tarihi: 11.11.2020)

Kronoloji

Bölüm 5

Darbelerin Gölgesinde Yoluna Devam Eden Türkiye (1960-1980)

Öğrenme Çıktıları

27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ve Sonrasında Gelişmeler

- 1 1960 Askerî Darbesi ve ardından yaşanan gelişmeleri kavrayabilme

Adalet Partisi İktidarı ve 12 Mart Muhtırası (1965-1971)

- 3 Adalet Partisi iktidarı dönemindeki siyasal sosyal ve ekonomik gelişmeleri anlayabilme, dönemdeki gençlik hareketlerini ve sol örgütlenmeyi analiz edebilme

Sivil Siyasete Geçiş Çabaları: (1961-1965)

- 2 1961 Anayasası ve Kurucu meclisin faaliyetlerini analiz edebilme, ordu içindeki yeni oluşumları ve darbe girişimlerini kavrayabilme

12 Mart 1971 Muhtırasından 1980 Askerî Darbesine Kadar Türkiye

- 4 12 Mart Muhtırasından sonraki gelişmeleri değerlendirebilme, dönemdeki hükümetleri ve icraatlarını değerlendirebilme, 1980 Askerî Darbesi'nin toplumsal siyasal ve ekonomik nedenlerinin kavrayabilme

Anahtar Sözcükler: • Cunta • Millî Birlik Komitesi • 14'ler • 1961 Anayasası • Cumhuriyetçi Köylü Partisi • Adalet Partisi • Türkiye İşçi Partisi • Form Dergisi • Yön Dergisi

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinde ve Türk siyasi ve askeri hayatında 1960-1980 yılları arasındaki zaman dilimi oldukça sıkıntılı problemlerle ve çalkantılı olaylara sahne olmuştur. Çok partili hayatı geçtikten sonra bir on yıl kadar devam eden bu hayat 1960 darbesi ile sona erdirilmiştir. Dünya'daki soğuk savaşın da etkisiyle şekillenen yeni dünya düzeni Türkiye'de de iç siyasi hareketlilikle karşılık bulmuş ve aynı anda dünyanın birçok yerinde meydana gelen bir dizi askeri müdahalelerden Türkiye'de násbine düşeni almıştır. Türkiye on yıllık istikrarlı bir siyasi iktidarın ardından darbe ile yirmi yıl sürecek olan istikrarsız ve soğuk savaşın da etkisiyle karışık bir dönem geçirmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra siyasete dizayn vermek amacıyla 12 Mart 1971 muhtırası ve sosyal, kültürel, siyasal olarak bütün hayatı değiştiren 12 Eylül 1980 askeri darbesi yürürlüğe sokulmuş ve Türkiye'de sorunların siyaset eliyle düzeltilemesine imkân verilmemiştir. Bunu söyleken sorunların çözümünde siyasi aktörlerin uzlaşmaz tavırları ve anlaşılmaz politikaları toplumdaki karmaşayı artırdığı gerçeği de göz ardı edilemez. 1960-1980 yılları arasındaki iki darbe ve bir muhtıranın yaşanmasını sadece Türkiye'nin iç dinamikleriyle açıklamak mümkün değildir. Bunda dünyadaki iki kutuplu yapının taraflarının kendine yeni alanlar açması veya sahip olunan alanların elde tutulması gayretlerinin de etkisi çok büyktür.

27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER

14 Mayıs 1950 Genel seçimleri sonunda iktidara gelen DP'yi askerin büyük bir kısmı desteklemiştir. Ancak ordu içindeki tasfiyeler, alt rütbeli subayların rahatsızlığının büyümesi, ekonomik sıkıntıların büyümesi huzursuzluğun artmasına neden oldu. 1954 yılından itibaren hızla örgütlenen cuntalar DP'nin anti demokratik icraatları nedeniyle hızla organize olmaya ve büyümeye başladı. DP'nin Tahkikat Komisyonu kurarak muhalefetin üzerine gitmesi ordudaki huzursuzluğu artırdığı gibi üniversite gençliğinin de sokağa çıkışmasına neden oldu. Öğrenci olaylarının önlenemez boyutlara ulaşması sonrasında ordudan destek alınması, ordunun meydانlara inmesine neden oldu. Artan huzursuzluk karşısında ordu, DP'nin demokrasiyi raydan çıkardığını otorter bir idareye yöneldiğini ve hükümete müdahale etmesi gerektiğine karar verdi.

Darbe ve Darbenin Kadrosu

27 Mayıs 1960 günü sabaha karşı komuta zinciri dışında harekete geçen ordu, yönetime el koydu. Darbeye karşı herhangi bir güçten ve halktan bir mukavemet olmadığı için darbe kısa sürede kan dökülmeden tamamlandı. 27 Mayıs günü akşamda doğru sokağa çıkma yasağı kısa bir süre için kaldırıldı bu sırada Kızılay meydanın dolduran halk asker lehine DP iktidarı aleyhine "ordu devlet el el", "ordu millet el ele" sloganları atarak meydani inletmişti. Bu slogan ertesi günün tüm gazetelerinden sürmanşetten verildi (Çavdar, 2008).

DP iktidarını deviren kadro General Cemal Gürsel liderliğinde 8 yüzbaşı, 10 binbaşı, 7 yarbay, 8 albay ve 5 generalden oluşmuştur. Bu kadro 38 kişilik Millî Birlik Komitesi (MBK) çatısı altında bir araya geldiler. Başkan, Cemal Gürsel, üyeleri ise Ekrem Acuner, Fazlı Akköyunlu, Refet Aksoyoglu, Mucip Ataklı, İrfan Baştığı, Rifat Baykal, Emanullah Çelebi, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Vehbi Ersü, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Kadri Kaplan, Mustafa Kaplan, Suphi Karaman, Muzaffer Karan, Kamil Karavelioğlu, Osman Köksal, Müsnir Köseoğlu, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Muzaffer Özdağ, Fahri Öz dilek, Mehmet Özgüneş, Gükran Öz kaya, Selahattin Özgür, İrfan Solmazer, Refik Soyuyuce, Dündar Taşer, Haydar Tunçkanat, Alparslan Türk es, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız, Muzaffer Yurdakuler idi.

İlk olarak TBMM ve hükümet feshedildi. Her türlü siyasal faaliyet yasaklandı. Hareketin hiçbir şahıs ya da zümreye yapılmadığı açıklansa da Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Recep Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, Bakanlar Kurulu üyeleri ve Demokrat Partili milletvekilleri tutuklanarak Yassıada'ya gönderildi. Gürsel, Devlet Başkanı, Başbakan, Başkomutan ve MBK başkanı yapıldı. Ardından teknokrat bakanlardan oluşan bir kabine kuruldu. Bu hükümet 5 Ocak 1961 tarihine kadar görevde kaldı. 12 Haziran 1960'ta İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Süddik Sami Onar'ın başkanlığında geçici bir anayasa komisyonu oluşturuldu ve hazırlanan geçici anayasa ile askeri yönetimin hukuki çerçevesi belirlendi. Komisyonca çağrılan diğer isimler şunlardır: Naci Şen Soy, Hüseyin Nail Kubalı, Hafız Veldet Velidedeoğlu, Ragıp Sıraca, Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli, Muammer Raşit Seviğ. (Çavdar, 2008; Erkanlı, 1972) Bu anayasaya göre, bir genel seçim yapıldıktan ve yeni

anayasa yürürlüğe girdikten sonra TBMM'nin tekrar yönetimi devralmasına kadar MBK, Türk milleti adına egemenlik hakkını kullanacaktı. MBK, yasama yetkisini doğrudan, yürütme yetkisini ise MBK'nın onayladığı Bakanlar Kurulu aracılığıyla kullanacaktı. Sadece yargı yetkisi bağımsız bırakıldı. Ancak MBK ölüm cezalarını onaylama ya da veto etme hakkına sahipti. MBK toplantıları gizl olarak yapıliyordu. Tartışmalar ve kararlar kamuoyuna açıklanmıyordu (Ahmad, 2012).

27 Mayıs sabahı saat 4:00 civarında Başbakan Menderes'le birlikte Eskişehir'de bir şeker fabrikasında kalan Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Ercüment Yavuzalp, çalan telefonu açtığından karşısında Özel Kalem nöbetçi memurunu bulmuştur. Memur, her taraftan silah seslerinin geldiğini, Başbakanlığın işgal edildiğini bildirmiştir. Yavuzalp, derhal Başbakanı uyandırarak durumu izah etmiştir. Başbakan Menderes, hemen İçişleri, Millî Savunma Bakanları ve Genelkurmay Başkanı ile Siykiyönetim Komutanını bağlamalarını istediyse de hiçbirisine ulaşamamıştır. Bu sırada da radyodan Silahlı Kuvvetler'in ihtilal bildirisini yayılmıştır. Menderes, durum üzerine Kütahya'ya gitmeye karar vermiştir. Kütahya'da kendilerini tüm askerî ve idari ilgililer karşılamıştır. Ancak kısa bir süre sonra bulundukları bina askerlerce abluka altına alınmış ve gelen bir uçakla orada bulunanlar Ankara'ya, Harp Okulu'na getirilmişlerdir (Yavuzalp, 1996).

dikkat

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile ilgili birçok türkü, marş bestelenmiştir. Bunlar arasında Nuri Sesigüzel tarafından okunan "Türk Ordusu Geçti Başa" isimli türkü, Hikmet Şimşek tarafından bestelenen 27 Mayıs Marşı ve sözleri Halide Güvenç'e bestesi Füsün Önal'a ait olan 27 Mayıs Marşı sayılabilir.

MBK'nin Yapmış Olduğu Tasfiyeler

MBK'nın 1960 yazında aldığı iki önemli karar, hayli yankı uyandırdı. Bu kararlardan ilki, Türk silahlı kuvvetlerinde yapılan geniş bir tasfiye hareketi idi. Emekliye ayrılan 235 generalin isimleri 3 Ağustos'ta açıklanmış, diğer kademelerde ise, albayların yüzde 80'i, yarbayların yüzde 50'si, binbaşlıkların yüzde 10'u emekliye ayrılmıştır. Emekli

Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle tasfiye edilenlerin işlemleri hemen tamamlanarak, ikramiyeleri ödenmeye başlanmıştır. Emekliye ayrılanların adları 25 Ağustos'ta açıklanarak, bir ay içerisinde 5 bini aşkın subay emekliye sevk edilmiştir. Bu tasfiye başarılı bir şekilde sonuçlandırılsa da ne var ki olay uzun yıllar tartışılmıştır. Emekli edilen generallerin 185'i kara, 20'si deniz, 25'i Hava Kuvvetlerinden, 5'i de Jandarma Genel Komutanlığı'ndandır. Rütbelere göre emekli edilen 235 generalin 6'sı orgeneral ve amiral, 2'si korgeneral ve amiral, 69'u tümgeneral ve amiral, 131 tanesi tuğgeneral ve amiral, 5 tanesi ise jandarma generaliydi (*Miliyet Gazetesi*, "Ordu Gençleşti", 4 Ağustos 2019; Yetkin, 2007). Ancak atılan tüm adımlar bekentileri karşılamamıştır. Emekli edilenler Emekli İnkılap Subaylar (EMİNSU) Derneği adı altında örgütlenmişlerdi. Bu dernek altında örgütlenen emekli subaylar kamuoyunda yer etmek için önemli çaba göstermiş hatta 24 Aralık 1960 tarihinde darbe girişiminde bulunmuşlardır (Aydemir, 2010).

Bu darbe girişimiaslında 24 Aralık 1960 gece-sinde Harp Akademisi önüne gelen EMİNSU Derneği üyesi küçük bir gruptan ibaretti. Ancak Millî Birlik Komitesi için önemli bir fırsatı. Kamuoyunda güç kazanmaya başlayan EMİNSU Derneği üyelerine karşı ard arda gözaltılar başlamıştı. Bu durum EMİNSU Derneği'nin zayıflamasına neden olmuştı. EMİNSU meselesi Türkiye'nin yeniden sivilleşme sürecinde de Çankaya'da bir araya gelen Cemal Gürsel başkanlığındaki siyasi parti liderleri ile yapılan görüşmede gündeme gelmemiştir. Çankaya Protokolü olarak ifade edilen protokolde Türk Silahlı Kuvvetleri'nden emekli edilen subayların geri dönmemesi kararlaştırılmıştı. Millî Birlik Komitesi'nin tutumu karşısında iyice güç kaybeden EMİNSU Derneği, 6 Eylül 1961 tarihinde Ankara Örfi İdare tarafından kapatılmıştır (Milliyet, 7 Eylül 1961).

MBK'nın Türk Silahlı Kuvvetlerinde gerçekleş-tirdiği tasfiyeden sonra ikinci büyük tasfiye girişiminin merkezi üniversiteler oldu. 27 Mayıs 1960 darbesinin hemen ardından itibaren üniversitelerin büyük bir kısım darbeye destek vermiştir. Ancak MBK, yeni süreçte göre üniversitelere de bir dizayn vermek zorunluluğu hissetti. 28 Ekim 1960'ta MBK'nın üniversitelerden sorumlu üyesi İrfan Yilmazer ile Prof. Cihat Abaoğlu'nun üniversitelerden ihracı için hazırladıkları 147 ismin yer aldığı liste Resmî Gazete'de yayımlandı. Bu karar kamuoyun-

da ádetá şok etkisi yarattı. Bu tasfiye belli plana göre yapılmamıştır (Erkanlı, 1972). Üniversiteden tasfiye Türk Silahlı Kuvvetleri'nde olduğu gibi son derece hızlı ve özensiz yapılmıştır. Apar topar yapılan listelerde hatalar gözden kaçmamıştı. MBK'nin üniversite tasfiyesi kararı sert tepki ile karşılanmıştır. Listenin açıklanmasıyla üniversiteler sert tepki göstermiştir. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sami Onar, İTÜ Rektörü Fikret Narter, Ankara Üniversitesi Rektörü Suat Kemal Yetkin, Ege Üniversitesi Rektörü Mustafa Uluöz, ODTÜ Rektörü Turhan Feyzioğlu üniversitedeki ihraçları protesto etmiş ve görevlerinden istifa ettiklerini açıklamışlardır (Alkan, 2007). MBK'nin gündemindeki diğer bir tasfiye de Yüksek Yargı'da yapıldı. DP'nin yüksek yargıda yaptığı tasfiye sonrasında MBK, bürokrasının DP etkisinden kurtulması için böyle bir girişimi zorunlu göründü. Bu kapsamda Yargıtay'dan 66, Danıştay'dan 28, 520 Hâkim ve Savcı emekliye sevk edilmişlerdi. Böylece DP döneminde yapılan tasfiye ile de 16 yargı üyesi emekli edilmişti ve bu durum Anayasa İhlali davasında yer almıştı (Doğru, 1998).

14'lerin Tasfiyesi

İlk günden itibaren MBK'nin içinde iki farklı yaklaşım bulunuyordu. En kısa sürede iktidarı siyallere devretmek isteyenler ile partilerin politik faaliyetlerine izin verilmeden önce ülkenin siyasi yapısını değiştirecek reformları gerçekleştirmek isteyenler. Alparslan Türkeş'in önderliğinde Dündar Taşer, Muzaffer Özdağ gibi radikaller olarak değerlendirilen grubun en aktif isimleri arasındaydılar. Gürsel ve generaller ise birinci grupta yani ilmlilər grubundaydılar. MBK'nin almış olduğu her kararda bu görüş farklılıklarını kendini göstermişti (Özdağ, 1997). İlmlilərin düşüncesi, DP feshedildikten sonra, en güçlü siyasi örgüt olduğu için iktidarin CHP'ye devredilmesiydi. İllerleyen yıllarda her iki grup da kendi başına hareket etmeye başladı. Alparslan Türkeş'in bu süreçte en çok görüştüğü isim Talat Aydemir oldu. Bu görüşmelerde Alparslan Türkeş, Aydemir'e MBK'nin kaldırılmasını teklif etmiştir (Aydemir, 2010). Ancak Aydemir, bu süreçte Gürsel'in yanında olmuş ve 14 kişinin tasfiye içinde etkili olmuştur. Bu girişimler 14'lerin tasfiyesini hızlandırdı. Sonuçta 13 Kasım 1960 tasfiye için harekete geçilerek radikal olarak değerlendirilen MBK'nin 14 üyesi tasfiye edilerek çeşitli görevlerle yurt dışına gönderildi ve iki yıl ülkeye dönüşleri engellendi (İpekçi ve Çoşar, 1965).

 Kurmay Albay Alparslan Türkeş, Yeni Delhi; Kurmay Yarbay Orhan Kabibay, Brüksel; Kurmay, Binbaşı Orhan Erkanlı, Meksika; Deniz Kurmay Binbaşı Münir Köseoğlu, Stockholm; Kurmay Albay Mustafa Kaplan, Lizbon; Tankçı Binbaşı Muzaffer Karan, Oslo; Kurmay Binbaşı Şefik Soyuyuce, Kopenhag; Piyade Binbaşı Fazıl Akköyunlu, Kabil; Deniz Kıdemli Yüzbaşı Rıfat Baykal, Tel Aviv; Kurmay Binbaşı Dündar Taşer, Rabat; Kurmay Yüzbaşı Numan Esin, Madrid; Kurmay Yüzbaşı İrfan Solmazer, Lahey; Kurmay Yüzbaşı Muzaffer Özdağ, Tokyo; Jandarma Yüzbaşı Ahmet Er, Trablusgarp (Esin, 2005:169)

dikkat

14'ler içinde de siyasal bir fikir birliği yoktu. Aralarında Alparslan Türkeş gibi milliyetçiler olduğu gibi, sol görüşlere sahip olanlar da vardı. Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı ve İrfan Solmazer Türkiye'ye döndükten sonra 1965'te CHP'den seçimlere katılmış, Muzaffer Karan Türkiye İşçi Partisi'nden (TİP) milletvekili olmuştu. Alparslan Türkeş, Rıfat Baykal, Numan Esin ve Muzaffer Özdağ ise CKMP'ye katılmış ve partiyi Osman Böülükbaba'dan devralarak MHP'ye dönüştürmüştürlerdir.

Silahlı Kuvvetler Birliği

14'lerin tasfiyesi MBK içerisindeki güç dengelerini derinden sarstı. Tasfiyeler, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yaşananlar karşısında derin bir endişe duyduğunu da kanıtladı. Bu endişeleri gidermek için bir çatı örgütü olarak Silahlı Kuvvetler Birliği kuruldu. Böylece hem endişe giderilmiş hem de muhtemel cunta girişimlerine engel olunmuştu. Birliğin kuruluşunda en aktif üye, 27 Mayıs 1960 darbesinin ilk planlamacılarından olan ancak Kore görevi nedeniyle darbede yer almayan Talat Aydemir'di. Döndükten sonra Harp Akademisi'nin başına atandı. Aydemir, 14'lerin tasfiyesini öncesinde bilmesine rağmen sessiz kalmıştı. Tasfiye sonrasında güç boşluğunu gören Aydemir, Silahlı Kuvvetler Birliğinin kurulmasında öncü rol aldı. Birliğe MBK üyelerinden bazı isimler de katıldı.

Silahlı Kuvvetler Birliği kısa süre içinde MBK'nın hâkimiyeti kaybetmesine neden olacak bir hızla güçlendi ve kaçınılmaz bir şekilde MBK ile karşı karşıya geldi. Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in görevinden alınarak Washington'da NATO bünyesinde görevlendirilmesi Silahlı Kuvvetler Birliği ile MBK'ni karşı karşıya getirdi. Silahlı Kuvvetler Birliği, Tansel'in görevinden alınması üzerine bazı birlikleri harekete geçirmiş ve Cemal Gürsel'e ultimatom vermiştir. Savaş uçaklarının Çankaya köşkü üzerinden alçak uçuş yapması Millî Birlik Komitesi'ne karşı güç mücadeleisinin de Silahlı Kuvvetler Birliği adına kazanıldığı bir işaretiydi. Cemal Gürsel, Tansel kararını geri çekmek zorunda kalmıştı. Bu durum Silahlı Kuvvetler Birliği'ni hiyerarşiye bağlanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Komuta kademisinin "Albaylar Cuntası" olarak adlandırdığı Silahlı Kuvvetler Birliği'nin, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir parçası olması amacıyla başkanlığına Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay geçmişti. Silahlı Kuvvetler Birliği, 28 Haziran 1961 tarihinde yaptığı toplantı sonrasında bir genelge yayımladı. Bu genelge ile Millî Birlik Komitesi üzerinde bir güç hâline geldiğini deklare etti. Genelgede MBK üyeleri ve Yüksek Adalet Divanı üyelerinin alındıkları kararlardan ötürü sorumlu tutulmayacağı açık bir şekilde belirtilmişti. 27 Mayıs 1960 darbe sonrası süreci yeniden şekillendirmiş olan bu genelge, Birliğin süreçte etkin güç olduğunu vurguluyordu. Hatta genelgenin ilk maddesinde MBK'nın âdetâ Birliğin koruması ve bünyesi içine alındığına dair açıklamalar yer almıştı (Aydemir, 2010). Yayımlanan genelde de bazı noktalar oldukça dikkat çekiciydi. Ülkenin sivilleşme sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinin dikkatle izleneceğini, bu sürecin bizzat Birlik tarafından yürütüleceği vurgulanmıştı. Bu kapsamda seçimlerin ne zaman yapılacağı konusunda farklı sesler bulunsa da kesin bir tarih belirtilmiş, 29 Ekim 1961 tarihinden önce gerçekleşmesi gereği kararı alınmıştı. Bu durum Türk Silahlı Kuvvetleri'nin de biran evvel ülkeyi sivil yönetime bırakmayı amaçladığının da kanıtıydı (Kıyanç, 2019).

Yassıada Yargılamaları ve İdam Kararları

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra DP mensupları tutuklanarak Yassıada gönderilmişlerdi. Ada da 592 kişi 19 farklı davadan yargılanmak üzere bulunuyordu. Yargılamaları yapmak üzere Yüksek Adalet Divanı kuruldu. Sanıkların Adalet Divanı'na verilip verilmeyeceğine karar vermek üzere Yüksek Soruşturma Kurulu da oluşturuldu. Kurul Bakanlar Kurulunun teklifi ile MBK tarafından seçilecek bir başkan ve otuz üyeden oluşuyordu. Böylece 18 Haziran 1960'da geçici bir kanun ile özel mahkeme niteliğinde Yüksek Adalet ve Yüksek Soruşturma Kurulu oluşturuldu (T.C Resmi Gazete, 18 Haziran 1960).

Resim 5.1 Yassıada yargılamalarından bir görüntü

dikkat

1960 darbesine karşı gelişebilecek muhalefetin ve karşı koyuşların önüne geçilmesi için 2 Ağustos 1960 tarihinde “İnkılap Mahkemeleri Kanunu” çıkarıldı. Buna göre devlet başkanı ya da MBK üyelerine herhangi bir sözlü yazılı ya da fiilen tecavüz edenler 5 ile 15 yila kadar ağır hapisle cezalandırılacaklardı.

Diğer yandan 1960 darbesine karşı gelişebilecek muhalefetin ve karşı koyuşların önüne geçilmesi için 2 Ağustos 1960 tarihinde “İnkılap Mahkemeleri Kanunu” çıkarıldı. Buna göre devlet başkanı ya da MBK üyelerine herhangi bir sözlü yazılı ya da fiilen tecavüz edenler 5 ile 15 yila kadar ağır hapisle cezalandırılabiliyorlardı. Yüksek Adalet divanında 19 farklı davadan yargılamlar yapılmış olunsa da yargılamların en ciddisi ve önemlisi anayasa ihlal davasıydı. Bunun dışında mahkemedede özel hayatı giren ve sürecin uzamasına neden olan “Köpek”, “Bebek” şeklinde isimlendirilen davalarda görüldü. Köpek Davasında iddia; eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a Afgan Kralı tarafından hediye edilen “Afgan Tazısı'nın” devrin Tarım Bakanı Nedim Ökmen'in emri ile Atatürk Orman Çiftliğine satılması ve alınan para ile de çeşme yaptırılmasıdır. Suçlama ise nüfuz ve makamı suiistimal olarak gösterilmiştir. Bebek Davası ise, Adnan Menderes'in opera sanatçısı Ayhan Aydan'dan yeni doğmuş evlilik dışı çocuğunu İstanbul Zeynep Kamil Hastanesi Başhekimi Dr Fahri Atabey'e öldürdüğü iddiası ile açılmıştı.

Yüksek Adalet Divanı, 14 Ekim 1960'ta başladığı duruşmaları 15 Eylül 1961 tarihinde yani yaklaşık olarak 11 aylık yargılama sonrası kararlarını açıkladı. Karalar arasında en dikkat çekeni ise verilen idam cezalarıydı. Yargılamlar neticesinde 15 idam kararı çıktı. Mahkemenin idam kararı verdiği isimler şunlardı: Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Emin Kalafat, Nedim Koraltan, Agah Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Bahar Akşit, Bahadır Dülger, Osman Kavakoğlu, Rüştü Erdelhun, Nusret Kırıçioğlu, Hami Sancar, Zeki Erataman (Milliyet, “Karar Günü” 15 Eylül 1961). Aynı gün MBK tarafından yapılan görüşmede de Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan

Polatkan'ın idam kararları onaylanmış, diğer idam kararları ise ömür boyu hapse çevrilmiştir (Milliyet, 16 Eylül 1961). İdam kararlarının alınmasında Silahlı Kuvvetler Birliği'nin önemli rolü oldu. Zira yayımlanan genelgede infazların en kısa sürede gerçekleştirilmesi talep edildi (Küçük, 2008).

dikkat

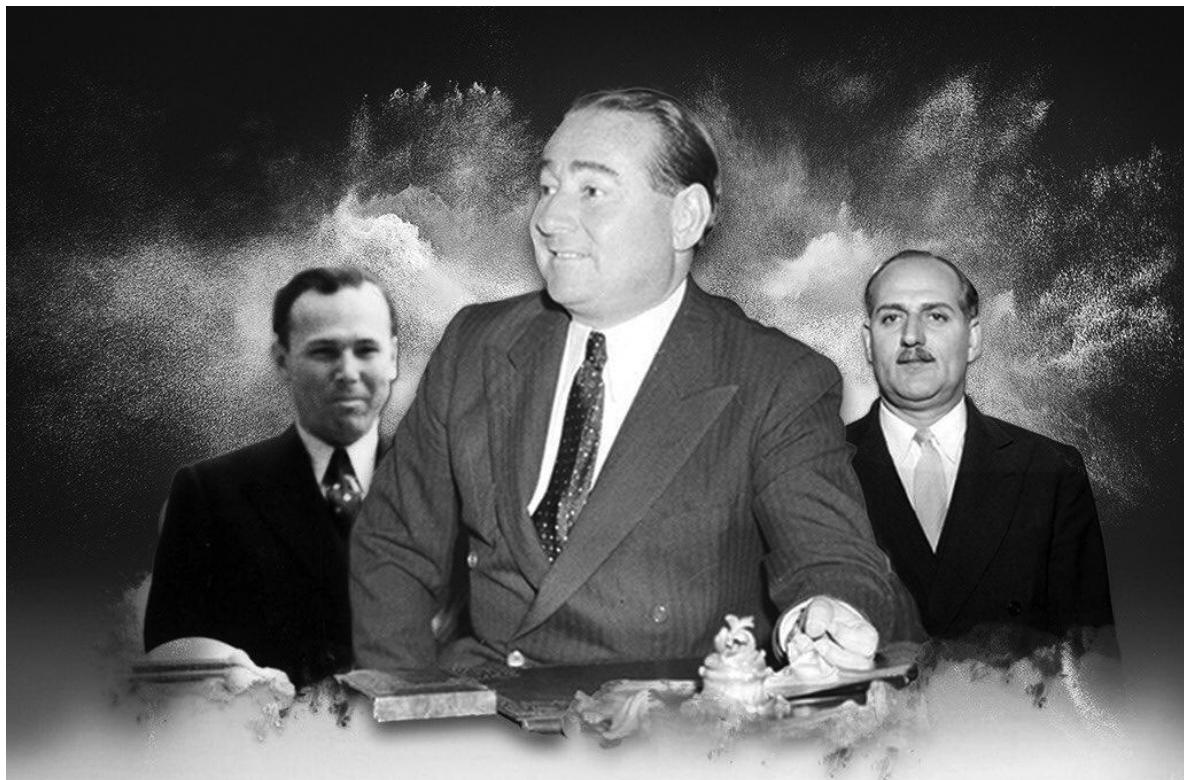
Millî Birlik Komitesi tarafından yapılan oylama da Cemal Gürsel, Fahri Öz dilek, Sıtkı Ulay, Sami Küçük, Osman Köksal, Suphi Karaman, Suphi Gürsoytrak, Selahattin Özgür ve Kamil Karavelioğlu idama red oyu vermişti. Buna karşın Mucip Ataklı, Muzaffer Yurdakuler, Fikret Kuytak, Ekrem Acuner, Sezai Okan, Vehbi Ersü, Kadri Kaplan, Haydar Tunçkanat, Ahmet Yıldız, Refet Aksoyoğlu, Mehmet Özgüneş, M. Şükran Özkaya, Emanullah Çelebi idam için kabul oyu vermiş ve nihayetinde idam kararları onaylanmıştır (Küçük, 2008).

MBK'nın almış olduğu karar sonrasında Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın cezaları 16 Eylül 1961'de, Adnan Menderes'in cezası ise 17 Eylül 1961'de infaz edildi. (Milliyet, 18 Eylül 1961) Özellikle idamlar Türkiye'deki ayırmayı derinleştirmiştir ve iki karşı kesim arasında adeta bir kan davasının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Aydın, 2014).

dikkat

Mahkemeler devam ederken Yassıada'da hayatını kaybeden sanıklar: Eski bakan ve İstanbul valilerinden Lütfi Kırdar, Topkapı ve Ankara olayları davasında yargılanıyordu. 17 Şubat 1961 günü mikrofon başında ifade verirken kalp krizi geçirerek hayatını kaybetti. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Üyesi Lütfi Şaylan, 16 Haziran 1960'ta öldü. İstanbul Milletvekili Yusuf Salman, 28 Kasım 1960'ta öldü. İstanbul Emniyet Müdürü Faruk Oktay, 30 Eylül 1960'ta öldü. Afyon Milletvekili Gazi Yiğitbaşı, eski Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut, Bursa Milletvekili Kenan Yılmaz yine Yassıada'da yargılanırken hayatlarını kaybetti.

Resim 5.2 Yassiada yargılamlarından sonra idam kararı infaz edilenler: Başbakan Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu

SİVİL SİYASETE GEÇİŞ ÇABALARI: (1961-1965)

27 Mayıs darbesinin yapıldığı ilk günden itibaren yeni bir anayasa için çalışmalara başlanmıştı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 7 öğretim üyesi daha sonra ise Ankara Üniversitesi Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinden üç öğretim üyesinin katıldığı bir Anayasa Komisyonu hemen çalışmalarına başladı. Anayasa Komisyonu hazırladığı taslakta bir kurucu meclisin bir an önce kurulmasını oluşturulması gerekliliğini belirtmiş bu öneri de kabul edilmişti. Kurucu meclisin öncelikli görevi yeni bir anayasa ve ardından da temsilde adaleti sağlayacak yeni bir seçim yasasını hazırlamaktı.

Yeni Bir Anayasa (1961 Anayasası) ve Kurucu Meclis (6 Ocak 1961)

MBK'nın sivil yetmeye geçiş sürecinde ilk ciddi adımı 6 Ocak 1961 Kurucu Meclis ile güç ve yetkilerini paylaştı. Milli Birlik Komitesi, yeni anayasanın ülkedeki siyasi güçlerin ve baskıcı gruplarının daha geniş temsiline dayanan bir Kurucu Meclis tarafından görüşülüp kabul edilmesinden yanaydı. Kurucu Meclis'in oluşması ve çalışma usullerini belirlemek üzere, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu başkanlığında Profesör Süheyl Derbil, Profesör Bahri Savci, Profesör İlhan Arsel ve Doçent Muammer Aksoy'dan oluşan bir bilim kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul, yirmi günlük çalışmadan sonra oluşturulacak olan Kurucu Meclisin usullerini belirleyerek Milli Birlik Komitesi'ne bir tasarı olarak sunmuştur. MBK bu tasarıda bazı değişiklikler yaparak 13 Aralık 1960'da Kurucu Meclis için seçim kararı aldı. Kurucu Meclis, Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi adını taşıyan iki yapıdan meydana geliyordu. Seçimler sonucunda meclis 6 Ocak 1961 tarihinde çalışmalarına başladı (Feridun, 1962). Meclisin Başkanlığına Türkiye'nin Mareşal Fevzi Çakmak'tan sonra Genelkurmay Başkanlığı'nın yapmış olan Emekli Orgeneral Kazım Orbay seçildi.

Meclisin kurulmasına ilişkin kanuna göre, siyasi parti, meslek kuruluşu ve bürokrasiyi temsil eden 272 üyeli bir Temsilciler Meclisi oluşturulması öngörülüyordu. Siyasi partilerden sadece darbeden sonra kapatılan DP'nin üye vermesi kabul edilmemiştir. İsmet İnönü, olayların dışında kalmayıp parti kontenjanından Kurucu Meclis'e katılmayı yararlı görmüştü. Parti kontenjanından kendisi için tanınan 6 üyeli de Seffik İnan, Ziya Müezzinoğlu, Ordinaryus Profesör Enver Ziya Karal, Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal ve İhsan Kabadayı'yı seçmişti. MBK ise; Ordinaryus Profesör Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Profesör Ragıp Sarıca, E. General Fahri Belen, İktisatçı Adnan Başer Kafaoğlu, Rauf Aybar ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nu üye olarak belirlemiştir. Sonuçta gerek parti kontenjanından gereksiz öteki kuruluşlardan seçilen üyelerle Cumhuriyet Halk Partisi Temsilciler Meclisi'nin 272 üyesinden 222 üyesi kendi yanına çekmeyi başarmıştı (Turhan, 2000).

Resim 5.3 1961 Anayasası için tasarı hazırlayan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyeleri (soldan sağa): İsmet Giritli, Tarık Zafer Tunaya, Hüseyin Nail Kubalı, Süddik Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Naci Şensoy ve Ragıp Sarıca.

Anayasa komisyonu kısa süre içinde çalışmalara başladı. Ancak ilerleyen günlerde komisyonun iki üyesi tasfiye edildi: Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli. İki öğretim üyesinin tasfiye sebebi, komisyon çalışmalarını basına sızdırımları ve çalışmalarını CHP'den aldığı talimat doğrultusunda yürütmemeleriydi. Bu nedenlerle MBK'ne şikayet edilmiş ve hemen ardından da tasfiye edilmişlerdi (İpekçi-Çoşar, 1965). Anayasa komisyonu çalışmalarını 9 Mart 1961'de bitirdi.

1961 Anayasası Başlangıç bölümü dışında 157 esas ve 22 geçici madde olarak düzenlenendi. Anayasa metninde "Genel esaslar, Temel Hak ve Ödevler, Cumhuriyetin Temel Kuruluşu (Yasama, Yürütmeye, Yargı), Çeşitli Hükümler, Geçici Hükümler ve Son Hükümler" olmak üzere altı kısım yer aldı. Teşkilât-1 Esası'ye yerine "Anayasa" tabiri kullanıldı. İkinci Meclisin yani Cumhuriyet Senatosu'nun oluşturulması, Anayasa Mahkemesi'nin ve Yüksek Yargıçlar Kurulu'nun kurulması, Devlet Planlama Teşkilâti'nin oluşturulması, basın ve üniversite özerkliğinin tam olarak sağlanması gibi önemli düzenlemeler anayasada yer aldı. 1961 Anayasasının en dikkat çekici özelliklerinden biris de Atatürk'ün altı ilkesinin Anayasa metninden çıkarılmış olmasıydı. Bunun yerine Anayasanın başlangıç kısmında milletin direnme hakkından söz edilmiş, Türk milliyetçiliğinden geniş şekilde söz edilmiş, millî egemenlik ve Atatürk devrimlerine bağlılıktan ayrıntılı şekilde bahsedilmişti. Ayrıca 1924-1934 yılları arasında çıkarılan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik niteliğini korumayı amaçlayan sekiz kanunun Anayasa'ya aykırı olduğunu ileri süremeye-

ceği belirtilmişti (Gözübüyük, 2002). Bu kanunlar Anayasâ'nın 153 maddesinde yer almıştı. Bunlar: "Öğretimin Birleştirilmesi, Şapka Giyilmesi, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması, Medeni Kanun'un Evlenme ve Nikâha İlişkin Hükümü, Uluslararası Rakamların Kabulü, Yeni Türk Harflerinin Kabulü ve Uygulanması, Bazı Lakap ve Unvanların Kaldırılması Hakkındaki Kanun, Bazı Kisvelerin Giyilmesini Yasaklayan Kanun'du."

1961 Anayasası bireysel hak ve özgürlükleri genişleten bir anayasa idi. Ancak anayasa aynı zamanda DP dönemine tepki anayasası idi. İktidar yetkileri yaşama ve yargı arasında bölündü. Böylece iktidarın ülke yönetiminde tam muktedir olması zorlaştırdı. Ayrıca yeni anayasada Millî Güvenlik Kurumu gibi askerî vesayetin taşıyıcısı yeni kurumlar da oluşturuldu. 27 Mayıs'ı gerçekleştiren askerler ömür boyu "tabii senatör" yapılarak bu senatoda yer aldı. Ayrıca bu meclisin üzerinde kanunları denetleyen bir Anayasa Mahkemesi kuruldu (Modern Türkiye Tarihi, 2019). Yeni Anayasa 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunuldu. Halk yeni anayasayı %61.5 evet oyuyla kabul etti. Bu Türkiye'de bir anayasa için yapılan ilk halkoylamasıydı.

Yeni Siyasi Partiler

MBK, 13 Ocak 1961 tarihinde siyasal partilerin faaliyetlerine sınırlı ölçüde izin verdi. 1961 yılı sonrasında siyasi düzene, MBK'nın belirlediği ve dışına çıkışmasına müsaade edilmeyen sınırlar çerçevesinde başlandı. Karar sonrasında DP'nin kapatılmasından sonra partinin oylarına talip olmak amacıyla merkez sağda 11 Şubat 1961'de Ragıp Gümüşpala'nın (emekli orgeneral) başkanlığında Adalet Partisi (AP) kuruldu. AP, siyasi faaliyetlere izin verildikten sonra hareketlenmeye başlayan DP sempatizanları için basında ve bürokratik çevrelerde "kuyruk", "düşük" gibi ifadeler kullanılarak baskı altında tutulduğu ve 27 Mayıs sonrasında özellikle DP çizgisini temsil etmeye soyunan hareketlere müsaade edilmemesi gerektiği noktasında bir kararlılığın hâkim olduğu siyasi atmosferde DP'nin oylarına talip olmak maksadıyla kuruldu (Demirel, 2004). DP'lilerin, AP'nin örgütlenmesinde büyük faydalıları oldu. Parti teşkilatı kurulurken AP hiç de zorlanmadı. DP'nin ismi ve yöneticileri değiştirilerek AP teşkilatlarına dönüştürüldü.

Siyasi faaliyetlere izin verildikten sonra kurulan diğer bir parti de 13 Şubat 1961'de Ekrem Alican'ın başkanlığında kurulan Yeni Türkiye Partisi (YTP) oldu. (Çetinkaya, 2016) YTP, 27 Mayıs darbesine AP kadar karşı olmamakla birlikte CHP'ye de oy vermek istemeyen kitleyi temsil etme iddiasında bir partiyydi. Bu nedenle de CHP'yi dengeleyecek bir güç olarak özellikle Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından destekleniyordu. Bu durum iş çevrelerinin de partide sıcak bakmasını sağladı (Demirel, 2004; Çavuşoğlu, 2009).

13 Şubat 1961 tarihinde kurulan diğer bir parti de Türkiye'nin o güne kadar gördüğü en güçlü sosyalist parti olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) idi. Kurucu Başkanı Avni Erakalın olan parti ilk teşkilatının işçilerin yoğun olarak yaşadığı Kocaeli'nde kurdu. Partinin kurucuları sendikacılar olsa da kısa süre sonra partide işçi önderleri ve aydınlarından ciddi bir destek geldi. Mehmet Ali Aybar, Behice Bozan, Adnan Cemgil, Nazife Cemgil, Fethi Naci gibi isimler partide katıldı ve Mehmet Ali Aybar parti başkanı olarak seçildi (Aybar, 2014; Aren, 1993).

Darbe sonrasının siyasal ortamında DP'nin oylarına talip olma noktasında yeni kurulan partiler arasında en etkili olan iki parti AP ve YTP oldu. Bu iki partide 16 Ekim 1958'de Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Türkiye Köylü Partisi'nin birleşmesi ile oluşan ve Genel Başkanlığını Osman Böülübaşı'nın yaptığı Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ile birlikte siyasal yaşamlarında Demokrat Parti'nin mirasçısı olduklarını belirterek faaliyetlerini sürdürdü. Karizmatik bir lider olarak ön plana çıkan Böülübaşı, DP döneminde adeta tek başına DP yönetimine meydan okumuş ve mücadele etmişti (Artvinli, 2007; Çaylak, 2010). Bu parti 1960'lı yılların sonunda Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) dönüşecektir.

Siyasi partiler kurulduktan sonraki en önemli gelişme, Anayasa oylaması idi. AP, Anayasa oylaması sırasında "Hayırda hayır vardır" sloganıyla Anayasaya karşı propaganda yaptı. YTP ve TİP ise Anayasâ'nın kabulü yönünde bir propaganda sürdürdü (Çavdar, 2000). Siyasi partiler 1961 yılı genel seçimleri öncesinde sınırlı da olsa propaganda faaliyetlerine başladılar. Bu süreçte özellikle DP'nin devamı olarak hareket eden AP'ye karşı baskı uygulanmaya başlandı. Cemal Gürsel, AP lideri Gümüşpala'ya bir uyarı mektubu gönderdi. Mektubunda Gürsel şu cümlelere yer vermişti: "... partinizde esaslı bir tasfiye yapmadıkça ve milletçe de

bilinen çok fena çalışma yollarından ayrılop temiz ve demokratik nizamın istediği nezih gayretlere yönelik medikçe size hatta bir parti olarak dahi kabul etmek benim için mümkün değildir.” (Sakallioğlu, 1993).

DP tabanının önemli bir bölümü AP'ye kayıyordu. Buna karşılık olarak YTP, Adnan Menderes'i savunan avukatlardan bazıları ile Menderes'in oğlu Yüksel Menderes'in de partiye katılımını sağladı. 1961 seçim kampanyası döneminde, AP'li yöneticiler söylemlerinde “Gözlerime bakarsanız anlarsınız” sloganını kullandılar. Ayrıca birçok DP'linin yakını AP'den aday gösterildi (Çavdar, 2000).

dikkat

1960 darbesini izleyen ilk genel seçimlere gidilmeden önce MBK, 17 Şubat 1961 tarihinde Federal Almanya Cumhuriyeti ile iki ülkenin İş ve İşçi Bulma Kurumlarının ortak çalışmasıyla uygulamaya geçecek bir anlaşma imzaladı. Bu antlaşmaya göre Türkiye, Federal Almanya otoritelerinin denetiminde bu ülkeye işçi gönderecekti. Bu antlaşmaya göre 105 kişilik ilk kafile 1963 yılında bir Alman inşaat firması tarafından işe alındı ve Almanya'ya götürüldü (Aydın-Taşkın, 2014).

Darbe Sonrası İlk Seçimler (Ekim 1961)

Darbe sonrasında ilk seçimler, 15 Ekim 1961 tarihinde yapıldı. Seçimlere, CHP'nin dışında yeni kurulan; Adalet Partisi (AP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) olmak üzere 4 parti katıldı. 1961 genel seçimlerinde hem senato hem de milletvekilliği için seçim yapıldı. Senatörlük ve milletvekilliği için tek bir seçim yapılmasına rağmen iki ayrı seçim sistemi uygulandı. Senato seçimleri çoğunluk sistemine, milletvekili seçimleri ise nispi temsil esasına göre yapıldı. Böylece partiler mecliste aldığı oyla oranlı bir temsil imkânı yakaladılar. Ancak 1961 yılı genel seçimleri sonucunda hiçbir parti mecliste çoğunluğu elde edemedi. Seçim sonuçlarına göre; CHP oyların %36.7'sini, AP %34.7'sini, YTP %13.7'sini, CKMP %13.9'unu aldı. Senato seçimlerinde ise, AP 71, CHP 36, CKMP 16 ve YTP 27 senatörlük elde etmişti (Aydın, Taşkın, 2014). AP, CKMP VE YTP oyların %60'ını almıştı. CHP, 1957 yılı genel seçimlerinde aldığı oy oranının gerisine düşmüştü. TBMM, 27 Mayıs 1960 günü ara

verdiği faaliyetine 28 Ekim 1961 tarihinde yeniden başladı. Meclis Başkanı Dr. Fuat Sirmen (CHP); Senato Başkanı ise, Suat Hayri Ürgüplü (AP) seçildi.

1961 genel seçimleri sonucunda Türkiye ilk defa koalisyon ile tanışıyordu. Sonuçlar, siyasi ve toplumsal yapıyı değiştirmeden iktidarı sivillere devretmenin tehlikelerine karşı uyarıda bulunanların öngörülerini doğruladı. Bu sonuçlar içerisinde ve dışında, Menderes'in bir zaferi ve 27 Mayıs rejimine karşı bir tepki olarak yorumlandı (Ahmad, 2007). DP'nin devamı niteliğindeki AP'nin mecliste CHP'ye yakın bir sandalye sayısına sahip olması Silahlı Kuvvetler Birliği içindeki bir grubun harekete geçmesine neden oldu.

Silahlı Kuvvetlerde Hareketlilik ve 21 Ekim Protokolü

Seçim sonuçları karşısında Türk Silahlı Kuvvetleri alınması gereken tutum konusunda bölündü. Talat Aydemir'in öncülük ettiği bazı gruplar, seçimlerin iptal edilmesini, siyasi partilerin ve MBK'nın dağılmmasını ve bir askerî cunta rejiminin kurulmasını istiyordu. Bu gruplar arasında siyasette müdahale fikrinin ön plana çıkması üzerine 21 Ekim 1961 tarihinde 10 general 28 albayın katıldığı Harp Akademileri toplantısı sonrasında “21 Ekim Protokolü” olarak anılan bir protokol imza edildi. Buna göre Meclis toplanmadan önce 25 Ekim'de yönetime el konulacaktı. MBK dışında şerillenen bu girişim, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ın devreye girmesi ile engellendi. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın aracılığıyla dönemin parti liderleri Çankaya Kökü'nde toplanarak; “*MBK'nın emekliye sevk ettiği subayların görevlerine iade edilmemesi*”, “*Yassıada'da mahküm edilen DP'lilere genel af çıkarılmaması*”, “*Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı, İsmet İnönü'nün de Başbakan*” olması şartıyla parlmenter demokrasiye devam edileceği kararı alınmıştır (Aytekin, 1967; Ahmad, 2007; Aydın-Taşkın, 2014).

Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Hükümetin Kurulması

Koalisyon tartışmaları sürerken Meclis'in önündede önemli bir mesele de Cumhurbaşkanlığı seçimleri oldu. AP, Cumhurbaşkanlığı için Anayasa Hukukçusu Profesör Ali Fuat Başgil'i aday gösterdi. Ancak Başgil askerî kanadın baskılı sonucunda

seçimden çekildi (Ulay, 1968). 26 Ekim 1961'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini Senato ve Millet Meclisi'nin ortak oturumunda darbenin lideri Cemal Gürsel kazandı. Askerî kanadın baskısı sonucu AP de Gürseli desteklemek zorunda kaldı.

Cumhurbaşkanı seçilen Cemal Gürsel, hükümeti kurma görevini CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye verdi. CHP'nin meclisteki sandalye sayısı tek başına hükümeti kurmaya yetmiyordu. Askerî çevreler İsmet İnönü'nün Başbakanlığında ısrarcıydı. Uzun pazarlıklar sonucunda darbe sonrası ilk hükümeti CHP ve AP'nin üye vererek aktif katılımı ve YTP ve CKMP'nin dışarıdan desteklediği koalisyon hükümeti ile kuruldu. Yeni hükümet 2 Aralık 1961'de güvenoyu alarak çalışmalarına başladı. William Hale'in belirttiği gibi bu koalisyon "*silah gölgesinde bir evlilikti*"(Hale, 1996).

Henüz güvenoyu alınmadan anlaşmazlıkların başladığı bu ilk koalisyon hükümetinin ömrü kısa oldu. Özellikle AP'nin DP'li vekiller için af talebini ısrarlı bir şekilde gündeme getirmesi koalisyonun dağılmasında etkili oldu. Bununla birlikte koalisyon hükümetini bir dizi önemli problem de bekliyordu. Ekonomik durgunluk, tarım alanındaki problemler ve ordunun siyaset üzerindeki baskısı bunlardan en önemli olanlarıydı.

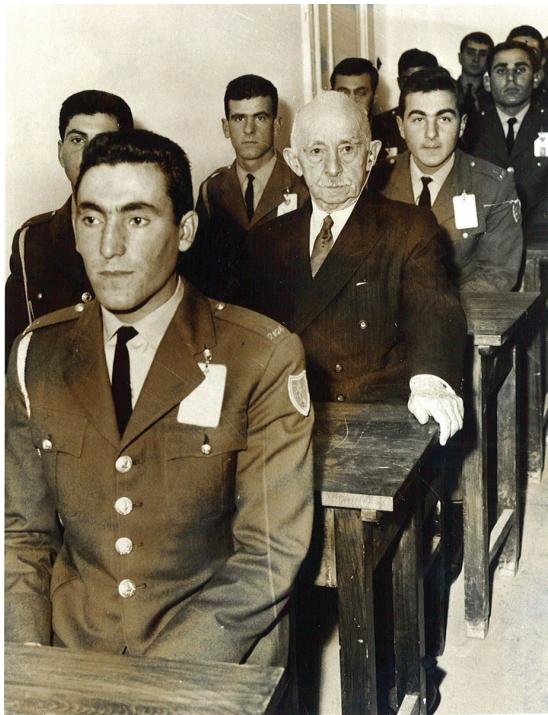
Albay Talat Aydemir Olayı, Koalisyon Hükümetinin İstifası ve Yeni Koalisyon Hükümetleri

İsmet İnönü'nün başbakanlığında bir koalisyon hükümeti kurulmuş olsa da ordu hala siyasette önemli bir aktör ve hükümet üzerinde de belirleyici bir güç olarak öne çıkyordu. Orduda genel seçimler sonrasında ortaya çıkan tablonun yaratığı rahatsızlık devam ettiği gibi AP'nin tutuklu DP'liler için af talebi de hoş karşılanmıyordu. Orduda olduğu gibi aydınlar arasında da parlamente demokrasinin geleceği tartışma konusuydu. Ordu ve aydınlar arasında sadece kapalı bir rejimin Kemalist reformları koruyabileceğine, Anayasada belirlenen reformları gerçekleştirebileceğine ve yeni-demokrat intikamcılığa karşı durulabileceğine inanan etkili bir grup vardı. Bu grupların en büyük korkusu, yeni demokratların (AP'nin) iktidarı tekrar ele alıp intikamçı bir rejim yaratacaklarıydı (Ahmad, 2007). Tüm hoşnutsuzluklara rağmen Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay,

siyasete bir müdahaleden yana değildi. 19 Ocak 1962'de Cevdet Sunay'ın düzenlediği ve yüksek rütbeli pek çok subayın katıldığı toplantıda Kara Harp Okulu Komutanı olan Kur. Albay Talat Aydemir ve Jandarma Okulu Komutanı Albay Necati Ünsalan, başta olmak üzere pek çok subay askerî müdahalenin kaçınılmaz olduğu görüşünü dile getirdiler. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ise müdahaleye gerek olmadığı görüşünü bir kez daha dile getirdi. Ancak Talat Aydemir'in başını çektiği grup görüşlerinde ısrarlıydı. 9 Şubat 1962'de İstanbul'da yapılan toplantıda 57 general ve albayan 37'si 28 Şubat'a kadar bir müdahalenin gerçekleşmesi gerektiğini öngören bir protokol imzalandı. "İstanbul Cuntası" adı verilen bu oluşumun içinde I. Ordu Komutanı Korgeneral Cemal Tural, İstanbul Askerî Valisi Korgeneral Refik Tulga'nın yer aldığı 9 general 28 albay bulunuyordu (Aydın-Taşkın, 2014). Talat Aydemir bu protokole sonradan katıldı. Alınan karar uyarınca grup, Genelkurmay Başkanlığına 15 Ekim seçim sonuçlarının tanınmasını isteyen bir muhtıra verdi. Cevdet Sunay bu protokolü onaylamadı ve durumu Başbakan İsmet İnönü'ye bildirdi.

Başbakan İnönü ve Genelkurmay Başkanı Sunay'ın krarlı ve ödün vermeyen tavrı üzerine başta Tuğgeneral Faruk Güler ve Tuğgeneral Faruk Güventürk olmak üzere İstanbul grubu protokolü uygulamaktan vazgeçti. 20 Şubat günü başlatılan atama ve gözaltılarla Türk Silahlı Kuvvetler Birliği tasfiye edildi. Böylece hareket "Albaylar Cuntası" olarak bilinen Albay Talat Aydemir ve arkadaşlarının kontrolüne geçti. Talat Aydemir, yeni atanın Harp Okulu V. Muhafiz Alay Komutanları'ni gözaltına alarak hareketini başlattı. Ancak ilerleyen saatlerde Aydemir, meydana gelebilecek olayları dikkate alarak harekatı durdurdu. 22 Şubat'ı 23 Şubat'a bağlayan gece Aydemir, silah bırakma koşuluyla ve affedilme şartıyla İnönü-Sunay ile anlaştı (Aydemir, 1968).

Başbakan İsmet İnönü'nün, Talat Aydemir'in serbest bırakıldığı 26 Şubat 1962 günü, 22 Şubat olaylarını değerlendirdiği konuşmasında Harp Okulu öğrencilerinin aldatıldığını belirtmesi sonucunda yeni olaylar çıkmış ve bazı öğrenciler üzerinde "Harbiyeli Aldanmaz" sözleri yazılı bir çelengi Taksim'deki Atatürk Anıtına koymuşlardır. Bu sözler, daha sonra 21 Mayıs'ın parolası olarak kullanılmıştır. Bu gelişmeler sonucu Harbiyeli öğrenciler hakkında soruşturma açıldı (Örtülü, 1979).

Resim 5.4 Başbakan İsmet İnönü'nün Harbiye ziyareti
(1964-65?)

Başarısız darbe girişimi hem koalisyon ortakları hem de siyasi muhalifleri karşısında İsmet İnönü'nün elini kuvvetlendirdi. Hükümet, birinci Aydemir isyanından sonra ciddi bir biçimde parçalanmış olan orduda bütünlüğeyi sağlamak amacıyla, olayın faillerine af getirme hazırlıklarına başlayınca, AP ve YTP bu askerî affa karşı siyasal affı bir koşul olarak öne sürümüştürlerdir. Böylece başlayan siyasal gerginlik, bu geçiş döneminde var olan istikrarsızlığı büsbütün arttırmıştır. Hem ekonomik problemler hem de koalisyon ortakları arasındaki anlaşmazlık ve görüş ayrılıkları nedeniyle 30 Mayıs 1962 tarihinde İsmet İnönü istifa etti. Ardından da CKMP, YTP ile 24 Haziran 1962'de yeni bir koalisyon hükümeti kurdu. Bu koalisyon da küçük ortakların yerel seçimlerde başarısızlık yaşamasıyla sona erdi. İnönü üçüncü koalisyonu YTP'nin dışarıda desteği ve bağımsız milletvekilleriyle kurdu ancak bu koalisyon da uzun ömürlü olmadı (Ahmad, 2007; Cizre; 2002).

Albay Talat Aydemir'in İkinci Darbe Girişimi: 20-21 Mayıs 1963

Talat Aydemir, başarısız ilk darbe girişiminden sonra da çalışmalarına devam etti. Yarbay Mustafa Ok aracılığıyla 14'lerle teması geçerek sürgünden

yeni dönmüş olan Alparslan Türkeş ile görüştü. Bu sırada, 14'lerden Orhan Kabibay Grubu'nun Atatürkçi Parti kurmak için İstanbul'da yapılacak toplantıya 22 Şubatçıların da bir temsilci göndermesi isteği, 22 Şubatçıların harekete geçmesinde etkili oldu. Albay Talat Aydemir, Albay Emin Arat, Albay Asım Mutludoğan, Albay Necati Ünsalan, Albay Turgut Alpagut, Emekli Binbaşı Fethi Gürcan, Binbaşı Bahtiyar Yalta, Binbaşı Kadir Çitak, Emekli Yarbay Mustafa Ok ve 22 Şubat'tan önce ordudan ayrılmış olan Deniz Yüksek Mühendis Albay Galip Gültekin'in katıldığı bir toplantı ve görev dağılımı yapılmadı. 22 Şubatçılar bütün amaçlarını gerçekleştirmek için "çengel sistemi" ile özellikle Ankara'daki birlikler arasında teşkilatlanmaya başlamıştı (Örtülü, 1979).

Talat Aydemir'in dışında da orduda cuntalaşma ve huzursuzluk mevcuttu. Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel, kendi kuvvetinde görevli 11 subayı cuntalatıkları gereği ile ordudan ihraç etmişti. Aydemir, bu girişimden yaklaşık olarak beş ay sonra harekete geçti.

Resim 5.5 Talat Aydemir'in başarısız darbe girişisi ile ilgili bir haber

22 Şubatçılar, hızla hazırlık yapıyorlardı. Artık son bir iş kalmıştı o da çengel atmış oldukları muvazzaf subayların isteği olan ordu içinden yüksek rütbeli bir subay idi. Fakat Aydemir liderliği elinden kaçırılmak istemiyordu. Bu nedenle ordu içinden lider isteyenlere Üçüncü Ordu Komutanı olarak Korgeneral Refik Tulga gösterilmişti. Ayrıca harekât planında da Üçüncü Ordu, destekleyici kuvvet olarak yer almıştı. Aydemir 21 Mayıs 1963'te harekete geçti.

22 Şubatların ihtilal yapacağını 14'lerin lideri Alparslan Türkeş, emekli Binbaşı İzzet Köz'den öğrencikten sonra İsmet İnönü'ye haber vermişti. İsmet İnönü'nün, Türkeş'in ihbarına karşılık "Olmaز öyle şeý!" demesinden üç buçuk saat sonra 23.30'da ihtilal fiilen başlamıştı (Örtülü, 1979). Ancak Talat Aydemir bu ikinci darbe girişiminde de başarılı olmadı. Darbeciler tutuklanarak Mamak Cezaevine gönderildi. 15 Eylül 1963 tarihinde Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Osman Deniz, İlhan Baş, Ahmet Güçal, Cevat Kırca ve Erol Dinçer ölüm cezasına çarptırılmış ancak sadece Talat Aydemir ve Fethi Gürcan'ın cezaları 9 Ocak 1964'te mecliste onaylanmış diğerlerinin cezaları müebbet hapse çevrilmiştir. Fethi Gürcan 27 Haziran Talat Aydemir ise 5 Temmuz'de idam edildi (Aydın-Taşkın, 2014).

27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi Sonrasında Sol ve Liberal Çevrelerde Canlanma, Yeni Oluşumlar, Forum Dergisi

1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükü ortamın etkisi ile sol ve liberal çevrelerde hareketlenme ve buna bağlı olarak kurumsallaşmalar da başladı. 27 Mayıs sonrası siyasal ortam, sosyalist harekete bir çıkış yapma imkânı vermiştir. 1961 Anayasası temel hakları güvenceye almış; düşünce, sanat, bilim ve basın özgürlüğünü düzenlemiştir. Öte yandan devlet tarafından silmeli bir sosyalist partiye izin verilmiş ve TİP (Türkiye İşçi Partisi) kurulmuştur. Siyasal hayatı TİP ile kendini gösteren sosyalist eğilimler yayın hayatında Yön Dergisi, toplumsal hayatı ise Sosyalist Kültür Derneği ile yer almaya başladı. 27 Mayıs sonrasında sol ve liberal çevrelerin toplandığı en etkili iki platform Yön ve Forum Dergileri oldu. Her iki dergide hem aydınların hem de bürokratlar yer aldı. Forum Dergisi, DP'nin anti demokratik uygulamalarına karşı çıkararak Türkiye'de Batılı standartlara uygun bir demokrasi anlayışının ve kurumlarının yerleşmesi uğrunda çaba gösterme arzusuyla 1954 yılında çıkarılmaya başlanmıştır. Dergi 28 Nisan 1970 tarihine kadar yayınlandı. Forum'u çikaran çevre, Ankara'da, ağırlıklı olarak Mülkiyeliler (SBF'liler)'in oluşturduğu bir okuma-tartışma grubudur. Grubun içinde Turhan Feyzioğlu, Aydın Yalçın, Bahri Savcı, Şerif Mardin vb. SBF'li genç öğretim üyeleri ve asistanların yanı sıra,

Bülent Ecevit, Turan Güneş gibi Mülkiyeli olmayan isimler de bulunmaktaydı. Bu yıllarda liberal denebilecek bir siyasal akımı temsil eden dergi, 1960'tan sonra dergiye katılan sol isimlerle daha sol bir çizgiye kaymış oldu. Sadun Aren, Türkkaia Ataöv, Yahya Kanbolat, Hasan Hüseyin Korkmazgil gibi sol görüşlü akademisyen ve edebiyatçılar Forum Dergisi'nin yeni çizgisinde etkili oldular (Bulut, 2004). Ancak bir süre sonra bu isimler dergiden ayrılarak Yön Dergisi'ne katılmış, Form Dergisi de eski çizgisine dönmüştür.

Yön Dergisi ve Sosyalist Kültür Derneği

Yön Dergisi 21 Aralık 1961 Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İlhami Soysal, İlhan Selçuk, Cemal Reşit Eyüboğlu ve Hamdi Avcıoğlu tarafından çıkarılmaya başlandı. Bu ilk sayıda yayınlanan "Yön Bildirisi" hayli ses getirdi (Özdemir, 1993). Metne imza atanların büyük bölümü CHP'nin sol kanadında yer alan ve sonraları "sol Kemalist" olarak adlandırılacak olan gruba dâhil edilen yazar, bilim insan, gazeteci ve bazı TİP'lilerdir (Aydın-Taşkın, 2014). Yön dergisinin çıkış amacı açıklanırken; Atatürk devrimleriyle amaçlanan çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın, eğitim sorununu çözüme kavuşturmanın, Türk demokrasisini yaşatmanın, sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasi rejimini sağlam temeller üzerine oturtmanın ancak iktisadi alanda hızlı kalkınmakla, yani millî kalkınma seviyesinin hızla yükselmesinde gösterilecek olan başarının sağlanmasıyla mümkün olduğu vurgulanmıştır (Özdemir, 1993). Bu ilk bildiride sosyalizm sözcüğü geçmiyorsa da kısa bir süre sonra hareketin önderi Doğan Avcıoğlu yazdığı bir yazında "sosyalizmin hürriyet düzeni içinde hızla kalkınmak isteyen Türkiye için tek çıkar yol" olduğunu belirtmiştir (Aydın-Taşkın, 2014). Dönemin siyasal akımlarına ilişkin birçok tartışma Yön sayfalarında yer aldı. Yön hareketi, iki askerî darbe arasını kapsayan 1960-1971 döneminde Türkiye İşçi Partisi ve Millî Demokratik Devrim ile birlikte Türkiye sol hareketinin üç ana akımından biri olmuştur. Dergi, sol Kemalistleri, Sosyal Demokratları, Komünist partilileri bir araya getiren bir tartışma platformu olmuştur (Barkın, 2011).

Resim 5.6 Yön Dergisi'nin 1962 yılına ait bir sayısı

Yön hareketinin önderleri “kapitalist olmayan kalkınma yolunda” Türkiye'nin siyasi ve iktisadi bakımdan yeniden inşasında ordunun desteğine güveniyor, orduya önem veriyordu. Hatta “zinde kuvvet” ya da “ilerici güç” olarak gördüğü ordu ile işbirliğine de imkân veriyordu. Bu yaklaşımı ile Yön, parlamentoaya güveni olmayan ve parlamenter demokrasiyi kalkınma için engel olarak gören “devrimci” bir çizgiye sahipti (Aydin-Taşkın, 2014).

1960'lı yıllarda Türk solu arasındaki en temel tartışma, hatta ayırtma tam da bu noktada yaşamıştı. TİP ve CHP devrimci iktidarın kuruluşu için demokratik kurallara uygun, meclis kanalıyla iktidar mücadelemini savunurken Yön hareketi ise, parlamenter rejimi aldatmaca olarak görüp asker sivil aydınların işbirliğini savunuyor ve “zinde kuvvetler”i görevde çağrıryordu (Ulus, 2016).

1960'lı yılların sol hareketleri içindeki en temel tartışma devrim aşamasının ne olacağıydı. Bu noktada iki temel yaklaşım bir başka ifade ile ayırtma noktası ortaya çıktı. TİP'in 1964 yılında kongrede partinin klasik Marksist tezi savunan Behi-

ce Boran ve Mehmet Ali Aybar gibi isimlere karşı Mihri Belli'nin önderliğinde Millî Demokratik Devrim tezini savunan bir grup muhalefet ortaya çıktı. Tartışmalar 1965 yılı genel seçimleri öncesinde alevlenerek keskinleşti. TİP ile çatışmaya giren eski komünistlerin öncülüğündeki MDD'ciler, Kasım 1967'de Türk Solu dergisini çıkardı. Dergide İlhan Selçuk, Mümtaz Soysal gibi eski Yöncüler ve Mihri Belli, Hikmet Kırılcımlı, Reşat Fuat Baraner gibi eski TKP'liler (Türkiye Komünist Partisi) de vardı. Bu grup Emperyalizm'in sömürgesi altında olan Türkiye'nin önündeki devrimin Sosyalist devrim değil, Millî Demokratik Devrim olduğunu savunuyordu. TİP'e göre Türkiye kapitalist iken, MDD'cilere göre Türkiye hala feodal bir yapıya sahiptir (Yetkin, 1970).

İşçi Hareketleri

27 Mayıs 1960 darbesi sonrası dönem işçiler ve sendikalar açısından da bir canlanma dönemi oldu. Sendikaların büyük bir bölümü darbeyi desteklemiş, MBK de sendikaların desteğini almaya önem vermişti. Sivil siyasete geçiş sürecinde atılan önemli bir adım olan Kurucu Mecliste de sendikalar altı temsilci bulundurmuş ayrıca Cemal Gürsel'in atadığı 15 kontejan senatör arasında Türk-İş İcra Kurulu Üyesi Ömer Ergün de yer almıştı. 1961 Anayasası ile memurlar da dahil tüm çalışanlara sendikallaşma hakkı tanınmış ve bu hak da güvence altına alınmıştı. Ayrıca grev hakkı da anayasal bir statü kazanmıştır (Çelik, 2010). Bu düzenlemelerle birlikte TİP'in kurulması ile ilk kez işçi sınıfının siyasallaşması noktasında önemli bir adım atılmış oldu. Zira TİP'in tamamı sendikacı olan 12 kurucusu vardı. İşçi sınıfının siyasallaşması ile birlikte işçi eylemlerinde de belirgin bir yükseliş yaşandı. Bu eylemler düşük ücretlerden, kötü çalışma koşullarına grev yasasının çıkarılmasına kadar geniş bir yelpazede yapıldı. Beş bin Sümerbank işçisinin yalnızak yürüyüşü (25 Kasım 1961), Sarachane Mitingi (31 Aralık 1961), 5 bine yakın işsizin Ulus meydanından TBMM'ye yürüyüşü ve polisle çatışmaları (3 Mayıs 1962), Yapı-İş Sendikasının Zonguldak Ereğlisi'nde düzenlediği miting ve işten atmalara karşı protestolar (12- 13 Ağustos 1962) ve Kavel grevi (Ocak 1963) 1961-1963 döneminde yaşanan belli başlı işçi hareketleridir (Çeçen, 1973).

Öğrenci Hareketleri

27 Mayıs darbesi sonrasında değişen siyasal ve toplumsal ortamında öğrenci hareketleri de yükselişe geçti. Darbeye giden süreçte hareketli ve organize olan üniversite gençliği darbe sonrasında da bu yapısını korudu. 1960'lı yıllardaki öğrenci hareketleri sadece Türkiye'de değil başta Avrupa olmak üzere Amerika ve dünyanın her yerinde aynı zaman diliminde başlamış ve hızla yayılmıştı. 1960'lı yıllarda itibaren Avrupa'nın neredeyse tamamında ve Amerika'nın belirli kesimlerinde, gençliğin başkaldırısı kendini güçlü ve etkili bir şekilde hissetti. Gençliğin yaptığı eylemler ve dile getirdiği istekler sonucunda yeni kuşak "kızıl kuşak" diye adlandırılmaktaydı. Ancak bu kuşak düşünüldüğü gibi Doğu Bloğu ülkelerindekine benzer bir sosyalizm anlayışından oldukça uzaktı. İstedikleri daha fazla özgürlük, eşitlik, adalet ve temiz bir çevreydi. Bu kuşağın isyanı tüm dünyayı sardı. Bu isyanın, üçüncü dünyaya yansıması çok daha şiddetli oldu ve devrimci şiddet bir anlamda kutsandı. Gençlik, düzene başkaldırırken; devrim için devrim isteği de siyasal düzen tarafından şiddetle bastırıldı (Bulut, 2011).

DP iktidarına karşı direnişin gençler arasında simgesi hâline gelen 28-29 Nisan 1960 olayları 1960 sonrası gençliği için bir "mit" hâline gelmiş, bu tarihten sonra her yıl dönemde kutlanmaya başlanmıştı. 1960 sonrasındaki öğrenci olayları, 27 Mayıs Anayasasının getirdiği özgürlüklerin savunulmasına, düzenin korunmasına odaklanmıştı. Hatay ve Kıbrıs sorunlarına karşı ciddi tepki, Atatürkçü düşüncedeki sapmalara karşı mücadele fikri gençlik örgütleri arasında yaygındı (Bulut, 2011). Özellikle "Anayasayı Koruma Mitingleri" gençlerin sık sık boy gösterdiği mitingler oldu.

Dönemin gençlik örgütlenmeleri açısından iki hareket ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, Millî Türk Talebe Birliği (MTTB), Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı (TMGT) ve Türkiye Millî Talebe Federasyonu (TMTF) gibi gençlik örgütlenmelelerinde yoğunlaşan sağcı gençlik örgütleri, diğeri ise Sosyalist Fikir Kulüplerinin (SFK) birleşmesi ile oluşturulan Fikir Kulüpleri Federasyonudur. 1965 yılının sonlarından itibaren giderek güçlenen ve örgütlenen 68 gençliği, özellikle sosyalist ideolojiye dayalı gençlik örgütleridir (Demirci, 1974).

Küba Krizi, 1963 Kıbrıs Olayları ve III. Koalisyon Hükümeti

Sovyetler Birliği'nin Küba'ya füze rampaları kurduğuunun Ekim 1962'de Amerika Birleşik Devletleri (ABD) istihbaratı tarafından tespit edilmesi (Sönmezoglu, 2006), ABD'nin çok sert tepkisine yol açtı ve ABD, Küba'yı ablukaya alarak, füzelerin sökülmesini talep etti Buna karşılık olarak, Sovyetler Birliği Lideri Nikita Kruçhev, ABD'nin de Türkiye'deki Sovyet topraklarına yöneltilmiş füzeleri kaldırmasını istedi (Uçarol, 2006). İki güç bu şekilde anlaşarak bunalım aşılmış olsa da Türkiye'nin böyle bir krizde pazarlık konusu olması dönemin hükümeti için de bir uyarı niteliğindeydi.

II. Koalisyon Hükümeti'nin yerel seçimler sonrasında dağılması üzerine yeni hükümet kurmak için İsmet İnönü bir an önce görüşmelere başladı. 23 Aralık'ta mecliste bulunan 33 bağımsız milletvekili ile bir kabine kuracağını açıkladı. Bu kabine YTP lehte oy kullanması ile güvenoyu alarak çalışmalarına başladı. Yeni hükümeti ekonomik sorunlar yanında hayli meşgul edecek önemli bir konu da Kıbrıs Krizi oldu. Henüz III. Koalisyon hükümeti kurulmadan 1962'de Cumhurbaşkanı ve Başpiskopos Makarios 1960'da Zürih Antlaşması ile kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasına aykırı hareket etmeye başladı. Lefkoşa, Limasol, Magosa, Baf ve Larnaka'da bulunan Türk nüfusa baskı yapmaya başladı. Türkler karşı koynuca da bu şehirlerdeki Türk belediyeleri abluka altına aldı. İki taraf arasında 21 Aralık 1963'te çatışmalar başladı (Çay, 1989). Çatışmalar Kıbrıslı Türkler aleyhine gelişmeye başlayınca hükümet, "Kıbrıs Anayasasını Koruma Adına" sınırlı müdahale kararı aldı. 24-25 Aralık 1963'te müdahale gerçekleştirildi. Türk Hava Kuvvetleriyle birlikte hareket eden Lefkoşa'da bulunan Türk birlikleri de Türk mahallelerinin korumak için harekete geçti. Böylece olayların ilerlemesi engellendi. Ancak bu olay bir müdahale sayıldığı için diğer iki garanti devlet Yunanistan ve İngiltere de devreye girmiş oldu. Böylece Kıbrıs Krizi çözümü zor uluslararası bir sorun olarak ortaya çıktı (Aydın-Taşkın, 2014).

1964 Kıbrıs Olayı ve Johnson Mektubu

Ancak Kıbrıs'ta olaylar durulmadı. Limasol ve Baf'ta Şubat ayı boyunca şiddetli çatışmalar oldu. Abluka altındaki Türk köylerinde ciddi yiyecek ve

icecek sıkıntısı başladı. Garantör devletlerin talebiyle 15 Ocak 1964'te Londra Konferansı toplandı. Türk tarafı çözüm olarak iki toplumlu federal bir devlet öneriyordu. Kıbrıs Rumları ve Yunanistan ise, çoğulukçu bir çözüm öneriyordu. Kıbrıs Türkleri için bir azınlık statüsü öneriyordu. Konferans sonunda adaya arabulucu olarak Birleşmiş Milletler Barış Gücü atandı. Ancak Türk hükümeti bundan tatmin olmayarak 16 Mart 1964'te meclisten adaya askerî müdahale etme yetkisini aldı. 4 Nisan 1964'te Makarios'un Zürih Antlaşması'nı tek taraflı olarak feshetmesi ve amaçlarının adanın Yunanistan'a ilhaki yani Enosis olduğunu açıklaması ipleri koparan gelişme oldu. Bu gelişme üzerine 16 Nisan 1964 tarihinde Times dergisine bir demeç veren Eski Cumhurbaşkanlarından İsmet İnönü, Kıbrıs konusunda İngiltere ve ABD'nin Rum-Yunan tarafına ilimli davranışını eleştirerek Batı bloğundan ayrılabilceğini ima eden meşhur; "Yeni bir dünya kurulur ve Türkiye bu dünyada yerini alır" sözünü dile getirdi. Bu tehdit ABD'de tepki yarattı. EOKA'nın faaliyetlerini artırması üzerine hükümet müdahale kararını gündeme getirdi (Aydın-Taşkın: 2014; Ahmad, 2007). Bu gelişme üzerine 5 Haziran'da ünlü Johnson Mektubu geldi. Mektupta diplomatik olmayan bir yaklaşımla İnönü'nün imasına karşılık veriliyordu. Bir müdahale esnasında Türkiye'nin NATO envanterinde bulunan askeri malzemeleri kullanamayacağı, böyle bir durumda ise ABD'nin Akdeniz'de bulunan 6. Filos'un müdahalede bulunacağı belirtiliyordu. Türk ordusunun amfibik harekâta geçecek teknik ekipmandan yoksun olması, azınlık hükümetinin böyle büyük bir harekat girişimi karşısında güçlüğü, Talat Aydemir'in idamından sonra ordudaki huzursuzluk askerî müdahaleye imkân vermiyordu (Ülman, 1961).

EOKA 20 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıs Türklerine karşı silahlı saldırılar başlattı. Olaylarda toplam 363 Kıbrıslı Türk hayatını kaybetti. Başlangıçta 30 Türk köyü saldırılara maruz kaldı. Toplamda ise 103 köye saldırular düzenlendi. Köylüler göç etmek zorunda kaldı. Ayvasıl bölgelerinde Türklerle yapılan saldırılardan sonra yapılan kazılarda içerisinde 14 günlük bebeğin ve 70'lik ihtiyarların bulunduğu 21 kişinin cesedine ulaşıldı. Cesetlerin bazlarının canlı olarak çukura atıldığı belirlendi.

Bu çukurlar 14 Ocak 1964 Birleşmiş Milletler barış gücü tarafından açıldı. Lefkoşa'nın kumsal kesiminde 11 kişi öldürildi. Bunlarda 4'ü Kıbrıs Türk kuvvetleri alayında görevli Dr. Bnb. Nihat İlhan'ın eşi ve üç çocuğuyudü. Nihat İlhan'ın evinin banyo kabietinde eşi Mürüvvet, çocukları, Kutsi ve Hakan vahşice katledildi. Evden Bnb. Nihat İlhan'ın ailesinden başka ihtiyar ev sahipleri de vardı. Baskının yapıldığı ev daha sonra "BARBARLIK MÜZESİ" olarak ziyarete açıldı.

Resim 5.7 Şehit Pilot Yüzbaşı Cengiz Topel

Şehit Yüzbaşı Cengiz Topel, 8 Ağustos 1964 tarihinde Kıbrıs Harekâti sırasında Eskişehir'den Kıbrıs'a, dörtlü kol komutanı olarak gönderildi. F-100 uçağıyla uçuş esnasında, uçağı yerden isabet olarak düşürüldü. Paraşütle atlamayı başardı, fakat Rumlar tarafından esir alındı. Rumların işkenceleri sonucunda hayatını kaybeden Cengiz Topel, Kıbrıs'taki ilk Türk hava harp şehididir.

Türkler bu şiddet hareketlerine ve kendi haklarını korumak amacıyla daha önce belirtildiği üzere TMT (Türk Mukavemet Teşkilatı) adlı bir teşkilat kurdular. TMT, Kıbrıs'ta 1 Ağustos 1958'de EOKA örgütüne karşı mücadele etmek için kurulan silahlı bir örgüt. Daha sonraları EOKA'nın yerine EOKA-B'ye bırakmasıyla bu örgütle mücadele etmiştir. 1 Ağustos 1976 tarihinde Kıbrıs Türk Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı'na dönüştürülmüştür. Örgütün sivil kanadı, 27 Temmuz 1957'de, Burhan Nalbantoğlu, Rauf Denktaş ve Kemal Tanrısevdi tarafından oluşturuldu. Daha sonra Dr. Fazıl Küçük de gruba katıldı.

Öğrenme Çıktısı

ADALET PARTİSİ İKTİDARI VE 12 MART MUHTIRASI (1965-1971)

Büyük sorunlarla boğuşan İnönü'nün azınlık hükümeti, 7 Haziran 1964 tarihinde yapılan ilk senato üçe bir yenileme seçimlerinde başarılı olamadı. AP, bu seçimlerde de birinci oldu. Böylece AP yerel seçimlerde yakalamiş olduğu başarıyı sürdürdü. Ancak senato seçimlerinden önce 6 Haziran'da Ragıp Gümüşpala'nın ansızın ölmesi üzerine AP için bir başkanlık sorunu ortaya çıktı. Genel kongre seçimleri sonucunda Süleyman Demirel 27 Kasım 1964 Genel Başkan olarak seçildi (Demirel, 2004). Süleyman Demirel'in siyasete katılmasıyla 1965 genel seçimleri öncesinde siyasal hayat hareketlendi. Mecliste hareketli günler yaşanmaya başladı. 1965 yılı bütçe görüşmelerinde İnönü hükümetinin bütçe tasarısı reddedildi. İsmet İnönü bu gelişme üzerine istifa etti. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, hükümeti kurma görevini AP listesinden bağımsız senatör Suat Hayri Ürgüplü'ye verdi. Yeni hükümet AP, MP, ve YTP'nin katılımı ile kuruldu. Hükümet 1965 genel seçimlerine kadar 8 ay görevde kaldı.

1965 genel seçimleri sonrasında tüm partiler yoğun bir seçim propaganda sürecine girdi. CHP

sağda AP ile solda ise TİP ile mücadele edecek. İnönü propaganda sürecinde AP'yi "gerici güçlerin partisi", "Said Nursi'nin Adamları" olarak lans edip eleştiriyyordu. CHP yanlışı basın da AP'yi DP'nin devamı "yobaz" bir parti gösteriyordu. AP ise, bu tarihlerde CHP içinde gelişen "ortanın solu" açılımı üzerinden bir propaganda geliştirerek "ortanın solu Moskova Yolu" sloganları üzerinden CHP'yi komünistlikle suçluyordu (Aydın-Taşkın, 2014). Seçim öncesi 14 Temmuz 1965'te seçim sistemi değişerek 1965 genel seçimlerinin "Millî Bakıye" sistemine göre yapılması kararı alındı. Seçim öncesinde Osman Bölekbaşı CKMP'den ayrılarak 30 milletvekili ile Millet Partisi'ni (MP) kurdu. CKMP'nin başına da Ahmet Tahtaklıç geçti (Aydın-Taşkın, 2014; Ahmad, 2007).

10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçimler sonucunda AP, %52, 9 oy oranı ile birinci parti olarak oldu. CHP, %28,75; MP, 6,3, CKMP, 2,24, TİP, 3,7, YTP, 3,72 oy aldı. Seçim sistemine göre AP, 240; CHP 134; MP, 31; CKMP, 11; TİP, 15; YTP, 11 milletvekili çıkardı (TÜİK, 2012). 27 Ekim 1965'te Demirel'in sunduğu kabine Cumhurbaşkanı tarafından onaylandı. AP iktidarı pek çok yönden DP iktidarının devamı gibi oldu. I. Demirel Hükümeti,

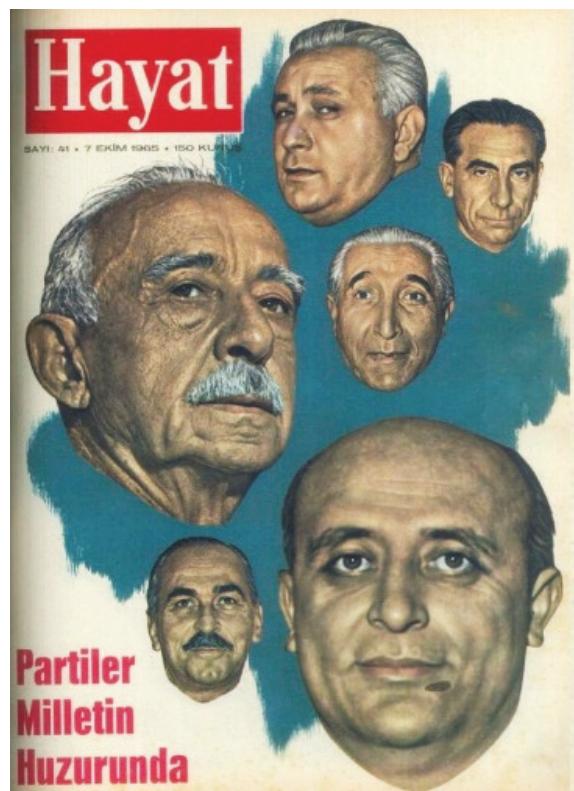
önceliği ekonomik sorunlara verdi. Takip edilen liberal ekonomi yöntem ile yatırımlar artırıldı. ABD ile iyi ilişkilere önem verildi. Aslında hükümet için en temel sorun meclis üzerindeki askerî vesayet ile mücadele oldu. Bu mücadelede Demirel'in sarıldığı kavram "millî irade"ydi. Demirel bu kavram aracılığıyla hem halkla daha yakın ilişki kurma imkânlarını arıyor hem de ordu ve zinde güçlere demokrasilerdeki meşruiyet kaynağını hatırlatmaya çalışıyordu (Aydın-Taşkın, 2014).

1965 Genel seçimleri sonrasında Cumhurbaşkanı Gürsel'in sağlık durumunun kötüleşmesi üzerine bir Cumhurbaşkanlığı seçim krizi gündeme geldi. Ordu bu makamı sivillerin eline bırakmak istemiyordu. AP bu baskiya direnemedi. Böylece Başbakan Demirel'in önerisi ile meclis 28 Mart 1966'da Cevdet Sunay'ı Cumhurbaşkanı seçti.

AP Hükümeti Dönemi Siyasal Gelişmeler

1966 yılı CHP için de önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl oldu. AP karşısında açıkça "ortanın solu" adını verdiği sosyal demokrat bir program ilan ederek muhalefete geçti (Emre, 2013). Ancak özellikle işçi ve gençlik hareketlerinin kuvvetlenmesi, TİP'in bu kesimlerin desteğini giderek daha çok görmesi CHP'yi kadrosunu yenilemek ve programını biraz daha sola kaydirmaya zorladı. Bu süreçte CHP içinde iki kanat arasındaki mücadele de iyice gün yüzüne çıktı. Parti içinde güçlenen unsur Ecevit gençlerin desteğini alıyordu. Ecevit'in Amerikan karşıtı antiempyalist söylemi gençler arasında beğenisi topluyordu. Buna karşı partinin muhafazakâr unsurları bu söylemden "Ecevit solculuğundan" rahatsızlık duyuyordu. Genel Sekreter Kemal Satır, Grup Başkanvekili Turhan Feyzioğlu, milletvekillerinden Mehmet Hazer, Hıfzı Oğuz Bekata, Ferit Melen Çoşkun Kırca gibi isimler ortanın solu programının karşısına geçtiler. Ancak CHP'nin 18. Kurultayında 24 Ekim 1966'da Bülent Ecevit CHP Genel sekreteri seçildi (Uyar, 2017). İnönü kurultayda Ecevit'i destekledi. Ecevit'le birlikte CHP ortanın solu hedefiyle yavaş yavaş daha sol politikalara dönmeye başladı. Sosyal demokrat ilkeler ön plana çıkarılmaya başlandı. Bu gelişme ortanın solu karşısında duran milletvekilleri için bir yol ayrırmına neden

oldu. Turhan Feyzioğlu ve 47 arkadaşı 30 Nisan 1967'de CHP'den istifa etti. Böylece CHP'nin meclisteki sandalye sayısı da 101'e düşmüştü.

Resim 5.8 (Sağda) Hayat dergisinin 10 Ekim 1965 tarihinde yapılacak seçimlerle ilgili olarak yayınlanacağı bir görsel

Kıbrıs Sorunu, AP iktidarını da zorlayan bir konu oldu. 1967 yılında Kıbrıs'ta olaylar yeniden patlak verdi. Kıbrıslı Rumlar adada bulunan Türklerle karşı saldırıyla geçtiler. Özellikle Gedikkale ve Boğaziçi yörelerindeki Türk köylerine katliam olacağınde şiddet uygulandı. Olaylar esnasında sadece EOKA değil Yunanistan'dan gizlice getirilen birlilikler de saldırılarda bulundu. Bu gelişmeler üzerine Kıbrıslı Türklerin Türkiye'de sürgünde bulunan lideri Rauf Denktaş ve arkadaşları 31 Ekim 1967 gizlice adaya çıkarıldı. Ancak Denktaş ve arkadaşları Rum polisi tarafından yakalandı. Türkiye'nin baskısı ile Denktaş ve arkadaşları iade edildi. Bu gelişmeler Türkiye ile Yunanistan arasında savaş ihtimalini gündeme getirdi. Yunan birlikleri 15 Kasım'da Geçitkale ve Boğaziçi köylerini işgal edince meclis hükümete müdahale yetkisi verdi. CHP bu ortamda AP'ye tam destek verdi. Hükümet

Rum yetkililere verdiği ikinci ultimatom ile köylerin boşaltılmasını istedi. Aynı gün Türk ordusu Akdeniz'e açıldı ve adaya çıkarma yapacağını ilan etti. Gerginlik NATO ve ABD'nin araya girmesi ve Yunan kuvvetlerinin adayı boşaltma kararı ile geçici olarak halledilmiş oldu (Aydın-Taşkın, 2014).

Partilerde Ayrışmalar ve Yeni Siyasi Partiler

1969 genel seçimlerine doğru siyasal hayatı önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1966 yılında Türkiye'de bir ilk daha yaşanmıştır. Alevilerin siyasal örgütü olarak 17 Ekim 1966'da Birlik Partisi kuruldu. Partinin ilk genel başkanı Tuğgeneral Hasan Tahsin Berkman idi (Sarıbay, 2001). Parti Türkiye'nin ilk din-cemaat partisiydi. Amblemine Hazreti Ali'yi simgeleyen bir aslan ve onun etrafında 12 imamı simgeleyen 12 yıldız bulunuyordu. Partinin öncelikli meselesi Diyanet İşleri Başkanlığıının lağvedilmesi idi. Ancak parti 1967'de bölündü. Partiden ayrılan grup Demokratik Birlik Partisi'ni kurdu. Ancak bu parti de uzun ömürlü olmadı. (Çiçek ve diğerleri, 2017).

Ortanın solu yaklaşımı nedeniyle CHP'den ayrılan Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları 12 Mayıs 1967'de Güven Partisi'ni (GP) kurdular. Parti genel başkanı Turhan Feyzioğlu oldu. GP programında "Temel Görüşler" şeklinde belirtilen prensipler Atatürk ilkelerinden ibaretti. Temel görüşlerin başında milliyetçiliğe yer verilmiş, sonrasında halkçılık, cumhuriyetçilik, laiklik olmak üzere aslında altı ok sıralanmıştı. GP yayılmıştı kuruluş bildirgesinde de açıkça liberalizm ve sosyalizme karşı olduğunu bildiriyordu (Bozkurt, 1968).

Genel seçimler öncesinde önemli bir değişim de CKMP'de oldu. 1963 yılında sürgünden döner dönmez siyasete girme arayışlarında olan Alparslan Türkeş, önce AP içinde yer almak istemiş ancak bu girişimden bir sonuç alamamıştı. Bunun üzerine Türkeş, 1965 yılında CKMP'ye girmiştir. Alparslan Türkeş'in genel başkan olmasıyla birlikte parti hızlı bir ideolojik dönüşüm geçirdi. Türkeş, 1965 seçimlerinde laik çizgide bir milliyetçiliğe ve şiddetli bir anti-komünizme dayanarak propaganda yapmıştır (Darendelioglu, 1979). Türkeş'in çizgisi 1960'ların sonrasında İslami unsurlara yer veren bir Türk milliyetçiliğine doğru kaydı. 1968'de soldaki yükselişe paralel olarak milliyetçi hareket, gençlik örgütlerine ve hareketlerine dayanarak yükselişe geçti (Uluç-Özdağı, 1965; Taşkın, 2007; Özdemir, 2007). Bu noktada iki önemli dernek

mevcuttu. 1965 yılı sonlarında milliyetçi gençliğin toplandığı teşkilat Türkiye Komünizmle Mücadele Dernekleri (TKMD) oldu. Bu dernekler AP iktidarı boyunca himaye edildi. Ancak 1967-1968 yıllarında AP'nin popülist kitle partisi görüntüsünden rahatsızlık duyan milliyetçi gençler Alparslan Türkeş'in CKMP'sine kaydı. 1968'de Türkeş'in direktifi ile fakültelerdeki parti gençlik örgütleri yanı sıra Ülkü Ocakları adı verilen gençlik teşkilatı kuruldu. Ülkü Ocakları 14'lerden sürgün edilmiş bir başka isim olan Binbaşı Dündar Taşer tarafından kuruldu. 1969 yılına gelindiğinde Ülkü Ocakları CKMP'nin yaygın gençlik örgütü hâline geldi (Turhan, 2016; Çalık, 1995). 1969 genel seçimleri öncesinde CKMP, 8 Şubat 1969'da Adana İl Kongresi'nde adını "Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirdi.

1969 Seçimlerine Doğru Öğrenci Hareketleri

Genel seçimler öncesinde 1961 Anayasası'nın öngördüğü kısmi senato seçimleri ve yerel seçimler yapıldı. AP her iki seçimde de başarısını sürdürdü. Yeni kurulmuş olan GP ve BP'leri CHP oylarından almayı başardılar. Seçim tablosu 1969 yılında yapılacak genel seçim sonuçları hakkında da bilgi veriyordu. Ancak seçim öncesinde siyasetin olduğu gibi sokaklarında nabız yükseltmiş özellikle öğrenci hareketleri hükümeti zorlamaya başlamıştı.

1964 yılı sonrasında üniversite gençliği arasında örgütlenmeler başlamıştı. Sağcı öğrenciler Komünizmle Mücadele Dernekleri (TKMD) ve sonrasında da Ülkü Ocakları üzerinden örgütlenirken devrimci ve sosyalist öğrenciler ise fakültelerdeki Fikir Kulüpleri üzerinden örgütlenmeye başladılar. 1965'te fikir kulüpleri tek çatı altında toplanarak Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) adı ile birlleştirildi. Federasyon Başkanı Mahir Çayan oldu. TİP 1969 yılına kadar federasyonda etkili oldu. Bu tarihten sonra ise, Millî Demokratik Devrim (MMD) yanlılarının etkinliği arttı. Yeni Başkan Yusuf Küpeli, militant mücadeleyi benimsemiş ve parlamento dışı muhalefete ağırlık vermiştir. 1969'daki kongrede federasyonun adı Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu olarak (TDGF) değiştirildi. Hareket bu tarihten sonra Dev-Genç olarak anılmaya başladı. İlk başkan Atilla Sarp ikinci başkan ise Ertuğrul Kürkçü idi. Dev-Genç kısa sürede İstanbul ve Ankara'daki üniversiteli gençler arasında geniş bir örgütlenme olanağı yakaladı (Feyzioğlu, 2015).

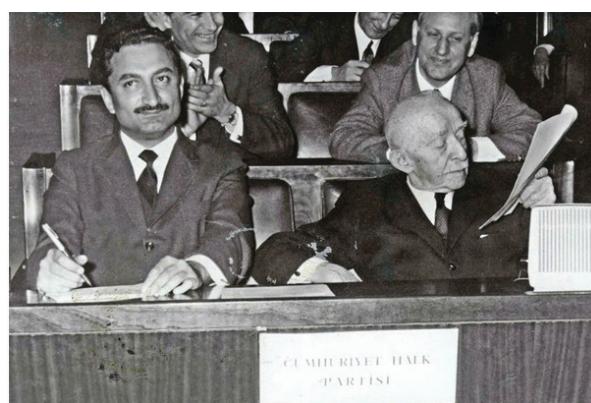
1969 Seçimleri (12 Ekim 1969) ve 12 Mart 1971 Muhtırası

Türkiye 1969 seçimlerine özellikle öğrenci olaylarının gölgesinde gitti. 12 Ekim 1969'da yapılan seçimlerde AP %46,6 oy alarak 256 milletvekili çıkararak birinci parti oldu. 20 Mart 1968'de kaldırılmış olan Millî Bakiye Sistemi nedeniyle TİP bu seçimlerde mecliste ancak 2 sandalye elde edebildi. CHP 143 milletvekili çıkarmasına rağmen AP'nin çok gerisinde kalmıştı. MHP 1, YTP 6 milletvekili çıkarabilmişlerdi (TÜİK, 2012). II. Demirel Hükümeti, 12 Kasım 1969'da meclisten güvenoyu alarak göreveye başladı. II. Demirel hükümetini önemli problemler bekliyordu. 1965-1969 döneminin sağladığı ekonomik iyilik ve refah yavaş değişiyor ekonomik göstergeler bozuluyordu. Mühendis kökenli olan Başbakan Demirel, Türkiye'nin bir tarım toplumu olmaktan çıkışın sanayi toplumu hâline gelmesi için özellikle ağır sanayi tesislerinin kuruluşunu zorunlu görüyordu. Sanayileşme yine büyük ölçüde Kamu İktisadi Teşekküler (KİT) eliyle gerçekleştiriliyordu.

Resim 5.9 1969 seçiminden sandık başında oy kullanan vatandaşlar

Seçimler sonrasında AP içindeki huzursuzluklar daha da arttı. 1967'de Demirel'e muhalifet açıkça ideolojik bir hal almıştı. Muhaliflerin başında bulunan Profesör Osman Turan, Demirel'i ve politikalarını sola kaymakla suçlayarak eleştirmeye başladı. 1968'de itibaren yeni sağ partilerin kurulması ve partinin kendi içinde bölünme siyasi AP güç kaybetmeye başladı. Kısa bir süre sonra Türkiye iş adamlarının Demirel politikalarına ciddi çekinceleri olduğu da ortaya çıktı. Nitekim 18 Mayıs 1968'de Türkiye'nin Avrupa ve Amerika'nın bir açık pazarı hâline geldiğini ileri süren Necmettin Erbakan ve arkadaşları 26 Ocak 1970'de Millî Nizam Partisi'ni (MNP) kurdukları. Türkiye'nin önde gelen sanayicilerinden Vehbi Koç da büyuyen ekonomik kriz tehlikesine dikkat çekerek Demirel'i eleştiriyordu. Hatta AP'ye bir alternatif gereksinimi olduğunu açıklamıştı. AP içindeki muhalifler 18 Aralık 1970'te Demokratik Parti'yi kurdular. Parti başkanı Ferruh Bozbeyli oldu (Ahmad, 20017). DP'nin kuruluşundan sonra AP'den ciddi ayrılmalar da oldu. Böylece Demirel meclisteki çoğunluğunu da kaybetti.

Resim 5.10 (Solda) Genel Başkanı Süleyman Demirel, (Sağda) CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ve Genel Sekreter Bülent Ecevit

1970'ler de Türk solunda da ciddi tartışmalar ve bölünmeler yaşandı. TİP-MDD ayrılığı daha da derinleşerek keskinleşti. 1969 seçimleri sonrasında TİP'in oylarındaki azalma tartışmaları daha da alevlendirdi. Zira bu seçimler solun var olan toplumsal altyapı değişmediği takdirde sandıkla iktidara gelinmesinin hayal olduğu konusundaki karamsarlığını perçinleyen bir dönüm noktası oldu. Sol yaynlarda mevcut demokratik zemin keskin bir eleştiri ve küfürsemeyle tanımlanmaya başlandı (Sunay, 2010). Bülent Ecevit'in tüm çabasına rağmen CHP'den de kopmalar yaşanmıştı. Eski Genel Sekreter Kemal Satır, Cumhuriyetçi Parti'yi (CP) kurmuş ve bir süre sonra da Turhan Feyzioğlu'nun Güven Partisi (GP) ile birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi ni (CGP) kurmuşlardı.

Siyasetteki istikrarsızlık ekonomiye de kısa süre içinde yansındı. Hükümet 9 Ağustos 1970'te devalüasyon yaparak 1 doların karşılığını 9 TL'den 15 TL'ye çıkardı (Milliyet, 10 Ağustos 1970). Bu arada hükümet hakkındaki yolsuzluk iddiaları da kamuoyu tarafından yakından takip ediliyordu. Hükümet öğrenci olaylarına ve işçi hareketlerine engel olamıyordu. Bu ortamda Hükümetin DİSK'in sendikal faaliyetlerini sınırlayan bir yasa tasası hazırlaması üzerine Türkiye'nin ilk büyük kitleSEL işçi hareketi gündeme geldi. 15-26 Haziran 1970'de işçiler sokağa inerek İstanbul ve Kocaeli'nde ana yolları keserek dev mitingler düzenledi. Can kaybının yaşadığı olaylar çıktı (Milliyet, 19 Haziran 1970).

Süleyman Demirel sağ ve sol öğrenci grupları arasındaki çatışmaları ve işçi mitinglerini, ekonominin kötü gidişatını önleyemiyordu. Durum ordu içinde de rahatsızlıklara ve müdahale fikrinin gündeme gelmesine neden oldu. Gelişmeler üzerine Orgeneral Memduh Tağımaç, başta Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Güller, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur olmak üzere komutanlarının desteğini alarak harekete geçti. Genişletilmiş Komuta Konseyi Toplantıları sonucunda hükümete verilmek üzere bir muhtıra hazırlandı. 12 Mart günü TRT'nin Ankara merkezinden haberlerde okunan ordunun yüksek komuta kademesinin eksiksiz imzaladığı muhtıradı ordu, hükümet ve parlamento suçlanarak mevcut durumun sorumluları olarak gösteriyordu. Partiler üstü bir anlayışla kuvvetli ve inandırıcı bir hükümete ihtiyaç olduğu, aksi takdirde idareyi doğrudan üzerlerine alacaklarını açıkladılar (Batur, 1985). Başbakan Demirel, 12 Mart Muhtırasına fazla direnmeden istifa etti. Hemen arkasından da 11 ilde sıkıyönetim ilan edildi.

Resim 5.11 Dönemin gazeteleri 12 Mart Muhtırasını demokrasiyi kurtarma çabası olarak tanımlamışlardır

Öğrenme Çıktısı

3 Adalet Partisi iktidarı dönemindeki siyasal sosyal ve ekonomik gelişmeleri anlayabilme, dönem içindeki gençlik hareketlerini ve sol örgütlenmeyi analiz edebilme

Araştır 3

Adalet Partisi döneminde merkez sağ ve merkez sol partilerdeki bölünmeleri ve dönem içindeki öğrenci olayların araştırınız.

İlişkilendir

Tanel Demirel, Adalet Partisi İdeoloji ve Politika, İletişim Yayınları, İstanbul 2004

Anlat/Paylaş

12 Mart Muhtırasının nedenleri ve Türk siyasal hayatı etkisini değerlendiriniz

12 MART 1971 MUHTIRASINDAN 1980 ASKERİ DARBESİNE KADAR TÜRKİYE

12 Mart Muhtirası'ndan kısa süre sonra Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, hükümeti kurma görevini 19 Mart 1971 günü CHP'den istifa ettirilerek bağımsız görüntüsü verilen Kocaeli Senatörü Nihat Erim'e verdi.

Ara Rejim Hükümetlerinin Kuruluşu: I. ve II Nihat Erim Hükümetleri

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, parlamentodaki partilere tek tek mektup yazarak hükümete güvenoyu vermelerini istedi. Erim hükümeti meclisten güvenoyu alarak görevine başladı. Bu durum hem millî iradeye doğrudan bir müdahale hem de ara rejimin başladığı anlamına geliyordu. Erim büyük bir kısmı teknokratlardan oluşan partiler üstü bir kabineyle çalışmalarına başladı. Bu hükümet "anarşiyi durdurmak" amacıyla çok tartışılan baskıcı anti-demokratik uygulamalara girişmiş, sıkı maliye politikalarına yönelik ve dış politikada daha çok içe kapanmacı ve ABD'ye yönelik bir çizgi izlemiştir (Aydın-Taşkin, 2014).

İlan edilen sıkıyönetimin ardından 20 Mart'ta Millî Nizam Partisi (MNP) Anayasasının laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması ilkelerine aykırı" bulunması nedeniyle, 21 Temmuzda da TİP "bölgülük" gerekçesiyle kapatıldı. 30 Haziran 1971'de 1961 Anayasasının siyasal ve ekonomik özgürlükleriyle ilgili maddelerinde hükümetin elini kuvvetlendirecek düzenlemeler yapıldı. Gençlik örgütleri dağıtıldı, sendikal faaliyetler yasaklandı. Bazı basın yayın organları kapatıldı. Yaşar Kemal, Fakir Baykurt gibi ünlü yazarlar Bahri Savcı, Nuri Esen, Tarık Zafer Tunaya ve Mümtaz Soysal gibi profesörler olmak üzere pek çok akademisyen ve aydına yönelik kapsamlı tutuklamalar başlıdı (Gevgilili, 1973).

1970'li yılların öğrenci eylemlerinin onde gelen isimlerinden Yusuf Arslan ve Deniz Gezmiş, Malatya ve Elbistan arasındaki Nurhak Dağı'nda bulunan THKO'culara katılmak üzere Malatya'ya giderlerken Sivas yakınlarında yakalandılar. Yöneticileri yakalanmasına rağmen örgütün eylemleri devam etti. 17 Mayıs 1971'de Mahir Çayan'ın yönetici olduğu THKP-C İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'u kaçırdı. Ancak kısa süre sonra 23 Mayıs 1971'de hükümet tarafından Balyoz Harekâti baş-

latıldı. Harekât kapsamında geniş tutuklamalar yapıldı. Örgüt, Elrom'un serbest bırakılması karşısında tutuklu bulunan tüm arkadaşlarının serbest bırakılmasını istedi. Ancak bu istek kabul edilmedi. Örgüt Efraim Elrom'u öldürdü. Bu gelişme ortamın daha da sertleşmesine neden oldu. Örgüte yönelik harekât çemberi genişletildi. Nurhak Dağı'nda bulunan THKO üyeleri güvenlik güçleri tarafından etkisiz hale getirildi. 2 Haziran 1971'de İstanbul'da eylem yapmış olan Mahir Çayan yakalandı. 16 Temmuz 1971'de Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının Ankara Sıkıyönetim Mahkemesinde, 16 Ağustos 1971'de de Mahir Çayan ve arkadaşlarının İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanmalarına başlandı (Aydın-Taşkin, 2014). Yargılamalar sürerken Mahir Çayan ve arkadaşları 30 Kasım 1971'de Maltepe Askerî Cezaevi'nden tünel kazarak firar etti. Gelişmeler Erim hükümeti içinde huzursuzluğa neden oldu. 11 Bakan kabineden istifa etti. Cumhurbaşkanı yeni hükümeti kurma görevini bir kez daha Nihat Erim'e verdi (Erim, 2005).

Yeniden hükümet kurdurmakla görevlendirilen Nihat Erim hazırladığı listeyi 11 Aralık 1971'de Cumhurbaşkanına sundu. II. Erim hükümeti döneminde de olaylar durulmadı. 10 Ocak 1972'de Askerî Yargıtay Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'a verilen idam cezalarını onayladı ve TBMM'nin onayına sundu. 10 Mart 1972'de Meclis idamları onayladı. Mahir Çayan ve arkadaşları idamları durdurmak için 26 Mart 1972'de Ordu'nun Ünye ilçesinde bulunan NATO üssünde görevli üç İngiliz teknisyeni kaçırdılar ve öldürdüler. Niksar'ın Kızıldere Köyü'nde Mahir Çayan ve arkadaşları yapılan operasyonla etkisiz hale getirildi. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam edilmemesi için yapılan bu son eylem de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 6 Mayıs 1972'de Gezmiş, İnan ve Arslan Ankara Merkez (Ulucanlar) Kapalı Cezaevi'nde idam edildiler (Behram, 1996).

II. Erim Hükümeti de bektilere cevap vermekten uzaktı. Erim bu ikinci kabinesinde beyin takımından ve bürokratik reform düşüncesinden vazgeçmişti. Kabine meclis üzerinde aşındırıcı bir etkiye sahip olmayan rensiz bürokratlardan oluşuyordu. Sokak çatışmaları da bir türlü dinmek bilmiyordu (Altuğ, 1973). Özellikle Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam kararlarından sonra yaşananlar Erim Hükümeti için büyük tepkilere sebep oldu. Nihat Erim başarısız ikinci başbakanlık görevinden 17 Nisan 1972'de istifa etmek suretiyle ayrılmak zorunda kaldı.

Ferit Melen ve Naim Talu Hükümetleri

Nihat Erim'in istifasından sonra 19 Mayıs'ta yeni hükümeti kurma görevi Ferit Melen'e verildi. Yeni kabine 5 Haziran 1972'de güvenoyu alarak görevde başladı. Melen Hükümeti döneminde sıkı yönetim rejimine devam edildi. Çeşitli gerekçelerle yazar, gazeteci ve siyasetçilerin tutuklanmasına devam edildi. Bu hükümet döneminin en önemli siyasi faaliyeti cumhurbaşkanlığı seçimiydi. Ordunun adayı General Faruk Gürler, AP'nin adayı Tekin Ariburnu ve DP'nin adayı ise Ferruh Bozbeyli'ydı. Seçimleri Ariburnu önde tamamlandı fakat Anayasanın öngördüğü yeterli çoğunluğa ulaşamadığı için seçilemedi. Bu gelişme üzerine CHP'nin 5. Olağanüstü Kurultayında İsmet İnönü'ye karşı 14 Mayıs 1972'de CHP'nin yeni başkanı olarak seçilen Bülent Ecevit ve AP lideri Süleyman Demirel anlaşarak ortak bir aday çıkardılar. İki partinin adayı asker ve diplomat kökenli Fahri Korutürk, 6 Nisan 1973'te Cumhurbaşkanı seçildi (Ahmad, 2007). Faruk Gürler lehine lobi yapan Başbakan Melen bu gelişme üzerine 7 Nisan'da istifa etti. Yeni Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, hükümeti kurma görevini Merkez bankası eski Başkanı, Maliye Bakanı ve iş dünyasının temsilcisi olarak bilinen Naim Talu'ya verdi. Yeni hükümet bir AP ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) koalisyonu gibiydi. Yaklaşık olarak altı ay kadar görev yapan Talu Hükümeti, ülkeyi seçimlere taşıyarak görevini tamamladı.

1973 Seçimleri ve Koalisyon Dönemi: (1973-1980)

15 Ekim 1973'te yapılan seçimlere mevcut partilerin tamamı ile 12 Mart Muhtırasının henüz başında kapatılan MNP yerine 11 Ekim 1972'de kurulan Millî Selamet Partisi (MSP) katıldı. CHP seçime Bülent Ecevit'le birlikte yeni bir kadro ve ruh ile katılmış ve yaşananlar sonrasında seçimlerden umutluysdu. Ancak seçimlerden sürpriz bir sonuç çıktı. CHP başarılı bir sonuç elde etmiş %33,3'lük oy oranıyla 185 milletvekili çıkarmış, AP, %29,8'lük oy oranıyla 149 milletvekili çıkarmıştı (TÜİK, 2012). Bu tabloya göre hiçbir parti tek başına iktidara gelebilecek meclis çoğunluğuna sahip değildi. Türkiye'de yeniden

koalisyon dönemi açılmış oldu. Cumhurbaşkanı Korutürk, 27 Ekim'de hükümeti kurma görevini Ecevit'e, o kuramayınca da 12 Kasım'da AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e verdi. Ancak Demirel'de hükümeti kuramadı. Cumhurbaşkanı Korutürk, CHP'nin yerel seçimlerde de başarılı olması üzerine görevi tekrar Bülent Ecevit'e verdi. Uzun süren pazarlıklar sonrasında 26 Ocak 1974'te CHP-MSP koalisyonu kuruldu. Bülent Ecevit Başbakan, Necmettin Erbakan da Başbakan Yardımcısı oldu. Bu koalisyon sürpriz bir koalisyondu. Zira laiklik hassasiyeti ile merkez sağ partilere sert muhalefet yapan CHP, daha evvel laiklige aykırı faaliyetleri nedeniyle kapatılmış olan bir partinin devamı niteliğindeki MSP ile hükümet kurması şaşkınlığa sebep oldu (Sevilgen, 1979). Fakat Ecevit ve Erbakan ilk kez hükümet kurmakta oldukça istekliyidiler. Bu arzu ve heyecan iki partinin birlikte iktidara gelmesini sağladı. Ancak koalisyon ortaklarının doğasından kaynaklanan uyumsuzlıkların yanında koalisyonu çatırdıracak gelişmeler de kısa süre içinde yaşanmaya başladı. CHP'nin 12 Mart dönemi siyasi suçluları için genel af isteği koalisyonun ortaklarının karşılıklı güven sorunları yaşanmasında etkili oldu. Ancak genel af da çıkarılmış ve tüm suçlular serbest bırakılmış oldu. İki parti arasındaki siyaset anlayışı ve siyasete yaklaşım tarzındaki farklılıklar kısa sürede uyumsuzlıklar olarak ortaya çıkmaya başladı. Koalisyonun uzun sürmeyeceğinin anlaşıldığı günlerde yeniden alevlenen Kıbrıs Sorunu ortaya çıktı.

Resim 5.12 Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan

Kıbrıs Barış Harekâtı

Hükûmet içinde anlaşmazlıklar artarken 1974 yılının yaz ayında Yunanistan'daki askeri cuntanın desteği ile adayı Yunanistan'a bağlamak için çalışan EOKA önderliğinde 15 Temmuz 1974'te Makarios yönetimi devrilerek Nikos Sampos başkanlığında bir darbe idaresi kuruldu. Başbakan Ecevit'in diğer garanti devletlerle yaptığı görüşmeler sonunda Türkiye'nin adaya müdahale konusunda pasif kalacakları ortaya çıktı. Bunun üzerine Başbakan, Genelkurmay Başkanı Org. Semih Sancar'a hareket emrini verdi. İlk, 20 Temmuz 1974 ve ikincisi 14 Ağustos 1974'te olmak üzere yapılan iki askerî müdahale sonucunda adanın yaklaşık %40'ı kontrol altına alındı.

Kıbrıs Harekatının başarıyla sonuçlanmasıının ardından koalisyon ortağının yarattığı sorunlardan bunalan ve erken seçime giderek Kıbrıs harekatı başarısını oya dönüştürmeyi düşünen Ecevit, 18 Eylül 1974 tarihinde hükûmetin istifasını cumhurbaşkanına sundu. CHP'nin tek başına ülkeyi erken seçime götürmeye yetecek sayıda milletvekili yoktu. Diğer partiler de Ecevit'in niyetini anlayarak karara destek vermediler (Anadol, 1987). Siyaset tıkandı. Yaklaşık 241 gün süren hükûmet krizi yaşandı. Bu gelişme üzerine Cumhurbaşkanı Korutürk, hükümeti kurma görevini Prof. Dr. Sadi Irmak'a verdi. Hükûmet güvenoyu alamamasına rağmen yaklaşık 4,5 ay görevde kaldı (Aydin-Taşkın, 2014).

I. Milliyetçi Cephe Hükûmeti (I. MC Dönemi)

Sadi Irmak'ın meclisten güvenoyu alamamış olan hükümeti görevine devam ederek, AP lider Demirel, 31 Mart 1975'te MSP, MHP ve CGP'de oluşan I. Milliyetçi Cephe Hükûmetini kurdu. I. MC Hükûmeti döneminde de şiddet eylemleri engellenemediği gibi daha da arttı. Özellikle sağ ve sol gruplar arasında çatışmalar artarak devam etti. Solda devrimci silahlı örgütler yeniden güçlenmeye başladı. Milliyetçi-Ülkücü gençlik hareketi de giderek güçlenmeye ve eylemlerini artırmaya başladı. Bazı yolsuzluk olayları hükümeti ve Başbakan Demirel'i yıpratıyordu. Özellikle Demirel'in yeğeni Yahya Demirel'in hayali ihracat vakası döneme damgasını vurmuştu. I. MC Hükûmeti ülkeyi sarmakta olan iktisadi bunalımla da baş edemiyordu. Bu dönem içindeki önemli olaylardan biri de 1977 yılının 1 Mayıs Bayram kutlamalarında yaşandı. Taksim'de düzenlenen büyük mitingde

kalabalığın üzerine ateş açılmasıyla 36 kişi hayatını kaybetti (Cumhuriyet, 2 Mayıs 1977). Gelişmeler karşısında bir erken seçim kaçınılmaz hâl almıştı. 5 Haziran 1977'de erken seçime gidilme kararı alındı.

Resim 5.13 Milliyetçi Cephe hükümetini oluşturan partilerin liderleri bir arada

1977 Seçimleri ve Sonrasındaki Gelişmeler ve II. Milliyetçi Cephe (MC) Hükûmeti

Seçimler öncesinde CHP'nin bekłentisi tek başına iktidar olabilecek çoğunuğun sağlanabileceği yönündeydi. Ancak seçim sonuçlarına göre CHP birinci parti olmasına rağmen meclisteki salt çoğunluğu yakalayacak sayıya erişemediği ortaya çıktı. CHP'nin 13 milletvekilinin desteğine ihtiyacı vardı (TÜİK, 2012). Bülent Ecevit azınlık hükümeti kurmak istedı ancak bu azınlık hükümeti meclisten güvenoyu alamadı. Görüşmeler sonunda Süleyman Demirel liderliğinde 21 Temmuz 1977'de AP-MSP-MHP'den oluşan II. MC Koalisyon Hükûmeti kuruldu.

II. MC Hükûmeti siyasi içerikli cinayetlerin yükselişe geçtiği bir evrede kuruldu. Ekonomik sıkıntılardan ve toplumsal huzursuzluğun hat safhada olduğu günlerde 11 Aralık 1977'de yapılan yerel seçimlerde AP'nin başarısız olması AP içindeki kaynamayı artırdı ve istifalar başladı. Gelişmeler karşısında Başbakan Demirel güvenoyuna gitti ve kaybetti. Demirel istifa ederken ilk defa bir hükümet gensoruya düşürülmüş oldu. Süleyman Demirel'in istifasıyla iktidar bir kez daha Ecevit'in eline gelmiş oldu. Ecevit AP'den ayrılan bazı milletvekilleriyle görüşmeye başladı. Türk siyasetinde "Güneş Motel Olayı" ya da "11'ler Olayı" olarak geçen bu görüşme trafiği sonrasında CHP, AP'den istifa eden milletvekillerinin desteğiyle 5 Ocak 1978'de hükümeti kurdu (Arcayürek, 1985).

Bülent Ecevit'in Azınlık Hükümeti ve 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'ne Doğru

Ecevit Hükümeti 17 Ocak 1978'de güvenoyu alarak görevye başladı. Bu arada terör artarak devam ediyordu. 1978 yılının Ocak ayının yarısına gelindiğinde 30 siyasi cinayet işlenmişti. Ülke kitlesel terör eylemlerine tanık olmaya başlamıştı. Pek çok kahvehane uzun namlulu silahlarla tarandı. 16 Mart 1978'de İstanbul Üniversitesi kana bulandı. Atilan bombalarla 7 öğrenci öldü. Malatya Belediye başkanın öldürülmesi, Sivas ve Bingöl'de Alevi ve Sünni çatışmaları manşetlerden düşmemeye başlamıştı (Sunay, 2010). Başbakan Ecevit güvenlik ve ekonomi alanında tedbirle almak için çabalasa da başarılı olamadı. IMF ile anlaşma yapıldığı hâlde ekonomide beklenen düzelleme sağlanmadı. Temel tüketim malzemelerinde yaşanan sıkıntısı nedeniyle halkın uzun kuyruklar oluşturmaya başladı. Bu ortamda karaborsacılık yaygınla kazanırken enflasyonda oldukça yükseldi.

14 Ekim 1979'da yapılan kısmi senato ve ara seçimlerde CHP'nin büyük başarısızlık yaşaması üzerine Başbakan Ecevit istifa etti. 12 Kasım 1979'da Demirel, AP azınlık hükümetini kurdu. Hükümet ilk işi olarak anarşinin önüne geçmek için sıkıyönetimi genişletti. Fakat olayların önüne geçemedi. Siyasi cinayetler de devam etti. Eski Başbakan Nihat Erim ve DİSK Başkanı Kemal Türkler öldürüldü. Bireysel ölümlere etnik ve dinî nedenlerle toplu çatışmalar da eklendi. 50 kişinin hayatını kaybettiği 28 Mayıs 1980'de Çorum Olayları yaşandı. Ülke adeta fiili bir iç savaş halindeydi. 12 Eylül askerî darbesi öncesi 8 ayda 1.606 insan hayatını kaybetti (Milliyet, 2 Eylül 1980).

Ecevit Hükümeti döneminde IMF ile anlaşmış ve borç almayı garantilemiştir. Bu yardım 1980 yılı içinde akmaya başlamış olsa da Demirel hükümetinin elini çok rahatlatmadı. Maliye Bakanlığına İsmet Sezgin, Başbakanlık Müsteşarlığına ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşar Vekilliğine de Turgut Özal getirildi. Özal'ın teknik başkanlığında 24 Ocak Ekonomik Kararları alındı. Bu kararlar çerçevesinde ilk olarak büyük bir devalüasyon yapılarak 1 ABD doları 47,5 TL'den 70 TL'ye çıkarıldı.

Ülkenin tamamında sıkıyönetim uygulanmasına rağmen sokak olaylarının ve ölümlerin önü alınamadı. Ülkenin çözümsüz kalan bu siyasi ve ekonomik sorunlarına yeni cumhurbaşkanlığı sorunu da eklendi. 6 Nisan 1980'de Cumhurbaşkanı Korutürk'ün görev süresi doldu. Meclis altı ay yeni cumhurbaşkanı seçmek için uğraştı. Cumhurbaşkanlığı için 115 tur yapıldı ancak hiçbir aday seçilemedi. Ordu üst yönetimi 6 Eylül 1980'de MSP'nin düzenlediği Konya Mitingi'nde İstiklal Marşı'nın okunmasının reddedilmesini, mitingdeki görüntüleri ve "tek halife-tek devlet-tek millet" gibi sloganları güçlü bir irtica tehditi olarak algıladı. Ordu 12 Eylül 1980 günü askerî müdahaleyle iktidara el koydu. Darbeyle birlikte ülke yönetimini Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in liderliğinde kuvvet komutanlarından oluşan Millî Güvenlik Konseyi (MGK) aldı. Konsey, emekli asker Bülent Ulus'a yeni hükümeti kurma görevini verdi (Sunay, 2010).

Öğrenme Çıktısı

 4 12 Mart Muhtırasından sonraki gelişmeleri değerlendirebilme, dönem içindeki hükümetleri ve icraatlarını değerlendirebilme, 1980 Askerî Darbesi'nin toplumsal siyasal ve ekonomik nedenlerinin kavrayabilme

Araştır 4	İlişkilendir	Anlat/Paylaş
I ve II. Nihat Erim Hükümeti döneminde yaşanan gelişmeleri değerlendiriniz.	Cengiz Sunay, Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri Orion Yayıncıları, Ankara 2010.	I. ve II. Milliyetçi Cephe Hükümetleri Döneminin anlatınız.

1

1960 Askerî Darbesi ve ardından yaşanan gelişmeleri kavrayabilme

27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ve Sonrasındaki Gelişmeler

DP, kuruluşunun ilk dönemlerinde ordunun büyük bir kısmı tarafından destekleniyordu. Özellikle anti-demokratik bir şekilde yapılan 1946 yılı genel seçimleri- açık oy gizli tasnif- Türk siyasal yaşamına yeni bir ögenin girmesine neden oldu: DP'nin yanında olmak isteyen alt rütbelerdeki subay olgusu. DP iktidarıyla birlikte 6 Haziran 1950 tarihinde yeni hükümete sadakatleri konusunda güvenilmeyen generaller, Genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları görevlerinden alındı. Böylece DP'liler ordunun üst kademesinden gelebilecek bir tehdidi önlemedi. Bununla birlikte alt rütbeli subaylar daha önce sahip olmadıkları bir önem kazanmaya başladı. Adnan Menderes'in üst rütbeli generallerle anlaşması sonucunda ordu rütbe ve sosyo-ekonomik bakımından da bölünmüştü. Bu durum askeri müdahale isteyen grupların bir komplot için uzun süre üst rütbeli bir general bulamamasında etkili oldu. Ancak ordu içindeki tasfiyeler, alt rütbeli subayların rahatsızlığının büyümesi, ekonomik sıkıntılardan kaynaklanan huzursuzluğun artmasına neden oldu. 1954 yılından itibaren hızla örgütlenen cuntalar DP anti demokratik icraatları nedeniyle hızla organize olmaya ve büyümeye başladı. Öğrenci olaylarının önlenemez boyutlara ulaşması sonrasında ordudan destek alınması, ordunun meydanlara inmesine neden oldu. Artan huzursuzluk karşısında ordu DP'nin demokrasiyi raydan çıkardığını otoriter bir idareye yöneldiğini ve hükümete müdahale etmesi gereğine karar verdi.

2

1961 Anayasası ve Kurucu meclisin faaliyetlerini analiz edebilme, ordu içindeki yeni oluşumları ve darbe girişimlerini kavrayabilme

Sivil Siyasete Geçiş Çabaları: (1961-1965)

1960 Darbesi'nden sonra MBK'nın yapmış olduğu ilk uygulama yeni bir anayasanın hazırlanması oldu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 7 öğretim üyesi daha sonra ise Ankara Üniversitesi Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinden üç öğretim üyesinin katıldığı bir Anayasa Komisyonu hemen çalışmalarına başladı. MBK sivil yönetime geçiş sürecinde ilk ciddi adımı 6 Ocak 1961 Kurucu Meclis ile güç ve yetkililerini paylaşması oldu. Millî Birlik Komitesi, yeni anayasanın ülkedeki siyasi güçlerin ve baskı gruplarının daha geniş temsiline dayanan bir Kurucu Meclis tarafından görüşülüp kabul edilmesinden yanaydı. Kurucu Meclis'in oluşması ve çalışma usullerini belirlemek üzere bir bilim kurulu oluşturulmuştu. Bu kurul, yirmi günlük çalışmadan sonra oluşturulacak olan Kurucu Meclisin usullerini belirleyerek Millî Birlik Komitesi'ne bir tasarı olarak sunmuştur. MBK bu tasarıda bazı değişiklikler yaparak 13 Aralık 1960'ta Kurucu Meclis için seçim kararı aldı. Kurucu Meclisi, Millî Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi adını taşıyan iki yapıdan meydana geliyordu. 1961 yılı sonrasında siyasi hayat, MBK'nın belirlediği ve dışına çıkışmasına müsaade edilmeyen sınırlar çerçevesinde başladı.

3

Adalet Partisi iktidarı dönemindeki siyasal sosyal ve ekonomik gelişmeleri anlayabilme, dönem içindeki gençlik hareketlerini ve sol örgütlenmeye analiz edebilme

Adalet Partisi İktidarı ve 12 Mart Muhtırası (1965-1971)

Milli Bakiye Sistemine göre yapılan 1965 seçimleri sonunda Türkiye uzun süren koalisyon döneminin ardından Adalet Partisi'nin tek başına iktidar olduğu yeni bir döneme girdi. 1965 sonrası Türk siyasal yaşamında önemli gelişmelerin olduğu bir dönem oldu. AP karşısında ana muhalefete geçen CHP yeni bir oluşum içinde idi. Ortanın solu söylemi, yeni bir dönemin de habercisi oldu. Dönem içinde işçi ve gençlik hareketlerinin kuvvetlenmesi, TİP'in bu kesimlerin desteğini giderek daha çok görmesi CHP'yi kadrosunu yenilemek ve programını biraz daha sola kaydırma zorladı. Bu süreçte CHP içinde iki kanat arasındaki mücadele de iyice su yüzüne çıktı. Parti içinde güçlenen unsur Ecevit gençlerin desteğini alıyordu. 1969 genel seçimlerine doğru siyasal hayatı önemli gelişmeler yaşanmıştı. Yeni partiler kuruldu. Gençlik ve işçi eylemleri yükseliş geçti. Sağcı öğrenciler Komünizmle Mücadele Dernekleri (TKMD) ve sonrasında da Ülkü Ocakları üzerinden örgütlenirken devrimci ve sosyalist öğrenciler ise fakültelerdeki Fikir Kulüpleri üzerinden örgütlenmeye başladılar. Süleyman Demirel öğrenci olaylarını ve işçi mitinglerini, ekonominin kötü gidişatını önleyemiyordu. Durum ordu içinde de rahatsızlıklara ve müdahale fikrinin gündeme gelmesine neden oldu. Böylece 12 Mart Muhtırası yayılanarak AP iktidarı değiştirildi.

4

12 Mart Muhtırasından sonraki gelişmeleri değerlendirebilme, dönemdeki hükümetleri ve icraatlarını değerlendirebilme, 1980 Askerî Darbesi'nin toplumsal siyasal ve ekonomik nedenlerinin kavrayabilme

12 Mart 1971 Muhtırasından 1980 Askerî Darbesine Kadar Türkiye

12 Mart Muhtırası'ndan sonra Türkiye ara rejim olarak ifade edilen ordunun gölgesinde yeni bir döneme girmiş oldu. Bu dönemin ilk hükümetini Nihat Erim kurdu. Erim, büyük bir kısmı teknokratlardan oluşan bir partiler üstü bir kabineyle çalışmalarına başladı. Bu hükümet "anarşiyi durdurmak" amacıyla çok tartışılan baskıcı anti-demokratik uygulamalara girişmiş, sıkı maliye politikalarına yönelik ve dış politikada daha çok içe kapanmacı ve ABD'ye yönelik bir çizgi izlemiştir. Olayların yatıştırılması için sıkıyönetim ilan edildi. Bu süreçte MNP ve TİP kapatıldı. 30 Haziran 1971'de 1961 Anayasasının siyasal ve ekonomik özgürlükleriyle ilgili maddelerinde hükümetin elini kuvvetlendirecek düzenlemeler yapıldı. Gençlik örgütleri dağıtıldı, sendikal faaliyetler yasaklandı. Bazı basın yayın organları kapatıldı. 1973 yılı seçimleri böylesi bir ortamda yapıldı. Ancak seçim sonucunda bir kez daha koalisyon hükümetleri kurulmak zorunda kaldı. Bu ortamda 1974 yılının yaz aylarında Kıbrıs Olayları patlak verdi ve Türkiye adaya müdahale etmek zorunda kaldı. 1980 Askerî Darbesi'ne giden süreçte Milliyetçi Cephe (MC) hükümetleri ve Bülent Ecevit'in kurduğu azınlık hükümetleri döneminde de eylemlerin ve siyasi cinayetlerin önü alınmadı. Ülkenin çözümsüz kalan siyasi ve ekonomik sorunlarına yeni Cumhurbaşkanlığı sorunu da eklandı. Meclis altı ay yeni Cumhurbaşkanı seçmek için uğraştı. Cumhurbaşkanlığı için 115 tur yapıldı ancak hiçbir aday seçilemedi. Bu gelişmeler üzerine ordu, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren onderliğinde bir darbe yaparak yönetim el koydu.

1 Aşağıdakilerden hangisi 1960 Askerî Darbesinin altında yatan nedenlerden biri **değildir**?

- A. Ordu içerisindeki huzursuzluk
- B. DP'nin anti-demokratik uygulamaları
- C. Ordunun kendi içerisinde hizipleşmesi
- D. DP'nin orduda reform isteği
- E. Vergi tahsil sisteminin işlememesi

2 1960 Askerî Darbesi öncesinde yaşanan öğrenci yürüyüşlerinin temel nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Partiler arası gerilimlerin hat safhaya ulaşması
- B. CHP'nin üniversite özerkliğini desteklemesi
- C. Ekonomik bunalımların yaşanması
- D. Turan Emeksiz'in ölümü
- E. Deniz Gezmiş'in ölümü

3 Aşağıdakilerden hangisi 1960 Askerî Darbesi'nden sonra tutuklanan kişilerden biri **değildir**?

- A. Adnan Menderes
- B. Refik Koraltan
- C. Hasan Polatkan
- D. Cemal Gürsel
- E. Fatin Rüştü Zorlu

4 "...Askerî darbe söz konusu olduğunda, en fazla etkilenen sinema türünün "siyasal sinema" olması kaçınılmazdır. Askerî müdahale dönemleri siyasal sinemaya uğraşan sinemacıların gözaltına alınması, tutuklanması, sinema çalışmalarının engellenmesi gibi örneklerle doludur..."

Yukarıdaki metinden hareketle aşağıdakilerden hangisine **ulaşılamaz**?

- A. Yönetmenler, dönemin önemli olaylarını ekran'a yansıtmaktadır.
- B. Darbelerin yaşadığı dönemlerde sinemacılar ağır baskı altındadır.
- C. Darbeciler, sinemanın gücünden çekinmektedir.
- D. Yazar, siyasal sinemanın önemine vurgu yapmak istemektedir.
- E. Darbelerin arkasından sinema filmleri tamamen yasaklanmıştır.

5 "Kurucu medisin öncelikli görevi ve ardından da temsilde adaleti sağlayacak hizirlamaktı."

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yerleri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

- A. Yeni Anayasa - Yeni Seçim Yasası
- B. Yeni Meclis - Yeni Sosyal Politikalar
- C. Yeni Sosyal Politikalar - Yeni Seçim Yasası
- D. Yeni Ekonomi Modeli – Yeni Eğitim öğretim taslağı
- E. Yeni Ekonomi Modeli- Yeni Sosyal Politikalar

6 Aşağıdakilerden hangisi 1961 seçimi sonrasında kurulan siyasi partilerden biri **değildir**?

- A. Türkiye İşçi Partisi
- B. Adalet Partisi
- C. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
- D. Yeni Türkiye Partisi
- E. Milliyetçi Hareket Partisi

7 Aşağıdakilerden hangisi 1960-1980 yıllarında Başbakanlık **yapmamıştır**?

- A. Ferit Melen
- B. Süleyman Demirel
- C. Nihat Erim
- D. Naim Talu
- E. Bülent Ulusu

8 Aşağıdakilerden hangisi 30 Haziran 1971'de yapılan, 1961 Anayasası'nın siyasal ve ekonomik özgürlükleriyle ilgili maddelerinde hükümetin elini kuvvetlendirecek düzenlemelerden biri **değildir**?

- A. Roman yazarlarının tutuklanması
- B. Gençlik örgütlerinin kapatılması
- C. Sendikal faaliyetlerin durdurulması
- D. Tüm basın yayın kuruluşlarının kapatılması
- E. Bazı akademisyenlerin tutuklanması

9 Aşağıdakilerden hangisi Bülent Ecevit'in sıkıyönetim ilan etmesinin gerekçelerinden biri **değildir**?

- A. Ekonomik Bunalımlar
- B. Siyasi cinayetler
- C. Asayiş Bozukluğu
- D. Mezhepsel Cinayetler
- E. IMF Borçları

10 "...CHP lideri İsmet İnönü'nün konuşmasından bazı bölümler; (...) Biz alightedir tedbir aldık, yürüteceğiz diyorsunuz. Gayri meşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi böyle söylemişlerdir. Sizde öyle diyorsunuz, fakat muvaffak olamayacaksınız. Kore Başkanı Syngman Rhee kurtuldu mu? Üstelik onun ordusu, polisi, memuru elinde idi. Hâlbuki sizin elinizde ne ordu var, ne memur, ne üniversite ve hatta ne de polis var(...) Bir baskı rejimi kurulduğu zaman onu kuranlar artık mukavemeti kalmayacak zannedelerler. Bizdeki baskı rejimini kuranlar da öyle zannediyorlar. Basıktırıçılığı bilsinler ki Türk Milleti Kore Milleinden daha az haysiyetli değildir." diye konuştu.

Yukarıdaki metinden hareketle aşağıdakilerden hangisine **ulaşılamaz**?

- A. İnönü, Demokrat Parti'yi baskıcılıkla suçlamaktadır.
- B. İnönü, DP'yi sert bir dille eleştirmektedir.
- C. DP, darbe yapılacağından haberdar değildir.
- D. Kore'de baskıcı bir rejim işbaşında kalamamıştır.
- E. Ordu DP'yi desteklememektedir.

1. E

Yanıtınız yanlış ise “Öncesi ve Sonrasındaki Gelişmelerle 17 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ve Türk Siyasal Yaşamına Etkisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. A

Yanıtınız yanlış ise “Darbeye Doğru Üniversiteler ve Gençlik Olayları: İstanbul Ankara Olayları 28-29 Nisan 1960” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. D

Yanıtınız yanlış ise “27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ve Sonrasındaki Gelişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. E

Yanıtınız yanlış ise “Yassıada Yargılamları ve İdam Kararları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. A

Yanıtınız yanlış ise “Yeni Bir Anayasa (1961 Anayasası) ve Kurucu Meclis (6 Ocak 1961)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. E

Yanıtınız yanlış ise “Darbe Sonrası İlk Seçimler (Ekim 1961)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. E

Yanıtınız yanlış ise “1969 Seçimleri (12 Ekim 1969) ve 12 Mart 1971 Muhtırası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. D

Yanıtınız yanlış ise “İlk Ara Rejim Hükümetinin Kuruluşu: I. Nihat Erim Hükümeti” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. E

Yanıtınız yanlış ise “Bülent Ecevit’in Azınlık Hükümeti ve 12 Eylül 1980 Askerî Darbesine Doğru” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. C

Yanıtınız yanlış ise “Öncesi ve Sonrasındaki Gelişmelerle 17 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ve Türk Siyasal Yaşamına Etkisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

1950 seçimleri sonrasında iktidara gelen DP yetkilileri ilk iş olarak orduda bir tasfiye yaparak 6 Haziran 1950 tarihinde yeni hükümete sadakatleri konusunda güvenilmeyen generaler, Genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları görevlerinden alındı. DP’nin orduda reform yapılması yönündeki talepleri de hem CHP hem de üst rütbeli komutanlar tarafından eleştiriliyordu. Ancak daha esnek bir terfi olanağı öngören tasarı albay ve daha alt rütbedeki askerler tarafından destekleniyordu. Üst düzey komuta kademesinin değiştirilmesi reform yolunun açılmasını da sağlayacaktı. Ancak orduda reform yapılmasına karşı olan gruplar da aynı tarihlerde örgütlenmeye başladı. 1957 yılında ordu içindeki çekişmenin devam ettiğini aynı zamanda farklı grup ve alt rütbeli subayların oldukça gergin bir seyir almış olan partiler arası çekişme ile yakından ilgilendiğini gösteren bir gelişme yaşandı: Dokuz Subay Olayı.. Aslında Dokuz Subay Olayı'nın ortaya çıkarılması tehlikeden ayak sesleriyydi. Dokuz Subay Olayı'ndan sonra DP'ye karşı darbeci girişimler yoğunluk kazandı.

5

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 2

Darbe sonrasında 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimlerde hem senato hem de milletvekilliği için seçim yapıldı. 1961 genel seçimleri sonucunda Türkiye ilk defa koalisyon ile tanıştı. Seçim sonuçları içerisinde ve dışarıda, Menderes'in bir zaferi ve 27 Mayıs rejimine karşı bir tepki olarak yorumlandı. DP'nin devamı niteliğindeki AP'nin mecliste CHP'ye yakın bir sandalye sayısına sahip olması Silahlı Kuvvetler Birliği içindeki bir grubun harekete geçmesine neden oldu. Seçim sonuçları karşısında Türk Silahlı Kuvvetleri alınması gereken tutum konusunda bölündü. Gruplar arasında siyasete müdahale fikrinin ön plana çıkması üzerine 21 Ekim 1961 tarihinde 10 general ve 28 albayın katıldığı Harp Akademileri toplantısı sonrasında "21 Ekim Protokolü" olarak anılan bir protokol imza edildi. Buna göre Meclis toplanmadan önce 25 Ekim'de yönetime el konulacaktı. MBK dışında şekillenen bu girişim, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ın devreye girmesi ile engellendi.

Araştır 3

AP iktidarı döneminde özellikle 1966 yılından başlamak üzere merkez sağ ve merkez partilerde görüş ayrılıkları ve onu takip eden yıllarda da partilerden ayrılıklar başladı. 1966 yılı CHP içinde önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl oldu. AP karşısına açıkça "ortanın solu" adını verdiği sosyal demokrat bir program ilan ederek muhalefete geçti. Ancak özellikle işçi ve gençlik hareketlerinin kuvvetlenmesi, TİP'in bu kesimlerin desteğini giderek daha çok görmesi CHP'yi kadrosunu yenilemek ve programını biraz daha sola kaydırma zorladı. Bu süreçte CHP içinde iki kanat arasındaki mücadele de iyice su yüzüne çıktı. Parti içinde güçlenen unsur Ecevit gençlerin desteğini alıyordu. Ecevit'in Amerikan karşıtı anti-emperialist söylemi gençler arasında beğenisi topluyordu. Buna karşı partinin muhafazakâr unsurları bu söylemden Ecevit solculuğundan" rahatsızlık duyuyordu. Turhan Feyzioğlu ve 47 arkadaşı 30 Nisan 1967'de CHP'den istifa etti. Bu isimler 12 Mayıs 1967'de Güven Partisi'ni (GP) kurdular. Parti genel başkanı Turhan Feyzioğlu oldu. Bu tarihlerdeki önemli bir girişim de Alevilerin siyasal örgütü olarak 17 Ekim 1966'da Birlik Partisi kurulmasıdır. Ancak parti 1967'de bölündü. Sadettin Süataç, Demokratik Birlik Partisi'ni kurdu. 14'lerin önemli isimlerinden biri olan Alparslan Türkeş sürgünden döndükten sonra siyasete girmeye karar verdi. Türkeş, 1965 yılında CKMP girmiştir. Genel başkan Ahmet Oğuz'un yerine Türkeş Genel başkan oldu. 1969 genel seçimleri öncesinde CKMP, 8 Şubat 1969'da Adana İl Kongresi'nde adını "Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirdi.

Araştır 4

Türk siyasetinde ara dönem olarak da nitelendirilen 12 Mart Muhtarı sonrasında iki hükümet kuran Nihat Erim, ilk hükümeti döneminde artan sokak olayları ve silahlı çatışmayı önlemek için sıkıyönetim ilanı ile işe başladı. İlan edilen sıkıyönetimin ardından 20 Mart'ta MNP, Anayasının laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması ilkelerine aykırı" bulunması nedeniyle 21 Temmuz'da da TİP "bölgülük" gereğiyle kapatıldı. 30 Haziran 1971'de 1961 Anayasasının siyasal ve ekonomik özgürlükleriyle ilgili maddelerinde hükümetin elini kuvvetlendirecek düzenlemeler yapıldı. Gençlik örgütleri dağıtıldı, sendikal faaliyetler yasaklandı. Bazı basın yayın organları kapatıldı. Pek çok akademisyen ve aydına yönelik kapsamlı tutuklamalar başlandı. Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'a verilen idam cezaları 10 Mart 1972'de Meclis tarafından onaylandı. II. Erim Hükümeti de beklenilere cevap vermekten uzaktı. Nihat Erim başbakanlık görevinden 17 Nisan 1972'de istifa etmek suretiyle ayrılmak zorunda kaldı.

Kaynakça

- Ahmad, F., (2007). Demokrasiye Geçiş Sürecinde Türkiye, İstanbul: Hil Yayıncıları.
- Akın, A., (2010). "Eurovisyon Şarkı Yarışması Üzerine Monografik Bir İnceleme", İletişim: Araştırmaları, Sayı: 8 (2), ss.115-132.
- Albayrak, M.,(2004). Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1950), Ankara: Phoenix Yayıncıları.
- Alkan, M. Ö., (2017). "1960 Darbesi ve Üniversiteden Tasfiyeler: 147'ler Olayı", Toplumsal Tarih, Sayı: 286, ss. 60-78.
- Altuğ, K., (1973). 12 Mart ve Nihat Erim Olayı, Ankara: Yedigün Yayıncıları.
- Anadol, K., (1987). 12 Eylül Günleri, İstanbul: Yalçın Yayıncıları.
- Arcayürek, C., (1985). Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978 (Cüneyit Arcayürek Açıkıyor-7), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aren, S., (1993). Tip Olayı 1961-1971, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Artvinli, F., (2007). Osman Bölkübaşı Serab Harcanmış Bir Ömür, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Atahan, H., (2008). 68 Başkaldırısı Üzerine Yazilar, Söyleşiler, Eleştiriler, İstanbul: Sosyal İnsan Yayıncıları.
- Avcılar, S. B., (2002). Aya Tipi Üretim Tarzına Veda", Bılıg, Yaz, Sayı:22, ss.1-28.
- Aybar, M. A., (2014). Türkiye İşçi Partisi Tarihi, İstanbul: İletişim Yayıncıları.
- Aydemir, S. S., (2016). "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine Giden Sürekte Üniversite'nin Etkisi", IJOEEC (International Journal Of Eurasian Education And Culture Issue / Sayı: 1; ss. 9-22
- Aydemir, Ş. S., (1968). İkinci Adam, Cilt: 3, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Aydemir, Ş. S., (1969). Menderes'in Dramı (1899–1960), İstanbul: Evrim Matbaacılık.
- Aydemir, T., (2010). *Hatıratım*, İstanbul: Yapı Kredi Yayıncıları.
- Aydın S., Taşkın, Y., (2014). 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi, İstanbul: İletişim Yayıncıları.
- Aydın, İ., (1971). Kültür Kavramı ve Gençlik, İstanbul: Gün Matbaası.
- Aytekin, M. E., (1967). İhtilal Çıkmazı, İstanbul: Dünya Matbaası.
- Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyalizm Mücadelesinde Gençlik, (1999) Cilt I, İstanbul: Boran Yayıncıları.
- Başgil, A. F., (2006). 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Başgil, A. F., (2008). 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, İstanbul: Yağmur Yayıncıları.
- Batur, M., (1985). Anılar ve Görüşler, İstanbul: Milliyet Yayıncıları.
- Behram, N., (1996). Darağacında Üç Fidan, İstanbul: Gendaş Yayıncıları.
- Bozkurt, C., (1968). Siyaset Tarihinde CHP Dünü Bugünü İdeolojisi, Ankara: Dünya Yayıncıları.
- Boztepe V., (2017).1960 ve 1980 Askeri Darbelerinin Türk Siyasal Sinemasına Etkileri. Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, 27, ss.153-179.
- Bulut, F., (2011). "68 Kuşağı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu Ve Türkiye'de 68 Kuşağına Göre Atatürk Ve Atatürkçülük Anlayışı ÇTTAD, XI/23, (Güz), ss.123-149
- Bulut, Y., (2004). Soğuk Savaş Atmosferinde DP'ye Muhalif Bir Dergi: Forum Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi, Cilt 2, Say: 1 527-550
- Cizre, Ü., (2002). AP-Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi, İstanbul: İletişim Yayıncıları.
- Cumhuriyet 2 Mayıs 1977
- Cumhuriyet25 Aralık 1978
- Çalık, M., (1995). MHP Hareketi Kaynakları ve Gelişimi, Ankara: Cedit Yayıncıları.
- Çavdar, T., (2008). Türk Demokrasi Tarihi, 2 Cilt, Ankara: İmge Yayınevi.
- Çavuşoğlu, Hüseyin, (2009). Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12, Sayı 22, ss. 223-256.
- Çay, A., (1989). Kıbrıs'ta Kanlı Noel–1963, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Yayıncıları.
- Çaylak, A., (2010). İktidar Muhalefet İlişkileri Bağlamında Türkiye'nin Siyasal Hayatında Osman Bölkübaşı ve Siyasal Hareketi, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayıncıları.
- Çeçen, A., (1973). Türkiye'de Sendikacılık, Ankara: Özgür İnsan Yayıncıları.

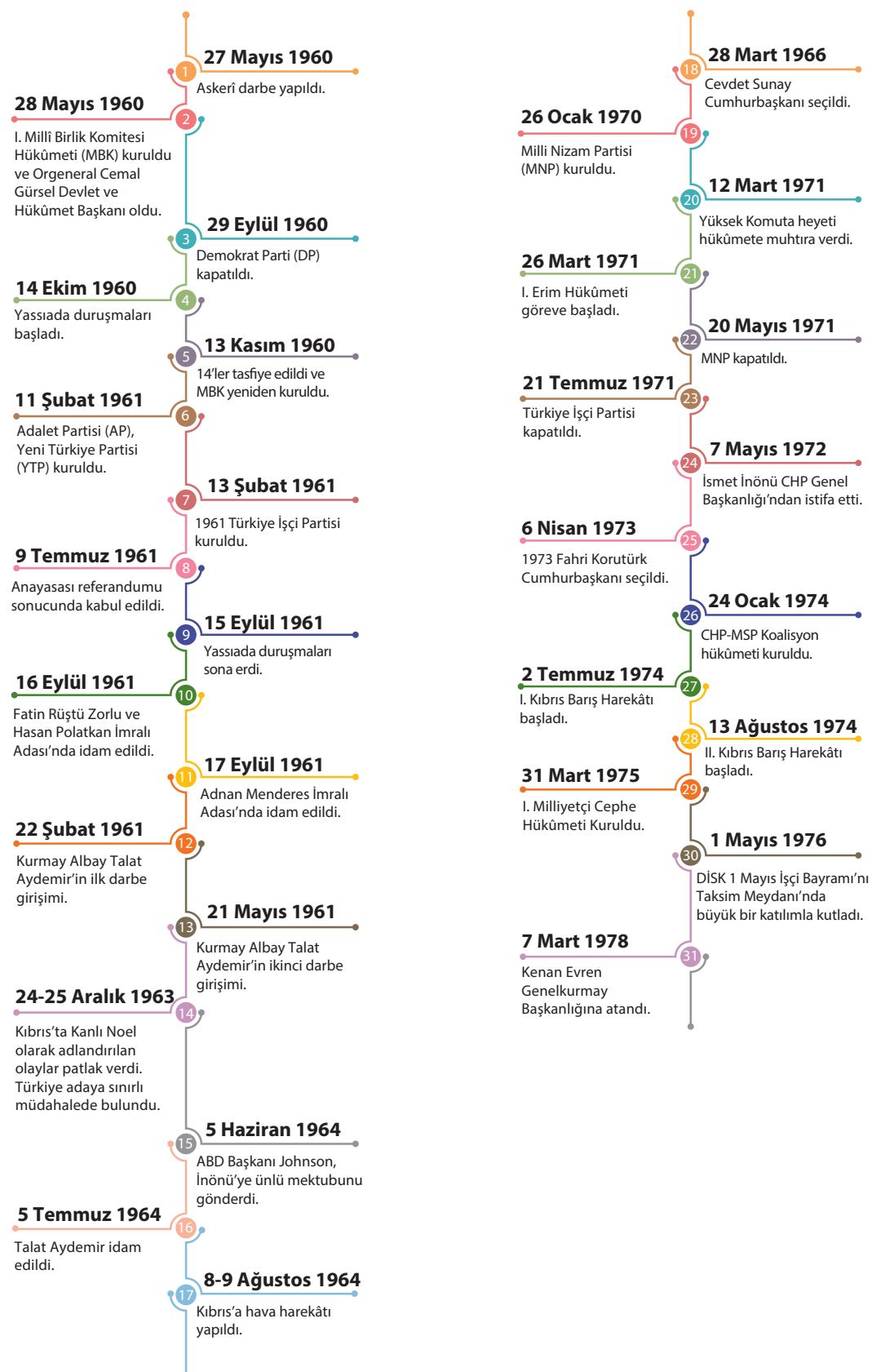
- Çelik, A., (2010). *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İstanbul: İletişim Yayıncıları.
- Çetinkaya, S.,(2016). "Kocaeli Milletvekili Ekem Alican'ın Siyasi Yaşamı (1950-1960)" Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III, Kocaeli, s.335-378
- Çiçek, A. -Aydın C., Selçuk, Baran, H., (2017). "Geleneksel Sol Arasına Sıkışmış Bir Siyasal Hareket (Türkiye) Birlik Partisi," *SİYASAL, Journal of Political Science*, 26(2) ss.27-52
- Darendelioğlu, İ., (1979). *Türkiye'de Komünist Hareketler*, İstanbul: Toker Yayıncıları.
- Demirci, E., (1974). *Gençlik ve Örgütlenmeler*, İstanbul: Saklı Yayıncıları.
- Demirel, T., (2004). *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İstanbul: İletişim Yayıncıları.
- Doğru, O., (1998). *27 Mayıs Rejimi*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Emre, Y., (2013). *CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol:Türkiye'de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları 1960-1966*, İstanbul: İletişim Yayıncıları.
- Erdem, A., (2019). *1950 Sonrası Türkiye'den Almanya'ya Dış Göçler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Erim, N., (2005). *Günlükler 1925-1979*, Cilt: II, Haz. A. Demirel, İstanbul: YKY.
- Erkanlı, O., (1972). *Anılar...Sorunlar...Sorumlular*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Eroğul, C., (2003). *Demokrat Parti Tarih ve İdeoloji*, Ankara: İmge Yayıncıları.
- Esin, N., (2005). *Devrim ve Demokrasi Bir 27 Mayısının Anıları*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Esirci, Ş., (1967). *Menderes Diyor ki*, İstanbul: Demokrasi Yayıncıları.
- Feyizoğlu, T., (1993). *Türkiye'de Gençlik Hareketleri Tarihi (1960-1968)*, Cilt I, İstanbul: Belge Yayıncıları.
- Feyyoğlu, T., (2015). *Fikir Kulüpleri Federasyonu*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Genel, M. G., (2014). "Almanya'ya Giden İlk Türk İşçi Göçünün Türk Basınındaki İzdeşümü: Sirkeci Gari'ndan Munchen Hauptbahnhof'a" *Selçuk İletişim*, Sayı: 8 (3), ss.301-338.
- Gevgilili, A., (1973). *Türkiye'de 1971 Rejimi*, İstanbul: Milliyet Yayıncıları.
- Gönay, S., (2011). "Üniversite Tarihinde Ellili Yıllar ve 27 Mayıs İhtilalinin Etkileri", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, Sayı 23, ss.304-328.
- Gözübüyük, Ş., (2002). *Açıklamalı Türk Anayasaları* Anayasaların Yapıları- Özellikleri, Ankara: Turan Kitapevi.
- Gürsoy, İ., (2011). *Darbenin Şahitleri*, İzmir: Kaynak Yayıncıları.
- Hale, W., (1996). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayıncıları.
- Höke, E., (1989). *1960'lardan 1980'e Gençlik ve Mücadelesi*, İstanbul: Simge Yayıncıları.
- İpekçi, A. ve Çoşar, Ö. S., (1965). *İhtilalin Gerçek İçyüzü*, İstanbul: Uygun Yaynevi.
- Kabacalı, A., (1992). *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, İstanbul: Altı Kitaplar Yaynevi.
- Karatepe, Ş., (1999). *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kaya, Y.-Yüceer, R., (2018). "Kadro ve Yön Hareketlerinin İdeolojik Analizi" *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Cilt / Vol: 7, Sayı/Issue: 2*, ss. 561-582
- Kayalı, K., (2015). *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İstanbul: İletişim Yayıncıları.
- Kıyanç, S., (2019). *27 Mayıs 1960 Darbesi ve Vesayetin Kurumsallaşması*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve uluslararası ilişkiler Anabilim Dalı, Muğla
- Küçük, S., (2008). *Rumeli'den 27 Mayıs'a İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Hareketi*, İstanbul: Mikado Yayıncıları.
- Milliyet, "Adnan Menderes, Fathin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan İdam Edildi", 18 Eylül 1961
- Milliyet, "Karar Günü" 15 Eylül 1961
- Milliyet, "Komite 12 İdamı Hapse Çevirdi", 16 Eylül 1961
- Milliyet, 10 Ağustos 1970
- Milliyet, 19 Haziran 1970
- Modern Türkiye Tarihi, (2019). Editör, Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi Yayıncıları.
- Mumcu, U., (1984). *Papa Mafya Ağca*, İstanbul: Tekin Yaynevi.
- Örtülü, E., (1979). *Üç İhtilalin Hikayesi*, Konya: Milli Ülkü Yayıncıları.

- Özata, M., (2017). "ABD ve 12 Eylül Darbesi: Bir Demokrasinin darbeye Bakışı", *Asia Minor Studies* Cilt: 5, Sayı:9, ss.48-63.
- Özdağ, Ü., (1997). *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul: Boyut Yayınları.
- Özdemir, Z., (2007). *Özdemir, 1965-1969 Yılları Arasında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Özer, M. A., (2009). "Avrupa Birliğine Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye", *Yönetim Ekonomi*, Cilt: 16, Sayı: 1, ss.89-105.
- Uçarol, R., (2006). *Siyasi Tarih*, İstanbul: Der Yayınları.
- Ulus, Ö. M., (2016). *Türkiye'de Sol ve Ordu (1960-1971)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sakallıoğlu, Ü. C., (1993). *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarıbay, A. Y., (2001). *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, Bursa: Alfa Kitabevi.
- Server, F., (1962). *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul: Büyük Kervan Matbaası.
- Sevilgen, M. G., (1979). *MSP'de Dört Yıl (1973-1977)*, İstanbul.
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, (1973). Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sunay, C, (2010). *Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri*, Ankara: Orion Yayınları.
- Taşkın, Y., (2007). *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşılığına Milliyetçi Muhalifazakâr Entelijensiya*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taylak, M., (1969). *Saltanat II. Meşrutiyet ve 1.Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri*, Ankara: Başnur Matbaası.
- TBMM Zabıt Cerideleri, Devre XI, Cilt 13
- TBMM, *Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporu*, Cilt I, Ankara, 2012, s.252; http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/arastirma_onergesi_sd.sorgu_baslangic (03.01.2013)
- Toker, M., (1966). *İsmet Paşa'yla 10 Yıl*, 4 Cilt, İstanbul: Akis Yayınları.
- Toker, M., (1993). *İsmet Paşalı Yıllar*, DP Yokuş Aşağı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Ş., (2000). *İsmet İnönü, Yasamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Turhan, M., (2016). *Ülkü Ocakları (1966-1980)*, İstanbul: Panama Yayıncılık.
- TÜİK (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları
- Türkeş, A., (2020). *1944 Milliyetçilik Olayı*, İstanbul: Berikan Yayınları.
- Ulay, S., (1968). *Harbiye Silah Başına (27 Mayıs 1960)*, İstanbul: Kitapçılık Yayınları.
- Uluç, F.- Özdağ, M., (1965). *Alparslan Türkeş*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Uyar, H., (2017). *İki Darbe Arasında CHP 1960-1971*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Ülman, H., (1961). *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1937-1947*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasi İlimler Fakültesi Yayınları.
- Yavuzalp, E., (1996). *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yetkin, Ç., (2007). *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980*, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Yayınları.
- Yetkin, Ç., (1970). *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler*, Ankara: Toplum Yayınları.

Görsel Kaynaklar:

- Resim 5.1: <https://www.bayrakyayincilik.com/2019/10/08/bes-neslin-drami-cigligi/> (Erişim tarihi: 26.12.2020)
- Resim 5.2.: <https://twitter.com/mahirunal/status/1173853167207030784/photo/1> (Erişim Tarihi: 26.12.2020)
- Resim 5.3: <https://hukukbook.com/1961-anayasasi/> (Erişim Tarihi: 26.12.2020)
- Resim 5.4: <https://twitter.com/mefaba/status/1340631922381385729> (Erişim Tarihi: 26.12.2020); <https://twitter.com/MondrosMudanya/status/1341263052700827648> (Erişim Tarihi: 26.12.2020)
- Resim 5.5: Hürriyet Gazetesi, 21 Mayıs 1963
- Resim 5.6: Yön Dergisi, 1962
- Resim 5.7: <https://www.bayrakyayincilik.com/2019/08/06/kibris-semalarinda-bir-turk-kartali-cengiz-topel/> (Erişim Tarihi: 26.12.2020)
- Resim 5.8: Hayat, 7 Ekim 1965
- Resim 5.9: <https://www.yenisafak.com/secim-1969> (Erişim Tarihi: 26.12.2020)
- Resim 5.10: <https://www.yenisafak.com/secim-1969> (Erişim Tarihi: 26.12.2020)
- Resim 5.11: <https://www.gzt.com/jurnalist/turkiyeyi-kurtaran-generalin-gunlugunde-yazanlar-3464976> (Erişim Tarihi: 26.12.2020)
- Resim 5.12: <https://www.gercekgundem.com/siyaset/12802/ecevit-ve-erbakandan-s sonra-bir-ilk> (Erişim Tarihi: 26.12.2020)
- Resim 5.13: http://devlet.com.tr/makaleler/y139-__MILLIYETCI_CEPHE_HUKUMETLERİ_HATA_MİYDİ.html (Erişim Tarihi: 26.12.2020)

Kronoloji

Bölüm 6

Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Hayatında Özallı Yıllar (1980-1991)

Öğrenme Çıktıları

12 Eylül 1980 Askerî Darbesi ve Ara Rejimi

- 1 12 Eylül Askerî Darbesi ve 1982 Anayasası'nın Türk Siyasi hayatına etkisini kavrayabilme

Turgut Özal'ın Başbakanlık Dönemi

- 2 Özal dönemi iç politika, dış politika ve sosyo-ekonomik ve kültürel hayatını kavrayabilme

Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi

- 3 Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ve bu dönemde iç politika, dış politikada yaşananları değerlendirebilme

Anahtar Sözcükler: • 12 Eylül Askerî Darbesi • 1982 Anayasası • Turgut Özal • Anavatan Partisi (ANAP) • 1987 Referandumu • PKK • AB

GİRİŞ

1970'li yılların siyasi istikrarsızlık ve koalisyon süreciyle geçmiş olması, bu belirsizliğin ekonomiye etkisi olan yoksulluk ve işsizlik, dış politikada 1974 Kıbrıs Barış Harekâti'nın getirdiği yalnızlık ülkedeki gerilimi arttırmıştır. Bu dönemde öğrenci olaylarının artması, faili meçhul cinayetlerin yaşanması özellikle 1978 yılından sonra kurgulanmış sokak eylemlerinin yaşanması ve sağ sol çatışması 12 Eylül Askerî Darbesi'ne giden süreci de hızlandırmıştır. Askerî darbenin bölgede yaşanan değişim sürecine göre anlam kazandığı ifade edilmiştir. Askerî darbenin Soğuk Savaş sürecinde İran'da Humeyni liderliğinde yaşanan İran İslam Devrimi ile ABD'nin müttefiki Türkiye'de iktidarı sağlamaya alma girişiminin olduğu "bizim çocuklar başarılı" ifadesinden anlaşılmıştır. Dünyada, Soğuk Savaş kutuplaşmasının getirdiği şartların belirlediği siyasi hareketlerle, ülkelerde iktidar değişikliklerine veya var olan iktidarların söylem ve uygulamalarında radikal düzenlemelere gittiği bir dönem yaşanmıştır. ABD ve SSCB'nin çatışma alanı olan Türkiye de bu bağlamda siyasi istikrarsızlıkların ve ekonomik krizlerin yaşadığı belli başlı ülkelerden olmuştur. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu iktidar değişimi İran'da olduğu gibi bir halk hareketi görünümünde veya Türkiye'de olduğu gibi devletin kurucu ülkelerine sadık olduğunu beyan eden askerî darbe yoluyla olmuştur. Örnek olarak verdığımız bu değişikliklerin her ikisi de aynı hedefte olan değişiklikler değildir. İran'da yaşanan değişim içe kapanan Batı yanlısı politikaları reddeden İslami eğilimli bir değişim olmuştur. Türkiye'de 1980 öncesi dönemde yaşanan siyasal istikrarsızlık, devlet kurumlarında siyasallaşma, devlet otoritesinin zayıflaması, ideolojik bölünmeler ve fraksiyonların çatışması, Türkiye'nin içinde bulunduğu geopolitik konumu, Çorum ve Maraş olayları gibi dinsel ve etnik ayrimcılık üzerine oynanan oyunlar, hızlı nüfus artışı ile yoğunlaşan işsizlik, hızlı iç göç ve yaşanan ekonomik ve toplumsal dönüşüm siyasal çatışmalara zemin hazırlayan etkenlerden önemlileri olmuştur. Türkiye'de yaşanan 12 Eylül Askerî Darbesi ise yeni bir siyasi iklimin, ekonomik yapılanmanın ve toplumsal değişimin başlangıcı olmuştur. Sağ sol çatışması bağlamında siyaseten kıyasıyla birbirleriyle mücadele içinde olan partilerin ve ideolojilerin bir parti içinde bir araya gelebildiği, dayanışmaya dayalı gecekondu mahalle kültürünün yerini zenginlerin varlığını gösterdiği şehirli kimliğin aldığı

bir dönem Turgut Özal ile ortaya çıkmıştır. Turgut Özal'ın bütün eğilimleri birlestirmesi, ekonomiden anlayan bir uzman olarak kendisini göstermiş olması ve topluma refahı öneren bir söylem ile yumuşak bir siyasi dil kullanması ANAP dönemi olarak da bilinen dönemin şekillenmesinde etkili olmuştur (Arcayürek, 1986; Yetkin, 1995).

12 EYLÜL 1980 ASKERÎ DARBESİ VE ARA REJİMİ

Osmanlı Devleti'nden bu yana yeniçi isyanlarıyla meydana gelen hükümdar değişikliği yoluya yapılan darbeler, cumhuriyet dönemiyle beraber yeni bir şekil ve sebebe dayalı olarak sürmüştür. Cumhuriyet'in çok partili hayat geçiş döneminde 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi, 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında siyasete etki eden üçüncü askerî müdahale 12 Eylül 1980 darbesidir. 1970'li yılların koalisyon döneminde yaşanan istikrarsızlık ve çatışmalardan sonra askerî yönetim üç yıllık bir sürede toplumsal hayatı kısıtlayan düzenlemelere gitmiş, genellikle cezai uygulamalara dayalı 1982 anayasasını hazırlamıştır.

12 Eylül Askerî Darbesi'ni yapan komuta kademesi, darbenin sebepleri arasında siyasi istikrarsızlık yani koalisyon hükümetleri ile cumhurbaşkanının seçilememesini de göstermiştir. Bu sebeple 2 Ocak 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri, Hükümete bir mektup göndererek uyarıda bulunmuştur. Uyarı mektubunu alan Cumhurbaşkanı, 1 Ocak'ta Çankaya köşkünde Kenan Evren ve kuvvet komutanlarıyla bir görüşme yapmış; 2 Ocak'ta ise, Başbakan ve AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ile CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'i Köşk'e davet etmiş ve kendilerine "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü" başlıklı uyarı mektubunun örneğini vermiştir. Cumhurbaşkanı Korutürk, uyarı mektubunun bir örneğini de aynı tarihte Millet Meclisi Başkanı Cahit Karakaş, Cumhuriyet Senatosu Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil, Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik Grubu Başkanı Fahri Öz dilek, Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Grubu Başkanı Zeyyat Baykara ile Millî Selamet Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan, Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ve Demokratik Parti Genel Başkan Vekili Faruk Sükan'a göndermiştir (Meclis Araştırma Raporu, 2012).

TSK kademesinin siyasi partilere yaptığı bu uyarıya rağmen çatışmalarla giderek artan toplumsal kutuplaşma mecliste de kendisini göstermiş, Mart 1980'de süresi dolan Fahri Korutürk'ün yerine siyasi partiler uzlaşma içinde bir aday gösterememiştir. 25 Mart'ta Mardin bağımsız milletvekili Nurettin Yılmaz, Adalet Partisi'nden Sadettin Bilgiç ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden Muhsin Batur'un aday olduğu seçim sürecinde hiçbir aday çoğunluğu sağlayamadığı için cumhurbaşkanlığına İhsan Sabri Çağlayan'ın vekâlet etmiştir (Tanör, 1986; Ertuğrul, 2008).

Darbe Süreci ve Yaşanan Olaylar

1980 yılı iktisadi iflasların ve dinî eksenli sosyal çatışmaların ve faili meçhul cinayetlerin giderek şiddetini artırdığı bir dönemin başlangıcı olmuştu. 24 Ocak kararlarıyla faizlerin serbest bırakılması toplumda önemli bir rağbet gören bankerlerin iflaslarının ortayamasına sebep olmuştur. Bankaların aralarında anlaşmalar yaparak faizlerin bir seviyede tutma çabaları yanında Banker Kastelli olayında olduğu gibi bankerlerin toplumun önemli bir kesiminin mevduatını iflas ile batırıldığı görülmüştür. Bu ekonomik krizlerin yansımıası da fabrikalarda grevler ile kendisini göstermiş işsizliğin getirdiği tepki hükümete karşı sokak eylemlerini de arttırmıştır.

12 Eylül Askerî Darbesi'ne sebep olan olayların bir diğeri de faili meçhul cinayetler olmuştur. Darbeye giden süreci hızlandıran bu cinayetlerin ilki 1977 yılında kurulan Milliyetçi Cephe Hükümetinde Gümrük ve Tekel Bakanlığı yapan Gün Sazak cinayeti olmuştur. 27 Mayıs 1980 tarihinde evinin önünde öldürülen MHP Genel Başkan Yardımcısı olan Gün Sazak cinayeti sokak eylemlerini artırdığı gibi toplumu gerecek olayların da öünü açmıştır. Temmuz ayında, 12 Mart Dönemi Başbakanı Nihat Erim ve Devrimci İşçi Sendikaları eski Genel Başkanı Kemal Türkler cinayetleri işlenmiştir. Gün Sazak ve Kemal Türkler cinayetleriyle toplumdaki sağ sol çatışmalarının daha da şiddetlenmesi hedeflenmiştir.

Sağ sol çatışmaları bölgeden bölgeye, ideolojik, dinî ve etnik olmak üzere, içeriği değişmiş ise de ülkenin bölünmesinin zeminini oluşturmaya başlamıştır. Askerî müdahalenin de en önemli da-

yanağını oluşturan bu olaylar sonucunda şehirlerde kurtarılmış bölgelerin kurulduğu emniyet ve huzurun kalmadığı görülmüştür. Temmuz 1980 Çorum Olayları da bunun bir örneği olmuştur. Gün Sazak cinayetini protesto etmek isteyen ülkülerin yürüyüşünde alevi vatandaşların işyerlerine saldırlması, yürüyüše sol gruplar tarafından müdahale edilmesi ve Alevi mahallelerinde barikatlar kurulması olayların kontrolden çıkışmasına sebep olmuştur. 29 Mayıs'ta başlayan olaylar 11 Temmuz'a kadar sürmüştür. Hazırlanan raporlarda görüldüğü üzere sağ sol çatışmaların önemli kısmının provokasyonlar sonucu ortaya çıktı ama asıl önemli olan tarafın ise devlet görevlilerinin ideolojik kamplasma içerisinde olaylara müdahale etmediğinin yanı toplumun bölümümüzüğünün devlete de yansığının görülmüş olmasıdır (Meclis Araştırma Raporu, 2012).

Meclis raporunda; Türkiye'yi 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'ne götürüren sosyal ve siyasal dinamiklerin yanı siyasal şiddet ve terör eylemlerini ortaya çıkarılan faktörlerin neler olduğu, bürokrasının ideolojik kamplasma ile işlenmez hâle gelme süreci ve siyasal partilerin bu süreci engellemek amacıyla muhtemel çözümler üzerinde neden uzlaşamadığı bugüne kadar açıkça ortaya konulamamıştır. Sivil bürokrasi ve siyaset, her ne kadar ülkenin içinde bulunduğu bu kaos ortamının sebebinin dış müdahalelere bağlamakta ise de ordunun da askerî darbe şartlarının oluşması amacıyla süreçte müdahale etmediğini ifade etmiştir. Buna dayanak olarak Türk Silahlı Kuvvetleri komuta kademesinin askerî müdahaleye zemin hazırlamak için ülkenin büyük bir kesiminde sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen terörle ve toplumsal olaylarla mücadelede etkin bir rol oynamadığı iddiasını ifade etmiştir. Sivil bürokrasi ve siyaset tarihi süreçte ordunun siyasete müdahale eğilimini vurgularken, TSK komuta kademesi de sivil bürokrasının yetersizlikleri ve siyasi partilerin aralarında uzlaşamamaları nedeniyle demokrasiyi yozlaştırdıklarını öne sürmüştür 12 Eylül sürecinde asıl sorumluluğun bu gruba ait olduğunu ifade etmiştir (Meclis Araştırma Raporu, 2012).

Türkiye'de kaos ortamının giderek şiddetini artırması üzerine Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Karar Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun ve Deniz Kuvvet-

leri Komutanı Oramiral Nejat Tümer Haziran ayında yaptıkları değerlendirme sonucunda 11 Temmuz'da askerî müdahale kararı almış ise de Süleyman Demirel Hükûmeti'nin meclisten güvenoyu alması üzerine bu karar ertelenmiştir. Ancak Ordu Fatsa'da 1979 yerel seçimlerinde Fatsa Belediye Başkanlığını bağımsız aday olarak kazanan Fikri Sönmez'in 11 Temmuz 1980 tarihinde Fatsa'da sosyalist bir yönetim kurduğunu ilan ederek mahalli idareler kurması TSK'yi rahatsız etmiştir. 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin ilk örneği burada sergilenmiş tanklar ve ağır silahlar ile sıkıyönetim ilan edilen Fatsa'da askerî müdahale yaşanmıştır. Fatsa'da yaşanan sıkıyönetim kararı 12 Eylül'de askerî darbe olarak tüm yurta uygulanmıştır. 12 Eylül 1980 tarihinde saat 04.00 sularında radyodan okunan darbe bildirisinde gerekçe, Türk Silahlı Kuvvetleri iç hizmet Kanunu'nun 35. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'ni Kollama ve Koruma görevi Türk Milleti adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin görevi olduğu vurgusuyla belirtilmiştir (Meclis Araştırma Raporu, 2012).

Resim 6.1 Millî Güvenlik Konseyi (1980)

Millî Güvenlik Konseyi ve Ara Rejim

Askerî darbenin ilk günlerinde uygulamaların amacı darbenin ve darbe yöneticilerinin meşruluğunu tesis etme yönünde olmuş, darbenin gerekçelerine dayanarak kaos içindeki siyasal hayatı tekrar düzene sokabilmek ve rejimin olması gerektiği gibi işlerliğinin sağlanabilmesi amaçlanmıştır. Darbe yönetici kadrosu TBMM'de yemin ederek meclisin onayını almışlar ancak siyasete müdahale edilmeyeceği düşüncesinin oluşması için emekli Amiral Bülent Ulus'un hükümet kurması sağlanarak meclisten güvenoyu alınmıştır. Ancak darbe yönetici kadrosunun hükümet üzerindeki kontrol gücünün sağlanması amacıyla bir dizi düzenlemeye gidilmiş, askerî kadronun yargı, yasama ve yürütme üzerindeki yaptırım gücünü genişletecek; Millî Güvenlik Konseyi hakkında Kanun, Anayasa Düzeni hakkında Kanun ve Millî Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İctüzungü gibi düzenlemeler ile darbe yöneti-

cileri ve hükümet üzerinden yapılacak uygulamalar anayasal bir zemine oturtulmuştur.

Kenan Evren başkanlığındaki Millî Güvenlik Konseyi üyeleri, darbe sonrası süreçte hükümet görevini üstlenmiş serbest seçimlere kadar Bülent Ulusu tarafından 21 Eylül 1980 tarihinde kurulan hükümet görev yapmıştır. Bu hükümette Turgut Özal, Başbakan yardımcısı ve ekonomiden sorumlu devlet bakanı olmuştur. Darbe sonrası yargılama sürecinde sağ sol çatışmasına katıldığı gerekçesiyle 1980-1984 yılları arasında Kenan Evren'in ifadesiyle "her iki taraftan eşit olarak" 50 kişi idam edilmiştir. İdamların yanı sıra meclis dağıtılmış ve bütün siyasi partiler kapatılmış liderleri de zorunlu ikamete tabi tutularak yargılanmış, Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit bir ay süreyle tutulduktan sonra serbest bırakılırken Alparslan Türkeş 4 yıl ve Necmettin Erbakan ise 1.5 yıl tutukluluk süresi geçirmiştir.

Resim 6.2 Darbe sonrası yargılanan dönemin siyasi liderleri

MGK siyasi ve ekonomik önlemleri bir an önce hayata geçirilmek amacıyla kurumsal yapılmaya gitmiş yeni bir anayasa hazırlamak, seçim kanunu ve siyasi partiler kanununu düzenlemek amacıyla 40 üyesinin MGK tarafından kalan diğer üyelerinin de valilikler tarafından belirleneceği 160 üyeden oluşan bir Danışma Meclisi kurulmuştur. Bu Danışma Meclisi ve MGK üyelerinden oluşan Kurucu Meclis de 29 Haziran 1981 tarihinde yasal düzenlemeye kurulmuştur. Kurucu Meclisin faaliyetlerinde bütün yetki Kenan Evren ve Kuvvet Komutanlarında toplanmış anayasa çalışmaları bağlamında yapılan yasal düzenlemeler ve ekonomik tedbirler bu 5 kişi tarafından yönetilmiştir.

Bu düzenlemeler sırasında rejimi tekrar işlerlige kavuşturmak amacıyla Anadolu'daki bütün mülki idare yetkilileri lağvedilerek yerlerine burralarda bulunan subaylar atanmıştır. Bu süreçte siyasal partilerden sendikalara hemşehri dernek-

lerinden yardım kuruluşlarına kadar uzanan bir alanda bütün sivil toplum örgütlerin faaliyetleri askıya alınmıştır. Bu yasaklamaya sadece devlet eliyle faaliyet gösteren Kızılay ve Türk Hava Kuruğu gibi yardım kuruluşları tabi tutulmamıştır. Toplumun hemen hemen her alanında kısıtlamaya giden bu uygulama güvenlik gereklisiyle yapılmış güvenlik ve asayişin sağlanmasıyla uzun süredir sokak eylemlerinden ve güvenlik endişesinden dolayı rahatsız olan toplumun geneli tarafından olumlu karşılanmıştır. Ancak asayişin bir an önce sağlanması amacıyla yapılan bu uygulama birçok hukuk-suzluğa ve haksız tutuklanmalara sebep olmuştur.

12 Eylül Askerî Darbesi sonrasında Bülent Ulusu tarafından kurulan hükümetin bir an önce ekonomide yapısal düzenlemelere gitmesi istenmiş ve Turgut Özal'ın siyaset sahnesine çıkışının ilk adımı bu yıllarda atılmıştır. Askerî müdahale öncesi Başbakanlık Müsteşarlığı ve Devlet Planlama

Teşkilati Müsteşarlığı görevlerinde bulunmuş olan Turgut Özal, Kurucu Meclis tarafından ekonomiden sorumlu olarak yetkilendirilmiş Bülent Ulus Hükümetinde de ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olmuştur.

Turgut Özal devlet hizmetine elektrik mühendisi olarak Ankara'da başlamış uzmanlaşmak için gittiği Amerika Birleşik Devletlerinde ekonomi üzerinde de eğitim almış ve (EİE) Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Müdür Yardımcısı olarak idari yönetim tecrübesine adım atmıştır. 1961 Anayasası ile kurulan Devlet Planlama Teşkilatı'nın yapılandırmasında görev alan Özal 1966 yılında bu kuruma müsteşar olarak atanmıştır. Bu süreçte Başbakan Süleyman Demirel'in danışmanlığını da yaparak devlet idaresine de giriş yapan Özal daha sonra iki yılı Dünya Bankasında olmak üzere bankacılık ve sanayi sektöründe birçok kuruluşta çalıştından sonra 1977 yılında Millî Selamet Partisinin siyasete atılmış ise de seçilememiş ancak 1979 yılında Devlet Planlama Teşkilatı ve Başbakanlık Müsteşarı olarak görev yapmış ve ekonomiye yön veren kişi olmuştur (Ertuğrul, 2008).

24 Ocak kararları ile Türk ekonomisinde radical düzenlemelere gidilmiş, dolar kuru 47 liradan 70 liraya çıkmış, Kamu İktisadi Teşekkülerine verilen devlet desteği kaldırılmış, dönemin IMF görevlisi Kemal Derviş'in hazırladığı bu kararlar ile Türkiye dışa dönük yani liberal bir ekonomiye dönüşmüştür. Bu dönüşüm ile ABD ile Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması yapılmış, nükleer silahsızlanma ve Trans Avrupa otoyolu gibi projelere imza atılmıştır. 24 Ocak kararları, içe dönük ulusal ekonomiye dayalı Türkiye'yi rekabetçi, liberal ekonomiye entegre olmuş bir Türkiye'yi hazırlama amacını taşımıştır (Ertuğrul, 2008).

12 Eylül 1980 Askerî Darbesi sonrasında ekonomideki etkin konumunu koruyan Özal, 24 Ocak kararlarını uygulanması amacıyla ekonomiden sorumlu devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak 14 Temmuz 1982 tarihine kadar görev yapmıştır. Bu görevi süresince ekonomiyi güçlendirmek, özel teşebbüsün öünü açmak ve liberal ekonominin temelini oluşturacak yapısal değişikliklere gitmiş para politikalarında düzenlemeler yapmış 1981 yılında Sermaye Piyasası Kurulu'nu kurmuş Kamu İktisadi teşekkülerinin, üretim ve pazarlama stratejisi üzerinden rekabetçi bir ekonomi yaratmasına katkı yapabilmeleri için, üzerindeki Fiyat Kontrol Komisyonu'nu kaldırılmıştır.

1982 Anayasası ve Referandumu

1961 anayasası, askerî darbesinin sonrasında geniş katılım ile hazırlanmış ve askerî cunta tarafından dönemin Başbakanı ve bakanlarının idam edildiği bir süreçte kabul edilmiş olmasına rağmen 1961 yılında yapılan referandum da %61,5 kabul ile yürürlüğe girmiştir. Referandum ile onaylanan ilk anayasa olan bu anayasa güçler ayrılığını sağlaması, çoğulcu demokrasiyi benimsemesi, sendikalaşma hakkını vermesi, üniversitelerin özerk kurumlar olması gibi birtakım düzenlemelerle daha özgürlükçü bir anayasa olarak tanımlanmaktadır. Ancak 12 Eylül Askerî Darbesi'nin kurucu ekibi olan MGK üyeleri ülkede yaşanan kaos ortamının, terör faaliyetlerinin sebebini 1961 anayasasının eksikliğine bağlamış askerî darbe öncesi verilen uyarı mektubunda vurguladıkları gibi mevcut anayasanın topumsal ve siyasal sorunları çözecek bir mekanizma oluşturmadığını iddia etmiştir. MGK üyeleri ülkenin bir daha benzer kaos ortamına düşmemesini sağlamak ve bir önceki anayasada oluşan boşlukları düzenelemek yeni bir Anaya hazırlama sürecini, 27 Ekim 1980 yılında "*Anaya Düzeni Hakkında Kanunu*" ile başlatmış, bu yasal düzenlemeye dayanarak MGK ve Danışma Meclisi üyelerinden oluşan bir Kurucu Meclis oluşturmuştur (Gözler, 2015).

Yeni bir Anaya yapmakla görevlendirilen Danışma Meclisi, 23 Kasım 1981 tarihinde bir Anaya Komisyonu oluşturmuş ve anayasa yapım sürecini başlatmıştır. Komisyonun hazırlamış olduğu taslak metin 17 Temmuz 1982 tarihinde Danışma Meclisine sunulmuş ve burada yapılan görüşmeler sonucunda kabul edilen bu metin 18 Ekim 1982 tarihinde MGK üyelerince son şekli verilerek halk oylamasına sunulmuştur. 1982 tarih ve 2709 sayılı Kanun, 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan halk oylamasında %91,3 evet oranıyla kabul edilmiştir. Kenan Evren'in referandum sürecinde ülkenin askerî darbe öncesinde yaşadığı kaos ve terör eylemlerinin şiddetli olduğu yıllarda devlet otoritesinin kurulmadığını vurgulaması ve tekrar o günlerde dönülmemesi için bu anayasanın hazırlandığını vurgulayan konuşmaları toplumda karşılık bulmuştur. Anayasanın geçici birinci maddesine dayanarak da Kenan Evren 7 yıllık süreyle cumhurbaşkanı seçilmiştir.

1982 yılında düzenlenen anayasa ise yaklaşık % 92 kabul oranıyla referandum ile kabul edilen ikinci anayasadır. Bu anayasa ise siyasi yasaklar getirmesi, cumhurbaşkanına da yürütme yetkisi vermesi ve önceki yıllarda yaşanan kaos ortamından

dolayı devletin temel felsefesinin yasaya belirlendiği ve buna göre denetlendiği sınırlayıcı ve kapsayıcı bir anayasa olmuştur. Özellikle siyasi yasaklar 1961 anayasası ile kıyaslandığında bu anayasayı sınırlayıcı bir ceza anayasası gibi göstermiştir (Gözler, 2015).

1982 Anayasası devletin temel yapısı, işleyışı, temel hak ve özgürlüklerin düzenleniği bakımından sert ve detaylı bir anayasa olarak düzenlenmiştir. Ülkenin yaşadığı kaos ortamının 1961 anayasasının boşluklarından kaynaklandığına dair iddia burada kendisini göstermiş anayasa kanunlara hatta içtüzüklere bırakılabilecek alanları dahi düzenleyen "tam" bir anayasa olarak da tanımlanmıştır. 1982 Anayasası, parlamenter hükümet sistemi modelini benimsemekle beraber "yürütmeye"yi güçlü kılmış, bir yanda cumhurbaşkanının yetkilerini artırmanın yanında, Bakanlar Kurulu içerisinde başbakana üstün konum vermeye çalışmıştır. Anayasada devlet iradesinin ve gücünün tesis edilmesi amaçlanmış ve demokratik kurumlara katılıma sıcak bakmayan bir anlayışa yer verilmiştir (Gözler, 2015; Gül, 2018).

TURGUT ÖZAL'IN BAŞBAKANLIK DÖNEMİ

Turgut Özal, Ulus Hükümeti sürecinde yaptığı ekonomik düzenlemeler sırasında ülkenin temel ihtiyaçlarını tespit etme fırsatını bulmuş bu zeminde kurulacak bir siyasi partinin hem ülkenin siyaseti istikrarında hem de bu parti vasıtıyla ekonomik istikrarın sağlanabileceğini görmüştür. Bu sebeple 1970'li yılların tecrübelerinden hareket ederek toplumdaki bölünmüşlüğü ve gelir dengesindeki adaletsizliği gidecek bir eğilimin zorunluluğunu fark etmiştir. Özalizm olarak da ifade edilen bu eğilim; liberal felsefeye dayalı olarak ifade, vicdan ve fırsat özgürlüklerine dayanarak sınırlamaların kaldırılması, devletin toplumun bütün alanlarındaki ağırlığının kaldırılarak yerel yönetimlere bırakılması, ekonomik anlamda ithalat ve ihracat serbestliğinin getirilmesi çerçevesinde şekillenmiştir (Ataman, 2000).

Toplumdaki ayırmayı ortadan kaldırmak ve huzuru sağlayabilmek amacıyla bütün eğilimlerin partisinde buluşmasını planlayan Özal, 20 Mayıs 1983 tarihinde kurduğu Anavatan Partisi'nin kurucuları arasına bütün siyasi eğilimlerden insanları dahil etmiştir. Böylece askerî darbe öncesi Türk siyasi hayatında bulunan siyasi partilerin siyaseten men edilmesi ile Anavatan Partisi (ANAP), Adalet Partisi gibi merkez sağ ve gelenekçi, Millî Selamet Partisi gibi muhafazakâr ve Milliyetçi Hareket Partisi gibi milliyetçi ve Sosyal Demokrat Partiler gibi halkın eylem ve söylemlere sahip bir parti kimliğine oturtulmuştur (Ahmad, 2010; Turhan, 2015). Ulus Hükümeti'ndeki uygulamalarından hareketle devletçi ekonomiden rekabetçi ekonomiye geçişin temellerini atan Özal; Dünya Bankası, yurtdışı ilişkileri ve devlet kademesindeki kadro-lara olan hakkını kurduğu partinin sağlam temellere oturmasını sağlamış bu sayede MGK vesayetinden kurtulmuştur (Ataman, 2000).

Turgut Özal parti programında ANAP'ı "milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi, rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasi partidir" ifadeleriyle tanımlamıştır. Bu ifadeler 1980 Askerî Darbesi öncesinde çalışma içinde olan eğilimler olarak göze çarpmaktadır. Programda net bir şekilde belirlenen partinin siyasi kimliğinde yer alan ve birbirleriyle çatışan bu eğilimlerin nasıl bir araya gelebildiği

parti tüzüğünde biraz daha açılarak ifade edilmiştir. Tüzükte milliyetçilik ve muhafazakârlık anlayışının millî ve manevi değerlere bağlılığı olduğu, bireylerin ve toplumun mutluluğunun sosyal adalet ve demokrasi ile fırsat eşitliği ve özel teşebbüs geliştirilmesinin de liberalizm ile tanımlanmıştır (Anavatan Partisi Programı, 1983; Anavatan Partisi Tüzüğü, 1988; Çiçek, 2018).

Resim 6.3 Anavatan Partisinin amblemi

Resim 6.4 Anavatan Partisi'nin lideri Turgut Özal

ANAP'ın Programına göre:

Devlet, millet için vardır ve sosyal adalet, sosyal güvenlik ve sosyal yardımın düzenlenmesi ve sağlanması, sosyal hizmet ve faaliyetlerin tanzim, teşvik ve yönlendirilmesi ve gereğinde doğrudan yapılması ile görevlidir (madde 2). Bu sayede milleti zengin olan devletin de zengin olacağı fikri vurgulanmıştır. Ayrıca bu devletin İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde tanımlanan temel hak ve hürriyetlerin sağlanması ve teminat altına alınması için hukukun üstünlüğünü esas alan bir niğama sahip olmasını gerekli kılmıştır (madde 4).

İktisadi bağlamda ise fertlerin teşebbüs gücü esas alınmasını, toplumda çeşitli grup menfaatlerinin bir bütününe tamamlayıcı unsurları olduğu ve bunların millî menfaatler yönünde birbiriyle uyumlu kılınabileceğini vurgulamıştır. Bu sebeple yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi ile rekabet şartlarının etkin olduğu serbest pazar ekonomisinin uygulanma savunulmuştur (Madde 9-10).

Turgut Özal, dünyadaki değişiminde farkında olarak rekabetçi ekonomi ile toplumda değişiminde kırılcığının yakılabilceğini toplumsal kaosun getirdiği ideolojik kamplasmanın ve üretim sahasında devletin ağırlığıyla oluşan standart seviyenin değişebilmesi için liberalizmin toplumsal ve ekonomik bütün unsurlarına vurgu yapan bir program ile siyasete atılmıştır. Bu bağlamda ifade ve inanç temelinde özgürlükler ve girişimcilik temelinde dünya ile

iletişim ve rekabet, ideolojik kamplasma yerine de barışma, kaynaşma ve uzlaşma çerçevesinde belirlenmiş bir siyasi dil ile ortaya çıkmıştır. 1983 seçimlerinde karşısında eski aktörlerin siyasi yasaklı olması, var olan siyasi partilerin de emekli askerlerden oluşan daha doğrusu devletçi bir bakış açısına sahip olması ANAP ve Turgut ÖZAL'ın siyasi geleceğini olumlu şekillendirmiştir (Çiçek, 2018; Dursun, 2001; Zaralı, 1986).

İç Politik Gelişmeler

7 Kasım 1982 tarihinde hazırlanan anayasının referandum ile halk tarafından onaylanmasıyla Kenan Evren Cumhurbaşkanı makamına gelmiş, MGK ülke üzerindeki gücünü korumuştur. Anayasal düzenlemelerin toplumsal kaos ve kargaşa son vermek siyasi istikrarı sağlamak amacıyla hareket ettiğinden özgürlükleri kısıtlayan bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Bu çerçevede siyasi partiler ve seçim kanunu yeniden düzenlenmiştir. Yeni anayasal düzenlemeyle siyasi partilerin kurulmasında sınırlamanın olması, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in koalisyon dönemlerine dair olumsuz tutumundan kaynaklanmıştır. Evren, bu amaçla seçimlerde %10 barajını uygulamasını ve ABD modeli iki partili bir sistemin kurulmasıyla ve iki parti arasındaki iktidar değişimiyle bir siyasi istikrarın sağlanacağına olan inanç bu tür sınırlamaların getirilmesinde etkili olmuştur (Evren, 1991; Turgut, 1986).

✓ ÖZALİZM: Türkiye'de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü

Özal farklı mekânlarda ve farklı zamanlarda Özal liderliğinin temel prensiplerinden olarak üç temel özgürlüğe vurgu yaptı. Bunlar düşünce özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ve teşebbüs özgürlüğü idi. Bu özgürlükler, Özal liderliğinin ekonomik ve siyasi liberalizminin temel faktörleri ve Kemalist liderlikten en farklı unsurları olarak anıldı. Çünkü bu üç özgürlük önceki liderlik zamanında dikkat çekmemiştir. Sıkı bir toplum mühendisliği ile birlikte bu üç temel özgürlük toplumu sınırlamıştır. Özal, toplumun öünü acabilmek için toplumun her alanında liberalleşmeyi sağladı (Ataman, 2000).

Kenan Evren'in bu tutumundan dolayı merkez sağ seçmene hitap eden bir parti olan horoz ambalaklı Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) emekli asker olan Turgut Sunalp tarafından kurulmuştur. Kenan Evren'in izin vermesiyle de merkez seçmene hitap eden ikinci parti de 20 Mayıs 1983'te Turgut Özal tarafından, ambleminde bal peteği biçimindeki Türkiye haritası üzerinde arı olan, Anavatan Partisi (ANAP) kurulmuştur. Evren'in iki partili kurgusuna göre de merkez sol veya sosyal demokrat seçmene hitap eden parti de İsmet İnönü döneminde CHP'de görev almış ve birçok eski CHP'linin kurucusu bulunduğu ambleminde altı ok vurgusu olan Halkçı Parti (HP) olmuştur (Şahin, 2016; Turgut, 1986).

6 Kasım 1983 Seçimleri Başkan Turgut Özal

Kenan Evren'in isteğiyle seçimlere sınırlı sayıda siyasi partinin katılmış ve bu partiler de MDP, HP ve ANAP olmuştur. Seçim sürecinde Kenan Evren'in Turgut Sunalp'e destek vermesi ancak asker kökenli Sunalp'in halka yönelik bir siyasi propaganda izleyememesi ve partinin temel ilkelelerini anlatamaması önemli sorun olmuştur. Kenan Evren'in yurt gezilerinde MDP'yi işaret etmesi siyasi partinin bir vesayet partisi olacağı hissiyatını doğurmuş bunun üstüne Sunalp'in meydanlarda sık sık beka vurgusu yapması bu algıyı güçlendirmiştir. Aynı durumun HP lideri Necdet Calp tarafından da uygulanmış, sosyal demokrat veya sol bir çizgide olduğunu beyan eden partinin sorunlarla yeni bir çözüm getirmediği, eskinin klasik söylemlerini tekrarladığı görülmüştür. Bu iki partinin aksine Turgut Özal'ın partisinin yeni bir Türkiye tasavvuru ile meydanlara çıktıığı, kamplara ayrılmış toplum yerine eğilimlerin birleştiği, bolluğun geleceği ve işsizlik üzerine istihdam vaatlerinin yapıldığı ve milliyetçi muhafazakâr söylemlerin sık sık dile getirildiği bir propaganda ile iç politikada huzur ve

istikrar dış politikada da güçlü Türkiye vurgusunu halkın ilgisini çekmiştir (Şahin, 2016). 6 Kasım 1983 seçim sonuçlarına göre ANAP %45.14 oy oranıyla 211, HP %30.46 oy oranıyla 117, MDP %23.27 oy oranıyla 71 milletvekili kazanmıştır (TUİK: 1983).

Seçim sonuçlarının incelenmesiyle açıkça görülmektedir ki Özal'ın yeni Türkiye tasavvuru, huzur ve istikrar ile ekonomik yeni yapılanmaya dayalı çözüm odaklı seçim propagandası 1970'li yılların çatışma ortamından ve yokluktan rahatsız olan seçmenin ilgisini çekmiş diğer partilerin tam aksine çözüm yerine beka vurgusu ve ideolojik yaklaşımları seçmenin tepkisini çekmiştir. ANAP'ın aldığı oyun yaklaşımının yarısının Adalet Partisi olmak üzere Milliyetçi Hareket Partisi ve Millî Selamet Partisi seçmeninden alındığını yaklaşık %28'inin de Cumhuriyet Halk Partisi seçmeni olduğu vurgulanarak Özal'ın uyguladığı seçim propagandasının başarılı olduğu belirtilmiştir (Cemal, 1989).

Resim 6.5 ANAP askerî darbeden sonra yapılan ilk seçimlerde tek başına iktidara geldi

25 Mart 1984 Seçimleri

ANAP'ın iktidar olmasının ardından yerel seçim sürecine girilmiş bu süreçte seçimlerde ifade ve vicdan özgürlüğü ile uzlaşma temasını işleyen Başkan Özal, 5 Ocak 1984 tarihinde seçim kanununda düzenlemeye giderek yerel seçimlere daha çok siyasi partinin katılabilmesinin önünü açmıştır. Bu seçimlerde liderleri yasaklı olup kapatılan siyasi partiler yeni adları ve başkanlarıyla yeniden siyasete girmiş Adalet Partisi yerine Hüsamettin Cindoruk liderliğinde Doğru Yol Partisi, Millî Selamet Partisi yerine Ahmet Tekdal liderliğinde Refah Partisi ve Kenan Evren'in bir önceki seçimlerde siyaset izni vermediği Erdal İnönü tarafından kurulan Sosyal Demokrat Halkçı Parti seçimlere katılabılmıştır. 1983 seçimlerine katılan diğer liderler ise siyasete son vermiş MDP liderliğine Ülkü Söylemez ve HP liderliğine Aydın Güven Gürkan olmuştur.

25 Mart 1984 tarihinde yapılan seçim sonuçlarına göre, ANAP %41.50, SODEP %22.93, DYP 13.72, HP %8.50, MDP %7.87, RP %4.73 oranında oy almıştır (TUİK: 1984).

Bu seçimler Turgut Özal'a daha yeni kurulan partisinin seçmen nezdinde karşılığının ne olduğunu test etme fırsatı da vermiştir. Türkiye'de çok partili hayat geçiş ile birlikte ıstisna bir kaç seçim haricinde seçmen dağılımında oluşan sağ ve sol seçmen oranının netleşmeye başladığı ve ANAP'ın merkez sağ olmak üzere toplamda sağ seçmenin oylarını alarak kuruluş felsefesini halka aktarabildiği görülmüştür. Liderleri yasaklı olsa da yinede onların gölgesinde seçime giren yeni partilerin aldığı oy oranı Turgut Özal'ın iktidar olarak da elini güçlendirmiştir. Ayrıca bir yıl önceki seçimde kurulan iki partinin de oy oranlarındaki erime ANAP'ın bütün eğilimleri toplayan özelliğinin başarısını da göstermiştir. 1985 yılında SODEP ile HP'nin Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adıyla birleştiği MDP'nin de kendisini fethettiği görülmüştür (Cemal, 1989; Tanör, 2000).

1986 yılında, vefat eden milletvekillерinin yerine yerilerini seçmek için 28 Eylül'de bir ara seçim yapılmasına karar verilmiştir. Özal, bu süreçte liderlerin siyasi yasaklarının kaldırılmasına dair baskılara karşı meclisteki gücünü artırmak ve ekonomik uygulamalara daha güçlü devam edebilmek için ara seçim kararını hızlı almıştır. Seçim sonuçlarına bakıldığından ise sınırlı yerlerde olmasına rağmen DYP'nin ve bir önceki seçime gireme-

yen Milliyetçi Çalışma Partisi ile Refah Partisi'nin önemli oranda oyunu artırdığı görülmüştür. Bu sonuçlardan sonra liderlerin siyasi yasaklarının kaldırılmasına dair meclis ve toplumsal baskı daha da artmıştır (Ulagay, 1987).

6 Eylül 1987 Referandumu

Ara seçimlerde siyasi yasaklı liderlerin partilerinin oylarını artırmaları yasakların kalkması konusundaki baskıların yoğunlaşmasına sebep olmuş Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in de bu yönde gösterdiği tavır üzerine 6 Eylül 1987 tarihinde referandum gidilmesi kararı alınmıştır. Başbakan Özal, Referandum propagandasını daha önceki seçimlerde de kullandığı 1970'li yılların kaos ve çatışma ortamına dönmemek söylemine dayanan Hayır kampanyası üzerine kurmuştur. Evet oyunun rengi mavi olurken hayır oyu değişimi ve yeniliği sembolize etmesi amacıyla turuncu renkte seçilmiştir. Reklamlar referandumun ilk ve yeni iletişim aracı olmuş burada Özal yaptığı faaliyetlerden bahsederek 1980 öncesi çatışma ve istikrarsız dönemi işaret etmiş, 2000'li yılların Türkiye'sini inşa etmek için eskiye dönemin tehlikelerine vurgu yapmıştır. Turuncu tişört ile gazete ilanlarında ve meydanlarda göze çarpan Özal ve ANAP teşkilatı "Hayırda Hayır vardır" sloganını kullanmış hatta Güneş Taner'in "No" yazılı tişört ile meydanlarda dolaşması gibi propaganda süreci yaşanmıştır. Siyasi yasaklı liderler de demokrasinin yasak ile bağıdaşmayacağı vurgusunu yaparak "Yasaksız Türkiye" sloganıyla meydanlara inmişlerdir. RP ve MCP, 1980 öncesi siyasi seçmen tabanına yönelik olarak yasakların kendilerinin engellenmesi anlamına geldiğini bunun demokratik olmadığı vurgu üzerinden süreci yönettiği görülmüştür. SHP ve DYP ise yasaklara vurgu yaptıkları gibi işsizlik ve hayat pahalılığı gibi toplumsal konulara da değinmiş genel seçim havasında propaganda yapmış siyasi yasaklı olmayan Erdal İnönü liderliğindeki SHP'nin "Türkiye'ye Nefes Aldırmak için Evet!" sözü kampanya sloganı olmuştur (Karadeniz, 2018; Şahbaz, 2006; Tokgöz, 1991).

Renkli ve kıyasıya bir rekabet içinde geçen referandum buna uygun şekilde birbirine çok yakın sonuçlar ile tarihe geçmiştir. Referandum sonucunun % 50,16 Evet oyu, % 49,84 Hayır oyu olarak sonuçlanması Türkiye'yi yasaklı bir ülke imajından kurtarmış ancak Özal'ın başlattığı değişim ve Yeni Türkiye söylemi yasaklı liderlerin seçmen tabanlarına olan hakkimiyetleri yüzünden etkili olamamıştır. Referandum sonucu ge-

ışmeler beklendiği gibi olmuş ara seçimlerden sonra kurulan Demokratik Sol Parti lideri Rahşan Ecevit Bülent Ecevit'e, DYP lideri Hüsamettin Cindoruk Süleyman Demirel'e, RP lideri Ahmet Tekdal Necmettin Erbakan'a ve MÇP lideri Ali Koç da Alparslan Türkeş'e parti liderliğini bırakmıştır (Ahmad, 2007; Tanör, 2000; Yıldız, 2010).

29 Kasım 1987 Seçimleri

6 Eylül referandumu sonrasında yasaklı politikacıların partilerinin başına geçmeleri ve oyaların neredeyse aynı olacak kadar yakın çıkması üzerine erken seçim kararı alan Özal seçim sisteminde de değişikliğe gitmiştir. Erken seçim tarihi 29 Kasım 1987 olarak belirlenmiş ve seçime ANAP, SHP, DYP, DSP, RP, MÇP ve Aykut Edibali'nın lideri olduğu sağ siyasetten İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) katılmıştır. Bu seçimler %93 katılım ile Türk Siyasi hayatının en çok katılıma sahip seçimleri olarak tarihe geçmiştir.

29 Kasım 1987 seçim sonuçlarına göre, ANAP % 36.311 oy oranıyla 292, SHP % 24.742 oy oranıyla 99, DYP % 19.135 oy oranıyla 59 milletvekili kazanmıştır. DSP, RP, MÇP, IDP baraj altında kaldıkları için milletvekili çıkaramamışlardır. (TUİK: 1987)

Baskın seçim gibi gelen bu seçim sürecine hızlanamayan ve siyasi yasaklardan yeni kurtulan Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş belirlenen seçim barajını aşamamaları sonucunda meclis dışında kalmışlardır. Ancak burada Bülent Ecevit'in ve Necmettin Erbakan'ın aldığı oy oranlarının bir sonraki seçimlerde ANAP'ın oylarındaki erimenin artacağını göstermiştir. Şehirli sosyal demokrat sınıfın ve muhafazakâr kasaba sınıfı oylarının eski yerlerine dönmeye başlaması erimeyi göstermiş ise de Özal'ın seçim sistemindeki değişiklik hamlesiyle bir sonraki seçime kadar da olsa meclisteki milletvekili sayısının oy oranının aksine artmasını sağlamıştır. Kuruluşunda aldığı %45 oy oranının %36'ya düşmesi siyaseten ANAP'ın hitap ettiği kitlenin, kurulan diğer siyasi partiler ile birlikte, rekabete açık olduğunu göstermiştir. Bu rekabetten dolayı meclis dışı kalan RP, MHP ve IDP'nin seçim ittifakı arayışına girdiği görülmüştür (Aslan ve Çağlayandereli, 2006; Köse, 2014).

26 Mart 1989 Yerel Seçimleri

1987 yılındaki genel seçimlerden sonra sayıca çoğalan siyasi partiler, siyasi rekabetin artmasını ve devlet imkânları da olsa seçmeni ikna etmenin

zorlaştığını da ortaya koymuştur. Elbette ANAP'ın oy oranlarındaki düşüşün bir diğer sebebi de iktidarın getirdiği rant paylaşımının, gelir dağılımındaki dengesizliklerle kıyaslanması iktidardan nemalanın yandaş algısı da etkili olmuştur. Özal bu sebeple erimenin önüne gecebilmek amacıyla seçim kanununda değişiklikler yapma yoluna gitmiş, teşkilatlanması zorunlu il sayışı ve siyasi parti kuruluş kongreleriyle ilgili düzenlemeler yaparak daha az siyasi partinin seçimlere girmesini sağlama yoluna başvurmuştur (Altan, 2005). 26 Mart 1989 seçimleri, SHP % 28.7, DYP % 25.1, ANAP, % 21.8, RP % 9.8, DSP % 9.0, MÇP % 4.1, IDP % 0.9, BĞMSZ % 0.5 oy oranına sahip olmuşlardır. (TUİK: 1989)

Yerel seçimler her ne kadar bölgenin toplumsal yapısından doğan etkilerden, adayın kişiliğinden ve iktidar partisinin gücünden dolayı genel seçimin aksine farklı sonuçlar ortaya çıkarsa da bu seçimler iktidar bağlamında oy oranındaki azalma veya artmanın değerlendirilebileceği bir seçimdir. 1987 genel seçimlerinde %36.3 oy oranı ile birinci parti olan ANAP'ın genel seçim oranlarıyla kıyaslanan İl Genel Meclisi oranlarında %21.8'e gerilediği kazandığı il sayısının da 67 vilayetten 3 vilayette kadar düşüğü görülmüştür. Altan'a (2005) göre, 1989 yerel seçimlerinin asıl kazananı olan SHP, 1987 genel seçimlerinde de elde ettiği % 24.8 oy oranını 1989 yerel seçimleri il genel seçim sonuçlarına göre %28.7'ye çıkartmıştır. SHP, aynı zamanda 1984 yerel seçimlerinde, 67 vilayetten 7'sini kazanmışken, 1989 seçimlerinde sayımı 33 il merkezine çıkartmayı başarmıştır. ANAP'ın dayandığı seçmen tabanında yeni kurulan siyasi partiler ile rekabetin artması, ekonomik sebeplerle oluşan gelir dağılımındaki dengesizliklerin oluşturduğu toplum sınıfının artması ve Doğu illerinde kimlik siyasetine dayanan yeni siyasi partilerin çıkması oy oranındaki azalmanın başlıca sebeplerinden olmuştur. Bu erime sürecinde Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı süresinin dolması üzerine aday olarak Başbakanlık sürecine son vererek Cumhurbaşkanlığına aday olmuştur (Timur, 2004).

Dış Politik Gelişmeler

İç politikada önemli ekonomik değişime imza atan Özal, dış politikada da daha etkili ve bölgesel etkilerini arttıran bir politik tavır almıştır. Ortadoğu devletleriyle özellikle de komşu devletler Irak ve İran ile soruların çözümü üzerine ve ticaret hacmini artırmaya yönelik politikalar izlenirken petrol

üreten ülkeler arasında etkili olan Suudi Arabistan ve Libya ile de ilişkileri geliştirmiştir. Özal bölge-sel politikalarda bu adımları atmaktayken küresel anlamda da Avrupa Birliği ile olan sorunlu süreci tekrar rayına oturtmak için bir dizi önlemler alarak 14 Nisan 1987 tarihinde tam üyelik başvurusunu yapmıştır. Özal'ın Başbakanlığı döneminde ihracat yapabileceği ülkeler olarak gördüğü Ortadoğu'ya yani Arap sermayesine önem vermiştir. Filistin Meselesi bağlamında ve İran-Irak Savaşlarında taraf olmaktan ziyade arabulucu olmaya gayret göstermiştir. Cumhurbaşkanlığı döneminde ise Türkistan coğrafyasındaki Cumhuriyetleri dış politikasının önemli bir kısmını oluşturmuştur.

Hükümet kurma sürecine dahi başlamamış Özal döneminin aslında ilk önemi olayı Kıbrısta yaşanmıştır. Avrupa hatta Arap dünyası ile olan ilişkilerde de belirleyici olan Kıbrıs konusu, Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin Kuzey Kıbrıs Türk Devleti adını almasıyla yeni bir boyuta geçmiştir.

dikkat

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu: Kıbrıs Barış Harekâti sonrasında 1976 yılında Kıbrıs Türk Federe Devleti kurulmuştur. Sorunun çözümsüzlige doğru gitmesi üzerine Kıbrıs Türk Federe Devleti Meclisi Self-determinasyon hakkını kullanarak 15 Kasım 1983'te oy birliği ile aldığı bir kararla, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. KKTC'nin kuruluş bildirgesini de kurucu cumhurbaşkanı Rauf Raif Denktaş okumuştur.

Ortadoğu Politikası

Turgut Özal'ın Ortadoğu'ya yönelik mesajlarında ekonominin yanı sıra Türkiye'nin Kıbrıs Türklerine yapılan baskılara karşı müdafale kararının Birleşmiş Milletlerin 18 Aralık 1965 kararı ile yasadışı kabul edilmesi ve Kıbrıs Barış Harekâti sırasında Johnson Mektubu ile uygulanan ambargo sürecinde Libya'nın yardımları etkili olmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin Filistin Meselesinde Arap Dünyası tarafından yer olması, 1979 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü'ne temsilcilik açma izni vermesi 1981 yılında Türkiye'nin İslam Konferansı Örgütü'ne Başkan düzeyinde katılımı ile daha sıcak bir süreçe girmiştir. Elbette tüm bu gelişmeler arasında Arap sermayesinin ülkeye çekilmesi ve bölgedeki ihracat

hacminin arttırılması hedefi de etkili olmuştur (Ayman, 2006; Sinkaya, 2011; Tuncer, 2015).

Özal'ın Başbakanlığı döneminde Ortadoğu ile ilgilenmesinin iki önemli sebebi; İran'da Humeyni ile birlikte gelen İslam Devrimi ve peşi sıra yaklaşık 8 yıl süren İran-Irak Savaşları olmuştur. Bu süreçte bölgede yaşanan kargaşa ortamı sonucu ortaya çıkan terör eylemlerinin Türkiye'ye etkisi iç politikada da etkili olmuş su sorunu da önemli bir yer tutmuştur. İran ile ilişkilerde 1982 yılında petrol ticareti üzerine anlaşmalar yapılmış ise de İran'ın bölgücü örgütü olan yardımları ve Irak ile savaşında Kerkük-Yumurtalık hattına saldırısı tehdidi, ikili ilişkilerin 1986 sonrasında azalmaya başlamasına sebep olmuştur. İran'ın bölgücü örgüt eylemlerindeki etkisi ve Türkiye'deki turban yasağına İran'ın müdahil olması iki ülke arasındaki ilişkilerin çatışmaya dönüşmese de gergin sürmesine sebep olmuştur (Çetinsaya, 2006; Neziroğlu ve Yılmaz, 2014; Tuncer, 2015).

Özal dönemi Irak ile ilişkilerde ise belirleyici konular PKK'nın saldırıları, Türkmenlerin statüsü ve Petrol Boru Hattı etrafında şekillenmiştir. İran ile savaşlarında Halepçe'de Saddam'ın kimyasal silah kullanmasıyla yüz binlerce insanın Türkiye'ye göç etmesi ve bu göç dalgasıyla PKK faaliyetlerinin Türkiye içine yayılması önemli bir sorun olmuştur. Özal, daha çok ekonomi odaklı olduğu ve bölgücü terörün kalkınma ile etkisiz hâle getirilebileceğine inandığı için Güneydoğu Anadolu Projesi'ne ağırlık vermiş, PKK faaliyetlerini hafife alarak kendisinin de Kürt olduğunu ifade etmesi ve konuyu iç politikaya dahil etmesi yanlış bir hamle olmuştur. Koruculuk sistemine geçilmesi ve Türkiye'nin Irak'ın kuzeine yaptığı askeri operasyonlar Irak ile ilişkilerin sağlıklı ilerlemesinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Irak'ta Türkmenlere uygulanan baskılar demografik uygulamalar iki ülke arasındaki önemli sorunlardan olmuş Körfez krizinde de Saddam yönetimiyle bozulan ilişkilerden dolayı petrol boru hattının kapatılması tehdidi ilişkileri olumsuz etkilemiştir (Bölükiray, 1993; Güngör, 2014; Şahin ve Düzgün, 2015; Yılmaz, 2016).

Suriye ile olan ilişkilerde PKK'nın faaliyetleri ve Fırat ve Dicle nehirlerinin, yanı su kullanım sorunu önemli olmuştur. 15 Eylül 1984 yılında PKK'nın ilk eylemlerini yapmasıyla Suriye Asala ve PKK'nın eylemlerinde Suriye'nin lojistik üs hâline gelmesi üzerine Türkiye, Dış İşleri Bakanı İlter Türkmen'in Şam'ı ziyaretiyle, uyarısını yapmış ve bu örgütler

bir süre sonra Irak ve Bekaa vadisine çekilmiştir. Türkiye bu konuda güvenlik önlemleri çerçevesinde bakmış Suriye ile güvenlik ve sınır kontrol anlaşmaları yapmıştır. Suriye ile ilişkilerde asıl belirleyici olan unsur Fırat ve Dicle'nin "Sınırı Aşan Su" olarak tanımladığı durumu Irak ve Suriye'nin "Uluslararası Su" olarak tanımlaması olmuştur. Türkiye bu bağlamda her iki nehrin suyunun paylaşılmayacağını iddia etmiştir. Suriye ve Irak, Türkiye'yi GAP ile suyu kirletmek, tuzluluk oranını artırmak ve kendilerine az su bırakarak tarım alanlarının zarar görmesine sebep olmakla suçlamıştır. 1986 yılında sorunun çözümü için "Su ve Elektrik Komitesi" kurulmuş, Komitenin görüşmelerinde Suriye Heyeti'nin Atatürk ve Karakaya barajlarının doldurulması sırasında yeterli oranda suyun bırakılması talebi üzerine Türkiye yıllık ortalama $500 \text{ m}^3/\text{s}$ su bırakılması konusunda taahhütte bulunarak sorunu çözüme kavuşturmıştır. Ancak PKK'nın faaliyetleri iki ülke arasındaki ilişkilerin en önemli konusu olmaya devam etmiştir (Akbaş ve Mutlu, 2012; Aytemiz ve Kodaman, 2006; Sinmaz, 2017).

Arap Dünyası ülkeleri konusunda, başta Suudi Arabistan olmak üzere, daha sıcak ilişkiler kurmak isteyen Özal, Arap sermayesini Türkiye'ye çekmek istemiştir. Zaten Arap-İsrail Savaşlarında tarafını İslam Dünyası yanında göstererek bu tutumunu göstermiş, Suudi Arabistan Kralı Halid'in 12 Eylül Darbesi sonrası kurulan idareyi ABD ile birlikte ilk tanıyanlardan olması karşılıklı ilimli politikanın başlamasını sağlamıştır. 1983 Kasım ayında Başbakan olan Özal'ın ikili görüşmelerde Dışişleri Bakanı olan Vahit Halefoğlu'nun Arapça konuşması ve yasal düzenlemeye yabancılara mülk satın alma kararı çıkış Arap petrol zenginleri İstanbul Boğazında mülkler satın almış ve Bakanlar Kurulu Kararı ile Faysal Finans Kurumu ve Al Baraka Türk Özel Finans Kurumunun kurulmasıyla Suudi sermayesi Türkiye'ye girmiştir (Bostancı, 2016; Fırat ve Kürkçüoğlu, 2008; Yağbasan ve Günek, 2010).

ABD ve AB Politikası

Özal, Dış Politikada Türkiye'nin, Soğuk Savaş sonrasında yer aldığı liberal ekonomi ve demokratik çok partili sisteme ABD'nin önemli bir güç olduğunu Türkiye'nin kalkınma sürecinde bu sisteme ağırlığı olan ABD bankalarının destegine ihtiyaç olacağını görmüştür. Ayrıca Türkiye'nin dış politikada sorunları olan Kıbrıs, Sözde Ermeni Soykırımı

konularında ve Rusya sınırında güvenlik konusunda ABD'nin destegine ihtiyaç olduğu tespitinde bulunmuştur. ABD ile ilişkiler, 1989 sonrasında güvenlik politikalarından karşılıklı ticarete dayalı bir ilişkiye dönüşmüştür. Türkiye'nin ABD'ye yaptığı ihracat 1983 yılında 231 milyon dolarken 1989'da 971 milyon dolara yükselmış, aynı yıllarda ABD'den yapılan ithalat da 695 milyon dolardan 2 milyar 94 milyon dolara çıkmıştır. ABD'nin bu süreçte Türkiye'nin ihtiyacı olduğu konularda ikircikli tutumu üzerinde ÖZAL'ın AB ile de ilişkileri geliştirek ABD'ye alternatif ortaya koyduğu görülmüştür (Ertosun, 2014; Gözen, 2000; Tavlaş, 1994; Uzgel, 2006).

Özal, dış politikada ABD ile daha sıkı ilişkiler kurmaya özen göstermiş ise de özellikle 1988 sonrasında Soğuk Savaş şartlarının değişmesiyle AB ile de ilişkilerini geliştirmeye çok yönlü politika uygulama o dönemdeki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam üyeliği nihai hedef olarak belirtmiştir. 1983 seçim zaferinden hemen sonra Avrupa ülkeleriyle ticaret hacmini geliştirmek amacıyla ilişkileri güçlendirmek istemiş 17 Ekim 1986 tarihinde Avrupa İlişkileriyle ilgili bir bakanlık kurmuştur. Uyum sürecini tamamlayabilmek amacıyla 1987 yılından itibaren Türk vatandaşlarının Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna bireysel başvuru hakkı kabul edilmiş, 14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Topluluğu'na ve üye ülkelerden oluşan (AET) tam üyelik başvurusunu yapmıştır. Ancak 1988 yılı hem ABD hem de AET ilişkileri bağlamında dönüm noktası olmuştur. ABD'nin Ortadoğu'da Türkiye'nin beklediği desteği vermemesi, AET üyeliği başvurusu sürecinde de Yunanistan'ın sert muhalifeti, Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi'nin 5 Şubat 1990 tarihinde Türkiye'nin başvurusunu askıya alması ve diğer üye ülkelerin ikircikli tutumları sebebiyle Özal'ın Orta Asya devletleri ile ilişkileri geliştirmek gibi alternatiflere yönelik görülmüştür (Erhan ve Arat, 2006; Ertosun, 2014; Karabulut, 2007).

Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Gelişmeler

Soğuk savaş sürecinin getirdiği kutuplaşma ülkelerin ekonomik yaklaşımlarını da belirlemiştir. Ancak küresel ve bölgesel krizlerin ekonomiye etkisi ülkelerin iç ve dış politikalarına da yansımıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili demokrasi ve liberal ekonomiyi tercih eden Türkiye süreç içerisinde siyaseten iki askerî darbe ve bir muhtıra

yaşamış 1970'li yıllarda yaşanan küresel petrol krizi ve Kıbrıs Barış Harekâti ile ekonomik istikrarsızlık sürecine girmiştir. Ambargo dolayısıyla yaşanan hammadde sıkıntısı, pazardaki küçülme ve istihdamda daralma siyaseten de istikrarsızlığa sebep olmuştur. Bu kargaşa ortamı sonucunda 12 Eylül 1980 askerî darbesiyle kurulan hükümette ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olan Özal'ın liberal ekonominin temellerini atacağı 24 Ocak Kararlarını almıştır (Kazgan, 2005).

dikkat

Orta Direk: Özal önceliği kalkınmaya verdiği gibi bu süreçte dar gelirli sınıfın da refah seviyesini artırmayı kalkınmanın ana hedefi yapmıştır. ANAP parti programı, seçim beyannamesi ve hükümet programına da yansyan bu hedefte dar gelirli sınıf toplumun, işçi, memur, çiftçi ve emekli gibi az gelire sahip kesimlerini ifade etmektedir.

24 Ocak Kararları ile enflasyonu kontrol altına alıp bozulan ekonому dengeye getirmek, iç talep azaltıp ihracatı artırmak ve bu sayede ekonome serbestleşmeyi sağlayarak ekonому dışa açmak, sıkı para politikası ile bütçe açıklarını kapatmak hedeflenmiştir. Bunun için de ulusal para ve dövizde yönelik devalüasyonlar ile beraber bir para politikasının uygulanması, ithalatta gevşetme, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve desteklerle ihracatın ekonomik öncelik haline getirilmesi, piyasalarda fiyat kontrollerinin ve temel mallardaki devlet desteğiñin kaldırılmasına dayalı ekonomi politikaları 24 Ocak Kararları ile ekonomiye damgasını vurmuştur (Boratav, 2004; Doruk ve Yavuz, 2015; Tüleykan ve Bayramoğlu, 2016).

12 Eylül Askerî Yönetiminin kurulan Ulus Hükümetinde Özal'ı ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı yapması ile mimarı olduğu 24 Ocak kararlarının uygulanmasını hızlandırmış Anavatan Partisi ile bu ilkeleri parti politikası olarak sürdürmüştür. 1983-1987 yılları arası Başbakan olan Özal ile Türkiye'nin dünyaya entegre olduğu ve liberal ekonomiye geçiş dönemidir. Özal, ekonomik kalkınmayı başlatmak amacıyla, sabit kurdan esnek döviz kuru politikasına geçmiş, İstanbul Menkul Kymetler Borsasını kurmuş, vergi kaçakçılığının önüne geçebilmek amacıyla katma değer vergisini getirmiþ, ithalat ve ihracatta serbestleşmeye gidilmiş, tasarruf

sahiplerini korumak için faiz kurunda düzenlemeye gitmiş ve yabancı yatırım teşvikleri ile kamu iktisadi teşekkülerinin özelleştirme çalışmaları hızlandırmıştır. Ancak bu dönemde Özal'ın istediği değişimleri tam anlamıyla yapamadığı devlet müdahalesi veya desteğinin varlığını gösterdiği dönem olmuştur. 1984 ve 1986 yıllarında özelleştirme kanunu ile ilgili yasal düzenlemelerin uygulanması Başbakanlığının ikinci döneminde olmuştur (Erdoğan, 2017; Uras, 1993).

FAK FUK FON

Turgut Özal'ın ekonomik kalkınma hamlesiinde yoksullğun azalacağı refahın toplumun tüm kesimlerine yayılacağı planlanmış, bu da ANAP parti programı, seçim beyannameleri ve hükümet programına yansımıştır. Toplumdaki "orta direk" sınıfının refahının artması ile yoksulluk da azalacaktır Ancak piyasa ekonomisine dayalı uygulamalar, ekonomik ilişkiler ve devletin toplumdaki rolünün değişmeye başlamasıyla, bireye güvence sağlayan sosyal politika dışı mekanizmalar da yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu nedenle 1986 yılında yaygın ismiyle "Fak Fuk Fon" veya "Fakir Fukara Fonu" olarak bilinen "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu" Özal tarafından kurulmuştur. Böylece yoksullukla mücadelede devletin doğrudan, doğayız ve kurumsal olarak aktif rol aldığı yeni bir döneme girilmiştir (Demirhan ve Kartal, 2014).

1987 yılında erken seçime gidilmiş ve Turgut Özal, İkinci Özal Hükümeti'ni mecliste güçlenerek kurmuştur. ANAP özelleştirmeyi parti programı olarak da belirttiğinden bu amaçla Toplu Konut ve Kamu Ortaklı¤ idaresi kurularak özelleştirme ile ilgilenmesi planlanmıştır. Özal, ekonome devlet müdahalesinin azalmasını ve kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesini ve bu konuda Özelleştirme konusunda zaman kaybedilmemesi gerektiğini savunuyordu. O'na göre devletin ekonomeki payı azaltılmalı ve devletin gelir kaynakları millî gelirin %30'unu aşmamalıdır. KİT'ler bir program dahilinde özelleştirilmeli, satışa uygun olmayan kamu iktisadi teşebbüsler kapatılmalıdır. Bu dönemde özelleştirme faaliyetlerinin ve alt yapı çalışmalarının artış gösterdiği görülmüştür. Özelleştirme uygulaması; kiralama, hisse senetlerinin satışı, işletme hakkının devri, devir ve tasfiye yöntemi, Kamu İktisadi Teşekkülerinin tüm varlıklarının veya bağlı

birimlerinin satışı şeklinde olmuştur. Ancak bu dönemde bütün gayretlere rağmen KİT'lerin aşırı faiz yükü altında kalması sebebiyle beklenen seviyede özelleştirme yapılmamıştır (Doğan, 1994; Güler, 2005; İnançlı ve Yardımcıoğlu, 2010; Uras, 1996).

Bu dönemde dünya ekonomileriyle bütünsel, liberalleşme ve yatırımcıya teşvikler yanı sıra altyapı yatırımlarına da önem verilmiş, yap-islet-devret usulüyle başta barajlarla enerji olmak üzere otoyol, telefon gibi çeşitli alanlarında yatırımlar yapılmıştır. Fon sistemiyle yatırımlara kaynak aktarmayı planlayan ANAP'ın altın yılları olarak da bilinen bu dönemde ihracatçılara yönelik düzenlenen yasal teşvik, muafiyet ve istisnalar ile döviz gelirlerinde artış sağlanması hedeflenmiştir (Çavdar, 1992; Kazdağılı, 2003).

Özal döneminde Türkiye'ye yabancı yatırımcının gelmesini kolaylaştıracak yasal düzenlemeler yapmış, özellikle Arap sermayesinin ülkeye girmesi için dış politikasını da bu yöne çevirmiştir. Özal'ın dış ticarete dayalı büyümeye politikası dış borç ve dış ticaret açığını hızla arttırmıştır. İthalatta yapılan kolaylıklar da ihracat ithalat dengesini bozmuş ithal mallara bağımlılık artmıştır. Özal dışa dönük ekonomi politikasıyla ve yap-islet-devret modeliyle birçok yatırıma imza atmış ancak ekonomideki devlet elinin azaltılması politikası tam anlamıyla uygulanamamıştır (Kahraman, 1995; Yeldan, 2001).

Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göçü

Sovyet blokunun yıkılma sürecine girmesi ile üye ülkeler topraklarında homojen toplum yaratma çabalarına girişmiş, bu bağlamda Bulgaristan vatandaşı olan Türkler yüzlerce yıldır yaşadıkları topraklardan göçe zorlandıkları gibi kalanlar kimliklerini değiştirmeye yani asimilasyona zorlanmıştır. Todor Jivkov yönetiminde Bulgaristan'ın göçe zorlanmasıyla Türk sınırına dayanan nüfus 300 bin kişiye ulaşmış göç uluslararası sorun hâline gelmiştir. Göçe zorlamanın yanı sıra isim ve din değiştirmeye zorlanması üzerine Cumhurbaşkanı Kenan Evren Bulgar Hükümetini uyarmıştır. Turgut Özal'ın Başbakan olmasıyla konuyu diplomatik yollardan çözmek istemiş konuyu Avrupa Konseyi, İslam Konferansı Örgütü, Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Helsinki izleme Komitesi ve Uluslararası Af Örgütü gibi üyesi olduğu bütün platformlarda gündeme getirmiştir. 1985 yılında Bulgaristan'a nota veren Türkiye sorunun bir göç anlaşmasıyla çözülmemesini istemiştir. 1986 yılından itibaren Bulgar Hükümeti göçe zorlananları geri kabul etmiş ise de Naim Süleymanoğlu'nun Türkiye'ye kaçması konusu daha da gündemde tutmuştur (Göze, 1985; Yıldız, 2007; İnanç ve Yazıcı, 2018).

Resim 6.6 Bulgaristan'dan göçe zorlanan Türklerin çekiklerini gösteren bir kolaj

Yetenekli bir halterci olan Naim Süleymanoğlu'nun kaçmasını engellemek isteyen Bulgaristan 1986 yılında Melbourne Dünya Halter Şampiyonasında sıkı denetimle tutmuş ancak bir mola sırasında kafilden ayrılan Naim burada MİT'in operasyonuyla kaçırılarak Türkiye'ye getirilmiştir. Bulgaristan Naim Süleymanoğlu'nun çok yetenekli bir halterci olduğunu ve Türkiye'nin yeterli şartlara sahip olmadığını iddia

ederek yarışmalara katılmamasına engel olmak istemiş Özal, Bulgaristan'a 10 milyon dolar yetiştirme parası vererek Naim'in 1988 Seul olimpiyatlarına Türkiye adına katılmasını sağlamıştır. Naim, burada dünya rekorları kırarak Dünyada gündeme oturmuş bu sadece Bulgaristan'da yaşanan dram dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Bulgaristan ülkesinde baskı politikalarına son vermiş Türklerin kimlik ve inanç haklarını tanıdığı gibi siyasi örgütlenme hakkını da vermiştir.

Resim 6.7 Bulgaristan'dan özel bir operasyonla Türkiye'ye getirilen dünya halter rekortmeni Naim Süleymanoğlu ve Turgut Özal

Başbakanlık Döneminde Kurt Meselesi 1983-1989

1970'li yılların baskı ve kaos ortamından haretle düşünce, inanç ve teşebbüs özgürlüğü fikrinin savunucusu bir siyasi parti ile iktidar olan Özal, ülkenin temel sorunlarının bireyin özgürlüğe ve kalkınmasıyla çözüleceğini, bireyi refah içinde olan devletlerin de kalkınmış güçlü devlet olacağına inanmıştır. Bu sebeple 1960'lı yıllarda itibaren bir kimlik hareketi olarak büyütlenen, sol partilerin söylemlerinde yer bulan Kürt kimliği ve dili ile ilgili taleplere dayalı olarak silahlı örgüté dönünen PKK'nın 1984 yılındaki Eruh saldırısını, 1980 sonrası askerî vesayet sürecinin etkisiyle, sıkıyönetim ve kolluk gücü tedbirleriyle halledilecek üç beş eşiği kalkışması olarak görmüştür. Dolayısıyla Özal, ilerleyen yıllarda çok eleştiri alacağı Kürt meselesine yaklaşımını ekonomik kalkınma hamleleri ve güvenlik düzenlemeleriyle çözebileceğine inanmıştır. Bu sebeple köy koruculuğu sistemini getirmiştir

güvenlik uygulamaları 10 Temmuz 1987 yılında 11 ili kapsayan Olağanüstü Hâl Bölge Valiliğinin kuruluşuna kadar uzanmıştır. Başbakanlığı döneminin ekonomik yatırımların öncelikli olduğu siyasi politika ve askerî önlemlerin bölgede daha sıkı uygulanması PKK'nın bölgede halk üzerindeki etkisinin güçlenmesine sebep olmuştur. Bu sıkıyönetim uygulamaları bölgedeki illegal kazanç yollarını da etkilediğinden toplumsal tepki PKK'nın propagandasına yaramış, Özal'ın bu anlamda gelişmelere engel olmak için Kürt kimliğine yönelik söylemleri ve işsizliği azaltmak için ortaya koyduğu istihdam politikası beklenen sonucu vermemiştir (Ahmad, 2010; Bülügiray, 1992; Cemal, 2015; Heper, 2010; Uçar ve Akandere, 2017).

Yeni siyasi partilerin kurulması PKK'nın siyaseten meclise girmesinin öünü açmış, SHP kadrolarından meclise giren milletvekillерinin Kürtçenin yasaklanması dair yasal düzenlemenin kaldırılması taleplerini toplumsal ayrılığı körükleyeceğü gerekçesiyle reddeden Özal, bölgedeki refahın arttırılmasının bu tür talepleri ve silahlı eylemleri sonlandıracığına inanmıştır. Dolayısıyla ağırlık ekonomide olmuş güvenlik politikaları kapsamında bölücü örgütün saldıruları basında karartılmış ise de cumhurbaşkanlığından hemen önce Özal bu uygulamaların yanlış olduğunu kabul etmiştir (Gençkaya, 2003).

Suikast Girişimi

18 Haziran 1988 günü ANAP Olağan Kongresinde konuşmak için kürsiye çıktığında Kartal Demirağ tarafından Özal'a suikast girişiminde bulunulmuş mikrofon ayağından seken kurşun Özal'ı sağ el baş parmağından yaralamıştır. Suikastı kimin yaptığı ortaya çıkarılamamış suikast girişiminin arkasında devlet içinde yapılmış kliklerin olduğu iddia edilmiştir. Yıllar sonra Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal'ın Türkistan coğrafyasına yaptığı resmi ziyaretten sonra vefatı da bir sıra olarak kalmıştır. Kullanılan araştırma komisyonları raporlarında suikast girişiminde ve vefatında dış kaynak vurgusu yapılmış ancak delil bulunamamıştır.

2 Özal Dönemi iç politika, dış politika ve sosyo-ekonomik kültürel hayatı kavrayabilme

Öğrenme Çıktısı

Araştır 2

Özal'ın Türkiye'yi bölgesel güç yapma hedefinin iç politikadaki yansımاسını araştırınız.

İlişkilendir

Özal'ın Türkiye'yi bölgesel güç yapma hedefinin dış politikadaki yansımاسını araştırınız.

Anlat/Paylaş

Özal'ın Türkistan Coğrafyası üzerine politikalarının sonucunu tartışınız.

TURGUT ÖZAL'IN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİ

Turgut Özal'ın Mart 1989 tarihindeki yerel seçimlerde oy oranının düşmesi ama 1987 genel seçimleri öncesinde seçim kanunundaki düzenlemelerle meclis çoğunluğunu sağlama muhalefet partileri tarafından eleştirilmiştir. Kenan Evren'in yedi yıllık Cumhurbaşkanlığı görevinin bitmesinin ardından 31 Ekim 1989 tarihinde Mecliste cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmıştır. Meclise girebilmeyi başarıran muhalefet partileri SHP ve DYP, Mart 1989'da yapılan yerel seçimlerde ANAP'ın oylarında azalma yaşanmasının Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesinde meşruiyet sorunu yaratacağını iddia ederek mecliste yapılan seçimlere katılmayarak seçimi boykot etmiş ayrıca boykotun yanı sıra seçimlerde de meşruiyet sorunu yaşanması amacıyla cumhurbaşkanlığı seçime aday göstermemişlerdir. Özal bu durum üzerine ANAP Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş'ın da aday gösterilmesini sağlayarak iki adaylı rekabet ortamını sağlamıştır. Yapılan ilk iki tur oylamada iki aday da seçilmek için yeterli oyu alamamış 31 Ekimde yapılan üçüncü tur oylamada seçime katılan 285 milletvekilinin 263'ünün oyunu alan Özal Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Aşık, 2017).

Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı dönemi, iç politikadaki bölücü terör sorununun Körfez Savaşı ile birlikte uluslararası bir sorun hâline geldiği, Türkiye'nin siyasi ve iktisadi bağlamda politikalarda etkili olduğu bir dönem olmuştur. Dünya dengelerinin değişime uğradığı ve Türkistan coğrafyasındaki cumhuriyetlerin bağımsızlık sürecine girdiği Körfez Savaşıyla Ortadoğu'da dengelerin değiştiği bir dönemi de dış politikada Özal'ın gün-

demine taşımıştır. Özal cumhurbaşkanlığı sürecinde dış politikada Türkiye'nin bölgede yaşadığı sorunlar karşısında beklediği yardımcı alamadığı ABD ve AB'ye alternatif yaratma, yeni bir bölgesel denge siyaseti ve iç politikada da Kurt kimliği üzerinden yeni bir Türkiye tanımının yapılması iç siyasette Kurt kimliği üzerinden siyaset yapan bir siyasi hareketin ortaya çıktığı süreci kurmaya çalışmıştır.

İç Politik Gelişmeler

Turgut Özal, bizzat felsefesini kendisinin oluşturduğu ANAP ile olan bağlarını bunda sonra da koparmamış Cumhurbaşkanı seçilir seçilmez Yıldırım Akbulut'u ANAP Genel Başkanı olarak atamıştır. Ancak partide olan sürekli müdaahalesi kendisinden sonra ANAP'ın da seçimler öncesi ve sonrası süreçte parçalanmasına sebep olmuştur. Her ne kadar kendisinin tarafsız bir cumhurbaşkanı olduğunu sık sık vurgulamış ise de 1991 ANAP kongresine müdahil olması ve Semra Özal'ın İstanbul İl Başkanı yapılması muhalefet için önemli bir koz olmuş Özal'ın partili cumhurbaşkanı olduğu iddiası sık sık gündeme getirilmiştir. Mesut Yılmaz'ın ANAP Başkanı ve Başbakan olduğu dönemde sık sık politikalarını eleştirmesi ve oğlunun tv kanalından seçimlere ve hükümet politikalarına müdaahalesine şahit olumuştur. Hatta Körfez Savaşı sürecinde hükümete müdaahalesi sürecin iyi yönetilmediği eleştirisi üzerine Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay istifa etmiştir (Aşık, 2017; Güner, 2014; Güzel, 2008).

20 Ekim 1991 Seçimleri

ANAP içinde kliniklerin oluşması, Özal'ın partide müdaahalesinin getirdiği rahatsızlıklar ve DYP'nin

Resim 6.8 Türkiye Cumhuriyeti'nin sekizinci cumhurbaşkanı Turgut Özal

Özal'ın doldurduğu seçmen profiline ilgisini çekmeye başlaması, ANAP'tan istifa eden milletvekillерinin ve Bedrettin Dalan'ın başkanı olduğu Demokratik Merkez Partisi'nin DYP'ye katılması seçim sonucunu belirleyen unsurlardan olmuştur. (Çavuşoğlu, 2008) Elbette bunun yanı sıra siyasi parti ittifakları da bu oyların erimesinde etkilidir. 1990'lı yıllar seçim ittifaklarının Türk siyasetinin değişime uğradığı yılların da işaretini vermiştir.

20 Ekim 1991 seçim sonuçlarına göre DYP %27.03, ANAP %24.01, SHP %20.75, RP %16.88, DSP %10.75, SP %0.44, BĞMSZ %0.14 oy oranlarına sahip olmuşlardır (TUİK:1991).

DYP'nin, merkez sağ çatısı altında toplamaya başlaması ANAP'ın oylarındaki erimeyi hızlandırmıştır. Bu erimedede bir diğer faktör ise siyasi yasaklı olan liderlerin partilerinin ittifak ile girdikleri bu seçimde dikkate değer bir oy almış olmalarıdır. Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi çatısı altında seçimlere giren MHP ve IDP ittifakı %16 gibi bir oy ile sağ seçmen grubunda Özal'ın dayandığı toplumsal sınıfı parçalamıştır. Bu ittifak ilk yerel seçimlerde merkez sağ seçimde daha fazla ilgi uyandıracak 1999 yılından sonra ANAP ve DYP'nin siyaset sahnesinde dinlenmeye çekileceği yıllar olacaktır. Sol seçmen yapısında ise SHP ile özellikle Doğu

ve Güneydoğu'da önemli bir oya sahip olan Kürt siyasal hareketi Halkın Emek Partisi (HEP) ittifakı Türkiye'de yeni bir açmazın da habercisi olmuştur. Bülent Ecevit'in DSP'si ile ittifak kuramayan SHP, Kürt siyasal hareketi ile girdiği ittifakta oy kaybına uğramıştır. Batı bölgelerindeki sosyal demokrat seçmenin bir önceki seçimde baraj altında bıraktığı DSP'ye döndüğü ama Doğu ve Güneydoğu'da ise yaklaşık 25 milletvekilini HEP'in kazandığı görülmüştür (Çavdar, 2004; Sabuncu ve Şeker, 1996).

Resim 6.9 SHP politikalarını beğenmeyen milletvekillерinin yarattığı krizle ilgili haber

Cumhurbaşkanlığı Döneminde Kürt Sorunu

Ayrılıkçı PKK hareketinin bölgede kazanımlarının artması üzerine 2 Nisan 1990 tarihinde cumhurbaşkanı Özal ve Başbakan Yıldırım Akbulut'un muhalefet partisi liderleri Erdal İnönü ve Süleyman Demirel ile Mesut Yılmaz'ın da bulunduğu bir toplantıda, devlet bütünlüğünün tehlikede olduğu gerekçesiyle Çankaya Köşkü'ndeki zirve toplantısında, Türkiye'nin esas meselesinin Kürt sorunu olduğu açıklanmış ve silahlı bölgücü girişimlere karşı açık bir şekilde sert müdafale edilmesi gerektiği ortak kararı alınmıştır (Arcayürek, 2000). Ancak SHP'nin HEP ile kurduğu seçim ittifakıyla PKK sempatisanı kişilerin siyasete dahil olması ülkenin belirli bir bölgesinde kimlik taleplerine dayalı bir siyasi oluşumun silahlı bir örgüt tarafından yönlendirilmesi sorunu ortaya çıkarmıştır. Artık silahlı bölgücü hareket siyasi bir hareket olarak meclis çatısı altındadır ve ilk sorun milletvekili yemininde patlak vermiştir. SHP kadrolarından meclise giren HEP milletvekili Leyla Zana kürsüde yemin metninin dışına çıkararak Kürtçe konuşmasından dolayı siyasi tansiyon yükselmiş bu milletvekillerinin dokunulmazlıklar kaldırılmıştır.

Kürt sorununun bir güvenlik sorunu olmasından çıkararak mecliste temsil edilen bir siyasi oluşuma dönüşmesi, hatta Körfez Savaşı ile birlikte uluslararası bir boyut kazanması siyasi partilerin tavrinin da değişmesine sebep olmuştur. Turgut Özal'ın "*muhtemelen büyükannem Kürt olabilir*" demesi ve GAPTВ kurulmasını ve buradan Kürtçe yayın yapılabileceğini belirtmesi hatta federasyon konusunun tartışılması gerektiğini böylece örgütün elindeki propagandanın ortadan kaldırılacağını çunku böylece Kürtlerin böyle bir taleplerinin kendileri için olumsuz sonuç doğuracağını anlayacağını belirtmiştir. Özal, Başbakan Demirel ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü ile 7 Aralık 1991'de Diyarbakır'a giderek "*Kürt realitesini tanıyoruz*" demesi siyasette yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Ancak Mart 1992'de bölgede Nevruz kutlamalarında yaşanan olaylarda 57 kişinin ömesi Hükümetin çatışmaları ve olayları sert bir şekilde bastırması üzerine SHP içerisinde bulunan HEP kökenli 14 milletvekili istifa ederek Hükümeti demokratik girişimlere sert ve hukuksuz müdafale etmekle suçlamıştır (Arcayürek, 2000; Barlas, 2001; Gençkaya, 2003; Özal, 1992).

Resim 6.10 (Solda) Turgut Özal ile Mesut Barzani görüşmesi

Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın kuzeyinde özerk bir Kürt bölgesinin kurulması Türkiye'deki ayrılıkçı hareketi de alevlendirmiştir. 1992 Temmuzunda Erbil'de Federe Kürt Devleti'nin kurulduğunu açıklaması ve bu oluşumun ABD desteği alarak Çekiç Güç ile BM tarafından korunması Türkiye'yi rahatsız etmiştir (Fuller, 2008; Şahin ve Taştekin, 2006; Kaynak, 2004; Uçar ve Akandere, 2017). Özal Irak'ta yaşanan gelişmelerden Türkiye'nin etkilenememesi için Kuzey Irak'ta kurulan Kürt özerk yönetimiyle ve bölgenin iki aktörü Barzani ve Talabani ile yakın ilişkilerin kurulması gerekligine inanmıştır. Özal bu arada iç politikada "Kürt realitesi" kavramı çerçevesinde Kürtçe konuşmak, televizyon yayını yapılması hatta federasyon gibi tartışmaları açarak bu konunun örgütün elinde propaganda aracı olmasının önüne geçmek istemiştir. Özal'ın bu çıkışları ve Barzani ve Talabani ile olan diyalogu sonucunda bölgücü örgüt lideri ateşkes ilan ettiğini duyurmuş ise de Başbakan Demirel bunun mümkün olmayacağına eşit tarafların ateşkes ilan edebileceği vurgulamıştır (Bila, 2004).

Resim 6.11 Cumhurbaşkanı Turgut Özal ABD Başkanı George Bush ile Çankaya Köşkü'nde ortak basın toplantısında

✓ PEŞMERGE GÖÇÜ

II. Körfez Savaşı sürecinde Irak'ın Kuzeyindeki Kürt liderler Barzani ve Talabani'nin ABD'nin çağrısına uyarak Saddam önderliğindeki Baas rejimine karşı ayaklanmıştır. Saddam'ın sert müda-halesi sonrasında 1991 Mart ve Nisan aylarında yaklaşık 2 milyon Kürt Türkiye ve İran sınırına dayanmıştır. Sınırda hazırlanan kamplarda milyonlarca insan sığınmacı durumuna düşmüştür. Türkiye bu süreçte yüzbinlerce Peşmergeye iaşe, sağlık ve barınma hizmeti sağlamıştır.

Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993 tarihindeki ölümü üzerine Kürt meselesindeki Özal'ın uyguladığı prensipler rafa kaldırılmış güvenlik odaklı uygulamalar ağırlık kazanmıştır. Elbette bunda PKK'nın askerlere, öğretmenlere ve devlete ait mülklere yaptığı saldıruların, 24 Mayıs 1993 tarihinde Bingöl-Elazığ yolunda 33 askeri şehit etmesinin, 6 Temmuz 1993 tarihinde Erzincan Başbağlar'da masum insanları katletmesinin etkisi büyük olmuştur. Özal, Irak'ta idari bir yönetim olarak somutlaşan bu sorunun Türkiye'de yeniden bir Sevr sendromu yaşatmasını istememiş bu anlamda uzlaşmacı bir yaklaşım sergilemeye çalışmıştır. Irak'ta iktidar değiştiğinde Kürt liderlerle yakın olarak süreci kontrol etmeyi planlamıştır. İç politikada da hazırlattığı raporlarda bu sorunun çözümünü demokratik yollarla olması gerektiğini ve kültürel ve siyasi esneklikler ve bölgenin refahının artırılmasıyla sorunu çözebilmeyi hedeflemiştir. Muhabazakâr söylemleri

ve kökeni ile ilgili ifadeleri ulus devlet kimliğinin aksine daha kapsayıcı bir yeni kimliği cağırtışmış bu da Neo Osmanlıcılık, ikinci cumhuriyet, başkanlık sistemi veya federasyon istediği gibi iddiaların ortaya atılmasına sebep olmuştur. Özal, bu tür tartışmalar ile konunun örgütün elinde propaganda malzemesi olmasına engel olmaya çalışmıştır (Tan, 2015; Tuşalp, 1994; Türköne ve Yayman, 2009; Yayman, 2011).

Dış Politik Gelişmeler

Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı dönemi Soğuk Savaş kutuplaşmasının ortadan kalktığı ama yerini özellikle Balkanlar ve Kafkaslarda belirsizlik, Orta Doğu'da çatışma ve Türkistan'da Türkiye'yi bekleyen büyük sorumluluğa bırakmıştır. Bu bağlamda Türkiye birçok bölgede yeni kurulan devletleri tanımak ve bu devletler arasında kurulacak barış ve uzlaşma çabalarına katkıda bulunmak amacıyla uluslararası örgütlerde görev almıştır (Kut, 2002). Özal, bu dönemde Soğuk Savaş aktörlerinin özellikle Kürt meselesinde gösterdikleri güvensiz tutumdan dolayı, Türkiye'nin bölgesel bir güç hâline gelmesi için komşularıyla aktif bir politika izlemesi gerekiğine inanmış bu bağlamda Kürt Sorununun bir an çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Irak'taki Kürt liderlerle teması sıkıştıran Özal, aynı zamanda Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'nin önderliğinde dünyaya entegrasyonuna önem vermiş özellikle bu konuda vefatına kadar geçen süreçte daha yoğun ilgilenmiştir.

6.12 Turgut Özal Elçibey ve Nazarbayev ile birlikte

Türk Cumhuriyetleri Politikası

Bölgedeki belirsizlik ve kaos ortamında Türkistan coğrafyasındaki Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması Özal'ın yeni ve çok yönlü dış politika hedefleri için bir umut olmuş basına verdiği bir demeçte 21. Yüzyılın bir Türk yüzyılı olacağı temennisi bölgenin geleceği ile ilgili bekłentilerinin dışa

vurumu olmuştur. Özal'ın bu yaklaşımı Demirel Hükümetine de yansımış Başkan Demirel, Türkiye'nin Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar ulaşan bölgelerde etkili olacağının beklenisini vurgulamıştır.

Özal ve Demirel, Türk cumhuriyetlerine yaptıkları ziyaretlerde ivedi bir şekilde bölgede siyasal, finansal, kültürel, askeri ve ekonomik alanlarda işbirliği içine girilmesi ve Türkiye'nin bu konuda liderlik yapması önerisi sunulmuştur. Özal da Türk cumhuriyetlerinin serbest piyasa ekonomisine entegrasyonunda Türkiye'nin öncülük ve yol göstericilik yapabileceği bu sayede Türkiye'nin bölgede söz sahibi ülke olacağı varsayımini yapmıştır. Bu bağlamda 30-31 Ekim 1992 tarihleri arasında düzenlenen I. Türkçe Konuşan Devletler Zirvesinde açılış konuşması yapan Özal; yaklaşan yüzyılın Türk yüzyılı olduğunu belirterek Türk Ortak Pazarının ve bir bankanın da kurulmasını önermiştir (Özcan, 2000; Yavuz, 2001).

Türkiye'nin bölgesel güç merkezi olmasının için çaba gösteren Özal'ın en önemli başarısı Karadeniz'e kıyısı olan ve Karadeniz havzasında bulunan ülkelerin bölgesel ekonomik işbirliğini hedefleyen Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin kurulmasıdır. 1990 yılından itibaren Özal'ın girişimleri ve ortaya attığı fikirle gelişen bu yapı 24 Haziran 1992 tarihinde İstanbul'da Çırağan Sarayı'nda yapılan zirve toplantılarında Türkiye, Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Romanya, Moldova, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Yunanistan ve bir gün sonra Arnavutluk'un katılımıyla somutlaşmıştır (Sever, 2000; Yılmaz ve Yorulmaz, 1993). Özal, Türk Cumhuriyetlerinin Rusya'nın ekonomik kontrolünden kurtulması ve liberal ekonomiye entegre olabilmeleri ve ulusal kalkınmalarını sağlayabilmeleri için 1964 yılında Türkiye, İran ve Pakistan arasında imzalanan protokol ile kurulmuş olan Bölgesel İşbirliği Örgütü (Regional Cooperation Development Organization-RCD) ECO'ya 1992 yılında Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın katılımını sağlayarak önemli bir adım atmıştır (Dikkaya ve Üzümçü, 2007).

Özal, hem Türkiye'nin bölgesel güç hâline gelmesi hem de Türkistan coğrafyasındaki kardeş ülkelerin dünya ekonomisine uyum sağlamasında önderlik yapabilmesi için başlattığı ikili görüşmeler sonucunda Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı kurulmuştur. Özal, Türkistan coğrafyasında etkili bir Türkiye'nin bölgesinde de güçlü olacağına dair politikaları etkisini göstermiş başlayan görüşmeler sonucunda bugün atılan adımlar sonu vermiştir.

Özal'ın vefatından önce Türkistan coğrafyasına yaptığı gezilerde Türkmenistan ve Kazakistan ile yaptığı enerji antlaşmaları ve bu ülkelerde Türk yatırımcılarına verilecek desteği güçlendiren anlaşmalar yapması Azerbaycan ile askerî ve diplomatik işbirliği anlaşmaları ile Ermeni sorununa müdahale olması Özal'ın Türkistan coğrafyasına olan bakışının en net örneği olmuştur.

Avrupa Birliği İlişkileri

Başbakanlığı döneminde Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusu askıya alınmış Turgut Özal da çok yönlü dış politika felsefesiyle alternatif bölgesel birlilkere yönelmiştir. Cumhurbaşkanlığı döneminde ise AB ile ilişkiler yeni bir sürece girmiş Türkiye'ye tam üyelik statüsü yerine Gümrük Birliği teklifi getirilmiştir. ANAP tam üyelik hedefinden ayrılmamak için bu teklife sıcak bakmış ise de Avrupa ile bütünlleşme bağlamında Avrupa'daki diğer ekonomik birlüklerden olan Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi EFTA ile iletişime geçmiştir. Özal, Danimarka, Norveç, Portekiz, İsviçre ve İngiltere'nin kurucu üyesi olduğu Finlandiya, Liechtenstein ve İzlanda'nın da üye olarak katıldığı EFTA'ya katılarak AB ile entegrasyonu kısa sürede çözümeyi planlamıştır. EFTA ile 22 Kasım 1990 tarihinde başlayan görüşmeler sonucunda 10 Aralık 1991 tarihinde Türkiye ile EFTA üyesi ülkeler arasında, tekstil ve bazı işlenmiş tarım ürünleri hariç olmak üzere Türk sanayi malları üzerindeki gümrük vergileri ve diğer kısıtlamaların kaldırılması, serbest ticaret ve işbirliğine dayalı bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak birçok EFTA ülkesinin AB'ye tam üyelik için başvurması üzerine bu anlaşmanın önemi kalmamıştır (Bahçekapılı, 2013). Özal, bölgesel birelilik ve işbirliği politikalarına yönelik olsa da ülkenin ekonomik ve siyasi bağlamda yönünü Batı'dan çevirmemiş Avrupa ile uyum bağlamında her fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır. Bu girişimlerden bir diğeri de Batı Avrupa Birliği (BAB) üyelik girişimi olmuştur. NATO üyesi olup da AB üyesi olmayan ülkelerin kurduğu bu birliğin Roma'da 20 Kasım 1992 tarihinde düzenlediği Bakanlar Konseyi toplantılarında, kendileriyle benzer statüde olan yani NATO üyesi olup AB üyesi olmayan Türkiye'ye ortak üye statüsü vermiştir (Tekeli ve İlkin, 2000; Türkş, 2000).

Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Gelişme

Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı dönemindeki en önemli sorunlar ekonomik ve terör olayları ol-

muştur. 1989 seçimleri sonrasında ANAP'ın oylarındaki gerileme bölücü Kürt hareketinin siyaseten de faaliyete girmesi meclis aritmetiğin değiştirmiştir. Meclisteki bu yapı koalisyon hükümetleri sürecini yeniden başlatmış bu da ekonomi politikalarına yansımıştır.

PKK'nın siyasi hareket olarak meclise girmesi Kürt sorununa yeni bir boyut kazandırmış Özal'ın ekonomik yatırımlar ve refahın yükseltilmesine dayalı sorun çözme pratiği koalisyon hükümetleri döneminde yeni bir boyut kazanmıştır. Artık sorunu çözmekten daha çok önemli bir seçmen oranına sahip Kürt seçmeni kazanmak üzerine politika yürütülmüştür.

Bu dönemdeki en önemli değişimlerden biri de toplumdaki Türkiye'nin geleceğine dair algıdır. AB'nin yanlı tutumundan dolayı dış politikada değişen eksen ile Turgut Özal'ın sık sık vurguladığı Türkistan cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanması toplumda Türk cumhuriyetlerine olan ilginin artmasına sebep olmuştur.

Özal'ın cumhurbaşkanlığı dönemi koalisyon hükümetlerinin yönetimde yarattığı ikilemlerle ekonomi politikalarında başarısızlıklarla geçmiştir. Terörün artan etkisi öğretmen ve silahlı kuvvetler başta olmak üzere kamu personeline yapılan saldırılar toplumsal huzursuzluğun da arttığı yıllar olmuştur.

Özal'ın Ölümü

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'ning gölgesinde siyasete atılan ve ANAP ile bütün eğilimleri birleştirerek sivil demokrasinin gelişiminde öncü olan Özal, Türkiye'de rekabetçi ekonominin gelişme-

sinde de önemli kararlara imza atmıştır. Her şeyin devlet tarafından üretildiği bir ekonomiden uluslararası rekabete girişebilen ihracat yapabilen şirketlere sahip bir ülkeyi tasarlayan Özal, bölünmeye sebep olan Kürt sorununun da refah seviyesinin artmasıyla çözüleceğine hatta sağ sol kavgasının ortadan kalkacağına inanmıştır. Bu sebeple Doğu ve Güneydoğu'daki yatırımlara ağırlık vermiş daha 1985 yılında elektrik ve suyun ulaşmadığı köylere hizmet ulaşmıştır.

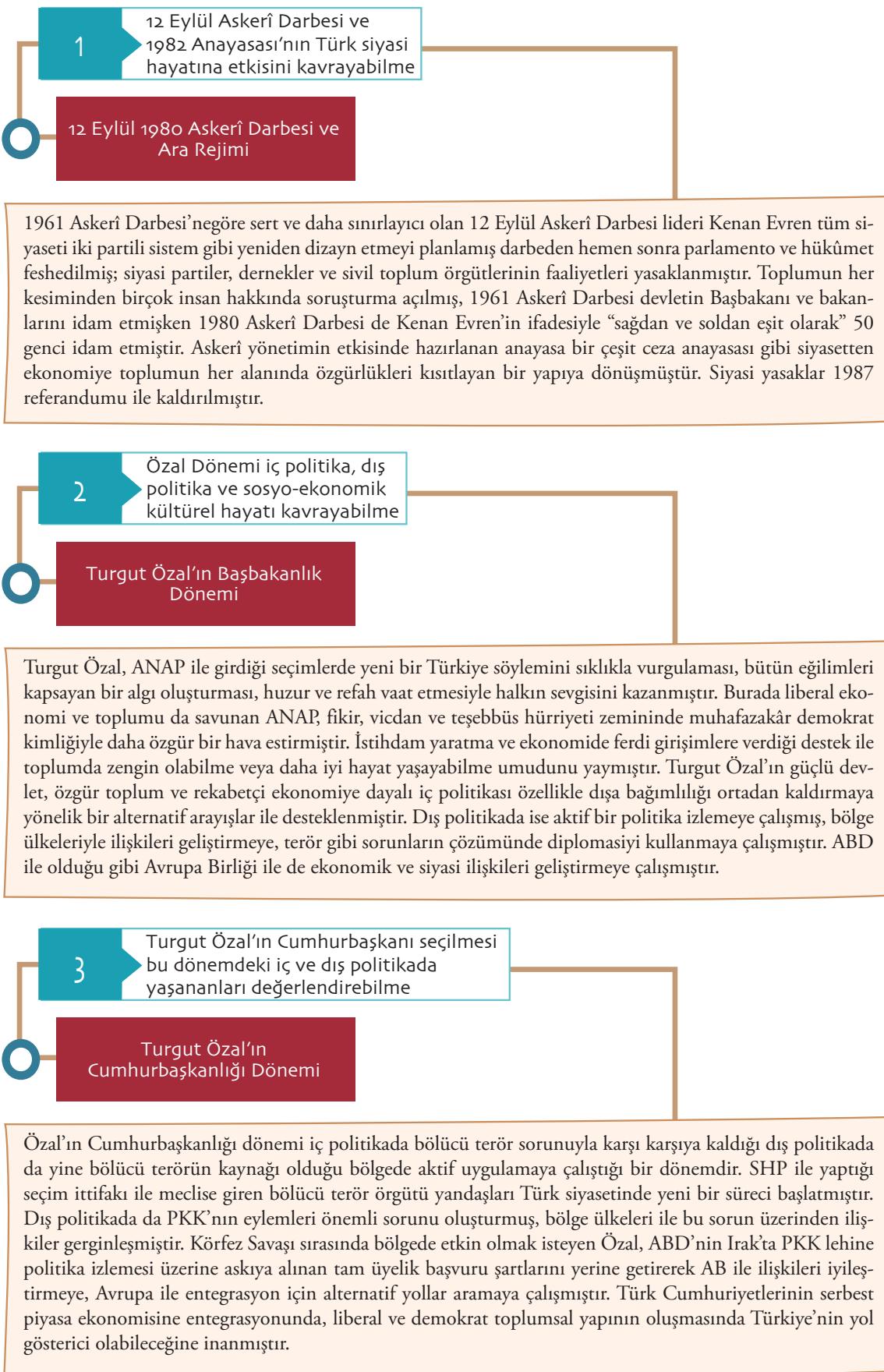
1989 yılında itibaren dünyanın iki kutuptan çoklu kutuplaşmaya doğru gittiği süreçte müttefik olarak kabul edilen Avrupa ülkeleri ve ABD'nin Türkiye'nin aleyhine olan karar ve uygulamaları Onu dış politikada yeni arayışlara itmiştir. 1990'lı yıllarda Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları Özal'a bu fırsatı vermiş Cumhurbaşkanlığı sürecinde Türkistan Coğrafyası üzerine daha fazla eğilmiştir. Ölümünün öncesinde bu bölgeye resmi ziyaretler yapmış olması ve Türk Cumhuriyetleriyle ekonomik, eğitim ve askeri konularda işbirliğine dayalı projelere destek vermesi ölümü ile de ilişkilendirilmiştir.

Özal'ın 17 Nisan 1993'te kalp krizi sonucu vefat ettiği bildirilmiş ise de ölümünün zehirlenme ile olduğuna dair pek çok görüş ortaya atılmıştır. Ölümünden 19 yıl sonra yapılan otopside Adli Tıp Kürumunun "zehir var ama zehirlenme yok" gibi anlaşılmaz bir rapor hazırlamış olması ve naaşının onca yıl sonra dahi bozulmadan kalmış olması Özal'ın zehirlenmiş olduğuna dair kanaatleri güçlendirmiştir. Bugüne kadar Özal'ın ölümü üzerindeki sırra perdesi hâlâ aralanamamıştır (Atasoy, 2013).

Öğrenme Çıktısı

 3 Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ve bu dönemdeki iç ve dış politikada yaşananları değerlendirebilme

Araştır 3	İlişkilendir	Anlat/Paylaş
Kurt Meselesinin Özal'ın Politikasına etkisi sizce nedir?	Bölgesel ve küresel değişimin Özal'ın politikalarına etkisi	Soğuk Savaş Sonrası Özal'ın Türkiye politikasını tartışınız.

1 12 Eylül Askerî Darbesi'nden sonra MGK tarafından kurulan hükümetin başbakanı aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Turgut Özal
- B. Bülent Ulusu
- C. Turgut Sunalp
- D. Fahri Korutürk
- E. Necdet Uruç

2 Turgut Özal'ın başbakan ve cumhurbaşkanı olmadan önce devlet bürokrasisinde aldığı ilk idari görev aşağıdakilerden hangisidir?

- A. TOBB Başkanlığı
- B. Başbakan Yardımcılığı
- C. Başbakan Müsteşarlığı
- D. DPT Müsteşarlığı
- E. EİEİ Genel Müdür Yardımcısı

3 Turgut Özal'ın iktisadi ve toplumsal görüşlerini yansitan ideoloji aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Sosyalizm
- B. Devletçilik
- C. Marksizm
- D. Liberalizm
- E. Milliyetçilik

4 12 Eylül Darbesi'nden sonra yapılan ilk genel seçimlerde MGK'nın isteği ile parti kurarak seçimlere katılan siyasi lider aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Turgut Özal
- B. Bülent Ulusu
- C. Turgut Sunalp
- D. Fahri Korutürk
- E. Necdet Uruç

5 1983 seçimlerinde Turgut Özal liderliğindeki ANAP'ın seçim zaferini belirleyen propaganda aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Bütün eğilimleri birleştirmesi
- B. Muhafazakar olması
- C. Liberal olması
- D. Milliyetçi olması
- E. Özal'ın seçime giren tek sivil lider olması

6 Aşağıdakilerden hangisi siyasi yasakların kaldırılması ile ilgili yapılan 1987 referandumu ile siyasete geri dönen siyasi liderlerden biri **değildir**?

- A. Necmettin Erbakan
- B. Süleyman Demirel
- C. Alpaslan Türkeş
- D. Bülent Ecevit
- E. Erdal İnönü

7 Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde iç politikadaki terör sorununun çözümündeki önceliği aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Ekonomik kalkınmayla refahı artırmak
- B. Seçimleri kazanarak mecliste çoğunluğu sağlamak
- C. Siyasi yasakların sürmesini sağlamak
- D. Terör meselesini askeri yöntemle çözmek
- E. KİT'lerin üretimini artırmak

8 Turgut Özal cumhurbaşkanı olduktan sonra ANAP'ın genel başkanlığına getirilen siyasetçi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Mesut Yılmaz
- B. Güneş Taner
- C. Yıldırım Akbulut
- D. Hasan Celal Güzel
- E. Adnan Kahveci

9 Aşağıdakilerden hangisi Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde dış politikadaki önceliklerinden biri **değildir**?

- A. Türk Dünyası ülkelerine öncülük etmek
- B. NATO üyeliğinden çıkmak
- C. ABD ile olan ilişkileri azaltarak AB'ye yakınlaşmak
- D. AB yerine EFTA'ya üye olmak
- E. ABD'ye alternatif bölgesel ittifaklar oluşturmak

10 Aşağıdakilerden hangisi 1991 seçimlerinde ANAP'ın oy oranının azalmasının nedenlerinden biri **değildir**?

- A. Kurt siyasi hareketinin ortaya çıkması
- B. Sağ partilerin seçimlerde yaptığı ittifaklar
- C. Ekonomik göstergelerdeki olumsuz tablo
- D. Özal'ın ANAP'ın yönetimine müdahale etmesi
- E. ANAP'ın dayandığı sağ seçmenin yeni partilerle parçalanması

1. B	Yanıtınız yanlış ise “Milli Güvenlik Konseyi ve Ara Rejim” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. E	Yanıtınız yanlış ise “6 Eylül 1987 Referandumu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. E	Yanıtınız yanlış ise “Devlet İdaresinden Siyasete Turgut Özal Döneminin Başlangıcı 1980-1982” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. A	Yanıtınız yanlış ise “Başbakanlık Dönemi Kürt Meselesi 1983-1989” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. D	Yanıtınız yanlış ise “Turgut Özal’ın başbakanlık dönemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. C	Yanıtınız yanlış ise “İç Politik Gelişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. C	Yanıtınız yanlış ise “6 Kasım 1983 Seçimleri Başkan Turgut Özal” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. B	Yanıtınız yanlış ise “Dış Politik Gelişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. A	Yanıtınız yanlış ise “Turgut Özal’ın başbakanlık dönemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. C	Yanıtınız yanlış ise “İç Politik Gelişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6

Araştır Yanıtları
Anahtarı

Araştır 1

1961 anayasasının olduğu sürece bakıldığından işçi hareketleri, sendika faaliyetlerinin yoğun yaşandığı ve farklı siyasi yelpazede olan siyasi partilerin örgütlenme faaliyeti içinde olduğu görülmektedir. Anaya bu toplumsal gerçekler üzerine hazırlanmasına rağmen dönemin iktidarı olan Başbakan Adnan Menderes'in ve iki bakanının idam edilmesi siyasete bir engel olarak kabul edilmiştir. 1982 yılında düzenlenen anayasa da yaklaşık %92 kabul oranıyla yürürlüğe giren ikinci anayasamasına rağmen özellikle 1970'li yıllarda kaos ve çatışma ortamının verdiği huzursuzluk sebebiyle getirilen siyasi yasaklardan dolayı Siyasi yasakların yanı siyasi partilerin kuruluşunda getirilen zorunlu düzenlemelerden dolayı daha sınırlayıcı anayasa olarak kabul edilmiştir.

Araştır 2

Özal, üç temel özgürlüğün kullanılması bağlamında hukuki düzenlemelere gitmiştir. Bütün eğilimleri birleştiren söylemle ülkenin kalkınmasını ekonomide yapılacak atılımlar sayesinde yükseltecek refah seviyesinde görmüştür. Bunun yanında liberal toplumu yani çoğulcu yapısını da teşvik etmiştir. Türkiye'de din ve vicdan özgürlüğü kapsamında muhafazakâr kimliğini ön plana çıkarmış, fırsat özgürlüğü bağlamında özel teşebbüse yatırım imkânı tanımış ve ifade özgürlüğü kapsamında silahlı örgütün kontrolünde olmayacak şekilde ifade ve örgütlenme hakkını tanımıştır. Özal, Kürt sorunu ve bölgeli terörü, daha kapsayıcı vatandaşlık kimliğini öne çıkararak ve refah seviyesini yükselterek çözüleceğine inanmıştır. Bu sebeple Doğu ve Güneydoğu'daki yurtımlara önem verdiği gibi ifade hürriyetinin sağlanması ile ortak bir vatandaşlık kimliğinin iç barışı sağlayacağına inanmıştır.

6

Araştır Yanıt
Anahtarları

Araştır 3

1983 seçimleri ile iktidar olma fırsatını yakalayan Özal, ülkede köklü bir değişimin temellerinin ekonomik kalkınma ile olacağına inanmıştır. Liberal ekonominin liberal toplumun da oluşmasına yardımcı olacağını böylece refah seviyesi yükselen toplumlarda kimlik siyasetinin karşılık bulamayacağına inanmıştır. Bu sebeple iktidaranın ilk yıllarda PKK'nın Eruh saldırısıyla ve askerî vesayetin de etkisiyle koruculuk sisteminin getirilmesi gibi güvenlik çerçevesinde konuya yaklaşmıştır. Ancak bölgedeki yatırımlara daha fazla önem vermiş istihdam imkânının ve yaşam şartlarının yükselmesinin bölgelüğün insan kaynağını keseceğine kanaat getirmiştir. Kürt silahlı hareketine sempati duyan kişilerin SHP içerisinde meclise girmiş olması bölgücü harekete yeni bir faaliyet sahisi oluşturmuştur. Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde hem bölgücü Kürt hareketinin silahlı ve siyasi faaliyetlerinin artması Türk siyasetinin güvenlik politikasından "Kürt realitesi"ne dönüşmüştür. Bu açıdan hem bölgede Kürt kimliği üzerine siyaset yapan bir partinin çıkması hem de Türkiye genelinde terör eylemlerindeki ihmali iddiaları ANAP'ın oy oranının azalmasında etkili olmuştur.

Kaynakça

- Ahmad, F., (2007) *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogen, İstanbul: Kaynak Yayınları, Birinci Baskı.
- Ahmad, F., (2010) *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev. Sedat Cem Karadel), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akbaş, Z., ve Mutlu, Ç., (2012) "Uluslararası Politikada Irak ve Suriye'nin Sınır Aşan Su Sorununa Yaklaşımı ve Türkiye: Beklentiler ve Gerçekler", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, s. 214.
- Altan, C., (2005) "Genel Seçimler-Yerel Seçimler İlişkisi 1983-2004)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C:3, S:12, Bahar, s.181-182.
- Anavatan Partisi Programı* (1983), Ankara: Tisa Matbaası.
- Anavatan Partisi Tüzüğü* (1988), Ankara: Gaye Matbaacılık.
- Arcayürek, C., (2000) *Bekleyen Adamın Gerçekleşen Düşü*, Ankara: Bilgi yayınları.
- Arcayürek, C., (2000) *Cüneyt Arcayürek Anlatıyor: Demokrasi Dönemecinde Üç Adam*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arcayürek, C., (1986) *12 Eylül'e Doğru Koşar Adım*, Ankara: Bilgi yayınları
- Aslan, A., ve Çağlayandereli, M., (2006) "12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrasından Günümüze Türkiye'nin Siyasi Yapısı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C:3, S:2, Eylül, s.8-11.
- Aşık, S., (2017) "Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi Sürecinde ve Sonrasında Yaşanan Bazı Gelişmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:XVII, S:34, Bahar, s.444-453.
- Ataman, M., (2000) "Özalizm: Türkiye'de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü", *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı:19, Yaz, s.54-62.
- Atasoy, S., (2013) *Yeraltındaki Melekler Yerüstündeki Şeytanlar*, Doğan Kitap, İstanbul
- Ayman, S. G., (2006) "Türk Dış Politika Seçkinlerinin Ortadoğu Algılamları ve Irak Savaşı", *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 1-20, s. 7-8
- Aytemiz, L., ve Kodaman, T., (2006) "Sınır Aşan Sular Kullanımı ve Türkiye-Suriye İlişkileri", *TMMOB Su Politikaları Kongresi Bildiriler Kitabı*, Cilt 2, Ankara: TMMOB Yayınları.
- Bahçepaklı, C., (2013) "Avrupa Kitasında Avrupa Birliği Dışındaki Entegrasyon Hareketleri", *Ekonominin Entegrasyon: Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, Ed: O.Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe ve Şevket Tüylüoğlu, 3. Baskı, Ekin Kitabevi, s.347-348.
- Barlas, M., (2001) *Turgut Özal'ın Anıları*, 4. baskı, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Bila, F., (2004) *Hangi PKK, Satranç Tahtasındaki Yeni Hamleler*, İstanbul: Ümit Yayıncılık.
- Boratav, K., (2004) *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002*, 8.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

- Bostancı, M., (2016) "Türk-Suudi İlişkilerine Katkısı Bakımından Turgut Özal'in Suudi Arabistan Ziyareti (16-20 Mart 1985)", *Yeni Türkiye*, S:85, s.655-659.
- Bölükiray, N., (1992) *Özal Döneminde Bölücü Terör (Kürtçülük) (1983-1991)*, Ankara: Tekin Yayınevi,
- Bülent T., (2000) "Siyasal Tarih 1980 – 1995", *Türkiye Tarihi Ansiklopedisi*, C:5, İstanbul: lCem Yayınevi.
- Cemal, H., (2015) *Kürtler*, İstanbul: Everest Yayınları,
- Çavdar, T., (1992) *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*. Ankara , İmge Kitabevi Yayınları.
- Çavdar, T., (2004) *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, Ankara: İmge Yayınevi,
- Çavuşoğlu, H., (2008)"Doğru Yol Partisi Acsından 20 Ekim 1991 Seçimlerinin Analizi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:7, s.118
- Çetinsaya, G., (2006) "Tarihsel Perspektifte Türkiye – İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", Ed: Gökhan Çetinsaya ve Talha Köse, *SETA İran Dosyası*, İstanbul: Seta Yayınları.
- Çiçek, A. C., (2018) "Türk Siyasal Hayatında "Toplayıcı" Bir Parti Olarak Anavatan Partisi (1983-1989)", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:16, S:4, Aralık, ss.73-98..
- Dikkaya, M. ve Üzümcü, A., (2007) "Ekonomik İşbirliği Örgütünün Gelişimi, Potansiyeli ve Dinamikleri", *TASAM Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S:11, s.11-34
- Doğan, K., (1994) *Turgut Özal Belgeseli*, Ankara: Türk Haberler Ajansı Yayıni,
- Doruk, Ö. T., ve Yavuz, H. B., (2015) "1980'den Sonra Türkiye'de Uygulanan İstikrar Politikalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt.8, Sayı.15, s.2237-2265..
- Dursun D., (2001) "Türk Demokrasisinin Demokratikleşme İhtiyacı", (Der.) Davut Dursun, **Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi**, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s.292-293
- Erdoğan, S., (2017) "Türkiye'de Yeni Sağcı Ekonomiye Geçiş Uygulamaları ve Turgut Özal", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 18, özel Sayı: 1, s.398-407.
- Erhan, Çağrı ve Arat, Tuğrul(2006) "AT'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001*, Ed: Ba.skın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertosun, E., (2014) "Dış Politikada Özalı Yıllar 1983-1993", *Türkiyénin Demokrasi Tarihi*, Ed: Cihat Göktepe ve Tuba Ünlü Bilgiç, Ufuk yayınevi, İstanbul.
- Ertuğrul, M. İ., (2008) *Cumhuriyet Tarihi El Kitabı 1923-2008*, Ankara: ODTU Yayıncılık,
- Evren, K., (1991) *Kenan Evren'in Anıları*, C.4, İstanbul: Milliyet yayınları,
- Fırat, M., ve Kürkçüoğlu, Ö., (2008) "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C.I, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fuller, G. E., (2008) *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, (Çev. Hasan Kaya), İstanbul:
- Timtaş Yayınları, Gençkaya, Ö. F., (2003) *Kim Bu Özal?* Haz: İhsan D. Dağı ve İhsan Sezal, İstanbul: Boyut Yayınları.
- Göze, E., (1985) "Bulgaristan Türkleri Kaddafi, Özal", *Türk Kültürü Bulgaristan Türkleri Sayısı*, Sayı: 263, Mart, s. 45
- Gözen, R., (2000) *Amerikan Kızılcıkta Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Gözler, K., (2007) *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözler, K., (2015) *Anayasa Hukukuna Giriş*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gül, H., (2018) "1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda Cumhurbaşkanlığı'nın Denge-Denetleme Makamı Olarak Analizi", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:5, S:2, s.122-136.
- Güler, B. A., (2005) *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Güner, E., (2014) *Özal'lı Yıllarım Başdanışman Engin Güner Anlatıyor*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Güngör, F., (2014) "Ortadoğu Denkleminde Irak Türkmenleri ve Geleceği", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, s. 23
- Güzel, U., (2008) *Özalcılık*, İstanbul: Emre Yayınları.
- Hasan C., (1989) *Özal Hikayesi*, 4. Baskı, Ankar: Bilgi Yayınevi.
- Heper, M., (2010) *Devlet ve Kürtler*, İstanbul: Doğan Kitap,
- İnanç, H., ve Yazıcı, B., (2018) "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler, Bulgaristan Diasporası ve Uluslaşma", *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, C:4, S:4, s.88-89.
- İnançlı, S., ve Yardımcıoğlu, F., (2010) "Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları ve Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi", *Kamu Maliyesinde Seçme Yazılar*, Ed: Tolga Saruç, Temel Gürdal ve Nurullah Altun, Sakarya.

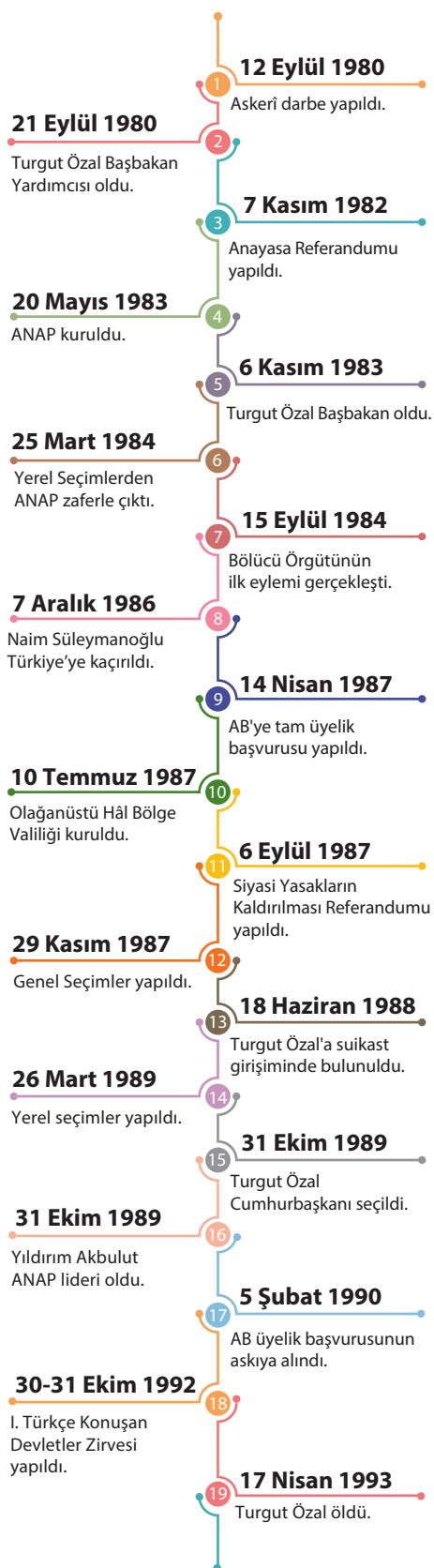
- Karabulut, U., (2007) "Anavatan Partisi İktidarının İlk Yıllarında Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğunun İlişkileri ve Türkiye tam Üyelik Başvurusu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S:14, Bahar, s.146
- Karadeniz Y., (2018) "Demokratik Referandum İlkeleri Işığında Türkiye'deki 1987 Halkoylamasına Yönelik Bir Analiz", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, C:4, S:2, Ağustos, s. 68
- Kaynak, M., (2004) *Kürt Meselesi*, İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Kazdağılı, H., (2003) "Turgut Özal'ın İktisadi Reformları", *Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, Ed: İhsan Sezal ve İhsan Dağı, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Kazgan, G., (2005) *Türkiye Ekonomisinde Krizler: 1929-2001*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları,
- Köse, İ., (2014) Çok Partili Siyasi Hayat, Partilerin Seçim Beyannameleri ve Propaganda Görselleri (1950-2011), *İletişim ve Diplomasi Dergisi*, S.3, Temmuz, Ankara: T.C. Başbakanlık Enformasyon Basın Yayın Genel Müdürlüğü.
- Kut, Ş., (2002) "1990'larda Türk Dış Politikasının Ana Hatları," *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, Ed: Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Neziroğlu, İ., ve Yılmaz, T., (2014) *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, Cilt 8, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.
- Özal, T., (1992), *Dünyadaki Yeni Dengeler ve Türkiye*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Özcan, G., (2000) "Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı," *En Uzun Onyl*, Ed: Gencer Özcan ve Şule Kut, İstanbul: Büke Yayınları.
- Sabuncu, Y., ve Şeker, M., (1996) "Seçimler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, *Yüzyıl Biterken*, Cilt: 14, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sever, A., (2000) "ABD'nin 'İkili Çevreleme' Politikası ve Türkiye," *En Uzun Onyl*, Ed: Gencer Özcan ve Şule Kut, İstanbul: Büke Yayınları.
- Sınmaz, K., (2017) "Ortadoğu Su Krizi ve Türkiye", *İNSAMER Ortadoğu Araştırma Raporları*, 38, İstanbul, ss. 12-13
- Sinkaya, B., (2011) "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi", *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 79-100, s. 85
- Şahbaz İ., (2006) *Yarı-Doğrudan Demokrasi Kurumu Olarak Referandum ve Türkiye*, Ankara : Yetkin Yayınları,
- Şahin G., (2016) "1983 Seçimlerine Katılan Siyasi Partilerin Askeri Yönetim Sonrası Türkiye'sine İlişkin Söylemleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:33, Aralık, ss. 293-295.
- Şahin, İ., ve Düzgün, O., (2015) "Türkiye'ye Gerçekeleştirilen Ortadoğu Kaynaklı Zorunlu Göçlerin Sosyo-Ekonominik Etkileri: 1979 – 2014 Arası", *Tesam Akademi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, s. 183.
- Şahin, M., ve Taştekin, M., (2006) *II. Körfez Savaşı*, Ankara: Platin Yayınları.
- Tan, A., (2015) *Kürt Sorunu*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tanör, B., (1986), *İki Anayasa*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Tavlaş, N., (1994) "Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri," *Avrasya Dosyası* 1, No:3, s. 21
- TBMM (2012) Ülkemizde Demokrasiye Müdahale eden Tüm Darbe ve Muhtıralar İle Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutlarıyla Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan, **Meclis Raporu**, C:2, Ankara.
- TDV İslam Ansiklopedisi* (2007) C:34, s.105-106
- Tekeli, İ., ve İlkin, S., (2000) *Türkiye ve Avrupa Birliği*, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Tokgöz O., (1991) "Türkiye'de 1983 ve 1987 Genel Seçimlerinde Kullanılan Siyasal Reklamlar", *Amme İdaresi Dergisi*, C: 24, S:1, Mart, s.20-26
- Tuncer, H., (2015) Özal'ın Dış Politikası (1983 – 1989), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Turgut, H., (1986) *12 Eylül Partileri*, İstanbul: ABC Yayınları,
- Turhan, M., (2015) "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C:57, S:3, ss. 129-150
- Tuşalp, E., (1994) *Plastik Papatya Kokusu*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Tüleykan, H., ve Bayramoğlu, S., (2016) "Türkiye'de 24 Ocak Kararları İle Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi ve Mali Yapısına Yansımaları", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:44, Bahar II, s. 405
- Türkeş, M., (2000) "Doksanlı Yıllarda NATO'nun Öncelikleri ve Türkiye," *En Uzun Onyl*, Ed:Gencer Özcan ve Şule Kut, Büke Yayınları, İstanbul, s. 202
- Türköne, M., ve Yayman, H., (2009) *Kürt Meselesi Nasıl Çözülmel*, İstanbul: Birey Yayıncılık,
- Uçar, F., ve Akandere, O., (2017)"Turgut Özal'ın Kürt Sorununa Yaklaşımı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 61, Güz, s.370-371

- Ulagay O., (1987) *Özal Döneminde Paramız Pul Olurken Kim Kazandı Kim Kaybetti*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara
- Uras, G., (1993) *Ekonomide Özallı Yıllar 1980-1990*, İstanbul: Alfa Yayıncıları.
- Uras, U., (1996) *İdeolojilerin Sonu mu?*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Uzgel, İ., (2006) "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Ed: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası C:II, 1980-2001, İletişim Yayınları*, ss.50-53
- Yağbasan,M., ve Günek, A., (2010) "Arap Medyasında Türkiye'nin Değişen Algısı", Yeditepe Üniversitesi, *Global Media Journal-Turkish Edition*, Bahar, C:I, S: I,
- Yavuz, M. H., (2001) "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlılığın Yükselişi," *Türkiyenin Dış Politika Gündemi*, Ed: Şaban H. Çalış, İhsan Dağı ve Ramazan Gözen, Ankara: Liberte Yayınları.
- Yayman, H., (2011) *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, Ankara: SETA Yayınları.
- Yayman, H., (2016) *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Yetkin, Ç., (1995) *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, Ankara: Ümit Yayınları.
- Yıldız, A., (2010) *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum, Türkiye-ABD-Avrupa Uygulama Örnekleri*, Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yıldız, R., (2007)"Batı Dünyasının Çifte Standartlı Yaklaşımlarına Bir Örnek: Ermenilerin Tehciri ve Bulgaristan Türkleri Kıyaslaması", *Türk Dünyası incelemeleri Dergisi*, C:VII, S:1, s.196
- Yılmaz, M., ve Yorulmaz, F., (1993) "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi Üzerine Notlar," *Türkiye Günüluğu*, No: 24, Güz 1993, ss. 49-56
- Demirhan Y., "1980 Sonrası Yoksullukla Mücadelenin Başlıca Aracı Olarak Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nun Kuruluşu ve Varlık Nedenlerine İlişkin Bazı Tespitler", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 42 Ekim 2014
- Zaralı R., (1986) "ANAP Üstüne Tezler ve Düşünceler", 11. Tez, S:2, s.82

Görsel Kaynaklar:

- Resim 6.1: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/12-eylul-generalleri-emlak-zengini-cikti,0kjDyMWd1kKTE1DxL6F0VQ> (Erişim Tarihi: 21.12.2020)
- Resim 6.2: <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/12-eylul-darbesinin-37-yili/906318> (Erişim Tarihi: 21.12.2020);
<https://www.yenisafak.com/gundem/12-eylul-nedir-12-eylul-darbesinin-bilinmeyenleri-2793368> (Erişim Tarihi: 21.12.2020);
- Resim 6.3: <https://www.anavatan.org.tr/Anasayfa> (Erişim Tarihi: 21.12.2020)
- Resim 6.4: <https://www.ekovitrin.com/politika/mustafa-sarigul-partisinin-kurulus-tarihini-acikladi-h152410.html> (Erişim Tarihi: 21.12.2020)
- Resim 6.5: Cumhuriyet gazetesi 7 Kasım 1983
- Resim 6.6: <https://qha.com.tr/haberler/bulgaristan-da-tarih-dersi-kitaplarinda-komunizm-donemi-suclu-ilan-edildi/69035/> (Erişim Tarihi: 21.12.2020); <http://bshaberler.com/her-donemin-ogrencisinden-bulgaristan-turkleri/1351/> (Erişim Tarihi: 21.12.2020);
- Resim 6.7: <https://listelist.com/naim-suleymanoglu-turgut-ozal/> (Erişim Tarihi: 21.12.2020)
- Resim 6.8: <https://www.yenisafak.com/gundem/ozalin-olumunun-uzerinden-26-yil-gecti-3466958> (Erişim Tarihi: 21.12.2020)
- Resim 6.9: Cumhuriyet gazetesi, 25 Kasım 1989
- Resim 6.10: <https://www.takvim.com.tr/guncel/2017/09/23/asker-direnmeseydi-ozal-musula-girecekti> (Erişim Tarihi: 21.12.2020)
- Resim 6.11: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/aa-arsivinden-turgut-ozal/0/109947> (Erişim Tarihi: 21.12.2020)
- Resim 6.12: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=16080&start=30> (Erişim Tarihi: 21.12.2020); <http://stephaber.com/analiz/kazakistan-turkiye-iliskilerinde-turkiyenin-artik-yeni-seyler-soylemesi-lazim/> (Erişim Tarihi: 21.12.2020)

Kronoloji

Bölüm 7

Türkiye'de Koalisyonlar ve Krizler Dönemi (1991-2002)

Öğrenme Çıktıları

1991-1995 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar

- 1 1991-1995 dönemi siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel olaylarını kavrayabilme

1995-1999 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar

- 2 1995-1999 dönemi siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel olaylarını değerlendirebilme

1999-2002 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar

- 3 1999-2002 dönemi siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel olaylarını kavrayabilme

Anahtar Sözcükler: • Koalisyon • ANAP • CHP • DSP • DTP • DYP • MHP • RP • SHP

GİRİŞ

Türkiye'nin 1980'li yılları tarihe askerî yönetim ve Özal dönemi olarak geçmiştir. Türkiye 12 Eylül 1980'den 13 Aralık 1983'e kadar Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarından oluşan ve Millî Güvenlik Konseyi adı verilen beş kişi tarafından yönetilmiştir. 1982'de yapılan referandumla hem yeni Anayasa kabul edilmiş hem de askerî yönetimin lideri ve Genelkurmay Başkanı olan Kenan Evren Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1983'te yapılan genel seçimle tekrar sivil hayatı geçilmeye başlanmıştır, Turgut Özal başkanlığındaki hükümet tek başına iktidar olmuş ve 6 yıl sürmüştür. Bu arada 1987'de yapılan referandumla eski siyasetçilerin siyasi yasağının kaldırması üzerine yeniden Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş gibi liderler siyaset sahnesinde yerlerini almaya başlamıştır. 1989'da Cumhurbaşkanlığı süresi dolan Kenan Evren'in yerine Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkanı ve Başbakan olan Turgut Özal seçilmiştir. Cumhurbaşkanı Özal, hükümet kurma görevini Yıldırım Akbulut'a vermiş fakat devlet kademesindeki hemen her inisiyatif ve işleyışı kendi uhdesine almıştır. Bu durum muhalefet tarafından "tek adam yönetimi" eleştirisi olarak sürekli gündeme getirilmiştir.

Türkiye'nin 1990'lı yılları, 1980'lerin aksine koalisyonlu hükümetlerce yönetilen yıllar olarak anılmaktadır. Koalisyon kavramı parlementer demokratik sistemin bir parçasıdır. Çağdaş demokrasilerde koalisyon kavramı, iki veya daha fazla siyasi grup veya aktörün ortak amaçlar üzerinde uzlaşmaları, bu amaçlara ulaşmak için güç birliğine gitmeleri ve ortak amaçlara ulaşma sürecinde aktif bir iletişim ve işbirliği içine girmeleri olarak ifade edilir. Türkiye'de 1991-2002 döneminde hiç bir parti tek başına iktidar olamamış ve değişik kompozisyonları ile koalisyon ya da azınlık hükümetleri kurulmuştur. Bu dönem artan terör olaylarına, şiddet eylemlerine, çetelere/mafyalara, faili meçhul cinayetlere, ekonomik krizlere, askerî ve bürokratik vesayet endişesine sahne olmuştur. Bu durumda partilerin mevcut durumlarını koruma çalışmaları halktan ve halkın isteklerinden kopmalarına neden olmuştur. Krizlerin artması koalisyonlardaki uzlaşmazlıklarını arttırmış ve hem yönetimdeki hem de toplumdaki istikrarsızlıkları körklemiştir. Denge ve uyumun sağlanamadığı güçsüz yönetimlerle siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlarla mücadelede eksik kalmış; toplum bütün bu sorun ve sıkıntıların sonucunda yeni siyasi anlayışlara yönelmiştir.

1991-1995 DÖNEMİ SİYASAL, SOSYAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL OLAYLAR

Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ANAP yönetimi Kasım 1992'de yapılacak seçimleri erken bir tarihe çekme kararı almış ve seçimlerin 20 Ekim 1991'de yapılmasına karar verilmiştir. Seçim öncesi yoklamalar ve anketlerde DYP ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin (SHP) ileride olduğunu fakat tek başlarına iktidar olmak için gerekli oyu alamayacakları, ANAP'ın ise erimeye devam edeceği öngörülmüştür.

20 Ekim 1991 Genel Seçimleri ve Birinci DYP-SHP Koalisyon Hükümeti

Henüz seçim gerçekleşmeden seçim sonrası olası koalisyon senaryoları üzerinde düşünülmeye başlanmıştır. Olası bir DYP-SHP koalisyonun bir restorasyon hükümeti oluşturacağı, Cumhurbaşkanı ve anayasayı değiştirmek yeni bir rejim anlayışının benimsenebileceği medya tarafından tartışılmıştır (Milliyet, 1 Ekim 1991). 1991'de yapılan milletvekilliği seçimlerinde beş parti %10'luk Türkiye barajını aşarak parlamentoğa girmiştir. Seçim sonuçlarına göre Doğruyol Partisi (DYP) % 27.0 oy orANIyla 178, Anavatan Partisi (ANAP) % 24 oy orANIyla 115, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) % 20.8 oy orANIyla 88, Refah Partisi (RP) % 16.9 oy orANIyla 62, Demokratik Sol Parti (DSP) % 10.8 oy orANIyla 7 milletvekili kazanmıştır (<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011...>)

20 Ekim 1991'de yapılan erken genel seçimlerde DYP birinci parti ve ANAP ikinci parti olmuştur. SHP ise üçüncü parti olmuş ve ana muhalefet partisi olma özelliğini yitirmiştir. Bu durumda hiçbir parti tek başına iktidar olamazken, Cumhurbaşkanı Turgut Özal hükümeti kurma yetkisini DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e vermiştir.

1991 seçimlerinde ortaya çıkan tablo sonrası iş dünyası DYP-ANAP koalisyonunu desteklemiştir, fakat seçim stratejisini Özal'ı Cumhurbaşkanlığından indirmeyi kurgulayan DYP ile ANAP yönetimleri bu durumda bir koalisyonu anlamlı bulmamıştır. Demirel, RP ile girebileceği olası ittifakla üçüncü bir Milliyetçi Cephe hükümeti kurulması fikrine sıcak bakmamıştır (Cumhuriyet, 22 Ekim 1991). Demirel'in SHP Genel Başkanı İnönü ile yapmış olduğu görüşmeler sonrası DYP-SHP koalisyon hükümeti kurulmasına karar verilmiştir.

Resim 7.1 DYP-SHP Koalisyon Hükümeti, DYP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel, SHP Genel Başkanı ve Başkan Yardımcısı Erdal İnönü.

Birinci DYP-SHP Koalisyonu VII. Demirel Hükümeti olarak da bilinir. 21 Kasım 1991 ile 25 Haziran 1993 tarihleri arasında görev yapan ve DYP genel başkanı Süleyman Demirel'in kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin 49. hükümetidir. 30 yıllık bir aradan sonra sağ ve solun iki büyük partisi aynı hükümette yer almış, Demirel Başbakan, İnönü de Başbakan Yardımcısı olmuştur. Birinci DYP-SHP koalisyonu döneminde Türkiye içte ve dışta pek çok sorunla karşı karşıya gelmiştir. İktidar ortağı olan hem DYP hem de SHP'nin seçim vaatleri doğrultusunda demokrasi ve özelleştirme yönünde ciddi adımlar atmaları beklense de pek çok konu başlığının meclisten geçirilmesi zor olmuştur. Buna karşın, İnönü ve Demirel'in uzlaşmacı tavırları koalisyon içindeki krizlerin aşılmasında önemli rol oynamıştır.

Birinci DYP-SHP Koalisyon Döneminde Siyasal Hayat

Bu koalisyon döneminde 12 Eylül Askerî Darbesi sonrasında kapatılan siyasi partilerin açılması konusu DYP-SHP koalisyon hükümetinin demokratikleşme yönünde öncelikli gündemlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tekrar açılmasından sonra, izleyen dönemlerde önemli bir siyasi figür olacak olan Deniz Baykal CHP Genel Başkanlığı'na seçilmiştir.

Kürt meselesinin alevlendiği ve PKK'nın terör eylemlerinin arttığı bu dönemde Halkın Emek Partisi (HEP) kökenli SHP milletvekilleri Leyla Zana ve Hatip Dicle'nin yemin töreninde Kürtçe yemin etmeleri tepki toplamıştır. İki milletvekili İnönü'nün isteği üzerine istifa etmiş, sonrasında örgüt üyesi oldukları gerekçesiyle tutuklanmışlardır. Bu süreçte HEP ile SHP arasında iper gerilimiş

ve 14 milletvekili SHP'den istifa etmiştir. 1993 yılında HEP Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. 21 Mart 1992'de Nevruz Bayramı'nda başta Diyarbakır olmak üzere bazı yerlerde olaylar çıkmış, güvenlik güçleri ile göstericiler arasında çıkan çatışmalarda 40 dolayında kişi yaşamını yitirmiştir. 1990'ların ilk evresinde PKK ilk zamanlarda kırsalda terör estirirken, sonraki evrede kentlerde de kurşuna dizme, insan kaçırmaya ve araç yakmak gibi çok sayıda silahlı eylem yapmış ve onlarca insanı öldürmüştür (Aydın ve Taşkin, 2014).

1990'ların karanlık bir dönem olarak adlandırılmasının nedenlerinden olan faili meçhul cinayetlerden belki de en ses getiren Cumhuriyet Gazetesi Başyazarı Uğur Mumcu'nun 24 Ocak 1993 tarihinde aracına konulan bombanın patlaması sonucu öldürülmesidir.

Yine bu dönemin önemli olaylarından biri de Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis'in ölümü idi. ABD'nin Kuzey Irak'ta yaptığı çalışmaların Türk Devleti aleyhine olduğunu pek çok kez vurgulayan, bu durumu bir mektup ile zamanın Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a da bildiren Orgeneral Eşref Bitlis şüpheli bir uçak kazası ile 17 Şubat 1993 yılında hayatını kaybetti. Mektupta Orgeneral Eşref Bitlis "Sayın Cumhurbaşkanım, Zat-i Âliniz bu olaya müdahil olmalı, aksi takdirde bölgede sonu alınamayacak ciddi risk ve tehditlerle karşı karşıya kalabiliriz." ifadelerini kullanmıştı. Kuzey Irak'ta konuşlanan Amerikan Çekiç Güç Kuvvetlerinin oluşturmaya çalıştığı yeni oluşumun Türk devletinin zararına olduğunu belirten ve tez zamanda ABD güçlerinin oradan ayrılması gerektiğini ifade eden Orgeneral Eşref Bitlis pek çok defa ABD Büyükelçiliği tarafından hükümete şikayet edilmiştir. 1992 yılının Aralık ayında Selahaddin Kentine

gitmek isteyen Orgeneral Eşref Bitlis, ABD Çekici Güçleri savaş uçakları ile taciz edilerek helikopterini idirmeye zorlandı. 7 Şubat 1993'te İncirlik Üssünden kalkan ABD uçaklarının PKK'ya yardım dağıttığını açıklamasından 10 gün sonra, 17 Şubat 1993'te Ankara'dan Diyarbakır'a gitmek için bindiği uçağın düşmesi ile hayatını kaybetti. İncelemede bindiği uçağın kaza kırım raporuna göre pilotaj ve buzlanma nedeniyle düştüğü belirtilerek dosya kapandı (Anadolu Ajansı, 2019).

Bu koalisyon döneminde Profesör Muammer Aksoy, Hürriyet Gazetesi Başyazarı Çetin Emeç ile şoförü ve gazeteci-yazar Turan Dursun farklı tarihlerde düzenlenen suikast sonucu öldürülmüşlerdir. Doçent Doktor Bahriye Üçok ise bombalı bir patkete öldürmüştür.

2 Temmuz 1993'te Sivas'ta düzenlenen Pir Sultan Abdal Kültür ve Sanat Etkinlikleri için Sivas'ta bulunan Aziz Nesin'in bir gün önce yaptığı konuşmada sarf ettiği sözleri gerekçe gösterilerek cuma namazı çıkışında toplanan bazı gruplar slogan atıp yürüyüse geçerek vilayet önünde toplanmışlardır. Aziz Nesin ve arkadaşlarının Madımak Oteli'ne geldiği haberini alan 10 bini aşkın gösterici otelin önüne gelmiştir. Burada bazı göstericiler, otelin önündeki araçları yakmış, otelin girişine benzin dökerek ateşe vermiştir. İtfaiye, kalabalık nedeniyle otele yaklaşamadığı için yangına müdahale edememiş; içerdeliler linç edilmek endişesi ile dışarı çıkmamış ve otelde bulunanlardan 36 kişi hayatını kaybetmiştir. Aziz Nesin güvenlik kuvvetleri tarafından itfaiye merdiveninden indirilerek kaçırılmıştır. Olaylarda 14'ü polis 60 kişi de yaralanmıştır. Olayların çatışmaya dönüşmemesi için şehirde sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir (Cumhuriyet, 3 Temmuz 1993).

Türkiye'de 27 Mart 1994'te yerel seçimler yapılmış, hem siyasi hem ekonomik sıkıntıların yoğun yaşandığı, faili meçhul cinayetlerin sayısının hayli fazla olduğu bir ortamda yapılan seçimlerde iktidar ortakları oy kaybı yaşamıştır. Özellikle SHP'nin oy kaybı ciddi boyutlarda olmuştur. İl genel meclisi oylarında SHP 1989 yerel seçimlerine göre 15.17, DYP ise 3.73 puanlık oy kaybı yaşarken, muhalefet partilerinden RP ise oylarını 9.33 puan arttırmıştır. SHP'nin elinde bulunan büyükşehir belediyelerinden Adana ANAP'a, Ankara, İstanbul ve Kayseri RP'ye, İzmir DYP'ye geçmiştir. Bu seçimin sonuçları Türkiye siyasetinin geleceği açısından iki önemli sonuç doğmuştur. Birincisi, RP gibi önceleri marginal sayılan bir siyasi partinin kitle partisi hâline gelmesi ve oylarını ciddi oranda arttırmış olması; ikincisi ise, Türkiye'nin 2000'li yıllarının ilk çeyreği-

ne damgasını vuracak olan yeni bir siyasetçinin, Recep Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmesidir (Aydın ve Taşkın, 2014).

Birinci DYP-SHP Koalisyon Döneminde Dış Politika

Birinci DYP-SHP koalisyon hükümeti askeri darbe ve darbenin gölgesinde bir siyasi atmosferde yürüdüğünü düşündükleri Özal Dönemi'ni sıkıntılı bir evre olarak gördükleri için, kendi iktidarlarını âdetâ bir restorasyon hükümeti olarak algılamışlardır. Bu dönemin en önemli dış politika sorunu Körfez Savaşı'nın sonuçlarıdır. 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan krize ABD'nin de dahil olmasıyla karşı cevap verilmiştir. Bağdat'ın ABD güçleri tarafından bombardımanı CNN ekranlarından yayımlanmış ve insanlık ilk kez bir savaşı canlı yayından izlemiştir. Bu süreçte Irak'ta Kürt ayaklanması bastırılmasının ardından Kürtler bölgeğini terk ederek İran ve Türkiye sınırına yığılmıştır. Binlerce insan kaçak olarak Türkiye'ye giriş yapmış, sivil yardım kuruluşları destek için hazırlıksız yakalanmış, Türkiye'nin yetersiz ekonomisi nedeniyle bu süreçte ciddi güçlükler yaşamış ve ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu bağlamda "Huzur Temin Harekatı" başlatılmış ve müttetif ülkelerin birliklerinden oluşan "Çekici Güç Hava Birliği" Türkiye'de konuşlanmıştır. Bu operasyon sığınmacıların sınırlara yayılmasını önlerken, Kuzey Irak'ta otorite boşluğu oluşmuş, Kürt Özerk Bölgesini yaratmış ve ABD yerel Kürt unsurlara destek vererek PKK'nın güçlenmesine neden olmuştur (Ulutaş, 2006).

Körfez bölgesinde yaşanan krizler, sonraki süreçte Türkiye'nin savunma ve güvenlik politikalarının oluşumunda belirleyici unsur olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağıılması sonrası Türkiye'nin bölgedeki önemini azalacağı beklentisi, Ortadoğu'da çıkan krizler ve Türkiye'nin stratejik önemini anlaşılması ile yıkılmıştır. Türkiye bu süreçte, ABD'nin bölgedeki politikalarının uygulanması için önemli bir unsur hâline gelmiştir. Bunun yanında Türkiye dış politikada bölgesel dengeleri göz önünde bulundurmuş ve ulusal çıkarları ile uyum çerçevesinde karar vermeye çalışmıştır (Molla, 2009). DYP-SHP Koalisyon Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in TBMM'de bakanlığının bütçe görüşmeleri esnasında yaptığı konuşmada dış politikanın yeni söylemi söyle ortaya konulmuştur: "Bizim dış politika vizyonumuz, Balkanlar, Karadeniz, Kafkasya, Orta Asya, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'de uyumlulıkların çözülmüş olduğu, tüm bu alt-bölgelerde

barışçı işbirliği düzenlerinin egemen kılındığı ve bu bölgelerin her birinin diğerleriyle daha geniş ve kapsamlı işbirliği düzenleri çerçevesinde bütünlüğü bir amaçlar demetinde somutlaştırmaktır (Kut, 2010).

Bu dönemde SSCB ve Yugoslavya'nın dağılması sonrasında oluşan yeni devletler tanınmış, İsrail ve Filistin yönetimle ilişkiler büyükelçilik düzeyine çıkarılmıştır. Karabağ, Bosna, Abhazya krizleri yaşanmış, Rusya ile ilişkiler yeniden tanımlanmıştır. Türk cumhuriyetlerine önemli açılımlar yapılmış, AET ile gümruk birliği kararı alınmış, Karadeniz Ekonomik İşbirliği İstanbul zirvesi ile hayatı geçirilmiştir. Ayrıca BM Somali Barış Gücü'ne katılma kararı dahil, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Irak'a komşu devletler toplantıları, Balkan dışişleri bakanları toplantısı gibi girişimlerle bölgesel ilişkiler sürekli canlı tutulmuştur (Kut, 2010).

Birinci DYP-SHP Koalisyon Döneminde Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Hayat

İktidar ortağı olan hem DYP hem de SHP'nin seçim vaatleri doğrultusunda demokrasi ve özelleştirme yönünde ciddi adımlar atmaları beklense de pek çok konunun meclisten geçirilmesi zor olmuştu. Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) reformu, vergi reformu ve üniversite改革 gibi üzerinde anlaşılmış konuların bile meclisten geçirilmesinde zorlanılmıştır. Başbakan Demirel ve Başbakan Yardımcısı İnönü'nün Meclis gruplarına hakim oluşu ve uzlaşmacı tavırları koalisyon içindeki krizlerin aşılmasına ve çözümü ulaşmasına yardımcı olmuştur. Hükümet KİT'lere özerklik verip ayrı bir statüye kavuşturarak politik ve bürokratik baskılardan korumak istemiş ve liberal politika izlemiştir. Bu süreçte ödeme güçlüğü çeken vatandaşlar için giderlerin devlet tarafından karşılanması sağlanan "Yeşil Kart" yasalaştırılmış ve sosyal devlet anlayışının benimsendiği görülmüştür. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun yeniden düzenlenmesi ve Uluslararası Çalışma Örgütü ile imzalanan sözleşme demokratikleşme yönünde iki önemli adım olmuştur (Çavuşoğlu, 2009).

dikkat

Yeşil Kart, hiçbir sosyal güvencesi olmayan vatandaşların sağlık hizmetlerine ilişkin giderlerinin devlet tarafından karşılanması amacıyla 18.06.1992 tarih ve 3816 sayılı kanunla yasalaştırılmıştır.

1992 yılında meydana gelen iki olay tüm yurdu üzüntüye boğmuştur: Bunlardan biri, 6.8 şiddetinde gerçekleşen Erzincan Depremi'dir. Depremde yüzlerce kişi yaşamını yitirmiştir, binlerce insan evsiz kalmıştır. İkinci olay ise kaza ya da ihmali sonucunda gerçekleşmiştir. Zonguldak Kozlu'da taşkömürü maden ocağı patlamış ve 263 maden işçi hayatını kaybetmiştir.

dikkat

10 Yıl önce yakılan Kemal Tahir'in "Yorgun Saşaçi" adlı eserinden uyarlanmış olan TV filminin MİT'te bulunan tek kopyası TV'de gösterime girdi.

Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı Seçilmesi ve İkinci DYP-SHP Koalisyon Hükümeti

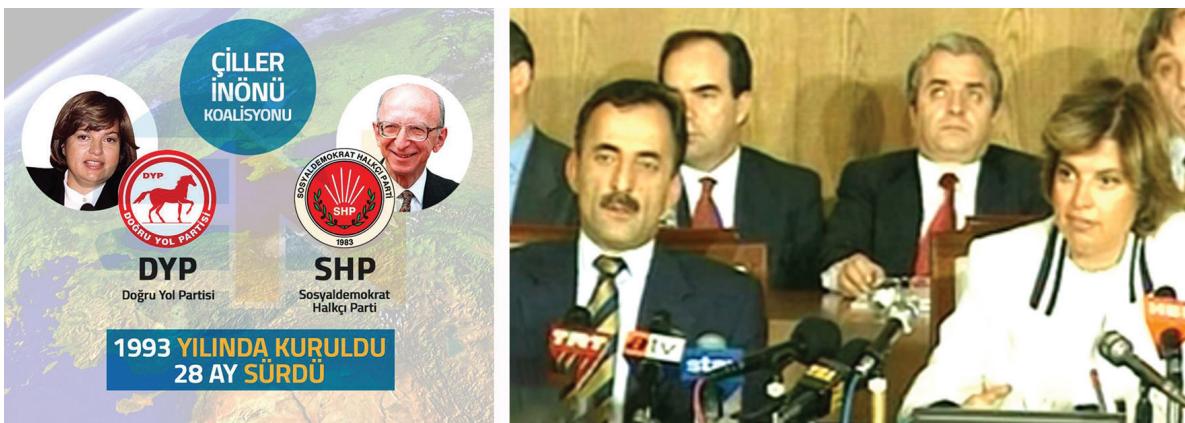
DYP-SHP Koalisyon Hükümeti 1991'den beri özellikle Demirel ve İnönü'nün uzlaşmacı tavırları nedeniyle genelde uyumlu bir şekilde devam etmekteydi. 17 Nisan 1993'te Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ani ölümü bütün dengeleri değiştirmiştir.

İkinci DYP-SHP Koalisyon Döneminde Siyasal Hayat

Yaklaşık bir yıldır kanser tedavisi gören Cumhurbaşkanı Turgut Özal 17 Nisan 1993'te kalp yetmezliği nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Beklenmedik gelişme karşısında kimin cumhurbaşkanı olacağı sorusu gündeme gelmiş ve akla gelen ilk isim yılların siyasetçisi ve devlet adamı Başbakan Süleyman Demirel olmuştur. Demirel partisinden istifa etmiş ve Cumhurbaşkanlığına aday olmuştur. TBMM'de yapılan oyłamaların üçüncü turunda 16 Mayıs 1993'de Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı olmuştur ve Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasıyla Başbakanlığa geçici olarak Erdal İnönü vekâlet etmiştir (Cumhuriyet, 17 Mayıs 1993).

Süleyman Demirel'in DYP Genel Başkanlığı'ndan ayrılması ve Cumhurbaşkanı olmasının ardından hükümet içinde Devlet Bakanlığı görevini üstlenmiş olan Tansu Çiller bakanlıktan istifa ederek DYP Genel Başkanlığına adaylığını koymuş ve 933 oy alarak DYP Genel Başkanlığı ile birlikte Türkiye'nin ilk kadın başbakanı seçilmiştir. Ardından Tansu Çiller ve Erdal İnönü yeni koalisyon pro-

tokolünü imzayarak DYP-SHP koalisyonuna devam etmiş ve 50. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti kurulmuştur. İkinci DYP-SHP Koalisyonu 25 Haziran 1993 ile 5 Ekim 1995 tarihleri arasında görev yapmıştır.

Resim 7.2 DYP-SHP Koalisyon Hükümeti, DYP Genel Başkanı ve Başbakan Tansu Çiller, SHP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü (Sağda, Tansu Çiller ve Murat Karayalçın)

SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ikinci DYP-SHP koalisyonun oluşumundan kısa bir süre sonra siyaseti bırakacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine SHP içinde genel başkanlık yarışı başlamış ve yapılan kongrede genel başkanlığa Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Murat Karayalçın getirilmiştir. Karayalçın İnönü'nün imzalamış olduğu koalisyon protokolünü devam ettirmiş ve Başbakan Yardımcısı olarak 19 Eylül 1993'de Erdal İnönü'den boşalan koltuğa geçmiştir.

26 Mart 1994 yerel seçimlerine ayrı giren SHP, Demokratik Sol Parti (DSP) ve CHP'nin, yani solun toplam oy oranı % 25 dolayındadır. 1989 seçiminde kazanılan büyük kentlerin önemli bir bölümü RP'ye geçmiş; sosyal demokrat oylar giderek eridiği için birleşme çalışmaları başlatılmıştır. Nihayet 18 Şubat 1995'te toplanan ortak kurultayda SHP fesh edilerek CHP'ye katılma kararı alınmış ve Hikmet Çetin oybirliğiyle CHP'nin 5. Genel Başkanı seçilmiştir (Cumhuriyet, 19 Şubat 1995). Dolayısıyla o tarihten itibaren yeni bir farklılaşma olmaksızın koalisyon hükümeti DYP-CHP arasında yürütülmüş ve hükümet devam etmiştir. CHP Genel Başkanı olan Hikmet Çetin aynı zamanda Murat Karayalçın'ın yerine Başbakan Yardımcısı olmuştur.

9 Eylül 1995'te yapılan olağanüstü kongrede CHP Genel Başkanlığına Deniz Baykal seçilmiştir. Baykal koalisyonu sürdüreceğini ifade etmesine rağmen, hakkındaki bazı şaibeler nedeniyle İstanbul Emniyet Müdürü Necdet Menzir'in görevden alınmasını istemiş, ancak Çiller'den olumlu cevap alamamıştır (Milliyet, 22 Eylül 1995). Taraflar medya önünde birbirlerini suçlayıcı açıklamalar yapmaya başlayınca, CHP'de koalisyonu sona erdirme kararı alınmıştır. Koalisyon ortakları arasında anlaşma umudu kalmayınca Başbakan Tansu Çiller Cumhurbaşkanı'na istifasını sunmuştur ve böyleslikle koalisyon hükümeti sona ermiştir.

Bu dönem Türkiye'nin hem ekonomide, hem siyasette hem de sosyal yaşamda sıkıntılardan yoğun yaşadığı yıllar olmuştur. Örneğin, 12 Mart 1995'te Gazi Mahallesi'nde kahvehanelere yönelik silahlı saldırular düzenlenmiş, polisin geç müdahalesi sonrası olaylar başlamış ve şehrin diğer bölgelerine yayılmıştır. Kent geneline yayılan olaylar sonucunda 3 gün içinde 22 kişi hayatını kaybetmiş, yüzlerce kişi yaralanmış ve tutuklanmıştır.

İkinci DYP-SHP Koalisyon Döneminde Dış Politika

Bu dönemde dışişleri gibi devamlılık isteyen ve "millî" olması gereken konuda yeterli özen gösterilmeliği için, bu evrede dört ayrı bakan değişmiştir. Bunlardan ilki Hikmet Çetin'dir. Hikmet Çetin birinci DYP-SHP koalisyonun başından beri görevdeydi. Çiller'in başkanlığında ikinci koalisyon hükümetinde de bir süre görev yaptıktan sonra bakanlıktan ayrılmıştır. Yerine gelen Mümtaz Soysal, Murat Karayalçın ve Erdal İnönü'nün bakanlıklarını ise birkaç ay ile sınırlı olmuştur (<http://www.mfa.gov.tr/>). Soysal ve Karayalçın döneminde de dış politika yoğun gelişmelere sahne olmuştur. Türkiye ilk kez şartlı ABD yardımını

reddetmiştir. Azerbaycan'da Haydar Aliyev'e darbe girişimi yaşanmış, Gümrük Birliği anlaşması Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nde kabul edilmiştir. Bu dönemde Kuzey Irak'a büyük çaplı bir askerî operasyon düzenlenmiştir. I. Çiller hükümetinin dördüncü dışişleri bakanı Erdal İnönü'dür ve yedi aylık görevi sırasındaki en önemli gelişme Rusya ile doğalgaz boru hattı anlaşmasının imzalanmasıdır (Kut, 2010).

Resim 7.3 (Solda) Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev (Sağda) Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev

Bu dönemin en belirgin ilişkileri İsrail ile yaşanmıştır. Türkiye-İsrail yakınlaşması sağlanmış, Oslo Anlaşmalarının ardından ilk kez bir Türk dışişleri bakanı İsrail ziyaretini gerçekleştirmiştir. 24 Ocak 1994'de İsrail Cumhurbaşkanı Weizman Türkiye'yi ziyareti etmiş, Aynı yıl 4 Kasım'da bu defa Başbakan Çiller İsrail'e gitmiştir. Çiller İsrail'i ziyaret eden ilk başbakanıdır ve bu karşılıklı ziyaretlerin de bir sonucu olarak Türk-İsrail ilişkileri stratejik ortaklık düzeyine yükseltilmiştir. Böylece dengeli diplomasi anlayışı egemen olmaya başlamıştır (Kut, 2010: 25).

6 Mart 1995 yılında, Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanması önemli sonuçları içeren bir gelişme olmuştur. 1 Ocak 1996'dan itibaren yürürlüğe giren anlaşma, huükümet tarafından AB'ye tam üyelik adına önemli bir gelişme olarak sunulmuştur. Bu çerçevede anayasada değişiklik yapılması gerektiğini bazı önemli düzenlemeler de yapılmış ve Anayasa'nın "Başlangıç" kısmının ikinci paragrafinin metinden çıkarılması sağlanmıştır. Ayrıca, dernek, sendika ve siyasi faaliyetlerde bulunma hakkını içeren maddelerde de bazı değişiklikler yapılmıştır.

1995 Mart başlarında Irak topraklarında üstlenmiş olan terör gruplarına yönelik Çelik Harekâti düzenlenmiştir. Amaç bölgede üstlenmiş olan PKK'lı grupları bertaraf etmektir. Türkiye'nin sınırları dışında 40 km kadar derinlikte ve 35 bin askerle düzenlenen bu operasyon uzun bir istihbarat ve teknik birikimin sonucunda gerçekleşmiş ve başarıyla sonuçlanmıştır. TSK, 4 Temmuz'da da aynı bölgede Ejder Hareketi'ni gerçekleştirmiştir. Yunanistan ile Ege Denizi'ndeki karasuları konusunda gerginlikler yaşanmış ve 8 Haziran 1995'de TBMM oybirliğiyle şu bildiriyi yayımlamıştır: "Yunanistan'ın Ege Denizi'nde karasularını 12 mile çıkarması hâlinde hükûmete savaşa da dahil olmak üzere tüm yetkiler verilecektir" (Aydın ve Taşkın, 2014).

İkinci DYP-SHP Koalisyon Döneminde Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Hayat

Yeni hükümetin ilk günlerinde pek çok konuda hükûmete kanun hükmünde kararname (KHK) çırakma yetkisi veren yasa onaylanmıştır. Bu KHK'ler ile özellikle özelleştirme konusunda hızlı kararlar alınmıştır. Bu bağlamda ikinci DYP-SHP koalisyonunun liberal ekonomik politikalar yürüttüğü söylenebilir. Bu dönemde Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesini imzalaması, Tüketicinin Korunması Hakkındaki yasanın kabul edilmesi, seçmen yaşının 20'den 18'e indirilmesi, sosyal devlet

anlayışı ve demokratikleşme yolunda atılan olumlu adımlar olarak değerlendirilebilir. Bu dönemin en önemli olaylarından biri, kuşkusuz yaşanan kriz ve onun sonunda alınan 5 Nisan kararlarıdır. 5 Nisan kararları, yaşanan ekonomik krizden kurtulmak amacıyla 5 Nisan 1994 tarihinde Başbakan Tansu Çiller tarafından açıklanmış olan kararlardır. Kararların özü, genel olarak kamu finansmanı üzerindeki dengesizliği gidermektir. Bu dönemde siyasi istikrarsızlık, hükümete güven duymama sonrası Türkiye'den ciddi sermaye çıkışı olmuş ve Türkiye tarihinin en ağır ekonomik krizlerinden biri yaşamıştır. Dolar birkaç ay içinde 8 liradan 42 liraya yükselmiştir.

Bu dönemin en önemli olaylarından biri de hiç kuşkusuz ekonomide yaşanmıştır. Ekonomik krizden çökmek için alınan ve tarihe 5 Nisan Kararları olarak geçen ekonomik tedbirler oldukça ağır bir tablo ortaya çıkarmıştır. 1990'lı yıllarda devlet harcamalarının ağırlıklı olarak kamu bankalarına borçlanarak yapılması devleti yüksek faizli ciddi bir borç yükünün altına sokmuştur. 1989 yılında finansal serbestleşme yoluna gidilmesiyle ülkeye yabancı sermaye girişi artmış ve ekonomik büyümeye büyük ölçüde buna bağlı duruma gelmiştir. Yüksek faizler nedeniyle artan iç borç yükü, faizleri baskılayarak azaltılmaya çalışılmış, bu durum ülkeden sermaye çıkışına neden olmuştur (Çelik ve Başkonuș Direkci, 2013).

1994 yılına gelindiğinde Türkiye'deki kamu harcamaları beraberinde istikrarsızlık ve karmaşalık dönemi getirmiştir. Kamunun harcamaları, kamunun gelirinden fazlaydı ve devamlı olarak bütçe açığı veriliyordu. Çiller iktidara geldiğinde gelir kaybinin önlenmesi için özelleştirmeler hızlandırılmış, PTT'nin telefon hizmetlerinin özelleştirilmesi için adımlar atılmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin özelleştirme süreçlerini iptalinin ardından yabancı sermaye ülkeden çekilmeye başlamış ve Türkiye'nin uluslararası kredi notu düşürülmüştür. Değer kaybı ve enflasyon, acı reçete olarak adlandırılın önlemlerle giderilmeye çalışılmış; bu bağlamda devalüasyon yapılmış, vergiler artırılmış, Türkiye ekonomisi 14 yıl sonra yeniden IMF denetimine girmiştir (BBC, 17 Ağustos 2018).

1990'lı yılların ortalarında teknolojik ilerlemeler meydana gelmiş, cep telefonu ile gerçekleştirilen ilk konuşma, 1994 yılında Cumhurbaşkanı Demirel ile Başkan Çiller arasında ilk şebekenin açılışı esnasında gerçekleşmiştir. Ardından Türkiye'nin ilk GSM operatörleri Turkcell ve Telsim kurulmuştur.

Aynı yıl ilk Türk uydusu Türksat 1B uzaya fırlatılmış, Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) kurulmuş ve Türkiye'nin ilk özel televizyon kanalı Star-1 yayın hayatına başlamıştır.

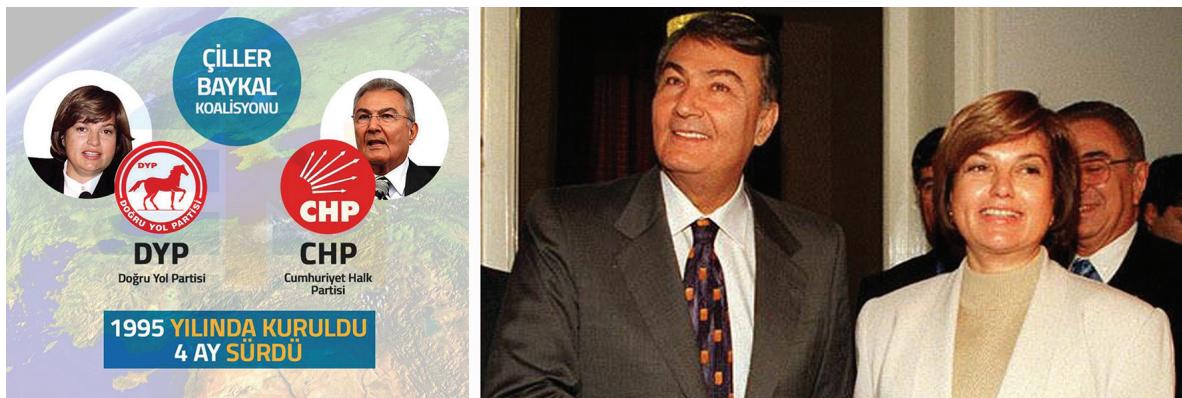
Bu dönemde Türkiye'nin yüzünü güldüren şeylelerden bazıları özellikle spor dünyasındaki başarılardır. İlk defa bir Türk Basketbol Takımı Avrupa Şampiyonu olmuş ve Türk spor tarihine adını yazdırmıştır. Naim Süleymanoğlu, 1994 Avrupa Halter Şampiyonası'nda dünya rekoru kırarak üç altın madalya almaya hak kazanmış, ardından Uluslararası Olimpiyat Komitesi tarafından kendisine "Yüzyılın En Güçlü Sporcu Ödülü" verilmiştir.

SHP'nin CHP'ye Katılımı ve DYP-CHP Koalisyon Hükümeti

DYP-CHP Koalisyon hükümeti ortaklar arasında anlaşma umudu kalmayınca Başbakan Çiller Cumhurbaşkanı'na istifasını sunmuştur. Meclisteki en fazla milletvekiline sahip olduğu için hükümet kurma görevi Demirel tarafından tekrar Çiller'e verilmiştir. Çiller azınlık hükümeti kurmuş ama TBMM'den güvenoyu alamamıştır. Böylelikle II. Çiller Hükümeti, 5 Ekim-30 Ekim 1995 arasında görev yapan ve Türkiye'nin en kısa süreli hükümetlerden biri olarak tarihe geçmiştir.

Kurduğu azınlık hükümeti meclisten güvenoyu alamayan Çiller, bir taraftan CHP lideri Baykal ile yeni bir koalisyon hükümeti için görüşmelere başlamıştır. Görüşmelerin olumlu sonuçlanması üzerine Cumhurbaşkanı Demirel, hükümet kurma görevini tekrar 3. kez Çiller'e vermiştir. Çiller ve Baykal erken seçim koşuluyla DYP-CHP Koalisyon Hükümetini kurmuştur. Bu hükümet bir seçim hükümeti olarak kurulmuş olup Türkiye'yi 24 Aralık 1995 seçimlerine taşımıştır. DYP-CHP Koalisyon Hükümeti 30 Ekim 1995 ile 6 Mart 1996 tarihleri arasında görev yapmıştır.

DYP-CHP koalisyonu döneminde istikrarsızlık, faili meçhul cinayetler, PKK terörü, dış ticaret açığı ve yüksek enflasyon olanca yoğunluğuyla devam etmiştir. Bu dönemde kamuoyunun yakından bildiği bazı kişiler de cinayetlere kurban gitmiştir. 1996'nın ilk günlerinde Türkiye yeni bir cinayetle sarsılmıştır. Sabancı Holding Yönetim Kurulu Üyesi Özdemir Sabancı, şirketin bir genel müdürü ve sekreteri şirketin merkez binasında DHKP/C militanları tarafından öldürülmüştür. Bu durum terörün ulaşığı nokta ve güvenlik zafiyetinin hat safhada olması bakımından yoğun tartışma yaratmıştır (Cumhuriyet, 10 Ocak 1996).

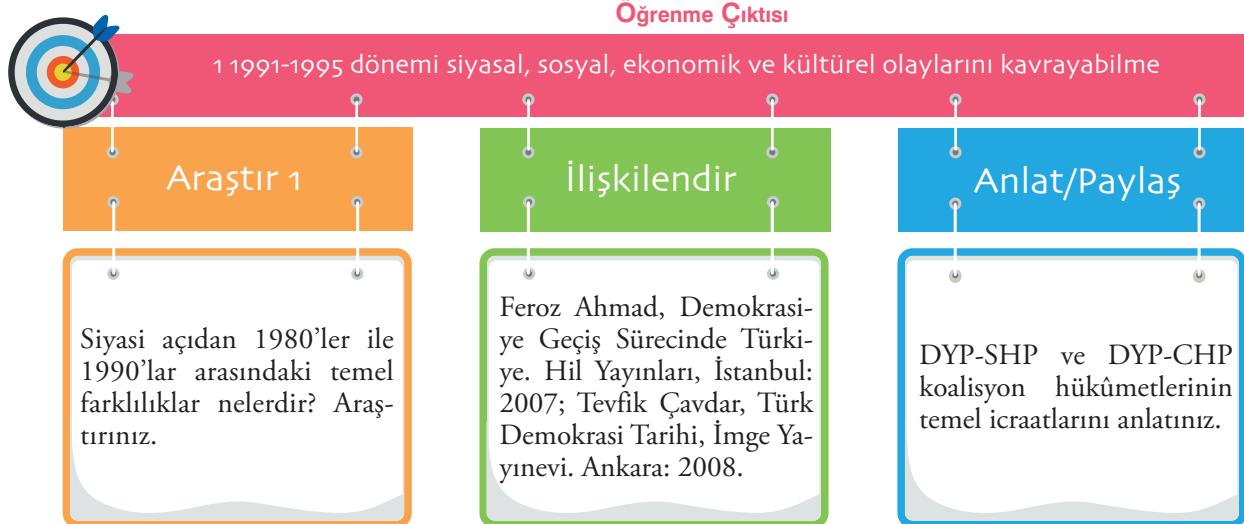

Resim 7.4 DYP-CHP Koalisyon Hükümeti DYP Genel Başkanı ve Başbakan Tansu Çiller CHP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Deniz Baykal

Hükümette başbakan yardımcısı ve dışişleri Bakanı olarak görev alan Deniz Baykal'ın kısa süren bakanlığı esnasında İsrail ile askerî eğitim anlaşması imzalanmıştır. Yunanistan ile Ege'de Türk savaş uçağının düşürülmESİ sorunu ve Kardak krizi yaşanan olaylar arasında daydı (Kut, 2010: 24-26). 1990'larda çözüme ulaştırılamayan bazı sorunlar devam etmiştir: Kıbrıs, Yunanistan ve Suriye ile zaman zaman yaşanan gerginlikler buna örnektir. 1996 yılında küçük fakat sembolik anlamı olan Kardak Adası Türkiye ile Yunanistan'ı âdet savaş eşigine getirmiştir.

Figen Akat isimli bir Türk teknesinin 27 Aralık 1995'te Bodrum'un Turgutreis beldesine 3,8 mil uzaklıktaki Kardak kayalıklarına oturması sonucunda, teknenin Türk ekiplerince mi, yoksa Yunan ekiplerince mi kurtarılacağı sorusu gündeme gelmiştir. Bu durumda kayalıkların hangi ülkeye ait olduğu tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye, 29 Aralık'ta Yunanistan'a bir nota vererek kayalıkların Türkiye'ye ait olduğunu bildirmiştir. Yunanistan ise bu notaya 10 Ocak 1996'da verdiği cevapta,

kayalıkların İtalya'dan devalinan adalarla bağlı olduğunu ve dolayısıyla mülkiyetinin Yunanistan'a ait olduğunu öne sürdü. Krizin ilk aşamasında bir grup Yunanlı genç, kayalıklara Yunan bayrağı dikti, ancak bu bayrak kısa bir süre içerisinde Hürriyet Gazetesi muhabiri tarafından indirilerek yerine Türk bayrağı çekildi. Hemen ardından bu defa üç Yunan sahil güvenlik botu adadaki Türk bayrağını indirerek yerine Yunan bayrağı çekmiştir. Bu gelişme üzerine Türkiye, Yunanistan'ı Türk karasularından askerlerini ve gemilerini en kısa sürede çekmesi konusunda birçok kez uyarmış, ancak bir sonuç alamamıştır. Nihayet, 31 Ocak 1996 gece yarısında Türk savaş gemilerinin koruması altındaki Sualtı Taarruz Timleri (SAT) Kardak'a bitişik bir kayalığa çıkarma yaptı. İki ülkeyi savaşın eşigine getiren bu sürtüşme, ABD'nin araya girmesi ve Yunanistan'ın bayrağı indirmeyi kabul etmesiyle çözüme kavuştu ve komandolar ile kayalık etrafındaki gemiler geri çekildi (<https://tarihibilgi.org/kardak-kayaliklari-krizi-nedir/>).

1995-1999 DÖNEMİ SİYASAL, SOSYAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL OLAYLAR

DYP-CHP seçim hükümeti, Türkiye'yi 1995 seçimlerine taşımıştır. 24 Aralık 1995'te yapılan milletvekilliği seçimlerinde beş parti %10'luk Türkiye barajını aşarak parlamentoaya girmiştir. 1995 genel seçimlerinden RP birinci, ANAP ikinci, DYP üçüncü, DSP ve CHP beşinci parti olarak çıkmıştır. Partiler bu seçimde de tek başına hükümeti kuracak çoğulugu elde edememiştir.

24 Aralık 1995 Genel Seçimleri ve ANAP-DYP Koalisyon Hükümeti

1995 seçimleri Tansu Çiller'in Genel Başkan olarak katıldığı ilk seçimdir ve Çiller başkanlığındaki koalisyonun demokratik ve ekonomik başarısızlıklarını DYP'nin 1991 seçimlerine kıyasla %30'luk bir oy kaybına uğrayarak mecliste üçüncü olmasına neden olmuştur (Çavuşoğlu, 2009). 24 Aralık 1995 seçim sonuçlarına göre, Refah Partisi (RP) % 21.4 oy oranıyla 158, Anavatan Partisi (ANAP) %19.6 oy oranı ile 132, Doğru Yol Partisi (DYP) %19.2 oy oranıyla 135, Demokratik Sol Parti (DSP) %14.6 oy oranıyla 76, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) % 10.7 oy oranıyla 49 milletvekili kazanmışlardır (<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011...>)

1995 seçimleri sonrası ANAP ile DYP arasında yaklaşık iki ay hükümet kurma çabası sürmüştür. Ni-hayet iki parti anlaşmış ve aralarında bir protokol imzalamışlardır. Protokole göre; Başbakan ve başbakan yardımcısı aynı partide mensup olmayacaklardır. Atama ve görevlendirme işlemlerinde Başbakan yalnız karar veremeyecek, alınan kararlarda başbakan yardımcısının da imzası olacaktır. 1996'da ANAP, 1997 ve 1998'de DYP, 1999'da ANAP ve 2000 yılında ise iki partinin de uygun bulacağı DYP'li biri başbakanlık görevini yürütecektir. Bakanlar kurulu 33 bakanından oluşacak, devlet bakanlıklar eşit sayıda bölüşülecek ve icracı bakanlıklardan 8'i ANAP ve 9'u DYP'ye ait olacaktır. Eğer bakanlık sayısı artarsa partiler arasında DYP'nin bakanlıklardaki fazla sayısı korunacaktır.

Resim 7.5 ANAP-DYP Koalisyon Hükümeti, ANAP Genel Başkanı ve Başbakan Mesut Yılmaz, DYP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller

Protokol sonrası Mesut Yılmaz başkanlığında ANAP-DYP arasında kamuoyunda ANAYOL hükümeti olarak da bilinen Türkiye Cumhuriyeti'nin 53. hükümeti kurulmuştur. Anayol koalisyon hükümeti yaklaşık üç ay görev yapmıştır. DSP'nin de desteğini alan yeni hükümet 12 Mart 1996 tarihinde güven oylamasında, 257 kabul, 207 red ve 80 çekimser oy almış ve icraatlarına başlamıştır. Oylama sonrası RP adına Genel Başkan Necmettin Erbakan alınan güvenoyunun Anayasanın öngördüğü çoğulğun altında kaldığını ileri sürerek, oylamanın iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Mahkeme, hükümetin güvenoyu almış sayılabilmesi için toplantıya katılan 544 üyenin yarısının bir fazlası olan 273 kabul oyu gerektiğini belirterek, söz konusu oylamanın 14 Mayıs 1996 tarihinde iptaline karar vermiştir. Bu sonuc üzerine Refah Partisi 27 Mayıs 1996 tarihinde Mesut Yılmaz hakkında gensoru önergesi vermiş ve önergenin görüşülmemesi 3 Haziran 1996 günü kabul edilmiştir. Başbakan Yılmaz gensoru oylaması yapılmadan 6 Haziran 1996'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e istifasını sunmuştur (Aydın ve Taşkın, 2014).

1990'ların siyasal atmosferindeki "karantin hava" bu koalisyon hükümeti döneminde de yoğun olarak gözlenmiştir. Siyaseten güçlü iktidarların olamayışi, ülke meseleleri konusundaki farklı tutumlar bu ortamların yeşermesi için fırsat olmuştur. Türkiye çok sayıda "silahlı çete" gerçeği ile tanışmış ve İtalya'daki gibi kamuoyunda "Temizeller" talepleri yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. 24 Haziran 1996'da olaylı HADEP Kongresinde Türk bayrağı yere atılarak PKK terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan'ın posterinin asılması Türkiye'nin pek çok yerinde protesto edilmiştir (Cumhuriyet, 25.06.1996). 12 Mart 1996 akşamı İstanbul, Gaziosmanpaşa İlçesi, Gazi Mahallesi'nde 3 kahvehane otomatik silahlarla taranmış, saldırırda bir Alevi dedesi ölmüş ve 20 kişi yaralanmıştır. Provokatif saldırırda sonra bölgede meydana gelen olaylarda 17 kişi yaşamını yitirmiştir. Yine bu dönemde terörle mücadele kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri, 20 Mart 1996'da 35 bin askerle Kuzey Irak'a sınır ötesi operasyonu başlatmıştır. "Çelik Harekâti" adı verilen operasyonda büyük başarı sağlanmıştır. Bu dönem işçi ve memurların sendikal taleplerinin yoğunlaşığı bir evre olmuştur. Kamu çalışanları grevli, toplu sözleşmeli sendikal hak ve zam için tüm Türkiye genelinde 20 Nisan'da iş bırakmışlardır. 17 Haziran 1996'da grevli toplu sözleşmeli sendika hakkı isteyen 10 binlerce memur Ankara'da oturma eylemi yapmış ve 20 Haziran 1996'da Türkiye genelinde 600 bin memur "sendika hakkı" için iki günlüğüne iş bırakmıştır.

RP-DYP (REFAH-YOL) Koalisyon Hükümeti

Bu dönem Erbakan Hükümeti olarak da bilinir. 28 Haziran 1996 ile 30 Haziran 1997 tarihleri arasında görev yapan, RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin 54. hükümetidir. Yaygın adıyla REFAH-YOL Hükümeti olarak bilinir. Cumhurbaşkanı Demirel, Anayol hükümetinin istifası sonrası hükümet kurma görevini RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a vermiştir. RP ile DYP koalisyon görüşmelerine başlamıştır. İki parti koalisyon konusunda anlaşmış ve aralarında imzalanan koalisyon protokolünü şöyle belirlemiştirlerdir: Başbakan ilk olarak Erbakan olacak, iki yıl sonra başbakanlık görevini Çiller yürütecek, bu şekilde ikişer yıl arayla başbakan değişecekti. Sonuç olarak Erbakan Başbakan, Çiller başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı olmuş, hükümet 28 Haziran 1996 tarihinde Cumhurbaşkanı Demirel'in görevlendirilmesi ile kurulmuş ve 8 Temmuz 1996'da güvenoyu almıştır.

Resim 7.6 RP-DYP (REFAH-YOL) Koalisyonu, RP Genel Başkanı ve Başbakan Necmettin Erbakan, DYP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller

RP-DYP Koalisyonu Döneminde Siyasal Hayat

Erbakan'a göre, Türkiye'nin birikmiş ciddi sorunları vardı ve büyük iddialarla iktidara gelmişti. Hükümet olduktan kısa bir süre sonra Refahyol koalisyon hükümeti zorlu bir iktidar yoluna girdi. İddialı söylemlerin yerini bir süre sonra hem siyasette, hem ekonomide hem gündelik yaşamda sıkıntılardan almayı başladı. Özellikle iktidar ortağı RP kanadının uygulamalarda radikal unsurlara tavizler verdiği yönünde kamuoyunda algı oluşmaya başladı. 3 Kasım 1996'da meydana gelen Susurluk'taki trafik kazası ile devlet, polis ve çete işbirliğinin ortaya çıkması Türkiye'de uzun süren bir deprem etkisi yarattı.

Türkiye'de 12 Eylül Askerî Darbesi'yle birlikte siyaset yapma alanı daralmış ve tarzı değişmiş, İslami hareket, kendini bir azınlık grubu olarak tanımlamamıştır. Yereldeki ilişkilere önem veren ve örgütlenen İslami hareket, demokrasi, eşitlik, insan hakları gibi kavramlarla mücadelelerini evrensel bir söyleme dayandırılmış ve dinsel bir boyuttan çıkarmıştır. Mevcut siyasi kamplardan ayırtırarak kendi sivil toplumunu oluşturan hareket, siyasi arenada da RP ile kendine yer bulmuştur (Bayraktar, 2005). İslami hareket, entelektüel düzeye taşınmasıyla Kemalist devlet eleştirisinin ötesine geçip, Tanzimat ile başlayan modernleşme sürecine, Batı değer ve normlarına yönelik olarak bir karşı devrim niteliği taşımaya başlamıştır. Bu bağlamda sivil-asker bürokrasisinin ve modern burjuvazinin egemenliğinin ilk defa tehdit edilmeye başlanması, 28 Şubat sürecini başlatan nedenlerden belki de en önemlisi olmuştur (Bölükbaşı, 2012).

Erbakan'ın gerçekleştirdiği Ortadoğu gezisi ve Müslüman devletlerle yaptığı anlaşmalar, Susurluk Kazası'nın siyasi sonuçları, Başbakanlık konutunda tarikat liderleri ve şeyhlerle verilen iftar yemeği, Ankara'da düzenlenen Kudüs Gecesi'nde cihat oyunu sergilemesi, üniversitelerde başörtüsünü serbest bırakın kararnamenin imzalanması, o dönemde damgasını vuran suikastler ve faili meçhul cinayetler 28 Şubat sürecine ortam hazırlamıştır (Euronews, 28 Şubat 1997).

Şubat'ın ilk günlerinde iktidarın icraatlarından rahatsızlık duyan askerî kanadın Ankara Sincan sokaklarında tankları yürütmesi bir uyarı gibi algılanmıştır. 28 Şubat 1997'de toplanan Millî Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında komutanlar siyasi iktidarın bazı din merkezli uygulamalarına karşı, ordu ve bürokrasi merkezli süreci korumak adına bazı maddeler ortaya koymuşlardır. 28 Şubat 1997'de yapılan MGK toplantısında alınan "Tavsiye Kararları" 28 Şubat sürecini başlatmış ve bu süreç kimi çevreler tarafından postmodern darbe olarak tanımlanmıştır. Alınan kararlarda laik devlet ilkesine dikkat çekilmiş ve karşı hareketlere yönelik önlemler dile getirilmiştir. Bu bağlamda tarikatlara bağlı okulların denetlenmesi ve MEB'e devredilmesi, Kur'an kurslarının denetlenmesi, tarikatların kapatılması, irticai faaliyetlere katılan ve savunan kişilerin ve medyanın kontrol altına alınması, kıyafet kanununa uyularak resmi kurumlarda başörtüsü ve sarık gibi aksesuarların kullanımının yasaklanması gibi maddeler yer almıştır.

Resim 7.7 Dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı ile dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan bir arada

4 Mart'ta Başbakan Erbakan, MGK kararları yumatılmazsa imzalamayacağını söyledi ve imzalamadı. Buna rağmen 13 Mart'ta medya tarafından Başbakan Necmettin Erbakan'ın MGK kararlarını imzaladığı şeklinde haberler yapılmıştır. Ancak 2013'te başlatılan "28 Şubat Post Modern Askerî Darbesi Davası" soruşturmasında Erbakan'ın kararları imzalamadığı MGK tutanakları incelenerek teyit edilmiştir. Nitekim dönemin gazetecilerinden olan Mehmet Ali Biçer da CNN Türk'te katıldığı Cüneyt Özdemir'in programında bu bilgiyi teyit etmiş, kendilerinin (gazetecilerin) kandırıldığını söylemiştir. (<https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/28-subattane-oldu-madde-madde-28-subat-postmodern-darbesi-3719505/>) (Erişim Tarihi: 13.10.2020)

Postmodern darbe olarak tanımlanan 28 Şubat 1997 tarihli Millî Güvenlik Kurulu kararlarının uygulanıp uygulanmadığının denetimi amacıyla Batı Çalışma Grubu (BÇG) adında bir yapı kurulmuştur. BÇG, Güven Erkaya'nın komutanlığı olduğu Deniz Kuvvetleri bünyesinde faaliyet göstermiştir. Bu grubun kurulmasının fikri ise dönemin genelkurmay ikinci başkanı olan Çevik Bir'e ait olduğu söylemiştir. Yeni süreçle ilgili olarak birçok alanda tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. "Kamusal alan" bu tartışmaların başında gelmektedir. "Kamusal alan" olarak adlandırılan devlet dairelerine, üniversitelere, askerî tesisi ve kişilalara girişlerde kılık kıyafet ile ilgili yapılan düzenlemeler en çok tartışılan düzenlemelerdi. Üniversitelerle başörtülü öğrencilerin

derslere girmesine müsaade edilmemiş ve bazı üniversitelerde daha sonra literatüre "ikna odaları" olarak girecek bir uygulama görülmüştür. Bu günlerdeki siyaseti âdetâ Türk Silahlı Kuvvetleri belirlemiştir. Bu süreçte koalisyon hükümetinin iki ortağı olan RP ve DYP'den bazı milletvekilleri partilerinden istifa etmeye başlamışlardı. Erbakan, görevini bir yıl sürdürdükten sonra dönemin siyasi atmosferi gereği başbakanlığı koalisyon ortağı DYP lideri Çiller'e devretmek amacıyla 18 Haziran 1997'de Cumhurbaşkanı Demirel'e istifasını sunmuştur. REFAH-YOL koalisyonunun beklenisi hükümet kurma görevinin Çiller'e verilmesiydi. Ülkedeki gerginliğin giderilmesi gereğisiyle Demirel hükümet kurma görevini Tansu Çiller'e değil, Mesut Yılmaz'a verince REFAH-YOL koalisyonu sona ermiştir.

RP-DYP Koalisyonu Döneminde Dış Politika

Bu hükümet döneminde Çiller, başbakan yardımcılığının yanı sıra dışişleri bakanlığı görevini de üstlenmiştir. Bu dönem Türk dış politikasında içerik ve üslup açısından Soğuk Savaş sonrası döneminin en aykırı örneğidir. Buna karşılık Dışişleri Bakanı Çiller Soğuk Savaş sonrası döneminin yerleşik söylemini sürdürmüştür. İki söylem birbirıyla uyumsuzluk içindeyken koalisyon protokolü ve Çiller'in tutumu Erbakan'ı büyük ölçüde kısıtlamıştır. Bununla birlikte birbirine zıt bir dizi dış politika hamlesiňin aynı anda yapıldığı da görülmüştür. Erbakan'ın İran ziyareti, Sincan kriziyle iki ülke büyükelçilerinin karşılıklı geri çekilmesi, Erbakan'ın Asya'daki Müslüman ülkelerle Mısır, Libya ve Nijerya'yı ziyareti, bu ziyaretlerde yaşanan krizler, öte yandan İsrail ile Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşmasının imzalanması bunlar arasındadır. Bu dönemde TSK dış politikada kendi gündemlerini neredeyse hükümetten bağımsız yürütmüştür (Kut, 2010).

Komşu ülkelerle ilişkilere bakıldığından özellikle Kuzey Irak'taki iktidar boşluğu nedeniyle giderek saldırganlaşan terör örgütü PKK'ya yönelik silahlı operasyonlar yoğun bir şekilde sürdürülmüştür. TSK'nın Haziran ayında Kuzey Irak'ta başlattığı "Tokat Harekâti"nda 147 PKK üyesi öldürülmiş, 23 Temmuz 1996'da ise yine Kuzey Irak'ta bulunan Sinat, Avagöze, Birkiavdal, Elagaş ve Haftanın bölgelerindeki PKK kampları bombalanmıştır.

11 Ağustos'ta Kıbrıs'ta motosikletli bazı Rumlar sınır delme girişiminde bulunmuş, söz konusu

etmeye Türkiye'den giden ülküler müdahale etmiştir. Bu karmaşada 1 Rum olmuş, 4'ü ağır 35 kişi yaralanmıştır. Bu dönemde İsrail ile ilişkiler sanılanın aksine gelişme göstermiş, 28 Ağustos 1996'da Türkiye-İsrail arasında Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Buna göre, Türkiye'nin askerî teçhizatlarının özellikle uçakların İsrail tarafından modernizasyonu başlamış ve TSK'ya yönelik bazı yeni alımlar yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Müslüman devletlerle yapılan işbirliği ve ortak pazar kurma çabası 1996'da sonuçlanmıştır. İran, Bangladeş, Mısır, Endonezya, Malezya, Pakistan ve Nijerya ile birlikte Türkiye'nin de içinde bulunduğu M-8 grubunun ismi Mısır'ın itirazı üzerine D-8 olarak değiştirilmiştir ve ilk zirvesini İstanbul'da yapmıştır (Çakır, 2020).

ANAP-DSP-DTP (ANASOL-D) Azılık Hükümeti

Bu dönem III. Yılmaz hükümeti olarak da bilinir. 30 Haziran 1997 ile 11 Ocak 1999 tarihleri arasında yaklaşık 1,5 yıl süreyle görev yapmıştır. Refahyol koalisyon protokolüne göre, dönüşümü baþbakanlık sırası Çiller'e geçtiği için Erbakan Cumhurbaşkanına istifasını sunmuş, Cumhurbaşkanı Demirel hükümet kurma görevini DYP lideri Çiller yerine ANAP lideri Yılmaz'a vermiştir.

Resim 7.8 ANAP-DSP-DTP Koalisyonu, ANAP Genel Başkanı ve Başbakan Mesut Yılmaz DSP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit, Başbakan Yardımcısı İsmet Sezgin

ANAP-DSP-DTP (ANASOL-D) Koalisyonu Döneminde Siyasal Hayat

Mesut Yılmaz, DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Demokrat Türkiye Partisi (DTP) Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk, CHP Genel Başkanı Deniz Baykal ve bazı bağımsız milletvekilleri ile yaptığı görüşmeler sonrası üç partiden oluşan ve kamuoyunda ANASOL-D olarak bilinen bir azınlık hükümeti kurmaya karar vermiştir. Böylelikle ANAP, DSP ve DTP'nin oluşturduğu ANASOL-D Hükümeti Mesut Yılmaz başkanlığında, CHP'nin ve bazı bağımsız milletvekillerinin desteğiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin 55. hükümeti olarak kurulmuştur.

Sol ve sağın iki partisinin uzlaşısı ile oluşan ANASOL-D iktidarı zamanında 28 Şubat'ın derin izleri görülmektedir. Hükümetin özellikle ilk yılı devlet rejiminin kendini restore ettiği ve hızla dönüşüm yasalarının çıktıığı yıl olarak kabul edilmektedir. Kararların bir uzantısı olarak uzun zamandır tartışma konusu olan başörtüsü konusu idari bir kararla üniversitelerde ve kamusal alanlarda resmen yasaklanmıştır. Aynı dönemlerde Refah Partisi Yarıştay Başşavcısı Vural Savaş'ın açtığı davaya kapatılmış ve Necmettin Erbakan'a beş yıl siyaset yasağı konulmuştur. Refah Partisi'nin kapatılmasından bir ay kadar önce Fazilet Partisi (FP) kurulmuş ve RP'deki milletvekilleri önce bağımsız olup ardından yeni kurulan FP'ye katılmışlardır.

4 Nisan 1997 cuma günü Türk siyasi hayatının büyük liderlerinden biri olan Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Ankara da yaşamını yitirmiştir. Geçirdiği kalp krizi sonucu 80 yaşında hayatını kaybeden Alparslan Türkeş, öldüğünde 74 yaşında olan Türkiye Cumhuriyeti tarihinin yaklaşık son 55 yılının önemli dönemeçlerine damgasını vurmuştur..

6 Aralık 1997'de İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, Siirt'te düzenlenen bir açık hava toplantılarında yaptığı konuşma sırasında Ziya Gökalp'in, 1912'de, Balkan Savaşı'ndaki Türk askerleri için yazdığı "Asker Duası" şirinden bir dörtlük okumuştur. Erdoğan hakkında yürütülen "Halkı din ve ırk farkı göztererek, kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etmek" suçlamasıyla hazırlanan iddianame, 21 Nisan'da sonuçlanmış ve 4 ay 10 gün hapis cezası almıştır. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevinden ayrılmış, 26 Mart 1999'da cezasını çekmek üzere Kırklareli, Pınarhisar'daki cezaevine girmiştir, 24 Temmuz 1999'da tahliye edilmiştir (Milliyet, 22.04.1998).

ANAP-DSP-DTP (ANASOL-D) Koalisyonu Döneminde Dış Politika

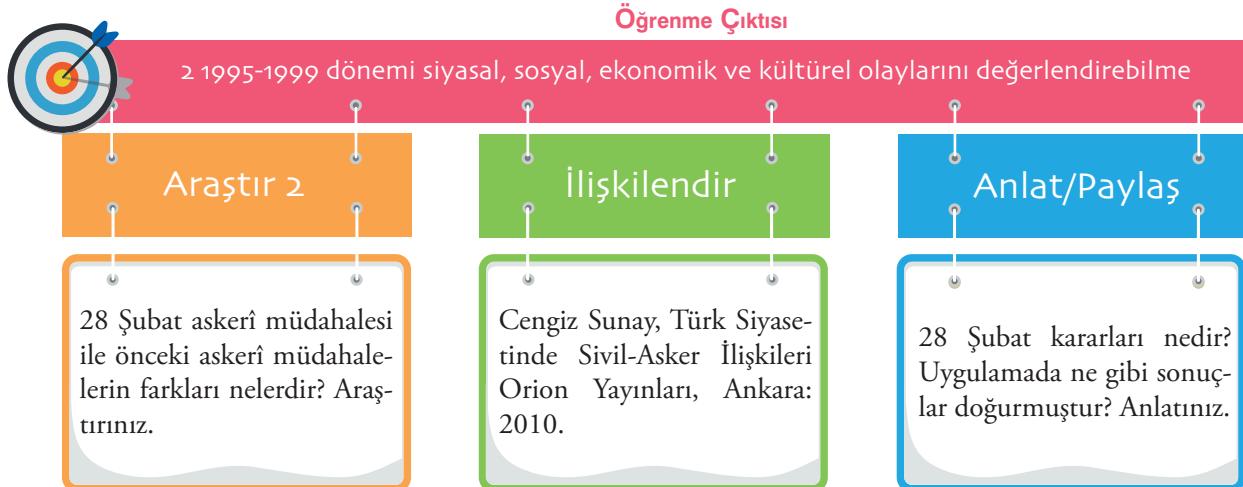
Bu dönemde, iç siyaset kriz içindeyken, dış dünyadaki gelişmeler de Türkiye'yi zorlayacak durumdaydı. Türkiye-Yunanistan ilişkileri Yunan Dışişleri Bakanı Pangalos'un popülist söylemiyle alevlenmiştir. AB, 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin aday adaylığını dahi tanıtmamış ve eski Doğu Bloku ülkelerini ise Türkiye'nin önüne geçirmiştir. Irak'ta Saddam Hüseyin yine dünyaya meydana okumuştur. Buna karşılık dış politikada olumlu gelişmeler de yaşanmıştır: ABD, PKK'yı terörist örgütler listesine almış, Rusya ile Mavi Akım anlaşması imzalanmış, Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Çin ve Vietnam ziyaretine çıkmış, Afrika'ya Açılmış Eylem Planı hazırlanmış, ardından Latin Amerika ve Karayıpler Açılmış ve Eylem Planı devreye sokulmuş ve Boğazlar Tüzüğü yürürlüğe konmuştur. Bu baş döndürücü trafik yaşanırken Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması sağlanmıştır. Bunu izleyen dört ayda yaşanan gelişmeler Türkiye'nin gücü konusundaki algıları değiştirecek nitelikte olmuştur (Kut, 2010).

28 Şubat sonrası Türk siyaset yaşamında ağırlığı çok daha fazla gözlenen TSK, PKK'ya karşı askeri operasyonlarını arttırmıştır. Abdullah Öcalan ile anlaşmazlığa düşen PKK'nın iki numaralı ismi Şemdin Sakık 13 Nisan 1998'de yakalanmıştır (Cumhuriyet, 14 Nisan 1998). Suriye ile yapılan Adana Antlaşması ile Suriye yönetimi, PKK'yı ülkesinde barındırmama sözünü vermiştir ve Öcalan, Suriye'den sınır dışı edilmiştir. TSK'nın bu kararlı ve sonuç alıcı tutumu kamuoyunda olumlu algılanmıştır.

Demokratik Sol Parti (DSP) Azınlık Hükümeti ve Erken Seçime Giden Süreç

1998'in sonlarında siyaseti en fazla meşgul eden konu Türkbank ihalesindeki yolsuzluk iddiaları idi. Türkbank ihalesindeki yolsuzluk iddiaları üzerine CHP, FP ve DYP'nin verdiği gensoru önergesinin kabul edilmesiyle güvenoyu alamayan ve en uzun süreli azınlık hükümeti olan ANASOL-D hükümeti düştü ve Mesut Yılmaz Cumhurbaşkanına istifasını sundu. ANASOL-D döneminde Aralık 2000'de yapılacak genel seçimlerin 1999 yerel seçimleriyle birleştirilerek erken seçim yapılması kararlaştırıldı. Yılmaz'ın istifasının ardından seçim-

lere kadar yönetmesi için Ecevit başkanlığındaki 56. hükümet kuruldu ve Ecevit 20 yıl aradan sonra yeniden başbakan oldu. Bu azınlık hükümeti, 11 Ocak 1999 ile 28 Mayıs 1999 tarihleri arasında görev yaptı ve Türkiye'yi 18 Nisan 1999 seçimlerine taşıdı. Bu hükümet döneminde 15 Şubat'ta PKK elebaşı Öcalan Kenya'da yakalanıp Türkiye'ye getirilmiştir. Uzun zamandır aranan ve bulunması için büyük çaba harcanan Öcalan'ın yakalanması kamuoyunda çok olumlu karşılandı ve siyasi dengeleri değiştirdi. Kamuoyunda Ecevit'in şiddetti sonlandıabileceğine yönelik düşünceler arttı.

1999-2002 DÖNEMİ SİYASAL, SOSYAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL OLAYLAR

1999 yılında yapılan genel seçimler Türk siyaset hayatında çok değişik bir tablo ortaya çıkarmıştır. Ecevit'in azınlık hükümeti ile gidilen seçimlerden Ecevit'in DSP'si ile Bahçeli'nin MHP'si oy oranlarını çok ciddi bir şekilde artırmıştır.

18 Nisan 1999 Genel Seçimleri ve DSP-MHP-ANAP Hükümeti

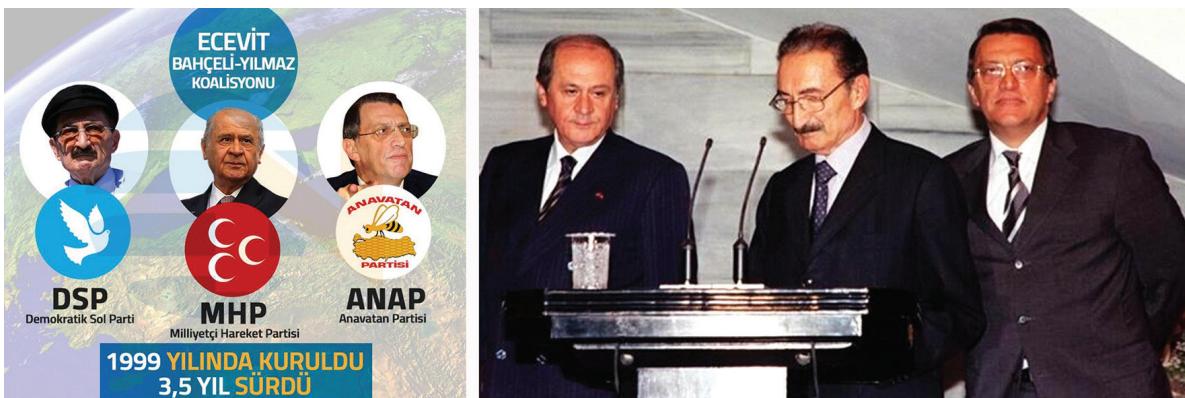
Ecevit'in seçim hükümeti, Türkiye'yi 1999 seçimlerine taşımıştır. 18 Nisan 1999'da yapılan milletvekilliği seçimlerinde beş parti %10'luk Türkiye barajını aşarak parlamento girmiştir. Seçim sonuçlarına göre, DSP %22.2 oy orANIYLA 136, MHP %18.0 oy orANIYLA 129, FP % 15.4 oy orANIYLA 111, DYP % 12.0 oy orANIYLA 85, BĞMSZ %0.9 oy orANIYLA 3 milletvekili kazanmıştır (<https://www.yks.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011...>).

DSP-MHP-ANAP Koalisyonu Döneminde Siyasal Hayat

18 Nisan'da yapılan erken seçimde bekendiği gibi DSP birinci parti olmuştur. Seçimlerde MHP ikinci, FP üçüncü, ANAP dördüncü ve DYP be-

şinci parti olmuştur. CHP %10'luk seçim barajına takılarak meclis dışında kalmış ve Deniz Baykal Genel Başkanlıktan istifa etmiştir. Seçim sonuçlarına göre, Cumhurbaşkanı Demirel hükümet kurma görevini Ecevit'e vermiş ve DSP lideri Bülent Ecevit yaptığı görüşmeler sonucunda yeni bir koalisyon hükümeti kurmuştur. DSP-MHP-ANAP'tan oluşan yeni koalisyon hükümeti ile MHP 21 yıl sonra ilk kez hükümet ortağı olmuştur. Cumhuriyet tarihinin en uzun süreli koalisyon hükümeti olarak bilinen bu hükümet 28 Mayıs 1999 ile 18 Kasım 2002 tarihleri arasında görev yapmıştır.

Bu koalisyon döneminde devlette kadrolaşmanın önüne geçmek için Başbakan Ecevit tarafından getirilen merkezi sınav sistemi, DSP ve MHP'yi karşı karşıya getirmiştir. 17 Ekim 1999'de ÖSYM'nin yapacağı ve kamuya alınacak memurların belirleneceği sınava "kurumun güvenilir olmadığı" gereğiyle MHP kanadı karşı çıkmıştır. Ecevit ise kamuda atama ve yükselmelerde objektif ölçütlerle göre seçim yapılacağının hükümet programında yazılı olduğunu belirtmiş ve gerilim bir süre sonra son bulmuştur. Hükümetin kuruluşunun 6. ayında bu defa da MHP ve ANAP karşı karşıya gelmiş, MHP'li bakanlıklarda, ANAP'lı kadroların tasfiye edildiği iddia edilirken, ANAP'lı bakanlıklarda da MHP'li kadroların tasfiye edildiği ileri sürülmüştür (Gezer, 2020).

Resim 7.9 DSP-ANAP-MHP Koalisyonu, DSP Genel Başkanı ve Başbakan Büлent Ecevit, ANAP Genel Başkanı ve Başkan Yardımcısı Mesut Yılmaz, MHP Genel Başkanı ve Başkan Yardımcısı Devlet Bahçeli

Kenya'da yakalanan PKK elebaşı Öcalan, özel Türk timleri tarafından Türkiye'ye getirilmiş, tutuklanmasının ardından İmralı'da yargılanarak vatanı ihanet suçundan ölüm cezasına çarptırılmış, karar Yargıtay tarafından onaylanmıştır. Bu süreçte AB ile kurulan ilişkiler sonucunda idam cezası kaldırılmıştır (Çakır, 2020). Aynı yılda 1999'da, Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi Başsavcılığı laik devlet düzenini yıkarak teokratik devlete geçmek için faaliyet gösterdiği gerekçesiyle Fethullah Gülen hakkında soruşturma başlatmıştır. Bu dönemde arka arkaya gelen ekonomik krizler ve Ecevit'in kötüleşen sağlık durumu seçimlerin erkene çekilmesine neden olmuştur. Bu süreçte Ecevit'in hep en yakınında yer alan aynı zamanda Başbakan Yardımcısı olan Hüsamettin Özkan ile birlikte çok sayıda DSP'li bakan ve milletvekili istifa edip Yeni Türkiye Partisi'ne (YTB) geçmiş ve DSP mecliste 4. parti hâline gelmiştir. 19 Şubat 2001 tarihli MGK toplantısında okuması için Başbakan Ecevit'e Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Anaya kitapçığını fırlatması sonucu zaten sıkıntılı bir süreç yaşayan siyaset ve ekonomi dünyası derin bir krizin içine girmiştir.

Ülke bir erken seçime doğru giderken Anayasa Mahkemesi RP'nin yerine kurulan FP'yi de kapatmıştır. FP'nin kapatılması sonrası Saadet Partisi (SP) kurulmuştur. SP çatısı altına girmeyen bir kısım partililer Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül önderliğinde, Türkiye'nin yakın tarihinde önemli rol oynayacak olan Adalet ve Kalkınma Partisini (AK Parti) kurmuştur (Çakır, 2020).

Koalisyon ortaklarından Devlet Bahçeli'nin tıkanan siyasetin öünü açma fikrinden yola çıkarak verdiği milletvekili seçimlerinin erkene alınması kararını açıklamasıyla birlikte Türkiye yeni bir seçime gitmiştir. 3 Kasım 2002'de yapılan milletvekilliği seçimlerinde sadece iki parti % 10'luk Türkiye barajını aşarak parlamentoya girmiştir. Seçim sonuçlarına göre, Adalet ve Kalkınma Partisi %34.3 oy orANIyla 363, Cumhuriyet Halk Partisi % 19.4 oy orANIyla 178 BĞMSZ %1.0 oy orANIyla 9 milletvekili kazanmıştır (<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011...>). Bu seçimlerde TBMM'de grubu bulunan ANAP, DYP, DSP ve MHP %10'luk Türkiye barajını geçemeyerek meclis dışı kalmış ve AK Parti'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'de koalisyonlar dönemi son bulmuştur.

dikkat

17 Ekim 1999'de ÖSYM'nin yapacağı ve kamuya alınacak memurların belirleneceği sınavda "kurumun güvenilir olmadığı" gerekçesiyle MHP kanadı karşı çıkmıştır.

DSP-MHP-ANAP Koalisyonu Döneminde Dış Politika

Ecevit başkanlığında DSP, MHP ve ANAP'tan oluşan koalisyon hükümeti döneminde dış politikada yine yoğunluk yaşanmıştır. Yunanistan, Türkiye tarafından "terörist devlet" ilan edilerek köşeye sıkıştırılmıştır. Bu süreç, iki ülkede yaşanan büyük depremlerin doğurduğu yardımlaşma ortamı da kul-

lanılarak başarılı bir biçimde yakınlaşma politikasına dönüştürülmüştür. Bu sorun çözülme yoluna girerken İran'la yeni gerginlikler ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin barış ve istikrara askerî katkısı ön plana çıkmaya başlamıştır. Kosova krizinde NATO'nun Sırbistan'a karşı yürüttüğü harekâta TSK'da katılmıştır. Türk askerleri Arnavutluk ve Kosova'daki çok uluslu güçlerin önemli bir unsuru olmuştur. AGİT zirvesi İstanbul'da yapılmış, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı anlaşması imzalanmış ve aynı zamanda Kafkas İstikrar Paktı girişimi başlatılmıştır. AB Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığına ilk kez yeşil ışık yakmış, aynı dönemde Türkiye dünya ekonomisinin en büyüklerini bir araya getirmek üzere kurulan G20 grubuna girmiştir. Haziran 2000'de Ahmet Necdet Sezer Cumhurbaşkanı olmuş, Sezer'in dış politikada ilk rolü Suudiye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın cenazesine katılmak olmuştur. Suriye ile ilişkiler normalleşmeye başlamış, İran'la da normalleşme sürecine girmiştir. İsrail ile yaşanmaya başlayan gerginlikler, Ecevit'in İsrail'i Filistin'lilere karşı soykırımı yapmakla suçlamasına kadar tırmanmıştır. Bu arada Türkiye ciddi bir ekonomik krizle karşılaşmıştır. 11 Eylül saldırısını takiben, ABD'nin Afganistan ve Irak operasyonları, ABD'nin Türkiye hava sahasını kullanması ve Türk askerinin Afganistan'a gönderilmesi izlemiştir. Bu dönemde AB ile bahar havası yaşanmaya başlanmıştır. Türkiye "Medeniyetler Buluşması" temali AB/İKÖ ortak forumuna öncülük etmiştir. AB adaylığının ön şartı olan kapsamlı reform paketleri çıkarılırken, AB, PKK'yı terörist örgütler listesine almıştır. Rusya ile Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı imzalanmış, tüm bu süreçte Soğuk Savaş sonrası geçiş dönemi atlatılmış halde yöneticilerinin gözünde Türkiye kendini bir dünya devleti olarak 21. yüzyıla hazırlamaya başlamıştır. Bu esnada Dışişleri Bakanlığı İngilizce ve Türkçe olarak hazırlattığı bir araştırmanın "Global bir Aktörün Ortaya Çıkışı" alt başlığını taşıması oldukça anlamlıdır (Kut, 2010).

DSP-MHP-ANAP Koalisyonu Döneminde Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Hayat

Yeni hükümet hem siyasette hem ekonomide istikrarı sağlamak adına adımlar atmaya başladı. Bununla birlikte 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi ve 12 Kasım 1999 Düzce Depremi yarattığı sonuçlar itibarıyle çok ağır bilançolar oluşturdu.

Resim 7.10 Marmara Depremi sonrasında görüntüler

17 Ağustos depremi tüm Marmara Bölgesi'nde, Ankara'dan İzmir'e kadar geniş bir alanda hissedildi. Resmî raporlara göre 17.480 ölüm, 23.781 yaralanma oldu. 505 kişi sakat kaldı. 285.211 ev, 42.902 işyeri hasar gördü. Resmî olmayan bilgilere göre ise yaklaşık 50.000 ölü, ağır-hafif 100.000'e yakın yaralı olmuştur. Ayrıca 133.683 çöken bina ile yaklaşık 600.000 kişi evsiz kalmıştır. Yaklaşık 16.000.000 insan, depremden değişik düzeylerde etkilenmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin yakın tarihini derinden etkileyen en önemli olaylardan biridir (Habertürk, 16 Ağustos 2015).

Marmara depremi gerek büyüklüğü, gerek etkilediği bölgenin genişliği, gerekse neden olduğu kayıplar açısından Türkiye'nin yakın tarihinin en önemli olaylarından biridir. Deprem Türkiye'nin en önemli sanayi bölgesinde meydana geldiği için ülke genelinde büyük sıkıntılarla neden olmuştur. Sonrasında deprem bölgelerine yardım için gerekli bütçenin toplanabilmesi için ek vergi yasası yayınlanmış ve özel tüketim vergisi konulmuştur. Deprem sonrası Düzce, 81. ilimiz olmuştur. Bu süreçte devlet siyasi, bürokratik ve sosyal konuların kaynağı olarak görülmeye başlanırken, sosyal konularda önemli aktörlerden biri hâline gelen sivil toplum kuruluşları sorunların dermanı olarak algılanmaya başlamıştır (Bayraktar, 2005).

1990'lı yıllarda ekonomik temellerin bozulması, yapısal reformların yapılmaması, art arda gelen

depremlerin bütçe üzerinde yarattığı baskilar ve ekonomik sıkıntıların katlanması 2001'de yeni bir krizin geleceğinin habercisi olmuştu. O dönemde uygulanan IMF programı enflasyonu düşürmeye amaçlamış, bu bağlamda serbest faiz ve sabit kur rejimi uygulanmıştır. Bankalarda yaşanan likidite krizi faizlerin yükselmesine neden olurken, yaşanan ekonomik sıkıntı yabancı yatırımcıların Türkiye'den çekilmesine yol açmıştır. Elinde yüksek miktarda hazine bonosu ve tahvili bulunan bankalar ve gecelik borçlanma ihtiyacı yüksek kamu bankaları sıkıntı içine girmiştir. 19 Şubat 2001 tarihli MGK toplantılarında Ahmet Necdet Sezer'in Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nu denetlemeyi başlatması üzerine Bülent Ecevit tepki göstermiş, Sezer'in, Ecevit'e anayasa kitabı fırlatmasıyla tartışma alevlenmiştir. Bu "devlet krizini" piyasada yaşanan sert satışların ardından ekonomik kriz izlemiştir. Yabancı yatırımcının ülkeden çıkışması döviz talebini arttırırken gecelik faiz oranları %7500'e kadar çıkmıştır. Borsa değer kaybına uğramış, dalgalı kur rejimine geçilmesi ile lira yarı yarıya değer kaybetmiştir. Yaşanan kriz kapatılan işyerleri ve işsizlik olarak yansımıştır. Bu krizin maliyeti 16 milyar dolar idi (Toprak, 2019). Kemal Derviş'in ekonomiden sorumlu devlet bakanı hâline getirilmesinin ardından IMF ile imzalanan anlaşma ve yapısal reformlarla yeni bir ekonomik program uygulanmaya başlanmıştır (BBC, 17 Ağustos 2018).

1

1991-1995 dönemi siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel olaylarını kavrayabilme

2

1991-1995 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar

21 Kasım 1991 ile 25 Haziran 1993 tarihleri arasında görev yapan ve Demirel'in Başbakan, İnönü'nün Başbakan Yardımcısı olduğu birinci DYP-SHP koalisyonu döneminde Türkiye içte ve dışta pek çok sorunla karşılaşmıştır. 17 Nisan 1993'de Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın beklenmedik ölümü siyasette bütün taşları yerinden oynatmış, Demirel Cumhurbaşkanı, Devlet Bakanlığı görevini yürüten Tansu Çiller DYP Genel Başkanı ve Başbakan olmuştur. Çiller ve İnönü DYP-SHP koalisyonunu devam ettirmiştir. İkinci DYP-SHP Koalisyonu 25 Haziran 1993 ile 5 Ekim 1995 tarihleri arasında görev yapmıştır. 9 Eylül 1995'de yapılan olağanüstü kongrede CHP Genel Başkanlığı'na Deniz Baykal seçilmiştir. Baykal-Çiller anlaşmazlığı nedeniyle koalisyon sonlanmıştır. Bu dönemin en önemli olaylarından biri, kuşkusuz yaşanan ekonomik kriz ve onun sonunda alınan bazı kararlar idi. Bu kararlar, yaşanan ekonomik krizden kurtulmak amacıyla 5 Nisan 1994 tarihinde Başbakan Çiller tarafından açıklanmıştır.

2

1995-1999 dönemi siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel olaylarını değerlendirebilme

3

1995-1999 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar

24 Aralık 1995'de yapılan milletvekilliği seçimlerinden Refah Partisi (RP) birinci olarak çıkmıştır. 1995 seçimleri sonrası ANAP-DYP arasında ve Mesut Yılmaz'ın Başbakan, Tansu Çiller'in Başbakan Yardımcısı olduğu bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Erbakan'ın Anayasa Mahkemesi'ne başvurması sonucu güvenoyu oylaması iptal edilmiştir. Ardından Erbakan'ın Başbakan, Çiller'in Başbakan Yardımcısı olduğu RP-DYP koalisyonu kurulmuştur. 28 Şubat 1997'de yapılan MGK toplantısı sonrasında imzalanan "Tavsiye Kararları" 28 Şubat sürecini başlatmış ve bu süreç kimi çevreler tarafından post modern darbe olarak tanımlanmıştır. Erbakan, görevini bir yıl sürdürdüktün sonra dönemin siyasi atmosferi gereği başbakanlığı koalisyon ortağı DYP lideri Çiller'e devretmek amacıyla 18 Haziran 1997'de Cumhurbaşkanı Demirel'e istifasını sundu. Demirel hükümet kurma görevini Çiller'e değil, Yılmaz'a verince REFAH-YOL koalisyonu sona ermiş oldu. Yılmaz, yaptığı görüşmeler sonrası ANASOL-D olarak bilinen azınlık hükümetini kurmuştur. ANASOL-D döneminde Aralık 2000'de yapılacak genel seçimlerin 1999 yerel seçimleriyle birleştirilerek erken seçim yapılması kararlaştırıldı. Yılmaz'ın istifasının ardından seçimlere kadar yönetmesi için Ecevit başkanlığındaki 56. hükümet kuruldu.

3

1999-2002 dönemi siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel olaylarını kavrayabilme

4

1999-2002 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar

18 Nisan'da yapılan erken seçim sonuçlarına göre, Cumhurbaşkanı Demirel hükümet kurma görevini Ecevit'e verdi. Ecevit yaptığı görüşmeler sonucunda DSP-MHP-ANAP'tan oluşan yeni bir koalisyon hükümeti kurdu. Cumhuriyet tarihinin en uzun süreli koalisyon hükümeti olarak bilinen bu hükümet 28 Mayıs 1999 ile 18 Kasım 2002 tarihleri arasında görev yaptı. Ardı ardına gelen ekonomik krizler ve Ecevit'in kötüleşen sağlık durumu seçimlerin erkene çekilmesine neden oldu. Bu esnada, Başbakan Yardımcısı olan Hüsamettin Özkan ile birlikte çok sayıda DSP'li bakan ve milletvekili istifa edip Yeni Türkiye Partisi'ne (YTB)'ye geçti ve DSP mecliste dördüncü parti hâline geldi. 2001 yılında Başbakan Ecevit'e Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Anayasa kitapçığını fırlatması sonucu zaten sıkıntılı bir süreç yaşayan siyaset ve ekonomi dünyası derinden sarsıldı. Ecevit başkanlığında DSP, MHP ve ANAP'tan oluşan koalisyon hükümeti döneminde dış politika yine yoğundu. AGİT zirvesi İstanbul'da yapıldı. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı anlaşması imzalandı ve aynı zamanda Kafkas İstikrar Pakti girişimi başlatıldı. AB Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığını ilk kez yeşil ışık yaktı.

1 Birinci DYP-SHP koalisyon hükümeti hangi yıllar arasında görev yapmıştır?

- A. 1991-1992
- B. 1993-1994
- C. 1994-1996
- D. 1998-2000
- E. 1991-1993

2 Aşağıdakilerden hangisi 1990'ların koalisyonlarını gerçekleştiren siyasi liderlerden biri **değildir**?

- A. Tansu Ciller
- B. Necmettin Erbakan
- C. Erdal İnönü
- D. Alparslan Türkeş
- E. Deniz Baykal

3 Aşağıdakilerden hangisi kurulan koalisyonlardan hükümetlerinden biri **değildir**?

- A. ANAP-RP
- B. DYP-RP
- C. DYP-SHP
- D. ANAP-DYP
- E. DYP-CHP

4 Türk siyasi hayatında kurulan en uzun süreli koalisyon aşağıdakilerden hangisidir?

- A. ANAP-DYP
- B. DYP-RP-DTP
- C. DSP-MHP-ANAP
- D. ANAP-DYP-DTP
- E. DYP-CHP-MHP

5 Türk siyasi hayatında kurulan en kısa süreli koalisyon aşağıdakilerden hangisidir?

- A. ANAP-CHP
- B. DYP-RP-DTP
- C. DSP-MHP-ANAP
- D. ANAP-DYP
- E. DYP-CHP-MHP

6 Koalisyon hükümetlerinde en uzun süre görev yapan başbakan aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Süleyman Demirel
- B. Tansu Ciller
- C. Necmettin Erbakan
- D. Mesut Yılmaz
- E. Bülent Ecevit

7 Koalisyon hükümetlerinde en kısa süre görev yapan başbakan aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Necmettin Erbakan
- B. Tansu Ciller
- C. Mesut Yılmaz
- D. Süleyman Demirel
- E. Bülent Ecevit

8 Koalisyon hükümetlerinde güvenoyu alamayan hükümet aşağıdakilerden hangisidir?

- A. ANAP-CHP
- B. ANAP-DYP
- C. DSP-MHP-ANAP
- D. DYP-RP-DTP
- E. DYP-CHP-MHP

9 Türkiye'nin Koalisyon hükümetleri döneminde iki büyük kriz yaşadığı yıllar aşağıdakilerin hangisinde birlikte ve doğru olarak verilmiştir?

- A. 1993 ve 1998
- B. 1994 ve 2001
- C. 1994 ve 1999
- D. 1995 ve 2002
- E. 1993 ve 2000

10 Ahmet Necdet Sezer'in cumhurbaşkanı seçilmesi hangi koalisyon döneminde gerçekleşmiştir?

- A. ANAP-DYP
- B. DYP-RP-DTP
- C. DSP-MHP-ANAP
- D. ANAP-DYP-DTP
- E. DYP-CHP-MHP

1. E	Yanıtınız yanlış ise “1991-1995 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. E	Yanıtınız yanlış ise “1995-1999 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar” ve “1999-2002 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar” konularını yeniden gözden geçiriniz.
2. D	Yanıtınız yanlış ise “1991-1995 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar” ve “1995-1999 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar” konularını yeniden gözden geçiriniz.	7. A	Yanıtınız yanlış ise “1995-1999 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. A	Yanıtınız yanlış ise “1995-1999 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. B	Yanıtınız yanlış ise “1995-1999 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. C	Yanıtınız yanlış ise “1999-2002 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. B	Yanıtınız yanlış ise “1991-1995 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar” ve “1999-2002 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar” konularını yeniden gözden geçiriniz.
5. D	Yanıtınız yanlış ise “1995-1999 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. C	Yanıtınız yanlış ise “1999-2002 Dönemi Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Olaylar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7

Araştır Yanıtları Anahtarı

Araştır 1

Türkiye'nin 1980'leri askerî yönetim ve Özal'lı yıllardır. 1980-1983 askerî dönem, 1983-1989 Özal'ın başbakanlık dönemiştir. 1989'da süresi dolan Evren'in yerine Özal Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir, Başbakanlığa ise Akgulut getirilmiştir. Türkiye'nin 1990'lı yılları ise koalisyonlu hükümetlerce yönetilen yıllar olarak anılmaktadır. Bu dönemde çok sayıda hükümet kurulmuş, Demirel, Çiller, Yılmaz, Erbakan ve Ecevit başbakan olarak görev yapmışlardır. 1993'de Özal'ın ani vefatı üzerine Demirel Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.

Araştır 2

Türkiye'de 27 Mayıs 1960'da, 12 Mart 1971'de, 12 Eylül 1980'de ve 28 Şubat 1997'de askerî müdahaleler olmuştur. 27 Mayıs ve 12 Eylül birer askerî darbe iken 12 Mart ve 28 Şubat ise birer askerî muhtıradır. 28 Şubat, Erbakan hükümetinin TSK tarafından istifaya zorlanmasıyla yaşanmıştır. TSK 28 Şubat'ta yönetimde bizzat el koymamış, medya üzerinden bir savaş vermiş ve "post-modern darbe" olarak anılmıştır.

Araştır 3

2001 krizi sonrası siyaset ve ekonomi dünyası derin bir krizin içine girmiştir. Ülke seçime giderken Fazilet Partisi kapatılmış, yerine Saadet Partisi kurulmuştur. Bazı partililer Erdoğan ve Gül önderliğindeki AKP'yi kurmuştur. 2002 erken seçimlerinde o dönemde TBMM'de grubu bulunan ANAP, DYP, DSP ve MHP meclis dışı kalmış sadece AKP ve CHP meclise girebilmiştir. AKP'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'de koalisyonlar dönemi son bulmuştur.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2007). *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Hil Yayıncıları.
- Alpago, H. (2002). *IMF Türkiye İlişkileri*, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Anadolu Ajansı. (2019). Terör Örgütü PKK 35 Yıldır Kan Döküyor, 25 Ekim. <https://www.aa.com.tr/tr/baris-pinari-harekati/teror-orgutu-pkk-35-yildir-kan-dokuyor/1625988>
- Anadolu Ajansı. (2019). Orgeneral Eşref Bitlis'in Şehadetinin Üzerinden 26 Yıl Geçti, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiyel/orgeneral-esref-bitlisin-sehadetinin-uzerinden-26-yil-gecti/1394656>
- Aydın, S. ve Taşkin, Y. (2014). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayıncıları.
- Bayraktar, S. U. (2005). Hangi Sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990'ların Türkiye'sinde Sivil Toplum(lar), *Sivil Toplum*, Cilt: 3, Sayı: 9, ss. 9-24.
- BBC. (2018). Türkiye'deki Ekonomik Krizler: 1994, 2001 ve 2007'de Neler Yaşandı?, 17 Ağustos. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45226072>
- Cengiz Sunay, C. (2010). *Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri*, Ankara: Orion Yayıncıları.
- Cumhuriyet. (1991). "Gözler Demirel'de", 22 Ekim.
- Cumhuriyet. (1993). "Demirel'den Tarafsızlık Sözü", 17 Mayıs.
- Cumhuriyet. (1995). "CHP'de Birleştiler", 19 Şubat.
- Cumhuriyet. (1993). "Sivas'ta Katliam: 35 Ölü, 60 Yaralı", 3 Temmuz.
- Cumhuriyet. (1996). "Terör Tırmanışa", 10 Ocak.
- Cumhuriyet. (1998). "Sakık Sorgulanıyor", 14 Nisan.
- Çakır, E. (2020). 1991-2002 Yılları Arasında Koalisyon Hükümetleri Yönetimi, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 7, ss. 19-37.
- Çavdar, T. (2008). *Türk Demokrasi Tarihi*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Çavuşoğlu, H. (2009). *Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Celik, S. & Başkonuṣ Direkci, T. (2013). Türkiye'de 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemler İçin Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi (1991-2010), *Turkish Studies*, Cilt: 8, Sayı: 3, ss. 111-135.
- Euronews. (2019). Post-modern Darbe Üzerinden 22 Yıl Geçi: 28 Şubat Sürecinde Neler Yaşandı?, 28 Şubat. <https://tr.euronews.com/2019/02/28/postmodern-darbe-uzerinde-22-yil-gecti-28-subat-surecinde-neler-yasandi>
- Gezer, H. (2020). *Türk Siyasal Hayatında Koalisyon Hükümetleri: DSP-MHP-ANAP Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük: Karabük Üniversitesi.
- Kılçıl, E. (2003). Üniversiteye Giriş Sınav Sistemi ve Etkileri, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Sayı: 33, ss. 108-131.
- Kontacı, A. E. (2016). Siyasi İstikrar Temelli Koalisyon Eleştirileri: Anayasa Hukuku Açısından Ampirik Bir Analiz, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 123, s. 34.
- Kut, G. (2010). *Türk Dış Politikasında Çok Yönlülüğün Yakın Tarihi: Soğuk Savaş Sonrası Devamlılık ve Değişim*, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu.
- Milliyet. (1991). "Koalisyon Senaryoları", 1 Ekim.
- Molla, A. (2009). Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 11, ss. 29-45.
- Toprak, Z. (2019). Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi (1923-1990), *Modern Türkiye Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi.
- Turan, F. (2016). Türkiye'nin Zorunlu Eğitim Politikaları -Tarihsel Perspektif, Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi, Sayı: 1, ss. 5-21.
- Ulutaş, A. (2006). *Birinci ve İkinci Körfez Savaşı'nın Türkiye'ye Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Internet Kaynakları

- http://www.mfa.gov.tr/_disisleri-bakanlari-listesi.tr.mfa
- <https://halter.gov.tr/naim-suleymanoglu/>
- <https://tarihibilgi.org/kardak-kayalıkları-krizi-nedir/>
- <https://tr.euronews.com/2019/01/24/26-yilinda-mumcu-suikasti-hala-bilinmeyen-azmettiriciler-vezayiflayan-toplumsal-hafiza>

<https://tr.euronews.com/2020/07/02/sivas-katliaminin-26-yili-madimak-insanlik-tarihinde-kara-bir-leke>
<https://tr.euronews.com/2020/07/02/sivas-katliaminin-26-yili-madimak-insanlik-tarihinde-kara-bir-leke>
[https://tr.wikipedia.org/wiki/E%C5%9Fk%C4%B1ya_\(film\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/E%C5%9Fk%C4%B1ya_(film))
[https://tr.wikipedia.org/wiki/E%C5%9Fk%C4%B1ya_\(film\)#/media/Dosya:Eskiya_film.jpg](https://tr.wikipedia.org/wiki/E%C5%9Fk%C4%B1ya_(film)#/media/Dosya:Eskiya_film.jpg)
<https://www.cnnturk.com/turkiye/marmara-depreminin-21-yili-acilarini-unutmadik>
<https://www.hurriyet.com.tr/sporarena/galeri-dunyadan-naim-suleymanoglu-gecti-41376551>
<https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/35-yilin-koalisyonlari,w76M0wTrM0KI2vZ66tkHhg/7cIcwgq8ykG2YpRJNvd1Rw>
<https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/ugur-mumcu-suikasti-1118>
https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html
<https://www.tech-worm.com/kardak-krizi-nedir-nasıl-ortaya-cıkmıştır/>
<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>
<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogana-10-ay-hapis-5358830>
<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1116426-17-agustosun-enkazinda-5-bin-840-gundur-kayıplarını-ariyorlar>

Görsel Kaynaklar:

- Resim 7.1: <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/35-yilin-koalisyonlari,w76M0wTrM0KI2vZ66tkHhg/7cIcwgq8ykG2YpRJNvd1Rw> (Erişim Tarihi: 25.10.2020); <https://onedio.com/haber/ecevit-ciller-erbakan-yilmaz-gcmisten-gunumuze-cumhuriyet-tarihinin-koalisyon-hukumetleri-861182> (Erişim Tarihi: 21.12.2020)
- Resim 7.2: <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/35-yilin-koalisyonlari,w76M0wTrM0KI2vZ66tkHhg/7cIcwgq8ykG2YpRJNvd1Rw> (Erişim Tarihi: 25.10.2020) <https://www.yenisafak.com/secim-1995> (Erişim Tarihi: 21.12.2020)
- Resim 7.3: <http://www.eurovizyon.co.uk/dunya/haydar-aliyev-vefat-yildonumunde-aniliyor-h65077.html> (Erişim Tarihi: 21.12.2020); <https://www.sondakika.com/haber/haber-nazarbayev-demirel-turk-dunyasi-nin-daguruydu-7425871/> (Erişim Tarihi: 21.12.2020)
- Resim 7.4: <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/35-yilin-koalisyonlari,w76M0wTrM0KI2vZ66tkHhg/7cIcwgq8ykG2YpRJNvd1Rw> (Erişim Tarihi: 25.10.2020); <https://www.yenisafak.com/secim/bir-cicekle-bahari-getiren-lider-1995-genel-secimi-2629303> (Erişim Tarihi: 21.12.2020)
- Resim 7.5: <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/35-yilin-koalisyonlari,w76M0wTrM0KI2vZ66tkHhg/7cIcwgq8ykG2YpRJNvd1Rw> (Erişim Tarihi: 25.10.2020); <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tansu-cillerden-mesut-yilmaz-aciklamasi-en-buyuk-uzuntum-1787172> (Erişim Tarihi: 21.12.2020)
- Resim 7.6: <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/35-yilin-koalisyonlari,w76M0wTrM0KI2vZ66tkHhg/7cIcwgq8ykG2YpRJNvd1Rw> (Erişim Tarihi: 25.10.2020); <https://www.yenisafak.com/politika/erbakan-cillerin-hangi-teklifini-kabul-etmedi-494629> (Erişim Tarihi: 21.12.2020)
- Resim 7.7: [https://tr.euronews.com/2019/02/28/postmodern-darbe-uzerinde-22-yil-gecti-28-subat-surecinde-neler-yasandi;](https://tr.euronews.com/2019/02/28/postmodern-darbe-uzerinde-22-yil-gecti-28-subat-surecinde-neler-yasandi) (Erişim Tarihi: 21.12.2020)
- Resim 7.8: <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/35-yilin-koalisyonlari,w76M0wTrM0KI2vZ66tkHhg/7cIcwgq8ykG2YpRJNvd1Rw> (Erişim Tarihi: 25.10.2020)
- Resim 7.9: <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/35-yilin-koalisyonlari,w76M0wTrM0KI2vZ66tkHhg/7cIcwgq8ykG2YpRJNvd1Rw> (Erişim Tarihi: 25.10.2020); <https://www.yenisafak.com/gundem/en-uzun-koalisyon-35-yil-surdu-2165371> (Erişim tarihi: 21.12.2020)
- Resim 7.10: <http://www.sanalbasin.com/17-agustos-1999-marmara-depreminden-geriye-kalan-fotograflar-ani-ve-videolar-32016798/> (Erişim Tarihi: 08.11.2020)

Kronoloji

Bölüm 8

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Döneminde Türkiye (2002-2018)

Öğrenme çıktıları

AK Parti Dönemi İç Politika Gelişmeleri (2002-2018)

- 1 AK Parti Dönemi (2002-2018) iç politika gelişmelerini kavrayabilme

AK Parti Dönemi Dış Politika Gelişmeleri (2002-2018)

- 2 AK Parti Dönemi (2002-2018) dış politika gelişmelerini kavrayabilme

Anahtar Sözcükler: • Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) • Cumhuriyet Mitingleri • E-Muhtıra
• 15 Temmuz Darbe Girişimi • Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi • 1 Mart Tezkeresi • Annan Planı
• Avrupa Birliği

GİRİŞ

AK Parti, Türkiye'nin kriz sürecinde kurulup Türk siyasi hayatına yön vermeye başlamıştır. Anayasa Mahkemesi'nin "millî görüş" geleneğinden gelen Refah Partisi'ni kapatma ihtimali karşısında bu partinin milletvekilleri 17 Aralık 1997'de Fazilet Partisi'ni kurmuşlardır. Fakat bu parti çatısı altında "millî görüş" geleneği partilerinde ilk defa iki aday karşı karşıya gelmiştir. Abdullah Gül liderliğindeki "yenilikçiler" ile Recai Kutan liderliğindeki "gelenekçiler" arasındaki yarışı yenilikçiler 14 Mayıs 2000'deki kongrede az bir oy ile kaybetmişlerdir. Parti içindeki ayrılık 22 Haziran 2001'de Fazilet Partisi'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasıyla daha da netleşmiştir. Kapatılan bu partinin yerine kurulan Saadet Partisi'ne geçmeyen "yenilikçiler" İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlık görevini sürdürürken, 12 Aralık 1997'de Siirt'te halka hitaben yaptığı konuşmada, MEB tarafından okullarda okutulması için tavsiye edilen kitapta yer alan şiri değiştirerek okuduğu gerekçesiyle, hapis cezasına çarptırılan ve cezası biten Recep Tayyip Erdoğan'ın da kendilerine katılmasıyla daha da gülenmişler ve parti kurma çalışmalarına hız vermişlerdir. Yapılan görüşmeler ve çalışmalar sonrasında Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde 14 Ağustos 2001'de AK Parti'yi kurmuşlardır. AK Parti'nin kurucularının çoğunluğu İslami hareketlerin içinde bulunmasına ve "millî görüş" geleneğinden gelmelerine karşın, partinin kurulmasının ardından içinden geldikleri siyasal çizgiye karşı mesafeli bir söylem geliştirmişlerdir. AK Parti'nin kurucuları konuşmalarında merkez sağ siyasette yer almış Adnan Menderes, Turgut Özal gibi geniş kitlelerce benimsenmiş siyasetçilere atıfta bulunmuşlar, demokrat ve muhafazakâr siyasetin devamı oldukları mesajını vermeye çalışmışlardır.

AK PARTİ DÖNEMİ İÇ POLİTİKA GELİŞMELERİ (2002-2018)

AK Parti'nin kurulduğu ve Türk siyasi hayatında yerini aldığı süreçte, iktidardaki DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükümeti kriz sonrasında, özellikle ekonomik alanda önemli yapısal reformlar gerçekleştirmek durumunda kalmıştır. Ancak bu alınan tedbirlerin daha çok AB ve IMF ekseninde yapılmasılarından koalisyon ortaklarından MHP rahatsızlık duymuş, kendisini artık toparlaması güç gözüken DSP ve ANAP'tan ayırt etmek

ve parti çizgisile uyumsuz reform paketlerini onaylamaktan uzak durmak amacıyla 3 Kasım 2002'de erken genel seçimlerin yapılmasını istemiştir. DSP ve ANAP'ın erken genel seçimlere gidilmemesi yaklaşımına karşın, MHP'nin kararlı tutumu sonrasında Türkiye erken genel seçimlere gitmek durumunda kalmıştır.

Ak Parti'nin Birinci Döneminde Türkiye (2002-2007)

Türkiye'de koalisyon hükümetinin sona ermeyen ardından erken genel seçimler 3 Kasım 2002'de gerçekleştirılmıştır. Yapılan seçimde kurulmasının üzerinden on dört ay gibi kısa bir süre geçen ve kurucu lideri tutuklu bulunan AK Parti, oyların % 34.2'sini alarak TBMM'de 363 milletvekili kazanmıştır. AK Parti'nin neredeyse tek başına anayasayı değiştirebilecek çoğunluğu elde etmesinde ülke seçim barajı etkili olmuştur. Seçimlere giren ondokuz siyasi partiden sadece ikisinin seçim barajını geçmesi TBMM'de böyle bir temsil durumunu ortaya çıkarmıştır. AK Parti, bir anlamda merkez sağ parti durumuna gelmiş, eriyen ANAP ve DYP oylarını almayı başarmıştır. Parti kurucularının içinden geldiği "millî görüş"ü temsil ettiğini ifade eden Saadet Partisi ancak % 2.4 oy alabilmıştır. Koalisyon Hükümetlerinde yer alan ve ülkeyi erken seçimlere götüren DSP-MHP-ANAP'tan hiç biri yüzde onluk ülke seçim barajını geçmemiştir ve meclise girmemiştir (YSK, 2020a).

AK Parti'nin genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan milletvekili olmadığından, erken genel seçimlerin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin 58. Hükümeti'ni kurma görevi Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül'e verilmiştir. Bu nedenle, birinci AK Parti Hükümeti Kayseri Milletvekili Abdullah Gül tarafından 18 Kasım 2002'de kurulmuştur. TBMM Başkanlığına ise Manisa Milletvekili Bülent Arınç seçilmiştir. Abdullah Gül Hükümeti'nin hemen önündeki iç politika gündem maddesi, dış politika gelişmesi olmasına karşın, Türk kamuoyunda "1 Mart Tezkeresi" olarak bilinen Başbakanlık Tezkeresi olmuştur. Tam adı "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi ve Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunması İçin Hükümete Yetki Verilmesine İlişkin Başbakanlık Tezkeresi" bu süreçte Türkiye'nin iç politikada en fazla tartışılan konusu

olmuştur. Tezkere 25 Şubat 2003'te TBMM Genel Kurulu'na sunulmuş, AK Parti'nin büyük çoğunuğunun desteklediği tezkerenin meclisten geçeceği umut edilmiştir. Ancak yapılan görüşmeler ve oylama sonrasında herkesi şaşırtan bir sonuç ortaya çıkmış, 1 Mart 2003'te 533 milletvekilinin katıldığı oyłamada 250 red, 264 kabul, 19 çekimser oy kullanılmıştır. Bu durum Abdullah Gül'ün liderliği ve parti grup hakimiyeti konusunda AK Parti içerisinde de tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur (Milliyet, 02.03.2003).

AK Parti, Türkiye'de ekonomik ve siyasal krizlerin giderek derinleştiği bir dönemde iktidara gelmiştir. Bu nedenle, yönetimi devralmasının ardından siyaset, sosyal hayat, ekonomi, ticaret, hukukî, sağlık, bayındırlık gibi alanlardaki temel sorumlara eğilmeden önce, 1 Mart Tezkeresi'nde yaşanan gelişmelerin de etkisiyle, partinin liderliğini ve genel başkanlığını yapan Recep Tayyip Erdoğan'ın TBMM'de bulunması sorununu çözmeye odaklanmıştır. Bu sorunun çözülmesinde TBMM'nin ikinci büyük partisi CHP önemli bir rol oynamıştır. Deniz Baykal liderliğindeki CHP, Recep Tayyip Erdoğan'ın milletvekili seçilmesinin önünde engel oluşturan Anayasa'nın 76. Maddeşinin değiştirilmesine destek vermiştir. TBMM'de 27 Aralık 2002'de gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile Erdoğan'ın mahkûm olduğu suç milletvekili seçilme engeli oluşturmaktan çıkarılmıştır. Yapılan son genel seçimlerde Yüksek Seçim Kurulu (YSK) Siirt'teki seçim sonuçlarını sandık kurullarının oluşturulmasında yaşanan usulsüzlüklerden dolayı 3 Aralık 2002'de iptal edilmesine ve yenilenmesine karar verdiğiinden, Recep Tayyip Erdoğan'ın buradan milletvekili adayı olma imkanı ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Erdoğan, Siirt'ten partisi adına aday olmuş, 9 Mart 2003'te yapılan seçimlerde AK Parti'nin Siirt Milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir (TCCB, 2020a).

Resim 8.1 AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ve CHP Genel Başkanı Deniz Baykal

Recep Tayyip Erdoğan'ın milletvekili seçilmesinin ardından, Başbakan Abdullah Gül 11 Mart 2003'te istifa ederek, Erdoğan'ın Başbakan olması yolunu açmıştır. Bu gelişme üzerine Tayyip Erdoğan 14 Mart 2003'te 59. Türkiye Cumhuriyeti veya 2. AK Parti Hükûmetini kurmuştur. Bu süreçte, AK Parti iktidarının hemen başından itibaren yolsuzluklarla yapılan mücadele, özellikle AB'ye uyum konularında yapılan nitelikli reformlar, ekonomide daha önce yapılan yapısal reformların ortaya çıkardığı gelişmeler devam ederken, iç politika bakımından AK Parti'nin seçmen nezdinde ilk defa denemesi 28 Mart 2004 Mahalli İdareler Genel Seçimleri ile olmuştur. Ak Parti bu seçimlerden çok büyük bir başarı ile çıkmıştır. Bu sonuçlar ile AK Parti iktidardaki ve Türk siyasi hayatındaki konumu daha da güçlendirmiştir (YSK, 2020b).

AK Parti elde ettiği bu halk desteği ile birlikte, 28 Şubat 1997 Askerî Müdafahesinin ardından sıkça tartışılan, Türkiye'nin gündemini meşgul eden imam hatip lisesi mezunlarının üniversitede girmeğini zorlaştıran katsayı uygulamasının kaldırılması ve üniversitelerde "siyasal simge" olarak görülen başörtüsü kullanımına izin verilmesini sağlamak amacıyla çalışma başlatmıştır. Ancak Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in bu bağlamda çıkarılan yasayı veto etmesi, MEB tarafından 14 Aralık 2005'te Resmî Gazete'de yayımlanan genelgenin de Danıştay tarafından 9 Şubat 2006'da yürürlüğünün durdurulması nedeniyle bu çalışma hayatı geçirilememiştir.

Türkiye, görev süresi 2007'de dolacak olan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in yerine kimin aday olacağı ve seçileceği tartışmalarına laik-antilaik tartışmalarının yarattığı bir ortamda gitmiştir. AK Parti'nin iktidara gelmesinin ardından, partinin yetkililerinin ağızdan "millî görüş"ün devamı olmadıklarına ilişkin açıklamalar yapmalarına, kendilerini de ilk hükümet programından itibaren "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlamalarına rağmen, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve CHP başta olmak üzere, muhalefet partilerinden pek çoğu, "millî görüşü benimsememiş" ve eşi başörtülü olan birinin cumhurbaşkanı adayı ve cumhurbaşkanı olmaması gerektiğini söylemişlerdir (Hürriyet, 14.04.2007).

Bu söylemin geniş çevreler tarafından benimsenmesine yönelik olarak da toplumun ve devletin değişik kesimleri ile ilişkiye geçilmiş, bu bağlamda yapılan çalışmalara destek verilmiştir. Bu kapsam-

da “Cumhuriyet Mitingleri” yapılmıştır. O süreçte sivillığı tartışılan “Cumhuriyet Mitingleri”nin belki de en önemlisi 14 Nisan 2007’te yapılmıştır. Atatürkçü Düşünce Derneği öncülüğünde bazı sivil toplum örgütlerinin desteklediği “Cumhuriyet Mitingi” Tandoğan Meydanı’nda gerçekleştirilmişdir. Dış dünyanın ve basının da büyük ilgi gösterdiği, “Laik Türkiye için gösteri” şeklinde ifade edilen mitingde zaman zaman, “Devrimlere sahip çık, yarın çok geç olacak”, “Çankaya laiktir, laik kalacak”, “Millî devrim, millî Hükûme” sloganları atılmıştır (Cumhuriyet, 15.04.2007). Bu mitinglerde bazı gruplar tarafından “ordu görevye” sloganları atılarak, iktidarın askerî müdahale ile değiştirilmesi istenmekte birlikte, büyük çoğunluğun “ne şeriat ne darbe” anlayışı içerisinde hareket ettikleri görülmüştür. Bu mitinglerin etkisi ile iktidardaki AK Parti’nin “laiklik karşıtı ve Atatürk devrimlerine tehdit” olarak görülmesi ve bunun iç politikada sürekli dillendirilmesi Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı seçiminin bir krize dönüşmesine neden olmuştur.

AK Parti, Cumhurbaşkanı adayı olarak Dışişleri Bakanı ve Kayseri Milletvekili Abdullah Gül’ü belirlemiştir. Muhalifet ise millî görüş geleneğinden gelen Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanı olmasına karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkış Yargıtay Cumhuriyet eski Başsavcısı Sabih Kanadoğlu tarafından 28 Aralık 2006’dır yapılmış olan açıklama ile başka bir boyuta daha taşınmıştır. Kanadoğlu’nun açıklamasında, TBMM’de çoğunluğu oluşturan AK Parti’nin sandalye sayısının yeni Cumhurbaşkanını seçmek için yeterli olamayacağı, seçimin ilk turunda mecliste seçilme yeter sayısı olan 2/3 çoğunluğun altında bir sayı olursa, TBMM’nin bu işleminin Anayasaya aykırı olacağının ifade edilerek, “TBMM’deki oylamaya 367 milletvekili katılmazsa seçim iptal olur” (Milliyet, 28.11.2006) denilmiştir. Kanadoğlu’nun “367 yorumu” muhalifet tarafından desteklenmiş, buradan hareketle bir politik tutum geliştirilmiştir. İktidar ise daha önce Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde böyle bir uygulamanın olmadığını, toplantı yeter sayısının 184 olduğunu, daha önce seçilen cumhurbaşkanlarının bu yeter sayı ile toplanan meclis tarafından seçildiğini, Anaya’nın bunu öngördüğünü dile getirmiştir.

TBMM yeni Cumhurbaşkanı seçimi için 27 Nisan 2007’de toplanmıştır. Cumhurbaşkanı seçiminde TBMM’de nitelikli çoğunluğun 367 kişiden oluşması gereği yorumuna TBMM Başkanı Bülent Arınç katılmadığından, Cumhurbaşkanlığı seçimleri için ilk tur toplantı yapılmıştır. Yapılan ilk tur top-

lantısında CHP, ANAP ve DYP meclise girmeme kararı almışlardır. Ancak 2 ANAP, 2 de DYP milletvekili karara rağmen, Meclis Genel Kurulundaki ve oylamadaki yerini almıştır. Oylama sonrasında; Abdullah Gül 357 oy almış, 1 oy boş kullanılmış, 3 oy da iptal edilmiştir. Diğer aday Ersönmez Yarbay ise, kendi oyu dahil, hiçbir oy alamamıştır (TBMM, 2020a). İlk tur oylamanın ardından CHP, bu oylamanın Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle ve iptal istemiyle Anayasa Mahkemesi’ne başvurmuştur.

CHP’nin Anayasa Mahkemesi’ne başvurusunun ardından, gözler Anayasa Mahkemesi’nin vereceği karara çevrilmişken, Türkiye Cumhuriyeti, Türk demokrasi tarihi açısından, sivil-asker ilişkileri bakımından, ordunun siyasete ve iktidara müdahalesi yönüyle çok da yabancı olmadığı bir durum ile karşı karşıya gelmiştir. Bir anlamda, 2007 yılının hemen başından itibaren ülkede yaşanan cinayetler, güvensizlikler, gerginlikler, kutuplaşmalar, dikkatleri başka yönlere逆转me, kaos yaratma çalışmaları, Türkiye’yi dış dünyada itibarsızlaştırma, müdahaleye açık hale getirme gayretleri, hatta yapılacak müdahaleyi meşru kılma faaliyetleri, Türk Silahlı Kuvvetleri adına daha önce yapılan açıklamalar, Cumhuriyet Mitinglerinde zaman zaman atılan “ordu görevye” sloganları Türk ordusunun iktidara müdahalesinin altyapısını oluşturmuştur. Bu yüzden, Türk Silahlı Kuvvetleri iktidara müdahale etme zamanın geldiğini düşünerek, 21. Yüzyılın imkânlarını kullanarak, yeni bir yöntemle siyasete müdahale etmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri adına Genelkurmay Başkanlığı’nın internet sitesinde Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ve dijital çağın ilk e-muhtırası 27 Nisan 2007’de Saat: 23:20’de yayımlanmıştır (NTV, 27.04.2011). Buna gerekçe olarak “birtakım çevrelerin, laiklik karşıtı çabaların içinde bulunması” gösterilmiştir. Bu laiklik karşıtı uygulamaları gerçekleştiren “öznenin” AK Parti iktidarı veya Hükümeti olduğu dolaylı olarak ifade edilmiştir. Laiklik karşıtı uygulamalar konusunda uygun ortamlarda ilgili kişilerin sürekli dikkatine sunuldukları, bir anlamda uyarıldıkları, ancak bu uyarıların dikkate alınmadığı beyan edilmiştir.

dikkat

Askerî müdahalenin yeni adı “e-muhtıra”: Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ve dijital çağın ilk e-muhtırası 27 Nisan 2007’de Saat: 23:20’de Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinde yayımlanmıştır.

Resim 8.2 Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ve dijital çağın ilk e-muhtırası ile ilgili bir haber

Hükümete muhtıra verilmesinin ertesi günü yani 28 Nisan 2007'de öğlen saatlerinde Başbakanlık Resmî Konutu'nda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında Bakanlar Kurulu toplantısı yapılmıştır. Bakanlarla yapılan görüşmenin ardından, Hükümet Sözcüsü ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek e-muhtıraya karşı "ilk resmî Hükümet tepkisi" olarak bir açıklama yapmıştır. Açıklamada; Genelkurmay Başkanının Başbakan'a karşı sorumlu olduğu vurgulanmış, "Hukukun üstünlüğüne dayalı, demokratik bir devlette Genelkurmay Başkanlığıının Hükümet aleyhine konuşması anlaşılır bir şey değildir" denilerek, Hükümetin bu durumu kabul edemeyeceği, geri adım atmayacağı, bir anlamda görevini sürdürceği dile getirilmiştir. Ayrıca Genelkurmay açıklamasında yer alan hassasiyetler konusunda AK Parti Hükümeti'nin de hassas olduğu belirtilerek, Türk Silahlı Kuvvetleri gibi, Hükümetin de Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ve vazgeçilmez ortak değerleri, ülkenin birlik ve bütünlüğü, Türk milletinin saygınlığı, Türkiye'nin laik demokratik ve sosyal bir hukuk devleti olma niteliği konusunda herkesten daha fazla taraf ve hassas olduğu ifade edilmiştir (Devran ve Özcan, 2016).

Ak Parti'nin İkinci Döneminde Türkiye (2007-2011)

E-muhtıranın yayınlanmasının ardından, Türkiye'deki gergin siyasal ortam iktidarın ve sivil siyasetin büyük bir kısmının takılmış olduğu tutum ile daha da gerginleşmiştir. Bu siyasal ortamda ve "367 krizi" içerisinde Anayasa Mahkemesi, CHP'nin yapmış olduğu başvuruyu sonuçlandırmış ve 2 Mayıs 2007'de yaptığı açıklamada, Cumhurbaşkanlığı seçiminde TBMM'deki ilk oylamaya ilişkin kararın

Anayasaya aykırı olduğunu belirtmiştir. Bir anlamda, Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanının seçimi için TBMM'nin toplantı yeter sayısının 367 olmasını şart koşmuş, yürütmemeyi durdurmuş ve yapılan birinci tur oylamasını iptal etmiştir (Hürriyet, 02.05.2007). Ancak iktidar partisi Cumhurbaşkanını seçmek için denemelerine devam etmiştir. 6 Mayıs 2007'de yapılan ikinci ve üçüncü tur oylamasında da 367 kişilik katılım sağlanamamıştır. Bunun üzerine, AK Parti tıkanıklığı aşmak için TBMM'nin 24 Haziran 2007'de toplanmasını sağlamış, toplantıda seçim işleri için gerekli süre dikkate alınarak, erken genel seçimin 22 Temmuz 2007'de yapılması kararlaştırılmıştır (Miş, 2015).

Seçim öncesinde AK Parti'nin tek başına iktidar olamayacağı, Demokrat Parti veya ANAP'tan birinin meclise gireceği, seçim sonrasında CHP-MHP Koalisyon Hükümeti kurulacağı öngörülümüştür. Ancak yapılan erken genel seçimler beklenildiği gibi sonuçlanmamıştır. AK Parti oyların % 46.5'ini alarak 341 milletvekili çıkarmış, CHP % 20.8 oy alarak 112 milletvekilliği kazanmıştır. ANAP'ın katılmadığı ve Demokrat Parti'nin ülke seçim barajını aşmadığı seçimlerde, seçmen muhalefete büyük bir tepki göstermiş, demokrasi dışı yöntemlerle görevden uzaklaştırılmak istenen AK Parti oylarının artmasını sağlamış, iktidarın devamı yönünde karar vermiştir. CHP bir önceki milletvekilliği genel seçimlerine göre oyunu çok az yükseltmesine rağmen, çıkardığı milletvekilliği sayısında önemli ölçüde düşüş yaşamıştır. Bunun nedeni ise MHP'nin % 14.2'lik oy alarak ülke seçim barajını geçmesidir. 2002 seçimlerinde ağır bir fatura ödeyerek TBMM dışında kalan MHP 70 milletvekili ile tekrar meclisteki yerini almıştır. Bu seçimlerde ülke seçim barajı nedeniyle bağımsız adaylarla seçime giren Demokratik Toplum Partisi (DTP) 22 milletvekili elde ederek TBMM'de meclis grubu kurma şansını yakalamıştır (YSK, 2020c).

Seçim sonuçlarına göre şekillenen yeni TBMM 4 Ağustos 2007'de toplanmıştır. İlk iş olarak TBMM Başkanı'nın belirlenmesi gerçekleştirilmiştir. MHP'nin desteğini alan AK Parti Zonguldak Milletvekili Köksal Toptan 9 Ağustos 2007'de TBMM Başkanı seçilmiştir (Yeni Şafak, 09.08.2007). Bu meclis tablosuna güvenerek AK Parti Cumhurbaşkanı adaylarını değiştirmeyeceklerini açıklamış, Kayseri Milletvekili Abdullah Gülün Cumhurbaşkanı adaylığı kesinleşmiştir. CHP seçim sonrasında da Abdullah Gül'ü istememe konusundaki

tutumunu değiştirmemiş, cumhurbaşkanlığı seçimi oturumlarına katılmayacaklarını açıklamıştır. MHP; TBMM'ye gireceğini, toplantılarla katılacağını, seçimlere kendi adayları Kayseri Milletvekili Sabahattin Çakmakoglu'nun destekleyeceklerini beyan etmiştir. Bir anlamda MHP, Türkiye'nin gündemindeki "367 Krizi"ni çözümüştür (CNNTÜRK, 17.08.2007). Bunun üzerine seçimlerde CHP ile ittifak yaparak TBMM'ye girmiş sonra da ayrılarak meclis grubu kurmuş olan Demokratik Sol Parti (DSP) de mecliste bulunacağını ve kendi adayları Eskişehir Milletvekili Tayfun İçli'yi destekleyeceklerini ifade etmiştir (HABERTÜRK, 19.08.2007).

Yeniden bir 367 tartışması yaşanması ihtimalinin ortadan kalkmasıyla, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turu 20 Ağustos 2007'de yapılmıştır. Abdullah Gül ilk iki turda gerekli oyu alamamıştır. Anaya gereği üçüncü tura gidilmiş, üçüncü turda en yüksek oyu alan aday Cumhurbaşkanı olacağından bu oylamada 339 oy alan Abdullah Gül Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı olmuştur (Yeni Şafak, 28.08.2007). Aynı gün TBMM'de yemin eden Gül görevine başlamış, Türk devleti için bir kriz hâline dönüştürülen Cumhurbaşkanlığı seçimi Türkiye'nin gündeminden düşmüştür. Bu gelişmenin ardından Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 29 Ağustos 2007'de yeni Hükümeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e sunmuş, Türkiye Cumhuriyeti'nin 60. Hükümeti kurulmuş ve görevine başlamıştır (AA, 29.08.2014).

AK Parti, ikinci iktidar döneminde iç politika seçimlerden önce Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in veto ettiği, Anayasa Mahkemesine iptal davası açmış olduğu ve daha sonra referandumda götürmek zorunda kaldığı Anaya değişikliklerinin halk oylamasına götürülmesi sürecine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda, referandumu gitmesi gereken Anaya değişiklik paketinin 21 Ekim 2007'de halkın oyuna sunulması kararlaştırılmıştır. Kararlaştırılan Anaya değişiklik paketinde, Cumhurbaşkanının halk oylaması ile seçilmesi, seçilecek cumhurbaşkanının nitelikleri, görev süresi, kaç kez seçilebileceği, aday gösterilme yöntemi gibi değişik değişiklikler yer almıştır. İktidar ile muhalefetin görüş farklılıklarının doğurduğu tartışmalar arasında referandum oylaması 21 Ekim 2007'de gerçekleştirilmiştir. Referandumda katılım oranı % 67.51 olmuş,善良な人の選択が % 68.95'u Anaya değişikliğine evet, % 31.05'i ise hayır oyu kullanmıştır (YSK, 2020d). Böylece, referandum AK

Parti ve MHP'nin istediği şekilde gerçekleşmiştir. Ancak bu sonuçların hemen ardından, Türkiye'ye karşı terör saldıruları başlatılmıştır. Irak'tan gelen 250 PKK'lı terörist Dağlıca'da 12 askeri şehit etmiş, çatışmada 32 terörist öldürülmüş, sağ kalanlar Irak'a kaçmıştır (Milliyet, 22.10.2007). PKK'nın saldırısı Türkiye içinde düzenlenen birçok göstergiyle kınanmıştır.

dikkat

Türkiye'de Parlamentor sistem içinde Cumhurbaşkanı'nın halk oylaması ile seçilmesi yöntemi 21 Ekim 2007'de gerçekleştirilen Anaya Değişikliği Halkoylaması ile kabul edilmiştir.

İkinci dönemin hemen başında, Anaya değişikliği dışında, AK Parti'nin mücadele etmek durumunda ve karşı karşıya kaldığı iki sorun daha söz konusudur. Bunlardan ilki kamuda çalışan memurların başörtüsü kullanımı ve üniversite öğrencilerinin başörtüsü ile eğitim-öğretim sürecine devam edememeleri nedeniyle ortaya çıkan başörtüsü yasağının kaldırılması çalışmasıdır. Bir diğer ise AK Parti'ye karşı açılan kapatma davasıdır. Uzun süredir Türk siyasi hayatını meşgul eden başörtüsü yasağı tartışmaları 2008 yılının ilk aylarından itibaren yoğunlaşmıştır. Bunda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 14 Ocak 2008'de yapmış olduğu açıklamada, başörtüsü bir "siyasi simge" olarak kullanılsa bile yasağın kalkması gerektiğini dile getirmiştir etkili olmuştur (Hürriyet, 14.01.2008). Bu tartışmalar üzerine MHP bu konuda iktidar partisine gereken desteği sağlamış, yapılan iki haftalık çalışma ile Anaya'nın ilgili maddelerinde yapılan değişikliklerle başörtüsünü üniversitelerde serbest bırakılan yasa 9 Şubat 2008'de TBMM'de kabul edilmiştir (TBMM, 09.02.2008). Bu kanunun kabul edilmesiyle Türk basınında "411 el kaosa kalktı" alt başlıkları atılmıştır (Hürriyet, 11.02.2008). Bu değişikliğin ardından CHP ve DSP Milletvekilleri düzenlemenin Anaya'nın değiştirilemez ikinci maddesine, laiklik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle Anaya Mahkemesi'ne iptal başvurusunda bulunmuştur. Bunun üzerine Anaya Mahkemesi de konuyu görüşerek 5 Haziran 2008'de vermiş olduğu karar ile değişikliği laiklik ilkesine aykırı bulmuştur.

Türk siyasi hayatında ilk defa tek başına iktidarda iken kendisine yönelik kapatılma davası açılan siyasi parti AK Parti'dir.

Anayasa Mahkemesi'nde başörtüsünün serbest bırakılmasına ilişkin iptal davası süreci devam ederken, toplumun büyük bir kısmı tarafından beklenilmeyen bir gelişme yaşanmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya tarafından "laiklige aykırı fiillerin odağı hâline geldiği" iddiasıyla ve temelli kapatılması istemidle 14 Mart 2008'de AK Parti'ye kapatılma davası açılmıştır (CNNTÜRK, 14.03.2008). Bunda başörtüsü yasağının kaldırılması yönünde atılan adım etkili olmuştur. Böylece Türk siyasi hayatında ilk defa tek başına iktidarda bulunan bir siyasi partide kapatılma davası açılmıştır. Bu durum hem Türkiye'de hem de Dünya'da yankı uyandırılmıştır. AK Parti'ye karşı açılan kapatma davası kısa sayılabilen süre içinde sonuçlandırılmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin 30 Temmuz 2008'de yaptığı açıklamadan anlaşıldığı üzere, parti kapatma davalarında Anayasa Mevkemesi üyeleri arasında Anayasaya'nın gerektirdiği nitelikli çoğulluğa ulaşamadığı için AK Parti kapatılmamış, ancak hazine yardımlarının yarısını alması kararı verilmiştir (Miş, 2015).

AK Parti'nin kapatılma davasında karar çıktıktan sonra devlet ve toplum hayatında birtakım değişiklikler ve düzenlemeler yapılmıştır. Bunlar arasında; Müslüman olmayan azınlık vakıfların mallarına ilişkin düzenlemeler başta olmak üzere, Türk Ceza Hukuku'nun daha demokratik hale getirilmesi, devlet televizyonlarında Kürtçe yayın-

ların başlatılması, Alevilerle ilgili çalışmalar yapılması gibi başlıklar yer almıştır. Bu düzenlemelerin bazıları Türk milletinin önemli bir kısmında milletleşmeye ve Türkiye Cumhuriyeti'ne zarar verecek adımlar ve gelişmeler olarak değerlendirilmiştir. Bu tartışmalar nedeniyle 29 Mart 2009 Mahalli İdareler Genel Seçimleri, milletvekilliği genel seçimleri havasında geçmiştir. AK Parti seçimlere giderken ülkede istikrar, çetelerle savaş, reformlara devam, kurumsallaşma söylemlerini ön plana çıkarmıştır. Bunlara ek olarak, AK Parti 29 Ocak 2009'da İsviçre'nin Davos Kasabası'nda Başbakan Erdoğan'ın İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e yönelik "one minute" çıkışından hareketle, dış politikada "dik duruş" vurgusunu kampanya sürecinde dillendirmiştir. Muhalefet ise ekonomik kriz, yoksulluk ve yolsuzluk temalarını işlemiştir. Seçimlerde AK Parti oyların %38.3'ünü alarak girdiği üst üste dördüncü seçimden de birinci olarak çıkmayı başarmıştır. Ancak AK Parti'nin oylarında düşüş yaşanmıştır (YSK, 2009f).

2009 yerel seçimlerin ardından iç politika veya Türk siyaseti bakımından en önemli değişiklik CHP'de yaşanmıştır. TBMM'de "1 Mart Tezkeresi"nin reddedilmesinin ardından iç ve dış politikada gündemde olan CHP Genel Başkanı Deniz Baykal kendisine kurulan siyasi kumpas ve "kaset operasyonu" sonrasında 10 Mayıs 2010'da istifa etmiş, bu durum partide şok etkisi yaratmıştır (Sabah, 10.05.2010). Bu gelişme üzerine İstanbul Milletvekili ve yerel seçimlerde CHP'nin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan adayı olan Kemal Kılıçdaroğlu 22 Mayıs 2010'da Ankara Atatürk Spor Salonu'nda yapılan 33. Olağan Kurultayı'nda CHP'nin 7. Genel Başkanı seçilmiştir. CHP'deki bu değişim "ben değil biz olma" ve "varoşlara inme" hareketi olarak görülmüş, yeni bir umut ve heyecan yaratmıştır (Milliyet, 22.05.2010).

Resim 8.3 (solda) CHP Eski Genel Başkanı Deniz Baykal (sağda) CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu

CHP'de bu değişim yaşanırken, AK Parti Hükümeti tarafından hazırlanmış olan yeni Anayasa değişiklik paketi 7 Mayıs 2010'da TBMM'de kabul edilmiştir. Kabul edilen Anayasa değişiklik paketi Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından 12 Mayıs 2010'da onaylanmıştır ve 12 Eylül 2010'da referandumda götürülmesi kararlaştırılmıştır. Referandumda götürülen ve 26 maddeden oluşan Anayasa değişiklik paketinde; siyasi partilerin kapatılması durumunda milletvekillerinin vekilliğlerinin düşürülmesine ilişkin hükmün kaldırılması, Anayasa Mahkemesi'nin üye yapısının daha demokratik ve çoğulcu yapıya kavuşturması, Anayasa Mahkemesi'ne TBMM Başkanı, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarını "Yüce Divan" sıfatıyla yargılama yetkisi verilmesi, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının getirilmesi, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK)'nın yapısının değiştirilmesi, Yüksek Askerî Şura (YAŞ) kararları ile ordudan uzaklaştırılanlara yargı yolunun açılması gibi önemli değişiklikler yer almıştır (Miş, 2015).

Referandumda giderken AK Parti, Meclisındaki BBP ve Saadet Partisi halk oylamasında "EVET", MHP ve CHP ise "HAYIR" oyu kullanacaklarını belirterek kampanya yürütmüştür. Devlet ve toplum hayatına ilişkin krizlerde AK Parti'yi destekleyen MHP bu halk oylamasında "HAYIR" oyu vereceğini açıklamış ve bu çerçevede kampanya yürütmüştür. Bunda özellikle 2009 yılından itibaren "Oslo görüşmeleri" gibi basına sızan bölücü terör örgütü PKK ile temasların başlaması, Türkiye'de etnik milliyetçilik bağlamında ve PKK'nın gölgesinde siyaset yapan BDP ile AK Parti arasındaki yakınlaşmaların olması, "çözüm süreci" veya "barış süreci" olarak adlandırılan sürecin başlaması, PKK Terör Örgütü Elebaşı Öcalan'ın çağrısıyla Irak'tan gelen PKK'lilar için 19.10.2009'da Habur Sınır Kapısı'nda mahkeme kurulması, bu sürecin "Öcalan Süreci" olarak görülmesi etkili olmuştur. BDP ise "HAYIR" anlamına gelen ve süreci boykot eden bir politika takip etmiştir. Bu kampanya ve politikalarla yapılan 12 Eylül 2010 Referandumuna %73.7 katılım sağlanmıştır. Halkoylaması sonrasında % 57.88 EVET, % 42.12 HAYIR oyunun kullanıldığı görülmüştür (YSK, 2020f).

Resim 8.4 2010 Yılında gerçekleştirilen referandum sonuçlarıyla ilgili bir haber

AK Parti'nin ikinci döneminde iç politikada yaşanan gelişmelere bakıldığından dikkatleri çeken konulardan biri de özellikle 2007 yılından itibaren kendini gösteren askerî müdahale veya darbe tartışmalarıdır. Bu tartışmalara neden olan ilk gelişme 12 Haziran 2007'de İstanbul'un Ümraniye semtinde bir gecekondua gizlenmiş silahların bulunması ve soruşturma açılması üzerine yaşanmıştır. Soruşturmalarda hızla tutuklamaları beraberinde getirmiş, "Ergenekon Terör Örgütü" adı verilen bir örgütün üyesi olduğu gerekçesiyle üst düzey rütbeli bir çok subayın da aralarında olduğu emekli ve görev başındaki askerler tutuklanmıştır. Bu gelişme muhalefet tarafından e-muhtıradan sonra geri çekilen askere karşı bir operasyon olarak değerlendirilmiş, Türkiye'de sivil-asker ilişkisi yeniden tartışılmıştır. Bu tartışmalar yapılrken tutuklamalar artmış, Cumhuriyet Mitinglerinde ön plana çıkan, iktidara muhalefet eden emekli Orgeneral Şener Eruygur, Hurşit Tolon gibi ordunun yönetim kademesinde görev almış isimlere de sıçramıştır (Miş, 2015).

dikkat

AK Parti'nin ikinci döneminde sivil-asker ilişkileri bağlamında iç politika gündemini meşgul eden konular; 1- Ergenekon Davası, 2- Balyoz Eylem Planı Davası, 3- 2011 Yüksek Askerî Şura (YAŞ) Kararları'dır.

Bu dönemde sivil-asker ilişkileri ve darbe girişimi bağlamında tartışılan gelişmelerden biri de merkezi İstanbul'da bulunan birinci ordu tarafından 5-7 Mart 2003'te hazırlandığı iddia edilen ve 2010 yılında soruşturma başlatılan "Balyoz Eylem Planı Davası"dır. Türk kamuoyunda "Balyoz Davası" olarak bilinen davanın soruşturmasına 20 Ocak 2010'da başlanmıştır (Sabah, 21.09.2012). Bu dava kapsamında birinci ordu eski komutanı emekli Orgeneral Çetin Doğan, Deniz Kuvvetleri eski komutanı emekli Oramiral Özden Örnek ve Hava Kuvvetleri eski komutanı İbrahim Fırtına'nın da aralarında olduğu isimler gözaltına alınmıştır. Bu isimlerden Özden Örnek'e ait olduğu ileri sürülen "Ayışığı", "Sarıkız", "Yakamoz" ve "Eldiven" başlıklarıyla Nokta Dergisi'nde yayımlanan günlükler üzerinden uzun bir süre Türkiye'de darbe tartışması yaşanmış, sivil-asker ilişkileri bir kez daha gündemi belirlemiş, Türk kamuoyu dikkatini buraya yönelmiştir (Hürriyet, 27.03.2009).

AK Parti'nin bu döneminde sivil-asker ilişkileri kapsamında ön plana çıkan bir diğer gelişme ise 2011 Yüksek Askerî Şura (YAŞ) kararları sürecidir. Bu süreçte yaşananlar da iç politikayı bir hayli meşgul etmiştir. Yukarıda ifade edilen soruşturmaların, özellikle de Balyoz Davası gölgesinde yıllık YAŞ toplantısı 1 Ağustos 2011'de yapılmıştır. Toplantı öncesi, sırası ve sonrasında iç politika, dış politika, sivil-asker ilişkileri gibi birçok açıdan tartışma yürüttülmüştür. Terfi sırası gelmiş Balyoz Davası'ndan tutuklu komutanların, özellikle 14 generalin geleceğine ilişkin yaşanan anlaşmazlık, açılan soruşturmalar ve yapılan tutuklamalara karşı duyulan rahatsızlık nedenleriyle, görev süresinin dolmasına iki yıl daha olan Genelkurmay Başkanı İşık Koşaner ile Kara Kuvvetleri Komutanı Erdal Ceylanoğlu, Deniz Kuvvetleri Komutanı Eşref Uğur Yiğit ve Hava Kuvvetleri Komutanı Hasan Aksay 29 Temmuz 2011'de istifa etmiştir (BBC, 29.07.2011). Ortaya çıkan kriz aynı gün içinde Jandarma Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Necdet Özel'in Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na asaleten ve Genelkurmay Başkanlığına ise vekaleten atanması ile çözülmüştür.

AK Parti'nin Üçüncü Döneminde Türkiye (2011-2014)

AK Parti'nin üçüncü dönemi, TBMM'nin 24. Dönem üyelerinin seçilmesi için 12 Haziran 2011'de yapılan milletvekilliği genel seçimler sonrasında başlamıştır. TBMM'nin 3 Mart 2011'deki

oturumunda milletvekili genel seçimlerinin 12 Haziran 2011 pazar günü yapılması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine Yüksek Seçim Kurulu (YSK) önce 2 Mart 2011'de Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2010 Nüfus Sayımı sonuçlarını temel alarak seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısını yayımlamış, ardından da 5 Mart Mart 2011 tarihli kararında 27 siyasi partinin genel seçimlere katılabileceğini duymuştur. Yapılan Anayasa değişikliği sonrasında, ilk defa 25 yaşını doldurmuş kişilerin milletvekili olabileceği milletvekili genel seçimleri öncesinde, daha önceki seçimler öncesinde ortaya çıkan veya çıkarılan siyasi krizler gibi, çok büyük bir siyasi kriz yaşanmamıştır. Ancak seçimlerden hemen önce 20 Mayıs 2011'de MHP'ye karşı siyaset dışı müdahale yapılmış, yeni bir "siyasi kumpas" ve "kaset operasyonu" gerçekleştirilmiştir. Bu siyaseti yeniden şekillendirme çalışmasında MHP Lideri Devlet Bahçeli "A takımını" veya yedi genel başkan yardımcısını ve bazı milletvekili listelerinde yer alan isimleri kaybetmiştir (HABERTÜRK, 22.05.2011).

dikkat

12 Haziran 2011 Milletvekilliği Genel Seçimleri ilkleri bünyesinde barındırılmıştır. Bu seçimler Türkiye'de 34 yıl aradan sonra "erken" yapılmayan ilk genel seçimdir. Ayrıca ilk defa 25 yaşını doldurmuş kişiler bu seçimlerde milletvekili adayı ve milletvekili olmuştur.

İktidardaki AK Parti genel seçimlere giderken "Yeni Türkiye" söylemini ön plana çıkarmış, bir anlamda üçüncü döneminde "yeni Türkiye"nin inşa edileceğini siyasal kampanyasında sık sık vurgulamıştır. Bu süreçte dikkatleri üzerine çeken BDP ise, 2007 genel seçimlerinde olduğu gibi, ülke seçim barajı nedeniyle parti olarak seçimlere girmemiş, "Emek, Demokrasi ve Özgürlük Blok'u şemsiyesi altında, bağımsız adaylarla seçime gideceğini duymuş ve öyle de yapmıştır.

Seçimlerde; AK Parti % 49.8'lik oy oranıyla 327 milletvekilliği, CHP % 25.9'lik oy oranıyla 135 milletvekilliği, MHP % 13'lük oy oranıyla 53 milletvekilliği, BDP destekli bağımsızlar % 6.5'lik oy oranıyla 35 milletvekilliği kazanmıştır. Seçim sonuçları 2007 Milletvekilliği Erken Genel Seçim sonuçları ile paralellik göstermiş, TBMM'de hemen hemen ben-

zer bir tablo ortaya çıkmıştır (YSK, 2020g). Dolayısıyla seçim sonuçları siyasi gerginliği, kutuplaşmayı, tartışmaları ortadan kaldırılmamıştır. Özellikle devam eden Ergenekon, Balyoz ve KCK gibi davalardan tutuklu adayların milletvekili gösterilmeleri ve seçilmeleri, YSK'nun da bu adayların milletvekilliğini onaylamasına karşılık, ilgili mahkemelerin tutuklularının serbest bırakılmalarına karşı çıkıştı gerginliği daha da arttırmıştır. Balyoz Davası'nda sanık olan Engin Alan'ı aday gösteren MHP daha yumuşak bir tepki verirken, CHP, TBMM'de yemin etmemeye, BDP de ilk toplantılarını Diyarbakır'da yapma kararı almıştır. Ancak AK Parti ve MHP'nin katılımıyla 28 Haziran 2011'de TBMM'nin açılışı yemin boykotuya gerçekleşmiştir. CHP ve BDP'nin bu boykotu uzun sürmemiştir, CHP'li milletvekilleri 11 Temmuz 2011'de, BDP destekli bağımsız milletvekilleri ise 1 Ekim 2011'de yemin ederek meclis çalışmalarına katılmışlardır (Miş, 2015).

AK Parti'nin üçüncü döneminin siyasi krizlere sahne olacağının ilk işaretleri hem seçim öncesinde hem de seçim sonrasında yaşanan olaylarda kendini göstermiştir. Bu nedenle, AK Parti Hükümeti bu dönemde birtakım siyasi krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu krizlere neden olan olayların başında, Gezi Parkı eylemleri, PKK terör sorunu, Çözüm süreci, KCK (Kürdistan Topluluklar Birliği) Operasyonları, 7 Şubat MİT kumpası, Balyoz ve Ergenekon Davaları, 17-25 Aralık operasyonlarıdır. Gezi Parkı olayları, İstanbul'un Beyoğlu ilçesinde bulunan ve sadece kamu hizmetinde kullanılmak koşulu ile tapuda İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne tahsis edilmiş olan Taksim Gezi Parkı'na "Taksim Yayalaştırma Projesi" çerçevesinde Topçu Kışlası'nın yeniden inşa edilmek istenmesi, bu kapsamda bazı ağaçların kesilmesiyle, 28 Mayıs 2013'te engelleme eylemi olarak başlamıştır. Kısa bir süre sonra bu eylemler çok farklı yerbere çekilmiş, uluslararası boyuta evrilmiş, destek bulmuş, hatta eylemciler tarafından Birleşmiş Milletlerin Türkiye'ye müdahale etmesi dahi istenmiş, mevcut iktidarın dùşürülmeli hareketine dönüştürülmüştür. Bu eylemler 30 Ağustos 2013'e kadar sürmüştür. Ancak, Hükümet özellikle muhalefet partisi MHP'nin vermiş olduğu siyasi destek ve devletin güvenlik birimleri ile bu olayları durdurmayı başarmıştır (Kodal, 2018a).

Balyoz ve Ergenekon Davaları, AK Parti'nin üçüncü döneminde iç politika gündemini belirleyen, kamuoyunda sıkça tartışılan, siyasi kutuplaşmayı artıran ve krizi besleyen unsurlardan olmuştur. 20 Ocak 2010 tarihindeki soruşturmayla başlayan Balyoz Gü-

venlik Harekât Plani Davası uzun süren yargılamanın ardından 21 Eylül 2012'de sonuçlanmıştır. Sanıklara "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni cebir ve şiddet kullanarak ortadan kaldırılmaya teşebbüs ettikleri" ve başka gerekçelerle, aralarında üst düzey komutanların da olduğu, 330 sanığa değişen sürelerle hapis cezası verilmiştir. Davanın Yargıtay'daki temyiz süreci 9 Ekim 2013'te sonuçlanmış, 237 sanık hakkında verilen mahkûmiyet kararı onanmış, 88 sanığın ise tahliye sine karar vermiştir (Miş, 2015). Bu süreçte tartışılan bir diğer dava olan ve 25 Temmuz 2008'de başlayan Ergenekon Davası'nda ise 5 Ağustos 2013'te karar çıkmıştır. Dava sonrasında sanıklardan 100'ü Ergenekon Silahlı Terör Örgütü'ne üye oldukları gereğesile çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Aralarında Genelkurmay Eski Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ'un da bulunduğu 19 sanığa müebbet hapis cezası verilmiştir (Miş, 2015). Böylece Cumhuriyet döneminde ilk defa bir Genelkurmay Başkanı terör örgütü yöneticiliği iddiaıyla cezaya çarptırılmıştır. Ancak daha sonra yapılan yargılamanın ardından beraat etmiştir.

PKK terör sorununu ve bu sorunu ortadan kaldırırmak için başlatılan "çözüm süreci" aslında 2009 yılından itibaren takip edilmeye başlayan ve değişen politik tutum sonrasında başlamıştır. "Kürt sorunu" olarak da adlandırılan bu dış destekli PKK terör sorunu, Başbakan Erdoğan'ın bu sorunu tüm Türkiye'nin sorunu olarak görmesi ve bu çerçevede adımların atılmasıyla başlamıştır. Hükümetin "çözüm süreci", bazı kesimlerin de "barış süreci" adını verdiği süreçte AK Parti Hükümeti, sorunu demokratik yollarla, teknik, hizmet üreten devlet ve insan haklarının geliştirilmesi anlayışı içerisinde çözmek istemiş, bu bağlamda 16 Ocak 2010'da İçişleri Bakanı Beşir Atalay tarafından insan hakları paketi açıklanmıştır. Anayasal vatandaşlık ve eşitlik bağlamında çeşitli kültürel ve gündelik hayatı kolaylaştırın hakların iyileştirilmesine yönelik paketlere rağmen, Ortadoğu enerji politikalari bağlamında, başta ABD olmak üzere, başka ülkeler tarafından kurulan ve desteklenen PKK terör örgütü saldırılara, katliamlara ve eylemlere devam etmiştir. PKK'nın şiddet eylemleri ve saldırılara karşı 16 Temmuz 2014'te "Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun" çıkarılmış, 1984 yılından bu yana dış destekli PKK terör ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Resmi Gazete, 16.07.2014). Ancak 2 Ekim 2014'te Suriye-Irak tezkeresinin TBMM'de kabul edilmesinin ardından, PKK, KCK ve HDP'nin tutumu ve Suriye'nin Ayn

el-Arab kentindeki olayların protestosu için yaşanan ölümlü olaylar nedeniyle, oluşan yoğun tepkiler sonucunda AK Parti Hükümeti bu süreci sonlandırma noktasına gelmiştir.

“Çözüm sürecinin” inişli bir şekilde devam ettiği sırada, AK Parti’nin üçüncü döneminde PKK terör sorunu bağlamında, KCK operasyonlarını yapmak durumunda kalmıştır. PKK’ya yakınlığı ile tanınan bir haber ajansı 13 Eylül 2011’de Oslo’da Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT) yetkilileriyle PKK ve KCK yöneticilerinin yaptığı bir görüşmenin ses kaydını yayımlamıştır (CNNTÜRK, 11.12.2018). Başbakan Erdoğan basına yansyan görüşmelerin arkasında durmuş, sorunun çözümü için herkes ile görüşülebileceğini söylemiştir. Oslo görüşmelerinin basındaki yankısı devam ederken 19 Ekim 2011’de Hakkari’nin Çukurca ilçesinde PKK’nın saldırısı sonrasında 24 asker şehit olmuş, süreç de durma noktasına gelmiştir. Bu noktada AK Parti Hükümeti 2009’dan başladığı KCK operasyonlarına 2011’de hız vermiş, Diyarbakır merkezli operasyonda KCK’nın üst düzey yöneticileri de tutuklanmıştır.

“7 Şubat MİT Kumpası” ise bu operasyonlar ve tutuklamalar bağlamında ortaya çıkmıştır. İstanbul Özel Yetkili Cumhuriyet Savcısı, İstanbul Cumhuriyet Başsavcısı’nın haberi olmaksızın, KCK soruşturmalarda verilen ifadelerde bazı eylemlere ilişkin bilgilerin önceden MİT’e haber verildiği iddiasıyla MİT Müsteşarı Hakan Fidan, emekli MİT Müsteşarı Emre Taner, MİT Müsteşar Yardımcısı Afet Güneş ile iki MİT çalışanını 7 Şubat 2012’de ifadeye çağırmıştır (NTV, 08.02.2012). Ancak Başbakan Erdoğan’ın gelişmelere müdahale olmasıyla, MİT Müsteşarı Hakan Fidan gerekçe göstererek ifadeye gitmemiş, MİT Kanunu’nda değişiklik yapılmış, “7 Şubat MİT Kumpası” bertaraf edilmiştir. Yaşanan bu gelişmeden AK Parti Hükümeti önemli bir kazanım elde etmiştir. Bu kazanım ilerde 15 Temmuz 2016 darbe girişiminde bulunacak ve kamuoyunda “Fetullahçılar” olarak bilinen FETÖ/PDY’nin “devlet içinde devlet” haline geldiğinin ve operasyon yapma gücüne ulaştıklarının ilk defa fark edilmiş olmasıdır (Kodal, 2018a).

Türkiye’de özellikle Ergenekon Davası’nın sonuçlanması ve Silivri’deki tutukluların tahliye edilmesinin ardından, “devlet içinde devlet” ve iktidar olma gayreti içerisindeki FETÖ/PDY’ye mensup polis ve yargıdaKİ örgüt üyelerinin tasfiyesine girişilmiştir. İktidardaki AK Parti Hükümeti bir taraftan da ordu içerisindeki “orduya kumpas” kuranları temizleme

yoluna gitmiştir. Bu nedenle, devlet içinde yapılan masayı gerçekleştirmiştir, daha sonraki darbe sürecinde FETÖ/PDY’ye mensup oldukları ortaya konulmuş olan İstanbul Cumhuriyet Başsavcısı Vekilinin koordinet ettiği ve iki Cumhuriyet Savcısının talimatıyla 17 Aralık 2013’te birçok kişinin gözaltına alındığı Hükümete karşı büyük bir operasyon başlatılmıştır (Kodal, 2018a).

dikkat

Türkiye’de 15 Temmuz darbe girişiminde bulunan ve kamuoyunda “Fetullahçılar” olarak bilinen FETÖ/PDY’nin varmak istediği amaçlar doğrultusunda dış destekle harekete geçtiği ilk defa 7 Şubat MİT Kumpası’nda anlaşılmıştır.

Gözaltına alınan 52 kişiye “rüşvet, görevi kötüye kullanma, ihaleye fesat karıştırma ve kaçakçılık” gibi suçlamalar yöneltilmiş, bu kişiler gözaltına alınmıştır. Bu operasyonlar 25 Aralık 2013’te de devam etmiş, yürütülen soruşturmadan 96 kişiye yönelik suçlamalar arasında “suç işlemek amacıyla örgüt kurmak ve yönetmek, ihaleye fesat karıştırmak ve rüşvet” yer almıştır. Savcı, birçok iş insanının da aralarında bulunduğu 41 kişilik gözaltı listesi hazırlamış, mahkemeden bazı iş insanının malvarlığına el koyma kararı çıkartmıştır (Kodal, 2018a). Yaşanan bu gelişmeler, başından itibaren iktidardaki AK Parti’ye ve hükümetlerine “devlet içinde devlet olma anlayışıyla” çıkışları gereği destek veren “Fethullahçılar” arasındaki ilişkilerin kopma noktası olarak değerlendirilmiştir. Bu kopuş 1 Ocak 2014’té Hatay’ın Kırıkhan ilçesinde, 19 Ocak 2014’té ise Adana’nın Ceyhan ilçesinde Suriye’de DAEŞ’in desteklendiği algısını oluşturup Türkiye’yi dış dünyada, uluslararası ilişkilerinde ve Suriye politikasında zor durumda bırakmak amacıyla devlet içinde yer alan “Fethullahçı” yargı mensuplarının MİT tırlarının durdurulması daha da hızlandırmıştır.

dikkat

FETÖ/PDY tarafından 15 Temmuz 2016’da AK Parti Hükümeti’ne karşı yapılan dış destekli “Darbe Girişimi”nin ilk uluslararası adımı Adana’daki MİT tırlarına yapılan operasyonla atılmıştır.

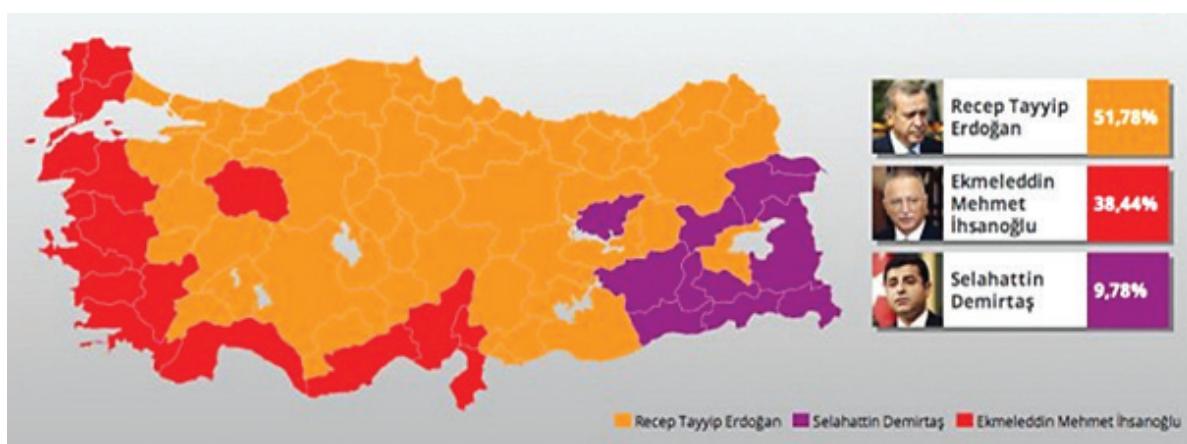
Bu eylemlerin, operasyonların, davaların siyasi krizlerin ardından AK Parti Hükümeti'nin üçüncü döneminin sonrasında yaşanan iç politika gündemi ni belirleyen siyasi gelişme 30 Mart 2014'te yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimleridir. En son 2009'da yapılan yerel seçimlerde büyük bir başarı kazanan AK Parti'nin, iç politikada yukarıda yaşanan gelişmelerin etkisiyle, bu yerel seçimlerde elde edeceğii sonuç, özellikle siyaset dışı yöntem kullanılarak ilerde darbe girişiminde bulunacak olan yapı tarafından AK Parti'ye yönelik 17-25 Aralık 2013'te gerçekleştirilen operasyonlar sonrasında nasıl bir seçmen davranışının ortaya çıkacağı merak edilmiştir. Ayrıca 2009 yılından itibaren PKK terörünü ortadan kaldırmak için yürütülen "Çözüm Süreci"nin ilk defa test edileceği ve bunun ne şekilde karşılık bulacağı bir başka merak konusu olmuştur. Bunlara ek olarak, seçim öncesinde AK Partiye karşı muhalefetin yürüttüğü tepkisel siyaset ve yapılan operasyonların AK Parti'ye destek veren kesimler arasında bir yarıma ve partiye ilişkin bir şüphe uyandırma bekłentisi de söz konusu olmuştur.

Bu gelişmeler, merak ve bekłentiler ile 30 Mart 2014 Mahalli İdareler Genel Seçimlerine gidilmiştir. 26 siyasi parti ve bağımsızların katıldığı seçimlerde, bir önceki yerel seçimlere göre, seçmenin AK Parti'yi % 43.1'lik oy ile çok güçlü bir şekilde deskelediği, 800 belediye başkanlığı kazandığı, tüm yaşanan siyasi gelişmelere karşın Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın yanında olduğu mesajını verdiği görülmüştür. Ancak, AK Parti'nin kazandığı ve yöneteceği belediyelerde düşme olduğu görülmüşdür. CHP % 26.4 oy alarak 226 belediye başkanlığı kazanmıştır. MHP'de ise oyların (%17.7) önemli

ölçüde arttığı ve 166 belediye başkanlığı kazandığı anlaşılmıştır (YSK, 2020h). PKK terör örgütünün gölgesinde ve çizgisinde siyaset yapmakla eleştirenl, doğuda ve batıda farklı partilerle seçimlere katılan HDP ve BDP, seçim öncesinde oluşan olumlu havanın tersine bir sonuç ile karşılaşmış, sadece BDP Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde varlığını koruyabilmıştır.

AK Parti'nin Dördüncü Döneminde Türkiye ve Yeni Hükümet Sistemi (2014-2018)

AK Parti'nin dördüncü dönemine Türkiye Cumhuriyeti tarihinde cumhurbaşkanının ilk defa halkoyu ile seçilmesine geçilmiştir.. 10 Ağustos 2014'te yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimleri yeni sistemin deneneceği ilk seçim olması bakımından önemli görülmüştür. Seçimler öncesinde CHP ve MHP birlikte hareket etmiş, ortak bir "çatı aday" belirleme konusunda anlaşmaya varmışlardır. MHP Lideri Devlet Bahçeli'nin önerisiyle, İslâmî ve muhafazakâr seçmenlerden oy alır bekłentisiyle, İslâm İşbirliği Örgütü (İİÖ) eski Genel Sekreteri Ekmeleddin İhsanoğlu aday olarak belirlenmiştir. İhsanoğlu üzerinde uzlaşma sağlandıktan sonra, farklı siyasi anlayışı benimsemiş partiler de bu adaya destek vereceğini açıklamış, iktidara karşı toplamda 13 siyasi partiden oluşan bir blok oluşturulmuştur. PKK terör örgütünün gölgesinde siyaset yaptığı dile getirilen BDP/HDP ise Selahattin Demirtaş'ı aday olarak belirlemiştir. Adayını en son açıklayan siyasi parti AK Parti olmuş, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ı Cumhurbaşkanı adayı olarak belirlemiştir.

Resim 8.5 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçları

Yüksek Seçim Kurulunun (YSK) açıkladığı kesin sonuçlara göre, seçim kampanyasında “Milletin Adamı”, “Değişimin Lideri” ve “Millî Güç, Hedef 2023” sloganlarını kullanan AK Parti'nin adayı Recep Tayyip Erdoğan % 51.7 oy almıştır. Büyük bir beklenmediği ile aday yapılan ve kampanyasında daha çok “Ekmek için Ekmeleddin” sloganı kullanılmış “çatı adayı” Ekmeleddin İhsanoğlu ise % 38.4 oy alabilmiştir. Kampanyasında “Demokratik Değişim, Barışçı Türkiye” sloganını kullanan BDP/HDP'nin adayı Selahattin Demirtaş ise oyların % 9.7'sini alabilmiştir (Göksu, 2018).

dikkat

Türkiye'de yapılan seçimlerde yurtdışı seçmenlerin ilk defa oy kullanması 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile olmuştur.

Kurucu genel başkanın Cumhurbaşkanı seçilmesi AK Parti'de bir değişimi zorunlu kılmıştır. AK Parti Birinci Olağanüstü Kongresi 27 Ağustos 2014'te Ankara'da toplanmış, Dışişleri Bakanı ve Konya Milletvekili Ahmet Davutoğlu AK Parti Genel Başkanlığına seçilmiştir (Akşam, 27.08.2014). Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Hükümeti kurma görevi Ahmet Davutoğlu'na verilmiş, beşinci AK Parti Hükümeti 29 Ağustos 2014'te kurulmuştur. Bu süreçte uygulanacak yönetim modeli Erdoğan tarafından “güçlü cumhurbaşkanı-güçlü başbakan uyumu” ile tanımlanmıştır. Ahmet Davutoğlu yapmış olduğu açıklamada yeni dönemde önceliklerinin “Paralel yapı ile mücadele, çözüm süreci ve yeni anayasa” olduğunu dile getirmiştir.

dikkat

Recep Tayyip Erdoğan Türkiye Cumhuriyeti tarihinde halkoyu ile seçilen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur.

Davutoğlu Hükümeti öncelikli konularda çalışmalarına devam ederken, bu dönemde iç politika gündeminde öne çıkan gelişmelerden biri “6-7 Ekim Olayları” olmuştur. HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'ın siyasi ortamı geren açıklamaları ve HDP Merkez Yürütmeye Kurulu tarafından 6 Ekim 2014'te bir anlamda halkı sokağa çagırın-

açıklamanın ardından terör örgütü PKK ve şehir yapılanması KCK yandaşları tarafından Suriye'nin Ayn el-Arab (Kobani) kentinde yaşananları gerekçe gösterilerek Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeindeki iller başta olmak üzere 35 il, 96 ilçe ve 131 yerleşim yerinde 6-7 Ekim tarihlerinde barikatlar kurulup yollar kesilmiş, uzun namlulu silah, molo-tof kokteyli, havai fişek, taş ve sopalarla kamu binalarına ve araçlarına, vatandaşların ikametlerine, iş yerlerine ve araçlarına zarar verilmiştir. 9 Ekim'e kadar devam eden şiddet olaylarında; 2 polis şehit olmuş, Diyarbakır'da Kurban Bayramı dolayısıyla yoksullara kurban eti dağıtan Yasin Börü ve üç arkadaşının da aralarında bulunduğu 35 kişi hayatını kaybetmiş, 435'i sivil, 326'sı güvenlik görevlisi olmak üzere, toplam 761 kişi yaralanmış, 386 kişi tutuklanmıştır (AA, 05.10.2020).

Türkiye'nin içerisinde ve dışında hareketli günler yaşadığı dönemde, Erdoğan ve Davutoğlu arasında iç ve dış politika konularında beklenen uyum tam anlayıyla sağlanamamıştır. AK Parti'de ve Hükümet-Cumhurbaşkanı arasında yaşanan anlaşmazlıkların zaman zaman basına sızlığı süreçte Türkiye'de milletvekilliği genel seçimlerine gidilmiştir. AK Parti 7 Haziran 2015 seçimlerine ilk kez başında kurucu genel başkan Recep Tayyip Erdoğan olmadan, Davutoğlu'nun genel başkanlığında girmiştir. Bu seçimden AK Parti, bir önceki genel seçime göre, dokuz puan kayıpla yaklaşık % 40.8 oyla çıkmıştır. AK Parti, 2002 yılından beri girdiği seçimlerde ilk kez tek partili Hükümet çoğunluğunu kaybetmiştir. Buna rağmen, AK Parti, seçimleri en yakın rakibinin 19 puan önünde bitirmiştir (YSK, 2020i). Ancak seçim sonucu tek başına bir Hükümet kurması için yeterli olmamıştır. Yeniden Türkiye'de bir koalisyon Hükümetinin kurulması gündeme gelmiştir.

Ahmet Davutoğlu, en çok oyu alan partinin başkanı olarak Cumhurbaşkanından aldığı hükümeti kurma yetkiyle MHP ve CHP ile koalisyon anlaşmasına girmiştir. Ancak MHP en başından itibaren bir koalisyon içinde yer almama kararından geri adım atmamıştır. AK Parti, haftalarca süren “istikşafi (arastırma-yoklama)” görüşmelerden sonra CHP'ye “kısa süreli” bir koalisyon önermiştir. CHP, bunun iş yapacak bir “koalisyon” Hükümeti değil, “üç aylık” bir seçim Hükümeti olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Ayrıca, o süreçte Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın “koalisyon” kurmaktansa yeni den seçimde gidilmesini örtülü bir şekilde istemesi,

koalisyon hükümetinin kurulmasını engellemiştir. Bu yüzden, Cumhurbaşkanı Erdoğan seçimlerin yenilenmesi kararını vermiş, YSK da 25 Ağustos 2015'te yapmış olduğu toplantıda seçimlerin 1 Kasım 2015'te yapılacağını ilan etmiştir (Hürriyet, 25.08.2015).

Erdoğan, seçim hükümeti için AK Parti Genel Başkanı Davutoğlu'nu görevlendirmiştir. Türk siyasi tarihinde ilk defa kurulacak seçim Hükümeti için Cumhurbaşkanı Erdoğan ve TBMM Başkanı İsmet Yılmaz Meclise giren partilerin vekil sayılarına göre bakanlık dağılımını belirlemiştir. Bağımsız olması gereken 3 bakan dışında AK Parti'ye 11, CHP'ye 5, MHP ve HDP'ye 3'er bakanlık düşmüştür. Yapılan siyasi tartışmaların, görüşmelerin ve çalışmaların ardından, Türkiye'nin "ilk geçici seçim Hükümeti" 28 Ağustos 2015'te kurulmuştur (Habertürk, 29.08.2015).

Bu iki seçim arası dönemde, Türkiye tam anlamıyla bir terör kuşatmasına ve saldırılarına sahne olmuştur. Bir anlamda "kabus dolu" beş ay yaşamıştır. PKK ve taraftarlarında yapılan terör faaliyetleriyle, Hükümet tarafından başlatılan çözüm sürecine ağır darbe vurulmasına rağmen, HDP ile Davutoğlu Hükümeti arasındaki görüşmeler devam etmiştir. Ancak terör örgütü PKK'nın bu süreci sürekli sabote etmesi ve saldırılarını sonlandırmaması üzerine, Cumhurbaşkanı Erdoğan 17 Temmuz 2015'te daha önce imzalanan 10 maddeyle "Dolmabahçe Mutabakatı"nı tanımadığını açıklamıştır (Köse, 2017). Bu gelişme ile çözüm süreci rafa kaldırılmıştır.

Bunun üzerine Türkiye'ye karşı eş zamanlı olarak hem DEAŞ hem de PKK tarafından terör saldırıları başlatılmıştır. Bu saldırılar bazen ortak hareket edilerek düzenlenmiştir. Sözü edilen saldırılarından ilk önemli 20 Temmuz 2015'te DAEŞ tarafından Şanlıurfa'nın Suriye sınırındaki ilçesi Suruç'ta gerçekleştirılmıştır. Bu saldırında 33 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu saldırının hemen ardından 22 Temmuz 2015'te Şanlıurfa'nın Ceylanpınar ilçesinde bu defa PKK tarafından iki polis, evlerinde başlarından vurularak şehit edilmişlerdir. Olayın ardından 24 Temmuz'da Başbakan Davutoğlu'nun imzasıyla PKK ve DEAŞ'a yönelik operasyonlar başlatılmıştır (Sabah, 26.07.2015). Bu operasyonların ardından PKK terörünü ortadan kaldırmak için iyi niyetli bir şekilde başlatılmış olan çözüm süreci sahada da sonlandırılmıştır.

PKK saldırısının başlaması ile art arda ölüm haberleri gelmeye başlarken, 10 Ağustos'ta Demokratik Bölgeler Partisi'nin (DBP) de içinde olduğu Şırnak Halk Meclisi, "öz yönetim" ilan etmiştir. 11 Ağustos 2015'te açıklama yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Bu açıklamayı kimler yapıyorsa ağır bir bedel öderler" demiştir. KCK da 12 Ağustos 2015'te Kürt nüfusun yoğunluklu olduğu il ve ilçelerde "demokratik özerklik" ilan ettiğini açıklamıştır. Kısa süre içinde 4 il ve 15 ilçede öz yönetim kurulduğu duyurulmuştur (BBC, 13.09.2015). Gerilimin had safhaya çıktığı bu dönemde saldırılarını artıran PKK'nın, 6 Eylül'de Dağlıca'da 16 askeri, 8 Eylül'de de İğdır'da mayını saldırdı sonucu 13 polisi şehit etmesi akıllara kazınmıştır. Ayrıca bu kanlı saldırılarının ardından çeşitli şehirlerde terör protesto yürüyüşleri düzenlenmiştir. 1 Kasım 2015 seçimlerine giderken Ankara'da 10 Ekim 2015 Cumartesi günü yapılması planlanan "Emek, Barış ve Demokrasi Mitingi" öncesi toplanma yeri olarak belirlenen Ankara Garı önünde 102 kişinin hayatını kaybettiği terör saldırısı ise Türkiye tarihine en kanlı saldırı olarak geçmiştir. Dönemin Başbakanı Davutoğlu bu saldırının sonrasında "kokteyl terör" tanımı yaparak DAEŞ ile PKK hatta "Paralel Yapı-FETÖ/PDY" ortaklığını işaret etmiştir (Akşam, 16.10.2015). Saldırının ardından partiler seçim mitinglerini iptal etmiştir.

Seçim meydanları diğer seçimlere göre daha sönükle geçse de sonuçları en heyecanlı seçimlerden biri olmuştur. Seçimlerde, AK Parti % 49.5, CHP % 25.3, MHP % 11.9, HDP % 10.7 oy almıştır (YSK, 2020j). Böylece, on üç yılın ardından Türkiye'de yeniden gündeme gelen "Koalisyon Hükümeti" ihtiyalî gündemden düşmüş, yeniden AK Parti'nin tek başına iktidarı gerçekleşmiştir.

Seçimlerin ardından yeni hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından ülkeyi seçimlere taşıyan geçici Hükümetin Başkanı Ahmet Davutoğlu'na verilmiştir. Davutoğlu da 24 Kasım 2015'te Cumhuriyet döneminin 64. Hükümetini veya üçüncü Davutoğlu Hükümetini kurmuştur. Hükümetin kuruluşunun ardından yapmış olduğu konuşmada; dört yıl boyunca seçimler öncesinde vermiş oldukları sözleri yerine getirmek, pek çok alanda yapısal reformları gerçekleştirmek için çalışacaklarını beyan etmiştir. Ancak Davutoğlu'nun ve Hükümetinin görev süresi uzun sürmemiştir. Erdoğan'ın yerine görevde gelmesinin ardından Davutoğlu ile zaman zaman iç ve dış politika konularında, siyaset yapış ve sorunları çözme yöntemlerinde sıkıntılardan yaşamıştır.

AK Parti'nin 29 Nisan 2016'daki Merkez Karar Yürütme Kurulu (MKYK) toplantısında, Erdoğan'ın isteği ile Davutoğlu'nun Genel Başkan sıfatıyla il ve ilçe başkanlarını atama yetkisinin elinden alınması sonrasında Başbakan Ahmet Davutoğlu 5 Mayıs 2016'da AK Parti Genel Başkanlığından istifa etmiştir (Sözcü, 05.05.2016). Davutoğlu'nun istifasının ardından AK Parti'de ikinci olağanüstü kongreve gidilmiştir. Kongrede Erzincan Milletvekili Binali Yıldırım AK Parti Genel Başkanlığına seçilmiştir. Bunun üzerine Ahmet Davutoğlu Erdoğan'a aynı gün içinde Bakanlar Kurulu'nun istifasını sunmuştur. Yeni Hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Binali Yıldırım'a verilmiştir, Yıldırım da sekizinci AK Parti Hükümetini 24 Mayıs 2016'da kurmuştur (TBMM, 24.05.2016).

Binali Yıldırım'ın başbakanlık yaptığı dönemde Türkiye iç politikada bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Bu dönemde gerçekleşen ilk ve en önemli gelişme 15 Temmuz Darbe Girişimi olmuştur. 15 Temmuz Darbe Girişimi iç ve dış politikada yaşanan gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılacaktır. 15 Temmuz Darbe Girişimini gerçekleştiren FETÖ/PDY'nin elebaşılığını Amerika'nın Pensilvanya eyaletindeki Fethullah Gülen yapmıştır. Fethullah Gülen, Türkiye'deki çalışmalarına ağırlıklı olarak 1960 yıldan sonra başlamış, özellikle ordu, yargı, emniyet ve istihbarat gibi devlet içerisinde önemli birimlerde kadrolaşmış, örgütlenmiştir (TCCB, 2016). Bu yapı iktidar potansiyeli nedeniyle kuruluşundan itibaren devlette yapılanma isteği ve

çıkarı gereği AK Parti'nin yanında yer almış, destek vermiş, iyi ilişkiler içinde olmuştur. Ancak FETÖ/PDY'nin insan kaynağı olarak görülen dershaneleinin kapatılması, Mavi Marmara Olayı'nda FETÖ/PDY'nin Türkiye'nin çıkarlarına aykırı bir politika takip etmesi, FETÖ/PDY mensubu yargı ve polis mensuplarının 7 Şubat MİT kumpasının gerçekleştirimesi, iktidara yönelik 17-25 Aralık operasyonlarının yapılması, son YAŞ toplantısında FETÖ/PDY mensubu askerlerin ordudan atılacak olması gibi nedenlerle, AK Parti ile kamuoyunda Fethullahçılar olarak bilinen yapı arasında ipler kopmuştur (Kodal, 2018a).

15 Temmuz 2016'ya gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en önemli gelişmelerinden biri yaşanmıştır. Uzun süreden beri Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içinde örgütlenmiş, kendilerini "Yurtta Sulh Konseyi" olarak tanımlayan FETÖ/PDY'ye üye, dis ülkelere almiş oldukları destek ile harekete geçen bir grup tarafından, ilerde yapılış ve oluş şekli daha net bir şekilde ortaya çıkacak olan, bir askerî darbe girişimininde bulunulmuştur. Bu girişim ile Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en karanlık günlerinden birini yaşamıştır. Darbe girişimi ile Türkiye'de demokrasiyi askıya almak ve halkın seçmiş olduğu Cumhurbaşkanı ve Hükümet yasadışı bir yöntem kullanarak sistem dışına itilmek istenmiştir. 10 binden fazla FETÖ/PDY mensubu asker ve sivil, 35 askerî uçak, 74 tank, 246 zırhlı araç, 3 askerî gemi, 3 bin 992 silah ve 37 askerî helikopterle darbe yapmaya kalkışmıştır (TCCB, 2016).

Resim 8.6 Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 15 Temmuz gecesi Türk halkına seslenisi

Darbe girişimi, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ve Başbakan Binali Yıldırım'ın darbe girişimi karşısındaki direniçi tavrı, Türk milletini darbecilere karşı koymaya çağrısını, başta MHP lideri Devlet Bahçeli gibi, muhalefet liderlerinin darbe karşıtı tutumları, TSK ve emniyet teşkilatı içerisindeki darbe girişimine destek vermeyenlerin gayretleri, Türk milletinin şehitlik ve gazilikle sonuçlanan mücadeleleri sonrasında başarısız olmuş-

tur. TSK içindeki darbeci yapının, uyguladığı şiddet sonucunda, 251 kişi şehit olmuş, 2 bin 194 kişi de gazi olmuştur. Bu destansı direniş sonrasında 15 Temmuz Darbe Girişimi başarısız olmuş, başta ABD olmak üzere, özellikle Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya gibi kıta geçiş bölgelerinde Türkiye üzerine projeler geliştirip “vekâlet savaşları” yapan, kendi yerlerine vekil kullanan uluslararası güçler amaçlarına ulaşamamıştır (Kodal, 2018a).

Resim 8.7 15 Temmuz Darbe Girişimine karşı birlik mesajı verilmesi için yapılan Yenikapı Mitingi'ne katılan liderler bir aradalar

Darbe girişiminin ardından 21 Temmuz 2016'da üç ay süreyle Olağanüstü Hâl (OHAL) ilan edilmiştir. Daha sonra uzatılacak olan bu süreçte Türkiye'de yeniden 15 Temmuz Darbe Girişimi gibi siyaset ve demokrasi dışı girişimlerinin ortaya çıkmasını engellemek amacıyla bir takım yapısal değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu değişikliklerin en önemlisi Türkiye'de parlementer sistemden “Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi”ne geçiştir. Türk kamuoyunda “Başkanlık Sistemi” olarak da ifade edilen yeni Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'ne geçiş süreci Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısıyla 7 Ağustos 2016'da İstanbul Yenikapı Miting Alanı'nda düzenlenen “Demokrasi ve Şehitler Mitingi” ile başlamıştır. Bu miting Türk siyasetinde yeni bir ortamın doğaçığının ipucunu vermiştir. Polis kaynaklarına göre 5 milyon kişinin katıldığı Yenikapı'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile birlikte AK Parti, CHP ve MHP liderleri ilk kez aynı miting meydanında buluşmuş, Genelkurmay Başkanı da ilk kez bir mitingde milyonlara hitap etmiştir (CNNTÜRK, 07.08.2016). Ünlü isimlerin de yoğun ilgi gösterdiği bu mitinge Türk siyasetinde “Yenikapı Ruhu” adı verilen birlikte hareket etme anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu kavram “milli birlik ve beraberlik” söylemi eşliğinde devletin yeniden yapılanmasında Erdoğan'ın liderliğinin desteklenmesine işaret etmiştir. Sonrasında “Yenikapı Ruhu” çerçevesinde Erdoğan ile MHP lideri Devlet Bahçeli'nin siyasi yakınlaşması dikkat çekmiştir. Bu yakınlaşma kısa zamanda “Cumhur İttifakı” adını almıştır.

Yakın geçmişte sert ifadelerle birçok kez, ABD'de olduğu gibi bir başkanlık sisteme karıştı çikan MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli 11 Ekim 2016'da Meclis Parti Grup Toplantısı'nda yaptığı konuşmada, sürpriz bir çıkışla, değişiklik teklifini meclise getirmesi için hükümete çağrı yapmıştır. AK Parti ve MHP'nin birlikte son şeklini verdiği 18 maddelik Anayasa değişikliği teklifi 10 Aralık 2016'da TBMM'ye sunulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en büyük Anayasa değişikliği nitelğini taşıyan 6771 sayılı Kanun, 21 Ocak 2017'de AK Parti ve MHP'nin 339 kabul oyuyla mecliste kabul edilmiştir (TBMM, 21.01.2017). "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" değişikliği için 16 Nisan 2017'de anayasa referandumu gerçekleştirılmıştır. Yapılan referandumda yeni sisteme % 51.2 EVET, % 48.8 HAYIR ile halktan onay çıkmıştır (YSK, 2020k). Yapılan anayasa değişikliği referandumu ile Türkiye'nin yönetim sistemine ilişkin önemli kararlar alınmış, bunların hayatı geçirilmesinin yolu açılmıştır. Bu anayasa değişikliği Cumhurbaşkanının partili olabilmesine de imkân tanığından AK Parti Genel Başkanlığı'nda değişim yaşanmış, Başbakan ve Erzincan Milletvekili olan Binali Yıldırım genel başkanlıktan ayrılmış, Recep Tayyip Erdoğan 21 Mayıs 2017'de gerçekleştirilen 3. AK Parti Olağanüstü Büyük Kongresi'nde kurucusu olduğu AK Parti'nin genel başkanlığına yeniden seçilmiştir (NTV, 21.05.2017).

Referanduma göre; TBMM'nin bir sonraki seçiminin ve Cumhurbaşkanı seçiminin 3 Kasım 2019'da birlikte yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak MHP lideri Devlet Bahçeli Türk siyasetinde

beklenmeyen bir çıkış daha yapmıştır. Seçimlere bir buçuk yıl olmasına rağmen, Bahçeli'nin "3 Kasım 2019'u beklemek mümkün değildir" çağrısına üzerine, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde ilk Cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği genel seçimlerinin 24 Haziran 2018'de yapılması TBMM tarafından kararlaştırılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde Cumhurbaşkanının seçime katılanların oylarının yüzde ellisinden bir fazlasını alması gereğinden, seçim öncesinde siyasi partiler birbirleri ile işbirliği, ittifak yapmak zorunda kalmışlardır. Seçimler öncesinde 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında ortaya çıkan "Yeni Kapı Ruhu" bağlamındaki birliktelik ortadan kalkmıştır. Ancak bu süreçte başlayan AK Parti-MHP yaklaşması Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde 20 Şubat 2018'de "Cumhur İttifakı"na dönüşmüştür. Bu ittifaka sonradan BBP de katılmıştır. Bu oluşuma karşılık muhalefet partileri ise 3 Mayıs 2018'e gelindiğinde "Millet İttifakı"nı oluşturmuşlardır. Bu ittifak içerisinde; CHP, İYİ Parti, Saadet Partisi ve Demokrat Parti yer almıştır (Ünal, 2019).

Yeni sistemle 24 Haziran 2018'de yapılan ilk Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrasında Recep Tayyip Erdoğan ilk turda % 52.6 oy alarak yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Seçimlerde CHP'nin adayı Muharrem İnce % 30.6 oy almıştır (YSK, 24.06.2018). Bu seçim sonuçlarıyla Türkiye'de Cumhuriyetin ilanın ardından hayatı geçirilen Hükümet sistemi veya parlamentar sistem sona ermiş, yürütme gücünün cumhurbaşkanında olduğu Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmiştir.

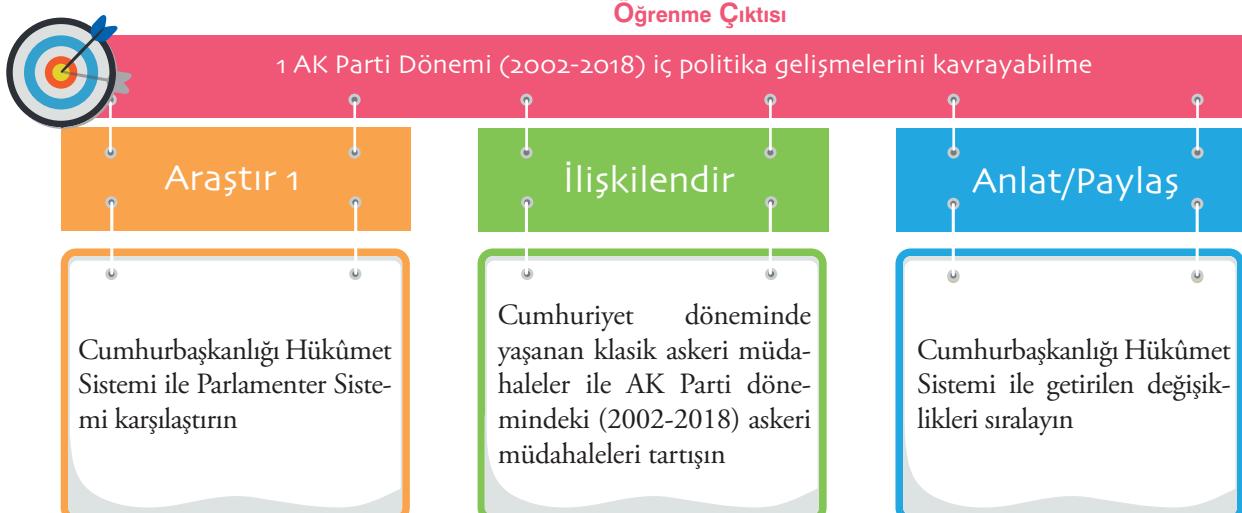

Resim 8.8 2018 Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçları

Bir anlamda bu sistem değişikliğinin ilk uygulamasının yapıldığı Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle birlikte Milletvekilliği Genel Seçimleri de yapılmıştır. Milletvekilliği seçim sonuçlarına bakıldığında Cumhur İttifakı'nı oluşturan AK Parti ve MHP'nin önemli bir başarı elde ettikleri görülmüştür. AK Parti (% 42.6) ve MHP'nin (% 11.1) oylarının toplamının % 53.8'e ulaştiği anlaşılmıştır. Bu oylar sonrasında Cumhur İttifakı 344 milletvekilliği kazanmış, TBMM'de de etkin bir güç hâline gelmiştir. Seçim sonuçlarında dikkatleri çeken sonuçlardan biri de MHP'den ayrılan Meral Akşener liderliğinde 25 Ekim 2017'de kurulan ve Millet İttifakı içerisinde yer alan İYİ Parti'nin ülke seçim barajını aşarak 43 milletvekili kazanmasıdır (YSK, 24.06.2018). Bu durum, Millet İttifakı'nın milletvekilliği sayısını

nın artmasını sağlamıştır. İttifakta yer alan Saadet Partisi ise seçim barajını geçemediği için Millet İttifakı 189 milletvekili elde edebilmiştir.

Yapılan seçimlerin ardından TBMM, yeni sistemle seçilen Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yemin töreni için 9 Temmuz 2018'de toplanmıştır. Törende Cumhurbaşkanı Erdoğan, TBMM kürsüsünden yemin ederek görevine resmen başlamıştır. Erdoğan, yemin töreninin ardından Anıtkabir'i ziyaret etmiş, daha sonra da Beştepe'de düzenlenecek "göreve başlama törenine" katılmıştır. Bu törende 22 devlet başkanı, 28 başbakan ve parlamento başkanı ile altı uluslararası örgütün genel sekreteri de hazır bulunmuştur (NTV, 09.07.2018). Böylece Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi resmen yürürlüğe girmiştir.

AK PARTİ DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA GELİŞMELERİ (2002-2018)

Devletleri idare eden her siyasi parti tarafından kurulan hükümetler gibi, AK Parti Hükümeti'nin de bir takım temel dış politika söylem ve ilkeleri söz konusudur. Bu ilkeler; komşularla sıfır sorun, çok boyutlu proaktif dış politika ve yumuşak güç şeklinde sıralanabilir. Sıfır sorun ilkesi ile Türkiye'nin komşu ülkelerle olan sorunlu ilişkilerin tamamının ortadan kaldırılmasından daha çok sorunların kurulacak çok boyutlu ilişkiler aracılığıyla en azı indirilmesi hedeflenmiştir. Çok boyutlu proaktif dış politika, Türkiye'nin komşusu olan yakın çevre ülkelerinde ortaya çıkabilecek ve çıkan krizlerin çözümünde etkin olmayı, diğer ilgili ülkelerle ilişkileri geliştirmeyi ifade etmiştir. Yumuşak güç ilkesi ise bir ülkenin dış dünyada oluşturduğu etki ve çekicilik olduğundan, bu süreçte Türkiye kendisine yakın, kita geçiş bölgelerinde, pek çok açıdan ortak değerlerin var olduğu Balkanlarda, Kafkasya'da, Orta Doğu'da ve Orta Asya'da Hükümetlerin ve halkların algısını olumlu yönde değiştirmeyi hedeflemiştir (Koç, 2016).

Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri

AK Parti, 3 Kasım 2002 seçimlerinin ardından Türkiye'de iktidara geldiğinde Türkiye-AB ilişkilerine önem vermiştir. Bunda AB'ye tam üyeliğin bir devlet politikası hâline gelmiş olmasının yanında AK Parti'nin Türkiye'nin acil demokratikleşme ve değişim-dönüşüm ihtiyacını ve beklentisini AB üyelik süre-

ci ile ilişkilendirerek, iç politikada atacağı adımlara karşı oluşabilecek direnci aşmak için işlevsel olarak kullanmak istemesi etkili olmuştur (Miş, 2015). Bu nedenle, AK Parti iktidara gelmesinin ardından 12-13 Aralık 2002'de gerçekleşen Kopenhag Zirvesi'ne özel bir önem vermiş, toplantı sonrasında AB, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşılaması şartıyla müzakereleri başlatabileceği kararlaştırılmıştır. Bu gelişme ile AB tam üyeliğine giden yolda ilk defa "tarih için tarih" alınmıştır.

AK Parti, AB uyum sürecini daha da hızlandırmak için adımlar atmaya başlamıştır. Bu bağlamda, AK Parti, Türkiye'nin hukuk sistemini AB standartları ile uyumlu hale getirmek amacıyla ilgili yasaların çıkarılması için bazı reform paketlerini TBMM'ye sunmuştur. Bu kapsamda 2003-2004 yılları arasında uyum paketleri çıkarılmış, bu reformlar Türkiye'nin demokratikleşme bağlamında değişimi-dönüşümü yönünde atılan çok ciddi değişim-dönüşüm adımları olarak görülmüş, AK Parti tarafından "sessiz devrim" olarak nitelendirilmiştir. Bu çalışmalar sonuç vermiş, 16-17 Aralık 2004'te Brüksel'de gerçekleştirilen AB Zirvesi'nde Türkiye ile müzakerelerin 3 Ekim 2005'te başlatılması kararlaştırılmıştır (Hürriyet, 19.12.2004).

dikkat

Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti AB'ye tam üyelik için önemli uyum paketlerine ve çalışmalara imza atmıştır. Bunların sonucunda 16-17 Aralık 2004'te Brüksel'de gerçekleştirilen AB Zirvesi'nde Türkiye ile müzakerelerin 3 Ekim 2005'te başlatılması kararlaştırılmıştır.

3 Ekim 2005 tarihinde AB ile müzakerelerin başlamasının ardından, 20 Ekim'de de tarama süreci hayatı geçirilmiştir. Türkiye her ne kadar tam üyelik yolunda büyük bir çaba harcamasına karşın, Avrupa siyasetinde Almanya'da Merkel ve Fransa'da Sarkozy gibi muhafazakâr liderlerin iş başında olmaları, buna paralel Avrupa'da yükselen İslamofobi ve Türk düşmanlığı Türkiye'nin ilgisini Avrupa'dan uzaklaştırmıştır (Kösebalan, 2014). Ayrıca bu ülkeler Türkiye'nin AB üyeliğini bir "kimlik sorunu" hâline getirerek sürecin yavaş işlemesini sağlamışlardır. Bunlara ek olarak, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)'nın Kıbrıs'ın tamamını temsil ettiği düşünülerek 1 Mayıs 2004'te tek taraflı olarak, Kıbrıs sorunu çözülmeden, Türkiye'nin

üye olmadığı AB'ye üye yapılması, Türkiye-AB ilişkilerinde zaman zaman sürecin tıkanmasına neden olmuştur. Özellikle Türkiye'nin itirazlarına rağmen, GKRY'nın AB'ne tam üye yapılması, alınacak kararlardaki oy birliği ilkesi gereği, Türkiye'nin işini daha da zorlaştırmıştır. 2006 yılından itibaren de Fransa ve GKRY müzakere fasillerinin açılmasını veto ederek veya açıldıktan sonra askiya alındıracak sürecin ilerlemesini engellemişlerdir. Bu gelişmelerden sonra Türkiye üyelik sürecindeki heyecanını kaybetmiştir.

2007 yılında seçimlerle birlikte iktidarı güçlendiren AK Parti, AB'ye eskisi kadar ihtiyaç duymamaya başlamıştır. 2010 yılına gelindiğinde Fransa ve Almanya dışında kalan birçok AB üyesi ülke, Türkiye'nin ekonomik gelişmesi ve Orta Doğu'daki "yumuşak gücünü" artırmamasını olumlu karşılamakla birlikte, AB'ne üye olmaması gerektiği yönünde açıklamalar yapma ya başlamıştır (Ünsal, 2013). Bu bağlamda Almanya Başbakanı Merkel, 2010 yılına gelindiğinde, ilk defa 2004'te önerdiği Türkiye'ye AB içerisinde "imtiyazlı ortak" statüsünde yer alabileceğini tekrarlamıştır. Buna rağmen, Türkiye Cumhuriyeti AB üyeliği için gerekli çalışmalardan uzak durmamış, öneminden dolayı sadece bu konuya ilişkin 2011'de Avrupa Birliği Bakanlığını kurmuştur. Türkiye'nin bakanlık kurarak hala AB üyeliği için gayret gösterdiği süreçte Suriye'de çıkan iç savaş nedeniyle ortaya çıkan "mülteci krizi" AB için Türkiye'yi kilit ülke konumuna getirmiştir. Türkiye üzerinden AB ülkelerine geçen mültecilerle ilgili olarak 13 Aralık 2013'te AB ve Türkiye arasında yapılan Geri Kabul Anlaşması ve 18 Mart 2016'da hazırlanan Ortak Eylem Planı imzalanmıştır. Mülteci Antlaşmasına göre Türkiye, Suriyeli mültecilerin AB'ye kaçak yollar ile göçmesini engellemek amacıyla 6 milyar Euro değerinde ödeme yapılacağına ilişkin bir anlaşmaya varmıştır. Ancak AB yükümlülüklerin yerine getirmemiş, Türkiye'yi oyalamaya devam etmelerdir. Geri Kabul Antlaşması bağlamında gündeme gelen "vize serbestisi" AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yeniden canlanması ve güzelenmesi için bir fırsat olmuştur. Ancak AB bu konuda Türkiye'nin kriterleri yerine getirmedigini gerekçe göstererek vize serbestisi konusunda ipe un sermiş, bunu Türkiye'ye karşı bir siyasi koz olarak kullanmıştır.

dikkat

Türkiye'nin tam üyelik isteğine karşın, AB Türkiye'ye ilk defa 2004'te ne olduğu tam olarak tanımlanmamış "imtiyazlı ortaklık" önermişlerdir.

15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında AB'nin tepkisi gecikmeli de olsa seçilmiş Hükümet ve demokratik kurumlara destek vermek şeklinde olmuş, darbe girişimi kınanmıştır. Ancak, başta Yunanistan olmak üzere, Almanya ve onde gelen AB üyesi ülkeler Türkiye aleyhine başka ülke ve kurumlarla işbirliği yapan FETÖ/PDY, PKK, DHKP-C gibi terör örgütlerine destek vermiş, koruma ve kollama faaliyeti içerisinde olmuşlardır. Bu da Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir.

Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri

AK Parti'nin iktidara gelmesinin hemen ardından, Türkiye-ABD ilişkilerinde karşılaşılan en önemli sorun "1 Mart Tezkeresi"nin TBMM'de reddedilmesi olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin Irak'ta gerekli desteği vereceğinden emin olan ABD'de büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu nedenle, Türk-Amerikan ilişkilerinde Sovyet tehdidi karşısında kurulmuş olan "stratejik ortaklık" anlayışında çatlama meydana getirmiştir (Yılmaz, 2011). Ancak tezkere TBMM'de kabul edilmemesine karşın, Türkiye NATO'da beraber olduğu ve her şeye rağmen stratejik ortak konumunda olduğu için Irak Savaşı süresince Türk hava sahasının ve Türkiye'deki üslerinin kullanımına izin vermekten geri durmamıştır (Gözen, 2011).

Türk-Amerikan ilişkilerinin bazı sıkıntıları içinde barındırdığı süreçte Türkiye ile ABD'yi karşı karşıya getiren en önemli sorun Türk kamuoyunda "çuval olayı" olarak bilinen Türk askerlerine karşı Irak'in kuzeyinde yapılan müttefiklik ile bağdaşmayan uygulamadır. Irak'ın Süleymaniye kentinde 4 Temmuz 2003'te 11 asker ve Türkmen yardımcı personel Irak'ı işgal eden Amerikan askerleri tarafından başlarına çuval geçirilerek alıkonulmuş, tutuklanmış ve sorguya çekilmiştir. Türkiye ve Türk kamuoyu ABD'li askerler ve yereldeki işbirlikçisi Irak Kürtistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) unsurları Peşmerge tarafından yapılanlara sert bir şekilde tepki göstermiştir. Bunun sonunda BM kararlarını hiçe sayarak, yapay bahanelerle Irak'ı 2003'te işgal ettiğine inanan Türk kamuoyunda var olan "anti-amerikancılık" daha da artmıştır. Bu ortamda Türkiye-ABD ilişkileri giderek zayıflamıştır. Bu da ABD'nin özellikle Orta Doğu'da takip ettiği politika ve her zaman için ABD'nin güvenliğini

merkeze aldığı İsrail'in bölgede yaptığı uluslararası hukuku hiçe sayan uygulamaları etkili olmuştur. Türkiye'nin, 2004 yılında İsrail'i Filistinlilere karşı "devlet terorizmi" uygulamakla suçlaması, ABD askerlerinin Irak'ın Felluce kentinde yapmış olduğu katliamın AK Parti milletvekilleri tarafindan "soykırım" olarak nitelendirilmesi gibi yaşanan gelişmeler iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin giderek bozulduğunu göstermiştir (Uzgel, 2013).

dikkat

1 Mart Tezkeresi'nin TBMM tarafından reddedilmesi Türk-Amerikan ilişkilerinde Sovyet tehdidi karşısında kurulmuş olan "stratejik ortaklık" anlayışında çatlak meydana getirmiştir. 4 Temmuz 2003'te yaşanan Çuval Olayı'ndan sonra ise Türkiye'de anti-Amerikancılık daha da artmış, Türkiye-ABD ilişkileri giderek zayıflamıştır.

Türkiye ile ABD ilişkileri soğuk zeminde ilerlemiş, 2007 yılında Türkiye ve ABD arasında PKK'ya karşı istihbarat paylaşımı konusunda işbirliğine karar verilmiştir. Bu tarihten itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinde hızlı bir ilerleme sağlanmış, Türkiye, ABD ve Irak ortak kararlar alarak PKK'nın Irak'ın kuzeyinde temizlenmesi için üçlü mekanizma kurulmuştur (Gözen, 2011). İlişkilerdeki bu düzelleme kısa süre sonra Başkan Obama'nın 5 Nisan 2009'da Türkiye'yi ziyaret etmesiyle daha da ileri bir aşamaya evrilimiştir. Obama bu ziyaret sırasında; Türkiye'nin ABD'nin dünyadaki model ortaklarından biri olduğunu söylemiş, Türkiye'nin "model ortak" olarak tanımlanması ikili ilişkileri daha eşit bir düzleme çekmiştir (Gün, 15.12.2009). Ancak kısa bir süre sonra, 2010 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Türkiye ve Brezilya, İran'a uygulanacak yaptırıma karşı çıkmıştır. Bu da Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Mısır'da ilk defa seçimle iş başına gelen Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin askerî darbe ile devrilmesine ve sonrasında yaşanan gelişmelere karşı tavır takınması Türkiye-ABD ilişkilerini yeniden germiştir. Bu gerginliğin artmasına; ABD'nin bu anti-demokratik darbeyi ve darbeci General Sisi'yi desteklemesi neden olmuştur (Göksedef, 21.11.2014).

Suriye'de 15 Mart 2011'de barışçıl gösterilerle başlayan iç savaşta Türkiye ile ABD anti-demokratik tutum içinde olan Başar Esad'ın görevden uzaklaştırılması noktasında aynı politikayı savunmuştur. Ancak ABD kısa bir süre sonra politika değişikliğine gitmiş ve Türkiye'yi Suriye konusunda yalnız bırakmıştır. Belli bir süre sonra ABD'nin, Suriye'de Esad dahil bütün unsurları içine alan bir yönetim yapısını savunması, enerji politikaları konusunda PKK'nın Suriye uzantısı YPG, PYD'yi ve türevlerini, DAEŞ'i desteklemesi, Ayn'el-Arap krizi konusunda farklı çözüm yöntemleri savunması, Ayn'el-Arap'taki durum bahane edilerek 6-7 Ekim 2014'te Türkiye'de sergilenen şiddet eylemlerinde sessiz kalması, Türkiye'nin ABD'yi "güvenli bir ortak" olarak görmemesine neden olmuştur (Koç, 2016). Özellikle ABD tarafından desteklenen ve DAEŞ'e karşı mücadele verdiği iddia edilen, Türkiye tarafından da PKK'nın Suriye uzantısı olarak görülen YPG'ye destek vermesi, Mayıs 2016'da Suriye'de bulunan ABD özel kuvvetlerinin YPG armasını kullanmaya başlaması NATO üyesi olan iki ülke arasında "güven krizi" yaratmıştır.

Bu durum karşısında Türkiye'nin bağımsızlığı için NATO üyesi bir ülke ile karşı karşıya gelineceği dillendirilmiş, örtülü bir şekilde ABD'ye mesaj gönderilmiştir. Fakat ABD, Irak ve Suriye'nin kuzeyinden Akdeniz'e uzanan, enerji bölgelerini kontrol eden ve kendi denetimleri altında olan bir Kürt Devleti oluşturma, Türkiye'yi Ortadoğu'dan ve Afrika'dan koparma projesine hız vermiştir. Bu bağlamda PKK'nın özellikle "öz yönetim" ilan ettiği yerlerde önemli operasyonlar başlamış, bir anlamda "hendek savaşları" sonrasında Türk kamuoyunda PKK'nın ve siyasi uzantılarının şahsında ABD'nin yenildiği algısı oluşmuştur. Bu yüzden, Türkiye'nin ABD-AB eksenile ilişkileri, kendi varlığına karşı yöneltilen bu tehdit nedeniyle büyük yara almıştır.

Bu süreçte ABD'nin Türkiye'ye karşı terör örgütlerini desteklediği algısının daha da güçlenmesi ve Türk-Amerikan ilişkilerinde gerginliğin zirve yapması 15 Temmuz Darbe Girişimi ve sonrasında gelişmelerle olmuştur. Türkiye'de bir darbe girişimi veya darbe olduğunda, 1960 ve 1980 Askeri Darbeleri örneğinden hareketle, Türk kamuoyun-

da bu gelişmeler karşısındaki ABD'nin tutumuna dikkat etme eğilimi yerleşmiştir. 15 Temmuz Darbe Girişiminde de buna dikkat edilmiş, ABD'nin darbe girişimine hemen net bir şekilde karşı durmaması, girişimin başarısız olacağının anlaşılması üzerine görüş beyan etmesi, hatta sonrasında darbecilere destek vermesi ve FETÖ/PDY mensuplarını ülkesinde barındırması, FETÖ/PDY elebaşı Fethullah Gülen'in kendisine verilmesini delillerle isteyen Türkiye'nin girişimlerini karşılıksız bırakması, Türk-Amerikan ilişkilerinin bir anlamda kopma noktasına gelmesine neden olmuştur. Bu da Türkiye'yi dış politikada yeni arayışlara ve ilişkilere itmiştir.

dikkat

ABD, Türkiye'nin Suriye topraklarında DAEŞ ile mücadele etmesinden memnunluk duyduklarını, ancak DAEŞ ile mücadelede birlikte hareket ettikleri PKK'nın Suriye uzantısı PYD/YPG'ye karşı operasyon yapmasını istemediklerini dile getirmiştirlerdir.

15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında Türk-Amerikan ilişkilerinde fay hattı oluşturan gelişme Fırat Kalkanı Operasyonu'dur. Türkiye'nin 24 Ağustos 2016'da Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 51. maddesinin tanıdığı "meşru müdafaa" hakkından yararlanarak gerçekleştirmiş olduğu operasyon ABD açısından sürpriz olarak değerlendirilmiş, yapılan harekâttan kaygı duyulduğu açıklanmıştır. ABD'li yetkililer operasyon öncesinde kendilerine haber verildiğini, ancak operasyonun kapsamına ilişkin geniş bir bilgilendirme yapılmadığını dile getirmiştirlerdir. ABD, Türkiye'nin Suriye topraklarında DAEŞ ile mücadele etmesinden memnunluk duyulacağı, ancak DAEŞ ile mücadelede birlikte hareket ettikleri PKK'nın Suriye uzantısı PYD/YPG'ye karşı operasyon yapılmasını istemediklerini dile getirmiştirlerdir (Poyrazlar, 2016). ABD'nin zaman zaman Türkiye'yi terör örgütleri ile eşitlemeye çalışması, enerji-petrol politikası nedeniyle, PKK'nın Suriye'deki uzantılarını koruması ilişkilerde büyük bir fay hattı veya çat�ak oluşmasına neden olmuştur.

Resim 8.9 Türk askeri Afrin yolunda

AK Parti döneminde Türk-Amerikan ilişkilerinde ortaya çıkan krizlerden biri de Rahip Andrew Craig Brunson krizidir. Eylül 2016'da İzmir Diriliş Kilisesi Rahibi ve ABD vatandaşı Andrew Craig Brunson'un millî güvenliği tehdit eden faaliyetlerde bulunduğu iddiasıyla, eşи Norine Lyn Brunson ile birlikte sınır dışı edilmesine karar verilmiştir. Ancak bu arada bir gizli tanığın Brunson aleyhine savcılıkta ifade vermesi üzerine Rahip Brunson, FETÖ/PDY ve PKK bağlantılı olduğu gerekçesiyle tutuklanmıştır. Bu tutuklama Türkiye ile ABD arasında ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. ABD Başkanı Trump'ın konu ile özel olarak ilgilenmesi sonrasında, devam eden davanın 12 Ekim 2018'deki dördüncü duruşmasında tanıklar ifadelerini değiştirmiştir, Rahip Brunson mahkemece serbest bırakılmıştır (Milliyet, 13.10.2018). Trump tarafından gönderilen özel uçakla Rahip Brunson Türkiye'den ayrılmış, bu süreçte ortaya çıkan diplomatik kriz ortadan kalkmıştır.

Türk-Amerikan ilişkilerinin gerginleştiği, bir anlamda ABD'ye güvenini kaybettiği dönemde ortaya çıkan bir diğer kriz ise S-400 krizidir. Türkiye Rusya'dan S-400 füze savunma sistemi satın almak için Rusya ile 2017'de anlaşmıştır. Rusya'dan S-400 füze savunma sistemlerini satın almak istemesine, ABD sert tepkiler gös-

termiştir ve Türkiye'nin üretiminde ortak olduğu F-35 savaş uçaklarını vermemekle tehdit etmiştir. ABD Kongresi 2 Ağustos 2017'de çıkardığı "Amerika'nın Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Yasası (CAATSA)"nın Rusya'nın istihbarat veya savunma sektörleri ile alışveriş yapan kişi veya kurumlara yönelik yaptırım uygulanmasını öngören 231'inci maddesini ihlal edeceğini ve yaptırımların gündeme gelmesi gerektiğini belirtmiş, Türkiye'ye yaptırım uygulanmasını istemiştir (Amerika'nın Sesi, 11.07.2019). Bu kapsamda Türkiye'ye yönelik siyasi ve ekonomik yaptırımlar uygulanmıştır. Ancak Türkiye, Rusya gibi diğer bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirek, dış politikasını dengelemeye ve kendi milli güvenliğini garanti altına almaya çalışmıştır.

Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri

1 Mart tezkeresinin TBMM'den geçmemesi Türk-Amerikan ilişkilerini zayıflatırken, Türkiye-Rusya ilişkilerini geliştirmeye, ilişkiler de "kazan kazan" stratejisi ile yürümeye başlamıştır. Özellikle ekonomik ve ticari alandaki iyi ilişkiler Tayyip Erdoğan'ın Başbakan olmasının ardından giderek hızlanmış, Türkiye-Rusya ticaret hacmi 2008 yılına gelindiğinde 38 milyar dolara olmuş, Rusya,

Türkiye'nin en fazla ticaret gerçekleştirmiş olduğu ikinci ülke durumuna yükselmiştir (İmanov, 2011). Ancak iyi gelişen Türk-Rus ilişkileri Abhazya ve Güney Osetya, Kosova sorunları nedeniyle sıkıntiya düşmüştür. Ancak bu konularda karşı taraflarda yer alış, iki ülke arasındaki ilişkileri bozmamıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Devlet Başkanı Dmitri Medvedev arasında Ankara'da 12 Mayıs 2010'da ticaret, tarım, turizm, enerji alanında toplam 17 anlaşmaya imza atılmış, "bir ayı geçmeyen turist vizeleri" kaldırılmış, stratejik ortaklık meydana getiren projelerin gerçekleştirilmesi kararlaştırılmış, iki ülke arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi kurulmuştur (Cumhuriyet, 12.05.2010).

Her ne kadar Türkiye-Rusya ilişkilerindeki iyi ilişkiler giderek yükselme eğilimi gösterirken, 18 Aralık 2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı sonrasında Suriye üzerinde iki ülke çıkarlarının ayrılışıyla ilişkilerde gerilim dönemi yaşanmaya başlamıştır. Türkiye Suriye'de başından itibaren Suriyedeki iç savaşın nedeni olarak gördüğü Beşar

Esad yönetiminin iktidardan uzaklaştırılmasını, tüm Suriye halkını içine alan daha demokratik bir yönetim kurulmasını savunmuştur. Rusya ise mevcut Esad yönetiminin arkasında durmuş ve destek vermiştir. Hatta Türkiye'ye karşı sürekli terör faaliyetlerinde bulunan PKK ve PYD, YPG gibi PKK'nın Suriyedeki uzantılarıyla birlikte hareket etmekten geri de kalmamıştır. İki ülkenin Suriyedeki tamamen farklı dış politika tercihleri, iki ülke ilişkilerinde birbirlerine karşı çalışma yapma aşamasına gelmiştir. Bu bağlamda Moskova-Şam seferini yapmakta olan ve içinde Rusya vatandaşları bulunan Suriye Hava Yollarına ait yolcu uçağı Türkiye tarafından 10 Ekim 2012'de Ankara Esenboğa Havalimanı'na indirilmiştir (Yenişafak, 10.10.2012). Ayrıca Rusya'nın itirazına karşın Türkiye Patriot füze savunma sisteminin 4 Aralık 2012'de NATO tarafından Türkiye-Suriye sınırına kurulmasını sağlamıştır. Fakat farklı tarafta yer alan ve politik tutum takınan iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler füzelerin gölgesinde devam etmiştir.

J AK Parti dönemi Türkiye-Rusya ilişkilerinin en büyük krizi 24 Kasım 2015'te yaşanmıştır. Bu tarihte Suriye'de bulunan Rus Hava Kuvvetlerinin SU-24 savaş uçağı Türk hava sahasını ihlal ettiği gereklisiyle düşürülmüştür. 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında Türk silahlı kuvvetlerinden FETÖ/PDY üyesi olduğu için atılan iki pilot tarafından uçağın düşürüldmesi, Türk-Rus ilişkilerinde büyük bir kriz yaratmıştır. Bir anlamda Türkiye ile Rusya karşı karşıya getirilmek, hatta savaşa sürüklenmek istenmiştir.

AK Parti dönemi Türkiye-Rusya ilişkilerinin en büyük krizi 24 Kasım 2015'te yaşanmıştır. Bu tarihte Suriye'de bulunan Rus Hava Kuvvetlerinin SU-24 savaş uçağı Türk hava sahasını ihlal ettiği gereklisiyle düşürülmüştür (Habertürk, 24.11.2015). 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında Türk silahlı kuvvetlerinden FETÖ/PDY üyesi olduğu için atılan iki pilot tarafından uçağın düşürüldmesi, Türk-Rus ilişkilerinde büyük bir kriz yaratmıştır. Bir anlamda Türkiye ile Rusya karşı karşıya getirilmek, hatta savaşa sürüklemek istenilmiştir. Rusya uçağının düşürüldesinden Türkiye'yi sorumlu tutmuş, uluslararası ilişkilerde ve diplomatik gelenekte olmayan bir üslupla Türkiye'yi suçlamıştır. Ayrıca Rusya, Türkiye'ye yönelik ekonomik yaptırımlarını almış, Türkiye'de üretilen bazı ticari ürünlerin Rusya'da satılmasını ve Rus turistlerin Türkiye'ye seyahatlerini kısıtlamıştır. Bunlardan başka Rusya Suriye hava sahasında güvenlik tedbirleri almış, bu yüzden Türkiye Suriye'nin sınır ötesine hava harekatı düzenleyememiştir (Koç, 2016). Ancak kısa bir süre sonra iki ülke ilişkilerinin düzeltmesi için ilk adım Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Başbakan Binali Yıldırım'ın Rusya Millî Günü nedeniyle 12 Haziran 2016'da yayımladıkları mesajlarıyla atılmıştır. Atılan bu adıma Kremlin sözcüsü Dimitri Peskov'dan olumlu bir cevap gelmiştir. Bu dönemde Türkiye tarafından ilişkileri yumuşatmaya dönük en önemli adım Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Viladimir Putin'e bir mektup göndermesi ile atılmış ve böylece Türkiye ile Rusya arasındaki buzlar erimiştir (Kazdal, 2018).

Resim 8.10 Recep Tayyip Erdoğan ve Vladimir Putin

Türkiye'de 15 Temmuz Darbe Girişimi gerçekleşince Rusya Devlet Başkanı Putin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı aramış, bu girişimi desteklememiş, darbe girişimine karşı seçilmiş yönetimin yanında yer almıştır. Bu yüzden, Türkiye ile Rusya arasındaki Suriye merkezli ve kriz yaratan gergin ilişkilerde darbe girişimi sonrasında değişim-dönüşüm yaşanmıştır. NATO'da beraber olduğu bloğa olan güveninin azalması Türkiye'yi Rusya ile birlikte hareket etmeye, Avrasya'ya yönelmeye, böylece bir dengemeyle yapılabileceği politik tercihe itmiştir. Yani darbe girişiminden sonra Türk-ABD ilişkileri zayıflarken, Türk-Rus ilişkileri yeniden gelişmeye başlamıştır. Bu yüzden Erdoğan darbe girişiminin ardından ilk yurt dışı ziyaretini Rusya'ya yapmış 9 Ağustos 2016'da St. Petersburg'da Putin-Erdoğan zirvesi gerçekleşmiştir. Türkiye, Rusya ile ilişkilerini geliştirdikten sonra Suriye'de DAEŞ'e karşı 24 Ağustos 2016'da Fırat Kalkanı Harekâtını başlatmıştır (Yeşiltaş ve diğ., 2017). Bu da ABD'nin Irak-Suriye-Akdeniz çizgisindeki enerji ve Kürt koridoru projesini olumsuz etkilemiş, tam bir kalkan görevi görmüştür.

İki ülke arasında buzların eridiği sırada Ankara'da hem Türk hem de Rus kamuoyunu üzen bir gelişme yaşanmıştır. Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov 19 Aralık 2016'da uğradığı bir silahlı saldırı sonrasında öldürmüştür. Türk-Rus ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir yeri olan, Türkiye-Rusya-İran yakınlaşmasını savunan bir diplomatın öldürülmesi Türk-Rus ilişkilerini dünyanın gündemine oturmuştur. Ancak FETÖ/PDY mensubu olduğu daha sonra anlaşılan bir polis memuru tarafından Türk-Rus yakınlaşmasını engellemek amacıyla gerçekleştirilen bu olaydan sonra Türk-Rus ilişkileri zayıflamamış, aksine güçlenerek ve gelişerek devam etmiştir. Bu bağlamda Rusya ve Türkiye'nin Suriye politikalarına İran'ın

eklenmesi en önemli gelişme olmuştur. İran, Rusya ve Türkiye'nin farklı amaçları olmasına karşın, Rusya aracılığıyla 20 Aralık 2016'da Moskova'da buluşarak "Suriye'nin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne" saygı duyduklarına ilişkin bildirge imzalamışlardır (BBC, 20.12.2016).

Türkiye'nin Suriye'deki Kürtlerin güçlenmesini ve bağımsızlıklarını ilan ederek Suriye'nin toprak bütünlüğünü bozma tehdidine karşı gösterdiği tavır Rusya ile yaşanan bir diğer ve en önemli fikir ayrılığı olmuştur. Nitekim Rusya gereklirse Kürtleerin özerkliğini destekleyebileceğine ilişkin işaretler vermiştir. Rusya, PYD'nin hem Moskova'daki hem Suriye'deki faaliyetlerini desteklemeye devam edeceğini ve Kürtler üzerindeki etkisini ABD'yeaptırmak istemediğini çeşitli yollarla ifade etmiştir. Bu süreçte Rusya, Türkiye'nin sınırlar ile bölgede güvenlik ve istikrarı sağlamak, Suriye'nin Afrin bölgesinde PKK/KCK/PYD/YPG ve DEAŞ mensuplarını etkisiz hâle getirmek, bölge halkını terör örgütü üyelerinin baskısı ve katliamlarından kurtarmak için başlattığı 20 Ocak 2018'de Zeytin Dalı (Afrin) Harekâtı'na, özellikle NATO üyesi iki ülkenin, Türkiye ile PKK/KCK/PYD/YPG destekçisi ABD'nin karşı karşıya geleceği öngörüsüyle sessiz kalmıştır. Bu süreçte iki ülke arasında dünyanın bazı yerlerinde işbirliği, bazı yerlerinde ise çatışma hali devam etmiş ve etmektedir.

Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri İlişkileri

Türkiye üç kıta geçiş bölgesinin ortasındadır. Bu nedenle, Türkiye'de iktidara gelen tüm hükümetler Ortadoğu'da gelişen oylara kayıtsız kalamamışlardır. Ortadoğu ile yakından ilgilenmiş, dış politikasının öncelikleri arasında yerleştirmiştirler. AK Parti hükümetlerileri de Orta Doğu'ya büyük önem vermiş, hatta bölgeye yönelik aktif bir dış politika takip etmiş, bölge ülkelerine "model" olmuştur. Bu model oluşturan hareketle Türkiye, bu dönemde Orta Doğu'nun değişim-dönüşümünde etkin bir rol oynamak istemiştir. Arzu edilen bu değişim-dönüşümün içeriğine ilişkin AK Parti Hükümetinin dış politika yapılarının, yetkililerinin sürekli dile getirdikleri iki söylemi olmuştur. Bunlardan birincisi, bölgede barış ve istikrarın sağlanması, ikincisi ise bölgede refah artışının ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasıdır. Bu iki konu gerçekten de bugünkü Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasını özetlemektedir. Cumhurbaşkanı dahil, yöneticilerin bu özetlemede yaygın olarak kullandıkları "komşularla sıfır prob-

lem, sınırsız ticaret” deyimi de Türkiye'nin bölge politikası hakkında yeterince ipucu vermiştir (Newsweek, 17.01.2011). Türkiye, “sıfır problem” adı altında komşuları ile ilişkilerindeki sorunları ortadan kaldırmayı, bölgedeki diğer devletler ve aktörler arasındaki sorunları da arabuluculuk yaparak çözümeyi hedeflemiştir. Bu girişimlerin bazlarından olumlu sonuçlar alınmış, bazıları da sonuçsuz kalmıştır.

dikkat

AK Parti'nin Orta Doğu politikası; bölgede barış ve istikrarın, refah artışının, ekonomik kalkınmanın sağlanması şeklinde özetlenebilir. Bunları hayatı geçirebilmek için “komşularla sıfır problem, sınırsız ticaret” anlayışı ile hareket edilmiştir.

Türkiye-Suriye ilişkileri: Türkiye-Suriye ilişkileri AK Parti'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasının en önemli unsurlarından biridir. AK Parti'nin iktidara gelmesinin hemen öncesinde özellikle sınırı aşan sular, PKK ve DHKP-C gibi terör örgütleri ve bunların yarattığı terör sorunları nedeniyle gergin olan Türkiye-Suriye ilişkileri 20 Ekim 1998'de imzalanan Adana Mutabakatı'yla düzelmeye başlamış, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Suriye Devlet Başkanı Hafiz Esad'ın 13 Haziran 2000'deki cenaze törenine katılmasıyla daha da ilerlemiştir. 6 Ocak 2004'te Beşar Esad'ın Türkiye'yi ziyaret etmesi 57 yıldan sonra Suriye tarafından devlet başkanı düzeyinde yapılan ilk ziyaret olması nedeniyle önem taşımıştır (Kodal, 2018b). Bu nedenle, AK Parti iktidara geldiğinde giderek iyileşen bir Türkiye-Suriye ilişkisi söz konusu olmuştur.

ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesinin ardından, Suriye daha fazla Amerikan tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Irak'ın kuzeyinde ABD kontrolünde kurulacak bir Kürt Devleti Suriye'yi tehdit ettiğinden, Suriye PKK'ya karşı politika takip etmiş, Türkiye'ye yakınlasmıştır. Suriye bu kapsamında pek çok PKK'lı teröristi yakalayarak Türkiye'ye teslim etmiştir. Ayrıca Lübnan'ın Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile imzalamiş olduğu gizli doğalgaz antlaşması bunalımında Türkiye'yi desteklemiştir. Türkiye ise 14 Şubat 2005'te Lübnan eski Başbakanı Refik Hariri'nin öldürülmesi davası sonrasında Suriye'nin uluslararası toplum tarafın-

dan baskı altına alınmamasına yardımcı olmuştur. Bu çalışmalar sonrasında Türkiye-Suriye ilişkileri çok hızlı bir şekilde gelişmiştir. 2009'a gelindiğinde iki ülke arasında karşılıklı diplomatik ziyaretler gerçekleştirilmiş, vizeler kaldırılmış, ortak bakanlar kurulu toplantıları gerçekleştirilmiş, askeri tatbikat yapılmış, futbol takımları arasında dostluk karşılaşması düzenlenmiş, Başbakan Erdoğan ve Devlet Başkanı Beşar Esad arasında “kardeşlik” temelinde dostana ilişkiler kurulmuştur. Bu da iki ülkenin tarihî, kültürel ve dini ortak paydası olan halklarını birbirine daha da yaklaştırmıştır (Koç, 2016).

Türkiye-Suriye ilişkileri Arap Baharı'nın bir devamı olarak 2011 yılında Suriye'de patlak veren halk ayaklanması sonrasında bozulmaya başlamış, ardından düşmanlık boyutuna evrilmiştir. Suriye'deki olayların ilk döneminde Türkiye Suriye'deki rejim güçlerinin ülkenin büyük bir bölümünde şiddet artmasına rağmen iyi niyet gösterisi olarak Suriye'nin reforma gitmesi, halkın isteklerini dikkate alması, halk ile barışık olması gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca Türkiye ülkede olayların kontrol edilemez bir aşamaya gelmesinden sonra Suriye halkın yanında olacağını bir çok kez ifade etmiştir. Ancak Suriye yönetimi, Türkiye'nin halk ile yönetim arasında çözüme yönelik çabalarına karşılık vermemiş, Türkiye-Suriye ilişkileri gerilmiş, bu gerginlik kısa bir sonra ilişkilerin kesilmesiyle sonuçlanmıştır. Türkiye, 26 Mart 2012'de Suriye ile tüm diplomatik ilişkilerin askiya alındığını ve Şam Büyükelçiliği'nin çalışmalarının durdurulduğunu açıklamıştır (Milliyet, 07.01.2013). Yaklaşık bir ay sonra 22 Haziran 2012'de Türk Savaş keşif uçağı Suriye hava sahnesini ihlal ettiği gerekçesiyle düşürülmüş, Türkiye bu konuda soğukkanlı davranışın konunu NATO'ya taşıyarak Suriye yönetimine yönelik yaptırımların biraz daha ağırlaştırılmasını sağlamıştır.

Suriye'nin uluslararası rekabet sahası haline gelmesi, ABD, Rusya arasındaki çekişmeler, diğer ülkelerin almış olduğu pozisyonlar nedeniyle Suriye'de yaşananlar giderek karmaşık bir duruma dönüşmüştür. Bu yüzden Türkiye, Suriye'de ilerde yaşanacak gelişmeler karşısında elini güçlendirmek amacıyla 3 Ekim 2012'de AK Parti ve MHP milletvekillерinin oylarıyla Suriye'ye karşı güvenlik gerekçesi ile askeri tezkereyi TBMM'den geçirmiştir. Bunun üzerine Suriye tarafından atılan füzeler nedeniyle Akçakale'de 5 Türk vatandaşının hayatını kaybetmesi sonucunda, Türkiye NATO'dan Suriye

sınıra hava savunma sistemi kurulmasını istemisti̇r. Bu istek, Suriye, Rusya ve İran tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Koç, 2016). Türkiye'nin bu istėğinin ve tezkereyi geçirmesinin haklılığı kisa bir süre sonra anlaşılmış, 11 Mayıs 2013 tarihinde Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde 15 dakika arayla iki bombalı saldırı gerçekleştirilmiş, saldırılarda resmi verilere göre 51 kişi ölmüş, 155 kişi yaralanmıştır. Türkiye bu saldıruları Suriye istihbarat teşkilatı El-Muhaberat'ın gerçekleştirdiğini dile getirmi̇ş, Suriye ise bunu reddetmiştir.

Bu süreçte, Türkiye-Suriye kara sınırında olduğu gibi, havada sahasında da sıcak temaslar yaşanmıştır. 23 Mart 2014'te Suriye savaş uçağı Türk hava sahاسını ihlal etmiş, Türk savaş uçakları tarafından uyarılmış, uyarıya karşılık alınamayınca Suriye savaş uçağı düşürülmüştür. Türkiye bu süreçte, Suriye sınırları içerisinde yer alan, Türk toprağı olarak kabul edilen Süleyman Şah'ın türbesi ve türbeyi koruyan askerleri, DAEŞ terör örgütünün tehdidi altında olmaları nedeniyle, 22 Şubat 2015'te gerçekleştirilen "Şah Fırat Operasyonu" ile Suriye'nin Eşme bölgесine nakledilmiştir (NTV, 22.02.2015). Bu operasyon Suriye tarafından egenenlik ihlali olarak görülmüştür.

dikkat

Süleyman Şah Türbesi ile Süleyman Şah Saygı Karakolu ve bulunduğu alan Suriye'nin Halep ilinin Karakozak Köyü sınırları içerisinde bulunan ve Türkiye'nin kendi sınırları dışında sahip olduğu tek toprak parçasıdır. Süleyman Şah türbesi, terör örgütü DEAŞ'ın artan saldıruları nedeniyle 21 Şubat 2015'te Şah Fırat adı verilen operasyon ile Suriye'de sınıra mücadivir Suriye Eşmesi köyünün kuzeyinde ve aynı büyülükteki araziye geçici olarak nakledilmiştir.

Türkiye-Suriye hava sahasında gerginlik devam etmiş, 16 Mayıs 2015'te hava sahاسını ihlal eden Suriye ordusuna ait helikopter Türk pilotlar tarafından düşürülmüştür. Bu bölgede 24 Kasım 2015'te Rus savaş uçağı Türk hava sahاسını ihlal edince Türk savaş uçakları tarafından düşürülmüş, bu gelişme Suriye konusunda Rusya ile karşı karşıya gelen Türkiye ile yeni ve büyük bir kriz ortaya çıkarmıştır. Bu olayla birlikte Türkiye gündeminde

önceliği millî güvenlik, hudutların korunması ve Kuzey Suriye'de alan kazanan PKK'nın Suriye örgütlenmesi olan PYD\YPG, DAEŞ terör örgütleri ile mücadele almıştır.

15 Temmuz Darbe Giriş̄i sonrasında Türkiye-ABD ilişkilerinin zayıfladığı, TSK'nın harekât kapasitetinin sorgulandığı bir dönemde, 24 Ağustos 2016'da uzun süredir Türkiye'nin millî güvenlik sorunu olarak gördüğü terör örgütlerine karşı, siyasi hedefi belli, etkili ve sınırlı olan Fırat Kalkanı harekâtını düzenlemi̇stir. Fırat Kalkanı Harekâtı ile Ayn el-Arab (Kobani) olayları sonrası ABD'nin doğrudan desteğini alan PKK'nın siyasi kolu PYD'nin Suriye-Türkiye sınırı boyunca uzanan sınırı, doğuda Cezire ve Tel Abyad ile batıda Afrin'i ele geçirmesinin ardından kanton ilan ettiği bu bölgeleri, Menbiç ve El-Bab'ı alarak birleştirmeye çalışmasının önüne geçilmiştir (Kökçam, 2018). Fırat Kalkanı Harekâtında sırasıyla Cerablus, Dabik ve El-Bab'ın alınmasından sonra hızla imar ve iskân faaliyetlerine başlayan Türkiye, Suriyemasına da yeniden dönmüş, adı geçen şehirlerde muhalif unsurlarla birlikte Suriye'nin terör örgütlerinden arındırılması ile oluşacak duruma ilişkin örnekler sunmuştur.

Türkiye'nin Suriye politikasını sadece ABD destekli PKK'nın PYD, YPG gibi Suriye uzantıları etkilememi̇ş, aynı zamanda DAEŞ terör örgütü de belirleyici olmuştur. 2013 yılında kurulan ve Suriye içinde hızla alan kazanan DAEŞ terör örgütünün hudut bölgelerini hâkimiyetine almasından sonra Türkiye bu örgütün saldırularına maruz kalmıştır. DAEŞ terör örgütü Gaziantep-Kilis hudduduna yakın yerleşim yerlerine roketli saldırılar yapmıştır. Bunun yanında her ne kadar örgüt tam olarak üstlenmese de Türkiye'de Haziran 2015 yılından itibaren Suruç, Ankara Garı, Sultanahmet, İstiklal Caddesi, Atatürk Havaalanı ve son olarak Gaziantep'te bir düğünü hedef alan saldırular ile yüzlerce Türk vatandaşının canına mal olan eylemler düzenlemi̇stir.

Suriye'de Rusya'nın desteği ile toparlanan Esad ve İran destekli milisler ülkedeki muhalefete karşı başarı kazanmış ve sonrasında Türkiye'nin arabuluculuğu ile 13 Aralık 2016'da Halep'in boşaltılması anlaşması yapılmış, burayı ele geçirmi̇şlerdir. Bu gelişme ve yapılan anlaşma Rusya-Türkiye-İran'dan oluşan ülkelerin garantörlüğünde 23 Ocak 2017'de başlayan Astana Görüşmelerine temel oluşturmuştur (Ulutaş ve diğ., 2017). Türkiye, Fırat Kalkanı

Harekâti, Halep'ten Tahliye ve Astana görüşmeleri ile Suriye krizinde masadaki yerini sağlamıştır. Bu sağlamlaştırma Türk Silahlı Kuvvetleri ve Suriye Millî Ordusu (SMO) veya Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) grupları tarafından 20 Ocak 2018'de Suriye'nin Halep'in Afrin ilçesi ile Azez ilçesine bağlı Tel Rif'at'a yönelik başlattığı "Zeytin Dalı (Afrin) Harekâti"yla daha da kendini göstermiştir.

Resim 8.11 Suriye sorunu ile ilgili olarak Astana sürecini başlatan Türkiye, Rusya ve İran devlet başkanları

Afrin Harekâti'nın amacı ve hedefi, Türkiye'nin varlığına tehdit olarak görülen ve terör örgütü olarak tanımlanan PKK, KCK, PYD-YPG ve DAEŞ'i bölgeden uzaklaştırmak, sınır hattının ve bölgedeki halkın güvenliğini sağlamak ve kontrol altına almak olarak belirlenmiştir. Operasyonlar 24 Mart 2018'e kadar devam etmiş, çok sayıda PKK/YPG/PYD ve DAEŞ üyesi terörist etkisiz hâle getirilmiş, bölge terörden arındırılmıştır. Bu da dış politika açısından büyük bir kazanım olarak değerlendirilmiştir. Bu kazanım elbette Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu sınır ötesi operasyonları ile Türk askerinin sahada kazandığı başarılarla sağlanmıştır.

Türkiye-Irak ilişkileri: Türkiye-Irak ilişkileri; AK Parti döneminde ön plana çıkan ve hareketliliğin yaşadığı yakın komşu ilişkilerinden biri olmuştur. Tarihî süreçte Irak ile çeşitli konularda olumlu-olumsuz bir takım ilişki içinde olan Türkiye için AK Parti döneminde en önemli konular PKK terör örgütünün Türkiye'ye yönelik saldırıcıları ve Irak'ın kuzeyindeki ABD ve AB desteğini alan Kürtlerin bağımsızlık girişiminden kaynaklanan güvenlik sorunları olmuştur. Bu yüzden, Türkiye Irak'a yönelik politikasını belirlerken bu konuları merkeze almıştır.

Türkiye, bu dönemde Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve topraklarının terör örgütlerinden temizlenmesi politikasını takip etmiştir.

Türkiye zaman içinde Irak'ın yeniden yapılması için ülke genelinde Şii ve Sünni Araplar, Türkmenler, Kürt grupları ilişkilerini güçlü tutmaya çalışmıştır. Bu anlayış çerçevesinde 2008 yılında Bağdat ile ilişkileri "stratejik işbirliği" seviyesine taşımıştır. 10 Temmuz 2008'de Başbakan Erdoğan Irak'ı ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında iki ülke arasında işbirliğinin geniş bir yelpazede ve ortak projeler temelinde geliştirilmesi amacıyla "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi" kurulmuştur (Milliyet, 10.07.2008). Bu ziyaretten bir yıl sonra 15 Ekim 2009'da Erdoğan ve Irak Başbakanı Nuri el-Maliki Bağdat'ta bir kez daha bir araya gelmişlerdir. Erdoğan'ın 9 bakanla birlikte yaptığı bu ziyaret sırasında "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi"nin ilk toplantısı yapılmış, iki ülke arasında farklı alanlarda anlaşmalar imzalanmış, özellikle ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler en üst düzeye ulaşmıştır (Balcı ve Akdoğan, 2018).

Türkiye, Irak Kürtistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile ilişki kurmamasına karşın, Başbakan Erdoğan Temmuz 2008'deki Bağdat ziyareti sırasında Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani ve IKBY Başkanı Mesut Barzani ile de görüşmüştür. Bu görüşmenin ardından dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Sanayi Bakanı Zafer Çağlayan'ın 1 Kasım 2009'da Erbil'e gitmesi ilişkilerde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu ziyaret birkaç yıl öncesine kadar terörü desteklemekle suçlanan Barzani ile üst düzey bir görüşmenin IKBY'nin fiili başkentinde yapılması bakımından önemli olmuştu. Bu ziyaret sırasında Türkiye'nin Erbil'de konsolosluk açması kararlaştırılmış, konsolosluğun 26 Ocak 2010'deki açılma izninin ardından Ankara, Erbil ile olan ilişkilerini kurumsal zemine taşımıştır. Bunun ardından Mesut Barzani altı yıl aranın ardından ve ilk kez bölgesel Kürt yönetiminin başkanı sıfatıyla 2 Haziran 2010'da Türkiye'yi ziyaret etmiştir (Yeni Şafak, 02.06.2010).

Türkiye bu yıllarda hem Bağdat hem de Erbil ile paralel olarak iyi ilişki kurmuş bir görüntüye sahip olmuştur. Fakat bu yıl içinde Irak'a yapılan genel seçimler Ankara-Bağdat ilişkilerinin bozulmasını neden olmuştur. Türkiye bu seçimlerde desteklediği El-Iraklıyye Partisi seçimleri kaybetmiştir. Türkiye'nin desteklediği Sünni siyasetçilerden Tarik el-Haşimi'nin tutuklanma girişiminin ardından Türkiye'ye sığınması, sonrasında Ankara-Bağdat ilişkileri kötüleşmiştir. Fakat IKBY ile ilişkiler gelişerek devam etmiştir. Bu süreçte Başbakan Erdoğan Irak'ın kuzeyinde Kürt bölgesel yönetim merkezi Erbil'i bir Türk başbakanı olarak ilk defa 29.03.2011'de ziyaret etmiştir (NTV, 29.03.2011). Bu ziyarenin ardından Ankara-Erbil hatında ekonomik ve ticari ilişkilerde gelişmeye başlamıştır. Ayrıca IKBY başkanı Mesut Barzani PKK'nın silah bırakması ve Türkiye'deki Kurtlerin silah ve şiddetle değil de siyasi olarak sorunlarına çözüm bulması konusunda çağrıda bulunmuştur (Koç, 2016). Türkiye ile IKBY arasında ilişkiler artarken ters orantılı olarak Ankara-Bağdat arasındaki ilişkiler ise gerileme yaşanmıştır. 2011 yılı sonrasında ortaya çıkan sorunlar daha çok, Tarik Haşimi'nin Ankara'da misafir edilmesi, Maliki'nin Suriye-Esad yanlısı politikaları, Türkiye-IKBY arasında gerçekleştirilen petrol ticareti ile ilişkin olmuştur (Balci, 2013). Ayrıca Ağustos 2012'de dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun merkezi Bağdat Merkezi Hükümeti'nin onayını almadan Kerkük'ü ziyaret etmesi ve Türkmenlerle ilişkili kurması Ankara-Bağdat arasında gerginliği artıran başka bir gelişme olmuştur.

IKBY lideri Barzani'nın Başbakan Erdoğan ile çözüm sürecinde 16 Kasım 2013'te Diyarbakır'da bir araya gelmesi Türkiye'de bazı kesimleri, özellikle MHP'yi rahatsız etmiştir. İçeriği tam olarak açıklanmayan "Çözüm sürecine" karşı olan MHP yapılan açılım ve çalışmaları Türkiye'nin bağımsızlığı ve üniter yapısı için tehdit olarak görmüştür. Türkiye ile IKBY ile ilişkiler daha da ilerlemiş IKBY lideri Mesut Barzani'nın Türkiye ziyaretlerinde Irak bayrağının yanında bölgesel yönetimin bayrağının da yer alması tepkilere neden olmuştur.

Kötü giden Türkiye-Irak ilişkileri 2014 yılında Başbakan Maliki'nin koltuğunu Haydar el-Abadiye bırakması sonrasında düzelleme belirtisi göstermiştir. Bunun en önemli nedeni Türkiye'nin Irak'taki etkisi devam eden ve Iraklılara büyük acılar çektiren DAEŞ karşısında Irak'a her türlü desteğini vereceğiini açıklamış olmasıdır. Türkiye-Irak ilişkileri bu süreçte gelişme gösterirken, "Yüksek Düzeyli Strateji İşbirliği Konseyi"nin ikinci toplantısı 25-26 Aralık 2014'te Ankara'da yapılmışken, iki ülke Suriye konusunda ayrı çözüm şeklini dile getirmiştir. Bu da ilişkilerin gelişim hızını yavaşlatmıştır. Bu yavaşlama 2015 yılına geldiğinde durma noktasına gelmiştir. Daha önce Irak Merkezi Hükümeti'nin bilgisi dahilinde Irak'ın kuzeyinde Beşika'da kurulan Türk askeri üssünde bulunan askerlerin Irak Dışişleri Bakanı Caferi'nin bir an önce Irak'ı terk etmesini istemesi buna neden olmuştur. Hatta Türkiye'nin askerlerini çekmemesi durumunda savaş tehdidine bulunmuş, Türkiye-Irak arasında savaş konuşulur olmuştur (Aljazeera, 2015). Buna rağmen Türkiye, Irak'ın birelilik ve bütünlüğünü desteklemekte, Irak'ın geleceğine ilişkin her türlü kararın, Irak Anayasası hükümleri çerçevesinde, ilgili tüm tarafların ve Irak halkın rızası alınarak, diyalog ve uzlaşıyla şıklendirilmesi gerektigine inandığından, Irak'ta Anayasayı ve hukukun üstünlüğünü ihlal eden hareket ve yaklaşımlardan kesin bir şekilde uzak durulmasını istemiştir. Bu yüzden, IKBY tarafından 25 Eylül 2017'de Irak Anayasası'na aykırı ve yasa dışı bağımsızlık referandumuna da bu anlayışla karşı çıkmıştır. Irak'ın kuzeyinde ABD kontrolündeki bir uyuğ Kürt devleti yaratılması, önemli petrol bölgesi olan Kerkük'ün bu devletin sınırlarına dahil edilmesini ve buradaki Türkmenlerin haklarının çiğnenmesini kırmızı çizgi olarak kabul etmiş, âdetâ savaş sebebi saymıştır. Türkiye, bu süreçte, Irak'ın egemenliğinin, toprak bütünlüğünün ve siyasi birliğinin korunması için Irak Hükümeti ile yakın işbirliği içinde hareket etmiştir. Bu işbirliği ve Türkiye'nin

de desteği ile Irak Başbakanı Ebadi, 9 Aralık 2017 tarihinde DAEŞ'e karşı askeri zaferin kazanıldığını ilan etmiştir (TCDB, 2020a).

7-8 Ocak 2017 tarihlerinde iki ülke arasında kurlan “Yüksek Düzeyli Strateji İşbirliği Konseyi”nin üçüncü toplantısı ise, Binali Yıldırım'ın Irak'ı ziyareti kapsamında Bağdat'ta düzenlenmiştir. Bu toplantı sonrasında yayınlanan ortak bildiride, taraflar birbirinin toprak bütünlüğüne ve egemenliklerine saygı duyuklarını yinelemiş, ikili ilişkilerin her alanda geliştirilmesi ve terörle mücadelede işbirliğini sürdürme hususlarında mutabık kalmışlardır. DAEŞ sonrası dönemde Türkiye, Irak'ta DAEŞ'ten kurtarılan bölgelerin yeniden imarı, yerlerinden edilmişlerin geri dönüşleri ve ulusal uzlaşı çabalarına katkı sağlamıştır.

Türkiye-İran ilişkileri: AK Parti döneminde Türk-İran ilişkileri ilk olarak 2004 yılında başlamıştır. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, İran-Türkiye 18. Karma Ekonomik Komisyonu toplantısı için Tahran'ı ziyaret etmiş, İran ile Türkiye'nin o yılık ticaret hacmi %91 oranında artarak 2,4 milyar dolara ulaşmıştır. 18 Şubat 2004'te Tahran'da yapılan D-8 zirvesi kulislerinde bir araya gelen İran ve Türkiye Cumhurbaşkanları ikili ilişkilerin artması yönünde olumlu sinyaller vermiştir. Ayrıca Türk şirketlerinin İran'daki yatırımları ve doğalgaz alımı anlaşmaları da hız kazanmıştır. Ancak 2005 yılında Türkiye ile İran arasındaki siyasi ilişkilerin önceki dönemlere göre azaldığı yıl olmuştur. Bunun en önemli nedeni, Tahran'ın yürütüğü nükleer programın Batı'yı giderek daha fazla endişelendirmesi olmuştur. Nükleer programı nedeniyle ABD'nin hedefinde olan Tahran'a yönelik sesler “terörü desteklediği” gerekçesiyle daha da artmıştır. İran'ın uluslararası alanda yaşadığı bu gerilim, Türkiye'yi ikilemde bırakmıştır. Bu nedenle, AK Parti Hükümeti için denge politikası uygulamak başlıca hedef hâline gelmiştir.

Böyle bir dönemde 24 Haziran 2005'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini Tahrın eski Belediye Başkanı Mahmud Ahmedinejad kazanmıştır. Ahmedinejad seçildikten ancak üç yıl sonra, 14 Ağustos 2008'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ankara'ya gerçekleşecek ziyaret, daha önceki İran devlet adamlarının yaptığına aksine, Anıtkabir'i ziyaret etmek istemediği anlaşılmıştır, yapacağı resmi ziyaret “iş ziyaretine” çevrilmiş, Ankara yerine İstanbul'a gelmiştir (Uçarol, 2010). Ziyarette İranlı yetkililer, Batı'yla yaşanan nükleer krizde Türkiye'nin soyunacağı muhtemel bir arabuluculuk rolünü temkinli yaklaşmıştır. Bu ziyarette iki ülke, “terör-

le mücadele”, “organize suçlar ve uyuşturucu kaçakçılığı” konularında anlaşmalara imza atmıştır. Nükleer sorunun çözümü konusunda Türkiye'nin arabuluculuğuna ilişkin en önemli gelişme Mayıs 2010'da gerçekleşmiştir. Ankara gibi benzer bir yaklaşım sergileyen ve İran ile ilimli ilişkileri olan Brezilya'nın da katılımıyla Tahran'da üçlü bir zirve gerçekleşmiştir. Zirve sonunda İran, nükleer faaliyetlerinde kendisine gerekli olan uranyumu dışında, Türkiye'de zenginleştirmeyi kabul etmiştir. Ancak Batı dünyası anlaşmayı kabul etmemiştir.

İki ülke arasında bu dönemde yaşanan en büyük sorun ise NATO'nun Türkiye topraklarına, Malatya Kürecik'e füze savunma radarı kurması olmuştur. AK Parti Hükümeti'nin NATO'nun doğudan gelebilecek bir tehdide karşı hayata geçirdiği projeye onay vermesi, Tahran'da tepkiyle karşılanmıştır. Füze savunma sistemiyle kendilerinin hedef alındığını öne süren İranlı yetkililerin başlangıçta Türkiye'ye gönderdikleri sitemkar mesajların bir ara dozu artarak tehdit boyutuna ulaşmıştır. Hatta İran yönetimi Malatya'yı vurmakla tehdit etmiştir (Boz, 2011). Türkiye ise İran'a karşı herhangi bir düşmanca tutuma izin vermeyeceğini belirterek Malatya Kürecik'e kurulan üssün NATO'nun savunma sisteminin bir parçası olduğunu savunmuştur. Arap Baharı sonrasında Mart 2011'de Suriye'de başlayan ayaklanma ve çıkan iç savaş Türkiye-İran ilişkilerinde gerginlik nedenlerinden biri olmuştur. Türkiye, Suriye'ye müdahaleden yana Batı bloğunda dururken, İran, Şam yönetimini destekleyen Rusya ve Çin ile ortak tavır almıştır. Taraflar 2013'ün ikinci yarısına kadar saflarını keskin çizgilerle belirlemiştir. Türkiye muhalifleri destekleyerek, İran da destek verdiği Hizbullah örgütü kanalıyla Suriye'deki iç savaşa karışmıştır. Ancak artan mezhep çatışmaları ve sivil ölümleri Suriye'deki duruma çözüm için işbirliğini zorunlu hâle getirmiştir.

Mezhepsel çatışmaların provoke edilmeye çalışıldığı bir dönemde İran-Türkiye ilişkileri gelişmiştir, 2014 yılında kurulan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi mekanizması çerçevesinde kurumsal bir çerçeveye oturmuştur. Türkiye-İran Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi 9 Haziran 2014 ve 20 Aralık 2018 tarihleri arasında Cumhurbaşkanları Erdoğan ve Ruhani'nin himayelerinde Ankara ve Tahran'da toplamda beş önemli toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıarda iki ülke ilişkilerini, Orta Doğu'yu ve Dünya'yı ilgilendiren siyasi, ekonomik, ticari, sağlık vb. pek çok alandaki konularda görüş alış verişinde bulunulmuş, toplantı sonrası ortak bildiriler yayımlanmıştır (Erdoğan, 2016).

dikkat

İran, 15 Temmuz Darbe Girişimi sırasında seçimle işbaşına gelmiş AK Parti Hükümeti'nin ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yanında, darbe girişimin karşısında yer almış, darbe girişimini kınayan ilk ülkelerden biri olmuştur.

dikkat

Türkiye, Balkanlarda dış politika hedeflerini gerçekleştirebilmek için en önemli dış politika aracı olarak "yumuşak güç" ilkesini ve unsurlarını kullanmıştır.

Türkiye-Balkan Ülkeleri İlişkileri

AK Parti dönemindeki Balkan politikası "bölgesel sahiplenme" ve "kapsayıcılık" ilkeleri gözetilerek şekillendirilmiştir. Balkan politikasının dört ana eksenini; üst düzeyli siyasi diyalog, herkes için güvenlik, azami ekonomik entegrasyon ve bölgedeki çok etnikli, kültürel, dinli toplumsal yapıların korunması oluşturmuştur. Bölge ülkeleri arasında "ortak çıkar alanları" yaratılarak mevcut işbirliğinin hızlandırılması ve kapsamlı bir bölgesel entegrasyon sağlanması Türkiye'nin hedeflerinin başında gelmiştir (TCDB, 2020b). Ayrıca çok hızlı bir şekilde değişen Balkanlarda yaşanan bölgesel ilişkiler Türkiye açısından devamlılığını sağlayan temel hedeflerden biri de Osmanlı Devleti'nden bölgede kalan Müslümanların burada güvenli bir şekilde yaşamasını sağlamak olmuştur (Davutoğlu, 2012).

Bu dönemde; Türkiye, Balkanlarda dış politika hedeflerini gerçekleştirebilmek için en önemli dış politika aracı olarak "yumuşak güç" ilkesini ve unsurlarını kullanmıştır. Bu bağlamda bölge ülkelerine insanı yardımlar yapılmış, eğitsimsel, kültürel ve bilimsel çalışmalar gerçekleştirilmiş, ekonomik ve ticari alanda yatırımlar yapılmış, bölge insanlarına yeni iş fırsatları sunulmuş, bölgenin refah ve mutluluğuna katkı sunulmuştur. Bu da Türkiye'nin Balkanlarda saygınlığını, güvenilirliğini artırmıştır. Türkiye bu saygınlık ve güvenilirliğini bazı yumuşak güç kurumları aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Bu kurumlar, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Kızılay, Yunus Emre Enstitüsüdür. Ayrıca Türkiye ile bağlantılı kurulan üniversiteler de bölgede Türkiye'nin etkinliğini artırmıştır (Koç, 2016).

Resim 8.12 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vucic, Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi Başkanı Zeljko Komsic, Konseyin Boşnak üyesi Sefik Dzaferovic ve Sırp üyesi Milorad Dodik

Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesinin ardından Balkan ülkeleri ile ikili ilişkilere büyük önem verilmiş, bölge ülkelerinin tümüyle iyi ilişkiler kurulmuş ve sürdürülmüştür. Bu ülkelerle ikili ilişkiler; bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı ve içişlerine karışmama prensipleri üzerine kurulmuş, tarihi bağlar ve iyi komşuluk ilkesi işliğinde daha da gelişmiştir. Türkiye ve Balkan ülkeleri halkları arasında tarihsel ve güclü bağlar bulunduğu ve Balkan ülkelerinde azınlık, soydaş ve akraba topluluklar, diğer yandan da Türkiye'de Balkan kökenli vatandaşlar yaşadığı için, Balkanlar'da ortaya çıkan bunalımlar Türkiye'yi yakından etkilemiştir. Balkanlar'da barış ve istikrarın korunması Türkiye için bu açıdan da hayatı önem taşımıştır (TCDB, 2020b). Ayrıca bu dönemde Türkiye 1990'lardan itibaren uyguladığı bazı politikalara aynı şekilde devam ettirmiştir. Bunlar Bosna-Hersek'te savaş sürecini bitiren Dayton Barış Antlaşması ile kurulan düzenin devam ettirilmesi, Kosova'nın bağımsızlığının her platformda desteklenmesi, Balkan ülkelerinin NATO ve AB gibi kumrulara üyeliğinin desteklenmesi, özellikle de Balkanlardaki Türklerin azınlık haklarının korunması olmuştur (Uzgel, 2013).

Türkiye, Balkanlardaki uluslararası varlığın özellikle Kosova ve Bosna-Hersek'te hem bu ülkelerin devlet yapılanmasının güçlendirilmesi hem de bölgesel istikrar açısından önemli ve gerekli olduğuna inanmış, bu anlayışla Balkanlardaki tüm uluslararası var olan kuruluşlara ve girişimlere katılmıştır. Bosna-Hersek'te ve Kosova'da uluslararası mekanizmalara etkin desteginin bir yansımıası olarak Türkiye uluslararası askerî (KFOR ve EUFOR) ve sivil mevcudiyetlere (UNMIK, EULEX) asker ve emniyet personeli ile katkıda bulunmuştur. Buna paralel olarak, Türkiye bölgünün geleceğine en fazla katkıyı Balkan ülkelerinin sağlayabileceği inancında olup bu anlayışla Balkanlardaki özgün işbirliği mekanizmalarının geliştirilmesi üzerinde de hassasiyetle durmuştur.

Bu bağlamda, 1996 yılında kurulan ve Türkiye'nin kurucu üye olduğu Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ) bölgeden kaynaklanan yegane girişim olarak önem taşımıştır. GDAÜ'nün operasyonel kolunu teşkil eden Bölgesel İşbirliği Konseyi'nin (BİK) 27 Şubat 2008'de resmen faaliyete geçmiştir. Türkiye, BİK'in kurucu üyeleri arasında yer almaktır, bütçesine önemli miktarda

katkıda bulunmakta ve bölgesel nitelikteki ortak projelerde belirleyici rol üstlenmektedir. Türkiye, Haziran 2009-Haziran 2010 tarihleri arasında üstlendiği GDAÜ Dönem Başkanlığı görevini başarıyla yerine getirmiştir ve bölgesel sahiplenmenin en güzel örneklerinden birini sergilemiştir (TCDB, 2020b).

Bu dönemde iyi komşuluk ilişkileri ve bölgesel işbirliğine yapılan katkıların en somut örneğini Türkiye'nin inisiyatifi ile 2009 yılında kurulan Türkiye-Hırvatistan-Bosna-Hersek ve Türkiye-Sırbistan-Bosna-Hersek üçlü danışma mekanizmaları oluşturmuştur. Bölgede kısa sürede kayda değer güven artırıcı önlem olarak kabul gören bu işbirliği mekanizmaları ile bir yandan Bosna-Hersek'te barış, istikrar ve refahın pekiştirilmesine çalışılmış, diğer yandan ise, Balkanların daha istikrarlı hale gelmesine çaba sarf edilmiştir. Bosna-Hersek'in Sırbistan'a Büyükelçi ataması, Sırbistan Parlamentosu'nda Srebrenica katliamı hakkında kınama ve özür kararı çıkarılması, dönemin Sırbistan Cumhurbaşkanı Tadić'in Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ile birlikte Srebrenica'yı ziyaretleri zirvelein yarattığı olumlu atmosferle mümkün olmuştur (TCDB, 2020b).

İlki 2010 yılında toplanan Türkiye-Bosna-Hersek-Sırbistan Üçlü Zirvesi'nin son toplantısı Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ev sahipliğinde 14-15 Mayıs 2013 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir. "Geleceği Birlikte İnşa Etmek" temasının da kullanıldığı zirve toplantıları sonrasında Türkiye-Bosna-Hersek ve Sırbistan arasında siyasi, ekonomik, ticari, kültür, eğitim, bilim, enerji, altyapı, ulaşım, spor ve turizm alanlarındaki işbirliğinin geliştirilmesi hususlarında üçlü danışma sürecinin işlevsel bir kurumsal çerçeveye olarak taşıdığı öneme dikkat çekilmiştir (TCDB, 2020b).

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin 25 Aralık 1991'de resmen sona ermesinin ardından Türk Cumhuriyetleri de bir bir bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Bu bağımsızlık süreci sonrasında ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri; Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistanıdır. Bu cumhuriyetlerin yanında Türkiye'nin güneyinde, Akdeniz'de yer alan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) bir başka Türk cumhuriyetidir.

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri

Azerbaycan, SSCB'nin dağılmasının ardından 30 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkiye, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 9 Kasım 1991'de ilk tanıyan devlet olmuştur (TCDB, 2020c). Bu tarihten itibaren Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin temelinde yatan temel yaklaşım "tek millet iki devlet" anlayışı olmuştur. Yani Türkiye Türkleri ile Azerbaycan Türklerinin kardeşliğidir. Fakat Türkiye ve Azerbaycan'ın sahip oldukları tarihi geçmiş, devlet gelenekleri ve kurumsallaşma düzeyleri arasındaki farklılıklar, Soğuk Savaş sonrası döneme ilişkin genellikle ortak beklentilere rağmen maruz kaldıkları farklı etkenler Azerbaycan ve Türkiye'nin dış politikalarının şekillenme süreçleri arasında ciddi farklılıklar ortaya çıkmıştır. Yine de genel olarak 1991-2011 dönemini siyasal ilişkilerin devamlı güçlenmekte olduğu dönemler olarak nitelendirmek mümkündür (Aslanlı ve Kurban, 2016).

dikkat

Türkiye-Azerbaycan arasında günümüzde de var olan stratejik ortaklığın, dostluğun ve kardeşliğin temeli, Azerbaycan Kurucu Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in 1994 Ankara ziyareti sırasında söylemiş olduğu "BİZ TEK MİLLET, İKİ DEVLETİZ" anlayışıyla atılmıştır.

AK Parti'nin ilk dönemlerinde Türkiye, Azerbaycan ile gelişen iyi ilişkilerini daha da ileri götürmek için çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın dünyada tanınırlığını artırmak ve bölgede etkin rol oynamasını sağlamak için Türkiye, dünya genelinde büyük bir etkiye sahip olan ABD ve NATO ile iyi ilişkiler kurmasına yardımcı olmuştur. Bunun yanında ikili ilişkiler çerçevesinde iki ülke arasında antlaşmalar imzalanmıştır. Bunun ilk örneği Türkiye, Azerbaycan arasında 14 Ekim 2004'te imzalanan Çevre Koruma Alanında İşbirliği Antlaşması olmuştur. Bu süreçte sadece enerji değil stratejik yönü de olan ve "21. Yüzyıl İpek Yolu Projesi" olarak adlandırılan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı'nın 13 Temmuz 2006'da açılması Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine yeni bir ivme kazandırmıştır (Hürriyet, 13.07.2006).

AK Parti Hükümetii'nin 2008-2009 döneminde "komşularıyla sıfır sorun" politikası kapsamında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik girişimlerin ön planda olduğu "protokoller

süreci"nde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde bir kırılma yaşanmıştır. Bu süreçte Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan arasında "Futbol Diplomasisi" (BBC, 15.10.2009) başlatılmış, Türkiye ve Ermenistan Millî Futbol Takımları 2010 FIFA Dünya Kupası eleme maçları nedeniyle Ermenistan ve Türkiye'de maçlar yapılmıştır. Türkiye'yi ziyaret eden ilk Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın Bursadaki karşılaşmayı 15 Ekim 2009'da Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile birlikte seyretmesi, maçın oynanacağı stadyumda sadece Türkiye ve Ermenistan bayrak ve flamalarının yer olması, bir anamda Azerbaycan bayrağının stada alınmama kararıyla "bayrak krizi"nin ortaya çıkması, Türkiye ile Ermenistan arasında bazı protokollerin imzalanması, Türkiye'nin Ermenistan sınırını açacağı, ekonomik ambargoyu kaldıracağı ve diplomatik ilişki kuracağı yönündeki haberlerin basında yer alması Azerbaycan'ı rahatsız etmiştir (CNNTÜRK, 22.04.2009).

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'daki işgali sona ermedikçe Türkiye'nin Ermenistan politikasında değişiklik olmayacağı söylémelerine rağmen, Azerbaycan ilk defa resmi olarak Türkiye'ye tepki göstermiştir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev İstanbul'da yapılan "Medeniyetler İttifakı" zirvesini boykot edip katılmamış, Azerbaycan zirvede bakan düzeyinde dahi temsil edilmemiştir. Bu süreçte iki ülke arasında "derdini kardeşine anlatamama" ya da "doğru anlaşılamama" konusu daha çok ön plana çıkmıştır. Bunun üzerine ikili ilişkiler daha çok yumuşak güç kullanılarak veya sivil toplum kuruluşları, zaman zaman Bakanlıklar üzerinden yürütülmüştür.

Resim 8.13 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde 16 Ağustos 2010'da Türkiye-Azerbaycan Stratejik İşbirliği Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ikili ilişkilerde yeni ve daha canlı bir döneme girilmiştir. Bu kapsamında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuş, konsey daha sonra Azerbaycan-Türkiye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin "âdeten iki ülkenin ortak kabine toplantıları" olarak nitelendirilen toplantılar gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan ile tesis edilen üçlü ve dörtlü (Azerbaycan, İran, Gürcistan, Türkmenistan, Rusya) mekanizmaların toplantıları, bölgesel istikrar, barış ve refah katkı sağlayan önemli mekanizmaları olmuştur. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki tek kara bağlantısını oluşturan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, ülkemizin Azerbaycan'la ikili ilişkileri açısından ayrı bir yer tutmaktadır. Nahçıvan, Azerbaycan halkı ile Türkiye'nin doğrudan bağlantı noktasını oluşturmuştur. Bu bağlantı noktası Türkiye-Azerbaycan ve Türk dünyası için çok önemli bir yere sahip olmuştur. 3-4 Ekim 2009 tarihleri arasında Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti 9. Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi'ne ev sahipliği yapmıştır. Zirvede 4 Ekim 2009'da Nahçıvan Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan ilk defa "Türk Konseyi"nin veya "Türk Keneş"inin kurulmasını kabul etmişlerdir (Uçarol, 2010).

✓ 3-4 Ekim 2009 tarihleri arasında Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti 9. Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi'ne ev sahipliği yapmıştır. Zirvede 4 Ekim 2009'da Nahçıvan Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan ilk defa "Türk Konseyi"nin veya "Türk Keneş"inin kurulmasını kabul etmişlerdir.

Azerbaycan, 15 Temmuz 2016'da FETÖ/PDY tarafından gerçekleştirilen darbe girişimi sonrasında Türkiye'ye, halkın oyları ile iktidara gelmiş AK Parti Hükümetine ilk desteği veren ülkelerden biri olmuştur. Bu bağlamda Devlet Başkanı İlham Aliyev 16 Temmuz 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'a bir mektup göndererek darbe girişimi ni kınamış, kendilerinin yanında olduğunu ifade

etmiştir. Ayrıca ilerleyen günlerde Azerbaycan'da FETÖ/PDY ile bağlantılı olduğu bilinen bazı basın-yayın organları, eğitim kurumları kapatılmış, terör örgütü üyeleri ile ilgili davalar açılmış, tutuklamalar gerçekleştirilmiş, bu konuda Türkiye'ye teknik ve istihbarat desteği verilmiş, Türkiye'nin aradığı bazı örgüt üyeleri Türkiye'ye geri verilmiştir (AA, 13.07.2020).

Türkiye-Özbekistan İlişkileri

Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihinde Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuş, 4 Mart 1992'de ise iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Türkiye, kardeş Özbekistan ile arasındaki işbirliğinin her alanda gelişmesine büyük önem vermiş, Türkiye ve Özbekistan Türkleri arasındaki yakın bağlardan güç alan ilişkilerin ilerletilmesi yönünde bir anlayış ortaya koymuştur. Ancak Türkiye-Özbekistan ilişkileri 1993 yılından itibaren Özbekistan'ın muhalif lideri Muhammed Salih'in Türkiye'de bulunması nedeniyle bozulmuştur. 16 Şubat 1999'da Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'a yönelik olduğu belirtilen bir bombalı suikast düzenlenmiş, bu suikasti yapanlar arasında daha sonra FETÖ/PDY ve ABD bağlantısı ortaya çıkacak olan bir Türkiye vatandaşının da yer alması bozuk giden ilişkileri kopma noktasına getirmiştir.

AK Parti'nin iktidara gelmesinin ardından, 18-19 Aralık 2003'te dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan bozuk ilişkileri onarmak amacıyla Özbekistan'ı ziyaret etmiştir. Ancak, ne var ki bu ziyaret ilişkileri düzeltmeye yetmemiştir. Bunun en önemli nedeni Özbek muhalif lider Muhammed Salih'in bir kez daha Türkiye'de ağırlanması olmuştur. Ayrıca 13 Mayıs 2005'te Özbekistan'da gerçekleşen Andican Katliamı'nda yüzlerce kişinin ölmesi, bu olaylar sırasında Türkiye'nin terörle mücadele ederken kullanması için bağıtladığı araçlar üzerindeki Türkiye Cumhuriyeti bayraklarının söküldemen kullanılması Türkiye'de tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin BM'de Kerimov yönetimini eleştiren rapora imza atması ve kınaması, bozulan ilişkileri düzeltme çabalarını başarısız kılmıştır. Bu yüzden İslam Kerimov 16 Kasım 2006'da düzenlenen Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesine katılmamıştır (Aydın, 2013).

İlişkilerin tekrar istenilen düzeye çıkması amacıyla 2008 yılında Fransa'da iki ülke bakanlarının bir araya gelmesiyle başlayan normalleşme süreci son-

rasında diplomatik girişimler 2012'de yeniden hız kazanmıştır. Eylül ayında dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, New York'ta BMGK temasları çerçevesinde Özbekistan Dışişleri Bakanı Kamilov ile görüşmüştür. Bu görüşmede 2013-2015 dönemini kapsayacak şekilde bir işbirliği planının hazırlanması konusunda mutabakata varılmıştır. Bu şekilde kesilen ilişkiler yeniden başlamıştır.

Başbakan Erdoğan, Özbekistan'la ilişkileri iyileştirmek amacıyla 2014'te yeni bir adım atmıştır. 7 Şubat 2014'te Soçi-2014 Kış Olimpiyat Oyunları'nın açılış töreni için Rusya'nın Soçi kentine giden Erdoğan, burada Özbek lider İslam Karimov'la bir araya gelmiştir. Bu görüşme, Erdoğan'ın 2003'te Özbekistan'a yaptığı ziyaretten bu yana iki ülke arasında üst düzeydeki ilk temas olmuştur. Ardından, Türkiye Taşkent'e yeniden büyükelçi atamıştır. Bu gelişmelerden sonra dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, 10-12 Temmuz 2014 tarihlerinde Özbekistan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret de ikili ilişkilerin geliştirilmesi için atılan önemli bir adım olarak görülmüştür.

✓ Özbekistan, 17 Şubat 1999'da İslam Karimov suikasti nedeniyle FETÖ/PDY yapılanmasını, Rusya'dan sonra, ilk fark eden ülkedir. Bu nedenle Özbekistan, FETÖ/PDY Terör Örgütü ve uzantıları tarafından gerçekleştirilen 15 Temmuz Darbe Girişimi'ne ilk karşı çıkan ve Türkiye'ye destek veren ülkelerdendir.

Türkiye'de 15 Temmuz 2016'da FETÖ/PDY tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan darbe girişimine ilk karşı çıkan ülkelerden biri olmuştur. Bu kapsamında Özbekistan 1999'dan itibaren mücadele etmiş olduğu FETÖ/PDY unsurları ile mücadeleşini devam ettirmiştir, Türkiye'ye destek vermiştir. Bu yüzden son dönemde, Özbekistan ile ikili ilişkilerimizde büyük bir atılım yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 17-18 Kasım 2016 tarihlerinde Özbekistan'ı ziyaret etmiş, Özbekistan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev ise 25 Ekim 2017 tarihinde Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuştur. Karşılıklı olarak gerçekleştirilen bu ziyaretlerin ardından ilişkiler giderek gelişmiş, daha da ileri götürmek amacıyla cumhurbaşkanı Erdoğan

29 Nisan-1 Mayıs 2018 tarihlerinde Özbekistan'a devlet ziyareti gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret çerçevesinde, Türkiye ile Özbekistan arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kurulması hususuna yer veren bir ortak açıklama da dâhil olmak üzere, çeşitli alanlarda 25 belge imzalanmıştır (TCDB, 2020d).

Resim 8.14 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Özbekistan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev

Türkiye-Kazakistan İlişkileri

Kazakistan 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkiye, Kazakistan'ın bağımsızlığını aynı gün tanıyan ilk ülke olmuştur. Türkiye ile Kazakistan arasındaki ortak tarihi, kültürel ve manevi bağlar ilişkilerin hızlı bir şekilde geliştirilmesine temel oluşturmuştur (TCDB, 2020e). AK Parti döneminde Türkiye-Kazakistan ilişkileri daha önce başlamış olan iyi ilişkilerin bozulmadan devam ettilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Kazakistan ilişkileri çok boyutlu ve stratejik düzeydeki ilişkileri korunarak ileri götürülmüştür. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 21-24 Ekim 2009 tarihlerinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında imzalanan "Stratejik Ortaklık Anlaşması" ile ilişkiler yeni bir boyuta taşınmıştır. Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 2012 yılında hayata geçirilmiştir (Budak, 2013).

Ayrıca Türkiye ile Kazakistan'ın bölgesel ve uluslararası plandaki işbirliği de hızla gelişmiştir. Türkiye ve Kazakistan'ın Avrasya coğrafyasında barış ve istikrarın olması yönünde sürdürmekte oldukları işbirliğinin somut bir sonucu olarak iki ülke öncülüğünde Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi kurumsallaştırılmış; bu çerçevede Kazakistan, Türk Konseyi'nin ve Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlmenter Asamblesi'nin (TÜRKPA) kuruluşu

şunda Türkiye ile birlikte önemli rol oynamıştır. Ayrıca Kazakistan Türk Konseyi bünyesinde kurulan Uluslararası Türk Akademisi'ne de ev sahipliği yapmış ve yapmaya devam etmektedir. Türkiye ise Kazakistan'da 1991 yılında kurulmuş olan Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesine önemli maddi kaynak aktarmakta ve öğretim elemanı desteğinde bulunmaktadır.

Kazakistan, 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında darbe girişimini kınamış, millet iradesi ile iktidarda bulunan AK Parti Hükümeti'ne destek vermiştir. Bu desteği sadece yalın bir açıklama ile geçiştirmemiş, aynı zamanda Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Ankara'ya resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Nazarbayev, darbe girişimi sonrasında Türkiye'yi ziyaret eden, Türk milletiyle dayanışmasını açık ve net bir şekilde ortaya koyan ilk devlet başkanı olmuştur. Nazarbayev, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile "Yenikapı Demokrasi ve Şehitler Mitingi" öncesi, 5 Ağustos 2016'da görüşmüştür ve ortak basın toplantısı düzenlemiştir, Türkiye'nin bölgede en önemli "stratejik ortak" olduğunu, "Türkiye'ye karşı iş yapan kimseyi desteklemeyeceklerini" dile getirmiştir. Bu bağlamda Kazakistan, kendisi için de tehdit oluşturduğu gereğesiyle, ülkeyeki FETÖ/PDY ile bağlantılı yapılar, eğitim kurumları, kişiler hakkında işlemler yapmıştır (Sabah, 05.08.2016).

Resim 8.15 Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan

Türkiye-Kırgızistan İlişkileri

Türkiye, Kırgızistan'ın SSCB'den ayrılarak bağımsız olmasının ardından, Kırgız Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını 16 Aralık 1991'de tanıyan ilk ülke olmuştur. İki ülke arasında 29 Ocak 1992 tarihinde diplomatik ilişki kurulmuştur. Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde Ankara-Bişkek arasındaki ilişkiler en üst seviyede gerçekleşmiş ve çok olumlu bir havada 2010 yılına devam etmiştir.

Kırgızistan'da Kırgızlar ve Özbekler arasında 10 Haziran 2010'da büyük çaplı çatışmalar yaşanmıştır. Ülkenin ikinci büyük kenti Oş'ta başlayan ve Celalabad'a sıçrayan olaylarda Kırgızlar, ülke nüfusunun yüzde onbesini oluşturan Özbek azınlığa saldırmış ve olaylarla ilgili olarak taraflar birbirini suçlamıştır. İç savaş görüntülerinin ortaya çıktığı olaylarda 75'den fazla kişi ölmüştür (Milliyet, 13.06.2010). Bu olayları Türkiye'nin çok iyi tahlil edememesi ve etkin söylem geliştirememesi nedeniyle Kırgızistan'da Türkiye'nin形象 sarsılmıştır. Hatta yaşanan olaylardan sorumlu tutulan ve devrik Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakıyev'in Türkiye'de saklanıyor iddiası ilişkilere büyük zarar vermiştir. Ancak Türkiye-Kırgızistan ilişkileri Almazbek Atambayev'in 30 Ekim 2011'de Kırgızistan Cumhurbaşkanı olmasının ardından değişmiştir. Bu dönemdeki iyi ilişkiler kısa süre sonra "stratejik ortaklı" düzeyine yükselmiştir. Türkiye ile Kırgızistan arasındaki stratejik ortaklık seviyesindeki ilişkiler başta siyasi, ekonomik/ticari, askeri, kültür/öğretim, sağlık, ulaştırma alanlarında olmak üzere çok boyutlu sürdürülmüştür. Bu bağlamda iki ülke arasında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın

dikkat

Nazarbayev, 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi sonrasında Türkiye'yi ziyaret eden, Türk milletiyle dayanışmasını açık ve net bir şekilde ortaya koyan ilk devlet başkanı olmuştur.

Türkiye-Kazakistan ilişkilerini kurumsal bir çerçevede devam ettirmek amacıyla Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği, Ortak Stratejik Planlama Grubu ile Karma Ekonomik Komisyon toplantıları bu dönemde düzenli olarak yapılmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan, 9-10 Eylül 2017 tarihlerinde Kazakistan'a resmi ziyaret gerçekleştirmiştir, bu ziyaret sırasında İslam İşbirliği Teşkilatı 1. Bilim ve Teknoloji Zirvesi'ne katılmıştır. İki ülke Cumhurbaşkanları 3 Eylül 2018 tarihinde Kırgızistan'ın Çolpan-Ata şehrinde gerçekleştirilen Türk Konseyi 6. Zirvesi ve sileşile bir araya gelmişlerdir (TCDB, 2020e).

1-2 Şubat 2011 tarihlerinde Kırgızistan'a resmî ziyareti ile kurulan ve iki ülke cumhurbaşkanlarının imzaları ile hayata geçen Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kurulmasına ilişkin ortak açıklama, stratejik ortaklığın temel belgeleri olmuştur (TCDB, 2020f). Bu bağlamda ve süreçte siyasi, askeri, ekonomik, ticari, kültürel, eğitim alanındaki ikili ilişkiler artmış, iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2015 yılı sonunda 1 milyar dolara yükselmiştir.

Türkiye'de 15 Temmuz 2016'da FETÖ/PDY'nin askerî darbe girişimi sonrasında Türkiye-Kırgızistan ilişkileri göreceli bir şekilde bozulmuştur. Kırgızistan'daki FETÖ üyelerinin tasfiyesi ve iadesi ile ilgili bir soruya Atambayev: "Biz, egemen bir ülkeyiz ve bize neyin gerekli olup olmadığına, kendimiz karar vermemeliyiz", "...(Türkiye'nin) bizi korkutmaya ve bize bir şey öğretmesine gerek yok..." şeklinde yanıt vermiştir (Türkiye, 01.08.2016). Seçildiğinde Türkiye için bir şans olarak görülen ve daha önceki süreçte diplomasiyi ikinci planda tutarak dost ve kardeşlik temelinde dış politika yürütmemeyi tercih eden Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'in bu açıklaması ve tutumu, Türkiye Cumhuriyeti ve AK Parti Hükûmeti açısından hoş karşılanmamıştır. Bu yüzden ikili ilişkiler eski ivmesini kaybetmiştir.

Resim 8.16 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooronbay Jeenbekov

Kırgızistan'da 15 Ekim 2017'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra Türkiye-Kırgızistan ilişkileri düzelleme yoluna girmiştir. Cumhurbaşkanı seçilen Sooronbay Ceenbekov, FETÖ/PDY ile mücadele başta olmak üzere, daha proaktif bir

dış politika anlayışı benimsemiş, Türkiye ile ilişkileri iyileştirme gayreti içine girmiştir. Bu kapsamda Ceenbekov 9-11 Nisan 2018 tarihlerinde Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarenin ardından Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine Cumhurbaşkanının yemin törenine katılmak üzere 9 Temmuz 2018'de Türkiye'yi bir kez daha ziyaret etmiştir (TCDB, 2020f).

Hem stratejik hem de dostluk, kardeşlik düzeyinde ve temelinde devam eden iyi ilişkiler bağlamında Türkiye, Kırgızistan'a bağımsızlığından bu yana her türlü yardımda bulunmuştur. Zaman zaman ilişkilerdeki inişe ve çıkışa rağmen, Türkiye sürekli olarak Kırgızistan Türklerinin yanında yer almış, TİKA, Kızılay gibi, yumuşak güç araç ve kurumları ile her türlü yardımda bulunmuş, bulunmaya da devam etmektedir. Ayrıca Türkiye 1995 yılında kurulan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi gibi ortak eğitim kurumları ile kültürel açıdan ilişkilerin gelişmesine destekini sürdürmüştür, değişim programları ile pek çok Kırgız Türk gencinin Türkiye'de burslu olarak eğitim alması sağlanmış, sağlanmaya da deva edilmektedir.

Türkiye-Türkmenistan İlişkileri

Türkiye, 27 Ekim 1991'de SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ı ilk tanıyan ve Aşkabat'ta ilk Büyükelçilik açan ülkedir. Türkiye, 29 Şubat 1992'de Türkmenistan ile diplomatik ilişkiler kurduktan sonra bu ülke ile kültürel ve ekonomik alanlarda işbirliğini kapsayan çok sayıda anlaşma imzalamıştır. Türkmenistan 12 Aralık 1995'te BM'den "Daimi Tarafsız Ülke" statüsü elde ettiğinden, Türkiye Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsüne çok müdahele etmemiştir, hatta destek vermiştir. Ortak tarihi, dili, dini ve kültürü paylaşan iki kardeş ülke ve halkı arasında, Azerbaycan örneğinde olduğu gibi, "Bir Millet, İki Devlet" temelinde dengeli, karşılıklı saygı ve işbirliğine dayalı özel ilişkiler kurulmuştur. İki ülke arasındaki işbirliği dış politika, ticaret ve ekonomi, kültür ve eğitim başta olmak üzere her alanda olumlu bir seyir izlemiştir (TCDB, 2020g).

dikkat

Türkmenistan 12 Aralık 1995'te Birleşmiş Milletlerden "Daimi Tarafsız Ülke" statüsü elde eden tek Türk cumhuriyetidir.

Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsü elde etmesi ve Türkmenistan Devlet Eski Başkanı Saparmurat Niyazov'un Türkiye'ye karşı soğuk davranış sonucunda ilk başlarda sıcak olan Türkiye-Türkmenistan ilişkileri gitgide soğumuştur. Bu yüzden AK Parti iktidara geldiğinde Türkiye-Türkmenistan ilişkileri istenilen düzeyde olmamıştır. Ancak daha önce kültürel ve ekonomik alanda imzalanan antlaşmalar gereği, öğrenci değişim programları, doğrudan uçak seferlerinin başlatılması, Türk inşaat firmalarının Türkmenistan'da çeşitli projeler gerçekleştirmesi, enerji alanındaki bazı projelerin hayatı geçirilmeleri çalışmaları yerine getirilmiştir. Türkiye-Türkmenistan ilişkileri bu çerçevede ve sıradan bir şekilde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer (2000-2007) döneminde devam etmiştir.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 5-7 Aralık 2007 tarihlerinde mevkidaşı Kurbankulu Berdimuhamedov'u Aşkabat'ta ziyaret etmiştir. Gül, bu ziyaretinde Türk dili uzmanlarını da beraberinde götürmüştür ve bu kişiler Cumhurbaşkanına Türkmen yetkililere 34 harften oluşan ortak bir alfabetin kabul ettirilmesi için gerekli girişimlerde bulunmalarını önermişlerdir (Milliyet, 09.12.2007). Bu tarihten aşağı yukarı bir yıl sonra 29 Kasım 2008 tarihinde Gül bu kez Berdimuhamedov ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Türkmenistan'ın Hazar kıyısında bulunan Türkmenbaşı şehrinde buluşarak Nabucco yani Orta Asya ve Orta Doğu doğalgazının Türkiye üzerinden batıya aktarılması projesinde üç devletin işbirliği imkânlarını görüşmüştür (Türk, 2010).

Berdimuhamedov'un 24-25 Mart 2008 tarihleri arasında gerçekleşen Ankara ziyaretinde ise iki ülke arasında üç adet işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bunlardan birincisi Türkiye ile Türkmenistan televizyonları arasında işbirliğini, ikincisi iki ülkenin ekonomik işbirliğinin temel yapı taşlarını üçüncüsü ise Türkiye ve Türkmenistan dışişleri bakanlıklararı arasında işbirliğini öngörmüştür. Berdimuhamedov bu ziyaretinde Türkiye'nin öncülüğünü yaptığı "Türkçe Konuşan Ülkeler Zirveleri"ni desteklediğini de açıklamıştır. Berdimuhamedov söz konusu ziyareti kapsamında Türkiye'de okuyan Türkmen öğrenciler ile bir araya gelmiş ve onlara eğitimlerini bir an önce çok iyi bir şekilde tamamlayarak ülkelerine dönmelerini tavsiye etmiştir.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ise 3-4 Ekim 2008 tarihinde Türk-Türkmen İş Adamları Derneği'nin toplantısına katılmak üzere Aşkabat'a gitmiştir. Erdoğan burada yaptığı konuşmada Türkmenistan doğalgazının Trans-Hazar Boru Hattı ile Avrupa'ya taşınmasının Türkiye ve Türkmenistan'ın uluslararası camiada itibarını artıracağının altını çizmiştir. 27 Ağustos 2009 tarihinde Türkmen lider Türkiye'yi ikinci kez ziyaret etmiştir. Bu ziyarette ağırlıklı olarak turizm alanında işbirliği imkânları görüşülmüştür. Berdimuhamedov'un 2008'de yaptığı Türkiye ziyaretinde söz vermesine rağmen Türkiye'nin girişimiyle başlatılan ve dokuzuncusu 2-3 Ekim 2009 tarihleri arasında Nahçıvan'da yapılan Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'ne katılmamıştır (Haberler.com, 19.09.2014).

Resim 8.17 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguly Berdimuhamedov

Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olmasının ardından, 6-7 Kasım 2014 tarihlerinde Cumhurbaşkanı sıfatıyla Orta Asya bölgesine ilk resmi ziyaretini Türkmenistan'a yapmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Türkmenistan Devlet Berdimuhamedov arasında 2014-2018 yılları arasında gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler, yaşanan temaslar kardeş Türkiye ve Türkmenistan'ı birbirine daha da yaklaştırılmış, ekonomik, ticari, eğitim, kültür, inşaat özellikle de enerji alanlarında önemli gelişmeler yaşanmış, kazanımlar elde edilmiştir. Türkiye'nin öncülüğü ve teşvikiyle 26 Aralık 2011'de başlayan ve "Enerjinin İpek Yolu" olarak adlandırılan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP)'nin açılışı 12 Haziran 2018'de gerçekleştirilmiştir (NTV, 12.06.2018).

dikkat

Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından, Cumhurbaşkanı sıfatıyla ilk ziyaret ettiği Türk devleti Türkmenistanıdır.

Türkiye-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti İlişkileri

AK Parti'nin iktidara gelmesinin ardından Türk dış politikasında en köklü değişiklik 15 Kasım 1983'te bağımsızlığını ilan eden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) politikasında yaşamıştır. Kıbrıs sorununa proaktif ve çözüm odaklı bir anlayışla bakmıştır. Bu yüzden, AK Parti Hükümetleri GKRY'nin tek taraflı olarak AB'ye alınmasına kadar daha önceki Hükümetlerin ve KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın "Çözümsüzlük çözümüdür" ilkesinin aksine "Çözümsüzlük çözüm değildir" ilkesinden hareket etmiştir. AK Parti'nin böyle bir politika belirlemesinde Kıbrıs sorunu karşısında geleneksel politika belirleyicilerden biri olan askerin etkisini azaltmak, sivil iradeyi güçlendirmek ve Kıbrıs sorununu AB ile birlikte hareket ederek çözmek anlayışı etkili olmuştur (Bayraklı ve Boyraz, 2018).

Bu nedenlerden dolayı AK Parti Hükümeti, GKRY'nin Kıbrıs'ın tamamının temsilcisiyimmiş gibi 1 Mayıs 2004'te resmen AB üyesi yapılması öncesinde, Kıbrıs'ın AB'ye "birleşik" biçimde girilebilmesi için son şans sayılan, BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından hazırlanan ve "Annan Planı" olarak anılan BM Planını destekleme kararı almıştır. Bir anlamda Kıbrıs sorununun "Avrupa vizyonu" çerçevesinde çözüme kavuşturulması anlayışı benimsenmiştir. Bunun üzerine 24 Nisan 2004'te Annan Planı halkoylamasına sunulmuştur. Gerçekleştirilen referandumda Kıbrıslı Türkler yüzde 65 oranında "Evet" oyu vermiş, plan kabul edilmiştir. Rumlar ise referandumda Annan Planı'na yüzde 75 oranında hayır oyu vermişlerdir. Referandumun hemen ardından AB yanlısı Cumhuriyetçi Türk Partisi lideri Mehmet Ali Talat desteklenmiş, 20 Nisan 2005'te yapılan seçimlerde Cumhurbaşkanı Denktaş yarısı kaybetmiş, Talat resmen KKTC'nin ikinci Cumhurbaşkanı olmuştur (Hürriyet, 23.05.2005). Bir anlamda Türkiye'nin geleneksel KKTC dış politikası tasfiye edilmiştir. AB'nin kendilerine üyeliği vereceğinin

işaretini alan GKRY'nde ise Annan Planı reddedilmiş, ENOSİS ve adanın tamamına sahip olmak düşüncesinde olan GKRY, Türklerin azınlık haklarına sahip olmalarına dahi rıza göstermemiştir.

Resim 8.18 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş (1924-2012)

GKRY'nin "Kıbrıs Cumhuriyeti" adı altında Türkler yok sayılarak AB'ne tam üye yapılması KKTC'nin ve Türkiye'nin aleyhine bir durum yaratmıştır. Türkiye, AB nezdinde yürütülmüş olduğu müzakerelerde KKTC'ye yönelik izolasyonların kaldırılmasını sağlayamamış, üstelik Türkiye'nin tam üyeliği GKRY tarafından veto edilmiştir. Ayrıca bu süreçte Avrupa'da özellikle Almanya ve Fransa'da iktidara gelen muhafazakâr liderler Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğine karşı çıkmışlardır. Bu yüzden AK Parti'nin AB vizyonu çerçevesinde Kıbrıs sorununu çözme anlayışı başarısız olmuştur. KKTC'nde Kıbrıs sorununu çözmek için GKRY liderleri ile pek çok görüşme yapan ve AK Parti ile sürekli iyi ilişki içerisinde olan Mehmet Ali Talat'ın yerine, 2010 yılında Rauf Denktaş çizgisindeki Derviş Eroğlu'nun Cumhurbaşkanı seçilmesi, AK Parti'nin giderek AB'den uzaklaşmaya başlaması, Doğu Akdenizde güvenlik kaygılarının ön plana çıkması, bu bölgede yüklü miktarda hidrokarbon kaynaklarının tespit edilmesi ve uluslararası politika yapan devletlerin dikkatlerini buraya yoğunlaştırması, Orta Doğu'da ve Kuzey Afrika'da yeni uluslararası gelişmelerin yaşanması, "Arap Baharı"nın başlaması, Türkiye'nin Kıbrıs politikasını ve Türkiye-KKTC ilişkilerini doğrudan etkilemiştir.

KKTC'de 19 Nisan 2015'te Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmıştır. Seçimleri oyların % 60.4'ünü alan, Kıbrıs sorununu iki yıl içinde çözeceğini belirten, federal bir Kıbrıs'ın eşit bir üyesi olarak

AB'de yer alacaklarını savunan, Ankara'yı karşısına alıp Türkiye'yi sorunun bir parçası gibi gören ve gösteren Mustafa Akıncı kazanmıştır. Mustafa Akıncı'nın Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında Türkiye-KKTC ilişkilerinde yeni bir döneme girmiştir. Kıbrıs Türkünün büyük mücadeleler, sıkıntılar, ölümler, katliama uğramalar sonrasında kurmuş olduğu KKTC'nin Cumhurbaşkanlığı koltuğunda oturan Mustafa Akıncı'nın, zaman zaman Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk milletini kızdırın açıklamaları ve değerlendirmeleri olmuştur. Türkiye'nin garantör ülke gibi davranışmasını, anavatan-yavru vatan ilişkisinin bitmesini istemesi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ve Türk milletinin tepkisini çekmiştir (BBC, 27.04.2015).

Doğu Akdeniz'in önemini artırdığı ve yaklaşıklık otuz iki ülkenin bu bölgeye demir attığı, Orta Doğu'nun ve Kuzey Afrika'nın son derece hareketli olduğu, Suriye ve Libya üzerinde olduğu gibi, çatışmaların ve iç savaşın yaşandığı bir dönemde Kıbrıs'ın önemi daha da artmıştır. Bu nedenle, Türkiye-KKTC ilişkilerinin iyi olması ve iki ülkenin dayanışma hâlinde bulunması son derece önemlidir. AK Parti Hükümeti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan, KKTC-Türkiye ilişkilerinde Mustafa Akıncı'nın en önemli sorun olduğunu değerlendirdiğinden, KKTC ile ilişkiler Başbakan Ersin Tatar üzerinden yürütülmüştür.

Öğrenme Çıktısı

2 AK Parti Dönemi (2002-2018) dış politika gelişmelerini kavrayabilme

Araştır 2

Kıbrıs Adası'nın Türkiye için jeo-politik ve jeo-stratejik önemini açıklayın.

İlişkilendir

Ak Parti döneminde (2002-2018) Türkiye'nin dış politikada karşı karşıya kaldığı sorunları düşünerek bu sorunların çözüm şekillerini tartışın.

Anlat/Paylaş

Ak Parti döneminde (2002-2018) Türkiye'nin sınır komşuları ile çözülen ve çözülemeyen sorunlarını sıralayın.

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II

1

AK Parti Dönemi (2002-2018) iç politika gelişmelerini kavrayabilme

AK Parti Dönemi İç Politika Gelişmeleri (2002-2018)

AK Parti; Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde 14 Ağustos 2001'de kurulmuştur. AK Parti, Türkiye'de ekonomik ve siyasal krizlerin giderek derinleştiği bir dönemde, 3 Kasım 2002 seçimleri sonrasında iktidara gelmiştir. Böylece, Türkiye'de AK Parti dönemi (2002-2018) olarak adlandırılan dönem başlamıştır. Bu süreç kendi içinde dört dönemde incelenmiştir. Bu dönemler, milletvekilliği genel seçimleri temel alınarak 2002-2007, 2007-2011, 2001-2014, 2014-2018 şeklinde belirlenmiştir. AK Parti'nin birinci döneminde (2002-2007) karşı karşıya kaldığı, dış politika konusu olmakla birlikte, ilk ciddi iç politika konusu "1 Mart Tezkeresi" olmuştur. Diğer bir sorun da partinin liderliğini ve genel başkanlığını yapan Recep Tayyip Erdoğan'ın TBMM'de veya milletvekili olmaması idi. Bu sorunun giderilmesinin ardından Recep Tayyip Erdoğan Siirt Ara Seçimlerinde milletvekili seçilmiş, 14 Mart 2003'te Başbakan olmuş ve Türk siyasi hayatına yön vermeye başlamıştır. AK Parti'nin ikinci döneminde (2007-2011) iç politika gündemindeki konular; 2007 Anayasa Değişikliği Halkoylaması, kamuda çalışanların başörtüsü kullanımının ve üniversitelerde okuyan kız öğrencilerin başörtüsü ile eğitim-öğretim sürecine katılmalarının sağlanması için yapılan çalışmalar, AK Parti'ye karşı açılan kapatma davası, Deniz Baykal'a karşı "kaset oprasyonu", 2010 Anayasa Değişikliği halk oylamasıdır. Ayrıca Ergenekon Davası, Balyoz Eylem Planı Davası, 2011 Yüksek Askerî Şura (YAŞ) Kararları da başlıca konulardandır. AK Parti'nin üçüncü döneminde (2011-2014) iç politikada gündemindeki konular; Gezi Parkı eylemleri, PKK terörü sorunu çözüm süreci, KCK Operasyonları, 7 Şubat MİT kumpası, devam eden Balyoz ve Ergenekon Davaları, 17-25 Aralık operasyonlarıdır. AK Parti'de dördüncü dönemi Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Recep Tayyip Erdoğan'ın ilk defa halk oyu ile Cumhurbaşkanı seçilmesiyle başlamıştır. Bu dönem 2018 yılında Tayyip Erdoğan'ın 2017 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile geçilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde ilk defa Cumhurbaşkanı olmasına kadar devam etmiştir. Bu dönemde iç politika gündemindeki konular; Cumhurbaşkanlığı Seçimi, Türk siyasi tarihinde ilk defa "geçici seçim hükümeti"nin kurulması, PKK, DAEŞ terör saldırıcıları, FETÖ/PDY tarafından 15 Temmuz Darbe Girişimi'nin gerçekleştirilmesi, Türk siyasetinde "Yeni Kapı Ruhu"nun ortaya çıkması, 2017'de Anayasa değişikliği halkoylaması, Türkiye'de partili Cumhurbaşkanı dönemine girilmesi ve Recep Tayyip Erdoğan'ın yeni "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi"nde cumhurbaşkanı seçilmesi ve sistemin hayatı geçirilmesidir.

2

AK Parti Dönemi (2002-2018) dış politika gelişmelerini kavrayabilme

AK Parti Dönemi Dış Politika Gelişmeleri (2002-2018)

AK Parti Türkiye'de iktidara gelmesinin ardından Türkiye-AB ilişkilerine önem vermiştir. Bu kapsamda 2002 Kopenhag Zirvesi'nde AB'ye tam üyelik yolunda "tarih için tarih" almış, 2005 yılında müzakere sürecini başlatma başarısı göstermiştir. Ancak GKRY'nin Kıbrıs sorunu çözülmeden AB'ye üye yapılması ve veto, AB'de İslamofobi ve Türkiye karşılığı nedenleriyle tam üyelik yolunda ilerleme sağlanamamıştır. Türkiye-ABD ilişkilerinde 1 Mart Tezkeresinin Kabul edilmemesi "stratejik ortaklık" anlayışında çatlağ meydana getirmiştir. 4 Temmuz 2003'te yaşanan Çuval Olayından sonra ise Türkiye'de anti-Amerikancılık daha da artmış, Türkiye-ABD ilişkileri giderek zayıflamış, 15 Temmuz Darbe Girişimi'nde zirve yapmıştır. Türk-Amerikan ilişkilerini zayıflatırken, Türkiye-Rusya ilişkilerini geliştirmeye, ilişkiler "kazan kazan" stratejisi ile yürütmeye başlamıştır. Ancak Türkiye, Suriye, Libya, Azerbaycan örneklerinde olduğu gibi, dünyanın bazı yerlerinde Rusya ile karşı karşıya gelmiştir. Buna rağmen her iki ülkenin bölgede birbirine ihtiyacı nedeniyle bazı yerlerde işbirliği, bazı yerlerde ise çatışma hali devam etmektedir. AK Parti Hükümetleri Orta Doğu'ya büyük önem vermiş, hatta bölgeye yönelik aktif bir dış politika takip etmiş, bölge ülkelerine "model" olmuştur. Bu model oluşturan hareketle Türkiye bu dönemde Orta Doğu'nun değişim-dönüşümünde etkin bir rol oynamak istemiştir. AK Parti dönemindeki Balkan politikası "bölgesel sahiplenme" ve "kapsayıcılık" ilkeleri gözetilerek şekillendirilmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nın 25 Aralık 1991'de resmen sona ermesinin ardından Türk Cumhuriyetleri de bir bir bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Bu cumhuriyetlerin yanında Türkiye'nin güneyinde, Akdeniz'de yer alan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) bir başka Türk cumhuriyetidir. Bu dönemde Türkiye'nin bölgeye yönelik genel politikası; Türk Cumhuriyetlerinin bağımsız, siyasi ve ekonomik istikrara sahip, kendi aralarında ve komşularıyla işbirliği içinde, uluslararası toplumla bütünlüşmiş ve demokratik değerleri benimsemiş devletler olarak varlıklarını sürdürmelerini desteklemek şeklinde özettenebilir.

1 AK Parti'nin kurucu genel başkanı aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Abdullah Gül
- B. Abdüllatif Şener
- C. Recep Tayyip Erdoğan
- D. Bülent Arınç
- E. Binali Yıldırım

2 AK Parti'nin iktidara gelmesinin hemen ardından hem iç hem de dış politikada karşı karşıya kaldığı ilk önemli gündem maddesi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Cumhuriyet Mitingleri
- B. Gezi Olayları
- C. Çözüm süreci
- D. Fırat Kalkanı Harekâti
- E. 1 Mart Tezkeresi

3 Türk siyasi hayatında ilk defa tek başına iktidarda iken kendisine yönelik kapatılma davası açılan siyasi parti aşağıdakilerden hangisidir?

A. AK Parti	B. Refah Partisi
C. Türkiye İşçi Partisi	D. Demokrat Parti
E. Sosyalist Parti	

4 Türkiye'de AK Parti iktidarına karşı iç ve dış bağlantıları ile FETÖ/PDY tarafından gerçekleştirilen darbe girişimi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. 7 Şubat 2012 MİT Kumpası
- B. 17 Aralık 2013 Operasyonu
- C. 27 Nisan 2007 E-Muhtırası
- D. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi
- E. 25 Aralık 2013 Operasyonu

5 Türkiye'de 16 Nisan 2017'de gerçekleştirilen Anayasa Değişikliği Halkoylaması ile geçilen hükümet sistemi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Meclis Hükümeti Sistemine
- B. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine
- C. Parlamentar Hükümeti Sistemine
- D. Başkanlık Sistemine
- E. Güçlendirilmiş Başkanlık Sistemine

6 Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği yolunda ilk "tarif için tarif" in kararlaştırıldığı zirve veya konferans aşağıdakilerden hangisidir?

- A. 2004 Lahey Zirvesi
- B. 2015 Brüksel Zirvesi
- C. 2002 Kopenhag Zirvesi
- D. 2005 Lüksemburg Konferansı
- E. 2004 Brüksel Zirvesi

7 KKTC ve GKRY'nin birleşerek Kıbrıs Cumhuriyeti olarak AB'ye girdiği, KKTC'in kabul, GKRY'nin ise reddettiği BM planı aşağıdakilerden hangisidir?

A. Dawes Planı	B. Marshall Planı
C. Sandler Raporu	D. Gali Planı
E. Annan Planı	

8 Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerinde 2016 yılında "fay hattı" veya büyük bir çat� oluşturulan gelişme aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Fırat Kalkanı Operasyonu
- B. Birinci Körfez Savaşı
- C. PKK'nın desteklenmesi
- D. 1 Mart Tezkeresi
- E. İdlib Operasyonları

9 1994 yılında Ankara ziyareti sırasında "Biz tek millet, iki devletiz" ifadesini kullanarak, Türkiye-Azerbaycan arasında günümüzde de var olan stratejik ortaklığın, dostluğun ve kardeşliğin temelini atan, Azerbaycan'ın Kurucu Devlet Başkanı aşağıdakilerden hangisidir?

A. İlham Aliyev	B. Ebulfeyz Elçibey
C. Ayaz Mutallibov	D. Haydar Aliyev
E. Mehmet Emin Resulzade	

10 Aşağıdakilerden hangisi Türk Cumhuriyetleri arasında Birleşmiş Milletler(BM)'den 12 Aralık 1995'te "Daimi Tarafsız Ülke" statüsü alan halen bu statüsünü devam ettiren ülkedir?

A. Azerbaycan	B. Türkmenistan
C. Özbekistan	D. Kırgızistan
E. Kazakistan	

1. C	Yanıtınız yanlış ise “AK Parti Dönemi Dış Politika Gelişmeleri (2002-2018)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. C	Yanıtınız yanlış ise “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. E	Yanıtınız yanlış ise “Ak Parti’nin Birinci Döneminde Türkiye (2002-2007)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. E	Yanıtınız yanlış ise “Türkiye-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. A	Yanıtınız yanlış ise “Ak Parti’nin İkinci Döneminde Türkiye (2007-2011)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. A	Yanıtınız yanlış ise “Türkiye-ABD İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. D	Yanıtınız yanlış ise “Ak Parti’nin Dördüncü Döneminde Türkiye (2014-2018)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. D	Yanıtınız yanlış ise “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. B	Yanıtınız yanlış ise “Ak Parti’nin Dördüncü Döneminde Türkiye (2014-2018)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. B	Yanıtınız yanlış ise “Türkiye-Türkmenistan İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8

Araştır Yanıt
Anahtarları

Araştır 1

Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemi’nde, Cumhurbaşkanının dışında sembolik bir devlet başkanlığı makamı yoktur. Cumhurbaşkanı hem Hükümet hem de devlet başkanıdır. Cumhurbaşkanı tarafından seçilen yardımcıları bir TBMM’de bulunmazlar. Parlamentor sisteme yürütme organı ikili yapıdadır; bir tarafta sembolik yetkilerle donatılmış devlet başkanı, diğer tarafta ise başbakan ve bakanlardan oluşan bakanlar kurulu vardır. Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemi’nde Cumhurbaşkanı doğrudan doğruya halk tarafından seçilir. Cumhurbaşkanı belirli bir süreliğine seçilir ve kural olarak görev süresi bitmeden görevden alınamaz. Parlamentor sisteme yürütmenin etkin kanadı olan bakanlar kurulu genellikle parlamento içerisindeń çıkar. Devlet başkanı ise genellikle parlamento tarafından seçilerek görevde gelmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemi’nde Cumhurbaşkanı, yasama organının güvenine dayanmaz. Cumhurbaşkanının yasama organının güvenine dayanmaması, görev süresi bitmeden kural olarak yasama organı tarafından güvensizlik oyıyla görevden alınamayacağı anlamına gelir. Dolayısıyla cumhurbaşkanı yasama organına karşı sorumlu değildir, sadece kendisini seçen halka karşı sorumludur. Parlamentor sisteme yürütme organı yasama organının güvenine dayanır. Parlamentor sisteme devlet başkanının vatan ihanet suçu dışında görevi ile ilgili herhangi bir sorumluluğu yoktur. Ancak yürütmenin sorumlu kanadı olan bakanlar kurulu, yasama organına karşı sorumludur. Yasama organı, çeşitli denetim mekanizmaları ile yürütme organını denetleyebilecegi gibi görevden de düşürebilir. Buna paralel olarak belli şartların gerçekleşmesi hâlinde devlet başkanına da yasama organını feshetme yetkisi tanınmıştır. Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemi’nde aynı kişi yasama-yürütme görevinde yer alamaz, Parlamentor Sistemde ise alabilir.

8

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 2

Kıbrıs Adası, Türkiye'nin güneyinde âdeten bir "atlama taşı" ni andırmakta, Mersin ve İskenderun limanlarına giriş ve çıkışları etkili şekilde denetleyecek konumda bulunurken, Suriye ile İsrail'in liman ve sahillerinin güvenliği için de büyük değer taşımaktadır. Kıbrıs, Akdeniz'in doğusundaki bütün deniz nakliyatının kontrolü açısından çok önemli olup Türk Boğazları ile Süveyş Kanalı'nın Doğu Akdenize açılması, Kıbrıs Adası'nın önemini daha da artırmaktadır. Ayrıca Kıbrıs, Ortadoğu petrolleri ile petrol nakliyatının denetimi bakımından da önemli bir konumda bulunmakta ve bu konumu ile bölgede, deniz ve hava yolları üzerinde, adeta batmayan bir "uçak gemisi", füzeler için "rampa", Anadolu'yu güneyden denetim altına almak bir hareket üssünü andırmaktadır. Kısaca, Kıbrıs Adası, Ege Denizi'nde Yunan Adaları ile kuşatılmış Anadolu'nun, güneyden de kuşatılmasını tamamlayan ve Türkiye yönünden büyük jeopolitik önemi olan bir Adadır. Kıbrıs Adası tarihin her devresinde tek bir kıtasal veya küresel gücün egemenliği altında kalmamış bir stratejik pozisyondadır. Akdeniz ise zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının, fakir ve gelişmekte olan ülkeler için stratejik bir çatışma bölgesidir. Bu bölge sadece bazı NATO ülkelerine kıyı veren deniz olmanın ötesinde, uluslararası çıkar gruplarının, kıtasal ve küresel güçlerin ekonomik, siyasi ve stratejik menfaatlerinin çarpıştığı bir bölge olarak da önemlidir. "Batı Asya'nın anahtarı" olarak ifade edilen Kıbrıs'ta hâkim olan, bu bölgedeki enerji kanalları, ticari yollar ve askeri strateji açısından büyük bir üstünlük sağlamaktadır. Özellikle bugün gelinen noktada Kıbrıs adasının Akdeniz'de bu kadar hassas bir bölgede ve coğrafyanın ne denli stratejik bir unsur olduğunu gösteren bir coğrafyada yer almazı önemini bir kat daha artırmıştır. Kıbrıs Adası ve Doğu Akdeniz, Ortadoğu coğrafyasından Avrasya'ya uzanan çok geniş katmanlı ve çok uluslu bir satranç oyununun tam orta yerindedir.

Kaynakça

- Akşam.* (16.10.2015). Davutoğlu: 'Kokteyl Terörün' Hedefinideyiz. <https://www.aksam.com.tr/08.09.2020>.
- Akşam.* (27.08.2014). Tarihi kongrede Ahmet Davutoğlu Genel Başkan seçildi. <https://www.aksam.com.tr/07.09.2020>.
- Aljazeera.* (31.12.2015). Davutoğlu'ndan Caferi'ye: Güçün Varsa DAEŞ'a Karşı Kullan. <http://www.aljazeera.com.tr/25.09.2020>.
- Amerika'nın Sesi.* (11.07.2019). CAATSA Yaptırımları Nedir? Süreç Nasıl İşliyor?. <https://www.amerikaninsesi.com/01.09.2020>.
- Anadolu Ajansı(AA).* (13.07.2020). Azerbaycan FETÖ ile mücadeleşine devam ediyor. <https://www.aa.com.tr/03.10.2020>.
- Anadolu Ajansı(AA).* (29.08.2014). 58. Kabineden Güne AK Parti Hükümetleri. <https://www.aa.com.tr/07.09.2020>
- Anadolu Ajansı(AA).* (05.10.2020). '6-7 Ekim olayları'nın altıncı yılı. <https://www.aa.com.tr/07.09.2020>
- Aydın, M.(2013). Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar.* (Edt.Burhanettin Duran ve diğ.). Ankara: İletişim Yayınları. Cilt:III.
- Aydın, S.-Y. Taşkin (2015). *1960'tan Günüümüze Türkiye Tarihi.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balci, A. (2013). Türkiye'nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikayesi. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012.* (Edt.Burhanettin Duran ve diğ.). Ankara: SETA Yayınları.

- Balci, A. ve İ. Akdoğan (2018). Bağdat ve Erbil Arasında Irak'ta Denge Siyaseti. Kuruluşundan Bu Güne Ak Parti: Dış Politika. (Kemal İnat ve Diğ.). Ankara: SETA Yayınları.
- Bayraklı, E.-Bozraz, H.M.(2018). AB'nin Gölgesinde Kıbrıs Politikası. *Kuruluşundan Bugüne AK Parti Dış Politika*. (Edt.: Kemal İnat ve diğ.). İstanbul: SETA Kitapları.
- BBC. (15.10.2009). Bursa'da Futbol diplomasisi. <https://www.bbc.com/07.09.2020>.
- BBC. (20.12.2016). Türkiye, Rusya ve İran'dan Suriye mutabakatı. <https://www.bbc.com/04.09.2020>.
- BBC. (27.04.2015). Erdoğan ve Akıncı arasında 'yavru vatan' polemiği. <https://www.bbc.com/05.10.2020>.
- BBC. (29.07.2011). Genelkurmay Başkanı ve üç kuvvet komutanı istifa etti. <https://www.bbc.com/29.07.2011/07.09.2020>.
- Boz, H.(05.10.2011). Yeni Bir Krize Doğru: Füze Kalkanı Gölgesinde Türkiye-İran İlişkileri. <http://www.21yyte.org/26.09.2020>.
- Budak, T. (2013). Orta Asya'da Küresel Jeo-ekonomik Rekabet ve Türkiye. *Bilge Strateji*, Cilt:5. Sayı: 9.
- Cnntürk, (22.04.2009). Türkiye ve Ermenistan Uzlaştı; Azerbaycan Tepkili. <https://www.cnnturk.com/03.10.2020>
- Cnntürk. (07.08.2016). Yenikapı'da tarihi gün. Demokrasi ve Şehitler Mitingi. <https://www.cnnturk.com/08.09.2020>.
- Cnntürk. (11.12.2018). Başlangıçtan bugüne gün gün çözüm süreci", <https://www.cnnturk.com/07.09.2020>.
- Cnntürk. (14.03.2008). AK Parti Hakkında Kapatma İstemi. <https://www.cnnturk.com/10.09.2020>.
- Cnntürk. (17.08.2007). MHP Çakmakoğlu'nu aday gösterdi. <https://www.cnnturk.com/07.09.2020>.
- Cumhuriyet. (12.05.2010). Anlaşmalar İmzalandı. <https://www.cumhuriyet.com.tr/03.09.2020>.
- Cumhuriyet. (15.04.2007). Ulusal Uyanış. <https://www.cumhuriyet.com.tr/07.09.2020>.
- Devran, Y.-Ö.F. Özcan. (2016). 1960'tan 2016'ya Askeri Darbe ve Muhtıra Metinleri Anlamlar Amaçlar Niyetler ve İdeolojiler. *İNİF E-Dergi*, (1/2), (7-20), Malatya: İnönü Üniv. İletişim Fak. Yayınları.
- Erdoğan, R. Tayyip (17.01.2011), The Robust Man of Europe. <https://www.newsweek.com/10.10.2020>.
- Göksedef, E. (21.11.2014). Obama Dönemi: Türk-Amerikan İlişkilerinde Bir Hayal Kırıklığı. <http://www.aljazeera.com.tr/30.09.2020>.
- Göksu, O.(2018). 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi: Siyasal Kampanyaların Yeni Medya Boyutunun Analizi. *Turkish Studies*. Volume 13/7, Winter 2018.
- Gözen, R. (2011). Türkiye'nin ABD Politikası 2009. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009*. (Edt.: Burhanettin Duran ve diğ.). Ankara: SETA Yayınları.
- Gün, M. (15.12.2009). Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa: Obama-Erdoğan Görüşmesi. <http://www.bilgesam.org.tr/30.09.2020>.
- Habertürk. (19.08.2007). "Cumhurbaşkanlığı Seçiminde DSP Sürprizi", <https://www.habertürk.com/07.09.2020>.
- Habertürk. (22.05.2011). Bahçeli A Takımı'ni kaybetti. <https://www.habertürk.com/22.05.2011/07.09.2020>.
- Habertürk. (24.11.2015). Suriye sınırında Rus savaş uçağı düşürüldü!. <https://www.habertürk.com/03.09.2020>.
- Habertürk. (29.08.2015). İlk geçici Hükümet 'ilk'lerle kuruldu. <https://www.habertürk.com/07.09.2020>.
- Hürriyet, (23.04.2005). KKTC'de Talat resmen cumhurbaşkanı. <https://www.hurriyet.com.tr/03.10.2020>.
- Hürriyet. (12.01.2008). "411 El Kaosa Kalktı". <https://www.hurriyet.com.tr/07.09.2020>.
- Hürriyet. (14.01.2008). Başbakandan "turban" çıkışlı. <https://www.hurriyet.com.tr/07.09.2020>.
- Hürriyet. (14.04.2007). Rejim Büyük Tehlike Altında. <https://www.hurriyet.com.tr/07.09.2020>.
- Hürriyet. (19.12.2004). Başardık. <https://www.hurriyet.com.tr/08.09.2020>.
- Hürriyet. (27.03.2009). "4 darbe planı". <https://www.hurriyet.com.tr/27.03.2009/07.09.2020>.
- Hürriyet.(02.05.2007). Anayasa Mahkemesi 367 Şart Dedi. <https://www.hurriyet.com.tr/09.09.2020>.
- İmanov, V. (2011). Türkiye'nin Rusya Politikası. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009*. (Edt.: Burhanettin Duran ve diğ.). Ankara: SETA Yayınları.

- Kasapoğlu, Ç. (13.09.2015). Özyönetim ilanları ne anlama geliyor?. <https://www.bbc.com/07.09.2020>.
- Kazdal, M. (2018). Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri (2002-2017): Dış Politikada Çatışma ve İşbirliği. *Journal of Awareness*, Cilt:3, Sayı:2, Nisan 2018, Sakarya.
- KESER, U. ve Serdal Akgün. (2015). Stratejik Güvenlik Bağlamında Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Adasının Stratejik Pozisyonu Üzerine Bir Değerlendirme. Casus Belli; Kıbrıs. Lefkoşa: Akdeniz Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay. 2015
- Keyman, F.(2015). İran İle Nükleer Anlaşma ve Türkiye Dış Politikası. <http://www.analistdergisi.com/08.10.2020>.
- Koç, E. (2016). AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası. *Türk Siyasal Hayatında AK Parti Dönemi. Kamu Yönetiminde Değişim, Kamu Politikaları, Kurumsal İlişkiler*. (Edt.: Seyfettin Aslan-Yılmaz Demirhan). Bursa: Ekin Yayın Dağıtım.
- Kodal, T. (2018a). 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Denizli. *Pamukkale Univ. Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Belgi Dergisi. Halil İnalçık Özel Sayısı*. Sayı:16. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayıncıları.
- Kodal, T. (2018b). Türkiye-Suriye İlişkilerinde Bir İlk: "Bağımsız Suriye" Devlet Başkanı Başar Esad'ın Türkiye Ziyareti ve Yankıları. (Edt.: Ali Osman Akalan-Ali Mehmetbeyoğlu). *II. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri. Beşeri ve İdari Bilimler*. 5. Cilt. Ankara:Türk Eğitim-Sen Genel Merkez Yayınları.
- Kökçam, S. (2018). Ak Parti Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri. *Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)*Yıl: 4, Sayı:14, Haziran 2018.
- Köse, T. (2017). Çözüm Sürecinin Yükselişi ve Düşüsü. *Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. 4(1).
- Kösebalan, H. (2014). *Türk Dış Politikası*. (Çev.: Hüsamettin İnanç). Ankara: BigBang Yayıncıları.
- Milliyet* (13.06.2010). Kırgızistan'da iç savaş! 75 ölü 977 yaralı. <https://www.milliyet.com.tr/03.10.2020>.
- Milliyet*; (28.04.2011). Atambayev 'Tayyip Ağabey Para Ver' Dedi Erdoğan 50 Milyon Dolarlık Borcu Sildi. <https://www.milliyet.com.tr/09.09.2020>.
- Milliyet*; (07.01.2013). 2 Yıllık İç Savaşın Kronolojisi. <https://www.milliyet.com.tr/05.09.2020>.
- Milliyet*; (02.03.2003). Erdoğan Tribünde. <https://www.milliyet.com.tr/07.09.2020>.
- Milliyet*; (15.05.2000). Hoca'nın Zoruyla. <https://www.milliyet.com.tr/15.05.2000/07.09.2020>.
- Milliyet*; (22.10.2007). PKK'dan Dağlıca baskını: 12 Şehit", <https://www.milliyet.com.tr/07.09.2020>.
- Milliyet*; (22.10.2010). Kemal Kılıçdaroğlu, CHP'nin yeni Genel Başkanı oldu. <https://www.milliyet.com.tr/07.09.2020>.
- Milliyet*; (25.12.2002). Moskova'da Bahar. <http://www.milliyet.com.tr/01.09.2002>.
- Milliyet*; (28.11.2006). Köşk Tartışması 367'ye Kilitlendi. <https://www.milliyet.com.tr/07.09.2020>.
- Milliyet*; (10.07.2008). Başkan Erdoğan Bağdat'ta. <https://www.milliyet.com.tr/05.09.2020>.
- Milliyet*; (09.12.2007). Türkmenistan'a dil uzmanları götürdü, <https://www.milliyet.com.tr/09.12.2007>.
- Milliyet*; (18.05.2006). Laiklige Kurşun. <https://www.milliyet.com.tr/07.09.2020>.
- Milliyet*; (13.10.2018). Rahip Brunson Serbest Bırakıldı. <https://www.milliyet.com.tr/11.11.2020>.
- Mış, N. (2015). *Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi*. (Edt.: Muhittin Ataman). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayıncıları.
- NTV, (09.07.2018). Cumhurbaşkanı Erdoğan yemin etti (Yeni sistem resmen başladı) <https://www.ntv.com.tr/08.09.2020>.
- NTV. (08.02.2012). MİT Müsteşarı İfadeye Çağrıldı. <https://www.ntv.com.tr/07.09.2020>.
- NTV. (12.06.2018). Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) açıldı. <https://www.ntv.com.tr/04.10.2020>.
- NTV. (21.05.2017). Erdoğan yeniden AK Parti Genel Başkanı. <https://www.ntv.com.tr/08.09.2020>.
- NTV. (27.04.2011). E-muhtıra'nın kronolojisi. <https://www.ntv.com.tr/07.09.2020>.
- NTV. (29.03.2011). Erdoğan Erbil'de. <https://www.ntv.com.tr/11.10.2020>.
- Özcan, M.(2011). Türkiye'nin Irak Politikası 2009. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009*. (Edt. Burhanettin Duran ve Diğ.). Ankara: SETA Yayıncıları.
- Poyrazlar, Elçin. Fırat Kalkanı Operasyonu: ABD-Türkiye arasındaki fay hattı <https://www.bbc.com/31.08.2006>.
- Sabah; (05.08.2016). Nazarbayev: Türkiye'ye düşman olan bize de olur. <https://www.sabah.com.tr/03.10.2020>.

- Sabah.* (21.09.2012). “Balyoz Planı” davasının kronolojisi. <https://www.sabah.com.tr/07.09.2020>.
- Sabah.* (26.07.2015). PKK'ya üst üste darbe!. <https://www.sabah.com.tr/07.09.2020>.
- Sabah.* 10.05.2010. Baykal istifa etti. <https://www.sabah.com.tr/10.05.2010/07.09.2020>.
- T.C. Resmî Gazete.* (16.07.2014). Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun. <https://www.resmigazete.gov.tr/07.09.2020>.
- TBMM, 24.05.2016). *Tutanaklar.* <https://www.tbmm.gov.tr/09.09.2020>.
- TBMM. (09.02.2008). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. *Tutanaklar.* <https://www.tbmm.gov.tr/09.09.2020>.
- TBMM. (2020a). *Tutanaklar.* <https://www.tbmm.gov.tr/27.04.2007/07.09.2020>.
- TBMM. (21.01.2020). <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6771.html> /08.09.2020.
- TCCB (2020a). Recep Tayyip Erdogan. <https://www.tccb.gov.tr/07.09.2020>.
- TCCB. (2016), *10 Soruda 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Fetullahçı Terör Örgütü*. Ankara: TCCB Yayıncıları.
- TCDB (2020a). Türkiye-Irak Siyasi İlişkileri. <http://www.mfa.gov.tr/25.09.2020>.
- TCDB (2020b). Balkan Ülkeleri ile İlişkiler. <http://www.mfa.gov.tr/25.09.2020>.
- TCDB (2020c). Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri. <http://www.mfa.gov.tr/02.10.2020>.
- TCDB (2020d). Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri. <http://www.mfa.gov.tr/02.10.2020>.
- TCDB (2020e). Türkiye-Kazakistan Siyasi İlişkileri. <http://www.mfa.gov.tr/03.10.2020>.
- TCDB (2020f). Türkiye-Kırgızistan Siyasi İlişkileri. <http://www.mfa.gov.tr/03.10.2020>.
- TCDB (2020g). Türkiye-Kırgızistan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin III. Toplantısı Ülkemizde Gerçekleştirildi. <http://www.mfa.gov.tr/02.10.2020>
- TCDB (2020g). Türkiye-Türkmenistan Siyasi İlişkileri. <http://www.mfa.gov.tr/03.10.2020>.
- Türk, F.(2010). Türkiye-Türkmenistan İlişkileri 1990-2010. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2 (2), 57-64.
- Türkiye Hukuk (2020a). Başkanlık Sistemi ile Parlamentlerin Karşılaştırılması-İnfografik. <https://www.turkiyehukuk.org/13.10.2020>.
- Türkiye, (01.08.2016). Kırgızistan Cumhurbaşkanı'ndan 'küstah' darbe yorumu, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/> 02.10.2020.
- Türkiye. (17.01.2003). Kıbrıs'ın Jeopolitik Önemi. <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/13.10.2020>.
- Türkiye. (31.05.2016). Orgeneral Akar: İttifaklar kurulurken verilen sözler karşılıklı birer ahittir. <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/30.09.2020>.
- Tüysüzoğlu, G.(27.11.2013). Tarihi Erdoğan-Barzani buluşması ve Gerçekler. <https://www.milliyet.com.tr/25.09.2020>.
- Uçarol, R. (2010). *Siyasi Tarih (1789-2010)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ulutaş, U. ve diğ. (2017). Can Acun, Murat Yeşiltaş, Halep Sonrası Suriye, *SETA Analiz*, S. 185, Ocak 2017.
- Ünal, Betül Aydoğan, Türkiye'nin Yeni Sisteminde Seçim Öncesi İttifaklar. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*. 10(2), 321-328.
- Ünsal, Ü. (2013). 2001-2012 Dönemin Bilançosu. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. (Edt.: Baskın Oran). Cilt:III. Ankara: İletişim Yayınları.
- Uzgel, İ. (2013). Balkanlarla İlişkiler. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. (Edt.Baskın Oran). Cilt:III. Ankara: İletişim Yayınları.
- Yeni Şafak;* (28.08.2007). “Abdullah Gül, 339 oyla Cumhurbaşkanı seçildi”, <https://www.yenisafak.com/07.09.2020>.
- Yeni Şafak;* (02.06.2010). Mesut Barzani Türkiye'de. <https://www.yenisafak.com/09.08.2020>.
- Yeni Şafak;* (09.08.2007). Köksal Toptan 450 Oyla Meclis Başkanı Seçildi. <https://www.yenisafak.com/09.08.2020>.
- Yeni Şafak;* (10.10.2012). Suriye uçağı Ankara'ya indirildi. <https://www.yenisafak.com/04.09.2020>.
- YSK. (16.04.2017). 6 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Halkoylaması. <https://ysk.gov.tr/09.09.2020>.
- YSK. (2020a). 3 Kasım 2002 22. Dönem Milletvekili Genel Seçimi. <https://www.ysk.gov.tr/07.09.2020>.
- YSK. (2020b). 28 Mart 2004 Mahalli İdareler Genel Seçimleri. <https://www.ysk.gov.tr/07.09.2020>.

- YSK. (2020c). 22 Temmuz 2007 23. Dönem Milletvekili Genel Seçimi. <https://www.ysk.gov.tr/07.09.2020>.
- YSK. (2020d). 21 Ekim 2007 Anayasa Değişikliği Halkoylaması. <https://ysk.gov.tr/08.09.2020>
- YSK. (2020e). 29 Mart 2009 Mahalli İdareler Genel Seçimleri. <https://www.ysk.gov.tr/07.09.2020>
- YSK. (2020f). 12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliği Halkoylaması. <https://www.ysk.gov.tr/07.09.2020>.
- YSK. (2020g). 12 Haziran 2011 24. Dönem Milletvekili Genel Seçimi. <https://www.ysk.gov.tr/07.09.2020>.
- YSK. (2020h). 30 Mart 2014 Mahalli İdareler Genel Seçimleri. <https://www.ysk.gov.tr/07.09.2020>.
- YSK. (2020i). 7 Haziran 2015 25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi. <https://www.ysk.gov.tr/07.09.2020>.
- YSK. (2020j). Onikinci Cumhurbaşkanı Seçimi Sonuçları. <https://www.ysk.gov.tr/07.09.2020>.
- YSK. (2020k). 1 Kasım 2015 26. Dönem Milletvekili Genel Seçimi. <https://www.ysk.gov.tr/08.09.2020>.
- YSK. (24.06.2020). Cumhurbaşkanı Seçimi ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları. <https://www.ysk.gov.tr/08.09.2020>.

Görsel Kaynaklar:

- Resim 8.1: <https://www.haberler.com/baykal-gercekle-yuzlesmek-istedim-2-7062001-haberi/> (Erişim Tarihi: 06.12.02020)
- Resim 8.2: (Milliyet, 2 Mayıs 2007)
- Resim 8.3: (Posta, 28 Nisan 2007)
- Resim 8.4: (<https://www.hurriyet.com.tr/19.10.2017>; <https://tele1.com.tr/19.11.2020> (Erişim Tarihi 6.12.20020))
- Resim 8.5: (Türkiye, 13 Eylül 200)
- Resim 8.6: <https://tr.euronews.com/2018/06/23/google-a-gore-cumhurbaskanligi-adaylari-kac-oy-alacak> (Erişim Tarihi: 06.12.02020)
- Resim 8.7: <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/08/08/yenikapida-liderlerin-cok-konusulan-o-fotografinin-ayrintilari> (Erişim Tarihi: 7.12.2020)
- Resim 8.8: <https://www.aa.com.tr/tr/secim-2018/turkiye-secim-sonuclarini-aadan-ogrendi-/1186578>(Erişim Tarihi: 06.12.02020)
- Resim 8.9: <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/03/08/disislerinden-cok-onemli-afrin-aciklamasi> (Erişim Tarihi: 06.12.02020)
- Resim 8.10: <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/turk-rus-kultur-yilini-erdogan-ve-putinin-acmasi-planlaniyor/1379012> (Erişim Tarihi: 06.12.02020)
- Resim 8.11: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/suleyman-sah-turbesi-turkiyeye-tuzak-miydi-40214058> (Erişim Tarihi: 06.12.02020)
- Resim 8.12: <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-turkiyenin-yegane-arzusu-balkanlarin-barisidir-istikraridir/1606133> (Erişim Tarihi: 06.12.02020)
- Resim 8.13: <http://www.gazetevatan.com/cumhurbaskani-erdogan-aliyev-ile-telefonda-gorustu-1342506-siyaset/> (Erişim Tarihi: 06.12.02020)
- Resim 8.14: <https://www.haberler.com/erdogan-ozbekistan-da-turbe-ziyaretinde-kur-an-10807833-haberi/> (Erişim Tarihi: 06.12.02020)
- Resim 8.15: <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/erdogan-ve-nazarbayev-telefonla-gorustu/5a72c46801a30a0d7cdab52c> (Erişim Tarihi: 06.12.02020)
- Resim 8.16: <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kirgizistan-cumhurbaskaninin-turkiye-ziyareti/5accb47c01a30a1184fac1ea> (Erişim Tarihi: 06.12.02020)
- Resim 8.17: <https://www.rtib.org/tr/haberler/erdogan-turkmenistanin-bagimsizlik-bayramini-kutladigardesligimiz-artacak> (Erişim Tarihi: 06.12.02020)
- Resim 8.18: <https://turksam.org/rauf-r-denktasi-aniyoruz> (Erişim Tarihi: 06.12.02020)

Kronoloji

